Egon Balas

VOINȚA DE LIBERTATE

BIBLIOTECA MEMORIEI · COLECȚIA ·

BIBLIOTECA ALEPH

EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE

EGON BALAS

VOINŢA DE LIBERTATE

BIBLIOTECA MEMORIEI

Redactor: RADU SĂNDULESCU

Coperta colecţiei: TUDOR JEBELEANU

Ilustraţia copertei: VALENTIN LUSTIG,
Cautious Approach to the Monuments

CARTE EDITATĂ CU SPRIJINUL
MINISTERULUI CULTURII ŞI CULTELOR

Titlul original în limba engleză:
Will to Freedom: A Perilous Journey Through Fascism and Communism, Syracuse University Press, 2000
Copyright © 2000 by Egon Balas

©EDITURA FUNDAŢIEI CULTURALE ROMÂNE
Aleea Alexandru, nr. 38, sectorul 1
71273 Bucureşti
ROMÂNIA
Tel.: 230.25.43
Fax.: 230.75.59
E-mail=fcr@algoritma.ro

ISBN 973-577-319-8

EGON BALAS

VOINŢA DE LIBERTATE

O călătorie primejdioasă prin fascism şi comunism

Traducere din limba engleză
de STELA TINNEY

EDITURA FUNDAŢIEI CULTURALE ROMÂNE

Bucureşti ● 2001

Pentru Edith

CUPRINS

Lista ilustraţiilor 9
Prefaţă 11
Prefaţă la ediţia românească 13
Introducere 15

PARTEA ÎNTÂI: Iunie 1922 – Aprilie 1945 19

1. Copilăria şi adolescenţa 21
2. Cauza 52
3. În ilegalitate 90
4. În detenţie 116
5. Evadarea şi eliberarea 151

PARTEA A DOUA: Mai 1945 – Decembrie 1954 189

6. Clujul după război 191
7. Legaţia de la Londra 223
8. De pe culme în abis 254
9. Malmezon I 291
10. Malmezon II 322
11. Urmare 356

PARTEA A TREIA: Ianuarie 1955 – Iulie 1966 379

12. Comunist reformat 381
13. Erezie şi excludere 405
14. De la economie la matematică 432
15. Aspirant la emigrare 461
16. Exodul 491

EPILOG 513
Indice 525

LISTA ILUSTRAŢIILOR

1. Boriska în anul 1919 25
2. Ignác cu Egon în 1926 27
3. Egon în vara anului 1927 28
4. Egon în iunie 1941 60
5. Bobby în 1943 64
6. Egon în 1946 211
7. Edith în 1946 212
8. Împreună în Anglia, la începutul anului 1949 250
9. Sanyi Jakab în 1949 263
10. Egon şi Edith în 1950 267
11. Anna şi Vera înainte de eliberarea lui Egon, în 1954 . . 359
12. Egon cu Anna şi Vera în anii '50 423
13. Grigore Moisil în anii '60 441
14. Egon în 1985 515
15. Edith, Egon şi Anna în 1998 519
16. Edith, Anna şi Vera în 1998 520
17. Egon cu nepoţii săi în 1998 521

PREFAŢĂ

Această carte este povestea vieţii mele înainte de a veni în America. Pentru cititorul occidental, este o poveste neobişnuită; o mare parte îi va putea părea ficţiune. Asta însă doar celui care încă nu a aflat că viaţa este mai improbabilă decât orice ficţiune.

Încă din 1967, când împreună cu familia mea am imigrat în Statele Unite, prietenii m-au tot îndemnat să scriu o carte precum cea de faţă. De câte ori istoriseam câte o întâmplare din trecutul meu – fie din perioada de ilegalitate comunistă în Ungaria celui de-al doilea război mondial, sau din timpul arestării, detenţiei şi al evadării mele sub regimul nazist, sau din primii ani de după război, ca diplomat român la Londra, sau din anii petrecuţi la izolare într-o închisoare din România comunistă – inevitabil, cineva mă întreba: „Dar de ce nu scrii toate astea?“ Bill Cooper, pe atunci colegul meu la Universitatea Carnegie Mellon, a fost cel dintâi care m-a îndemnat s-o fac. I-au urmat alţii, şi curând soţia mea, Edith, li s-a alăturat.

Timp de mulţi ani am rezistat acestor solicitări. Simţeam că am de făcut lucruri mai importante; cercetările mele aveau prioritate. Câtă vreme eram în stare să descopăr şi să demonstrez noi teoreme, mi se părea că aceasta era treaba pe care o aveam de făcut. Dar Edith nu era de acord; susţinea că experienţa umană universal valabilă din viaţa mea de dinaintea venirii noastre în Statele Unite era un lucru mai important de comunicat decât noile rezultate matematice pe care aş fi putut să le descopăr. În cele din urmă, anul trecut, am cedat tuturor acestor insistenţe: rezultatul este acest volum pe care-l aveţi în faţă.

Dar viaţa mea în America? Oare povestea ultimilor treizeci de ani nu e demnă de istorisit? Oh, ba da, cu prisosinţă. Dar aceea este o cu totul altă poveste.

Pittsburgh, Pennsylvania
19 august 1997

EGON BALAS

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ROMÂNEASCĂ

Au trecut treizeci şi cinci de ani de când am părăsit România, ţara unde m-am născut, am copilărit şi am trăit prima jumătate a vieţii mele. Această carte este istoria acelei prime jumătăţi de viaţă. Ea începe în Clujul de după dictatul de la Viena, apoi la Budapesta şi în Ungaria Occidentală până la eliberare. După o scurtă perioadă în Clujul postbelic şi un an la Londra, istoria continuă în Bucureştiul anilor '50 şi '60.

Povestea vieţii unui individ oferă o altă perspectivă asupra epocii în care se desfăşoară, decât cea care se degajează din documente şi cărţi de istorie. Aceasta este cu atât mai adevărat în cazul când individul în chestiune este un participant activ la evenimentele cheie, pe care soarta îl azvârle alternativ din infernul camerei de tortură spre culmile societăţii, şi înapoi în abis. Dacă relatarea fidelă a celor ce mi s-au întâmplat mie şi altora din cercul viziunii mele va contribui la o înţelegere mai profundă a epocii respective, cartea îşi va fi atins scopul.

În ultimii ani mi-au parvenit ştiri cum că în conştiinţa publică română calamităţile comunismului ar fi şters amintirea grozăviilor fascismului în aşa măsură încât mulţi sunt înclinaţi să-i reabiliteze pe exponenţii acestui din urmă curent. Aş vrea să profit de această ocazie să-mi ridic vocea împotriva unei asemenea tendinţe. Cele două sisteme totalitare ale secolului XX, cel fascist şi cel comunist, sunt deopotrivă de odioase. Dintre cele trei deziderate fundamentale ale vieţii sociale satisfăcătoare – libertate, dreptate, egalitate – atât fascismul, cât şi comunismul sacrifică prima pe altarul propriei sale interpretări a celorlalte două. Rezultatele s-au dovedit catastrofale. Pentru autorul acestor rânduri, libertatea a devenit demult dezideratul cel mai important al

organizării sociale şi politice. „Dreptatea" sau „egalitatea", realizate pe seama libertăţii, se transform în tiranie insuportabilă.

Septembrie 2001 Pittsburg

INTRODUCERE

Aceasta este povestea primilor patruzeci şi patru de ani din viaţa mea. Pe măsură ce se deapănă, cititorul s-ar putea opri uneori să se întrebe: Cum de i s-au putut întâmpla atâtea lucruri extraordinare unui singur individ? La această întrebare, voi oferi trei posibile răspunsuri. Mai întâi, toate sau aproape toate lucrurile care mi s-au întâmplat mie li s-au întâmplat şi altora care se găseau în acelaşi timp şi loc; ceea ce pare neobişnuit este combinaţia de evenimente, faptul că toate aceste lucruri i s-au întâmplat aceluiaşi om. În al doilea rând, viaţa oricărui individ este întotdeauna mai mult sau mai puţin imprevizibilă, dar cu atât mai mult în vremuri de război sau de revoluţie; iar vremea vieţii mele a coincis cu amândouă. În al treilea rând, cu siguranţă că unele din experienţele mele şi-au avut cauza eficientă în propria mea atitudine faţă de viaţă, în faptul că în mai toate împrejurările am preferat rolul de participant activ celui de spectator. Dacă aş crede în astrologie, ar trebui să mă consider născut sub un semn deosebit de norocos, nu din pricina întâmplărilor de care am avut parte – adeseori îngrozitoare – ci pentru că am izbutit cumva să le depăşesc.

Deşi povestea mea ar putea sta la baza unei întreprinderi literare, nu sunt romancier iar această carte nu este o operă de ficţiune. Scriind-o, m-am străduit pe cât am putut să redau faptele aşa cum sunt, să descriu evenimentele aşa cum au avut loc, fără podoabe sau abateri de la realitate. Mai toate episoadele relatate de mine au martori care sunt încă în viaţă şi acolo unde mi s-a părut util am luat legătura cu ei pentru a corobora cele amintite. Când nu sunt sigur de unele amănunte, precizez acest lucru.

Dar dacă nu de dragul realizării literare am aşternut aceste memorii pe hârtie, atunci de ce am făcut-o? Simplu spus, pentru a depune mărturie. O mărturie a ce a fost şi cum a fost, în speranţa de a descoperi *de ce* a fost. Deşi într-un anumit sens povestea mea e unică, într-un alt sens este o îmbinare de multe poveşti tipice. Cei treizeci de ani ai vieţii mele dintre anii '35 – '65 reprezintă într-un fel un exemplu ilustrativ, o mostră a destinului împărtăşit de un anumit grup de oameni. Acest grup a intrat în politică în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a rezista nazismului, a continuat să fie politic activ după război sub comunişti în încercarea de a construi o societate mai bună, pentru a descoperi apoi cu oroare că sistemul din care făceau parte devenea un coşmar din ce în ce mai înspăimântător. Intrând în conflict cu sistemul, membrii acestui grup au fost cu puţine excepţii striviţi, marginalizaţi, distruşi ca indivizi. Mă socotesc printre acele norocoase excepţii a căror viaţă a luat o altă întorsătură.

Spre deosebire de povestea captivantă a acelor ani, cu răsturnări de situaţii rapide şi uluitoare, primele pagini ale acestor memorii, în care e vorba despre copilărie şi despre cei din care mă trag, sunt lipsite de suspansul capitolelor ulterioare. Unii prieteni mi-au sugerat să încep cartea printr-un episod palpitant care să prefigureze evenimentele fascinante urmând a fi povestite şi să las copilăria pentru mai târziu, revenind la ea prin reamintire. Am cântărit cu grijă această sugestie. Într-adevăr, povestea ar putea începe în celula mea de la Malmezon, infernalul centru de anchetă al Securităţii din Bucureşti, unde am petrecut 745 de zile la izolare între 1952 –1954, şi unde am avut destul răgaz să-mi rememorez şi să-mi reconsider întreaga viaţă. Ar putea continua cu descrierea copilăriei, împreună cu evenimentele de mai târziu, ca o urmare a acelor exerciţii de rememorare, întrerupte când şi când de remarci despre cum făceam faţă singurătăţii şi cum îmi organizam timpul în celulă. Sau, povestea ar putea începe cu prima mea arestare de către jandarmii unguri în 1944, când vreme de câteva luni de interogatorii sub tortură, urmate de condamnare, detenţie şi evadare, sabia lui Damocles a atârnat permanent deasupra capului meu, oferindu-mi astfel destule motive să-mi rememorez viaţa – inclusiv copilăria, pe atunci destul de recentă.

Am văzut câteva filme şi am citit cărţi excelente – chiar şi un roman autobiografic de o incontestabilă calitate – în care povestea era spusă prin asemenea străfulgerări aducând cu ele imagini din trecut, întretăindu-se cu evenimentele din prezent. Trebuie să spun însă că unele din aceste filme şi cărţi mi-au plăcut foarte mult nu din cauza, ci în ciuda salturilor înainte şi înapoi în timp. Cu toate că recunosc pe de-a întregul meritele artistice ale acestor tehnici şi sunt conştient de faptul că pentru mulţi spectatori sau cititori ele reprezintă o modalitate mai atrăgătoare de asimilare a unei poveşti, consider că istorisindu-mi viaţa, trebuie s-o fac după gustul meu şi nu al altcuiva; iar în ceea ce mă priveşte, prefer să spun lucrurile mai mult sau mai puţin în ordinea în care au avut loc.

Iar acum să depănăm povestea.

Partea întâi

Iunie 1922 – Aprilie 1945

Capitolul 1

COPILĂRIA ŞI ADOLESCENŢA

Am venit pe lume în ziua de 7 iunie 1922, fiind primul copil al lui Ignác (Ignatius) Blatt şi al Barbarei (Boriska) Blatt, născută Hirsch. Familia Blatt era o familie destul de înstărită de evrei unguri din Transilvania, provincie unită cu România în 1918. Primii douăzeci de ani i-am petrecut în capitala provinciei, adică la Cluj.

Transilvania e cunoscută în Occident mai ales datorită cărţii lui Bram Stoker, *Dracula.* Deşi arcul munţilor Carpaţi (deseori numiţi „Alpii orientali") oferă într-adevăr un decor formidabil pentru o poveste cu vampiri, romanul lui Stoker nu are nici un temei în folclorul local – vampirii sunt necunoscuţi în aceste părţi. Numele de Transilvania e de origine latină şi înseamnă „regiunea de dincolo de păduri". La începutul erei creştine făcea parte din Dacia, ţinutul situat de ambele părţi ale Carpaţilor, a cărui cucerire de către romani în prima decadă a secolului al doilea e atât de viu înfăţişată în basoreliefurile de pe Columna lui Traian de la Roma. În oraşul meu natal, al cărui nume latin fusese Napoca, există încă ruinele extinse ale unei fortăreţe din acele timpuri. Romanii s-au retras din Dacia după 170 de ani, pentru a nu mai reveni niciodată. Lăsaseră însă în urmă un dar de o imensă importanţă pentru populaţia locală: peste veacuri, triburile de vlahi trăitoare în această regiune aveau să vorbească o limbă de origine indiscutabil latină, numită mai târziu limba română. Prin gramatică şi vocabular, aceasta e la fel de apropiată, dacă nu chiar mai apropiată, de latină precum franceza, italiana, spaniola şi portugheza.

Se ştiu puţine despre istoria regiunii mele natale între momentul retragerii romane şi sfârşitul primului mileniu, când

maghiarii sosiţi din Asia Centrală s-au aşezat în câmpiile fostei provincii romane a Pannoniei, la vest de Transilvania. Regele lor, Ştefan (sanctificat mai apoi pentru a-şi fi creştinat poporul), este întemeietorul statului ce avea să devină cunoscut ca Ungaria, între ale cărui graniţe era inclusă şi Transilvania. Până în secolul al XV-lea, sub regele Matthias cel Drept (Matei Corvin), Ungaria avea să ajungă o mare putere europeană având la Budapesta o capitală puternică şi însemnată pe plan cultural. Concomitent au înflorit şi Transilvania cu capitala ei, Cluj. Matthias însuşi era transilvănean, născut în oraşul meu de baştină, într-o casă pe care mi-o aduc bine aminte, fiindcă fusese preschimbată într-un mic muzeu pe care îl vizitam des. Fraţii de la Cluj, sculptorii faimoasei statui a Sfântului Gheorghe de la începutul secolului XV aflate la Praga (o copie a acestei statui este expusă într-o piaţă publică din Cluj), au fost şi ei artişti de renume european la vremea lor.

Între domnia regelui Matthias şi sfârşitul secolului XIX, Transilvania a avut o istorie tumultuoasă. Timp de aproape 170 de ani a fost independentă, după care a fost din nou reîncorporată în Ungaria ca parte din Imperiul Habsburgic, beneficiind însă de un statut special. În această perioadă, a avut parte de o dezvoltare considerabilă, inclusiv de o oarecare industrializare la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. De asemenea, a cunoscut o mare înflorire culturală. Oraşul meu natal se poate lăuda cu câţiva oameni de ştiinţă cunoscuţi în întreaga lume, printre care cei doi faimoşi matematicieni Bólyai (tatăl şi fiul). Fiul, János Bólyai, a creat prima geometrie non-euclidiană în jurul anului 1820. În jur de 1900, matematicianul Gyula (Julius) Farkas din Cluj a descoperit renumita teoremă a alternativei pentru sistemele de ecuaţii şi inegalităţi liniare, care după al doilea război mondial a ajutat la punerea bazelor programării liniare.

România dobândise după primul război mondial Transilvania, Banatul şi Bucovina de la Imperiul Austro-Ungar, Basarabia de la Rusia şi Dobrogea sudică de la Bulgaria. Populaţia ei s-a dublat, ajungând la aproape şaptesprezece milioane de locuitori. Existau minorităţi însemnate, printre care aproape două milioane de etnici unguri, nouă sute de mii de

evrei, vreo opt sute de mii de germani, plus ţigani, greci, turci, bulgari şi ucraineni.

Pe vremea copilăriei mele, Clujul era un oraş de circa 110 000 de locuitori, din care cam jumătate unguri şi o treime români. Evreii nu reprezentau mai mult de o zecime din populaţia oraşului, şi existau, de asemenea, câteva mii de germani şi de ţigani. Era un oraş central-european destul de pitoresc, situat pe valea râului Someş şi ridicat în parte pe dealuri cu privelişti impresionante. În piaţa principală se ridica o frumoasă catedrală catolică din secolul XIII, Sfântul Mihail, iar în restul oraşului existau o catedrală ortodoxă de dată relativ recentă, câteva biserici protestante, şi cel puţin trei sinagogi. Oraşul avea o operă de bună calitate, un balet, o orchestră simfonică şi două teatre, unul românesc şi unul unguresc. Universitatea clujeană era bine cunoscută pentru facultăţile de matematici şi de ştiinţe, ca şi pentru şcoala medicală şi clinicile ei. Exista un parc orăşenesc foarte frumos, cu un lac pe care pluteau lebede albe, unde în timpul verii orăşenii puteau merge cu barca, iar iarna, patina. Oraşul avea şi o splendidă grădină botanică, bogată în specimene. Exista un ştrand în aer liber, cu două piscine şi o porţiune de râu amenajată pentru înot. Existau două stadioane de fotbal şi trei baze sportive cu terenuri de tenis. Oraşul era totodată un centru industrial; aici se găseau cea mai mare fabrică de încălţăminte din sud-estul Europei, câteva fabrici textile de dimensiuni mai mici, o oţelărie de mărime mijlocie, câteva uzine metalurgice, şi o fabrică de tutun. Transportul public se făcea cu autobuzul – automobilul fiind un lux pe care puţini şi-l puteau permite. Se putea merge de asemenea cu birja.

Părinţii, bunicii, unchii şi mătuşile mele au murit cu toţii înainte să mi se trezească interesul pentru istoria familiei din care mă trag; de aceea nu ştiu despre ei decât ce-mi aduc aminte din perioada copilăriei şi din conversaţiile care se purtau în jurul mesei familiale – când aşa ceva încă mai exista. Bunicii din partea tatălui – Mor Mauriciu Blatt şi Fanny, născută Farkas – locuiau în comuna Şintereag, nu departe de Bistriţa, unde Bram Stoker a plasat castelul contelui Dracula. Bunicul era cel mai cuprins din cei câţiva moşieri locali, având vreo cincizeci de pogoane de pământ, în cea mai mare parte arabil, incluzând totodată o vie şi o livadă de pomi fructiferi. Avea între cinci-

sprezece şi optsprezece vite şi poate vreo sută de oi. Ţinea argaţi, un păstor la oi şi câţiva slujitori în casă. Din martie până la mijlocul lui noiembrie se trezea în fiecare dimineaţă la trei şi jumătate sau patru şi supraveghea personal mersul treburilor în gospodărie. Obişnuiam să petrecem fiecare Pessah la ţară, iar eu am stat acolo şi în vreo două vacanţe de vară. Mi-aduc aminte că bunicul era un om bine legat, grozav la înfăţişare când se mânia (ceea ce i se întâmpla adesea), trăsnind şi fulgerând. Era mare vânător şi-i plăcea să bată pădurile cu puşca în spinare. Bunica era o femeie foarte serioasă, cu o minte iscoditoare, care mă descosea mereu despre ce învăţam la şcoală. Spre deosebire de cei mai mulţi evrei din Transilvania (care locuiau mai ales la oraş), bunicii mei nu erau asimilaţi culturii dominante. Între ei, cu copiii lor şi cu ceilalţi evrei din localitate, vorbeau numai idiş, deşi în contactele cu autorităţile foloseau maghiara (până în 1918) şi româna (după 1918), iar cu ţăranii localnici amândouă limbile. Erau evrei habotnici, religia ocupând un loc central în viaţa lor. Pentru bunicul, această datorie faţă de Dumnezeu consta într-un ansamblu de reguli şi ritualuri al căror înţeles mai adânc nu părea să-l preocupe, dar bunica nutrea un real interes şi cunoştea întrucâtva Talmudul, fiind foarte exigentă cu sine şi cu cei din jurul ei în tot ce privea cutuma religioasă. Avea o voinţă inflexibilă. În familie se spunea în glumă că, deşi bunicul avea puşcă şi zbiera îngrozitor când se înfuria, de fapt bunica era la cârmă în toate treburile importante.

Tata a avut doi fraţi mai mici, David şi Elek (Alec). Cel mai tânăr, Elek, de care era foarte apropiat, a fost singurul care a urmat universitatea şi se spunea că fusese sclipitor. A studiat dreptul; dar judecând după biblioteca destul de substanţială pe care a lăsat-o în urmă (a murit de o septicemie la Budapesta când eu aveam şase luni), îl interesau totodată politica şi filozofia. În familie se spunea că avocatul transilvănean cel mai renumit în epocă, Joseph Fischer, îl caracterizase pe Elek ca pe un redutabil adversar potenţial, cu o minte ascuţită ca briciul.

Tatăl meu nu a mers la universitate. Fiind primul născut, o vreme l-a ajutat pe bunicul să administreze moşia. Curând însă s-a apucat de comerţul cu vite, afacere care a devenit destul de profitabilă în timpul primului război mondial, astfel încât tata a câştigat bine. După război, în noul climat creat prin unirea

Boriska în anul 1919

Transilvaniei cu România, s-a asociat cu fratele său Elek şi împreună au deschis o bancă. Câţiva ani lucrurile au mers bine, tata fiind socotit în 1919, când s-a căsătorit, un om bogat. Dar spre sfârşitul lui 1922, an în care m-am născut eu, unchiul Elek muri. Rămas singur, tata n-a mai avut succes, şi când aveam şase ani, a dat faliment. Pierdu totul. De atunci încolo, familia noastră a trăit foarte socotit dintr-un venit modest.

Mama provenea dintr-un mediu foarte diferit. Părinţii ei – Vilmos (William) Hirsch şi Regina născută Grüner – locuiau în Dej, un orăşel de vreo patruzeci de mii de locuitori, unde bunicul era directorul unei filiale de bancă. Erau evrei din mediul urban,

asimilaţi culturii maghiare, astfel încât vorbeau întotdeauna ungureşte, niciodată idiş; pentru ei respectarea canoanelor religioase era mai degrabă o obligaţie formală. Mi-aduc aminte de bunicul meu matern ca de un domn bine îmbrăcat, destoinic şi plăcut la vorbă, cunoscut ca fiind „bun" cu toată lumea. Bunica era o femeie elegantă, încă atrăgătoare la şaizeci de ani, o fostă frumuseţe de păpuşă.

Mama mea, Boriska, şi sora ei mai tânără, Pirike, au avut o copilărie şi adolescenţă mai degrabă nefericite. Sora lor mai mare, Erzsike, frumoasă şi curtată, şi fratele lor mai mic, Pali, erau favoriţii bunicii, pe când cele două surori mijlocii se simţeau ca două fiice vitrege. După ce Erzsike se măritase, şi-a făcut apariţia Ignác, tatăl meu, care a început să-i facă curte Boriskăi. Mama avea în jur de douăzeci şi doi de ani, iar Ignác se apropia de treizeci şi cinci. Curând câştigă respectul tinerei fete, dar nu şi inima ei. Ea avea ambiţii intelectuale, îndrăgea muzica, cânta la pian, discuta literatură şi ar fi dorit să călătorească. Ignác nu avea asemenea aspiraţii, dar făgădui să-i îndeplinească toate dorinţele. Boriska însă iubea pe altul: un tânăr pe care-l cunoştea din adolescenţă, plecat în armată. Dar, pe lângă faptul că nu-l mai văzuse de mult timp, acest tânăr era sărac şi nicidecum pregătit să întemeieze o familie. Dinspre partea lor, părinţii mamei făceau mari presiuni asupra ei să se mărite cu tata. La urma urmei, în ciuda faptului că era de la ţară şi lipsit de rafinament, din punct de vedere financiar Ignác era o partidă frumoasă, în stare să-i ofere viitoarei soţii un cămin sigur şi prosper. Lucru şi mai de seamă, era clar că o iubea sincer pe Boriska: declară că nu dorea nici o zestre, ceea ce fu o imensă uşurare pentru familie. Până la urmă, la fel ca multe alte fete de condiţia ei la acea epocă, Boriska acceptă o căsătorie care părea în multe privinţe ideală, dar era din partea ei lipsită de iubire înflăcărată.

Tinerii însurăţei se mutară la Cluj, unde tata cumpără o casă frumoasă pe o stradă liniştită într-un cartier din apropierea parcului cu lac al oraşului. În această casă m-am născut şi am crescut eu, Egon Blatt. Am relativ puţine amintiri din prima copilărie. Când aveam trei ani şi jumătate, se născu fratele meu, Robert. Trebuie că n-am fost tocmai entuziasmat de sosirea lui: una din primele mele amintiri e o spălătorie întunecoasă de la

Ignác cu Egon în 1926

subsol, în care fusesem încuiat ca pedeapsă pentru că n-o lăsam pe mama să-l alăpteze pe Bobi. Mai târziu însă am petrecut de minune împreună, mai ales că Bobi era foarte destoinic la toate jocurile cu mingea.

Când am împlinit şapte ani, părinţii m-au dat la Şcoala Elementară nr. 7, una din cele mai bune şcoli româneşti din oraş.

Egon în vara anului 1927

M-ar fi putut trimite la o şcoală parohială ungurească – în fond, maghiara era limba mea maternă – sau la şcoala elementară evreiască, unde învăţătorii vorbeau o limbă română foarte rudimentară, cu accent unguresc, pe care ei înşişi o deprinseseră ca adulţi, şi unde necunoaşterea limbii române n-ar fi însemnat mare lucru. Însă părinţii mei doreau ca eu să învăţ limba oficială aşa cum trebuie şi considerau că voi avea parte de o educaţie mai bună la o şcoală publică. Au avut dreptate: şcoala publică era într-adevăr mult mai bună. Ca să mă pregătească pentru şocul intrării într-un mediu unde se vorbea româneşte, în vara dinaintea începerii şcolii părinţii au angajat o fată care să mă înveţe româneşte. Asta m-a ajutat întrucâtva, dar în primii trei

ani nu am strălucit la învățătură. Învățătoarea, Doamna Wild, era o femeie în vârstă, foarte severă, pentru care cel mai mult conta disciplina. Odată, m-a prins vorbind cu un coleg în timp ce ea ținea lecția: a coborât de la catedră, a venit la banca mea și mi-a tras câteva scatoalce zdravene peste ceafă. Cum era de așteptat, carnetul meu de note conținea mai mult critici decât laude. Lucrul ăsta era de două ori neplăcut, odată în sine și în al doilea rând pentru că stăteam la fel de prost și acasă, cu tutorii angajați de tata ca să mă instruiască la religie.

Despre practica religioasă, părinții mei aveau vederi total opuse. Tata crescuse într-o familie religioasă, chiar habotnică, în vreme ce mama venea dintr-o familie asimilată, iar prin lecturile ei absorbise valorile iluministe ale filozofiei raționaliste a secolului XVIII. Ca o concesie față de tata, respecta regulile rituale impuse de el, dar o făcea fără tragere de inimă, pentru că ea însăși nu credea în valoarea lor. Cât despre mine, tata vroia să-mi petrec mult timp la rugăciune – adică citind texte ebraice al căror înțeles nu-l puteam pătrunde –, să-mi pun în fiecare dimineață filacteriile și de sărbători să mă duc cu el la sinagogă ca să ne rugăm împreună ore în șir, pe când ceilalți copii se jucau afară în curte. De la bun început toate astea mi-au displăcut, ca mai apoi să le resimt ca pe niște lucruri fără noimă. În cele din urmă am ajuns să le detest. Mama încerca să-mi tempereze opoziția spunându-mi că, indiferent ce credeam eu, trebuia să fac toate aceste lucruri de dragul tatei, de vreme ce ele însemnau atât de mult pentru el, iar el ținea atât de mult la mine. Cu chiu cu vai, îmi vedeam de treabă, însă în silă. Ca urmare, instructorii mei de religie – au fost mai mulți, fiindcă nici unul nu rezista mai mult de câteva săptămâni – n-aveau ce-i raporta tatei decât lucruri de groază. Iar acum veneau și carnetele școlare, părând să coroboreze părerea tuturor despre mine: că eram fie incapabil, fie pur și simplu nu voiam să învăț nimic sau să urmez orice disciplină. Bineînțeles, tata era foarte necăjit, iar mama trebuia să-și folosească toate talentele diplomatice ca să mă scape de o bătaie straşnică. Abia în ultima clasă elementară, a patra, lucrurile s-au schimbat în bine. Ne-a venit o învățătoare nouă, Doamna Zimberiu, soția directorului. Era o femeie inteligentă și cu mult discernământ, pe care o interesau și alte lucruri pe lângă disciplină. Cea mai mare ambiție a ei era să ne învețe lucruri

folositoare. Deodată, fui tratat cu totul altfel. Am început să aduc acasă carnete de note conținând rapoarte excelente, iar părinților mei li se spuse ceva de genul că aveau un copil deosebit de inteligent. În sfârșit, îmi câștigasem puțin respect.

În timpul primilor mei ani de școală, familia noastră trecu printr-o schimbare radicală. Așa cum am spus ceva mai devreme, tata a dat faliment și am pierdut tot în afară de casa în care locuiam. Marea depresiune economică a anilor '30 era abia la început și momentul nu era deloc propice oricărei noi afaceri, cu atât mai puțin uneia fără capital. Tata ar fi putut să-și caute o slujbă, ceea ce poate că a și făcut, dar fapt este că n-a găsit nimic. Prin urmare, părinții mei au trecut la o masivă regrupare. Fratele meu și cu mine aveam o dădacă – fu concediată. Bucătăreasa – la fel. Familia noastră se înghesui în două odăi (dormitorul și camera copiilor) și o baie; restul casei fu închiriat cu luna. Asta însemna parterul cu mai multe încăperi, odăile servitorilor, precum și încăperile utilitare de la subsol. Printre copiii chiriașilor noștri mi-am făcut cei dintâi prieteni. Un tâmplar tânăr care stătea cu chirie într-una din camerele de la subsol m-a învățat să merg pe bicicletă. Un cizmar, jumătate ungur, jumătate neamț, care închiria altă cameră de la subsol, s-a dovedit mai târziu a fi un jucător de șah formidabil, care avea să mă bată ani la rând, chiar și după ce ajunsesem unul din cei mai buni jucători din clasă.

Aceste aranjamente trebuiau să fie temporare, dar așa cum spune francezul, *c'est le provisoire qui dure*. Am continuat să trăim astfel timp de unsprezece ani. Singura schimbare a survenit când am terminat gimnaziul, la cincisprezece ani, și mi s-a dat o cameră a mea, care de atunci încolo nu a mai fost închiriată. În toți acei ani, chiriile de pe aceste camere au fost principalul venit al familiei noastre. Dar nu era de ajuns, și la sfârșitul anilor treizeci tata a fost nevoit să vândă casa.

Între timp, tata a făcut diverse încercări să-și găsească o ocupație profitabilă. O vreme, s-a ocupat de administrarea moșiei bunicului, scop în care locuia la Șintereag, venind acasă odată la două săptămâni. Pare-se că făcea treabă bună: a înființat o fermă de produse lactate, a cumpărat echipament modern pentru producerea untului și a brânzei – de o calitate deosebită – pe care le vindea apoi în toată regiunea. Dar nu se înțelegea întot-

deauna cu bunicul, iar bătrânul prefera tovărăşia fiului său mai mic, David, care se lăsa condus mult mai uşor. În plus, David avea şase copii şi trăia în mare sărăcie, făcând munci umile. După aproximativ un an, bătrânul hotărî ca administrarea fermei să fie preluată de către David, nevoia lui fiind mai mare. Tata se îndreptă spre alte afaceri. O vreme, se asocie cu un chimist şi împreună înjghebară o manufactură de margarină cu sediul la noi acasă, ei doi fiind singurii lucrători; dar după vreun an, un an şi ceva, afacerea se stinse pur şi simplu. Pe urmă tata se întovărăşi cu doi fraţi care, ca şi el, se pricepeau la produse alimentare şi deschiseră tustrei o întreprindere de comerţ cu ouă, pe care le cumpărau de la ţărani cu ridicata pentru a le furniza apoi negustorilor cu amănuntul. Nici treaba asta nu cred că a rezistat mai mult de un an.

Când aveam opt sau nouă ani, mama a reuşit să se angajeze casieriţă la oţelăria din localitate. Era o slujbă neplăcută şi istovitoare, şi mama lucra foarte multe ore. Când ajungea acasă era întotdeauna epuizată, dar familia avea mare nevoie de câştigul ei. Slujba asta a durat doi sau trei ani, iar pierderea ei a fost o lovitură atât de grea pentru ea încât a încercat să se sinucidă. Bineînţeles că nu puteam înţelege aşa ceva pe atunci, dar mai târziu mi-am dat seama că pierderea slujbei fusese doar ultima picătură, declanşând un act disperat ce-şi avea sursa într-o nefericire de ansamblu. Totul s-a întâmplat într-o după-amiază, când Bobi şi cu mine fusesem invitaţi la o zi de naştere. Mama ne-a examinat înainte să plecăm, după care m-a luat deoparte şi m-a rugat să-i promit că o să am grijă de Bobi şi o să-l ocrotesc. N-am înţeles ce vroia să spună. I-am răspuns că mergem în vizită la nişte prieteni; nu vor fi încăierări, deci Bobi n-avea nevoie să fie ocrotit. Mi-a spus că nu vroia să spună doar în după-amiaza aceea; că eu eram fratele mai mare şi mai puternic şi că Bobi avea nevoie de protecţia mea. Tot nu eram lămurit, însă bineînţeles i-am promis că voi face întocmai. Seara când ne-am întors, în casă domnea o agitaţie neobişnuită. Mama era bolnavă şi nu putea fi deranjată. După chipurile celor prezenţi, mi-am dat seama imediat că se întâmplase ceva grav. Am tras cu urechea la şuşotelile din jur şi în cele din urmă am priceput ce se întâmplase. Mama luase o doză letală de droguri şi cu siguranţă s-ar fi prăpădit, dacă mama ei, care pe atunci locuia la

Cluj, n-ar fi venit pe neașteptate în vizită. A chemat ambulanța și mama fu salvată.

*
* *

La vârsta de unsprezece ani, după terminarea celor patru ani de școală elementară, am intrat la Liceul „Gheorghe Barițiu", unul din cele două mari licee de băieți din oraș. Cuvântul românesc *liceu* este echivalentul celui franțuzesc *lycée*; sistemul de educație românesc era modelat întocmai după cel franțuzesc. Liceul dura opt ani, cu un „bacalaureat mic" după primii patru. Cei care îl treceau puteau alege între două cursuri de studii pentru următorii patru ani: studiul științelor exacte (realul) sau al disciplinelor umane (umanul). După cei opt ani de liceu, urma un examen general dificil, asemănător cu bacalaureatul francez și purtând același nume. Dintre cele două licee de băieți din Cluj, „Gheorghe Barițiu" era de departe cel mai exigent în ce privește standardele de admitere, criteriile de absolvire și regulile de disciplină. Disciplina nu mă atrăgea, dar standardele ridicate de învățătură pentru care liceul era renumit (chiar dacă erau inevitabil mulți care nu promovau) păreau să compenseze dezavantajele spiritului de disciplină. Exista și o a treia variantă, Seminarul Pedagogic Universitar, un liceu afiliat universității, la care mergeau toți copiii de oameni bogați. Părinții mei s-au oferit să-mi plătească taxele dacă doream să merg acolo, dar știam că ar fi fost o greutate pentru ei și nici școala nu era mai bună, ci doar mai puțin severă. La liceul la care am mers eu, trebuia să purtăm uniforme tot timpul (nu numai la școală) și fiecare din noi avea numărul matricol cusut pe mâneca uniformei. Cum acel număr a rămas neschimbat în toți cei șapte ani cât am mers la „Gheorghe Barițiu", mi-l amintesc și acum: eram elevul cu numărul 173, din cei aproximativ nouă sute de elevi ai liceului. Existau trei clase paralele de nivel inegal. Se dădea un examen greu de admitere în liceu, iar cu reușisem să intru într-una din clasele superioare. Intrarea la liceu a însemnat o schimbare majoră în viața mea. Pe lângă multele perspective deschise de materiile noi la care eram expus și pe care trebuia să le absorb, mai era și simțul de răspundere.

Pentru prima oară, trebuia să arăt ce pot în împrejurări solicitante, adeseori dificile.

Deşi aveam numai unsprezece ani, părinţii mei mă considerau matur pentru vârsta mea. Îmi demonstrasem maturitatea cu un an înainte, când m-am îmbolnăvit de scarlatină – o boală contagioasă care pe atunci necesita şase săptămâni de izolare – şi am avut de ales între a fi tratat acasă sau la spital. Părinţii mei erau gata să facă tot ce trebuia pentru a mă trata acasă. Doctorul nostru de familie i-a scos afară din cameră şi mi-a spus că, deşi era gata să mă trateze acasă, ar fi fost o greutate pentru părinţi, întrucât chiriaşii cu copii mai mult ca sigur că, de frica contagiunii, vor pleca, iar chiria lor va fi pierdută. În plus, spitalul era foarte bun, fiind o secţie a clinicii universitare, care era specializată în acest fel de boală. Mai spuse că după părerea lui, ar fi mai bine şi pentru mine şi pentru ai mei să merg la spital, şi-mi sugeră să le spun părinţilor că vreau să merg la spital. I-am urmat sfatul, spre marea uşurare a tatei, şi a doua zi, cu toată împotrivirea mamei, am fost trimis la spital pentru şase săptămâni. Nu mi-a plăcut, dar eram mândru de hotărârea de om mare pe care o luasem.

Mulţumită acestui precedent, la începutul anului şcolar mă bucuram de încrederea deplină a părinţilor, care îmi dădură bani ca să-mi cumpăr cărţile şi rechizitele trebuincioase. Pentru asta, trebuia să fac câteva drumuri pe la librării şi papetării, şi eram mândru că eu aveam voie să merg singur pe când majoritatea colegilor mei erau însoţiţi de părinţi. Într-una din aceste ieşiri, iată-mă mergând pe o stradă dosnică, liniştită, când deodată dădui peste un mic grup de oameni adunaţi în jurul a ceva. Ce să fie? Vreo zece gură-cască se îngrămădeau în jurul unui tânăr de vreo douăzeci de ani. În mâna stângă ţinea o scândurică (semăna cu capacul de la o cutie de trabucuri) pe care se aflau două degetare identice şi o biluţă cenuşie, cu diametrul de doi sau trei milimetri. Cu mâna dreaptă, tânărul mişca degetarele pe scândurică fără să le ridice, dar în aşa fel încât când acoperea, când descoperea biluţa cu câte unul din degetare. Cei adunaţi în jurul lui îi urmăreau fiecare mişcare şi încercau să ghicească unde e biluţa în orice moment. După câteva minute, am priceput că era vorba de un joc de noroc. Cineva din asistenţă anunţa un pariu (tânărul fixase suma minimă la 20 de lei, preţul unui ma-

nual) şi jucătorii puneau banii jos, în faţa întregii asistenţe. Pe urmă tânărul începea să mişte degetarele, acoperind biluţa când cu unul, când cu celălalt; după un timp se oprea, iar cel care pusese banii trebuia să ghicească sub care degetar se află bila. Dacă ghicea corect, lua toţi banii; dacă nu, îi lua tânărul.

Urmărind mişcările degetarelor, mi se părea că e foarte clar unde se află bila în orice moment. Mă miram cum de nu se înfige nimeni să câştige atât de lesne nişte bani şi lucrul mi-a dat de bănuit. După ce muşteriul pune banii jos, pesemne tânărul face el ceva ca să fie sigur de câştig, m-am gândit. Dar pe de altă parte, chibzuiam eu, trebuie să lase pe cineva să câştige *prima dată*, ca să-i momească şi pe ceilalţi. Raţionamentul părea convingător, aşa că mi-am zis că nu mi-ar strica să profit de situaţie. Aveam în buzunar şaizeci sau şaptezeci de lei pentru cărţi şi rechizite. Am scos douăzeci de lei şi i-am depus cu îndrăzneală pe scândurică, iar tânărul a pus şi el douăzeci. După care a început să mişte degetarele de ici, colo, la fel de lin şi de transparent ca mai înainte, aşa că puteam urmări cu uşurinţă poziţia bilei. Faptul îmi confirma bănuiala că parte din jocul omului era să-l lase pe întâiul muşteriu să câştige. În cele din urmă, se opri şi mă întrebă unde era bila. Fără nici o ezitare, am arătat degetarul sub care ştiam sigur că se află. Încetişor, tânărul ridică degetarul – dedesubt nu era nimic. „Ba nu", zise el, „aici e", şi arătă bila sub celălalt degetar! M-am simţit ca muşcat de un şarpe.

Luat prin surprindere, mi-am pierdut capul. „Încă o dată!" am strigat, şi-am scos alţi douăzeci de lei, fără să iau în seamă că cineva mă trăgea de mânecă vrând parcă să mă reţină. Omul cu scândurica puse şi el douăzeci de lei, apoi începu să mişte ca mai înainte degetarele, se opri şi mă întrebă ce ghiceam. Iarăşi arătai către unul din degetare; el îl ridică – şi iarăşi nu era nimic sub el. Din clipa aceasta, lucrurile se precipitară. Dintr-o dată ridicai şi celălalt degetar, dar bila nu era nici acolo. Indignat de înşelăciune, începui să strig cât mă ţinea gura: „Şnapan ce eşti! Hoţule! Dă-mi banii înapoi!" Câţiva din asistenţă îmi luară partea cerându-i să-mi înapoieze banii. Cât ai clipi din ochi, tânărul îşi strânse lucrurile şi banii şi o luă la sănătoasa spre celălalt capăt al străzii. Eu, după el, urmat de alţi câţiva cetăţeni, strigând cât puteam, „Hoţul! Ajutor, hoţul! Puneţi mâna pe el!"

Strada dădea într-o arteră aglomerată, şi mai mult ca sigur că mi-aş fi pierdut omul dacă ţipetele mele n-ar fi scos în stradă pe proprietarii papetăriei de la colţ, trei vlăjgani, fraţi, cu care făcusem cunoştinţă deunăzi cumpărând rechizite de la ei. Cei trei înşfăcară omul, îl cotonogiră, scoaseră banii de la el şi-l izgoniră, sub cuvânt să nu-l mai prindă pe-acolo. Cât despre mine, mi-am căpătat banii înapoi, dar n-am uitat niciodată această întâmplare.

Materiile care-mi plăceau cel mai mult la şcoală erau matematica, franceza, latina, istoria antică şi geografia. Nu-mi plăcea botanica şi nici zoologia, dar în anul trei de liceu am început să învăţăm fizică, care de atunci şi până la sfârşitul liceului a rămas materia mea favorită, alături de matematică. Materia care lua cel mai mult timp era româna, iar predată cum era pe atunci într-un spirit naţionalist mărginit şi ofensator, nu-i de mirare că o detestam. Reţineţi, erau anii 1933-1935, perioada în care Hitler a venit la putere în Germania, iar fascismul lua avânt în toată Europa Centrală şi de Est. Un episod care a avut loc în '33 sau '34 la Cluj ilustrează atmosfera ce domnea în oraş (şi nu numai). Un evreu pe nume Mór (Mauriciu) Tischler, proprietarul unor păduri, dăduse în judecată un grup de săteni dintr-o comună învecinată, care-i prădaseră pădurile tăind copaci fără jenă şi încărcând buştenii în căruţe. Se făcuse mare vâlvă în jurul acestui proces, întrucât Garda de Fier, partidul nazist din România, avea mulţi aderenţi printre ţăranii care jefuiseră pădurea, iar presa de extremă dreapta descria evenimentul ca pe o confruntare între un evreu bogat şi hrăpăreţ şi nişte ţărani români săraci şi exploataţi. În ziua când Tischler fu chemat la tribunal să depună mărturie, un căpitan de armată legionar îl împuşcă şi-l omorî chiar în sala de judecată. Parte din presă se arătă şocată de omor, dar o altă parte îl ridica în slăvi pe căpitan ca pe un erou al poporului. Asasinul nu a fost niciodată chemat să răspundă pentru fapta sa. Procuratura l-a dat în judecată, dar undeva pe drum lucrurile s-au împotmolit şi nu s-a ajuns niciodată la proces.

Liceul şi profesorii săi oglindeau şi ei atmosfera politică din ţară, care era net împărţită în tabere opuse. Din păcate, profesorii de limba şi literatura română se găseau întotdeauna la extrema dreaptă a spectrului politic, animată de un naţionalism

îngust şi agresiv şi de prejudecata şovină împotriva „străinilor" – adică a evreilor şi a ungurilor.

Îmi amintesc de toţi profesorii din liceu pe nume. Cel mai mult îl respectam pe Voiculescu, profesorul de franceză. Era un partizan înflăcărat al iluminismului. Cu sprijinul lui, am început să citesc fragmente din operele lui Rousseau şi Voltaire. Învăţasem harta Parisului efectiv pe dinafară; ştiam unde se găsesc şi cum arată toate marile-i monumente. În toiul unei atmosfere politice din ce în ce mai încărcate de naţionalism şi antisemitism, idealurile de *„égalité, liberté, fraternité"* mă umpleau de entuziasm. Nu ştiam mai nimic despre politica externă, şi subiectul nici nu mă interesa la vârsta respectivă, însă când am aflat nu mai ştiu cum în 1935 că un evreu (socialistul Léon Blum) ajunsese prim-ministrul Franţei, am fost cuprins de o mare bucurie că aşa ceva era cu putinţă. Ideile iluminismului francez m-au ajutat şi ele să-mi cristalizez opoziţia timpurie faţă de religie. Spusa lui Voltaire, *„Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer"*, m-a înrâurit imens. Deşi îmi plăcea matematica şi mai târziu fizica, cele mai însemnate influenţe care mi-au modelat caracterul în acei ani au fost franceza, latina şi istoria antică, obiecte în cadrul cărora luam contact cu literatura şi filozofia clasică. În liceu am fost un elev bun de la început, terminând primul an (clasa a cincea) cu premiul întâi. În anul doi, am fost al doilea în clasă, iar în al treilea an din nou primul, cu cea mai bună medie pe liceu. Asta se întâmpla în 1935 şi era cu totul neobişnuit să i se permită cuiva cu numele de Egon Blatt să realizeze aşa ceva. Colegii mă stimau, chiar şi cei cărora nu le plăceau evreii, pentru că reuşisem să fiu primul în clasă fără să mă gudur vreodată pe lângă profesori şi fără să trădez solidaritatea clasei în multele înfruntări „disciplinare" dintre elevi şi câţiva profesori mai rigizi.

În vara lui 1935, am început să câştig bani dând lecţii particulare colegilor de clasă şi altor elevi mai slabi, activitate pe care am continuat-o până la terminarea liceului. Primul meu învăţăcel a fost un coleg care rămăsese corigent la franceză. Dacă nu lua corigenţa în toamnă, rămânea repetent. L-am meditat toată vara şi în toamnă băiatul trecu examenul fără probleme. N-am mai avut însă acelaşi succes cu următorul discipol, un alt coleg, Otto, pe care timp de trei ani l-am meditat la toate

obiectele. Cu toate că Otto nu era nici inteligent, nici silitor, şi pe deasupra mai era şi evreu, reuşeam cum-necum să-i asigurăm nota de trecere la toate materiile. Mi-aduc aminte o întâmplare cu el când m-am simţit foarte prost. Otto era slab la toate materiile, dar la matematică era de-a dreptul catastrofal. Sverca, profesorul nostru de matematică în clasa a patra de liceu, era un pedagog talentat şi neobişnuit de entuziast, care se dădea peste cap să-i facă pe toţi din clasă să priceapă ce preda. Odată, după încercări repetate dar zadarnice să-l ajute pe Otto să rezolve o problemă la tablă, Sverca izbucni zicând: „Isuse, aşa ceva n-am văzut în viaţa mea – un evreu tâmpit!" Se înţelege că Otto fu demoralizat. A trebuit să mă strădui din greu să-l conving că puteai să fii slab la matematică fără să fii neapărat tâmpit.

O înrâurire însemnată asupra mea au avut-o lecturile particulare. Gustul lor i-l datorez în întregime mamei. Pe la zece ani, eram împătimit de un foileton de aventuri care apărea săptămânal într-o cărticică de cincisprezece-douăzeci de pagini. Nu vroiam să citesc nimic altceva mai lung sau mai puţin senzaţional. După ce încercă de mai multe ori fără succes să mă convingă să citesc şi altceva, mama adoptă altă strategie. Aducea acasă multe cărţi de la bibliotecă pe care le lăsa prin camerele noastre. Treptat, am început să-l citesc pe Karl May şi o vreme am fost îndrăgostit de romanele lui. May a fost un fel de James Fenimore Cooper german (după mine, mult mai bun), ale cărui cărţi sunt plasate în Vestul sălbatic. Mă identificam cu protagonistul lui May, Old Shatterhand, luptătorul nobil şi neînfricat care nu intra în panică nici în cele mai crâncene situaţii, omul pe care prietenii puteau întotdeauna să se bizuie, gata în orice clipă să-şi riste viaţa pentru dreptate şi echitate. Privind în urmă la acea perioadă a vieţii mele, cred că romanele lui Karl May m-au ajutat să-mi formez un cod de valori – nu cel îndeobşte împărtăşit de băieţii din cercul meu – în care tăria de caracter, dreptatea, curajul şi dârzenia erau la fel de sus sau chiar mai sus ca abilitatea intelectuală. Aveam treisprezece ani când am citit povestea lui *Winnetou*, nobilul apaş: mi-aduc aminte că am isprăvit de citit cartea la două dimineaţa, în cada de baie, plângând când Winnetou moare la sfârşit.

Dar mama avea gânduri mai mari cu mine: încetul cu încetul, vroia să mă aducă de la poveştile de aventuri la literatu-

ra cu L mare. Mi-aduc bine aminte cum a avut loc prima incursiune. Aveam cred doisprezece sau treisprezece ani, când m-am îmbolnăvit de gripă şi mama s-a hotărât că era momentul să acţioneze. A ieşit în oraş şi mi-a adus o ediţie pentru tineret a *Contelui de Monte Cristo* a lui Alexandre Dumas. Nici n-am vrut s-o deschid. Titlul era respingător, cartea, groasă, şi cine ştie cât era de citit până la o întâmplare palpitantă. „Nu, mulţumesc", am zis eu. „Poate o s-o citesc altă dată, deocamdată aş vrea să continuu cu poveştile mele de aventuri." Ne-am târguit o vreme, şi până la urmă mama îmi propuse următoarele: cum tot aveam temperatură şi n-aveam voie să citesc prea mult, o să-mi citească ea cu glas tare din cartea nouă o jumătate de oră. Numai atât, iar eu nu voi fi obligat să citesc restul. Mulţumit să scap doar cu o perioadă scurtă de ascultat, am primit. Mama mi-a citit primul capitol, oprindu-se la punctul unde Dantès e arestat chiar la nunta lui şi târât în lanţuri de lângă fermecătoarea-i logodnică, Mercedes. Ajunsă aici, mama închise cartea şi zise: „Noapte bună, dragă. Nu trebuie să citeşti mai departe". Însă fireşte că muşcasem nada. În treacăt fie spus, povestea contelui de Monte Cristo – ediţia prescurtată pentru tineret şi mai târziu versiunea integrală – mi-a făcut o impresie neobişnuit de puternică, de parcă presimţeam că prefigura episoade cruciale din viitorul meu.

Odată pornit să citesc adevărata literatură, aveam la dispoziţie o selecţie vastă. Scriitorii şi poeţii au jucat de-a lungul istoriei un rol însemnat în societatea maghiară, iar printre oamenii de literatură exprimarea în scris era de o calitate deosebită (mă refer la stil, varietate şi complexitatea limbajului figurat, indiferent de conţinut). Prin urmare, traducerile ungureşti din literatura clasică şi universală erau îndeobşte excelente. Din păcate, n-aş putea spune acelaşi lucru despre traducerile româneşti la care am avut acces în timpul anilor de şcoală. Începusem odată să citesc *Cinci săptămâni în balon* de Jules Verne în traducere românească, dar mi-aduc aminte că am lăsat-o deoparte şi am terminat de citit cartea în versiunea ungurească. Biblioteca cu împrumut la care era abonată mama se numea Libro şi avea un catalog de aproximativ douăzeci de mii de titluri alese cu grijă pentru a le oferi abonaţilor o selecţie reprezentativă din literatura universală clasică şi contemporană.

Europa continentală era bogat reprezentată prin mai toți scriitorii importanți din secolele XIX-XX, de la Balzac, Victor Hugo și Zola la Romain Rolland; de la Goethe la Thomas Mann, Franz Werfel, Stefan Zweig și Jakob Wasserman; de la Tolstoi, Turgheniev și Dostoievski la Șalom Alehem și Isaac Babel; de la Pirandello la Ignazio Silone, în traduceri ungurești de foarte bună calitate. Literatura engleză și cea americană erau prezente prin Charles Dickens, Bernard Shaw, H. G. Wells, Rudyard Kipling, Mark Twain și Jack London, ca și prin Hemingway, Faulkner, Dreiser, Steinbeck, Maugham și alții. Majoritatea acestor cărți și-au făcut apariția la noi în casă – mama aducea una sau două odată și le ținea de la câteva zile la câteva săptămâni. Am început să le citesc pe la doisprezece ani și mai mult ca sigur că mi-au influențat atitudinea față de viață tot atât, dacă nu mai mult decât lecturile filozofice de mai târziu.

Când aveam doisprezece sau treisprezece ani, mama îmi dezvălui un secret al vieții ei. Îmi explicase deja sentimentele ei față de tata, pentru care avea un mare respect dar de care nu fusese niciodată îndrăgostită. Acum îmi spuse că la scurtă vreme după mariajul cu Ignác, se îndrăgostise lulea de fratele mai mic, Elek. A fost se pare una din acele irezistibile atracții reciproce despre care scriu marile romane de dragoste. Cei doi avuseseră o pasionată aventură extra-conjugală care s-a încheiat când Elek a murit la treizeci și doi de ani, eu având pe atunci șase luni. La întrebarea mea șovăitoare ce implicații avea această poveste de amor pentru mine, mama rămase un timp tăcută, apoi zise: „Nu mă supăr dacă te consideri fiul lui Elek". Cum întrebarea părea s-o stânjenească, nu i-am cerut niciodată un răspuns limpede, dar în curând m-am convins singur că nici nu mai era nevoie de vreunul: uitându-mă la fotografia mărită a unchiului Elek care atârna la noi pe perete, treptat am descoperit pe propriul meu chip multe din trăsăturile lui. Cu o altă ocazie, când mă plângeam mamei de habotnicia tatei, ea îmi spuse că deși era rigid și de multe ori putea fi despotic, Ignác avea și mari calități sufletești. De pildă, mama îmi povesti cum la mai puțin de un an de la moartea lui Elek, la o petrecere la care erau de față și câteva din rudele mamei, sora ei Erzsike, răutăcioasă ca întotdeauna, remarcase: „Știi, Ignác, te vorbește lumea pe la spate, cică Egon ar fi de fapt odrasla lui Elek". La care tata a dat următoarea

replică: „Nu-mi pasă mie ce vorbeşte lumea, Erzsike. Şi în afară de asta, la noi la ţară e o zicătoare: Nu contează al cui cucoş l-a făcut, dacă l-a ouat găina mea, e oul meu". Mama adăugă că i-a fost pururi recunoscătoare tatei pentru atitudinea lui generoasă, şi uneori îmi aducea aminte de asta când mă plângeam de el.

Mama era un om sincer care nu putea să sufere ifosele. Disprețuia la fel de mult disimularea şi josnicia. Când şi când, jucam şah împreună şi îmi aduc aminte o întâmplare care mi s-a întipărit adânc. Mama pusese mâna pe unul din nebunii ei cu intenţia de a-mi lua un cal, dar şovăia cu mâna pe nebun. Era o mutare proastă şi ca s-o fac să nu-şi retragă mâna, am simulat o expresie de deznădejde. Mama făcu mutarea, eu îi luai nebunul, şi atunci ea izbucni: „A fost un gest urât, josnic şi mârşav din partea ta. Să nu mai faci nimănui aşa ceva vreodată!" Cred că aveam vreo doisprezece ani când a avut loc acest incident aparent neînsemnat, dar impresia pe care mi-a lăsat-o nu s-a şters niciodată. Până azi îmi aduc aminte ruşinea pe care am simţit-o atunci.

În vara anului 1935 a avut loc ceremonia de bar mitzvah, de care mi-aduc aminte ca de o corvoadă mai degrabă decât de un prilej de bucurie. Ca să-i fac tatei pe plac, învăţasem o sumedenie de lucruri legate de ritualul pe care trebuia să-l săvârşesc în ziua aceea, printre care şi cântatul în sinagogă de care bucuros m-aş fi lipsit (aveam o voce groaznică). Totuşi în ziua aceea s-a întâmplat ceva care a avut o înrâurire însemnată asupra vieţii mele din următorii patru ani. Bunica, mama mamei, care după moartea bunicului venise să locuiască la Cluj, mi-a dăruit de ziua mea o masă de ping-pong. De câteva luni începusem să joc ping-pong cu nişte prieteni şi bunica ştia de noua mea pasiune. Cu o masă de ping-pong chiar în curtea noastră, puteam să mă antrenez serios şi în curând am ajuns un jucător bunicel.

Ping-pong-ul sau tenisul de masă era la vremea aceea un sport foarte popular în întreaga Europă. Ca în tenis, şi în ping-pong există o tactică ofensivă şi una defensivă, iar până atunci toţi marii campioni fuseseră jucători de ofensivă: va să zică cei ale căror lovituri puternice şi măiestrit răsucite erau cel mai greu de returnat. Dar în 1936 a avut loc o revoluţie în jocul de ping-pong. La campionatul mondial, echipa română, compusă din trei jucători clujeni – Goldberger, Paneth şi Vladone – a câştigat

locul doi cu un joc complet nou, exclusiv defensiv: ei înapoiau fiecare minge şi câştigau prin epuizarea oponentului. Această strategie neaşteptată a supărat atât de tare întreaga comunitate a tenisului de masă încât în anul următor Federaţia Internaţională de Ping-Pong a hotărât să modifice regulile jocului, coborând fileul cu aproximativ doi centimetri, ceea ce favoriza ofensiva. Motivul invocat pentru această decizie a fost că jocul nu trebuie să devină plictisitor. E clar că locul doi la campionatele mondiale însemna ceva şi mulţi tineri din Cluj s-au apucat serios de joc.

Masa de ping-pong am căpătat-o în iunie şi până la sfârşitul lui septembrie i-am bătut pe toţi băieţii din vecini care mai înainte mă băteau frecvent. Cu venirea toamnei, în mod normal ar fi trebuit să las jocul, dar unul din băieţii mai mari (adică de vreo cincisprezece ani), care era şi cel mai bun jucător din cartier, era înscris într-un club unde se oferi să mă ducă şi pe mine. Aşa, aveam să pot juca în sală toată iarna. La început părinţii mei s-au împotrivit, fiindcă antrenamentele ţineau de la opt la zece seara şi ajungeam acasă pe la zece jumătate-unsprezece, dar până la urmă au acceptat. Mama îl convinse pe tata că, atâta timp cât continuam să fiu printre primii în clasă şi-mi câştigam banii de buzunar cu meditaţiile, n-aveau de ce să nu mă lase să fac ce doresc.

Am învăţat să joc ping-pong la nivel competiţional şi din 1936 până în '38 am participat la multe întreceri orăşeneşti, regionale şi naţionale. Liceul meu interzicea participarea elevilor săi la orice fel de competiţii, dar interdicţia nu era luată prea în serios câtă vreme numele nu-ţi apărea în ziare. Prin urmare, a trebuit să concurez sub un alias. Am ales numele de Balázs, un patronimic unguresc obişnuit care începea cu aceeaşi literă ca al meu. Sub acest nume am câştigat câteva premii doi şi trei pentru care am fost trecut în ziare ca E. Balázs. În afară de ping-pong, mai practicam ocazional patinajul, înotul şi tenisul. Am început să joc tenis la doisprezece ani şi am continuat să joc în fiecare primăvară şi vară, dar nu exista sală de tenis în oraşul meu, aşa că tenisul de masă a rămas principala mea pasiune sportivă până la vârsta de şaptesprezece ani. Eram un jucător de ping-pong talentat? Aş zice că nu cine ştie ce, dar eram cu siguranţă ambiţios. Iar hotărârea şi sârguinţa te pot duce

departe. Fratele meu Robert, mai mic ca mine cu trei ani şi jumătate, pe care eu l-am învăţat să joace ping-pong, era mai talentat decât mine. Nu m-a ajuns din urmă, dar nici mult nu i-a lipsit.

Odată, în '37 sau '38, am avut prilejul să joc un meci cu cel mai talentat jucător de ping-pong pe care l-am cunoscut vreodată, Ernest Diamantstein. Era un bărbat în jur de treizeci de ani care juca ping-pong pentru plăcerea lui şi nu se antrena pentru concursuri cum făceau ceilalţi jucători din club. Când s-a antrenat însă trei sau patru luni, a devenit campion naţional. Pe urmă nu a mai jucat regulat, dar tot mai vizita clubul când şi când şi juca cu cine era la îndemână. Avea un joc unilateral: era mereu în atac, indiferent de adversar. Singurele puncte pe care le pierdea erau pe propriile lui greşeli neforţate. Era un joc complet diferit de cel defensiv care prevala la Cluj şi care le adusese românilor gloria la campionatele mondiale. Pe lângă faptul că era un sportiv foarte talentat, Diamantstein avea o înţelepciune a lui despre viaţă. La acea epocă, punctul meu forte era apărarea (la urma urmei, asta era specialitatea Clujului), dar făceam mari eforturi să-mi dezvolt o ofensivă puternică. Lovitura mea cea mai bună era un forehand şi încercam să mi-o îmbunătăţesc şi pe cea de backhand. Am jucat un meci, pe care bineînţeles că Diamantstein l-a câştigat fără dificultate, şi pe urmă ne-am aşezat să stăm de vorbă. Mi-a spus aşa: „Egon, ai un joc bine echilibrat şi nu am de criticat nici o lovitură de-a ta. Dar vreau să-ţi spun un lucru: una e să fii un bun jucător de ping-pong şi alta să fii un jucător mare, un campion. Ca să fii campion, îţi trebuie ceva – forehand, backhand, ofensivă sau defensivă, orice – dar ceva la care să fii mai bun decât oricare altul; ceva la care să fii pur şi simplu cel mai bun". Mi-am amintit de această pastilă de înţelepciune tot restul vieţii, dincolo de sensul ei imediat în contextul conversaţiei noastre de atunci.

Pasiunea pentru ping-pong nu mi-a afectat rezultatele şcolare. Am continuat să alternez între locul întâi şi al doilea în clasă, mi-am extins activitatea de meditator de la franceză la matematică şi latină şi am ajuns, după un timp, să apreciez poezia românească, în special operele lui Mihai Eminescu. Ca membru al cercului literar al şcolii, m-am aventurat până şi să recit *El Zorab* de Coşbuc. (N-a fost un succes: pe la jumătatea

poeziei m-am încurcat şi am răsuflat uşurat când am ajuns la capăt.) În anul cinci de liceu (clasa a noua) am început să învăţăm engleza. M-am hotărât să învăţ această limbă peste nivelul oferit la şcoală, aşa încât cu banii câştigaţi din meditaţii am luat lecţii particulare de engleză tot restul liceului. Tot pe atunci, la cincisprezece ani, am luat contactul cu muzica clasică şi am ajuns să îndrăgesc simfoniile a cincea şi a noua de Beethoven. Cu câţiva ani mai înainte studiasem pianul. Mă descurcam destul de bine şi îmi plăcuse întrucâtva, dar ca să merite efortul de a exersa zilnic cel puţin o oră trebuia să-ţi placă şi să ai mai mult talent decât aveam eu, mi-am zis, aşa că după vreo doi ani am întrerupt studiile de pian. În timpul acelor ani şi mai târziu, ascultam muzica pentru pian cântată ocazional de mama, dar mai ales de mătuşa mea Pirike din Dej, unde am petrecut multe vacanţe de vară. Cel mai mult cânta Chopin – concerte, valsuri, mazurci – dar şi Grieg, Liszt şi alţii. Îmi plăceau multe din piesele lor, dar favoritul meu era Chopin. De asemenea, de la vârsta de doisprezece ani m-am dus regulat la opera din Cluj. Împreună cu un prieten sau doi, în loc să cumpărăm bilete – care erau mult prea scumpe pentru noi – îi dădeam câţiva lei portarului care, la ridicarea cortinei, ne dădea drumul în sală şi ne lăsa să stăm în picioare sau pe scaunele libere, dacă erau. Îmi plăceau multe opere clasice, dar cel mai tare m-a impresionat *Faust*-ul lui Gounod, probabil că în parte din pricina conţinutului său filozofic. Mesajul lui Mefistofel, eternul rebel şi critic care spune pe nume realităţilor urâte, m-a făcut să vibrez profund. Eram receptiv la montările romantice şi mă fascinau poveştile în care era vorba de fatalitate, destin, o chemare mai înaltă şi aşa mai departe.

Deşi în prima tinereţe n-aveam habar de politică şi nici nu mă interesa, sigur că despre conflictul social ştiam câte ceva, iar mama cultiva deliberat în mine simţul dreptăţii sociale. În 1939, tata a fost nevoit să vândă casa în care locuiam. Noii proprietari ne-au dat dreptul să continuăm să locuim în ea un timp (poate un an) în calitate de chiriaşi principali şi să subînchiriem mare parte din casă aceloraşi chiriaşi pe care-i avusesem înainte. Într-o zi, a plouat torenţial. Rigolele s-au înfundat şi pe strada noastră apa se ridicase la o înălţime de jumătate de metru. Familia noastră locuia la catul de sus aşa încât nu avu de suferit, dar camerele de

la subsol fuseseră inundate, iar mobila şi avutul chiriaşilor distruse. Nu exista asigurare împotriva inundaţiei; chiriaşii, se înţelege, erau supăraţi şi necăjiţi. Atmosfera din casă era încordată. Mama se întoarse către mine şi-mi spuse că ar fi frumos din partea mea să iau o găleată şi să merg jos la subsol să dau oamenilor o mână de ajutor să dea apa afară. Bineînţeles că am ascultat-o, simţindu-mă ruşinat că nu-mi trecuse mie prin cap aşa ceva. La început am fost întâmpinat cu priviri de gheaţă, dar după trei ore de scos apă cot la cot cu ceilalţi, oamenii se uitau altfel la mine. A doua zi, chiriaşii organizară o delegaţie care să meargă la proprietar să-i ceară să repare duşumelele şi pereţii din subsol. Deşi familia noastră nu suferise cu nimic de pe urma inundaţiei, mama îmi sugeră să mă alătur delegaţiei şi să-i vorbesc proprietarului în sprijinul celor cerute de ceilalţi chiriaşi. Aceştia erau de aceeaşi părere cu mama şi m-am dus cu ei la proprietar. Nu mai fusesem niciodată într-o situaţie asemănătoare şi mă simţeam neliniştit. N-aveam idee ce-aş fi putut spune dacă proprietarul pur şi simplu refuza să facă ceva. Din fericire, oarecum.surprins să mă vadă printre chiriaşii de la subsol, proprietarul a reacţionat favorabil şi reparaţiile au fost începute de îndată.

Băiat fiind, eram foarte sensibil la seducţia exercitată de frumuseţea feminină, deşi n-aş fi admis niciodată aşa ceva. Relaţia cu sexul opus a fost destul de complexă. Cam de pe la nouă ani, eram periodic îndrăgostit de fete cărora nu îndrăzneam niciodată să le mărturisesc sentimentele mele. Fratele meu era singurul căruia i le încredinţam; el ştia întotdeauna cine era „iubita" mea. Prima mea iubire a durat cam doi ani, până la vârsta de unsprezece ani. Alt amor a început în 1933 şi a durat cel puţin trei ani. Erau fete pe care le cunoşteam şi cu care mă întâlneam în diverse ocazii, dar aveam mare grijă să nu trădez prin nimic ce simţeam pentru ele. De ce? N-aş fi putut spune, dar acum mă gândesc că dacă mi-aş fi dezvăluit adevăratele simţăminte, ar fi fost ca şi cum mi-aş fi recunoscut propria slăbiciune şi vulnerabilitate – mai rău, aş fi putut fi respins. Atitudinea mea nu s-a schimbat până ce n-am acumulat o doză suficientă de încredere în mine ca să pot privi pericolul de a fi respins cu ceva mai mult optimism.

Cât despre sex, o vreme mi-am înăbuşit dorinţele – care şi-au făcut apariţia pe la doisprezece sau treisprezece ani şi la cincisprezece deveniseră destul de puternice – în aşteptarea unui miracol care să-mi aducă o prietenă. Aşa ceva ar fi fost într-adevăr un miracol, fiindcă pe atunci şi pe acolo fetele de şcoală nu întreţineau relaţii sexuale. Tata, cu care nu discutam niciodată decât treburi curente, fusese evident prelucrat de mama să-mi spună ce trebuia să ştiu despre acest subiect. Vizibil stânjenit, într-o zi deschise vorba – aveam cincisprezece sau şaisprezece ani – cu ceva de soiul că, ei bine, mai devreme sau mai târziu va trebui să am de-a face cu femei; şi când o să am, nu trebuia să mă preocupe cât de drăguţă era la chip femeia, ci cât se ţinea de curată. Ca o prevedere generală, trebuia să evit femeile indecente şi să încerc să găsesc una decentă. În ciuda tonului stângaci al conversaţiei, aş fi apreciat un sfat util privind modalitatea de a-mi găsi o damă cu calităţile recomandate de tata, dar în această privinţă nu avea nici un sfat să-mi dea; şi nici printre prietenii mei nu se găsi nimeni în stare să-mi dea vreunul. În cele din urmă, iniţierea mea sexuală a avut loc pe la şaisprezece sau şaptesprezece ani, după tipicul urmat de mai toţi prietenii şi colegii mei: am fost dus la un bordel. Deşi nici una din cele trei sau patru fete disponibile nu mi s-a părut atrăgătoare – toate păreau nespus de vulgare – nici să dau înapoi nu vroiam. În cele din urmă am ales-o pe cea mai puţin agresivă, părând chiar puţin timidă. Fata fu vizibil flatată de alegerea mea, la care nu părea să se aştepte, şi se purtă foarte drăguţ cu mine (prietenii mei i-au spus că eram virgin). Nu am revăzut-o niciodată.

*
* *

Încă din primii ani de adolescenţă mi-am dat seama că viitoarea mea profesiune avea să fie ceva legat de matematică, fizică şi inginerie. În penultimul an de liceu (clasa a unsprezecea) la „Gheorghe Barițiu", mă interesa mai ales fizica. Mă intrigau în special contribuţiile revoluţionare ale secolului XX, de pildă teoria relativităţii şi mecanica cuantică. Am mers la bibliotecă şi am citit tot ce-am găsit despre teoria specială a relativităţii a lui Albert Einstein; am retrăit aventura palpitantă a

experimentului Michelson-Morley*, al cărui rezultat nu putea fi explicat de fizica newtoniană şi care fusese punctul de pornire pentru teoria lui Emstein. Aşa cum Arhimede ceruse doar un punct fix ca să scoată pământul din balamale, Einstein s-a folosit de rezultatul acestui experiment ca de punctul fix în jurul căruia se putea construi o teorie nouă, revoluţionară. Eram fascinat de faptul că un singur experiment izolat, al cărui rezultat contrazisese cele presupuse şi până la el acceptate ca ştiute, a putut să aibă asemenea vaste repercusiuni. Savurând adagiul după care „faptele sunt lucruri încăpăţânate", eram atras de îndrăzneala iconoclastă a căutării lui Einstein. Eram nerăbdător să stăpânesc instrumentul matematic necesar pentru a înţelege noua fizică, nu numai relativitatea, ci şi fizica particulelor, principiul de nedeterminare a lui Heisenberg şi aşa mai departe. Pentru a mă putea dedica acestor studii, am făcut chiar pasul decisiv de a renunţa la ping-pong. Dacă mi s-ar fi ivit prilejul de a da curs intereselor intelectuale pe care le nutream în 1939, probabil că aş fi ajuns fizician. Dar pe marea unde plutea bărcuţa vieţii mele începuseră să se înfiripe uragane.

Până la sfârşitul anilor '30, politica nu m-a interesat de loc şi nu ştiam aproape nimic despre ce se întâmplă în lume. Firește, ştiam de Hitler şi de fascism şi de influenţa lor tenebroasă care creştea mereu, dar de la distanţă, nu ca şi cum m-ar fi putut afecta pe mine sau lumea mea în mod direct. La urma urmelor, eu, un evreu, aveam voie să termin primul în clasă în primăvara anului 1940. Totuşi, cam de prin 1938, unii din profesori făceau remarci făţiş antisemite în clasă şi tendinţa generalizată în toată ţara nu era greu de ghicit. Reacţia mea a fost o conştienţă crescută a faptului că eram evreu. Faptul acesta, care mai înainte părea să nu conteze prea mult nici pentru mine, nici pentru ceilalţi, devenea acum central pentru existenţa mea. Şi cu cât evreimea era mai urâtă şi mai ocărâtă, cu atât mă simţeam mai mândru că sunt evreu, că aparţin poporului care dăduse omenirii pe Moise, cele Zece Porunci, Biblia şi pe Iisus Hristos,

* Faimosul experiment fusese conceput pentru a arăta că măsurată de pe pământ viteza luminii diferă în funcţie de direcţia ei paralelă sau perpendiculară pe direcţia de rotaţie a pământului. În schimb, experimentul a dovedit că ea nu diferă (*n.a.*).

iar mai încoace, filozofi ca Spinoza, oameni politici ca Disraeli şi oameni de ştiinţă ca Einstein. Asta n-avea nimic de-a face cu religia, pe care continuam să o resping, fie ea mozaică, romano-catolică sau greco-ortodoxă. Mă simţeam evreu prin etnie, fiu al poporului evreu. Aveam în mine sânge de evreu. Nu mă deranja faptul că întocmai aşa definea nazismul apartenenţa la iudaism; mulţi sionişti aveau aceeaşi definiţie. Citisem despre cartea lui Theodor Herzl, *Der Judenstaat (Statul iudeu)*, deşi cartea însăşi nu izbutisem s-o găsesc, iar ideile ei îmi captivaseră întrucâtva imaginaţia. Când mă uitam însă la organizaţiile sioniste din Cluj – cea mai însemnată era Habonim, o organizaţie social-democrată unde erau membri unii dintre prietenii mei – mă izbea faptul că nu ofereau nici un remediu împotriva lui Hitler. Se ocupau de activităţi educaţionale şi altele asemenea, în vreme ce Hitler şi acoliţii lui îşi instruiau hoardele în mânuirea armelor. Din această pricină, o vreme am fost mai atras de ideologia sionistă combatantă a revizioniştilor de dreapta din tabăra lui Jabotinsky, reprezentată la Cluj prin organizaţia numită Betar. Când am încercat însă odată să iau parte la una din adunările lor, n-am fost lăsat să intru fără iarmulcă pe cap, iar eu am refuzat să-mi pun una. Cu asta, atracţia faţă de ei luă în mare măsură sfârşit. În această stare de spirit, aşadar, de lipsă de angajare politică, întâmpinam cele două evenimente istorice de la sfârşitul deceniului care mi-au schimbat viaţa.

În a doua jumătate a lunii august 1939, făceam pentru prima oară curte unei femei. O tânără doamnă de vreo douăzeci şi opt, treizeci de ani îşi petrecea vacanţa în oraşul nostru şi căuta un partener de tenis. I-am fost prezentat, am jucat un meci, jocul ne-a plăcut la amândoi şi am început astfel să jucăm tenis în fiecare zi. Deşi eram în vacanţă, nu-mi stătea în obicei să joc tenis zi de zi, dar doamna era foarte atrăgătoare. Ştiam că (evreică şi ea) era măritată cu un judecător român din alt oraş, dar asta nu mă deranja. Doar nu plănuiam s-o iau de nevastă. La început părea puţin probabil ca un băiat de şaptesprezece ani să aibă vreo şansă de succes la o femeie măritată şi cu cel puţin zece ani mai în vârstă. Dar după două săptămâni lucrurile începură să promită. Ne întâlneam în oraş şi purtam îndelungi conversaţii, însoţite de oarecari mângâieri şi sărutări. Tocmai atunci sosi vestea că Hitler atacase Polonia. Doamna vorbi cu soţul ei la

telefon şi în aceeaşi după-amiază se întoarse acasă. Am văzut-o pentru ultima oară.

Începutul acestui conflict care foarte curând a devenit al doilea război mondial a fost şocant şi înspăimântător, dar în acelaşi timp vestea era electrizantă: după ce ani de-a rândul Marea Britanie şi Franţa acceptaseră fiecare nouă exigenţă a lui Hitler, după ce îl lăsaseră să reocupe Saar şi să anexeze Austria prin farsa Anschluss-ului*, după trădarea şi vânzarea Cehoslovaciei la München, cele două mari puteri găsiră în sfârşit tăria să spună nu, destul a fost. În replică la actul de agresiune al lui Hitler, au declarat război Germaniei. Părea că în fine marşul triumfal al naţional-socialismului va fi oprit. Nici nu bănuiam noi că în două săptămâni maşina de război a lui Hitler avea să termine Polonia fără mari pierderi germane şi că în primăvara următoare Germania nazistă va înghiţi pe rând Norvegia, Danemarca, Belgia, Luxemburgul, Ţările de Jos şi Franţa, la distanţă una de alta de câteva zile sau săptămâni, ieşind din toate aceste campanii mai tare ca oricând. Mai ales cucerirea atât de lesnicioasă a Franţei fusese o mare lovitură pentru mine. Veştile despre debandada forţelor armate franceze, panica generalizată şi lipsa de voinţă de a rezista şi de a continua lupta mă dezamăgiseră cumplit. Era ca şi cum caracterizarea făcută de naţional-socialişti democraţiilor occidentale ca fiind slabe, corupte şi decadente – cu alte cuvinte, „putrede" – se dovedea a fi tulburător de exactă.

În august 1940, Hitler decretă trecerea jumătăţii de nord a Transilvaniei (aproape o cincime din teritoriul României, cu o populaţie de peste două milioane, cuprinzând Clujul şi alte şase-şapte oraşe importante) sub jurisdicţia statului maghiar. Această decizie, numită verdictul de la Viena în presa maghiară, iar în cea românească Dictatul (*Diktat*) de la Viena, luă forma unui ultimatum de facto dat guvernului român, care avea la dispoziţie zece zile pentru a se conforma. Aşa cum se aştepta toată lumea, ţinând cont de victoriile lejere repurtate de Hitler asupra atâtor alte ţări mai mari şi mai dezvoltate, guvernul român cedă. Cu nici doi ani înainte, la sfârşitul lui '38, la dezmembrarea

* În germană „reunire", termenul naţional-socialist pentru anexarea Austriei de către Germania (*n. a.*).

Cehoslovaciei imediat după München, Hitler ordonase printr-un Diktat similar trecerea la unguri a Slovaciei de sud, cu o populaţie de aproximativ un milion. Amândouă fuseseră mutări politice abile din partea lui Hitler, ambele teritorii având o densă populaţie maghiară (37,05% în cazul Transilvaniei de nord), astfel încât alipirea lor la statul maghiar fu primită cu entuziasm de publicul maghiar. În plus, cei nemulţumiţi de Pacea de la Versailles-Trianon puteau vedea aici o rectificare a graniţelor trasate la sfârşitul primului război mondial, pentru ca acestea să coincidă mai mult sau mai puţin cu cele etnice. Nici în Cehoslovacia şi nici în România respectivele guverne nu au opus nici o rezistenţă. Guvernul român nu a supravieţuit acestei umilinţe. Câteva zile mai târziu, căzu, locul fiindu-i luat însă de forţe politice şi mai de dreapta, gata să coopereze cu Germania nazistă.

Conducătorul Ungariei (intitulat regent) era Miklós Horthy, amiralul inexistentei flote ungureşti (în urma Tratatului de la Trianon, Ungaria îşi pierduse ieşirea la Marea Adriatică). Horthy era şeful statului maghiar din 1919, după înfrângerea regimului comunist al lui Bela Kun aflat câteva luni la putere. Horthy condusese riposta aripii de dreapta la scurta guvernare comunistă şi treptat îşi consolidase o coaliţie de guvernământ din care făceau parte mai multe partide reprezentând aristocraţia, clerul, marii industriaşi şi corpul ofiţeresc. Ungaria avea un parlament cu o opoziţie legală, din care făceau parte Partidul Fermierilor şi Partidul Social-Democrat, dar se punea un mare accent pe „lege şi rânduială". Partidul Comunist era ilegal şi când erau prinşi, membrii lui erau condamnaţi la ani lungi de puşcărie. Poliţia şi, în special, jandarmii erau notorii pentru brutalitatea lor ieşită din comun. În anii treizeci, diverse grupări fasciste şi semi-fasciste au exercitat o influenţă considerabilă în rândul micii burghezii şi al ţăranilor, precum şi printre ofiţeri şi unii intelectuali. Ascensiunea lor politică era alimentată de nemulţumirea generală privind Tratatul de la Trianon, care înjumătăţise teritoriul şi populaţia Ungariei, plasând milioane de unguri sub conducerea unor guverne străine (iugoslav, român, cehoslovac), şi de veninul repede diseminat al antisemitismului care, după succesul lui Hitler în Germania, oferea milioanelor de

oameni săraci sau fără slujbă perspectiva de a obține posturile și afacerile luate de la evrei.

În Ungaria, evreii au jucat un rol major în industrializarea țării și conducerea economiei. În anii '20 și '30, au avut, de asemenea, un mare rol în viața profesională și intelectuală a țării. Peste jumătate din medicii cu cabinete particulare, aproape jumătate din avocați și cam o treime din jurnaliști erau evrei. Dar numerele nu spun totul. Intelectualii evrei, dramaturgi, poeți, scriitori și oameni de știință, au jucat un rol principal în viața intelectuală și culturală a Ungariei, ridicând-o la un înalt nivel recunoscut în toată lumea. Când savanții evrei din Ungaria au emigrat masiv în Vest, ca urmare a atmosferei din ce în ce mai antisemite și a politicilor guvernelor de dreapta care s-au succedat în anii '20-'30, prezența lor în America s-a remarcat prin matematicieni de renume ca John von Neumann și fizicieni de talia lui Edward Teller, Leo Szilard și Eugene Wigner, ca să-i menționăm doar pe cei care au participat la construcția bombei atomice.

În septembrie 1940, când amiralul Horthy intra în Cluj călare pe armăsarul său alb, a fost întâmpinat cu entuziasm și fervoare patriotică de populația maghiară. Purtat de valul de naționalism maghiar, Horthy fu ridicat în slăvi ca eliberatorul Slovaciei de sud și al Ardealului de nord. Faptul că izbutise să recâștige aceste teritorii fără luptă era încă un punct bun în favoarea lui și puțini prevedeau ce preț avea să plătească Ungaria până la urmă pentru a se fi alăturat Germaniei în aventura sa războinică. Cât despre populația română din Cluj, cea mai mare parte din clasa de mijloc părăsi orașul odată cu administrația română și toate instituțiile românești mai importante fură evacuate sau închise. Liceul meu fu închis și cei mai mulți colegi români plecară cu părinții lor. Cei de etnie maghiară sau germană s-au transferat la una sau alta din școlile ungurești. Evreii însă erau supuși regulii de *numerus clausus* (număr închis), care limita cuantumul de evrei permis în orice clasă la 6%, adică procentul demografic pe care îl reprezentau în mare per total. În plus, evreii botezați și cei cu un singur părinte de etnie iudaică aveau prioritate, iar criteriile de admitere nu țineau de note, ci de relații și statut social.

În schimb, pe la jumătatea lui octombrie, profesorii de liceu evrei din Cluj obţinură permisiunea autorităţilor să organizeze un liceu evreiesc. Acolo ne-am dus cei mai mulţi dintre noi şi se dovedi a fi o experienţă excepţională. Câţiva profesori erau localnici, dar cei mai mulţi veneau din Budapesta şi aduceau cu dânşii aura unui centru intelectual şi cultural de marcă al Europei. Unii erau supra-calificaţi pentru posturile pe care le ocupau: erau oameni care publicaseră în reviste de specialitate şi care, dacă n-ar fi fost evrei, ar fi predat la universităţi. Şcoala era laică, religia fiind predată ca una din materii. Limba de predare era maghiara, iar programa clasei mele coincidea cu cea a ultimei clase de liceu din toate liceele ungureşti. Existau mari diferenţe faţă de programa românească; printre altele, germana era principala limbă modernă şi trebuia s-o învăţăm într-un timp foarte scurt. Dar principala materie nouă era literatura maghiară. Deşi multe din lecturile obligatorii erau plictisitoare, existau şi adevărate nestemate literare care m-au influenţat profund, printre care piesa lui Imre Madách, *Tragedia omului*, scrisă în a doua jumătate a secolului XIX, o dramă istorico-filozofică axată pe ideea principală din *Faust*-ul lui Goethe. După părerea mea, nu e cu nimic mai prejos de capodopera goetheană pe care în unele privinţe o şi întrece. Îmi plăceau de asemenea unele din operele poeţilor maghiari din secolul XX.

Capitolul 2

CAUZA

În octombrie 1940, a avut loc un eveniment hotărâtor în viaţa mea. Într-o zi, Ignác, fratele mai mare al unui fost coleg de clasă, mă luă deoparte, zicând că vroia să-mi vorbească. Ne-am dat o întâlnire şi, ca urmare, am făcut pentru prima dată cunoştinţă cu doctrina marxistă. Ignác nu era prea convingător, dar îmi dădu cărţi şi broşuri al căror mesaj cădea pe un teren fertil. Am citit cu aviditate tot ce puteam găsi pe această temă şi în decurs de câteva săptămâni eram mai mult sau mai puţin convertit.

Astfel, am descoperit şi am asimilat doctrina conform căreia istoria omenirii este o istorie a luptei de clasă. Deosebit de convingătoare mi s-a părut ideea că prin însăşi natura procesului de a-şi câştiga existenţa, oamenii intră în anumite relaţii predeterminate şi independente de voinţa lor, aşa-numitele relaţii de producţie care la rândul lor oglindesc nivelul tehnologic al epocii; iar aceste relaţii determină hotărâtor nu numai locul oamenilor în societate, ci şi modul lor de a gândi, mentalitatea şi convingerile lor. Am acceptat şi am absorbit definiţia conform căreia capitalismul este un mod de producţie bazat pe exploatare, o societate condusă de clasa proprietarilor de afaceri, care deţin puterea şi controlează armata, poliţia, clerul şi învăţământul, în vreme ce muncitorii şi ţăranii fără pământ sunt lipsiţi de orice putere şi exploataţi. Am îmbrăţişat convingerea că sistemul capitalist creează oprimare, inegalitate, cupiditate, exploatare şi diverse forme de ostilitate: naţionalism, rasism, şovinism, antisemitism. Visam la ziua în care cei exploataţi se vor organiza politic şi vor începe revoluţia care va pune capăt capitalismului şi, odată cu el, tuturor formelor de exploatare. Mă

umplea de entuziasm gândul la viitoarea societate socialistă fără clase care se va ivi după revoluție, justă și exemplară, condusă după principiul: „De la fiecare după putință, fiecăruia după muncă". În timp, preconiza doctrina marxistă, societatea comunistă dezvoltată va avea o economie înfloritoare făcând posibilă înlocuirea acestui principiu cu un altul și mai înalt: „De la fiecare după putință, fiecăruia după nevoi".

În Europa anului 1940, național-socialismul, adică fascismul în varianta sa germană, era din punct de vedere marxist doar o formă deosebit de feroce a capitalismului, soarta sa fiind strâns legată de soarta acestuia din urmă. Pactul sovieto-nazist era o manevră la care, se spunea, Uniunea Sovietică fusese silită în 1939 de către refuzul marilor puteri occidentale de a se alia cu ea împotriva lui Hitler. Singurul scop al lui Stalin fusese să câștige timp pentru ca Uniunea Sovietică să se poată pregăti de războiul privit ca iminent. Comuniștii trebuiau să se organizeze și să mobilizeze clasa muncitoare în vederea apropiatei revoluții.

De ce era atât de convingător mesajul marxist pentru un evreu de optsprezece ani din Europa Orientală, în 1940? În toiul confuziei generale și al dezorientării produse pe de o parte de puterea crescândă și de izbânda nazismului, iar pe de alta de jalnica înfrângere a democrației pe tot continentul european, marxismul oferea o teorie coerentă despre dezvoltarea societății și istoria umanității, precum și o direcție clară în care trebuia căutată soluția. Pe plan intelectual, neputința de a înțelege prezentul și nesiguranța în ce privește viitorul erau înlocuite de o explicație aparent științifică, rațională a tendinței generale de evoluție ca rezultat al unor forțe obiective, acționând independent de orice voință individuală. Pe plan sentimental, senzația de izolare, de abandon și de cumplită deznădejde erau înlocuite printr-un simțământ de apartenență și de comunitate cu forțele progresive ale umanității, a căror victorie finală – în ciuda oricăror răsturnări temporare de situație – era asigurată de mersul inexorabil al istoriei. În special, pentru un tânăr dornic să acționeze împotriva forțelor întunericului, să participe la bătălia întregii lumii împotriva acestor forțe și totodată să se afirme dovedindu-și curajul prin fapte îndrăznețe, marxismul oferea opțiunea de a se ralia efectiv Cauzei.

Am aderat la mişcare în urma unor contacte personale, a câtorva conversaţii şi a multor lecturi, după care lucrurile au luat avânt. Câteva săptămâni după ce luasem primul contact cu marxismul, citisem destul şi mă simţeam îndeajuns de încrezător pentru a prezenta în cadrul cercului meu literar de la liceu o lucrare având drept subiect soarta poporului iudeu. În esenţă rezumam punctul de vedere marxist, după care chestiunea evreilor era doar una din problemele sociale ale capitalismului, iar antisemitismul, una din manifestările sale ideologice. În cadrul acestui sistem bazat pe exploatare, problema nu putea fi soluţionată, dar victoria socialismului, sistem bazat pe principiul cooperării internaţionale între clasele muncitoare de pretutindeni („Proletari din toate ţările, uniţi-vă!"), avea să rezolve această problemă împreună cu toate celelalte plăgi sociale create de capitalism. Principala mea sursă în redactarea lucrării fusese cartea bine cunoscutului marxist austriac Otto Heller, *Untergang des Judentums*, pe care o citisem în germana originală. Judecat la rece, punctul de vedere schiţat mai sus n-ar fi trebuit să aibă prea mare putere de convingere, dar la vremea respectivă, pare-se, avea. Prelegerea mea se bucură de mare succes în rândul colegilor şi al câtorva profesori cu simpatii de stânga, deşi firește fu respinsă de cei din tabăra sionistă.

Ca rezultat al acestei lucrări, care am aflat mai târziu că era circulată şi în afara liceului în cercurile de stânga, în curând am fost invitat să particip la discuţiile unui grup de cinci sau şase tineri intelectuali, toţi studenţi în ani terminali, cu cinci până la opt ani mai în vârstă decât mine. Această onoare deosebită, care-mi creştea totodată încrederea în propriile forţe, se dovedi a fi o experienţă intelectuală stimulatoare. Grupul era condus de Zoltán Király, un intelectual comunist sclipitor, de profesie chimist, care studiase la Universitatea din Brno în Cehoslovacia până la tragedia de la München. Subiectele de discuţie erau teoretice mai degrabă decât politice; orice grup cu o agendă făţiş politică ar fi fost repede suprimat de către autorităţi. Printre subiectele discutate se găseau două cărţi de materialism dialectic şi istoric, scrise de marxiştii unguri Aladár Mód şi Erik Jeszenszky, şi o carte despre marxism şi biologie a omului de ştiinţă britanic J. B. S. Haldane. Király invita de asemenea şi vorbitori ne-marxişti pentru a prezenta alte idei filo-

zofice contemporane şi a le supune dezbaterii. Din această din urmă categorie, îmi amintesc o prelegere despre Heidegger ţinută de un bine cunoscut tânăr filozof din localitate.

La câteva luni de la prima mea întâlnire cu Ignác, acesta îmi spuse că nu îmi vorbise atunci, prima oară, numai din propriе iniţiativă. Se afla în legătură cu „alţii", mai importanţi decât el, pe care îi interesam. Mă conjură să reflectez dacă vroiam să particip la vreo acţiune efectivă, nu numai la dezbateri filozofice, şi să mă gândesc bine la treaba aceasta întrucât implica riscuri serioase. Nu voi avea parte de satisfacţii de soiul celor încercate la cercul de dezbateri; dimpotrivă, activitatea pe care o aveam de întreprins fiind ilegală şi de o mare importanţă practică, va trebui ţinută în cel mai mare secret şi trebuia să evit să fac orice lucru care ar fi putut atrage atenţia autorităţilor. Cu alte cuvinte, trebuia să-mi reduc treptat participarea la cercul lui Király şi în scurt timp să-l părăsesc de tot. Deşi stimularea intelectuală de la întrunirile cercului îmi făcea plăcere şi regretam că trebuie să-l părăsesc, am răspuns fără nici o ezitare: vroiam să iau parte efectivă la acţiune – vroiam fapte, nu vorbe – şi eram gata să-mi asum toate riscurile.

La scurtă vreme după ce mi-am dat consimţământul, Ignác mă prezentă unui bărbat de vreo treizeci de ani, pe care, plin de respect, mi-l zugrăvise ca pe un om cu veritabilă stofă de revoluţionar. Îl chema Jenő (Eugen) Weinmann, şi Ignác zicea că am mare noroc să-l întâlnesc atât de curând după intrarea mea în mişcare. După ce făcu prezentările, Ignác mă informă că noi doi nu trebuia să ne mai întâlnim şi că de acum încolo Weinmann avea să fie omul meu de legătură. Cu asta, Ignác dispăru din viaţa mea. A murit în 1943 sau '44 într-unul din Batalioanele de Muncă ungureşti. Aceeaşi soartă a avut-o şi Király.

Îi fusesem prezentat lui Weinmann în februarie-martie 1941 şi din acel moment ne-am întâlnit regulat cam o dată pe săptămână. Weinmann a avut o puternică influenţă intelectuală asupra mea. Era un intelectual marxist desăvârşit, dar spre deosebire de cei din cercul lui Király, îl interesa în primul rând teoria politică a marxismului, pe care o cunoştea la perfecţie, şi mai puţin latura lui filozofică sau doctrina economică. Îşi propusese să facă din mine un revoluţionar de profesie, ceea ce între

timp devenise şi marea mea ambiţie. Am citit împreună eseurile politice ale lui Marx – *Manifestul comunist, Lupta de clasă în Franţa, Optsprezece Brumar al lui Napoleon al III-lea* – şi le-am discutat îndelung. Analizam, de asemenea, situaţia internaţională curentă. Deja în iarna lui 1940-1941, relaţiile sovieto-naziste erau tensionate şi războiul putea izbucni oricând în Europa de Est. Weinmann îmi expuse în detaliu situaţia politică internă a Ungariei, constelaţia de partide şi curente politice, precum şi diversele aspecte ale vieţii politice din ţară. Totodată, Weinmann îmi dădea însărcinări calculate să-mi testeze seriozitatea precum şi gradul de înţelegere a proceselor politice. Trebuia să citesc ziare ungureşti de diverse orientări şi culori politice şi să pregătesc rapoarte orale despre felul cum reflectau ele evenimentele curente, interpretând diferenţele dintre perspectivele lor, şi aşa mai departe.

Totodată primeam ample instrucţiuni privind natura activităţii revoluţionare subversive şi a organizării aparatului de poliţie maghiar care încerca să ne suprime. Mult mai răi decât poliţiştii erau jandarmii. Deşi în teorie erau doar o poliţie rurală (spre deosebire de poliţia obişnuită, care avea jurisdicţie asupra oraşelor), jandarmii aveau filiale urbane însărcinate cu reprimarea tulburărilor politice de orice fel şi se remarcau prin cruzime. În tot ce privea mişcarea comunistă, jandarmeria era subordonată biroului de contraspionaj al Statului Major, numit DEF (de la Biroul Defensiv). Prin extensie, secţia care se ocupa exclusiv de combaterea comuniştilor se numea şi ea DEF. Jandarmii de la DEF erau extrem de eficienţi, extrem de brutali şi versaţi în diverse metode de tortură, dintre care cea mai des întrebuinţată era bătaia la tălpi care producea dureri mari fără a pune în pericol viaţa victimei. Regulile mişcării în ce priveşte comportamentul celui arestat erau stricte: trebuia să negi totul, să refuzi să admiţi participarea la orice activitate subversivă, şi mai ales să nu implici niciodată pe altcineva. Orice mărturisire care ducea la arestarea unei alte persoane era considerată trădare.

La întâlnirile cu Weinmann, începeam de obicei prin a ne pune de acord asupra celor pe care le-am spune autorităţilor dacă eram arestaţi, indiferent pentru ce motiv – cum şi unde ne întâlnisem prima dată, în ce scop, despre ce vorbeam şi aşa mai

departe. Ne pregăteam răspunsuri amănunţite la aceste întrebări şi la multe altele, răspunsuri de la care nu trebuia să ne abatem sub nici o formă şi indiferent la ce presiuni am fi fost supuşi. Am fost atenţionat de la început, şi de multe ori pe parcurs, că mă vâram în ceva foarte periculos; dacă nu mă simţeam în stare să rezist la presiuni printre care se putea număra şi tortura, era mai bine să mă retrag. Nu ştiu care ar fi fost reacţia mea la asemenea avertismente în vremuri normale, dar în 1941 mă consideram un vajnic ostaş al unei armate mondiale în luptă cu nazismul şi la nevoie eram gata să-mi dau şi viaţa pentru Cauză.

Pe lângă învăţământul ideologic marxist, încercam totodată să înţeleg nazismul – conform principiului „cunoaşte-ţi duşmanul" – şi să demontez resortul secret al succesului său politic. Am citit cartea lui Hitler *Mein Kampf*. Frunzăream copii din *Der Stürmer*. Mă uitam la filme de propagandă naţional-socialistă, în care am văzut imense adunări populare sub păduri de drapele pe care era înscrisă zvastica. Le-am ascultat cântând *„Ein Land, ein Volk, ein Führer!"* („O ţară, un popor, un conducător!"). Am ascultat cântecul forţelor S.A. *„Wenn Judenblut vom Messer spritzt..."* („Când sângele iudeu de sub cuţit ţâşneşte ..."). Şi da, m-am dus să văd acel film al propagandei antisemite, teribil de eficace, *Jud Süss* (Evreul Süss), când a ajuns la Cluj pe la începutul lui 1941, deşi sala cinematografului era înţesată de bande fasciste purtând uniforma Partidului Crucile cu Săgeată. Dacă mă recunoşteau, m-ar fi bătut la sânge sau chiar mai rău. Monstruozitatea a tot ce ţinea de nazism, se înţelege, îmi întărea hotărârea de a lupta împotriva acestei grozăvii.

Între timp, în Ungaria aveau loc importante schimbări politice. În decembrie 1940, la iniţiativa prim-ministrului, contele Pál Teleki, Ungaria încheie un tratat de prietenie şi neagresiune cu ţara vecină de la miazăzi, Iugoslavia. Şi una şi alta erau ţări nealiniate, iar pactul avea rolul de a sublinia statutul lor comun de nonbeligeranţă. Teleki îşi alesese momentul cum nu se putea mai prost. Hitler, preocupat să-şi asigure flancul sudic înainte de a ataca Uniunea Sovietică, găsi un regim iugoslav dârz şi se decise să-l elimine. La nici patru luni de la semnarea tratatului maghiaro-iugoslav, Germania îi dădu Iugoslaviei un ultimatum. Iugoslavia refuză să se conformeze, la care

Germania o invadă. Cu puţin în urmă, Hitler înştiinţase guvernul maghiar că se aştepta ca Ungaria să participe împreună cu Germania la invazie şi că pentru aceasta va fi răsplătită cu regiunea Bacska, un fost teritoriu ungar care în urma păcii de la Trianon îi fusese atribuit Iugoslaviei. Deşi Ungaria râvnea de mult la Bacska, Teleki, un aristocrat de modă veche care ţinea la onoarea lui de gentilom, fu dezgustat de oferta nemţilor cerându-i să rupă un tratat pe care nici nu se uscase cerneala. Cea mai mare parte însă din clasa conducătoare maghiară nu avea asemenea scrupule şi se bucura la gândul unei noi cuceriri teritoriale. Izolat şi dezamăgit, Teleki se împuşcă, iar a doua zi armata maghiară mărşălui în Iugoslavia alături de Wehrmacht. Fu numit prim-ministru Bárdossy, de orientare mult mai progermană.

În decembrie 1940, i-am fost prezentat lui Albert Molnár, un intelectual marxist care trăise câţiva ani în Uniunea Sovietică, de unde reuşise să plece prin 1936, la ameninţarea marilor epurări de la sfârşitul anilor '30. Se stabilise în Cluj, unde lucra ca modest funcţionar la o firmă particulară, şi avea un cerc de prieteni şi aderenţi cărora le ţinea prelegeri pe diverse teme culturale, mai ales de artă şi literatură. Avea o erudiţie imensă, şi totodată, profundă în această direcţie şi era un vorbitor fascinant pe orice temă, de la piesele lui Shakespeare la relaţia dintre formă şi conţinut în artă. Când i s-a spus că mă interesau mai ales matematica şi fizica, îmi dădu următoarea problemă de matematică economică: Se dă o economie naţională alcătuită din cinci sectoare de producţie – agricultură / minerit, construcţii, oţel, maşini grele şi bunuri de larg consum. Valorile cererii de bunuri de larg consum, precum şi necesarul fiecărui sector de produse de la un alt sector sunt cunoscute. Să se afle pentru fiecare sector consumul total (direct şi indirect) de produse de la fiecare din celelalte sectoare. (Producţia de maşini are nevoie de oţel, iar cea de oţel are la rândul ei nevoie de produse miniere şi de maşini grele, ca şi mineritul. Prin urmare, consumul total de oţel în industria de maşini grele este mai mare decât consumul direct din faza producţiei efective de maşini, şi aşa mai departe.) Problema m-a fascinat şi m-am căznit cu sistemul de ecuaţii simultane pe care-l comporta, dar cum nu studiasem algebra matricilor nu puteam obţine expresia corectă

pentru matricea inversă cerută în problemă. Cincisprezece ani mai târziu, aveam să descopăr că problema cu care mă jucasem la instigarea lui Molnár nu era altceva decât o versiune miniaturală a modelului lui Leontiev, de care Molnár trebuie că auzise pe când se afla încă în Uniunea Sovietică. (Leontiev şi-a publicat studiul său deschizător de drumuri – care mai târziu i-a şi adus Premiul Nobel – în Occident în 1937, dar originile sistemului lui trebuie căutate în experienţa pe care o avea cu modelele de planificare sovietică din anii '20.)

Eram foarte curios să învăţ tot ce se putea din experienţa lui Molnár în Uniunea Sovietică şi-l întrebam mereu despre ea. Vederile lui coincideau cu cele ale criticilor marxişti ai lui Stalin. Deşi nu se considera troţkist, critica aspru metodele nedemocratice ale lui Stalin, iar procesele de la Moscova, după el, erau simple simulacre ale căror victime căzuseră dintr-o pricină sau alta în dizgraţia lui Stalin*. Mulţi ani mai târziu, m-am întrebat cum de experienţa lui Molnár şi vederile lui nu-mi deschiseseră ochii asupra adevăratei naturi a sistemului comunist. Dar la această întrebare răspunsul nu e deloc simplu; voi încerca să-l schiţez mai încolo, într-un context mai general. Ajunge să spun deocamdată că vedeam în doctrina comunistă o teorie închegată şi bine fundamentată pe care n-o putea invalida descoperirea unor anomalii ce ţineau doar de aplicarea ei în statul sovietic. Pe lângă asta, nimic din cele auzite nu schimba faptul că în mediul meu, Partidul Comunist era practic singura forţă care lupta efectiv împotriva nazismului. Molnár îmi dădu să citesc un exemplar dintr-o carte nepublicată, scrisă de el. În vreo 150 de pagini, cartea examina cu adânc pesimism viitorul democraţiei şi al libertăţii individuale. Teza principală era că economiile centralizate şi societăţile strict înregimentate precum

* Între anii 1936–'38, în Uniunea Sovietică au avut loc o serie de procese înscenate, în scopul eliminării unor înalţi demnitari sovietici, capi ai Revoluţiei din 1917 şi ai Partidului Comunist, precum Buharin, Kamenev, Zinoviev şi mulţi alţii. Acestora li se aduceau acuzaţii fictive de înaltă trădare, sabotaj şi spionaj, şi erau judecaţi ca „duşmani ai poporului". O acuzaţie politică deosebit de gravă era cea de troţkism, adică aderarea la vederile lui Troţki, conducătorul sovietic exilat pentru că îl criticase pe Stalin şi politicile lui. Majoritatea acuzaţilor la aceste procese şi-au admis presupusele crime, au fost condamnaţi la moarte şi executaţi.

Egon în iunie 1941

cele din Germania nazistă şi din Uniunea Sovietică erau mult mai apte de război decât democraţiile şi economiile de piaţă din Occident. Pe când disensiunile, indiferenţa şi individualismul slăbeau societăţile occidentale, societăţile dirijate puteau fi mobilizate şi organizate mult mai uşor pentru atingerea unor scopuri naţionale. Concluzia – calificată de autor drept tragedia omenirii – era că pentru a învinge, democraţiile occidentale trebuiau mai întâi să devină la fel ca adversarii lor. Odată ce vor fi făcut-o, mai puteau însă redeveni societăţi libere şi democratice? Profund pesimistă, cartea era scrisă într-un mod foarte convingător.

In iunie 1941 am terminat liceul şi mi-am luat bacalaureatul. Am fost cel mai bun din clasă, ceea ce a consolidat respec-

tul celorlalţi faţă de mine. Acest fapt m-a ajutat mai târziu să-i atrag pe câţiva din ei în mişcare. Din păcate, bucuria şi uşurarea îmi fură iute risipite de un eveniment cataclismic: pe 22 iunie, Germania nazistă, cu sprijinul Italiei, României şi Finlandei, intră în Uniunea Sovietică. De-a lungul unui front de două mii de kilometri, de la Peninsula Kola în nord la Marea Neagră în sud, Hitler dezlănţuise forţele formidabilei sale maşini de război împotriva Uniunii Sovietice, ale cărei armate păreau, surprinzător, total nepregătite să ţină piept inamicului. Câteva zile mai târziu, Ungaria se alătură asaltului, deşi Horthy a adoptat o atitudine prudentă şi iniţial n-a trimis decât două divizii pe frontul sovietic. Prin contrast, România, ai cărei conducători vedeau în război un prilej de a redobândi Basarabia şi Bucovina, cedate Uniunii Sovietice în 1940, a participat cu douăzeci şi două de divizii.

Mi-aduc foarte bine aminte de acele zile pline de angoasă, pe care le petreceam lipit de aparatul de radio ca să ascult ultimele ştiri ale BBC-ului despre situaţia de pe front. Sovieticii sufereau pierderi enorme de avioane, tancuri, trupe şi teritoriu. În câteva săptămâni toată regiunea industrială a Ucrainei fu pierdută şi nemţii intrau în Kiev. În nord, ajunseseră la Leningrad (Petersburg) pe care îl încercuiseră, iar în centru înaintau rapid către Moscova. Armate de sute de mii de oameni au fost spulberate, soldaţii lor ucişi sau capturaţi. Am învăţat noi sensuri pentru cuvinte vechi. Termenul *Kessel* (cazan în germană) era folosit iarăşi şi iarăşi de mediile de informare germane ca şi de sateliţii maghiari ai acestora: armatele sovietice erau încercuite, vârâte într-un *Kessel* şi anihilate. Ironic, unul din generalii nemţi se numea Kesselring. Urmăream cu inima la gură fiecare bătălie pe hartă ca şi cum aş fi luat parte la ea. Locuri de care nu auzisem niciodată până atunci deveneau dintr-o dată teribil de importante pe măsură ce cădeau sub ocupaţie germană, punctând noi înfrângeri în desfăşurarea tragediei Armatei Roşii. Din iulie până în octombrie, toate ştirile de pe front au fost îngrozitoare. Prima rază de speranţă a mijit pe la sfârşitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie, când înaintarea nemţilor a fost oprită în faţa Moscovei şi a Leningradului (care a fost încercuit însă niciodată cucerit).

La nici două săptămâni după intrarea armatelor germane în Uniunea Sovietică, autorităţile maghiare porniră o acţiune de reprimare în masă a mişcării comuniste din Ardealul de Nord. La începutul lui iulie 1941, DEF-ul îşi instală temporar Cartierul General la marginea Clujului într-un sat pe nume Someşeni şi arestă câteva sute de comunişti din toată regiunea. Organizaţia de partid fu aproape în întregime distrusă. Fusese construită până în 1940 sub regim românesc şi în mişcarea românească regulile conspirative, cum le numeam noi, erau mult mai laxe decât în cea maghiară, brutalitatea represiunii anticomuniste fiind mult diferită în cele două state. În Ungaria, existase o revoluţie comunistă în 1919; de unde zelul ieşit din comun al represiunii, precum şi nevoia de mai multă prudenţă în mişcarea ilegală. Foarte puţini activişti de partid au izbutit să evite arestarea în primăvara lui 1941. Eu nu eram încă activist, iar Weinmann, aşa cum aveam să aflu mai târziu, era o figură mai degrabă periferică în partid. Dintre principalii conducători ai partidului, numai doi sau trei izbutiră să scape de arestare asumându-şi nume false şi dându-se la fund. Cei prinşi au fost bătuţi săptămâni în şir; mulţi au cedat, dând numele celorlalţi membri. Cei arestaţi când secretele organizaţiei erau deja ştiute au fost scutiţi de umilinţa de a deveni trădători ai cauzei. Totuşi, câţiva au rezistat şi n-au cedat în ciuda bătăilor oribile. Majoritatea comuniştilor arestaţi au primit sentinţe de cinci-sprezece până la douăzeci de ani de detenţie pentru conducători, respectiv trei până la zece ani pentru ceilalţi. Posibilitatea de eliberare condiţionată nu exista.

Valul de arestări îmi încetini implicarea în activitatea de partid. Câteva săptămâni, contactele cu Weinmann fură suspendate ca o măsură de precauţie. Pe la sfârşitul lui iulie sau începutul lui august 1941 când le-am reluat, primul lucru pe ordinea de zi a fost să analizăm arestările, comportamentul celor arestaţi şi metodele de interogatoriu, ca să tragem concluziile ce se impuneau pentru viitor. Am fost uimit de informaţiile amănunţite pe care Weinmann le deţinea cu privire la tot ce se petrecuse la DEF, cu toate că oficial nici o ştire nu fusese făcută publică până după procese.

Între timp, cariera mea studenţească luă sfârşit. Dacă ar fi fost cu putinţă, aş fi dorit să urmez politehnica, dar evreii nu

erau admişi la universitate. Să devin matematician sau fizician ar fi fost la vremea aceea un vis complet nerealist pe care nu mi-am îngăduit să-l nutresc. Şi totuşi, evrei botezaţi cu rezultate perfecte şi cunoştinţe sus-puse erau uneori admişi. Un bun prieten al mamei şi al familiei ei, un inginer de succes cu multe relaţii care locuia la Budapesta, se oferi să-mi aranjeze admiterea la Universitatea Tehnică din Budapesta dacă mă botezam. Deşi eram ateu şi religia nu însemna nimic pentru mine, faptul de a fi evreu continua totuşi să însemne ceva, suficient, se pare, să mă facă să refuz oferta respectivă (cu mulţumirile cuvenite, desigur). Părinţii mei încuviinţară amândoi hotărârea mea şi chiar tata, de data aceasta, era de partea mea. Să primeşti botezul pentru a dobândi avantaje materiale mi se părea o profundă umilinţă.

Un profesor de matematică de la Universitatea din Cluj, Teofil Vescan, care era român şi simpatizant comunist, susţinu în particular o scurtă serie de cursuri de calcul integral pentru evreii care fuseseră excluşi din universitate. Unul dintre cursanţi era György (George) Ligeti, care mai târziu a devenit un compozitor de mare renume. Ligeti fusese la alt liceu decât mine, dar ne-am împrietenit şi purtam deseori lungi conversaţii. Deşi pasiunea lui era muzica, era foarte interesat de fizica şi matematicile contemporane. Era un cititor avid şi despre ştiinţa modernă ştia mult mai multe decât mine.

Clujul avea o şcoală de muzică pre-universitară. Şeful catedrei de suflători era un profesor cu înclinaţii democratice pe nume Török, care primea studenţi evrei cu rezultate bune la învăţătură. Faptul era cu totul neobişnuit. Neavând o slujbă puteam să fiu oricând recrutat într-un Batalion de Muncă, aşa că m-am înscris la secţia lui Török ca student la flaut. În afară de cursurile care se ţineau de două ori pe săptămână, nu aveam alte îndatoriri şi, în schimb, dobândisem statutul oficial de student la o şcoală tehnică. Deşi studenţia mea n-a ţinut mult, a avut o urmare importantă pentru familia mea. Fratele meu Bobi, care pe atunci avea 15 ani, era talentat la muzică şi, cum pentru înscrierea la această şcoală nu era nevoie decât de un certificat de absolvire a gimnaziului, l-am întrebat pe Török dacă n-ar accepta un elev mult mai tânăr dar şi mult mai serios decât mine. Acesta primi şi Bobi se înscrise ca student la clarinet. Spre

Bobby în 1943

deosebire de mine, Bobi nu s-a oprit după câteva luni, ci şi-a urmat studiile până la deportare, în 1944. Deprinsese clarinetul îndeajuns de bine ca să ajungă să cânte în faimoasa orchestră a prizonierilor de la Auschwitz. Asta l-a ajutat să supravieţuiască lagărului de exterminare, dar nu i-a salvat viaţa: Bobi a fost ucis în timpul marşului morţii la evacuarea lagărului de la Auschwitz.

După întreruperea din primăvară, am reluat contactele cu Weinmann ca mai înainte şi mă achitam conştiincios de sarcinile pe care mi le încredinţa. Treptat, acestea deveneau mai mult sau

mai puţin operative, fiind vorba de activităţi de organizare politică. Treaba mea era să-i studiez cu atenţie pe cei din jurul meu în ideea de a selecţiona potenţiali candidaţi demni de a fi recrutaţi în mişcare. Aici, convingerile politice ale persoanei vizate nu erau criteriul principal (acestea contau, dar puteau fi în bună măsură modelate prin persuasiune), ci caracterul, seriozitatea şi fiabilitatea, precum şi statutul persoanei respective printre cei de-o seamă sau măsura în care la rândul său îi putea influenţa pe cei din jur.

Până atunci, viaţa mea socială însemnase mai ales legăturile cu foştii colegi de clasă. Orizontul îmi fu lărgit brusc de participarea obligatorie la sesiunile săptămânale de instrucţie Levente. Corpul Levente era o organizaţie premilitară pentru toţi tinerii unguri între 18 şi 21 de ani (serviciul militar începea la 21 de ani). Din 1940, evreii fuseseră excluşi din organizaţia Levente propriu-zisă şi organizaţi în detaşamente speciale evreieşti. Detaşamentul din care făceam parte conţinea toţi tinerii evrei din Cluj din grupa de vârstă Levente. În fiecare săptămână aveam câte o zi de „instrucţie", adică de muncă grea la săpat de tranşee, tăiat lemne sau construcţia drumurilor. Eram câteva sute, sub comanda unui personaj ostil şi brutal pe nume Bartha. Zilele petrecute acolo erau epuizante şi profund dezagreabile.

Prin atitudinea mea faţă de ceilalţi tineri şi faţă de toanele comandantului şi de corvezile deseori gratuite la care ne punea, mi-am câştigat respectul grupului în care lucram şi mi-am făcut mulţi prieteni. Unul dintre aceştia era Mayer Hirsch, electrician la Dermata, cea mai mare fabrică din Cluj, cu aproximativ două mii de muncitori angajaţi în manufactura de încălţăminte şi alte bunuri din piele. Fiindcă era cea mai mare fabrică de acest fel din partea noastră de Europă şi furniza bocanci pentru armată, fusese pusă sub control militar. Din cauza asta, Hirsch era o relaţie importantă şi am început să ne întâlnim şi în afara exerciţiilor Levente. Făcea parte din organizaţia sionistă de stânga Hashomer Hatzair, şi după lungi discuţii am reuşit să-l atrag de partea noastră. Cum ideile lui erau deja de stânga, principalul argument pe care i l-am dat a fost în mare următorul: dacă s-ar fi putut duce în Palestina imediat şi s-ar fi alăturat acolo luptei împotriva nazismului, ar fi făcut un lucru onorabil; cum lucrul nu era posibil, visul la o viaţă viitoare în Palestina în vreme ce

lumea noastră dădea în foc era doar un pretext ca să evite să acţioneze aici şi acum, fiindcă era periculos. Hirsch era un tip curajos, un electrician de prima mână, un om harnic care se bucura de respectul colegilor de muncă şi, prin urmare, a fost o achiziţie valoroasă pentru mişcare. Un alt muncitor de la Dermata pe care l-am cunoscut la exerciţiile Levente era Dezsö Nussbächer. Era un om serios şi cinstit pe care te puteai baza, deşi nu tot atât de energic şi activ ca Hirsch. Şi el avea simpatii de stânga aşa încât nu fu greu de convins să sprijine efectiv mişcarea comunistă. Mă întâlneam cu aceşti doi cunoscuţi de la Dermata la intervale regulate (deşi nu împreună – nici unul nu ştia de implicarea celuilalt) şi discutam cu ei situaţia de la fabrică. O a treia achiziţie pe care am făcut-o tot prin detaşamentul Levente fu un muncitor textil de la fabrica de ciorapi Ady, György (George) László, alt tânăr serios şi responsabil care n-a fost greu de convins să lucreze cu noi. Am recrutat de asemenea doi foşti colegi de clasă, Willy Holländer şi Ede Lebovits, care aveau să joace roluri însemnate în activităţile mele din următorii doi ani.

Iarna lui 1941-'42 aduse primele semne favorabile pe plan politic şi militar. În noiembrie, ofensiva germană fu oprită în apropierea Moscovei. Nu numai că propaganda nazistă se lăudase prematur cu luarea oraşului, ci mai mult: la 7 noiembrie, aniversarea revoluţiei, Stalin trecu în revistă parada militară în Piaţa Roşie chiar sub nasul oastei germane aflate la mai puţin de douăzeci de kilometri. Faptul a dat mari speranţe ridicând nu numai moralul trupelor sovietice, ci şi pe-al tuturor celor care susţineau cauza Aliaţilor. În decembrie, au intrat în război Statele Unite ale Americii şi nu aveam nici o îndoială că aceasta era o întorsătură decisivă în favoarea democraţiei. Mai mult, era clar că armatele germane din est sufereau din pricina iernii deosebit de aspre, în vreme ce Armata Roşie prelua uneori ofensiva.

Stând de vorbă cu muncitorii din fabrici, mi-am dat limpede seama cât de precar era statutul meu de persoană fără lucru (chiar dacă pe hârtie eram „student la muzică"). După câteva discuţii cu Weinmann, acesta îmi sugeră să încerc să mă angajez şi eu într-o fabrică. Era greu să fii angajat fără o şcoală profesională, dar nu imposibil. Odată angajat, mă puteam înscrie

în sindicat şi astfel aveam să fiu în contact cu „masele" în mod firesc, ca un oricare din mulţime, ceea ce mi-ar fi oferit o platformă pentru activitatea revoluţionară organizatorică şi politică. Am fost de acord, dar părinţii mei, cu toate că aveau nevoie de orice ban aş fi putut aduce în casă, s-au lăsat mai greu convinşi. În special tata s-a opus ideii ca fiul lui, pentru care avusese gânduri atât de mari, să ajungă muncitor într-o fabrică. Mama pricepu că la mijloc erau şi alte interese decât cele mărturisite. Deşi nu ştia nimic despre participarea mea la mişcarea comunistă, îmi cunoştea simpatiile politice şi îşi dădu seama că puneam ceva la cale. Nu mi s-a pus împotrivă; în parte pentru că împărtăşea aceleaşi convingeri (chiar dacă nu exact vederile mele politice, pe care nu le discutasem niciodată), şi în parte pentru că avea încredere în judecata mea. Ca să-l conving pe tata, argumentul meu a fost că experienţa dobândită în fabrică mă va ajuta să devin inginer.

Weinmann îl cunoştea pe inginerul-şef de la Industria de Fier, o fabrică cu vreo două-trei sute de muncitori. Îl rugă pe inginer să mă angajeze de probă ca ucenic la locul de muncă, ceea ce însemna un salariu mic pentru primele şase luni, şi să mă rotească prin toate secţiile fabricii ca să pot învăţa cât mai mult despre întregul proces de producţie. După câteva săptămâni am fost angajat şi am început lucrul la fabrică la 1 februarie 1942. Mai întâi am fost repartizat la atelierul de strunguri, unde am deprins rudimentele meseriei de strungar. Am petrecut vreo două luni şi jumătate în atelierul acela, destul ca să-mi dau seama că juca un rol oarecum minor în viaţa fabricii. Centrul activităţii era turnătoria, unde lucrau cei mai mulţi angajaţi. Aşa că la 1 aprilie m-am transferat la turnătorie, unde am făcut cunoştinţă cu munca grea şi epuizantă de turnător. Am învăţat cum să pun nişte rame de metal în jurul unei forme din lemn pe care o umpleam cu nisip, apoi cum să bat nisipul cu o rangă grea de oţel, turtită la un capăt, până ce nisipul se întărea; apoi cum să dau la o parte forma lăsând însă în nisipul întărit o deschizătură îngustă pentru turnarea fontei; şi cum, în cele din urmă, să asigur ramele pentru turnare, punând peste ele două lingouri de câte douăzeci de kilograme fiecare, ca să nu se desfacă sub presiunea gazelor eliberate la turnarea fontei lichide. Fiecare din noi lucra singur, pregătind câte rame putea într-o perioadă de

trei, trei ore şi jumătate (între zece şi douăzeci de rame), după care începea turnarea. Când fonta pregătită în cuptorul de topit era gata, ne adunam cu toţii în faţa lui, ţinând în mâini polonicul de turnare, gata să fie umplut cu aproximativ patru litri de fontă topită. Cu o bară lungă de oţel, maistrul găurea masa de metal de la baza cuptorului, temporar răcită, şi prin acest orificiu ţâşnea fonta lichidă, alb-roşietică, pe care o prindeam în polonicele noastre de turnat. Era nevoie de îndemânare şi atenţie ca să înlocuieşti fiecare polonic odată umplut cu următorul, fără ca fierul topit să se verse pe jos între două polonice. Asta, nu numai pentru a nu risipi materia primă, ci pentru că stropii de metal topit, când veneau în contact cu solul rece, săreau şi-ţi frigeau carnea de pe picioare. Toţi aveam mai mereu arsuri pe picioare, fiindcă nu se putea lucra cu fontă topită fără să mai sară şi pe jos.

Ani mai târziu, mi-am adus aminte de viaţa mea de muncitor la turnătorie când am aflat despre următorul schimb de replici care avusese loc la procesul conducătorilor grevei din 1933 de la Atelierele Căilor Ferate Române. Judecătorul vroia să semene zâzanie între cei trei conducători de grevă, dintre care unul era evreu; i se adresă unuia din ceilalţi doi, zicând: „Nu ţi se pare nedemn de un român cinstit să stea aici în boxa acuzaţilor alături de un evreu? În ce cârdăşie te-ai băgat?“ La care omul răspunsese: „Excelenţă, aşa se face că evreul ăsta şi cu mine lucrăm alături în turnătoria mare. În munca noastră, se împrăştie adeseori pe jos stropi de fier topit care ne ard picioarele. Ei bine, am descoperit că şi carnea tovarăşului meu, când se frige, miroase la fel ca a mea“.

De cum am început să lucrez în fabrică, m-am înscris în Sindicatul Siderurgiştilor şi treceam pe-acolo aproape în fiecare zi, după muncă. În Ungaria, mişcarea sindicalistă se afla sub conducere social-democrată şi, la fel ca Partidul Social-Democrat însuşi, era tolerată de autorităţi însă nu era văzută cu ochi buni, fiind considerată ca nepatriotică şi suspectă. Sindicatul pierduse mulţi membri în ultimii ani; totuşi majoritatea încercărilor de a înlocui mişcarea sindicală cu diverse organizaţii muncitoreşti de dreapta eşuaseră, iar sindicatele rămâneau o importantă trambulină potenţială pentru orice acţiune de masă am fi vrut să organizăm. Am încercat să mă împrietenesc cu

muncitorii care mai veneau pe la birourile sindicale. Discutam despre fabrică, sport şi alte lucruri nevinovate, pe lângă politică, având grijă să nu mă dau de gol.

Viaţa de muncitor în fabrică nu era uşoară. Mă trezeam în zori, mâncam ceva, pe urmă plecam la fabrică cu bicicleta. La prânz mâncam tartinele pregătite de mama. Munca era epuizantă şi ajungeam înapoi acasă după-amiaza târziu, negru de funingine. Făceam un duş, mâncam ceva de cină şi plecam fie pe la birourile sindicatului, fie la una din multele mele întâlniri. Aveam uneori şi trei sau patru asemenea întâlniri într-o seară, fiecare de trei sferturi de oră până la o oră, o oră şi jumătate. Îmi rămânea puţin timp de citit. Totuşi nu eram niciodată obosit. Simţeam că posed resurse inepuizabile de energie – desigur un semn de entuziasm revoluţionar.

*
* *

Cam la o lună după ce am început să lucrez în fabrică, Weinmann îmi aduse la cunoştinţă că fusesem găsit demn de a fi primit în partid. Ştiam deja că nu toţi comuniştii sunt membri de partid şi că apartenenţa la partid era rezervată doar celor mai devotaţi şi mai hotărâţi comunişti, celor care conduceau lupta. Mi se ceru să decid dacă vroiam să fac acest pas hotărâtor, care în multe privinţe semăna cu înrolarea într-o grupare militară. Trebuia în special să reflectez la posibilitatea de a fi arestat şi să mă gândesc bine dacă eram pregătit să rezist la orice presiune fără să trădez partidul sau numele vreunui tovarăş. Mă simţeam pe deplin pregătit; mă simţisem cam de un an. Aşa încât, la începutul lui martie 1942, am devenit membru al Partidului Comunist din Ungaria.

La scurtă vreme, Weinmann mă transferă unui alt om de legătură din partid, spunându-mi că, spre regretul lui, nu ne mai puteam vedea de aci înainte. „Regret," zise, „acestea sunt regulile de partid". Îmi mai spuse că noua mea legătură era un revoluţionar încercat de la care voi avea prilejul să învăţ foarte mult. Adăugă că, spre deosebire de el, care în limbaj de partid era „curat" (adică nu era cunoscut de autorităţi ca fiind comunist), noua mea legătură era un om „negru", ceea ce însemna că

era cunoscut autorităţilor pentru activitatea sa de comunist şi ca atare trăia în ilegalitate, sub nume fals. Identitatea lui nu-mi va fi cunoscută după cum nici el nu avea s-o cunoască pe a mea. Pentru a ţine legătura, aveam să ne întâlnim pe stradă, la ore şi locuri dinainte stabilite, şi să discutăm în timp ce ne plimbam. Regulile conspiraţionale erau foarte stricte şi trebuiau respectate în cel mai mic amănunt. O întâlnire la ora şase şi jumătate însemna că trebuia să fii *exact* la locul întâlnirii *exact* la 6:30, nici mai devreme, nici mai târziu. Nu puteai sta pe loc în aşteptarea celuilalt, ci trebuia să treci pe acolo şi să-l întâlneşti ca din întâmplare. În nici un caz nu era îngăduit să aştepţi mai mult de cinci sau şase minute; dacă omul tău nu apărea, urma întotdeauna o întâlnire de „control", de obicei la aceeaşi oră şi în acelaşi loc peste o săptămână sau două. Dacă ratai această întâlnire sau dacă omul de legătură tot nu apărea, nu-ţi rămânea nimic de făcut. Când urma să te întâlneşti cu cineva pe care nu-l cunoşteai, trebuia să foloseşti un cod (iar celălalt să-ţi răspundă). Când discutai despre activitatea politică desfăşurată, chiar cu superiorii de partid, nu aveai voie să foloseşti nici un nume propriu, ci trebuia să întrebuinţezi expresii descriptive de genul „prietenul nostru de la fabrica cutare sau cutare". În general, principiul fundamental era că nimeni nu trebuie să ştie mai mult decât strictul necesar pentru a putea funcţiona efectiv, ceea ce îngrădea daunele pricinuite de o arestare – nimeni nu putea destăinui informaţii pe care nu le deţinea.

În acea zi de primăvară l-am văzut pentru ultima oară pe Weinmann. Am aflat mai târziu că la sfârşitul anului 1942 sau la începutul lui 1943 fusese mobilizat într-un Batalion de Muncă. Partidul îi oferise opţiunea de a dispărea procurându-i acte de identitate false, dar ar fi trebuit să-şi găsească singur un loc unde să se ascundă. Poate i s-a părut că ar fi prea primejdios pentru soţia lui şi pentru fetiţa lor, un copil încă în faşă; sau poate că nu şi-a putut găsi un loc unde să se ascundă. Weinmann se mişca mai ales printre evrei, ori pentru a-ţi găsi o ascunzătoare bună era nevoie de cercuri ne-evreieşti. În orice caz, alesese să se prezinte la Batalionul de Muncă.

Batalioanele de Muncă erau compuse din bărbaţi evrei de vârstă militară, aflaţi sub comanda unui locotenent sau căpitan de armată ajutat de câţiva sergenţi sau caporali. Calitatea vieţii

diferea foarte mult în funcţie de caracterul ofiţerului comandant. Unele batalioane şi-au pierdut aproape în întregime efectivele din pricina înfometării, a expunerii la ger, a bolilor contagioase, a bătăilor şi, ocazional, a omorurilor gratuite. Altele au avut parte de o soartă mai bună. Conform unui recensământ făcut după război, cam o jumătate din membrii Batalioanelor de Muncă au supravieţuit. Un bun prieten mi-a povestit după război prin ce trecuse într-un Batalion de Muncă la comanda căruia se afla bătrânul Vescan, tatăl tânărului matematician care organizase în 1941 cursurile private de calcul integral. Acesta era un om foarte cumsecade; ca urmare, majoritatea celor din batalionul lui supravieţuiseră şi se înapoiaseră în Cluj pe la sfârşitul anului 1943, tocmai bine pentru a fi deportaţi în 1944. Weinmann împreună cu alţi câţiva izbutiseră să supravieţuiască până în 1944 şi întâlniseră ofensiva sovietică undeva prin Ucraina. Din păcate, întâlnirea cu eliberatorii avea să fie tragică pentru Weinmann: ruşii au deschis focul asupra grupului lui, Weinmann a fost lovit şi a murit. Incidentele de soiul ăsta erau destul de obişnuite. Unii le puneau pe seama antisemitismului din rândurile armatei sovietice, fiindcă membrii Batalioanelor de Muncă erau obligaţi să poarte o banderolă galbenă pe mâneca de la tunică (semnalând că erau evrei). Poate să fi fost şi asta, dar pe de altă parte se poate tot atât de bine ca în înaintarea sa, Armata Roşie să fi privit Batalioanele de Muncă pur şi simplu ca pe nişte anexe germane. În fond, codul armatei sovietice era destul de aspru şi de categoric în această privinţă: oricine îl ajuta pe inamic sau lucra pentru el, indiferent din ce motiv, era la rândul său inamic. Soldatul sovietic nu avea voie să se predea, şi chiar dacă era capturat când zăcea în nesimţire, nu trebuia să lucreze pentru duşman sub nici un pretext. Faptul că era obligat s-o facă nu era o scuză: trebuia să reziste şi să moară, tot aşa cum fraţii lui mureau în luptă pe front. Soţia şi fiica lui Weinmann au fost deportate la Auschwitz în iunie 1944 şi trimise la camera de gazare imediat după sosire.

Pentru prima mea întâlnire cu noua mea legătură de partid trebuia să mă găsesc la ora 7:15 seara într-un anumit loc din parcul orăşenesc şi să mă plimb încet cu un anumit ziar săptămânal ţinut la vedere în mână, trecând prin respectivul loc de cel mult două-trei ori. Dacă un bărbat se apropia de mine şi

mă întreba dacă am un ceas, trebuia să spun că ceasul meu nu merge prea bine, dar că ştiu oricum cât e ora. Dacă bărbatul urma să-mi spună ce noroc că m-a întâlnit, acesta era omul meu. Dacă nu, trebuia să plec şi să repet întocmai acelaşi joc la aceeaşi oră şi în acelaşi loc, dar peste o săptămână. Prima întâlnire a decurs fără incident. Noul meu om de legătură era un bărbat bine îmbrăcat în jur de treizeci, treizeci şi cinci de ani, purtând pălărie şi o haină uşoară. Cum în aproape tot timpul celor doi ani şi jumătate cât am rămas în legătură cu el nu i-am ştiut numele, îl voi numi pur şi simplu LP, pentru „legătura de partid". LP era impunător în alt fel decât Weinmann. Era fără îndoială un om foarte inteligent şi cu multă experienţă, însă era totodată un tip cu picioarele pe pământ şi pus pe treabă. Înfricoşător de categoric în păreri, iradia autoritatea cuiva care ştie perfect ce face. Discuţiile teoretice nu-l interesau câtuşi de puţin, dar la fiecare întâlnire treceam în revistă ultimele evenimente politice. În cea mai mare parte, conversaţia noastră se axa pe activităţile mele practice: ce mai făcusem de când nu ne-am întâlnit, ce raportau oamenii mei de la Dermata, pe cine vizitasem acasă dintre tovarăşii mei de lucru de la uzină şi aşa mai departe. LP asculta ce aveam de spus, apoi îmi dădea instrucţiuni foarte specifice, foarte concrete: Spune-i cutăruia aşa şi aşa, a venit timpul să-i ceri să facă efectiv ceva pentru cauză. Sau: Nu-ţi mai bate capul cu treaba asta, nu duce nicăieri. Cunoştea la perfecţie sindicatul din care făceam parte, inclusiv trăsăturile de caracter ale celor cu care veneam în contact. Obişnuia să-mi spună: Nu-ţi pierde timpul cu cutare, are păreri comuniste dar numai gura-i de el, n-o să ridice niciodată un deget să ne ajute; cutărică e social-democrat convins, îţi pierzi vremea dacă încerci să-l schimbi, dar e un om de ispravă care s-ar putea să ni se alăture la o nevoie, şi odată ce s-a angajat la o treabă, te poţi bizui pe el. Sau (despre conducătorul social-democraţilor din sindicat): E un pungaş; de pildă,... după care urma o scurtă anecdotă ilustrativă.

LP era de părere că trebuia să-mi creez relaţii personale cu unii dintre tovarăşii de muncă şi cu cei întâlniţi la sindicat făcându-le vizite acasă şi împărtăşindu-le grijile şi gândurile de fiecare zi. Am făcut întocmai, având grijă să-mi aleg oameni care nu fuseseră infectaţi de propaganda nazistă şi de naţionalis-

mul care predomina, dar era greu să-i impulsionezi dincolo de o simpatie binevoitoare dar complet pasivă faţă de cauza noastră. Dl. Szabó, un muncitor feroviar între două vârste pe la care am mers de mai multe ori, avea în această privinţă o mentalitate tipică. Nu avea vederi politice clar conturate, dar îi displăceau naţional-socialiştii, era în favoarea sindicatelor şi îl interesa analiza situaţiei curente pe care o făceam eu. Era de acord că Aliaţii deveniseră din punct de vedere economic mai puternici decât Axa de când americanii intraseră în război, şi că mai devreme sau mai târziu lucrul acesta avea să ducă la superioritate militară. Era, de asemenea, de acord că Ungaria n-ar fi trebuit să se lase târâtă în război de Germania. Cu toate acestea, deşi în principiu era de acord cu mine, considera că este extrem de periculos şi în fond zadarnic să încerci să traduci în fapte asemenea idei.

LP socotea, de asemenea, că unii din foştii mei colegi de clasă, cu care menţinusem legăturile şi care erau gata să lucreze cu noi, ar trebui să se facă la rândul lor utili devenind şi ei muncitori ca mine. Willy Holländer era gata să facă acest pas şi izbuti să se angajeze într-un mic atelier de fierărie. Acolo, prin nevasta unui tovarăş de muncă, intră în contact cu un grup de femei care lucrau la Fabrica de Tutun, o întreprindere destul de mare cu vreo şase sute de angajate, toate femei. Ede Lebovits lucra în băcănia tatălui său şi n-avea cum să lase tejgheaua, aşa încât LP hotărî să-i dea sarcini tehnice (non-politice). Pentru asta, trebuia să-l trimit să întâlnească pe cineva cu un mesaj codificat şi să-mi întrerup propriile legături cu el.

După câteva săptămâni, LP îmi spuse că era timpul să începem să reclădim organizaţia de partid din Cluj, care fusese distrusă în primăvara lui 1941. Totul trebuia luat de la început: din noua organizaţie nu trebuia să facă parte nimeni din cei arestaţi în 1941 sau cunoscuţi autorităţilor ca fiind comunişti. Am revăzut împreună lista celor pe care îi recrutasem pentru cauza noastră şi am decis că trei dintre ei – Holländer, Hirsch şi Nussbächer – erau copţi să fie făcuţi membri de partid. Rămânea totuşi o problemă în ce-l privea pe Hirsch care, deşi în 1941 era sionist, fusese arestat pe baza unei informaţii eronate. Autorităţile îşi descoperiseră greşeala şi-i dăduseră drumul după câteva zile, dar era posibil să-l fi reţinut pe lista lor de suspecţi.

Din această cauză, LP decise ca Hirsch să nu fie făcut membru, dar ca eu să continuu să lucrez individual cu el ca şi până acum. Prin urmare, Holländer şi Nussbächer rămâneau singurii candidaţi. LP vroia să-i cunoască personal înainte să luăm o hotărâre finală şi în acest scop (ca şi pentru eventuale nevoi similare în viitor) eu trebuia să fac rost de un loc de întâlnire. L-am solicitat pe György László, textilistul, care locuia singur într-o cameră închiriată ce părea potrivită pentru scopul nostru. Se învoi să-mi dea cheia în după-amiaza dinaintea întâlnirii şi să nu se întoarcă acasă până seara târziu, când avea să găsească cheia într-un loc dinainte stabilit.

La întâlnire, Willy Holländer raportă despre contactele lui de la Fabrica de Tutun, unde avusese loc un incident interesant. Femeile se înscriseseră să primească prin fabrică o anumită cantitate de cartofi (ca toate celelalte lucruri şi aceştia erau strict raţionalizaţi) pe care o plătiseră în avans. Când la data promisă cartofii n-au fost livraţi, femeile făcuseră o grevă spontană şi se adunaseră în curtea fabricii, cerându-şi în gura mare cartofii. Administraţia fabricii chemase poliţia, dar poliţiştii, îndeobşte atât de brutali, nu erau obişnuiţi să aibă de-a face cu femei. Încercaseră să risipească mulţimea cu vorba bună, însă degeaba. Femeile îi împrejmuiseră pe câţiva din ei şi-i luaseră la bătaie. A doua zi, poliţiştii bătuţi de femei au fost scoşi la raport şi umiliţi public în curtea principală a sediului poliţiei. Epoleţii le-au fost smulşi şi ca pedeapsă pentru „slăbiciune", adică pentru a se fi lăsat copleşiţi de nişte femei, au fost daţi afară. Aşa ceva nu li s-ar fi putut întâmpla niciodată jandarmilor.

Dezső Nussbächer raportă despre situaţia de la Dermata, care era destul de tristă: intimidaţi de prezenţa militarilor la controlul fabricii, muncitorii deveniseră cu totul pasivi. Totuşi, izbutise să identifice câţiva oameni cu simpatii de stânga care cel puţin nu se temeau să vorbească despre politică şi erau receptivi la vederile lui (ale noastre). După ce Willy şi Dezső îşi încheiară rapoartele, am discutat tuspatru situaţia curentă şi LP ne-a schiţat în mare ţelurile Partidului Comunist.

După această întâlnire, LP mă autorizâ să le propun atât lui Willy, cât şi lui Dezső să devină membri de partid, subliniind responsabilităţile şi riscurile pe care le implica acest pas. Spre dezamăgirea mea, Dezső refuză. Spuse că era gata să dea o

mână de ajutor, dar să fie membru de partid era o răspundere prea mare pentru el. N-am insistat şi am hotărât ca Dezsö să continue să lucreze cu mine ca şi până atunci. Willy primi însă oferta cu entuziasm şi se declară hotărât să îndure orice tortură, mai degrabă decât să trădeze partidul sau pe tovarăşii săi. Era un bărbat puternic, bine clădit, plesnind de sănătate, şi cu toate astea, când avea să fie arestat un an şi jumătate mai târziu, agenţii de la DEF l-au frânt în câteva zile şi sub bătăi le-a spus tot ce ştia. În schimb Ede Lebovits, celălalt fost coleg de clasă pe care îl recrutasem, şovăia să-şi asume riscurile. Zicea că e gata de orice sacrificiu, dar că nu ştie cât de bine ar fi în stare să reziste sub tortură, de vreme ce nu trecuse niciodată prin aşa ceva. Ede era foarte subţire, slăbuţ la trup şi cu un aer bolnăvicios. Şi totuşi când a fost arestat, cam în acelaşi timp cu Willy, s-a comportat admirabil îndurând săptămâni întregi de bătăi.

Primăvara lui 1942 ne-a adus veşti şi bune şi rele. Vestea bună era că Aliaţii căzuseră de acord să deschidă un al doilea front în Europa de Vest în 1942. Aceasta era una din cererile de căpătâi ale sovieticilor, care afirmaseră în repetate rânduri şi uneori în public că ei purtau tot greul războiului şi că, deşi ajutorul primit din Vest sub formă de produse industriale şi echipament de luptă era binevenit, deschiderea unui al doilea front în vestul Europei era singurul lucru cu adevărat necesar. În discursul ţinut cu prilejul zilei de 1 Mai şi difuzat în întreaga lume, Stalin anunţă acordul respectiv. Până la urmă, în vara lui 1942, Aliaţii şi-au dat seama că nu erau în măsură să înceapă invazia Europei de Vest, aşa încât deschiderea celui de-al doilea front fu amânată, procedându-se în schimb la operaţiunea de mai mică anvergură a debarcării în Africa de Nord din toamna acelui an. Dar la început de mai 1942, nădejdile noastre prinseră aripi la auzul anunţului făcut de Stalin. La scurtă vreme însă, sosiră ştiri zdrobitoare de pe frontul de răsărit: Armata Roşie, care odată cu primăvara începuse o ofensivă în Ucraina lângă Harkov, fusese oprită de nemţi după oarecare succes iniţial. Nemţii preluaseră iniţiativa, contraatacaseră printr-o uriaşă mişcare de încleştare şi înconjuraseră forţele sovietice (alt *Kessel!*), nimicind armate întregi şi făcând prizonieri cu sutele de mii. (Cifra de un milion de prizonieri dată de propaganda germană era exagerată, dar nu

pe cât credeam noi.) Această victorie decisivă a armatei germane a fost o deşteptare amară din convingerea noastră prematură că războiul din răsărit îşi schimbase cursul. Bătălia de la Harkov a fost urmată de mai bine de două luni de avansuri neîntrerupte ale nemţilor, pe toată întinderea frontului sudic. Regiunile carbonifere şi industriale din estul Ucrainei până la cotul Donului căzură în mâinile nemţilor, iar vârful înaintării germane ajunsese în câmpurile petrolifere din Caucaz din jurul oraşului Groznîi.

Pe de altă parte, aşa cum în curând toată lumea avea să afle, în toamna lui 1941 sovieticii începuseră o translocare masivă a întreprinderilor lor industriale din partea de vest a imensei lor ţări către regiunile din şi dincolo de Munţii Urali, o migraţie industrială fără precedent. Această transplantare de uzine întregi, pe lângă extraordinara concentrare a efortului naţional pe producţia de armament, indiferent de sacrificiile şi privaţiunile impuse populaţiei civile, avea să dea încetul cu încetul roadele aşteptate: la sfârşitul anului 1942, producţia de armament a Uniunii Sovietice o depăşea pe cea a Germaniei. Între timp, aceasta reuşise să impună o creştere substanţială a efortului de război maghiar. Efectivele Ungariei mobilizate pe frontul de est crescuseră de la cele două divizii iniţiale la peste 150.000 de soldaţi. Aceştia erau prost înarmaţi, puţin antrenaţi şi sufereau pierderi grele. Ca o imagine a acelor zile, mi-a rămas întipărită în memorie coperta unui număr din *Signal*, o revistă germană bogat ilustrată de genul revistei *Life*, să zicem. Fotografia înfăţişa nişte soldaţi unguri aflaţi în luptă şi era subtitrată astfel: „Bravii noştri aliaţi unguri se aruncă asupra duşmanului cu faimosul lor strigăt de luptă 'Nobosmeg!'". Partea ilară era că „faimosul strigăt de luptă" era transliterarea germană a obişnuitei înjurături maghiare, „Na baszd meg!" adică „No, ...- mă!", ceea ce exprima mai degrabă necaz decât elan vitejesc. Cum însă nemţii nu înţelegeau o boabă ungureşte iar cei mai mulţi unguri nu citeau revista de limbă germană *Signal*, gafa nu provocă scandal.

Aceeaşi primăvară a anului 1942 aduse veşti amestecate şi despre încleştarea dinăuntrul Ungariei. Pe 15 martie, aniversarea revoluţiei din 1848 împotriva Austriei, la statuia lui Petőfi Sandor din Budapesta avu loc o mare demonstraţie la care au

luat parte sindicatele şi câţiva intelectuali. Demonstraţia, organizată de comuniştii care infiltraseră conducerea organizaţiilor social-democrate de tineret şi a sindicatelor, a fost destul de impresionantă; mulţimea a scandat sloganuri împotriva Germaniei şi a războiului până ce fu împrăştiată de poliţie, care făcu aproape o sută de arestări. Manifestaţia avea loc imediat după o schimbare de guvern: cu câteva zile în urmă, Horthy numise un nou prim-ministru, Miklós Kállay, care se presupunea că va fi, cum pe urmă s-a şi dovedit, un colaborator mult mai puţin consecvent al nemţilor decât fusese predecesorul său, Bárdossy. Cu toate acestea, aşa cum s-a văzut după evenimentele de la 15 martie, Kállay nu intenţiona să îmblânzească şi politica oficială faţă de comunişti.

În răstimp de şase săptămâni după demonstraţie, un uriaş val de arestări mătură organizaţia de partid budapestană. Printre zecile de arestaţi se găsea şi Ferenc Rózsa, unul din conducătorii partidului, ridicat la începutul lui iunie. După vreo două săptămâni, cum refuzase să cedeze sub tortură, fu omorât în bătăi. Un alt activist de partid, Károly Rezi, fu şi el ucis în timpul interogatoriului. Un manifest al partidului ne informa despre aceste evenimente la scurt timp după ce se petrecuseră. În octombrie 1942, Zoltán Schönherz, pe atunci secretarul general al partidului, fu arestat, torturat, judecat şi condamnat la moarte. Deja, comuniştii maghiari erau judecaţi de către tribunale militare speciale care fuseseră înfiinţate în acest unic scop. Schönherz fu spânzurat la câteva zile după condamnare. Acestea erau perspectivele sumbre şi mult prea probabile pe care tovarăşii mei şi cu mine le aveam acum de înfruntat.

Vara lui 1942 aduse o schimbare şi în locul meu de muncă. Slujba la Industria de Fier nu era grozavă, salariul era mizer, iar oportunităţile politice erau limitate. Pentru o primă slujbă ca angajat al unei fabrici, fusese cea mai bună pe care mi-o putusem găsi, dar acum, având şase luni de experienţă, puteam să încerc să-mi găsesc un loc de muncă mai bun. Unul din foştii mei colegi de clasă, căruia îi dădusem lecţii de matematică prin 1940, era fiul lui Jenö Vadász, proprietarul unei întreprinderi metalurgice pe nume RAVAG, la care lucrau trei până la patru sute de angajaţi. Îl cunoşteam pe bătrânul Vadász, fiindcă obişnuia să-mi ramburseze personal costul lecţiilor ca să afle

totodată dacă fiul său făcea progresele aşteptate. RAVAG era o întreprindere mult mai specializată şi mai modernă decât Industria de Fier. Secţia principală, unde lucra majoritatea angajaţilor, era atelierul de strungărie în care erau fasonate şarje mari de piese de fier, oţel, cupru şi aluminiu. M-am dus să-l văd pe Vadász şi, bazându-mă pe experienţa mea de şase luni, am cerut să lucrez în atelierul de strungărie. Datorită faptului că mă cunoştea dinainte ca meditatorul de matematică al băiatului, avea pesemne o impresie mult mai favorabilă despre mine decât ar fi îndreptăţit-o talentele mele destul de reduse de strungar. În orice caz, se învoi să mă angajeze şi de la 1 septembrie 1942 începui lucrul la RAVAG. Curând după aceea, Mayer Hirsch, unul din cei doi oameni ai mei de la Dermata, avu un conflict la locul de muncă şi se hotărî să se angajeze altundeva. Vestea era proastă, fiindcă Dermata era importantă, dar poziţia lui Hirsch devenise atât de expusă încât se părea că oricum nu mai putea face nimic folositor cauzei acolo. Fiind un electrician de înaltă calificare şi cu recomandări impecabile, Hirsch găsi de cuviinţă să-şi caute alt loc de muncă. Cum îi plăcuse ce-i spusesem eu despre RAVAG, încercă să-şi găsească de lucru aici şi fu angajat. Aşa că erau acum doi dintre noi la această întreprindere.

Munca de la RAVAG era mult mai puţin obositoare decât cea de la Industria de Fier, dar departe de a fi plăcută. RAVAG se ocupa cu producţia de masă a diverse piese la termene foarte stringente, aşa încât viteza de execuţie era esenţială. Deşi mă pricepeam cât de cât să lucrez la strung, eram departe de a fi un as; mai mult, nemţii introduseseră un tip nou de lamă de oţel ultra-dură şi a trebuit să învăţ cum să folosesc tot felul de unelte noi. Maistrul, Szöllösi, un om trufaş, neplăcut şi cu vederi de dreapta, nu mă avea la inimă şi antipatia era reciprocă. Toate aceste lucruri contribuiau la a-mi face zile negre, dar după câteva luni am devenit ceva mai bun la treaba pe care o aveam de făcut şi Szöllösi mă mai slăbi – deşi nu-mi aduc aminte să-l fi văzut vreodată zâmbindu-mi.

Muncitorii de la RAVAG erau la fel de dezorientaţi politic ca în celelalte fabrici din oraş. Câţiva erau sindicalişti, însă pasivi; majoritatea fuseseră înscrişi de dl. Szöllösi într-o organizaţie de dreapta „galbenă" (adică o falsă organizaţie sindicală, în realitate controlată de autorităţi). Conducătorul acestui grup de

muncitori, pe nume Kádár, fusese ca soldat pe frontul rusesc şi ne povestea ce mizerie găsise acolo – dovadă, zicea el, că sistemul comunist nu funcţionează. Deşi experienţele personale sunt de regulă convingătoare, nu ne fu greu să-i replicăm că războiul şi ocupaţia produc invariabil mizerie oriunde ar avea loc. Un alt muncitor influent, Gáspár, cu toate că era şi el membru al acestei organizaţii „galbene", nu mergea niciodată la întrunirile ei şi era curios să audă cum interpretam noi evenimentele zilei şi ce păreri aveam. Mi s-a părut un tip onest şi relativ curajos, aşa că mi-am propus să mi-l fac prieten. I-am cunoscut soţia, l-am vizitat de câteva ori acasă şi am reuşit să-l aduc ceva mai aproape de vederile noastre.

În iarna dintre 1942-1943, RAVAG primi o comandă militară urgentă care trebuia livrată în două luni. Fiindcă ritmul de lucru, care era deja cât se poate de alert, nu putea fi accelerat şi mai mult, administraţia le ceru angajaţilor să lucreze două ore peste program în fiecare zi, şase zile pe săptămână. Această cerere sosea în mijlocul unui conflict de muncă nesoluţionat, legat de o mult-aşteptată creştere a salariilor, pe care administraţia o promisese de mult însă acum refuza să ne-o dea. La început toţi angajaţii s-au supus cererii şi lucrau zece ore pe zi, dar în silă şi cu multe cârteli. În discuţiile avute cu Gáspár şi alţi câţiva muncitori, am izbutit să plantăm ideea că asta era şansa noastră, poate singura, să obţinem creşterea salarială promisă: administraţia avea nevoie acum de noi. Ca urmare, o delegaţie muncitorească, condusă de Kádár, Gáspár şi un al treilea, ceru administraţiei creşterea promisă a salariilor. Cererea le fu refuzată pe motiv că ţara se afla în război şi situaţia economică nu permitea o asemenea măsură. După o discuţie înfierbântată, muncitorii anunţară că nu aveau să mai lucreze peste program până ce nu li se rezolva problema creşterii de salariu. De a doua zi, Gáspár suna sirena după opt ore, iar lucrul înceta. Szollosi luă de-o parte mai mulţi muncitori unul câte unul şi le oferi diverse câştiguri ca să continue lucrul peste program; în cele din urmă atrase de partea lui un singur muncitor necalificat, un oarecare Rácz, care era sărac lipit şi deci deschis tentaţiei.

Încă de la începutul grevei noastre parţiale, legătura mea de partid, LP, dori să ne întâlnim odată la două zile, ca să poată urmări îndeaproape desfăşurarea evenimentelor. Când Rácz

deveni primul spărgător de grevă, LP fu de părere că era momentul psihologic pentru a trece la fapte: spargerea grevei trebuia oprită cu orice preţ, altfel, câştigurile vor tenta şi pe alţii care vor urma exemplul lui Rácz. Până atunci, nici Hirsch, nici eu nu jucasem un rol vizibil în această grevă. Nu vorbeam în public; la întruniri, nu luam cuvântul; rămâneam mereu în fundal. În aparenţă, conducătorii grevei erau conducătorii organizaţiei de dreapta care obişnuia să reprezinte interesele muncitorilor şi era important ca această aparenţă să fie păstrată. Totuşi trebuia făcut ceva pentru a-l împiedica pe Rácz să lucreze peste program. LP sugeră un mesaj anonim, pe jumătate în derâdere şi pe jumătate ameninţător, care ar putea rezolva problema făcându-l pe Rácz pe de o parte să se ruşineze şi pe de alta să se teamă de-o bătaie. Am compus o scurtă rimă ironică, adresată nominal lui Rácz, în care îl luam în tărbacă pentru că ajunsese un „culi" (termen argotic pentru spărgător de grevă) şi-i atrăgeam atenţia că soarta unui culi e să fie cotonogit. Poezioara mea era spusă în argou muncitoresc, plină de greşeli gramaticale şi scrisă cu litere de tipar nesigure şi neîndemânatice, ca şi cum ar fi fost compusă şi redactată de o persoană care abia ştia să citească şi să scrie. Neobservat, am prins-o de dulăpiorul lui Rácz cu puţin înaintea pauzei de prânz, când ştiam că se va duce la dulăpior şi va fi primul care o s-o vadă. O citi pe la amiază, după care se duse drept la Szöllösi, i-o arătă şi-i spuse că în asemenea împrejurări nu avea de gând să continue să lucreze peste program.

Szöllösi spumega de furie. Îl anunţă pe Vadász; împreună chemară poliţia, le arătară poezioara şi le cerură ajutorul pentru a-l prinde pe cel care se folosea de ameninţări ilegale pentru a-i ţine pe muncitori din treabă. Szöllösi le dăduse pesemne numele meu ca suspect, căci mi se înmână o citaţie să mă prezint a doua zi de dimineaţă la sediul central al poliţiei. În după-amiaza aceea mă întâlneam cu LP. Deşi era mulţumit că Rácz nu mai lucra peste program, vizita mea la poliţie îl îngrijora. Mă întrebă ce plănuiam să le spun. I-am răspuns că aveam să neg cu fermitate că aş fi scris eu poezioara cu pricina, precum şi că aş avea ceva de-a face cu greva, în afară de faptul că eram un muncitor nemulţumit ca oricare altul, care nu avea de gând să lucreze peste orele de program fără creşterea de salariu promisă. Şi că

aveam s-o ţin aşa una şi bună indiferent ce mi-ar face. Spre surprinderea mea, LP spuse că nu mă sfătuia să mă port aşa. Dacă mă prezentam la poliţie fără frică şi ferm pe poziţie, nepăsător la ameninţările lor, aveam să mă dau imediat de gol drept comunist. Poliţia ştia cum să ne recunoască după spiritul nostru militant. E cazul să te arăţi demn şi mândru, mi-a zis LP, când eşti arestat ca un comunist cunoscut; dar cât timp ei nu ştiu cine eşti, trebuie să te prefaci şi să te porţi ca un tânăr înspăimântat, aflat la prima sa întâlnire cu o instituţie temută. Pledează-ţi nevinovăţia, firește, dar lasă să se vadă că ţi-e frică şi încearcă să pari oricum vrei, numai dârz şi neînduplecat, nu. Dacă te ameninţă cu bătaia, prefă-te înspăimântat şi cerşeşte îndurare. Mai cu seamă, trebuie să te prefaci că ţi-e teamă nu care cumva să afle taică-tău că ai fost chemat la poliţie. Şi tot aşa. Oricât de surprins am fost, mi-am dat repede seama că LP avea dreptate şi m-am pregătit să joc rolul cuvenit a doua zi dimineaţă.

La secţia de poliţie, mi s-a vorbit răstit şi am fost luat la rost pentru că îndrăznisem să ameninţ un muncitor onest care-şi făcea datoria. M-am prefăcut a nu avea habar despre ce e vorba. Poliţiştii mă ameninţară cu un baston de cauciuc, la care m-am arătat speriat şi repetam într-una că sunt nevinovat. Când au socotit că eram suficient de intimidat, mi-au dat un creion şi m-au pus să scriu după dictare. Au început să-mi citească rima respectivă, iar eu am început s-o aştern pe hârtie cu scrisul meu obişnuit de mână, cu gramatica şi ortografia corectă. Atunci mi-au spus că nu, trebuia să scriu cu litere mari de tipar, aşa încât am făcut întocmai, însă cu grafia îngrijită a unui om educat. Eram sigur că nu exista nici o legătură vizibilă între ce scriam acum şi mâzgălitura de pe nota către Rácz. Poliţiştii au fost pesemne de aceeaşi părere, căci după „testul scris" n-au mai insistat să-mi atribuie paternitatea poezioarei. M-au mai întrebat cine credeam că ar fi putut-o scrie, la care am răspuns bineînţeles că habar n-aveam; apoi m-au expediat spunându-mi că voi fi chemat din nou dacă era nevoie. La fabrică, am aflat că poliţia urma să-i chestioneze a doua zi pe Hirsch şi pe Gáspár. I-am povestit lui Hirsch despre vizita mea la poliţie şi l-am povăţuit cum să se poarte. Nici vizita lor la poliţie nu aduse rezolvarea cazului, dar muncitorii erau supăraţi din cauza citaţiilor la poliţie, în special în cazul lui Gáspár, care era un vechi angajat şi unul din oamenii

cei mai stimaţi din întreaga întreprindere. Lucrul era deseori întrerupt de discuţii şi producţia avea de suferit. În cele din urmă, Vadász le spuse reprezentanţilor muncitorilor (Kádár, Gáspár şi a treia persoană) că renunţa la lucrul peste program şi că avea să angajeze în schimb câţiva muncitori temporari. De asemenea, le oferi o înţelegere parţială în disputa salarială sub forma unei creşteri mai mici decât cea promisă. O creştere mai mică era totuşi o creştere, şi târgul fu primit.

La sfârşitul anului 1942 sau începutul lui '43, LP convocă o întrunire pentru formarea Comitetului Local pentru Cluj. Îmi spuse că legătura cu Comitetul Central de la Budapesta, întreruptă după arestările din 1941, fusese restabilită cândva în toamna aceluiaşi an, şi că se formase un Comitet Regional pentru Ardealul de Nord, al cărui reprezentant era. Comitetul Local urma să aibă trei membri: pe mine ca secretar, Willy Holländer şi o femeie de vârstă mijlocie al cărei nume nu-l cunoşteam care avea să preia sarcinile tehnice (o voi numi Tehniciana). Termenul *tehnic*, standard în jargonul de partid, desemna tehnologia necesară pentru a produce materiale de partid, ca de pildă maşini de scris şi de duplicat. Ca mai înainte, întrunirea Comitetului Local se ţinu în odaia lui György László. În afară de Holländer, de Tehniciană, de LP şi de mine, mai era şi un al cincilea participant, şi anume o femeie de vreo treizeci, treizeci şi cinci de ani pe care LP o adusese cu el tot ca reprezentantă a Comitetului Regional. Noi trei am dat raportul privind activitatea desfăşurată de fiecare şi situaţia existentă la locurile unde ne-o desfăşuram, fără să menţionăm vreun nume. În încheiere, LP trase concluziile şi ne dădu nişte directive. După această întrunire, reprezentanta Comitetului Regional (o voi numi pur şi simplu Reprezentanta) a devenit legătura mea uzuală în locul lui LP, care totuşi continua să ia legătura cu mine la anumite ocazii.

În februarie 1943, un eveniment major răsturnă irevocabil soarta războiului din răsărit: după trei luni de rezistenţă sovietică de un eroism incredibil la Stalingrad pe Volga, unde au avut loc adevărate bătălii pentru fiecare casă, într-o încleştare de sute de mii de soldaţi, nu numai că înaintarea germană fu oprită, ci întreaga Armată a VI-a a lui Paulus, numărând mai bine de două sute de mii de ostaşi, fu prinsă în stil german ca într-un cleşte (un *Kessel!*) de trupele sovietice înaintând spre vest atât pe la

nord, cât şi pe la sud de Stalingrad. Hitler ordonă o încercare disperată de a tăia încercuirea pe la vest. Eşuă lamentabil şi după câteva săptămâni de pierderi foarte grele, rămăşiţele Armatei a VI-a a lui Paulus s-au predat. Importanţa acestui eveniment nu poate fi îndeajuns subliniată: Wehrmacht-ul nu şi-a mai revenit după această lovitură. Îndelungata înaintare din est fusese în sfârşit frânată; începuse retragerea spre vest. În plus, efortul extraordinar al producţiei sovietice de război începea să se cunoască: după Stalingrad, armatele sovietice au deţinut o superioritate constantă şi crescândă, cantitativ, de echipament de luptă (tancuri, artilerie şi avioane) asupra trupelor din Wehrmacht.

În perioada bătăliei de la Stalingrad, Ungaria, care iniţial luase parte la război cu două divizii, adică aproximativ 40.000 de soldaţi, avea nouă divizii pe frontul de est. Întreaga Armată a II-a maghiară se afla la Cotul Donului, într-un sector de vreo sută cincizeci de kilometri. Această armată a fost complet distrusă de sovietici la sfârşitul lui ianuarie şi începutul lui februarie, suferind pierderi de circa 150.000 de soldaţi unguri. O vreme, guvernul izbuti să disimuleze proporţiile acestei tragedii, dar adevărul se află curând. Astfel, şi aici, departe în spatele frontului, unde trăiam eu, atmosfera începu să se schimbe. Persoane de toate culorile politice începeau să reflecteze serios şi să-şi pună întrebări dificile despre viitor, care apărea acum într-o cu totul altă lumină.

*
* *

La câteva luni după întrunirea Comitetului Local, prin iulie, LP luă legătura cu mine ca să discutăm împreună o scrisoare a Comitetului Central adresată tuturor membrilor de partid. Pentru a înlesni constituirea unui front naţional pentru independenţă care să coalizeze toate forţele de rezistenţă împotriva Germaniei naziste, Partidul Comunist Ungar se autodizolva din proprie voinţă. Scrisoarea anunţa dizolvarea partidului şi-i îndemna pe toţi comuniştii să continue lupta cu aceeaşi dăruire ca până atunci. Câteva săptămâni mai târziu, se înfiinţa un nou partid, Partidul Păcii, al cărui scop mărturisit era

de a conduce Ungaria la ieşirea din război şi de a o smulge din gheara Germaniei naziste. Toţi foştii membri ai Partidului Comunist deveniră membrii Partidului Păcii. În Transilvania de Nord, activitatea şi ţelurile noastre nu suferiră practic nici o schimbare; dar la vârf, la Budapesta, această mutare însemna atragerea unor noi aliaţi ne-comunişti, dar antifascişti. LP nu era mulţumit de această întorsătură şi peste doi ani îndoielile i-au fost confirmate: după război, conducerea Partidului Comunist Ungar nou constituit declară că autodizolvarea partidului în 1943 fusese o greşeală.

În vara lui 1943, noul Partid al Păcii scoase un manifest anti-război bine redactat şi foarte convingător, pe care eu am fost însărcinat să-l distribui în Cluj. Întrucât aceasta a fost cea mai însemnată acţiune a micii organizaţii construite de mine în timpul războiului, o voi descrie în detaliu. Manifestul era firește ilegal şi toţi cei prinşi difuzându-l ar fi fost imediat arestaţi şi torturaţi de către DEF. Pentru a înţelege însemnătatea unui asemenea manifest, cititorul trebuie să-şi aducă aminte că publicul maghiar era supus pe atunci unui adevărat foc de baraj al propagandei naziste, care era prezentă oriunde întorceai capul, precum şi unei campanii susţinute de dezinformare. De la intrarea în război a Ungariei în iunie 1941, cenzura devenise mult mai strictă: nici o ştire provenind dintr-o sursă aliată nu putea fi publicată în presă şi toate emisiunile radiofonice în limba maghiară difuzate de la Moscova, Londra şi Washington erau bruiate copios. Câtă vreme ştirile de pe front au fost favorabile nemţilor, lipsa de reportaje obiective s-a făcut mai puţin simţită; dar după catastrofa germană de la Stalingrad care a schimbat cursul războiului, discrepanţa dintre propagandă şi realitate a devenit mai izbitoare şi publicul era însetat de informaţii corecte. Manifestul Partidului Păcii zugrăvea o imagine cuprinzătoare şi sugestivă a situaţiei de ansamblu. Oferea o descriere completă şi convingătoare a înfrângerii suferite de Germania la Stalingrad, a ordinului ei de mărime şi a consecinţelor acesteia pentru întregul efort de război. De asemenea, descria succesele Aliaţilor în Africa de Nord şi anunţa debarcarea lor iminentă în Europa de Vest. Peste tot era subliniată poziţia Ungariei faţă de aceste evenimente. Era limpede că Hitler avea să lupte cu îndârjire până la capitularea finală şi că

îşi va târî Aliaţii în abis o dată cu sine, dar adevăratele interese ale Ungariei, se arăta în manifest, îi cereau să se smulgă din îmbrăţişarea fatală a Germaniei şi să-şi redobândească independenţa. Manifestul continua schiţând ţelurile Partidului Păcii: desprinderea de sub dominaţia germană, ieşirea dintr-un război deja pierdut şi redirecţionarea politicii naţionale pentru a salva ce mai putea fi salvat din viitorul ţării. În încheiere, manifestul îndemna populaţia să opună rezistenţă politicii perdante a actualei guvernări a ţării şi să sprijine forţele care luptau pentru independenţă.

Sarcina mea era să organizez difuzarea acestui manifest în întregul oraş. Am hotărât că tirajul ce putea fi efectiv distribuit era de o mie de pamflete. Acestea trebuiau astfel împărţite încât fiecare să fie citit de cel puţin o persoană sau o familie. Nu puteau fi pur şi simplu lăsate în stradă sau în alte locuri publice; trebuiau duse din casă în casă şi puse la cutia poştală sau strecurate pe sub uşile de la intrare. Aveam nevoie de cinci oameni care să distribuie fiecare câte două sute de copii în cinci cartiere diferite ale oraşului. Socotind cam un minut şi jumătate pentru fiecare manifest, sarcina putea fi dusă la îndeplinire în patru sau cinci ceasuri într-o singură noapte. Difuzarea trebuia executată efectiv peste noapte, pentru că o dată cu apariţia manifestelor, autorităţile aveau să mişune peste tot. Pentru maximă eficienţă era de dorit ca fiecare distribuitor să aibă o pereche de sex opus; un cuplu care se plimba seara pe străzi şi făcea opriri dese dădea mai puţin de bănuit decât un trecător solitar. Cât despre multiplicarea manifestului, aceasta cădea în sarcina Tehnicienei şi a grupului aflat sub conducerea ei. Unul din membrii acestui grup, aveam să aflu mai târziu, era chiar Ede Lebovits, fostul meu coleg, pe care cu un an în urmă îl trimisesem la o întâlnire conspirativă. Grupul tehnic avea de asemenea sarcina de a livra tirajele de câte două sute de pamflete fiecărui distribuitor, în cadrul a cinci întâlniri stabilite la intervale scurte în cursul aceleiaşi seri. Persoana care făcea livrarea manifestelor şi cea care le primea aveau nevoie de coduri, pentru că nu trebuiau să se cunoască dinainte.

Pentru organizarea difuzării acestui material, am împărţit Clujul în cinci zone: centrul plus patru cartiere. Două erau cartiere muncitoreşti (unul pe lângă Dermata, celălalt în jurul

Atelierelor de Cale Ferată), iar celelalte două erau în mare parte burgheze. Centrul era în întregime burghez. Cele cinci tiraje de câte două sute de manifeste trebuiau livrate în cinci puncte situate la mică distanţă între ele şi faţă de cele cinci zone de difuzare. Am ales punctele şi orele de livrare, la intervale de câte cincisprezece minute. Fiecare distribuitor trebuia să-şi construiască o rută care să includă toate străzile mari din zona sa. La acea vreme, nu aveam la îndemână modelul matematic inventat în anii şaizeci şi cunoscut sub numele de „problema poştaşului chinez," aşa încât a trebuit să descoperim singuri rutele care duceau la traversarea unui număr minim de străzi mai mult de o dată. Doi din cei cinci distribuitori erau Mayer Hirsch şi Dezső Nussbächer. Mayer avea o logodnică care-i împărtăşea vederile politice şi pe care nu se temea să o implice în acţiune. Dezső cunoştea o tânără serioasă, cu vederi de stânga, pe care izbuti să o convingă să-i dea o mână de ajutor. Mai aveam de găsit încă trei distribuitori. Menyhért Schmidt, un fost coleg de clasă căruia îi modelasem vederile în cursul multor discuţii anterioare, se învoi să distribuie manifestele dar nu avea o partenră pe potrivă, problemă pe care am reuşit să o rezolvăm după unele căutări. Pentru al patrulea post de distribuitor, am ales un chimist în jur de treizeci de ani, György (George) Havas, pe care-l întâlnisem prin 1940 sau '41 în grupul lui Király. Deşi nu-l mai văzusem de peste doi ani, acceptă să ne dea o mână de ajutor când i-am explicat că lucram pentru Partidul Păcii ca membru al fostului Partid Comunist şi că primisem însărcinarea de a organiza difuzarea manifestului antirăzboinic al partidului. Mai spuse că avea s-o ia cu el pe sora lui, care era o fată de nădejde şi gata să-şi asume riscul. Pentru al cincilea post de distribuitor, l-am recrutat pe Misi (Michael) Schnittländer, un fost student de vreo douăzeci şi opt sau nouă de ani pe care îl întâlnisem doar o dată, în pripă, dar despre care auzisem multe de la cei din cercul lui Király. Şi acesta primi să participe, împreună cu logodnica. Echipa era acum completă şi iată-ne gata de acţiune. Angajarea lui Havas şi a lui Schnittländer în această acţiune reprezenta pentru mine un mare succes moral: amândoi erau cu mult mai în vârstă decât mine şi mă cunoşteau foarte puţin (mai mult din auzite), dar la cererea mea se arătaseră gata să participe sub

comanda mea la o acţiune primejdioasă. Mă simţeam foarte mândru.

Nu mai ţin minte data exactă, dar am difuzat manifestele Partidului Păcii la Cluj pe la sfârşitul lui iulie sau începutul lui august 1943. Hirsch, Nussbächer şi Havas au primit manifestele conform planului şi le-au împrăştiat în centrul oraşului şi în cele două cartiere muncitoreşti, dar Schmidt şi Schnittländer n-au primit manifestele care le reveneau. Tehniciana, care făcuse livrările în persoană, susţinea că la a patra întâlnire, cea cu Schnittländer, nu apăruse nimeni. Temându-se ca nu cumva să se fi întâmplat ceva rău, hotărâse să nu meargă la ultima din cele cinci întâlniri şi ascunsese manifestele rămase într-un loc sigur. Schnittländer insista că el fusese prezent la întâlnire la ora şi locul hotărâte, însă n-am putut niciodată stabili cu certitudine adevărul.

În ciuda acestei încurcături, operaţiunea a fost considerată în ansamblu un succes. Izbutisem să difuzăm şase sute de manifeste în centrul oraşului şi în cele două mari cartiere muncitoreşti. În ziua următoare, manifestele au fost duse pe ascuns la locurile de muncă şi trecute pe şest din mână în mână. Deşi confiscate mai apoi de supraveghetori, fuseseră citite de mulţi oameni şi s-a discutat pe marginea lor multe zile şi săptămâni după aceea. Curând DEF-ul descinse la Cluj şi lansă o investigaţie amănunţită a cazului, care în toamnă duse la mai multe arestări.

Tot în vara aceea, doi din recruţii lui Dezsö Nussbächer de la Dermata se „maturizaseră" suficient pentru a intra în contact direct cu mine. Unul dintre ei era un tăbăcar de vreo patruzeci şi cinci de ani pe nume Hentz. Fost sindicalist, simpatiza cu cauza noastră şi se bucura de un mare respect printre tovarăşii de muncă. Celălalt, Galambos, era tâmplar şi avea în jur de treizeci de ani; fusese în trecut un comunist activ, dar la un moment dat pierduse legătura cu partidul. Amândoi erau neevrei, ceea ce reprezenta un avantaj important la acea vreme. Amândoi s-au arătat dispuşi să mă întâlnească şi să analizăm situaţia de la fabrică, în ideea de a întreprinde ceva acolo de îndată ce ni se ivea prilejul; totuşi, erau extrem de circumspecţi amândoi şi considerau că nu era încă momentul potrivit pentru acţiune. Am continuat să mă întâlnesc separat cu fiecare din ei

(fără ca vreunul să ştie de existenţa celuilalt) la intervale regulate şi-i pregăteam pentru o participare mai activă în viitor.

Cam la aceeaşi vreme, LP îmi ceru să iau legătura cu un alt membru al Comitetului Regional, un intelectual proletar căruia i se spunea „scriitorul". Acesta trăia sub acoperire şi l-am cunoscut printr-o întâlnire conspirativă, schimbând câteva vorbe în limbaj codificat. Era un bărbat în jur de patruzeci de ani, mai degrabă scund, cu o mustaţă mare şi neagră; m-a tratat cu multă căldură şi prietenie. Scopul întâlnirii era să facem cunoştinţă, poate pentru ca „scriitorul" să mă cântărească. Am avut o conversaţie lungă pe teme politice şi el mi-a arătat câte ceva din ce scria, un fel de manifest împotriva războiului cu un caracter local mai pronunţat decât cel pe care îl distribuiserm. N-aveam cum să bănuiesc soarta oribilă care-l aştepta într-un viitor foarte apropiat.

Între timp, un episod însemnat avu loc în viaţa mea personală, în primăvara şi vara anului 1943. Era vorba de noua mea cunoştinţă, Reprezentanta. Era o femeie până în treizeci şi cinci de ani, frumoasă, inteligentă şi, judecând după natura activităţilor ei, de un curaj ieşit din comun. Trăia sub acoperire şi avea în spate câţiva ani buni de activitate în partid. Ne întâlneam o dată pe săptămână, pentru ca eu să-i dau raportul de activitate, iar ea să-mi facă recomandările ce se impuneau. Nu era căsătorită cum bineînţeles nu eram nici eu şi, cu toate că ea era mai mare ca mine cu treisprezece ani, o găseam foarte atrăgătoare. Prin iunie am devenit amanţi. Aceasta a fost prima mea relaţie amoroasă şi a umplut un gol mare din viaţa mea. Iubita mea avusese câteva experienţe amoroase în trecut, dintre care cel puţin una o marcase. Relaţia noastră a durat câteva luni, până la arestarea ei. În ciuda faptului că eram amanţi, nu-i ştiam numele şi nici ea nu-l ştia pe al meu.

Cu fiecare lună a anului 1943, cursul războiului devenea tot mai favorabil Aliaţilor. Superioritatea economică a blocului anglo-americano-sovietic se traducea treptat în superioritate militară şi se făcea în sfârşit simţită pe câmpul de luptă. După debarcarea anglo-americană în Maroc, balanţa se înclină şi în Africa de Nord: dacă în anul precedent, Rommel repurtase victorii strălucite asupra britanicilor, forţele britanice şi americane purceseră acum să-i zdrobească armata, ale cărei rămăşiţe fură

evacuate în grabă pe Mediterană. La începutul lunii iulie, Aliaţii debarcau în Sicilia, iar la sfârşitul lunii regimul lui Mussolini se prăbuşi. Regele italian împreună cu unii din conducătorii militari semnară o pace separată cu Aliaţii. Printr-un spectaculos act de bravado, nemţii îl răpiră pe Mussolini din captivitate şi îl reinstalară la conducerea unei părţi din Italia de nord, evident o acţiune de ariergardă care n-a afectat însă superioritatea Aliaţilor pe frontul din Italia, clară pentru toată lumea după cele întâmplate acolo. Între timp, Aliaţii intensificaseră bombardamentele asupra centrelor industriale şi de comunicaţie germane, iar poporul german, pentru care primii ani de război fuseseră o succesiune de marşuri triumfale, suferea acum pierderi grele şi în rândul populaţiei civile.

Mai aproape de mine, pe frontul de est, războiul dădea şi aici semne încurajatoare. La sfârşitul lui iunie şi începutul lui iulie se desfăşură o bătălie uriaşă în regiunea Kursk, în partea centrală a frontului, între o imensă armată germană masată pentru ofensivă şi forţe sovietice şi mai numeroase, care de acum le întreceau pe cele nemţeşti în număr de tancuri, avioane, unităţi de artilerie mobilă etc. – dintre care majoritatea, în treacăt fie spus, erau de fabricaţie sovietică. Timp de săptămâni întregi se dădură lupte grele şi de ambele părţi au avut loc pierderi uriaşe, totul încheindu-se cu retragerea armatei germane spre fosta graniţă poloneză. În cursul lunilor care au urmat, Armata Roşie a recucerit cea mai mare parte din Rusia apuseană şi o bună parte din Ucraina. La începutul lui 1944, cuceririle germane din est fuseseră în majoritate pierdute.

Capitolul 3

ÎN ILEGALITATE

În 1943 am împlinit douăzeci şi unu de ani, adică vârsta militară în Ungaria, şi în octombrie urma să fiu concentrat împreună cu toţi cei de vârsta mea. Evreii erau trimişi în Batalioane de Muncă şi nu în unităţi militare, dar în rest totul decurgea exact la fel ca pentru ceilalţi mobilizaţi pe front. În vară am fost chemat la examenul medical, găsit apt şi trecut pe lista centrului de recrutare la care trebuia să mă prezint în dimineaţa de 3 octombrie. Încă din aprilie sau mai, LP îmi spusese că partidul hotărâse să-mi ceară să trec în ilegalitate (adică să mă ascund) după ce primeam ordinul de mobilizare. Asta însemna, firește, că deveneam un dezertor, ceea ce era foarte riscant, dar tot ce făceam era riscant. Trecerea în ilegalitate necesita obţinerea unor acte de identitate false şi găsirea unui ascunziş relativ sigur, la cineva care îşi asuma riscul de a te ascunde. Partidul avea să-mi facă rost de unele din actele necesare şi urma să-mi plătească o alocaţie lunară, suficientă pentru acoperirea cheltuielilor de cazare şi hrană. Trebuia să mă ocup singur de toate celelalte aspecte şi aveam la dispoziţie câteva luni să pun la punct toate detaliile.

M-am hotărât să devin studentul Antal Szilágyi. Era numele unui muncitor cam de aceeaşi vârstă cu mine de la RAVAG, căruia îi cunoşteam data şi locul naşterii. Am reuşit să obţin o copie a certificatului lui de naştere. În afară de acest act important, am primit de la LP o legitimaţie de student, având o fotografie care mă înfăţişa purtând o mustăcioară, pe numele Antal Szilágyi, student în anul întâi la drept. După război, am aflat că persoana de la universitate care-mi procurase legitimaţia falsă era Mihai Pop, un student la medicină comunist, de naţio-

nalitate română. Ca student la drept, aveam avantajul că frecvența nu era obligatorie și astfel o justificare pentru faptul că petrec mult timp acasă. Aceste acte de identitate erau firește utile în cazul în care mi se cerea să mă legitimez, dar îmi mai trebuia ceva: un certificat de domiciliu eliberat de Spațiul Locativ, acesta fiind pe atunci actul de identitate de bază în Ungaria. Trebuia să-mi confecționez unul fals. Am primit un formular în alb și o parafă care o imita destul de bine pe cea a biroului respectiv, precum și instrucțiuni verbale din partea lui LP despre cum se procedează pentru a face să dispară un text în tuș spre a-l înlocui cu cel dorit. Îmi spuse ce reactivi să cumpăr de la farmacie și cum să-i combin pentru a obține un lichid care făcea să dispară cerneala de pe un document.

Cea mai dificilă problemă însă rămânea găsirea unei locuințe relativ sigure. Aveam să fiu dat în urmărire ca dezertor; prin urmare, nu puteam să-mi iau o slujbă, nici chiar sub o identitate falsă: erau prea multe piedici de trecut pentru a risca să le fac față cu actele mele false și, în afară de asta, puteam fi lesne recunoscut. În fapt, trebuia să-mi petrec cea mai parte a timpului în casă, și să ies numai seara și numai la nevoie. Asta însemna că gazda sau gazdele mele trebuiau să știe că mă ascund de autorități. Am vorbit cu Zoltán, unul din tovarășii mei de lucru de la RAVAG, care era un simpatizant comunist convins, dar nu avea curajul să-și traducă convingerile în fapte. Nu era evreu, ceea ce îl punea într-o poziție mult mai bună să-mi dea o mână de ajutor, fiindcă era mult mai sigur să stai cu ne-evrei decât cu evrei. Când i-am vorbit lui Zoltán despre treaba asta, i-am spus că mișcarea avea nevoie de o gazdă sigură pentru un tovarăș, un bărbat singur, care urma să achite o sumă rezonabilă pentru chirie și pensiune. Nu era nevoie ca Zoltán să știe că era vorba chiar de mine, așa că nu i-am spus. L-am întrebat dacă știa pe cineva care simpatiza cu cauza noastră căruia i-ar fi putut cere așa ceva. Firește, persoana respectivă trebuia să știe că respectivul chiriaș trăia sub o identitate falsă, și, de asemenea, trebuia să stea undeva într-un loc dosnic la adăpost de ochii vecinilor. Zoltán chibzui o vreme la această problemă și după un timp îmi propuse numele unui cuplu în vârstă, pe care mi-i zugrăvi ca pe oameni cumsecade, vechi simpatizanți ai mișcării comuniste, care nu erau activi în politică și nici cunoscuți în vreun fel de

poliție. Trăiau într-o casă foarte modestă într-un cartier decent care părea să corespundă cerințelor descrise de mine. Soțul, Gyula Iszlai, un om spre șaizeci de ani, era zidar și muncea când găsea de lucru; soția lui, de aceeași vârstă, lucra ocazional ca spălătoreasă și se ocupa de gospodărie. Aveau un fiu de nouăsprezece sau douăzeci de ani care locuia cu ei și lucra într-un atelier de croitorie din centrul orașului, precum și o fiică măritată care nu mai locuia în casă. Situația suna promițătoare, așa că l-am rugat pe Zoltán să discute cu familia respectivă și, dacă erau de acord, să-mi aranjeze o vizită pe la ei (fără să le dea numele meu) ca să lămurim detaliile.

O săptămână mai târziu primeam de la Zoltán răspunsul pozitiv, și într-o seară am bătut la ușa casei cu pricina. M-am prezentat doar ca persoana care venise să discute chestiunea propusă de Zoltán. Cum stăpânii casei avuseseră de a face în trecut cu mișcarea noastră, nu s-au mirat că nu mi-am dat numele. Mai întâi, pentru a le câștiga încrederea, am stat de vorbă vreo treizeci sau patruzeci de minute despre situația politică și despre biruința inevitabilă a Aliaților și le-am spus că-i apreciam foarte mult pentru că doreau să ne ajute. Pe urmă le-am explicat care erau cerințele unei locuințe unde urma să stea cineva clandestin. Oamenii mi-au arătat casa în care trăiau, situată într-o curte comună cu o altă clădire, ceva mai mare, aflată la o distanță de vreo treizeci sau patruzeci de metri. Avea o cameră centrală care servea totodată de bucătărie și cameră de zi, un dormitor accesibil numai din bucătărie, și o a treia cameră accesibilă numai din afară. Nu avea baie; în fundul curții era un closet fără apă curentă. De spălat, se spălau cu apa de la robinetul din bucătărie, în lighene și căzi de diferite mărimi. Soții se culcau în dormitor, iar fiul lor, Bertalan (Berci pe scurt), dormea în a treia cameră. Aceasta era odaia pe care erau dispuși s-o închirieze, zicând că Berci putea dormi în sufragerie-bucătărie și cu siguranță avea să înțeleagă, familia având nevoie de bani. Mâncarea nu era o problemă; d-na Iszlai târguia și gătea pentru ei trei, și dacă bucatele lor simple nu-l deranjau, chiriașul putea să fie și el trecut în porție. Am întrebat cine locuia în cealaltă casă din curte și răspunsul mi s-a părut mulțumitor. Una peste alta, situația părea bună din punct de vedere al siguranței, ori asta conta în primul, în al doilea și în al treilea rând.

Exista totuşi o problemă: deşi ambii soţi erau simpatizanţi convinşi ai mişcării, ca şi fata lor măritată care locuia în altă parte a oraşului, băiatul, Berci, nu numai că nu se interesa de politică, dar era împotriva oricărei implicări din partea familiei. Prin urmare, lui nu i se putea spune nimic despre adevărata natură a afacerii noastre, căci altfel ar fi putut deveni o sursă de iritare şi chiar un pericol. Mi-am exprimat îndoiala că treaba avea să meargă, întrucât chiriaşul trebuia să-şi petreacă mare parte din timp acasă, ceea ce ar da de bănuit băiatului. Maică-sa mă asigură însă că Berci pleca dimineaţa devreme şi nu se întorcea înainte de cină; câtă vreme vedea un avantaj material din aranjamentul respectiv, o să-l doară în cot cum îşi petrece chiriaşul zilele. Din discuţie a reieşit că Berci contribuia la cheltuielile casei cu o cotă parte din venitul lui de la atelierul de croitorie (o parte prea mică, după părerea tatălui), aşa că am sugerat ca, pentru a-l face mai înţelegător, această cotă parte să-i fie redusă în schimbul camerei pe care o ceda chiriaşului, iar diferenţa respectivă să fie adăugată la preţul chiriei şi al pensiunii. Propunerea mea fu primită şi după ce ne-am înţeles la un preţ pe care mi-l puteam permite lejer din alocaţia mea lunară, am bătut palma, cu începere de la 1 octombrie, căzând de acord că-l voi aduce pe chiriaş în jurul datei respective. La sfârşitul vizitei mele, i-am rugat să nu discute despre aranjamentul nostru cu nimeni, nici chiar cu fata măritată care simpatiza cu cauza, câtă vreme nu era nevoie. Ca să dau un exemplu, le-am spus că, deşi aveam deplină încredere în prietenul nostru Zoltán, era mai bine pentru toată lumea şi nu în ultimul rând pentru el să nu ştie de înţelegerea noastră. De aceea, aveam să-i spun că avusesem o discuţie foarte utilă cu cei doi Iszlai, dar până la urmă s-a găsit o altă soluţie pentru cazarea prietenului care avea nevoie de o locuinţă ferită. Şi exact asta i-am şi spus lui Zoltán, mulţumindu-i pentru eforturile făcute pentru a ne da o mână de ajutor.

Când sosi luna octombrie, am plecat de la locul de muncă spunând tuturor că mă duceam la Batalionul de Muncă. Acasă, am avut o lungă discuţie cu mama cu câteva zile înainte de plecare. Ţin bine minte conversaţia aceasta pentru că a fost ultima pe care am avut-o şi ne-a pus emoţiile la încercare şi ei şi mie. Am fost întotdeauna foarte apropiat de mama. De data aceasta

am luat-o la o plimbare într-un parc unde ne-am aşezat pe o bancă şi acolo i-am spus că nu aveam de gând să mă prezint la centrul de recrutare, ci voi pleca din oraş ca să trăiesc în clandestinitate. I-am spus că făceam parte dintr-o organizaţie ilegală care lupta pentru dreptate şi care avea mijloacele necesare să mă ajute să mă ascund. Firește, mama era foarte îngrijorată pentru că mă puneam astfel în primejdie de moarte. Plângea în tăcere, fără un cuvânt. I-am răspuns că toţi eram în primejdie de moarte, că naziştii erau hotărâţi să ne termine pe toţi, că nu se putea şti dacă la Batalionul de Muncă aş fi fost mai în siguranţă decât trăind în ilegalitate. I-am spus până şi că nu era clar cine va fi mai în siguranţă – eu, care aveam să trăiesc ilegal sub un nume fals, sau ea, cu tata şi cu fratele meu, care stăteau legal la ei acasă. Nemţii nu aveau încredere în guvernul maghiar şi puteau să ocupe oricând Ungaria, caz în care mai mult ca sigur că aveau să le aplice şi evreilor unguri acelaşi tratament pe care-l aplicaseră evreilor germani, celor polonezi, şi celor din celelalte teritorii ocupate de ei – un tratament despre care ştiam că e teribil, fără să cunoaştem dimensiunile exacte ale genocidului. Cât aş fi vrut ca aceste vorbe ale mele să nu se fi adeverit! Dar, vai, opt luni mai târziu exact aşa s-a întâmplat.

Pe lângă asta, i-am mai spus mamei, în lume se desfăşoară o imensă luptă care va decide soarta omenirii, iar eu doream să iau parte la ea. Nu intenţionam să mor, iar organizaţia din care făceam parte nu mă vroia nici ea mort, ci viu şi activ în sprijinul cauzei. Bineînţeles că existau riscuri, dar dacă tot trebuia să mor, cel puţin să ştiu că nu muream fără să fi făcut ceva. Mama încercă să-şi stăpânească neliniştea şi jalea, şi îmi spuse că era foarte mândră de mine. Am discutat apoi cu ea ce trebuia făcut când dispariţia mea va fi descoperită de autorităţi. Tata nu putea fi avizat dinainte de planul meu, pentru că nu l-ar fi înţeles şi cu atât mai puţin acceptat. Pe de altă parte, nici să afle doar de la alţii că nu mă prezentasem la centrul de recrutare nu mi se părea corect. Aşa că am plecat de acasă în noaptea dinaintea zilei când ar fi trebuit să mă înrolez, lăsând o scrisoare adresată părinţilor în care le spuneam că voi trece graniţa în România pentru a încerca să ajung în Palestina. (Graniţa era la cincisprezece sau şaisprezece kilometri de Cluj şi trecerile clandestine erau riscante, dar destul de comune.) I-am spus mamei că scrisoarea

putea fi arătată autorităţilor când vor veni să întrebe de mine. Cât despre fratele meu, Bobi, lui i-am spus adevărul cu o zi înainte de plecare. Era speriat dar mi-a spus că are încredere în mine că ştiu ce fac.

În ziua dinaintea plecării de acasă, am făcut o vizită familiei Iszlai şi le-am spus că eu eram noul lor chiriaş şi că voi sosi în seara următoare. Mi-am adus cu mine câteva efecte personale, ca să nu trebuiască să aduc totul odată. Le-am dat detaliile necesare despre falsa mea identitate (numele meu aşa cum apărea în hârtii şi statutul meu de student la drept), iar ei mi-au spus că vorbiseră cu Berci şi că totul era gata. Câteva zile mai devreme, LP îmi dăduse în avans banii pe două luni, aşa că le-am plătit chiria şi pensiunea pe o lună. În seara următoare am sosit îmbrăcat cu costumul meu cel mai bun, cu pardesiu şi pălărie, şi cu un singur geamantan.

În scurt timp m-am obişnuit cu noile împrejurări şi cu noul meu fel de viaţă. Locuinţa familiei Iszlai se afla în capătul de sus al străzii Majális, o stradă lungă care începea aproape de centrul oraşului, de unde urca până în vârful unui deal destul de abrupt. Jumătatea de jos a străzii, care ducea la Grădina Botanică, făcea parte dintr-un cartier rezidenţial foarte frumos, cu multe vile elegante înconjurate de grădini. După Grădina Botanică, casele deveneau mai modeste şi strada se prefăcea treptat într-o uliţă de cartier mărginaş. În vârful dealului, era un cimitir de oameni sărmani, Házsongárd. Familia Iszlai locuia în jumătatea mai săracă a străzii. Îmi petreceam cea mai parte din zi în camera mea sau afară în grădina din curtea casei, când vremea era frumoasă. La prânz mâncam singur sau împreună cu D-na Iszlai, când Iszlai şi Berci erau la muncă, iar la cină împreună cu toată familia. Încercam să fiu cât se poate de prietenos cu Berci, căruia trebuia să-i spun că eram plecat la universitate sau pe altundeva în timpul zilei. Aveam o singură problemă cu el: era înnebunit după dans şi uneori mă invita să-l însoţesc la câte o petrecere. Nu putea să înţeleagă de ce trebuia să rămân acasă să învăţ toată noaptea pentru examenul de a doua zi, în loc să ies la distracţie. Mă credea probabil un tocilar cu nasul mereu în carte, dar în afară de asta ne înţelegeam bine. Ba chiar, îmi dezvălui arma lui secretă pentru a cuceri fetele cu care dansa: înainte să plece de acasă îşi vâra în buzunarul de la pantalon cel mai mare

castravete pe care-l putea găsi în cămară. Susținea că are un efect de-a dreptul miraculos asupra partenerelor lui de dans.

D-na Iszlai mă prezentă și familiei Molnár, care locuia în cealaltă casă din curte, de fapt clădirea principală. Soțul lucra ca funcționar la poștă, soția era manichiuristă, iar fetița lor, Nora, de doisprezece ani, avea nevoie de meditații la matematică. Deși ca student la drept se presupunea că nu sunt grozav la matematică, am fost de acord să-i dau fetei lecțiile de care avea nevoie în schimbul unui onorariu foarte modest, și treaba a mers bine pentru toată lumea. Nora a început să ia note mai bune, iar eu aveam acces la radioul familiei Molnár (fam. Iszlai n-avea radio). Când D-na Molnár era acasă, ascultam emisiunea în limba germană a BBC-ului, zicând că ascult Radio Berlin.

Ieșeam în oraș doar seara, bine îmbrăcat, cu pălăria trasă cât mai mult pe ochi și purtând întotdeauna ochelari. Nu mergeam niciodată pe străzi aglomerate și dacă zăream pe cineva care-mi părea cunoscut venind din direcție opusă, îmi scoteam batista și-mi suflam nasul ca să-mi acopăr fața. Ochelarii pe care-i purtam erau doar două bucăți de sticlă. Îi comandasem la un optician căruia i-am explicat că erau pentru bunicul meu ipohondru, care credea că are nevoie de ochelari, deși doctorul îi spusese că nu avea. La început opticianul vroia să vorbească cu bunicul pentru a-l convinge de adevăr, dar când i-am spus că bunicul era imobilizat la pat se învoi să ne ajute și să confecționeze ochelarii doriți. Ieșirile mele în oraș aveau drept scop întâlnirile de lucru cu diversele mele legături. Aceste întâlniri decurgeau în aceleași condiții ca mai înainte, cu deosebirea că acum aveau loc întotdeauna seara.

Curând după ce am început să trăiesc în ilegalitate, DEF-ul a descins la Cluj și a început să facă curățenie în organizația noastră. Prima veste despre această operațiune care mi-a parvenit a fost că Tehniciana fusese arestată. Atunci am aflat că o chema Ilona Grünfeld și fusese trădată de către cineva din grupul ei, un bărbat pe care nu-l cunoșteam, dar care era cunoscut de către DEF, pare-se, ca simpatizant comunist. Până atunci, scăpase nearestat, schimbându-și frecvent domiciliul, dar până la urmă fusese prins și, bătut cu sălbăticie, o dăduse de gol pe Ilona Grünfeld. După ea au urmat alte arestări: Holländer și László, ca urmare a slăbiciunii ei, se pare; mai rău, propriul meu

om de legătură cu partidul, care era totodată iubita mea, Reprezentanta, nu apăru la întâlnirea stabilită. Am aflat curând că fusese şi ea arestată. Atunci i-am aflat şi numele: Ilona Hovány. Vestea arestării ei a fost o lovitură grea pentru mine. Celălalt membru al Comitetului Regional pe care-l întâlnisem cu câteva luni în urmă, „scriitorul", fu şi el arestat. Îl chema Béla Józsa. În fine, am mai aflat că DEF-ul adusese de la Budapesta un conducător al Partidului Păcii – şi al Partidului Comunist înainte de dizolvarea acestuia – pe nume István Szirmai, care înainte de arestare fusese însărcinat cu menţinerea legăturii cu Comitetul Regional din Ardealul de Nord. Celelalte legături ale mele au rămas în libertate, iar cei mai vânaţi oameni din organizaţie eram acum secretarul Comitetului Regional şi cu mine. Secretarul Comitetului Regional era nimeni altul decât vechiul meu prieten LP, care, am descoperit acum, se numea Sándor (Alexandru) Jakab. Toate aceste informaţii mi-au fost date de Ede Lebovits, căruia îi telefonasem după ce Ilona Hovány ratase întâlnirea la care o aşteptam ca de obicei, şi pe care-l rugasem să ne întâlnim în seara următoare. Ede era destul de speriat când am dat de el; auzise că nu m-am prezentat la centrul de recrutare şi că în urma arestărilor făcute, DEF-ul aflase despre activităţile mele şi-mi luase urma. Cu toate astea, Ede veni la întâlnirea noastră. Cum nu eram legătura lui de partid, şi nu ştiam în ce consta activitatea lui, l-am întrebat dacă vreunul din cei arestaţi ştia de el. Îmi răspunse că singurul lui contact fusese cu Ilona Grünfeld, căreia îi aflase numele numai după ce fusese arestată, şi că nici ea nu cunoştea numele lui. Se părea deci că DEF-ul nu putea ajunge la el. Totuşi am hotărât că era mai bine să nu ne mai întâlnim până ce nu voi lua eu legătura cu el.

Pierzând legătura cu partidul, rămăsesem acum pe cont propriu. Din motivele pomenite, nu-mi puteam lua o slujbă ca să am din ce trăi. Alocaţia pe două luni dată de partid mi-ar fi ajuns la limită ca să-mi plătesc casa şi masa la familia Iszlai până la sfârşitul anului, dar după aceea eram în aer. Tocmai cântăream diverse mijloace mai mult sau mai puţin riscante de a face rost de fonduri la care aş fi putut recurge după ce valul de arestări avea să înceteze, când iată că, după toate loviturile grele din toamna aceea, norocul îmi surâse. Într-o seară pe la începutul lui decembrie, suind după o ieşire pe strada Majális către casă, am

trecut pe lângă o pereche absorbită într-o conversaţie purtată cu voce joasă, din care am prins totuşi o frântură. Deşi era întuneric şi nu puteam vedea feţele celor doi, am recunoscut imediat vocea bărbatului, un glas familiar pe care doream nespus să-l aud. M-am întors către ei şi am spus cu glas tare, „Bună seara, domnule." Perechea se opri. Bărbatul, a cărui faţă acoperită de pălăria trasă pe ochi n-o puteam vedea, şopti ceva la ureche femeii, apoi făcu doi paşi către mine, îmi întinse mâna şi zise: „Ce surpriză plăcută, tinere prieten". Era Sándor Jakab, vechiul meu LP. Ne-am înţeles repede să ne întâlnim în seara următoare şi, împreună cu femeia, se îndepărtă.

Veştile pe care le-am aflat de la el a doua zi erau de-a dreptul şocante. Sándor Jakab (am să-i spun pur şi simplu Sanyi) îmi spuse că mulţi din cei arestaţi – printre care Ilona Grünfeld şi Willy Holländer – fuseseră doborâţi de bătăile primite şi spuseseră tot ce ştiau. Béla Józsa, pe de altă parte, refuzase să spună ceva şi fusese omorât în bătăi. Am aflat mai târziu împrejurările exacte ale morţii lui: bătut la sânge şi gata să moară mai degrabă decât să trădeze cauza, Józsa refuzase să mănânce. Când încercaseră să-l hrănească cu forţa, opusese rezistenţă. Se pare că mâncarea îi intrase în plămâni şi astfel murise. Sanyi îmi mai spuse că Ilona Hovány era însărcinată şi că refuzase să le spună jandarmilor de la DEF cine era tatăl. Ceilalţi prizonieri nu ştiau nici ei. Spre surprinderea lui Sanyi, răspunsul la această ghicitoare i l-am dat eu. Dacă Ilona era într-adevăr însărcinată, atunci eu eram cel răspunzător. Mă simţeam îngrozitor la gândul acestei sarcini care trebuie că o făcea pe Ilona să sufere cu atât mai mult în arest. Mai târziu, în primăvară, am aflat că născuse un băiat pe care l-a numit Attila. Probabil că din cauza tratamentului brutal la care fusese supusă în timpul anchetei de la DEF, precum şi a condiţiilor grele din detenţia care a urmat, sănătatea lui Attila era foarte precară şi, la scurt timp după eliberarea Clujului, micuţul muri pe la începutul lui 1945.

Cum DEF-ul mai era încă în oraş la Crăciun în 1943, am întrerupt orice activitate afară de întâlnirile ocazionale ca să mai aflăm cum progresau investigaţiile. Sanyi îmi remise alocaţia pe patru luni, pentru orice eventualitate. Partidul strânsese fonduri de la simpatizanţii cu dare de mână şi în momentul de faţă, doar noi doi fiind în libertate, nu ducea lipsă de bani.

Într-o seară din februarie 1944, Ede, care era sursa mea principală de informaţii despre activitatea de la DEF, nu veni la întâlnire. Lucrul era foarte grav şi am bănuit imediat ce era mai rău. Deşi aveam ca de obicei o întâlnire de control la o săptămână, am decis să nu mai aştept şi am sunat la băcănia unde lucra, de la un telefon public la mare distanţă de cartierul unde locuiam. A răspuns tatăl lui şi când am cerut să vorbesc cu Ede, mi-a spus pe un ton agitat că Ede plecase din oraş cu un prieten. Era clar ce însemna asta: Ede fusese ridicat. Am închis şi am ieşit din cabina telefonică în grabă, iuţind pasul. Nu-mi puteam imagina cum izbutiseră cei de la DEF să dea de Ede, dacă nimeni din cei arestaţi nu-i cunoştea numele. Aveam să aflu cum abia după război. Ştiind că racolasem în mişcare câţiva prieteni, jandarmii de la DEF îi arătaseră Ilonei Grünfeld fotografiile colegilor şi prietenilor mei şi o puseseră să-l aleagă pe cel care lucrase cu ea în secţia tehnică. Ea îl identificase pe Ede. L-am informat pe Sanyi despre arestarea lui Ede. La rândul lui, el avea surselе lui care l-au informat că Ede rezista eroic la interogatorii: în loc să-i conducă pe anchetatori la întâlnirea cu mine, îi tot ducea la întâlniri fictive la care nu se prezenta fireşte nimeni. După fiecare asemenea ieşire, înfuriaţi, anchetatorii îi trăgeau o bătaie groaznică, şi când nu mai era în stare să reziste, Ede inventa altă întâlnire fictivă. Câştiga astfel un răgaz de câteva zile, pentru că torţionarii trebuiau să-l lase relativ întreg ca să poată fi dus la respectivele întâlniri.

Peste câteva săptămâni am aflat că DEF-ul îşi terminase investigaţiile şi detectivii săi se înapoiaseră la Budapesta. A avut loc un proces şi cei reţinuţi au fost condamnaţi la detenţie pe diferite termene. Pe cât îmi aduc aminte, Szirmai primi douăzeci de ani, Hovány cincisprezece, iar ceilalţi între cinci şi zece ani. Cei mai mulţi au rămas închişi până în vara lui '44, când bărbaţii au fost trimişi la un Batalion de Muncă de pedeapsă din care unii au reuşit să evadeze, pe când alţii au ajuns în lagărele de concentrare naziste unde au fost ucişi. Ilona Hovány, Ede Lebovits, György László şi István Szirmai au supravieţuit. Willy Holländer a fost ucis.

Mi-am reluat întâlnirile cu Sanyi şi la una din ele acesta îmi prezentă o femeie, trecută de treizeci şi cinci de ani, care era şi ea o tovarăşă în ilegalitate. Lucrase în grupul tehnic şi trăia

clandestin de la începutul anului '44, când legătura ei fusese arestată. Mi s-a părut o persoană deosebit de inteligentă şi foarte bună cunoscătoare a firii omeneşti. Aveam să aflu mai târziu că era Regina Josepovits, de profesie medic pediatru, un om de o generozitate ieşită din comun. După război am devenit prieteni apropiaţi, dar cât am fost în ilegalitate am întâlnit-o doar o dată.

19 martie 1944 a fost o zi de cumpănă în istoria Ungariei şi în special pentru evreii din Ungaria. Nemulţumit de controlul pe care-l avea asupra Ungariei şi sătul de atitudinea şovăielnică, după el, a regimului maghiar, Hitler hotărî ocuparea satelitului său. Îl convocă la ordine pe Regentul Ungariei, Horthy, poruncindu-i să numească un guvern mai decis progerman, şi îl anunţă că trimitea trupe în Ungaria pentru executarea ordinului. Propuse ca prim-ministru pe Döme Sztólyai, care până atunci fusese ambasadorul Ungariei la Berlin. La întoarcerea sa pe 19 martie, Horthy găsi trupele germane intrate în ţară. Operă degrabă schimbarea cerută de Hitler şi-l numi pe Sztólyai. La începutul lui aprilie, toţi evreii din Ungaria fură obligaţi să poarte steaua galbenă şi supuşi multor alte restricţii umilitoare şi abuzive.

La începutul lui mai, jandarmeria îi scoase pe evreii din Cluj din casele lor şi-i mută într-un ghetou situat pe terenul fabricii de cărămidă de lângă gară. Ghetoul consta într-un grup de barăci temporare gen cort, înjghebate în câteva zile. Aproximativ optsprezece mii de evrei – cei din Cluj, precum şi din satele şi orăşelele învecinate – au fost cazaţi în acest ghetou; iar în a doua jumătate a lui mai şi la începutul lui iunie, au fost cu toţii încărcaţi în vagoane de vite şi trimişi nu se ştia unde. Din ascunzişul meu nu puteam culege decât ştiri fragmentare despre ce se petrecea, dar tot ce auzisem suna sumbru. La început, când s-a decretat mutarea forţată în ghetou, printre victime se răspândi zvonul că vor fi trimise la Kenyérmező, un pretins lagăr de muncă undeva în vestul Ungariei. În realitate, nu exista un asemenea lagăr şi evreii au fost deportaţi la Auschwitz, cum am aflat pe urmă. Într-o zi de mai, gazda mea, zidarul Iszlai, veni acasă vizibil tulburat de ce auzise: întrebat de un civil ungur unde erau duşi evreii, un soldat german răspunsese: „Nu te teme, n-o să-i mai vezi niciodată". Voi descrie mai încolo ce li s-a întâmplat celor deportaţi din Cluj. Deşi la vremea respectivă nu

ştiam unde erau duşi, aveam cele mai rele presimţiri posibile despre soarta familiei mele şi a prietenilor mei.

Într-o zi, spre sfârşitul lui mai, am văzut prin geamul de la uşa camerei mele trei bărbaţi intrând în curte şi pe urmă în casa familiei Molnár. Unul din cei trei era ofiţer german. Păreau să meargă din casă în casă; înainte să intre în curte îi văzusem trecând strada, după ce ieşiseră dintr-o altă curte. Habar n-aveam ce căutau, dar cum nimeni din familia Iszlai nu era acasă mi-am zis că era mai bine să nu fiu nici eu. Fereastra camerei mele dădea înspre grădina din spatele casei, care era lungă de vreo treizeci de metri şi se termina într-un şanţ care despărţea proprietatea de Grădina Botanică. Am încuiat uşa şi am sărit afară pe fereastră (care nu era înaltă), am traversat grădina şi m-am postat în şanţul despărţitor într-un loc de unde puteam să ţin casa sub observaţie fără a fi văzut dintr-acolo. În caz că lucrurile păreau să ia o întorsătură suspectă, puteam să fug prin Grădina Botanică. După ce au stat câteva minute la familia Molnár, cei trei au ieşit şi au plecat fără să bată şi la uşa locuinţei familiei Iszlai. Pe urmă au trecut la următoarea casă. Când primejdia trecu, m-am înapoiat în camera mea tot pe unde ieşisem.

Zece zile mai târziu, într-o dimineaţă, înainte să mă fi îmbrăcat, am auzit poarta de la intrare deschizându-se. Am sărit la geamul de la uşă şi am văzut un ofiţer de poliţie care venea drept spre camera mea. Membrii familiei Iszlai nu erau acasă; cei doi bărbaţi erau la muncă, iar D-na Iszlai, la piaţă. Poliţistul bătu la uşa mea; am răspuns, „Intră," şi poliţistul intră. Îşi aruncă privirea prin cameră şi îmi ceru actele. I-am înmânat cele trei acte de identitate pe care le aveam, unul câte unul, întrebându-l ce problemă îl aducea pe la mine. Îmi spuse că o să-mi explice, dar că între timp trebuia să mă îmbrac ca să merg cu el. Am început să mă îmbrac, dar am insistat să-mi spună care era problema. Părea puţin surprins de faptul că nu găseşte nici o neregulă în actele mele şi îmi puse diverse întrebări despre familia mea şi despre cine mă cunoştea în Cluj. I-am răspuns că mă cunoştea multă lume – colegii mei de la universitate, bunăoară, ca şi prietenul meu cel mai bun cutare şi cutare, care locuia nu departe de mine. I-am dat un nume oarecare şi o adresă fictivă, la vreo doi kilometri de unde ne aflam, pe care am scris-o pe o hârtie, oferindu-mă să-l însoţesc până acolo (era puţin probabil

să-mi accepte oferta). Următoarea întrebare a fost ce religie aveam. Protestantă, bineînțeles, am răspuns, așa cum se putea vedea și din acte. Aveam cumva evrei în familie? Nu, din câte știam eu, nici măcar o rudă de departe. Ce erau bunicii? Cei din partea tatălui erau protestanți, iar dintr-a mamei, catolici. Atunci de ce mă ascundeam? Am protestat energic că nu mă ascundeam de loc și nu aveam nici un motiv s-o fac, că urmam cursuri la universitate, lucru care putea fi lesne verificat. Mi-am repetat oferta de a-l conduce la prietenul meu a cărui adresă i-o scrisesem pe hârtie. Aveam oare dușmani, mă întrebă, care mi-ar dori răul? Asta se putea, am răspuns, dar eu nu eram conștient de existența unor asemenea persoane. Ei bine, spuse polițistul, aveam un vecin care susținea că mă văzuse sărind pe fereastra camerei mele pentru a mă ascunde în șanțul din spatele casei. Exista un astfel de șanț? Aha, am zis eu, *asta* era! Cu câteva zile în urmă, prietenul meu împreună cu un alt coleg veniseră pe la mine. Ne-am jucat tot felul de jocuri și într-unul din ele a trebuit să sar pe fereastră și să mă pitesc în șanț. Vecinii nu-mi erau neapărat dușmani, dar erau oameni bănuitori care nu înțelegeau tineretul și jocurile lor. Eram sigur că domnul ofițer avea înțelepciunea să nu ia în serios o joacă. Am discutat destul de mult pe tema asta și, în cele din urmă, păru convins. Îmi spuse că nu era nevoie să-l însoțesc la secție; o să-mi ia cu el certificatul de domiciliu, o să-l verifice la Biroul Locativ și dacă tot ce-i spusesem era adevărat, n-aveam motive de îngrijorare. I-am mulțumit pentru înțelegere și polițistul plecă cu certificatul meu în buzunar.

Să spun că am răsuflat ușurat ar fi mult, mult prea puțin. Mă simțeam ca și cum privisem moartea în față iar ea, cine știe de ce, își întorsese privirea de la mine. Dar n-aveam timp să mă bucur prea mult; pericolul nu trecuse complet. Nu era nici un moment de pierdut. Trebuia să-mi părăsesc locuința și să-mi schimb identitatea; de asemenea, trebuia să le dau de știre gazdelor și să le spun ce să facă când poliția se va întoarce să mă caute, lucru care se putea întâmpla oricând, începând cu după-amiaza aceleiași zile. Mi-am luat câteva lucruri indispensabile, am încuiat ușa și am plecat. Știam că D-na Iszlai urma să se întoarcă de la piață între zece jumătate și unsprezece și vroiam s-o interceptez pe drum. M-am postat la un colț de unde puteam

ţine sub observaţie jumătatea de jos a străzii şi i-am ieşit înainte când urca spre casă. I-am spus ce se întâmplase şi că, prin urmare, trebuia să plec. Firește, se tulbură şi se sperie. Am încercat s-o liniştesc spunându-i că poliţia nu bănuia cine sunt, că dăduseră pur şi simplu curs denunţului răuvoitor al unui vecin şi că mă suspectau că aş fi evreu. Când poliţiştii se vor întoarce – ceea ce negreşit aveau să facă – cei ai casei trebuiau să le spună că plecasem din oraş pentru vreo două săptămâni, dar că-mi lăsasem lucrurile acolo. Dacă-i vor întreba mai multe despre mine, trebuiau să spună că puseseră un semn la poartă cu „Cameră de închiriat" şi că mă prezentasem eu, zicând că eram student şi că aş vrea să închiriez camera. Actele îmi erau în ordine şi ei n-au avut nici un motiv să bănuiască ceva suspect. La două săptămâni după ce primisem vizita ofiţerului de poliţie, fără ca familia Iszlai să ştie, am luat legătura cu Annus, fiica lor, care locuia în altă parte a oraşului şi simpatiza cu comuniştii. Ea mi-a spus că poliţia revenise într-adevăr şi-i chestionase îndelung pe părinţii ei cu privire la mine. Ei se ţinuseră însă de povestea lor şi în cele din urmă poliţia plecase, atenţionându-i pe părinţi să le dea de veste imediat ce mă întorceam. Annus se oferi să-mi aducă lucrurile de care aveam nevoie din cele lăsate la părinţii ei.

Plecând de pe strada Majális, mă găseam într-o situaţie precară. Altă ascunzătoare nu aveam şi actele mele îşi pierduseră dintr-o dată orice valoare. Trebuia să-mi schimb numele şi să-mi asum o nouă identitate. Fiindcă în ultimul timp noul guvern maghiar anula scutirile de armată pentru mai toate categoriile de studenţi, m-am decis să devin student la medicină; scutirile medicinistilor aveau şanse să reziste ceva mai mult. Îmi luasem cu mine reactivii necesari ca să-mi schimb numele în documentele rămase şi mai aveam câteva formulare în alb de la Biroul Locativ, precum şi ştampila falsă. Aveam nevoie de un loc ferit unde să pot opera în liniște toate aceste modificări. Am revăzut în minte lista contactelor mele aflate încă în libertate, cu gândul să găsesc pe cineva în stare să mă ajute. Alegerea mea căzu pe Galambos, tâmplarul de la Dermata. Deşi în trecut fusese activ în mişcarea comunistă, asta se întâmplase sub regim românesc şi autorităţile maghiare nu păreau să ştie de el. Ştiam că e căsătorit fără copii şi că locuia într-un mic apartament de

două camere, într-unul din cartierele bune ale oraşului. Firește, nu era evreu. Cum până atunci singurele noastre legături fuseseră lungi plimbări pe străzile oraşului Cluj, Galambos se arătă destul de surprins de vizita mea neaşteptată. Mă prezentă soţiei lui drept un prieten şi ne-am retras în camera cealaltă să stăm de vorbă. I-am explicat situaţia mea şi l-am întrebat dacă putea să mă primească la el, în condiţii asemănătoare cu cele de la familia Iszlai. Intră în panică şi spuse că în nici un caz nu putea face aşa ceva: atmosfera de la Dermata era teribilă şi câţiva din muncitorii de acolo îi cunoşteau simpatiile comuniste din trecut. L-ar fi putut denunţa autorităţilor, caz în care ar fi fost dat afară din fabrică sau mai rău. N-avea rost să mai insist, aşa că i-am spus că voi pleca a doua zi dimineaţă, dar aveam nevoie de câteva ore ca să mă pot ocupa de actele de identitate. La început Galambos spuse că ar prefera să nu rămân peste noapte în apartamentul lor, dar i-am răspuns că n-aveam de ales: se făcuse prea târziu să-mi caut alt loc de dormit. Dacă tot nu era de acord să mă primească la el, n-avea decât să sune la poliţie şi să mă predea. Schimbarea mea de ton îşi făcu efectul: se simţi ruşinat şi-mi spuse că mai bine merge la închisoare decât să facă una ca asta. Se duse în cealaltă cameră să discute situaţia cu soţia lui, şi când reveni îmi spuse că era în regulă să stau la ei peste noapte şi că puteam să dorm în camera cealaltă.

M-am apucat imediat să-mi doftoricesc actele. Ca să am de şters cât mai puţină cerneală, studentul la medicină cu care eram pe cale să mă identific avea să se numească Antal Somogyi. Faptul că prenumele rămânea neschimbat nu ridica probleme, deoarece Antal (Anton) e un nume foarte răspândit la unguri. Alegerea numelui de familie însemna că nu trebuia decât să înlocuiesc „zilá" din Szilágyi cu „omo" din Somogyi. Treaba aceasta fu curând isprăvită cu succes. Mă simţeam mult mai uşurat: în cursul zilei mersesem pe străzile din Cluj simţind o neliniște constantă, dar acum simţeam că pot să ies şi să mă mişc mult mai sigur pe mine, ca posesor al noii mele identităţi. Mai rămânea o singură problemă. Din zi în zi, actele militare deveneau mai importante decât cele civile, iar eu nu aveam nici unul. Actul de identitate standard pentru unguri era livretul militar (în ungureşte, carte militară), un carneţel care arăta ca un paşaport doar că era ceva mai mare şi avea mai puţine file, nefiind nevoie

de atâtea pagini pentru vize. Livretul conţinea datele personale ale individului precum şi statutul său militar. L-am întrebat pe Galambos de livretul lui militar şi mi l-a arătat. Ar fi fost taman bun pentru mine, fiindcă în afară de nume nu mai trebuia schimbat aproape nimic. I-am spus lui Galambos că deţineam o tehnică pentru preschimbarea documentelor şi i-am arătat cum se proceda, în caz de nevoie. Pe urmă i-am spus că dacă-ţi pierdeai livretul militar, nu trebuia decât să raportezi de îndată pierderea – nu se aplica nici o amendă şi nu se făcea vreo investigaţie. Primeai o confirmare poştală a faptului că pierderea fusese raportată şi notată, după care noul livret militar îţi sosea tot prin poştă, în răstimp de şase săptămâni. I-am sugerat să se intereseze ca să se convingă că aşa era; după care, dacă vroia să mă ajute, mi-ar fi putut da livretul lui militar, în vreme ce el l-ar declara pierdut. Atunci eu aş putea schimba numele de pe livret. Galambos spuse că mă credea pe cuvânt şi n-avea nevoie să verifice, şi că vroia să-mi dea livretul lui militar chiar atunci, pe loc, ca să vadă şi el cum făceam ca numele lui să dispară de pe hârtie. Reacţia chimică reuşi de minune, spre satisfacţia amândurora, şi Galambos spuse că a doua zi avea să raporteze livretul pierdut. Mă aflam acum în posesia unor acte de identitate destul de convingătoare, în care figuram ca Antal Somogyi, student la medicină.

A doua zi de dimineaţă am pornit să-mi găsesc o gazdă cu pensiune completă, pe calea comercială obişnuită. Acesta era un fel de trai mult mai primejdios decât cel avut până atunci, fiindcă trebuia să mă comport tot timpul ca un student la medicină, în loc ca ziua să mă pot ascunde în camera mea. Am cercetat toate anunţurile din ziar care ofereau camere cu pensiune completă şi am dat o tură pe la adresele ce păreau situate în locuri acceptabile. Le inspectam mai întâi pe din afară să văd cum arată, apoi, dacă totul părea în regulă, intram. Purtam în continuare ochelarii şi pălăria şi mă foloseam des de batistă. Până la urmă m-am decis să iau o cameră într-un cartier muncitoresc pe lângă gară, departe de casa Iszlai de pe strada Majális, precum şi de centrul oraşului şi de zonele în care locuisem şi muncisem înainte. Noul meu cartier nu era grozav, dar mergea. Familia înţelese că aveam de dat multe examene şi că mare parte

din timp trebuia să învăţ; dar chiar şi aşa, tot trebuia să ies în timpul zilei, riscând astfel să fiu recunoscut.

*
* *

Primul lucru pe care l-am făcut după ce am închiriat cămăruţa de lângă gară a fost să-mi cumpăr nişte cărţi de medicină pe care le-am presărat prin cameră, ca şi cum învăţam din ele. Tot cam pe la vremea asta, m-am hotărât să mă înarmez cu un pistol. Firește, pistoalele nu erau puse în vânzare către populaţie în Ungaria, dar în zona unde locuiam multe camere fuseseră rechiziţionate de armata germană şi auzisem că soldaţii germani nu prea aveau bani ungureşti şi că pentru a face rost de forinţi, unii îşi vindeau pistoalele. Am intrat în vorbă cu un soldat german care stătea în cartierul meu şi am început o conversaţie cu el, chipurile să-mi exersez germana. Din vorbă în vorbă, am ajuns la subiectul pistoale şi cam cât ar costa unul; până la urmă, l-am cumpărat pe al lui, împreună cu nitică muniţie (vreo cincisprezece-douăzeci de gloanţe). Soldatul mă învăţă chiar cum să mânuiesc arma.

În noua mea situaţie nu puteam sta acasă tot timpul, aşa că plecam pentru câteva ceasuri în fiecare zi, încercând să-mi găsesc rute şi locuri cât mai nepopulate cu putinţă. Firește, era destul de riscant, dar n-aveam încotro. Curând m-am obişnuit cu sentimentul de a fi mereu în pericol să fiu recunoscut şi arestat. De câteva ori m-am dus la cimitirul mare al oraşului, un loc frumos deşi întrucâtva dezolant în care puteai zăbovi fără să atragi atenţia. Cimitirul se afla pe un deal deasupra oraşului şi într-o dimineaţă când mă aflam aci – era în jur de 1 iunie – s-au pornit sirenele antiaeriene. Oamenii din cimitir s-au risipit în grabă spre adăposturi. M-am prefăcut că fac la fel, dar de fapt mi-am schimbat doar locul dintr-o parte a cimitirului în alta până ce toată lumea dispăru şi am rămas singur. Curând am auzit şi pe urmă am văzut, sus pe cer deasupra oraşului, nişte gângănii argintii scânteind în soare, despre care ştiam că sunt bombardierele americanilor; apoi am auzit bombele căzând în oraş. Nu pot să descriu sentimentul de extraordinară bucurie care m-a cuprins la vederea avioanelor americane. Mă simţeam ca şi cum

mi-ar fi adus mesajul: „Nu eşti singur, vom sosi curând". Câteva ceasuri mai târziu am aflat că bombele căzuseră în cea mai mare parte pe liniile de cale ferată şi în zona din jurul gării.

Deşi casa în care locuiam şi cele din imediata apropiere n-au suferit din pricina bombardamentului, aranjamentul meu de aici n-a rezistat mai mult de două săptămâni. Treptat mă împrietenisem cu gazdele mele, şi într-o zi iată-ne răsfoind împreună albumul cu pozele de familie: spre oroarea mea, unul din unchii din album era maistru la Industria de Fier unde lucrasem în 1942 şi sigur m-ar fi recunoscut dacă mă vedea. Am pornit imediat în căutarea altei locuinţe după aceeaşi metodă ca mai înainte şi am arvunit o cameră în cartierul Donath. La o zi de la descoperirea primejdiosului unchi, mi-am luat bagajul şi am plecat, plătind chiria şi furnizând gazdelor nu mai ţin minte ce scuză credibilă.

Următoarea mea ascunzătoare se găsea într-o zonă rezidenţială burgheză. Casa, destul de arătoasă, consta în două apartamente: cel din faţă, ocupat de o tânără femeie divorţată şi de mama ei, şi cel din spate, unde locuia o văduvă în jur de şaizeci de ani. Văduva era cea care oferea spre închiriere o cameră cu intrare separată prin curte, în spatele casei. Dincolo de ea se întindea curtea care suia către un deal şi se continua printr-o grădină care dădea într-un loc viran. Văduva fu uşor de convins să-mi ofere şi masă şi casă, aşa că băturăm palma – la un preţ din păcate mult mai pipărat decât cel de la gară – şi mă mutai la ea. Deşi camera mea avea intrare separată, mişcările mele puteau fi lesne observate de către proprietară, care era acasă practic tot timpul. Aşadar, eram în continuare forţat să ies în timpul zilei şi să petrec câtva timp pe străzile oraşului.

Pe 6 iunie 1944, Aliaţii au debarcat în Normandia – eveniment care, nu mai e nevoie s-o spun, a marcat o altă întorsătură decisivă în mersul războiului. În sfârşit, se deschidea mult-trâmbiţatul al doilea front în Europa de Vest. Mi-aduc aminte bucuria pe care am simţit-o la auzul veştii, dar şi regretul amestecat cu această bucurie. Prea târziu! Oare n-ar fi putut să se întâmple ceva mai devreme? N-ar fi putut să prevină concentrarea şi deportarea evreilor? După raidul aerian de la începutul lui iunie, n-au mai urmat altele, dar alarma se dădea frecvent. În aceste ocazii, toată lumea trebuia să se ducă în adăpostul antiaerian, care consta în pivniţa casei în care locuiam, unde se adunau şi

câţiva vecini. Aşa că vrând, nevrând a trebuit să fac cunoştinţă cu feţe noi, un alt risc major pe care n-aveam cum să-l ocolesc. Unul din aceşti vecini era un colonel de jandarmi. Deşi era vorba de un ofiţer în uniformă din forţele regulate de ordine şi nu de un detectiv în haine civile, îmi era teamă să nu mă recunoască din fotografie, căci mă găseam de opt luni pe lista celor daţi în urmărire de către jandarmerie. Purtam ochelari acum tot timpul şi îmi schimbasem tunsoarea, dar cu toate astea... I-am urmărit figura cu atenţie când am făcut cunoştinţă prima dată şi am schimbat câteva politeţuri banale, dar colonelul părea complet indiferent. Altă cunoştinţă care începu foarte curând să-mi dea dureri de cap era o femeie de vreo patruzeci şi ceva de ani care locuia la câteva case şi care fusese repartizată şi ea în adăpostul nostru. Se arăta grozav de interesată de profesiunea medicală şi îmi punea o groază de întrebări despre studiile mele de medicină şi ce gândeam eu despre vocaţia de medic. Am descoperit repede că interesul ei avea o motivaţie aparte: doamna avea o fiică de douăzeci de ani căreia îi căuta bărbat şi chibzuia, pesemne, că n-ar strica un doctor în familie. Cum mi-am dat seama de asta? Într-o duminică dimineaţa, doamna apăru la uşa mea cu un aer impacientat, spunându-mi că fiică-sa, Mary, era bolnavă şi că trebuia să vin de îndată să o consult. I-am explicat doamnei că mi-ar face plăcere s-o ajut dacă puteam, dar că fiind numai un student în anul trei, departe de absolvire şi fără drept de practică, aş fi încălcat legea dacă-i consultam fata. Ori eram sigur că nici ea, nici fata nu vroiau să se implice în ceva ilegal. Am implorat-o să cheme un medic, dar protestam în vânt. Îşi dăduse de mult seama, spunea ea, ce băiat serios eram, care învăţa toată ziua şi vorbea competent despre orice. Şi ea şi fata aveau completă încredere în mine şi vroiau să-mi afle părerea despre boala fetei. Chiar dacă vor chema un doctor mai pe urmă – ceea ce duminica oricum nu se putea – ele puneau mare preţ pe opinia mea. Firește, aveam să fiu plătit pentru serviciile mele, ofertă pe care am refuzat-o pe loc. Împotriva voinţei mele, m-am dus până la ele acasă, unde am găsit-o pe Mary în pat cu febră şi roşu în gât. Am consultat-o ca un medic (pe cât mă pricepeam): i-am apăsat limba în jos cu coada unei linguri şi m-am uitat în gâtul ei, pe care l-am găsit inflamat. I-am luat temperatura cu termometrul din casă şi am găsit că era puţin crescută, fără să fie periculoasă.

Pe urmă i-am făcut o auscultare punându-mi urechea la spatele ei şi la piept, cum văzusem că fac doctorii. În sfârşit, i-am spus că după toate indiciile avea o răceală puternică sau chiar o gripă, că trebuia să înceapă să ia aspirină sau piramidon şi că a doua zi trebuia să cheme un doctor pentru a preveni o pneumonie. Am avut noroc: vizita medicală s-a terminat cu bine şi peste câteva zile, mama îmi spuse că Mary se simţea mai bine.

În iunie şi iulie mă întâlneam cu Sanyi cam odată pe săptămână, uneori la două săptămâni. La aceste întâlniri schimbam informaţii şi plănuiam diverse acţiuni, cum ar fi de pildă organizarea unui mic grup format din contactele mele de la Dermata, care să execute acţiuni de sabotaj împotriva nemţilor. Mă cam îndoiam că oamenii mei erau gata să meargă până la a-şi risca vieţile în felul acesta; şi chiar dacă ar fi fost, rămânea problema explozivelor de care nu ştiam cum să facem rost. Sanyi pierduse contactul cu Budapesta, aşa că nu aveam nici o indicaţie privind genul de activităţi dorite de partid în momentul respectiv; ideea unui sabotaj ne aparţinea. N-a trecut niciodată de stadiul de proiect fiindcă evenimentele care aveau să urmeze au făcut-o caducă înainte ca noi să fi putut rezolva amănuntele de execuţie.

Ţin bine minte în special una din întâlnirile noastre, din pricina emoţiilor stârnite. Ne-am întâlnit în parcul oraşului înspre seara zilei de 13 iulie. I-am spus lui Sanyi că era aniversarea mamei şi că mă simţeam teribil de amărât şi de neputincios fiindcă şi ea şi restul familiei mele fuseseră deportaţi împreună cu ceilalţi evrei din Cluj. La care Sanyi răspunse: „Nu eşti singurul", şi-mi arătă fotografia mamei lui care, îmi spuse, fusese şi ea deportată. Era pentru mine o dublă surpriză: mai întâi, faptul că purta la el o fotografie care-l putea da de gol; în al doilea rând că era evreu, lucru pe care nu-l ştiusem. L-am întrebat dacă ştia unde fuseseră duşi evreii. Nu, nu ştia, dar îmi confirmă bănuiala că destinaţia trenurilor de evrei nu era Kenyérmezö, aşa cum se zvonise, ci un loc dincolo de graniţele Ungariei. Sanyi îşi dădu cu părerea că probabil nu aveam să-i mai revedem niciodată pe cei iubiţi.

Cu altă ocazie spre sfârşitul lunii iulie, Sanyi îmi povesti un incident care avusese loc la Budapesta cu puţin înainte. Unul din conducătorii Partidului Păcii (şi, firesc, ai fostului Partid

Comunist), Endre Ságvári, un bărbat de vreo treizeci de ani care trăia în clandestinitate, stătea cu un tovarăş la o masă într-o cafenea din Buda, când fuseseră dintr-o dată înconjuraţi de patru agenţi DEF veniţi să-i aresteze. Ságvári scoase un pistol şi trăsese în trei dintre ei înainte de a fi el însuşi împuşcat (el muri; agenţii supravieţuiră). Episodul prezenta interes pentru că semnala o deviere importantă de la comportamentul de până atunci al membrilor de partid: rezistenţa armată la arestare. M-am bucurat că-mi cumpărasem pistolul.

Pe la mijlocul lui iulie am descoperit că Manci, tânăra femeie divorţată care locuia cu mama ei în apartamentul din faţă, avea o căsuţă de vară pe una din străzile apropiate, Törökvágás care suia dealul către pădurea Hólya. Unul din zidurile casei crăpase şi casa era de mai multă vreme nelocuită. Mi-am aruncat o privire pe lângă şi prin ea. Stătea singură într-o curte destul de mare şi în ciuda crăpăturilor părea locuibilă. Cum oferea mai multă libertate ocupantului său, care putea sta, veni şi pleca fără să fie observat de vecini, am acceptat oferta pe care mi-o făcu Manci de a o închiria, plus pensiunea, la un preţ comparabil cu cel pe care i-l plăteam văduvei din curte. Aşa că m-am mutat din nou. Îmi luam mesele acasă la Manci, unde aveam şi posibilitatea să ascult ştirile la radioul ei, care era destul de bun. Foloseam acelaşi truc ca la familia Molnár, adică ascultam emisiunea în limba germană a BBC-ului pretinzând că ascultam Berlinul. Trecură astfel câteva săptămâni. Izbutisem să fac rost de un manual de limba rusă (în ungureşte) pe care m-am apucat s-o învăţ. Alfabetul chirilic nu mi s-a părut prea greu şi am reuşit să-l memorez în câteva zile. Gramatica era complicată, dar nu mai mult decât cea a limbii germane. Am memorat un mic vocabular de expresii uzuale. Problema principală era pronunţia, întrucât transcrierea fonetică în ungureşte a cuvintelor ruseşti nu oferea decât o idee vagă despre cum se pronunţau într-adevăr cuvintele. Între timp, duceam viaţa primejdioasă a unui fugar dat în urmărire, cu o ascunzătoare precară. La fiecare ieşire în oraş, riscam să dau nas în nas cu o cunoştinţă. Umblam foarte atent, cu ochii în patru şi încercând să fiu sigur că ori de câte ori se apropia cineva de mine, eu îi vedeam faţa primul, înainte ca persoana respectivă s-o vadă pe a mea. Tactica aceasta îmi permitea să evit întâlnirile nedorite uneori, dar nu întotdeauna. Târziu

într-o după-amiază traversam podul pietonal lung şi îngust dintre parcul orăşenesc şi cartierul Donath unde locuiam. Înainte să ajung la mijlocul podului, am văzut că din partea cealaltă venea spre mine nimeni altul decât Szöllösi, fostul meu maistru la RAVAG. Era prea târziu să fac cale întoarsă. Mi-am scos batista şi am început să-mi suflu nasul, acoperindu-mi faţa până ce am trecut de el. Nu dădu vreun semn că m-ar fi recunoscut, dar era posibil s-o fi făcut. Dacă mă recunoscuse şi dacă raporta faptul, cu siguranţă că atenţia jandarmilor s-ar fi îndreptat spre cartierul în care locuiam. Nu părea probabil că o voi mai putea duce mult aşa fără să fiu descoperit şi nu-mi dădeam multe şanse de supravieţuire. Şi atunci se întâmplă ceva.

Pe 26 august, zi pe care mi-o amintesc foarte bine, am ajuns la Manci pe la opt dimineaţa pentru micul dejun şi buletinul de ştiri. Orele dimineţii erau cele mai potrivite ca să ascult radioul, fiindcă Manci era la lucru şi acasă era numai mama ei. Emisiunea din dimineaţa aceea era neobişnuit de bogată în veşti bune: cu Armata Roşie la Nistru pe vechea graniţă românească, dictatorul militar al României, Mareşalul Antonescu, fusese arestat cu sprijinul Regelui pe 23 august şi se formase un nou guvern proaliat. România întorsese armele împotriva Germaniei, dăduse armatelor germane un ultimatum să părăsească ţara fără întârziere şi se alăturase ruşilor în lupta împotriva Wehrmacht-ului care se retrăgea. În trei zile armatele sovietice şi româneşti eliberaseră cea mai mare parte a României de dincolo de Carpaţi, Bucureştiul aflându-se ferm în mâinile lor. Toate acestea se petreceau la numai câteva sute de kilometri de mine. În aceeaşi dimineaţă, pe frontul de vest, trupele aliate intrau în Parisul eliberat. Pentru prima dată în multe luni, veştile erau atât de încurajatoare şi prăbuşirea maşinii de război germane părea atât de iminentă, încât mi-am îngăduit să mă complac în visuri treze de supravieţuire şi eliberare.

Eram în această stare oarecum exuberantă când pe la nouă am plecat de la Manci şi mă îndreptam înapoi spre casă. Când am dat colţul pe Törökvágás, strada care ducea la deal, apropiindu-mă de casă, am remarcat trei bărbaţi care veneau spre mine din susul străzii. Unul din ei era vecinul meu, colonelul de jandarmi, care mi se adresă cu, „Bună dimineaţa, doctore; domnii aceştia de la spaţiul locativ tocmai vă căutau". Am spus bună

dimineaţa, m-am prezentat şi colonelul şi-a continuat drumul în jos, lăsându-mă cu cei doi. Unul era un bărbat înalt către cincizeci de ani, destul de gras şi complet chel, cu ochelari cu ramă neagră. Celălalt era şi mai înalt şi mult mai tânăr, uscăţiv, în jur de treizeci de ani, cu o mustaţă neagră. Amândoi erau bine îmbrăcaţi. Cel mai gras deschise vorba spunându-mi că ei erau de la Biroul Locativ şi că în registrele lor casa de la numărul 12 figura goală. Veniseră să vadă dacă era locuibilă şi fuseseră surprinşi să afle că de fapt locuia cineva în ea. Puteam oare să le explic situaţia? Firește că puteam, am spus. Casa fusese într-adevăr goală până nu de mult, fiindcă era într-o stare proastă, dar de câteva săptămâni îmi fusese închiriată mie aşa încât în momentul de faţă era ocupată de mine. Cei doi spuseră că trebuiau să verifice de ce biroul lor nu avea casa în evidenţă ca fiind ocupată. Dar fiindcă tot erau acolo, oare le-aş permite să intre în casă pentru a inspecta avariile? Desigur, am spus. Am traversat curtea, am deschis uşa cu cheia mea şi am intrat.

Ajunşi în camera de zi, vizitatorii începură să examineze crăpătura din perete. După vreo două minute, chelul spuse: „Trebuie să-mi fac nişte însemnări", şi bagă mâna în buzunarul drept de la haină. Dar când şi-o scoase de acolo, cu o mişcare rapidă şi întorcându-se deodată direct spre mine, ţinea în ea nu un carneţel, ci un pistol. Îl ţinea strâns cu amândouă mâinile, cu degetele arătătoare de ambele părţi ale butoiaşului, şi îl îndreptase undeva către stomacul meu, cu corpul uşor aplecat înainte. „Nici o mişcare!" ţipă el.

N-am făcut nici una. N-aveam pistolul în buzunar; îl ţineam ascuns în casă. Chiar dacă l-aş fi avut la mine, puţin probabil că aş fi apucat să-l folosesc.

„Mâinile la spate", continuă chelul. N-aveam de ales decât să-l ascult. „Leagă-l", îi spuse el celuilalt, care scoase repede o curea de piele cu care îmi legă strâns mâinile şi parte din antebraţe la spate. De îndată ce fui legat, chelul spuse: „Domnu' Şef, puteţi ieşi". Uşa de la dulap se deschise şi din el descinse un bărbat mic de statură, îndesat, la vreo cincizeci de ani. Avea o mutră urâtă, rotundă şi negricioasă, cu ochi pătrunzători. În acelaşi timp, agentul mai tânăr deschise uşa de la intrare şi strigă:„Laci, poţi să vii," la care un alt bărbat, foarte

tânăr – al patrulea coechipier, care după toate aparențele se ascunsese în curte – intră și el în casă.

De cum dădusem cu ochii de cei doi „de la spațiul locativ" fusesem în alertă, simțind primejdia; dar nu mă așteptam să fiu arestat, fiindcă nu așa se proceda de obicei. Alta era procedura standard: înainte de răsăritul soarelui, apărea o mașină, din ea coborau detectivii care înconjurau casa sau apartamentul, și în final agenții sunau la sonerie sau băteau la ușă, pe care la nevoie o forțau. Asta avusesem eu în cap când îmi ascunsesem pistolul în casă. Pesemne însă că, ținând cont de întețirea luptei și de probabilitatea crescută ca suspecții să opună rezistență la arestare, DEF-ul adoptase metode mai sofisticate. Așa cum aveam să aflu mai târziu, „șeful" era de la DEF. Îl chema András Juhász și era comandantul detașamentului de jandarmi DEF din Cluj.

Am fost surprins preț de câteva momente când chelul își îndreptase pistolul către mine, dar șocul dură doar câteva secunde. Apoi trei gânduri îmi trecură prin cap. Primul era: „Așadar s-a terminat: adio viață și visuri de supraviețuire". Al doilea a fost: „Acesta e ceasul încercării tale: adună-te, oțelește-te, fii gata să reziști". Al treilea, total irelevant în împrejurările date, nu dură decât o fracțiune de secundă: „Va să zică așa se ține de fapt un pistol!"

De cum „șeful" ieși din dulap și al patrulea om veni din curte, mă îmbrânciră într-un scaun și începură să mă ia la întrebări. Cine eram eu? Antal Somogyi, student la medicină. Actele? Le aveam în buzunar. Le priviră la lumină și spuseră că erau false. Nu, am zis eu, nu erau. Atunci șeful îmi vârî dintr-odată în fața ochilor fotografia de absolvire a liceului, pe spatele căreia eu însumi scrisesem „Egon Blatt". „Și ăsta cine e?" mă întrebă. La punctul acesta, văzând că nu avea rost să continuu să-mi neg identitatea, am răspuns pur și simplu: „Ăsta sunt eu". Urmă o avalanșă de întrebări, dintre care am răspuns numai la prima: De câtă vreme locuiam la această adresă? Am spus data corectă. La următoarea întrebare, unde locuisem înainte să mă mut aici, am spus doar: „Nu răspund la această întrebare". Am dat același răspuns la toate întrebările care au urmat, sau am răspuns doar prin „Niciodată", „Nimeni" etc. Îmi puneau întrebări de genul: Când m-am întâlnit ultima dată cu tovarășii mei? Cu cine eram

în legătură? Cine îmi dădea bani? Cum făcusem rost de acte false?

Pe măsură ce întrebările se înmulţeau, iar eu continuam să refuz să răspund, agenţii se înfierbântau. Eu, pe de altă parte, mă simţeam cuprins încetul cu încetul de un sentiment ciudat de sfidare, provenind din convingerea că nu aveam nimic de pierdut. Probabil că oricum aveau să mă omoare. La un moment dat, şeful schimbă tonul şi zise pe o voce joasă, cu o expresie ameninţătoare pe faţă: „Dacă nu vorbeşti, avem noi alte metode". „Ştiu că aveţi", am replicat. „N-aveţi decât să mă omorâţi cum l-aţi omorât pe Béla Józsa, tot n-o să scoateţi nimic de la mine". Răspunsul meu provocă reacţii diferite. Şeful spuse ameninţător: „Crezi că eşti gata să mori, dar sunt lucruri mai rele decât moartea". Însă chelul, care părea să fie din Cluj, spuse nervos: „Cine ţi-a spus prostia asta despre Józsa? Noi nu omorâm oameni; Józsa a murit pentru că a refuzat să mănânce". Am notat cu satisfacţie faptul că pomenind de Józsa atinsesem un punct dureros. La urma urmei, ruşii se apropiau cu paşi repezi de Transilvania. Un timp agenţii au continuat să-mi pună întrebări şi mă aşteptam să fiu lovit în orice clipă, dar cât am fost în casă nu m-au bătut. În schimb, după vreo douăzeci sau treizeci de minute, îl trimiseseră pe cel mai tânăr din echipă să aducă maşina (probabil parcată după colţ), mă îndesară pe scaunul din spate între doi agenţi şi mă duseră la sediul jandarmeriei din Cluj, pe strada Monostori. De asemenea, puseră câteva din articolele mele de lenjerie de corp într-o sacoşă pe care o luară cu noi, împreună cu haina şi pălăria mea.

Cum am fost descoperit? Cum îmi găsise DEF-ul ascunzătoarea? N-am aflat niciodată răspunsul la această întrebare. Sunt multe posibilităţi. Colonelul de jandarmi putea să mă fi recunoscut, totuşi, din vreo fotografie pe care aproape sigur că trebuie să o fi văzut cândva. Sau, Szöllösi mă recunoscuse atunci pe pod şi raportase întâlnirea noastră, declanşând o operaţiune de supraveghere a străzilor principale şi a podurilor care legau cartierul Donath de restul oraşului. Ede Lebovits şi familia lui locuiseră în Donath şi băcănia de cartier unde lucrase Ede era foarte aproape de casa în care locuiam. Ştiam că Ede fusese arestat iar familia lui, deportată, dar nu ştiam că băcănia fusese preluată de fostul asistent, care se prea poate să mă fi cunoscut

de pe timpul când veneam în vizită la Ede. Acest om ar fi putut să mă vadă şi să mă recunoască. Sau poate că altcineva mă recunoscuse şi, odată ce DEF-ul prinsese un fir despre zona unde locuiam, puteau să mă fi reperat uşor pe stradă într-una din ieşirile aproape zilnice pe care eram nevoit să le fac şi să mă fi urmărit.

Capitolul 4

ÎN DETENŢIE

La sediul jandarmeriei, am fost pus într-o celulă cu duşumea de scândură şi o ferestruică zăbrelită, aproape de tavan. N-am fost lăsat mult timp singur. Curând fui luat şi dus la „şef", care îmi spuse, cu un aer important, că un ofiţer de rang foarte înalt vroia să vorbească cu mine. Mă duse într-o altă încăpere, unde se afla un bărbat trecut de şaizeci de ani, cu părul argintiu, într-o uniformă elegantă cum doar în filme mai văzusem, care şedea la biroul lui. Era generalul comandant al jandarmeriei din Transilvania de Nord. Mă măsură din cap până-n picioare cu evidentă curiozitate; apoi zise, fără ostilitate în glas: „Aşadar, în sfârşit, iată-te. Dumneata ştii că te căutăm de aproape un an? Unde ai stat ascuns?"

„Îmi pare rău, domnule, nu pot răspunde la această întrebare."

„Eşti comunist, nu-i aşa?"

„Da, sunt."

„De ce eşti d-ta comunist şi ce vreţi voi, comuniştii?"

Am răspuns că eram comunist pentru că eram convins că era o cauză dreaptă.

Ştiam câte ceva despre Uniunea Sovietică? mă întrebă comandantul. Da, ştiam. Ce populaţie avea? Aproximativ două sute de milioane de locuitori. Şi câţi membri are Partidul Comunist al Uniunii Sovietice? Aproximativ patru milioane.

„Corect", spuse comandantul, aparent surprins că ştiam cifra. „Şi asta numeşti dumneata dreptate, patru milioane de oameni la conducerea a două sute de milioane?" I-am spus că cele patru milioane reprezentau o avangardă, că numărul lor nu reflecta sprijinul larg de care guvernul se bucura în rândul

maselor. Acest sprijin se oglindea mult mai bine în felul în care soldaţii sovietici luptau pe câmpul de bătălie şi în privinţa asta, nu stăteau rău. Şi în afară de asta, numărul comuniştilor din U.R.S.S. n-avea legătură cu ţelul comuniştilor în Ungaria, care nu era de a introduce comunismul în această ţară – poporul maghiar trebuia să hotărască asta, când va fi liber să facă o alegere –, ci de a favoriza ieşirea Ungariei din război şi restabilirea independenţei ei, prevenind astfel prăbuşirea ei în hău alături de Germania hitleristă.

Linia aceasta nu era deloc pe placul comandantului, care deveni vizibil iritat. Se întoarse brusc spre mine cu o expresie ostilă şi-mi spuse: „Dumneata eşti evreu. Cum se face că toţi comuniştii sunt evrei?"

Am răspuns că nu era aşa, că erau mulţi comunişti care nu erau evrei, dar că, dat fiind tratamentul la care erau supuşi evreii, nu trebuia să mire pe nimeni faptul că unii din ei deveneau comunişti dintr-un reflex de autoapărare.

Brusc, comandantul întrerupse audienţa. „Luaţi-l", îi spuse şefului. Fui condus afară din birou şi înapoi în celulă.

Am fost lăsat singur vreme de un ceas, timp în care mi se dădu ceva de mâncare. Pe urmă gardianul (un jandarm) mă escortă în biroul şefului, care începu primul meu interogatoriu oficial. Îmi dădui numele, Egon Blatt, data naşterii şi locul naşterii, toate corecte. În continuare, şeful îmi puse practic aceleaşi întrebări ca la arestare, dar de această dată era aşezat în faţa unei maşini de scris şi dactilografia răspunsurile pe care i le dădeam. Ca mai devreme, se înfurie când am refuzat să răspund la întrebări. De câteva ori sări în picioare şi făcu gesturi ameninţătoare, iar odată păşi în faţa mea şi mă lovi în stomac cu pumnul. Lovitura fu dureroasă, firească, dar spre surprinderea mea nu fu urmată aşa cum mă aşteptam de o bătaie mai serioasă, iar după ce am iscălit procesul verbal care pur şi simplu consemna refuzul meu de a răspunde la diverse întrebări, interogatoriul luă sfârşit. Am fost dus înapoi în celulă unde am avut la dispoziţie toată seara şi toată noaptea ca să cuget la situaţia în care mă aflam.

Eram nedumerit de absenţa torturii, o enigmă dezlegată a doua zi dimineaţa. Mă hotărâsem să mă ţin tare şi să nu trădez pe nimeni, orice mi s-ar întâmpla, chiar cu preţul vieţii. Am

revăzut în minte toate datele pe care le strânsese DEF-ul despre activităţile noastre şi despre organizaţie după arestările din toamna lui '43, în încercarea de a anticipa întrebările pe care aveau să mi le pună. Cu siguranţă, detectivii vroiau numele tuturor celor care participaseră la difuzarea manifestului Partidului Păcii în vara lui '43. Ştiau că eu fusesem organizatorul acelei acţiuni şi mai mult ca sigur mă vor presa ca să afle identitatea participanţilor, dintre care toţi se aflau încă în libertate. Ştiau că am legături la Dermata şi probabil că vroiau să ştie cu cine. Deja făcuseră presiuni ca să afle unde mă ascunsesem până atunci, ca şi de unde aveam bani şi acte de identitate. În fine, era clar că porneau de la premisa că eram în contact cu Sanyi şi vor face mari presiuni asupra mea ca să-i duc la următoarea noastră întâlnire. Prima mea linie de apărare va fi pur şi simplu să nu răspund la întrebări; dar nu eram sigur cât voi fi în stare să rezist sub tortură. Vroiam să am o a doua linie de apărare la care să pot recurge înainte de a-mi pierde orice control asupra mea, aşa că am ticluit tot soiul de versiuni fictive ale evenimentelor – în esenţă minciuni, mai mult sau mai puţin verosimile, care nu făceau rău nimănui – pe care să le pot substitui adevărului şi în special numelor pe care ştiam că DEF-ul le vroia de la mine.

A doua zi, 27 august, cel mai tânăr dintre cei doi funcţionari „de la spaţiul locativ", cel cu mustaţă neagră, veni în celulă şi mă informă că în curând aveam să plecăm la gară ca să luăm trenul spre Budapesta. Am înţeles dintr-o dată de ce nu fusesem bătut: trebuia să fiu apt pentru mijloacele de transport public. Nu doreau să scoată la vedere un om „aranjat" de către DEF. Puţin după prânz, şeful împreună cu cei doi „de la spaţiul locativ" mă duseră la gară într-o maşină. Înainte de plecare, îmi legară din nou mâinile, iar la coborârea din maşină, aveam şi la dreapta şi la stânga mea câte un om care mă ţinea de braţ. Am fost împins într-un compartiment de clasa întâi, cu şeful şi cu cel mai tânăr din cei doi agenţi „de la spaţiu" de o parte şi de alta pe aceeaşi banchetă, în vreme ce chelul îşi luă rămas-bun de la colegii săi şi se înapoie la maşină. Aveam în continuare mâinile legate, deşi nu la spate, ci în poală, sub haina care mi le acoperea. Îmi trecu prin cap că, dacă aş fi putut să mi le dezleg pe sub haină, agenţii n-ar fi observat. Dar nu vedeam cum aş putea face

aşa ceva şi, chiar dacă izbuteam, n-aveam cum să-mi folosesc efectiv mâinile împotriva celor doi agenţi înarmaţi care mă escortau.

Călătoream printr-un peisaj minunat în acea după-amiază blândă şi însorită de vară târzie, şi pe când treceam munţii şi ne îndreptam spre pusta ungară, mi-am luat adio de la Transilvania, de care mă simţeam acum foarte legat şi pe care nu trăgeam nădejdea s-o mai revăd. Spre seară, agenţii se duseră cu schimbul la vagonul restaurant, iar cel mai tânăr îmi aduse şi mie ceva de mâncare. Îmi spuse că o să-mi dezlege mâinile ca să pot mânca, dar îmi arătă că avea pistolul în buzunar în cazul în care încercam să fac „vreo tâmpenie". Din nou îmi trecu prin cap să fac „o tâmpenie". Am încercat să-mi închipui ce s-ar întâmpla dacă m-aş fi aruncat dintr-o dată cu toată forţa în fereastră ca s-o sparg şi să sar din tren, dar tentativa îmi părea total lipsită de sorţi de izbândă: mai mult ca sigur că fereastra nu s-ar sparge, iar dacă se spărgea, deschizătura ar fi prea mică ca să mă pot strecura prin ea; şi chiar dacă mă strecuram totuşi cumva afară înainte ca agenţii să mă înşface de trup sau de picioare, aş fi căzut în cap sau pe burtă dintr-un tren care mergea cu o viteză în jur de şaizeci de kilometri pe oră. În cel mai bun caz ar fi fost o tentativă reuşită de sinucidere. După ce am mâncat, mâinile îmi fură din nou legate. La un moment dat, agenţii mă conduseră la closet, dar nici aici nu mi se ivi vreun prilej de a încerca o evadare.

Am călătorit toată noaptea şi am ajuns la Keleti Pályaudvar (Gara de Est) din Budapesta dimineaţa. Era dimineaţa frumoasă şi însorită a unei zile care avea să fie cea mai grea din viaţa mea. Un agent ne întâmpină şi ne conduse la o maşină. Fui pus pe bancheta din spate cu mâinile legate şi agentul cel înalt lângă mine, în vreme ce şeful se aşeză în faţă lângă şofer. Maşina mă duse la sediul DEF în Buda, pe malul de vest al Dunării. Între timp, puteam vedea faţa şefului în oglinda retrovizoare. El şi şoferul vorbeau între ei cu voci joase, ca să nu pot auzi ce spuneau; dar la un moment dat şoferul întrebă ceva şi arătă din cap spre mine. Răspunsul şefului fu să adopte o poză sfidătoare şi să-şi răsucească ţanţoş mustaţa, gest care printre unguri semnifică mândria. Prin acest gest eram descris ca opusul unui om speriat şi docil, şi în starea mea de sfidare am notat fap-

tul cu satisfacţie, în loc să mă gândesc cât avea să mă coste mândria aceasta în zilele următoare.

Până la DEF maşina făcu treizeci sau patruzeci de minute. Budapesta e un oraş frumos, dar nu mai trebuie să spun că în asemenea împrejurări nu i-am putut aprecia farmecul. Am aflat mai târziu că DEF-ul îşi schimba sediul cam în fiecare an (cel puţin aşa se întâmplase în ultimii trei ani, intenţionat sau din întâmplare), iar la vremea arestării mele acesta se afla pe malul drept al Dunării, într-o clădire joasă şi spaţioasă care fusese confiscată de la Sindicatul Tipografilor. Maşina intră într-o curte mare înconjurată pe trei laturi de ziduri înalte de beton, clădirea propriu-zisă alcătuind a patra latură. Am fost condus din maşină în clădire. Mai întâi am fost dus într-un oficiu unde mi-au fost inventariate toate lucrurile şi mi se luară şireturile de la pantofi şi cureaua de la pantaloni. Mi se puseră lanţuri la picioare astfel încât nu le puteam separa mai mult de treizeci de centimetri; cu alte cuvinte, nu puteam face decât paşi mici. În plus, încheietura dreaptă îmi fu încătuşată şi cătuşa legată cu un lanţ de glezna stângă, ceea ce îmi restrângea mişcările şi mai mult. După aceea mi se spuse să-mi iau haina şi fui condus pe un culoar către o uşă scundă. Când uşa se deschise şi-i trecui pragul, am dat cu ochii de o privelişte care părea de pe altă lume.

Mă aflam la marginea unei mari săli dreptunghiulare, de vreo zece metri pe cincisprezece. Pe jos era pardosită cu gresie şi ferestrele mari dădeau în curte. Patruzeci sau cincizeci de oameni, în majoritate bărbaţi, dar şi câteva femei, stăteau pe jos în rânduri ordonate, la distanţe egale. Între doi vecini de rând erau aproximativ şaizeci de centimetri, iar între rânduri, cam doi metri. Prizonierii – era clar de la prima vedere că asta erau – arătau groaznic. Erau îmbrăcaţi cu ce aveau pe ei când fuseseră arestaţi. Şedeau pe haine sau pe grămăjoare de îmbrăcăminte într-o poziţie rigidă de „atenţie": îşi ţineau braţele şi picioarele într-o manieră uniform prescrisă; nu se mişcau, nu întorceau capetele şi nu scoteau un sunet. Câţiva jandarmi în uniforme, având puşti cu baionete, îi supravegheau mergând agale printre rânduri şi în faţa lor. Trei sau patru prizonieri de gen masculin erau ca şi mine în lanţuri, restul nu. Feţele prizonierilor erau îngrozitoare. Toţi aveau cearcăne adânci în jurul ochilor; unii aveau vânătăi şi purtau semne de bătăi. Erau palizi şi pe

chipurile lor se citea lesne durerea. Suferința plutea în aer. Reacția mea nemijlocită a fost: „Nu, cu neputință, nu se poate sta mai mult de câteva ore în condiția aceasta subumană". Dar în curând aveam să mă obișnuiesc cu priveliștea, precum și cu lucruri mult mai rele.

Mi se dădu un loc pe jos între doi prizonieri și pe un ton răstit mi se aduseră la cunoștință regulile locului: trebuia să-mi împăturesc vestonul și în timpul zilei să stau pe el, în poziția prescrisă de șeful de tură al jandarmilor de pază. Șeful se schimba la fiecare opt ore, iar poziția în care ședeam era modificată la fiecare treizeci sau patruzeci de minute, de exemplu din „brațele încrucișate pe piept" în „brațele la spate", în funcție de șef. Era interzis să vorbești, să te răsucești, să te ridici și chiar numai să ieși din poziția prescrisă. Pedeapsa mergea de la diverse exerciții fizice epuizante și umilitoare la lovituri peste cap și gât. Hrana, servită de trei ori pe zi, trebuia consumată șezând în aceeași poziție, cu permisiunea de a-ți mișca mâinile. Nu exista duș, unicul spălător constând într-un robinet aflat la closet. La closet se ieșea de trei ori pe zi sub supravegherea jandarmilor: dimineața, după masa de prânz și înainte de culcare. (Cine avea nevoie să iasă mai des, noroc bun: câteva zile mai târziu, am fost martorul unei scene în care un prizonier trecut de șaizeci de ani ceru să meargă la toaletă, fu refuzat, iar el ceru din nou, insistând că trebuia să urineze. Spre hazul celorlalți jandarmi, paznicul îi dădu o bucățică de sfoară cu povața să-și lege penisul cu ea.) Timp de jumătate de oră pe zi prizonierii aveau voie să-și scoată cămașa și să se caute de păduchi, din care erau puzderie. Toți prizonierii dormeau pe locurile lor, pe pardoseala de gresie, după ora de culcare având permisiunea să se întindă, cu vestoanele drept pături, iar la căpătâi pantofii, bluzele sau ce mai aveau.

M-am așezat în poziția prescrisă și după o jumătate de oră am descoperit că în ciuda strictei interdicții, de fapt se putea vorbi cu cei din jur. Trebuia să urmărești atent mișcările jandarmilor, și când nu erau pe aproape sau se uitau altundeva, să vorbești în șoaptă. „Cine ești?" am auzit o șoaptă dinspre stânga. Fără să întorc capul, am spus tot în șoaptă: „Egon Blatt, din Cluj". Bărbatul din stânga mea, care avea în jur de treizeci și cinci de ani, era Pali (Paul) Schiffer, un membru marcant din

aripa de stânga a social-democraților. La dreapta mea era o tânără femeie, blondă, Magda Ságvári, văduva conducătorului comunist împușcat cu câteva săptămâni în urmă, când se încercase arestarea lui. Primul lucru pe care mi-l spuse Pali în această conversație șoptită pe furiș a fost că Magda nu știa de moartea bărbatului ei și că nu trebuia să i se spună, pentru că vestea ar fi putut-o demoraliza.

Pali îmi ceru ultimele noutăți, iar eu i-am relatat evenimentele din România și eliberarea Parisului. La rândul meu l-am întrebat ce știa despre evreii din Cluj. Îmi spuse că toți evreii unguri din provincie fuseseră predați nemților și deportați. Mai mult de atât nu știa nimeni despre ei. Fuseseră fie lichidați, fie închiși în lagărele germane, dar în orice caz DEF-ul nu avea acces la ei. Deportarea era un drum cu sens unic. L-am întrebat de câtă vreme erau arestați el și ceilalți. De la câteva săptămâni la patru sau cinci luni, mi-a răspuns.

Curând ușița din stânga mea se deschise, și „șeful" care mă adusese la Budapesta păși printre rânduri către locul unde mă aflam. Îmi spuse să mă ridic și să-l urmez, și mă conduse pe aceeași ușiță afară pe coridor, iar de acolo într-o altă încăpere prevăzută cu o ușă groasă și cu geamuri tot groase, ferecate. Izolare fonică, m-am gândit. În afară de șef, în cameră mai erau trei bărbați. Unul din ei era agentul mai tânăr care mă adusese de la Cluj. Altul, care părea să conducă operațiunea, era un bărbat la vreo patruzeci și ceva de ani, atletic, bine clădit, de înălțime mijlocie, căruia nu-i mai rămăsese pe cap decât un ciuf de păr blond. Avea o față de brută și o postură amenințătoare. Aveam să aflu mai încolo că se numea Papp și era șeful echipei care lucra la cazul meu (erau mai multe). Al patrulea era un bărbat blond, cu ochi albaștri, foarte înalt și bine făcut. Îl chema Ferenc Kékkői, dar prizonierii îi spuneau între ei Verö Feri, adică Feri Bătăușul, căci aceasta era în fapt funcția lui și unica-i vocație.

Detectivul Papp ședea la o măsuță în dosul unei mașini de scris. Îmi făcu semn să mă apropii de masă și începu să completeze procesul verbal al interogatoriului. Îmi ceru numele, locul și data nașterii, numele tatălui și al mamei, domiciliul și cât timp locuisem acolo. Am răspuns corect la toate aceste întrebări, dându-mi numele Egon Blatt. Drept domiciliu, am dat

adresa la care fusesem arestat. Mă întrebă apoi unde locuisem până în iunie 1944, şi am zis: „Nu răspund la această întrebare". Papp se ridică din scaun, veni în dreptul meu şi de la o distanţă cam de o jumătate de metru, dintr-o zvâcnire a piciorului drept, îmi dădu o lovitură foarte puternică în testicule. Am gemut şi mi s-au înmuiat genunchii; m-am clătinat, însă am izbutit să nu cad din picioare. Papp se întoarse la locul lui şi reluă întrebările. M-am ţinut de prima linie de apărare şi am refuzat să răspund la întrebările pertinente. Reveni de câteva ori la întrebarea centrală despre legătura mea de partid: Cine era? Când îl văzusem ultima dată? Când şi unde trebuia să ne întâlnim? Şi tot aşa. Era clar că aceasta era întrebarea pe care o socoteau cea mai urgentă şi că sperau să scoată de la mine ce le trebuia ca să pună mâna pe Sanyi. Răspunsul meu fu că nu aveam om de contact cu partidul.

După un timp, Papp zise: „Bine, o să vedem noi cât o să mai faci pe eroul". Se ridică de pe scaun şi, ajutat de bărbatul înalt şi bine făcut, îmi dădu jos lanţurile. Apoi îmi porunci să-mi scot pantofii şi ciorapii şi să mă întind pe burtă. Îmi îndoiră picioarele de la genunchi astfel încât gambele îmi erau perfect verticale, una lângă alta, cu tălpile picioarelor în sus, perfect orizontale şi de asemenea aliniate. Feri Bătăuşul deschise radioul şi dădu muzica tare. Din întâmplare, se difuza uvertura la *Bărbierul din Sevilla*, ceea ce mă făcu să mă gândesc o clipă la ironia soartei: în alte împrejurări, aş fi ascultat cu plăcere bucata respectivă. Apoi Feri se postă îndărătul meu cu un baston de cauciuc uriaş şi greu pe care-l alese din colecţia atârnată într-un rastel pe perete. Ce s-a întâmplat pe urmă a fost oribil, dar îmi aduc aminte cu limpezime că dincolo de groază, senzaţia covârşitoare fu una de totală surpriză. Mă aşteptasem la o lovitură care să doară cumplit şi să mă facă să sufăr. Dar în loc de asta, treceam prin ceva cu totul diferit: era ca şi cum aş fi fost aruncat de la etajul zece şi aş fi aterizat pe tălpi. Am simţit lovitura până în măduva oaselor, dar am strâns din dinţi şi n-am scos nici un sunet. Urmă o a doua lovitură, apoi o a treia. Durerea creştea la fiecare lovitură. În cele din urmă n-am mai putut să-mi reţin un geamăt. Se opriră un moment şi-mi îndesară şosetele în gură drept căluş. Apoi continuară.

După douăzeci de lovituri îmi ordonară să mă ridic în picioare. De-abia eram în stare; picioarele îmi erau atât de

umflate încât nu le-am recunoscut. Detectivul Papp îmi ordonă să alerg pe loc. Nu puteam şi nici nu doream să încerc. Dar el apucă un baston de cauciuc mai mic, se aşeză pe vine şi începu să mă lovească cu bastonul peste degetele de la picioare, silindu-mă să sar. Cu această metodă m-au făcut să alerg pe loc. Mi-am zis că era doar o altă formă de tortură, dar mai târziu am aflat că făcea parte dintr-o tehnică bine pusă la punct care urmărea să prevină deformarea permanentă a labelor de la picioare. După o alergare pe loc de câteva minute, mi se spuse să mă opresc şi Papp îşi reluă întrebările. Deşi tremuram, eram lac de sudoare şi un pic ameţit, mă simţeam încă în control, aşa că am continuat să refuz să răspund. Mi se ordonă să mă întind din nou pe jos în aceeaşi poziţie ca mai înainte. Fără să vreau, mi-am îndoit degetele de la picioare şi Feri îmi atrase atenţia că dacă le îndoiam, aveau să-mi fie rupte. Am căpătat încă douăzeci de lovituri. Cum şosetele îmi fuseseră vârâte în gură de la bun început, n-avea nici o importanţă dacă gemeam sau ţipam. Am încercat să refuz să-mi ţin picioarele ridicate cu tălpile expuse, dar fui lovit cu picioarele în coaste şi cu bastonul de cauciuc în diverse părţi ale trupului, până ce am revenit în poziţia prescrisă şi am continuat să absorb loviturile la tălpi. La capătul acestei noi runde de douăzeci de lovituri, din nou mi se porunci să mă ridic în picioare şi din nou fui silit să alerg pe loc, cu aceeaşi metodă ca mai înainte. Detectivii făcură apoi o scurtă pauză, în timpul căreia băură ostentativ apă şi mâncară fructe zemoase. Prin aceste gesturi, se sconta pe presiunea psihologică, fiindcă îmi era o sete cum nu-mi aduceam aminte să fi simţit vreodată în viaţă.

Pe urmă, anchetatorii trecură la o altă formă de tortură de care auzisem dinainte: am fost supus la şocuri electrice, provenite de la un generator pe care unul din agenţi îl ţinea în poală, învârtind de mâner. Unul din cele două fire ale generatorului îmi fu legat de gleznă, iar celălalt aplicat rând pe rând la cap, pe ceafă, în gură şi pe organele genitale. Cu cât mânerul era sucit mai repede, cu atât curentul care-mi străbătea corpul era mai puternic. Îmi făcea trupul să tresară şi să se cutremure, şi printre convulsii am înţeles cât de lesne un asemenea „tratament" te putea face să intri în panică şi să-ţi pierzi controlul. Mi-am dat însă totodată seama că era o armă mai ales psihologică, menită

să intimideze şi să înspăimânte mai degrabă decât să producă durere, căci efectul ei era incomparabil mai blând decât al bătăilor pe care le îndurasem.

După vreo jumătate de oră de şocuri electrice, interogatoriul fu reluat, cu acelaşi rezultat ca mai înainte. Urmă o altă rundă de bătaie la tălpi; dar, pesemne, Feri Bătăuşul avea nevoie de o pauză, căci după ce mi se porunci să mă întind din nou la podea, bătaia fu reluată de Papp. Lovea tot atât de expert ca Feri, astfel încât această a treia repriză nu fu cu nimic mai uşoară decât primele două. Alergatul pe loc fu şi mai greu de data aceasta, şi simţeam că în curând o să leşin. Totuşi, la reluarea interogatoriului, m-am menţinut pe poziţia de dinainte. Deşi îmi pregătisem o a doua linie de apărare, planul meu era s-o ţin în rezervă pentru a doua zi de anchetă. Îmi făcusem cumva socoteala că, după un timp, vor înceta să mă bată, fiindcă nu puteau avea intenţia să mă omoare înainte de a fi extras de la mine ce vroiau să afle. Dar după un moment de odihnă, Feri Bătăuşul îşi reluă locul şi mi se porunci să mă întind din nou la podea.

În acest moment am simţit că nu mai rezistam şi am decis să schimb tactica. Dar vroiam ca schimbarea să pară spontană, aşa că am înghiţit primele lovituri, apoi dintr-o dată m-am întors pe spate şi am spus că eram gata să vorbesc. Cei patru agenţi mă înconjurară cu figuri întrebătoare. Da, am zis, aveam o legătură de partid cu care ar fi trebuit să mă întâlnesc în locul cutare la ora opt în seara de 27 august (ziua în care fusesem adus la Budapesta). În caz că unul dintre noi nu apărea la întâlnire, trebuia să ne întâlnim în acelaşi loc şi la aceeaşi oră o lună mai târziu. Plasam astfel întâlnirea cu o lună în viitor. Bineînţeles, locul şi ora erau fictive; scopul meu era să câştig timp. „Mărturisirea" mea fu primită cu suspiciune. Unul din agenţi zise: „Eşti prea tânăr să ne tragi pe sfoară". Dar am insistat că spuneam adevărul. Îmi puseseră la încercare veracitatea întrebându-mă cine era omul meu de legătură. Le-am spus că nu-i ştiam numele dar am confirmat descrierea fizică a lui Sanyi pe care o aveau ei, adăugând că între timp îşi lăsase mustaţă (ceea ce nu era adevărat). Îmi puseseră câteva întrebări despre întrunirea Comitetului local al partidului în iarna dintre 1942-'43; toţi cei care luaseră parte la ea, în afară de mine, fuseseră arestaţi în

toamna lui '43. Am confirmat ceea ce ştiam că le era deja cunoscut despre această întrunire. Am reprodus toate informaţiile lor cu acurateţe şi fără ezitare, ceea ce pare că a mers. S-au întors apoi la întrebarea despre următoarea mea întâlnire cu Sanyi, în ce loc şi la ce oră urma să aibă loc, şi am repetat data de 27 septembrie împreună cu tot restul. În sfârşit, mi s-a ridicat o piatră de pe inimă când îl auzii pe Papp spunând: „O să-ţi frângem toate oscioarele dacă nu apare la întâlnire", fiindcă asta însemna că deocamdată acceptaseră răspunsul meu.

Mi se dădu atunci un pahar cu apă şi interogatoriul continuă. Unde locuiserm înainte de iunie 1944? Eram hotărât să nu-i trădez pe Iszlai orice s-ar întâmpla. Le-am dat în schimb adresa unei familii care fusese deportate, spunând că subînchiriasem pur şi simplu o cameră şi că ei habar n-aveau că trăiam clandestin. Urmară alte câteva întrebări despre posibili prieteni, legături şi ajutoare. Am spus că singurele mele legături (în afară de Sanyi) erau persoanele de la care închiriasem casa, văduva de la care închiriasem o cameră înainte de a mă muta în casă şi cunoştinţele făcute recent în adăpostul antiaerian, adăugând că nimeni dintre aceştia nu ştia că trăiesc clandestin, ceea ce din întâmplare era adevărat. Şi care erau celelalte legături ale mele? Cine şi unde erau cei care distribuiseră manifestele Partidului Păcii în vara lui 1943? Ştiam că DEF-ul aflase de la Grünfeld, care fusese arestată şi vorbise în toamna lui '43, că la acţiune participaseră zece oameni – cinci cupluri. Deşi unii dintre participanţi fuseseră deportaţi, cei mai mulţi erau la Batalioanele de Muncă. DEF-ul avea jurisdicţie asupra lor, aşa încât era esenţial să nu divulg nici un nume. Am adoptat linia că într-adevăr eu organizasem difuzarea manifestului şi că, da, participaseră cinci bărbaţi, unii ajutaţi poate de logodnice; am rememorat chiar şi orele şi locurile unde se întâlniseră sau ar fi trebuit să se întâlnească cu Grünfeld pentru a-şi ridica tranşa de manifeste pe care le aveau de împărţit. Am susţinut însă că nu cunoşteam numele nici unuia din participanţi. Fuseseră mobilizaţi de Béla Józsa, care îi trimisese la mine pentru instrucţiuni; îi întâlnisem în diverse locuri cu ajutorul a diverse parole şi nu aflasem niciodată cine erau. Cum Józsa era mort, o asemenea mărturisire nu făcea nici un rău şi normal că agenţii au strâmbat din nas. S-au mulţumit să spună însă, „N-ai să scapi tu aşa uşor. O să ne

întoarcem noi la treaba asta". Pe cât se pare, nu aveau chef să o ia de la capăt cu bătaia.

Mi se ordonă să-mi pun şosetele şi pantofii. Dar pantofii nu mă mai încăpeau şi nu i-am putut pune. Atunci unul din anchetatori puse mâna pe un pantof şi-mi vârî piciorul înăuntru cu forţa, în timp ce altul mă ţinea la podea; mai întâi un picior, pe urmă celălalt. Durerea era teribilă şi eram convins că la mijloc nu era decât o altă formă de tortură, fiindcă nu-i costa nimic să mă lase să mă întorc cu pantofii în mână, aşa cum aş fi preferat. Dar mai târziu am aflat că regula aceasta făcea şi ea parte integrantă din protocolul de „tratament", întrucât se presupunea că silirea piciorului înapoi în pantof şi ţinerea lui acolo practic tot timpul făceau ca inflamarea să nu ducă la o deformare permanentă a labei.

Mi s-au pus din nou lanţurile şi am fost dus înapoi la locul meu din sala comună. Tremuram şi aveam friguri; picioarele îmi erau complet diforme şi fiecare pas era chin curat, lucru care trebuie că mi se citea pe faţă. De asemenea, îmi era greaţă. Curând am auzit prima şoaptă. „Câte lovituri?"

„Vreo şaptezeci", am spus.

„Oho, multe. Dar prima zi e cea mai rea. Mai vine cineva după tine?" Întrebarea era un fel politicos de a se interesa dacă trăsesem pe cineva după mine, dacă trădasem numele cuiva. Principalul criteriu după care prizonierii judecau comportamentul unui tovarăş era numărul celor arestaţi în urma anchetării sale, altfel spus câţi „veneau după" el sau ea.

„Nu", am spus. După o vreme, se servi cina, şi-mi aduc aminte că era iahnie de fasole roşie. Îmi venea să vomit mai degrabă decât să mănânc, dar spre surprinderea mea nu numai gărzile, ci şi vecinii mei stăruiau să mănânc. „Trebuie să-ţi păstrezi puterile", îmi şopti vecinul. „Trebuie să mănânci". M-am silit să înghit cât am putut.

Când veni momentul să fim scoşi la closet, pur şi simplu n-am fost în stare să mă ridic. Unul din jandarmi se apropie ameninţător. „Vrei să-ţi dau vreo două şuturi să te ajut să te ridici? Bărbat eşti, sau ce naiba?" Pe urmă se întoarse către vecinul meu, care era deja în picioare. „Ajută-l pe nenorocitul ăsta să se ridice". Marşul la closet, care se afla afară în curte, a fost un chin pentru mine în seara aceea, deşi, în săptămânile care au

urmat, acesta avea să fie momentul cel mai plăcut al zilei: în vreme ce aşteptam să ne vină rândul (nu erau decât două closete, aşa că stăteam la coadă câte cincisprezece-douăzeci de minute), ne mai puteam schimba locurile şi astfel era posibil să facem cunoştinţă între noi şi să conversăm în şoaptă. Acesta era principalul nostru canal de ştiri zilnice. La întoarcerea de la closet, mi se permise în fine să-mi scot pantofii pe timpul nopţii. I-am pus la căpătâi drept pernă împreună cu jacheta, m-am întins şi m-am acoperit cu vestonul. Îmi era frig şi greaţă, tot trupul mă durea, iar picioarele îmi erau două imense bucăţi de durere. Totuşi aveam un straniu sentiment de satisfacţie. Trecusem de prima zi fără să trag pe nimeni după mine.

A doua zi am fost luat la interogatoriu de aceiaşi anchetatori, minus cel tânăr, care de data asta nu era de faţă. Începură prin a redeschide chestiunea următoarei mele întâlniri cu Sanyi, zicând că îi mînţisem. Am repetat cele spuse deunăzi, la care mi-au scos lanţurile, mi-au poruncit să-mi dau jos pantofii şi şosetele, mi-au îndesat şosetele în gură şi au început să mă bată la tălpi cu măciuca de cauciuc. De data aceasta, loviturile au fost şi mai dureroase, fiindcă tălpile îmi erau rău umflate şi rănite. După douăzeci de lovituri se opriră şi-mi ordonară să alerg pe loc. Durerea era mai mare decât în prima zi, dar primul şoc trecuse şi îmi spuneam în sinea mea: „Dacă au înghiţit odată povestea, au s-o înghită şi a doua oară". Şi într-adevăr, am aflat în cursul următoarelor două săptămâni că fiecare interogatoriu se desfăşura după un acelaşi „ritual": trebuia să înceapă cu o bătaie serioasă care să „înmoaie" victima, adică să o convingă să coopereze. Pentru a iniţia bătaia, se redeschidea una din întrebările la care răspunsul dat părea cel mai puţin credibil sau era de cea mai mare importanţă pentru anchetatori. În orice caz, după douăzeci de lovituri, un hematom subcutanat de vreo cinci centimetri se deschise şi sângele se scurse peste tot pe jos. Nonşalant, Feri Bătăuşul scoase o trusă de prim ajutor şi turnă tinctură de iod peste rana care sângera pentru a o dezinfecta. Dezinfecţia făcea parte şi ea din rutina torturii: prizonierul trebuia ţinut în formă ca să poată fi bătut în continuare. Pe urmă piciorul îmi fu bandajat, pentru ca a doua zi bandajul să-mi fie scos împreună cu şosetele, spre a mi se administra alte douăzeci de lovituri. Pare o nebunie, dar aşa a fost.

În următoarele două săptămâni şi jumătate, am fost interogat aproape zilnic de aceiaşi trei sau patru agenţi. Au fost zile foarte grele. De obicei, uşiţa din stânga mea se deschidea şi unul din detectivi apărea în prag. Privea alene printre rândurile de prizonieri, alegându-şi victima fără grabă, spre a savura atmosfera încordată de teroare pe care o stârnea apariţia lui în sală. Apoi pronunţa încet un nume, de obicei doar prenumele cuiva, „Egon" bunăoară, sau făcea doar un semn cu degetul către cel selecţionat. Victima se ridica în picioare şi îl urma în camera de tortură. În zilele când alegerea nu cădea asupra mea, simţeam un fel de uşurare de nedescris. Când eram ales, rutina era mai mult sau mai puţin aceeaşi ca în a doua zi de anchetă. Începea cu, „Ai minţit când ne-ai spus asta şi asta", şi continua cu o rundă de cel puţin douăzeci de lovituri. De îndată ce am înţeles cum mergea treaba, mi-a fost mai uşor să îndur loviturile. Orice durere e mai uşor de suportat dacă îi poţi prevedea un capăt. De câteva ori, agenţii mi-au aplicat din nou tratamentul cu electroşocuri, dar nu eram prea sensibil la el. Adevărata tortură era bătaia. Cât priveşte substanţa întrebărilor, adoptasem următoarea strategie: să admit tot ce ştiam că ştiu şi ei după arestările anterioare; să nu furnizez fapte noi; să nu dau nume noi. Firește, partea cea mai grea era să nu dezvălui numele persoanelor despre care DEF-ul ştia că există, dar nu cine sunt. Pentru asta, trebuia să inventez poveşti care să explice de ce nu le ştiam numele. Fiecare din aceste povestioare era în sine mai mult sau mai puţin credibilă, dar toate puse laolaltă dădeau un rezultat pe care torţionarii mei mi-l imputau adesea: „Nu ne-ai dat pe nimeni, nenorocitule".

Mai întâi şi mai întâi, m-au întrebat cine mă recrutase în partid. Le-am spus că Béla Józsa. Pentru asta, a trebuit să născocesc o poveste despre cum am ajuns să-l cunosc pe Józsa, o poveste în care nu mai figura nimeni altcineva. Acţiunile la care luaseră parte cei arestaţi dinainte – Hovány, Holländer şi Grünfeld – le-am recunoscut fără înfloriturí, minus numele celor necunoscuţi de către DEF. Am susţinut că nu-i cunoşteam pe nume, întrucât fuseseră recrutaţi fie de Béla Józsa, fie de una din legăturile lui, şi trimişi la mine cu parole de recunoaştere. În sine, lucrul nu era imposibil, firește, dar prin efect cumulativ toate aceste episoade deveneau destul de greu de crezut: era

vorba de toţi cei care mă recrutaseră în mişcare, de toţi cei care distribuiseră manifestul Partidului Păcii şi nu fuseseră arestaţi în 1943, de legăturile mele de la Dermata, precum şi de alţii. Cu toate astea, odată ce scorneam o poveste, mă ţineam de ea cu sfinţenie. Mi-am dat seama că dacă mă abăteam câtuşi de puţin, fie şi într-o chestiune măruntă, de la varianta predată iniţial, întregul eşafodaj s-ar fi prăbuşit.

Povestea pe care a trebuit s-o inventez ca să explic livretul militar căpătat de la Galambos, în care-i înlocuisem numele cu cel de Antal Somogyi, a fost una din cele mai trase de păr. Varianta mea era că găsisem livretul din întâmplare, în parc, sub o bancă. Mi-am dat seama că era cusută cu aţă albă, dar altceva pur şi simplu nu mi-a trecut prin cap. Dacă nu-l găsisem din întâmplare, însemna că cineva mi-l dăduse, faptă pe care nu i-o puteam atribui lui Józsa, fiindcă livretul era din 1944, după ce Józsa murise. Aşa că m-am ţinut cu dinţii de această poveste incredibilă, ziua în care livretul a fost tema principală a interogatoriului fiind una din puţinele în care am încasat mult peste obişnuitele douăzeci de lovituri. Însă până la urmă, anchetatorii au fost nevoiţi să consemneze în protocolul oficial varianta mea iniţială, inclusiv sub care anume bancă din care parc găsisem livretul, în ce zi şi la ce oră. Urma o descriere exactă a procedeului întrebuinţat pentru a înlocui numele original, privinţă în care am spus adevărul. Se înţelege că acesta nu era genul de mărturisire cu care un anchetator la DEF să se mândrească pentru că a smuls-o, şi am plătit din greu pentru a-i fi făcut s-o înghită. O altă întrebare se ivi când, la câteva zile după plecarea mea din Cluj, jandarmeria locală îmi percheziţionă amănunţit locuinţa şi găsi pistolul, care fu trimis la Budapesta. Cine îmi dăduse pistolul? De data aceasta le-am spus adevărul, şi anume că îl cumpărasem de la un soldat german. Deşi n-am ascuns nici un detaliu, nu m-au crezut şi am fost din nou bătut zdravăn.

Spre sfârşitul celei de-a doua săptămâni, detectivul Papp redeschise chestiunea întâlnirii mele cu Sanyi şi când i-am repetat că următoarea întâlnire urma să aibă loc la 27 septembrie, Papp deveni ameninţător şi spuse cu o voce prevestitoare: „Ascultă, jumătate din răstimpul până la 27 septembrie a şi trecut. Dacă amicul tău nu apare la întâlnire pe 27, n-aş vrea să fiu în pielea ta. Asta e ultima ta şansă să ieşi din groapa pe care

ţi-ai săpat-o". Deşi mă cutremuram la gândul că previziunea lui era ca şi împlinită, n-am arătat vreo urmă de şovăială şi m-am menţinut pe poziţia mea.

Pe la jumătatea lunii septembrie, am aflat că se dădeau lupte în apropiere de Cluj, la Turda, care era de cealaltă parte a graniţei dintre Ungaria şi România. Veştile de acest fel ajungeau la noi în trei feluri. Mai întâi, puteau veni prin cele două prizoniere tinere care lucrau la bucătărie. Acolo auzeau conversaţiile personalului şi uneori vedeau ziarele. Aceste femei ne aduceau mâncarea de la bucătărie şi ne-o împărţeau, prilej cu care pe şoptite se schimbau informaţii. În al doilea rând, la fiecare câteva zile erau aduşi prizonieri noi, pe care vecinii îi descoseau tot pe şoptite, aşa cum făcuse Pali cu mine în prima zi. În al treilea rând, unii din jandarmii care şedeau de pază în faţa rândurilor citeau când şi când ziarele. Prizonierii din primul rând puteau deslusi titlurile mari. Ajunge să spun că ştiam mai mult sau mai puţin exact ce se întâmpla în lume, şi mai ales pe frontul de est, care se apropia. Puţin după 20 septembrie, am primit vestea că oraşul Cluj devenise zonă de război. Am simţit o imensă uşurare, căci în noile împrejurări presupusa mea întâlnire cu Sanyi din 27 septembrie nu mai putea fi verificată, iar ameninţările lui Papp erau zadarnice. Dar impactul acestor evenimente asupra cazului meu a depăşit cu mult acest amănunt crucial. În câteva zile, mi-am dat seama că persoana mea devenise mult mai puţin importantă. Ancheta mea a fost preluată de către cei doi detectivi care mă aduseseră de la Cluj. Papp şi Feri Bătăuşul erau ocupaţi cu noii-sosiţi.

Eram în continuare bătut la începutul fiecărei sesiuni, dar bătăile erau mult mai uşoare. Regula era tot de douăzeci de lovituri – poate că detectivii trebuiau să raporteze numărul de lovituri administrate – dar o lovitură dată de „şef" pur şi simplu nu se compara cu una de-a lui Papp sau Feri. La vremea respectivă, am atribuit acest lucru faptului că şeful era mai în vârstă şi părea mai puţin vânjos decât cei doi. Dar mai târziu, am aflat că omul acesta, András Juhász, căruia prizonierii îi spuneau Pipás (Pipaşul), era cel care-l omorâse în bătaie pe Ferenc Rósza în 1943. În orice caz el condusese interogatoriul în noaptea în care Rósza, neputându-se întoarce în sala comună pe propriile picioare, trebuise să fie cărat înapoi şi fusese trântit pe jos, unde

în timpul nopții a și murit. Evident, odată ce Clujul nu mai era accesibil, relevanța oricărei informații despre contactele mele de acolo devenise practic nulă. În fapt, centrul de greutate al anchetei se deplasă de la încercarea de a-mi smulge noi mărturisiri la cea de a pune cap la cap toate poveștile spuse mai înainte pentru a alcătui astfel o narațiune închegată din succesiunea de episoade înregistrate în sesiunile precedente. Astfel, la aproximativ patru săptămâni după sosirea mea la Budapesta, cazul meu fu închis și procesele verbale ale anchetei mele erau gata pentru a-i fi înmânate procurorului care-mi pregătea acuzarea. Mai aveam însă de petrecut încă vreo două-trei săptămâni la DEF, căci procesele se organizau pe grupuri de acuzați mai degrabă decât pentru un singur individ. Eu făceam parte dintr-un grup de cincisprezece sau douăzeci de comuniști cărora ni se pregătea un proces comun.

*
* *

Poate că ar fi nimerit să spun aici câteva cuvinte în plus despre infernul în care am fost torturat, printre atâția alții. Grupul de detectivi – ofițeri de jandarmi în haine civile – cunoscuți nouă sub numele de DEF, constituiau o organizație deosebit de eficientă. Crudă și inumană, dar eficientă. Mai toți comuniștii activi în timpul războiului au fost prinși după perioade relativ scurte de activitate. Majoritatea au fost repede făcuți să vorbească și trimiși în instanță, iar apoi la închisoare. Puținii care nu vorbiseră au fost condamnați pe baza depozițiilor tovarășilor lor și trimiși la închisoare. Puțini au fost uciși, poate că uneori din greșeală. Dar a spune că scopul torturii nu era să omoare omul, ci să-i înfrângă rezistența nu scuză cu nimic moartea celor care au pierit din cauza ei. Puțini inocenți au fost vreodată arestați, dar cei care erau, ieșeau după câteva zile.

În momentul sosirii mele, comandantul operațiunilor DEF era un ofițer de jandarmi pe nume István Juhász (nici o legătură cu András Juhász (Pipașul) care mă arestase; Juhász, adică „Ciobanu", e unul din cele mai răspândite patronimice maghiare.) DEF-ul lucra într-o foarte strânsă cooperare cu secția politică a poliției budapestane, condusă pe atunci de Tibor

Wayand. Atât István Juhász, cât şi Tibor Wayand veniseră să mă vadă la scurtă vreme după sosirea mea; m-au cântărit rapid în cursul unei conversaţii care mi s-a şters din memorie. Conducătorii, ca şi detectivii organizaţiei aveau grade militare de jandarmi, dar purtau haine civile. Gărzile, în schimb, erau jandarmi în uniformă. Efectivul de detectivi era surprinzător de mic, mult sub o sută, la care se adăugau detectivii din provincii, poate câteva zeci. După război, mulţi dintre ei, printre care András Juhász-Pipás, au fugit în Vest; dar István Juhász, Papp şi Feri Bătăuşul au fost prinşi, condamnaţi la moarte şi spânzuraţi. Nu ştiu ce s-a ales de Wayand.

Următorul episod ilustrează grăitor eficienţa acestei organizaţii. Pe când eram anchetat la DEF, un tânăr de vreo douăzeci de ani evadă. Nu era unul din prizonierii bine păziţi – cu alte cuvinte, nu era în lanţuri. Într-o dimineaţă, în timpul ieşirii la closet, reuşise cumva să se ascundă în spatele latrinei şi, pe când gărzile îi escortau îndărăt pe ceilalţi prizonieri, sărise gardul şi fugise. Cei reţinuţi la DEF nu purtau zeghe, aşa că evadatul era îmbrăcat în haine civile şi fiind din Budapesta, cunoştea bine oraşul. În câteva minute, absenţa lui fu descoperită, zona din jurul privatei fu cercetată şi în curând toată lumea află că evadase. Bineînţeles, jubilam cu toţii în tăcere. Închipuiţi-vă deci amărăciunea noastră când până în seară omul fu adus înapoi. Creierele de la DEF, am aflat pe urmă, judecaseră în felul următor: cum n-avea bani de autobuz sau tramvai şi era din Pesta, adică de pe malul stâng al Dunării, probabil că evadatul avea să treacă unul din poduri pe jos. La fiecare din cele cinci sau şase poduri peste Dunăre aflate în apropiere au fost trimise echipe de câte doi detectivi, care în câteva minute au şi ajuns la posturi, trecând neobservate. Una din ele a pus mâna pe el puţin mai târziu, pe când trecea podul lor. (După această păţanie, deţinutul fusese bătut la sânge, dar a supravieţuit.) Pentru a pune lucrurile în perspectivă, trebuie remarcat că oraşul Budapesta număra la acea vreme două milioane de locuitori.

Jandarmii care ne păzeau erau primitivi şi extrem de brutali, dar mai erau şi excepţii. Unul din ei, pe nume Toth, era mai înţelegător faţă de suferinţele prizonierilor, în sensul că închidea ochii la încălcarea regulilor. Sub supravegherea lui, se putea purta o conversaţie; se putea cere – şi primi – un pahar cu apă;

şi uneori se putea chiar ieşi la closet în afara programului. Odată, însă, Toth îi duse un mesaj soţiei unui prizonier, spunându-i că acesta supravieţuise anchetei. Fu prins şi dispăru dintre noi; am aflat mai târziu că fusese condamnat la 12 ani de închisoare. Dar cazul lui era excepţional. Majoritatea celor aproximativ cincisprezece jandarmi care ne păzeau erau scursura pământului, nişte bestii crude şi de multe ori sadice.

Cât despre prizonieri, tovarăşii mei: la început erau toţi din Budapesta, eu fiind singurul care fusesem adus din provincie. Pali Schiffer, vecinul meu din ziua când fusesem adus în sala comună, era un om foarte inteligent şi cultivat, care citise mult şi ştia multe, şi avea un dar unic de povestitor. László Grünwald, un om înspre cincizeci de ani care fusese membru al Comitetului Central al Partidului Comunist şi făcuse parte din conducerea Sindicatului Lucrătorilor Textili, fusese exclus din partid cu un an înainte de arestare, fiindcă fusese bănuit de trădare în legătură cu arestarea unui alt membru al Comitetului Central. Avea o explicaţie convingătoare pentru evenimentele care duseseră la excluderea lui din partid, şi luase poziţia că asemenea erori puteau fi lesne comise, din cauza sărăciei informaţiilor de care dispunea Comitetul Central. Era pe deplin încredinţat că, după război, o anchetă imparţială avea să-l reabiliteze. Îmi plăceu atitudinea lui şi faptul că la anchetă nu spusese nimic sau cel puţin nu trăsese pe nimeni după el, în ciuda activităţii îndelungate şi a numeroaselor sale legături. Grünwald, găseam, era un om înţelept şi practic, cu o bogată experienţă de viaţă în multe privinţe. Datorită comportării lui la DEF, se bucura de mult respect printre deţinuţi, deşi fusese exclus din partid. În momentul sosirii mele, el era unul din cei patru tovarăşi în lanţuri.

De cea mai mare trecere, mai ales printre tineri, se bucura un prizonier cu doar un an mai în vârstă decât mine, Jenő Hazai, şeful unei organizaţii de tineret din Budapesta, conduse de comunişti. Împreună cu alţi câţiva, fusese arestat cu vreo patru luni înainte de sosirea mea şi exercita un fel de conducere pozitivă prin care susţinea moralul celor din grupul său, deşi propria lui comportare la anchetă nu fusese impecabilă; nu fusese în stare să evite complet divulgarea altor nume. Era un tânăr ager la minte, destoinic, înzestrat cu un excelent simţ de orien-

tare, precum şi cu talentul de a sesiza imediat situaţiile noi şi sensul desfăşurării lor; într-un cuvânt, avea calităţi de conducător. Şi el era în lanţuri. Logodnica lui, Rózsi (Roza), era una din prizonierele care lucrau la bucătărie. Un al treilea prizonier în lanţuri era Sándor Lichtmann, un bărbat în jur de treizeci de ani, metalurg (strungar), unul din conducătorii organizaţiei de partid din Budapesta, care fusese arestat şi el cu câteva luni înainte de sosirea mea. Înainte de arestare, fusese omul de legătură al lui Hazai şi al altor câţiva deţinuţi. Al patrulea prizonier în lanţuri era Pityu Deutsch, membru al aceleiaşi organizaţii de tineret ca Hazai. Nu-mi mai aduc aminte de ce era în lanţuri.

Un caz mai aparte era cel al lui Ferenc Iliás. Acesta era conducătorul (comunist) al unei mari organizaţii necomuniste de fermieri. Avea multe legături şi fusese crunt torturat timp de mai multe săptămâni. Rezistase, dar când a simţit că nu mai poate să îndure, a apucat puşca jandarmului care era cel mai aproape de el şi şi-a înfipt baioneta în gât, cu gândul să-şi pună capăt vieţii. Rănit, fusese dus la spital şi adus înapoi câteva zile mai târziu pentru reluarea anchetei. Cu toate acestea, nu a tras pe nimeni după el. Károly Fekete avea să joace un rol de scamă în viaţa mea, aşa că voi vorbi amănunţit despre el mai încolo. Ajunge să spun aici că era de meserie argintar şi aurar, avea în jur de douăzeci şi cinci de ani şi era membru al Partidului Comunist; fusese arestat în timp ce îşi efectua serviciul militar. Activitatea revoluţionară în timpul serviciului militar era pasibilă de sentinţa capitală, aşa că deasupra capului său atârna o probabilă pedeapsă cu moartea. Alţi doi prizonieri care au jucat indirect un rol în aventurile mele de după detenţia la DEF au fost András Hegedüs, un student la politehnică, comunist, care activase sub conducerea lui Lichtmann şi fusese arestat la scurtă vreme după mine în prima jumătate a lunii septembrie; şi István Blahó, un tânăr oţelar comunist care petrecuse două luni la DEF înainte de sosirea mea.

Dintre femei, le-am menţionat deja pe Magda Ságvári, care era (fără s-o ştie) văduva lui Endre Ságvári, şi pe Rózsi, logodnica lui Hazai, care lucra la bucătărie. O a treia prizonieră, Zsuzsa (Suzana) Fehér, era sora unui bine cunoscut conducător

comunist care se afla încă în libertate. Fusese torturată ca să-l dea de gol. Nu o făcuse.

Toți acești prizonieri, în special cei aflați la DEF de peste trei luni, erau într-o stare fizică destul de proastă. Pe timpul detenției mele la DEF, soseau câțiva noi prizonieri în fiecare săptămână. Unul din cei puși în lanțuri (așadar eram acum șase în această condiție) fu László Fischer, un tâmplar de treizeci de ani care fusese implicat, pare-se, într-o importantă acțiune de partid ce avusese loc în luna august. Fusese luat la interogatoriu la scurt timp de la sosire și adus înapoi câteva ceasuri mai târziu, într-o stare destul de proastă. Îi șopti vecinului său că nu știa cât mai putea să reziste și că nu vroia să facă rău nimănui. În timpul nopții, luă din jachetă un ac de siguranță ce nu-i fusese descoperit la percheziția de după arestare și îl înfipse de mai multe ori în încheietura mâinii până dădu de o venă, pe care o perforă. Sângeră câteva ore, până ce, spre zori, băltoaca de sânge formată pe pardoseală lângă locul lui atrase atenția jandarmilor. Era inconștient dar încă trăia. Gărzile îi legară imediat antebrațul deasupra rănii ca să oprească hemoragia și încercară să-l readucă în simțiri stropindu-l cu apă rece pe față. Cum însă nu-și revenea, fu transportat la spital. Acolo fu reanimat, rana de la încheietură îi fu tratată, și câteva zile mai târziu, după ce se întremase un pic, fu readus la DEF. Poate că acest răgaz fusese suficient pentru ca legăturile lui, auzind că fusese arestat, să se ascundă sau să nu apară la întâlniri; poate că incidentul mai temperase zelul anchetatorilor; în orice caz, deși a mai fost bătut de câteva ori, n-a venit nimeni după el.

O altă arestare făcută spre sfârșitul lunii septembrie a fost cea al lui Márton Schiller, un arhitect cu o funcție de conducere în partid. Fu bătut, dar mult mai puțin sever decât ar fi fost bătut fie și numai cu două săptămâni mai devreme. Pentru prima dată aveam impresia că evenimentele din afară aveau un oarecare efect asupra anchetatorilor noștri.

La sfârșitul lui septembrie sau începutul lui octombrie fu adus un grup de vreo patruzeci de prizonieri. Erau mineri comuniști din regiunea Tatabánya, principalul bazin carbonifer din Ungaria; erau acuzați de plănuirea și executarea parțială a unor acțiuni de sabotaj. Conducătorii lor, Goda și Mannherez, erau oameni în jur de patruzeci de ani, bine clădiți și vânjoși. În spe-

cial Goda era o prezență impunătoare. O curiozitate despre grupul de mineri era faptul că unii dintre ei erau etnici germani; în Ungaria puțini etnici germani erau comuniști. Sosirea acestui grup la DEF ne-a ridicat moralul: dovedea faptul că mișcarea comunistă din Ungaria avea totodată rădăcini populare și le-a transmis același mesaj și torționarilor noștri.

În primele zile ale lunii octombrie, DEF-ul își mută sediul pe malul estic al Dunării în Pesta, în clădirea unui fost seminar rabinic pe strada Rökk Szilárd. Furăm mutați cu toții într-o sală mare, în condiții aproape identice cu cele din localul anterior. Aici ne-au surprins evenimentele din 15 octombrie. La începutul lui octombrie 1944, Armata Roșie trecuse fosta graniță româno-ungară (dinainte de 1940) și cucerise orașul Szeged, aflat la numai 150 de kilometri sud-est de Budapesta. Guvernul Regentului Horthy hotărî să încerce o lovitură de stat similară cu cea dată de România la 23 august, dar nemții îi aflară planurile și pe 14 octombrie masive trupe germane de întărire soseau la Budapesta. A doua zi, nemții îl răpiră pe fiul lui Horthy, căruia i se dădu un ultimatum, silindu-l să demisioneze sub amenințarea cu împușcarea fiului său. Ferenc Szálasi, șeful Partidului Crucile cu Săgeți (al mișcării naziste din Ungaria) preluă conducerea țării cumulând funcțiile de regent și prim-ministru.

O dată cu aceste evenimente, se vădi că printre gardienii noștri erau destui simpatizanți ai Partidului Crucile cu Săgeți, socotind că, în fine, sosise și momentul lor. În timpul nopții, câțiva prizonieri îi auziseră pe jandarmi plănuind să ia inițiativa patriotică de a ne lichida pe toți ca dușmani ai patriei. Ne-am dat seama că trebuia să facem ceva. O delegație de deținuți ceru o audiență cât mai grabnică la conducerea DEF-ului, căreia i se aduse la cunoștință ce vorbeau jandarmii între ei și i se reaminti că ofițerii superiori ai DEF-ului vor fi cei răspunzători de soarta noastră. N-am aflat niciodată ce măsuri s-au luat în privința jandarmilor, dar, câteva zile mai târziu, noi bărbații am fost în majoritate transferați la închisoarea militară de pe bulevardul Margareta, unul din bulevardele principale din Pesta, unde aveam să fim judecați de un tribunal militar special al Statului Major. Femeile deținute la DEF fură trimise la o închisoare de femei pe strada Conti, de unde erau aduse la proces.

În această închisoare militară am fost puşi cu toţii într-o celulă comună mare. Aici aveam voie să vorbim între noi, precum şi să ne mişcăm liber în celulă. Totodată, aveam paturi cu saltele de paie şi ne puteam spăla în fiecare dimineaţă. Mai aveam două zile până la proces şi am hotărât să adoptăm cu toţii aceeaşi linie politică şi să nu arătăm regret pentru ceea ce făcusem, ci, dimpotrivă, să menţinem că acţiunile noastre serveau adevăratelor interese ale naţiunii. Ni se dădu un avocat din oficiu care ne sfătui să arătăm regret, dar sfatul lui nu fu urmat.

Procesul n-a durat mult, întregul nostru lot de cincisprezece-douăzeci de acuzaţi fiind judecat în două sesiuni lungi care au ţinut ceva mai mult de o jumătate de zi, astfel încât fiecăruia dintre noi i-au revenit în medie cincisprezece până la douăzeci de minute. Nu prea ştiam la ce să ne aşteptăm în noua situaţie politică destul de incertă. Horthy tocmai fusese silit să demisioneze, iar Partidul Crucile cu Săgeţi, o organizaţie extremistă de tip naţional-socialist, preluase puterea. Spre marea noastră uşurare însă, am băgat de seamă că portretul lui Horthy încă mai atârna în sala de judecată în care eram audiaţi. Era un semn bun, văzând faptul că tribunalul încă nu era controlat de hoardele de la Crucile cu Săgeţi. Ne-am menţinut cu toţii pe linia politică hotărâtă dinainte răspunzând negativ la întrebarea judecătorului dacă regretam faptele comise. Când Fekete fu chemat însă la bară şi dădu acelaşi răspuns, judecătorul spuse că întrucât dusese o activitate revoluţionară în timpul serviciului militar activ, în cazul lui procurorul cerea pedeapsa cu moartea. Judecătorul înclina să-i dea, în schimb, închisoare pe viaţă, dar numai dacă regreta faptele comise; în caz contrar, avea să fie condamnat la execuţie prin împuşcare. Îi dădu lui Fekete cincisprezece minute de gândire şi dispuse o pauză. Având în vedere situaţia lui excepţională, Fekete fu insistent sfătuit de prizonierii cu vechime să spună cuvintele cerute de judecător, asigurându-l că era absolvit de obligaţia de a adera la frontul nostru comun. Oricât ar fi fost de important să avem o atitudine demnă la acest proces politic, nu merita să-şi piardă viaţa pentru aceasta. Fekete fu de acord şi, după pauză, îşi schimbă poziţia în conformitate cu dorinţele judecătorului. Până la urmă, Károly Fekete fu condamnat la închisoare pe viaţă, în vreme ce restul grupului nostru

luă între doi şi cincisprezece ani; mai precis, Sándor Lichtmann luă cincisprezece, eu luai paisprezece, László Grünwald luă doisprezece, Jenő Hazai luă zece iar András Hegedüs, doi. După pronunţarea sentinţei, noi am fost duşi înapoi în celulele noastre din bulevardul Margareta, iar femeile au fost duse înapoi la închisoarea lor. Am aflat după aceea că acest proces fusese ultimul act al tribunalului Statului Major: la câteva zile, un tribunal numit de regimul Crucile cu Săgeţi preluase toate procesele de pe rol.

Eram mai mult decât uşurat. O sentinţă de paisprezece ani poate părea un lucru foarte grav astăzi, dar în octombrie 1944 un singur lucru conta: dacă era sau nu sentinţa capitală. Şi ce uşor ar fi putut fi! Afară, se dezlănţuise teroarea Partidului Crucile cu Săgeţi. Aveau loc execuţii chiar în curtea închisorii noastre. La doar câteva zile după ce fuseserăm mutaţi aici, se zvoni că un spion britanic fusese executat în curtea închisorii; cel puţin aşa ne-a fost predată nouă informaţia. Abia după război am descoperit că „spionul britanic" fusese nimeni alta decât Hanna Szenes, o tânără sionistă, evreică din Ungaria care trăia în Palestina şi se oferise ca voluntară pentru misiunea de a fi paraşutată de Royal Air Force în Ungaria în scopul organizării unui grup de rezistenţă împotriva nemţilor. Fusese prinsă, condamnată la moarte şi executată. Prin urmare, nu aveam nici un motiv să privim apropiatul nostru proces ca pe o simplă formalitate şi chiar nu ştiam la ce să ne aşteptăm. Dacă am fi fost judecaţi de un tribunal numit de Szálasi, noul şef de stat, în locul celui încă loial lui Horthy, cu siguranţă că ar fi existat mai multe sentinţe capitale în lotul nostru. Din fericire pentru noi, Curtea care ne judecase era cu câteva zile în urma evenimentelor.

După proces, am început să ne organizăm viaţa din închisoare. Comuniştii nu erau singurii închişi, dar în două celule eram în majoritate. Faptul că puteam vorbi nestingheriţi între noi era o mare bucurie. Am ajuns să-i cunosc bine şi să mă împrietenesc cu mai mulţi tovarăşi de detenţie, în special cu László Grünwald. Purtam lungi discuţii în cursul cărora am aflat multe amănunte despre istoria recentă a Ungariei, despre situaţia din sindicate şi în general din ţară, despre succesele şi eşecurile comuniştilor. Dar discutam şi despre multe alte lucruri astfel încât orizonturile mi s-au lărgit în multe direcţii. Serile, după ce

mergeam cu toţii „la culcare“ pe priciurile noastre, cineva spunea o poveste, iar toţi ceilalţi ascultam. Cel mai strălucit povestitor era Pali Schiffer, care îşi aducea aminte în detaliu multe romane celebre din literatura universală, pe care ni le repovestea în episoade Unii dintre noi recitau poezii; alţii ştiau cântece revoluţionare, care firește nu puteau fi cântate prea tare. Citisem adesea că închisorile erau universităţile revoluţionarilor şi găseam această caracterizare mai convingătoare acum decât atunci când o citisem.

Hrana era insuficientă şi eram cu toţii flămânzi mai tot timpul. Dar nu peste mult, începură să sosească pachete din afară pentru prizonierii ale căror rude locuiau în Budapesta, iar aceste pachete erau oferite voluntar spre distribuire în părţi egale întregului „colectiv“ de către un prizonier ales special în acest scop. Aceste adaosuri la raţia noastră zilnică nu erau substanţiale cantitativ, dar păreau delicioase, iar solidaritatea exprimată prin procesul de împărţire avea un puternic efect asupra moralului nostru. În general, prizonierii mai experimentaţi jucau un rol de conducere având drept principal scop susţinerea moralului, prin înrâurirea conduitei tovarăşilor de detenţie în sensul unei atitudini demne, al menţinerii solidarităţii în lucrurile mari, ca şi în cele mici (de pildă împărţirea pachetelor de hrană), al refuzului de a deznădăjdui în faţa soartei noastre incerte şi al respingerii sentimentului că am fi pierduţi. Câteva precepte fundamentale ale acestei politici de susţinere a moralului erau următoarele: fiecare din noi trebuia să se concentreze şi să se controleze, să se silească să facă exerciţii fizice, să respecte cu stricteţe regulile de igienă, să-şi păstreze hainele cât se putea de curate şi în bună rânduială, şi să participe la viaţa colectivului îndeplinind sarcinile ce-i erau încredinţate. Păstrarea curăţeniei hainelor şi în general efortul de a arăta cât mai civilizat cu putinţă erau lucruri importante nu doar din raţiuni psihologice, ci de asemenea în vederea unei eventuale tentative de evadare. În cazul în care am fi izbutit cumva să evadăm din închisoare, supravieţuirea noastră afară depindea în mod crucial de cum am fi arătat.

Puşcăria nu era încălzită şi pe la mijlocul lui noiembrie era frig în toată legea. Mulţi prizonieri, slăbiţi de luni întregi de detenţie, sufereau de răceli, gripă, diaree cronică şi alte boli, în vreme ce eu mă simţeam perfect sănătos. Nu stătusem destul la

închisoare ca să fiu slăbit din punct de vedere fizic şi mă găseam încă în stare bună. Dar când fusesem arestat în august purtam un costum uşor de vară şi o dată cu răcirea vremii îmi era frig. Din fericire, unul din minerii din Tatabánya cu care mă împrietenisem, Friedmann (un etnic german), îmi dădu unul din puloverele lui (el avea două). Mulţumită acestuia, nu-mi mai era atât de frig şi am putut să nu-mi mai port haina în celulă, ci s-o pun deoparte păstrând-o în stare relativ bună, pentru o eventuală evadare.

Printre cei închişi era şi un deţinut din Cluj care executa al treilea an dintr-o sentinţă de opt ani. Îl chema György Nonn şi până în primăvara lui 1941 locuise în oraşul meu natal, unde condusese o grupare comunistă în sânul unei organizaţii de tineret. Pe urmă se mutase la Budapesta şi fusese prins în valul de arestări ce zguduise organizaţia comunistă din Capitală în primăvara anului 1942. Fusese condamnat în vara aceluiaşi an şi petrecuse mai mult de doi ani în închisoarea militară de pe bulevardul Margareta. Foarte inteligent şi sprinten la minte, nevreu, a atras atenţia administratorilor închisorii, astfel încât la sosirea noastră lucra ca funcţionar la administraţie. Avea aşadar acces la toate noutăţile, putea organiza contacte cu lumea din afară, era la curent cu deciziile administraţiei închisorii şi putea chiar să influenţeze numirea deţinuţilor în unele posturi din cadrul închisorii. Nu-l cunoscusem în Cluj – căci el părăsise scena când eu tocmai începeam să mă implic în mişcarea comunistă –, dar am făcut cunoştinţă în închisoare şi i-am povestit ce se mai întâmplase în oraşul nostru în ultimii doi ani.

Cea mai însemnată informaţie pe care Nonn a putut să ne-o dea era faptul că se făceau pregătiri pentru evacuarea închisorii când trupele sovietice se vor apropia de Budapesta. Am aflat că deţinuţii aveau să fie duşi cu trenul la Komárom, un oraş situat pe amândouă malurile Dunării, la o sută şi ceva de kilometri vest de Budapesta. Conducerea grupului nostru, care consta în trei sau patru tovarăşi, printre care Lichtmann şi Hazai, decise că trebuia să ne pregătim să evadăm în cursul acestei călătorii. Această hotărâre fu precedată de discuţii pe grupuri mai mici şi practic unanim acceptată de membrii grupului nostru; dar au fost şi doi comunişti, închişi de peste doi ani, care s-au opus. Aceştia doi, Miklós Gergely şi György Kondor, erau de părere că o

evadare ar fi prea riscantă şi ne-necesară, fiindcă o dată ce ruşii ne ajungeau din urmă, gărzile aveau să ne dea drumul, oriunde am fi fost. Noi ceilalţi, pe de altă parte, susţineam că înainte să apucăm să fim eliberaţi de ruşi, nemţii sau aliaţii lor din Crucile cu Săgeţi au să ne execute, dacă aveau prilejul. Diferendul se întemeia în bună parte pe faptul că cei doi fuseseră de multă vreme apropiaţi de gardienii închisorii. Îl cunoşteau pe şeful acestora, un sergent-major Csonka, şi aveau încredere în el. Noi, restul deţinuţilor comunişti, eram mai aproape de cele ce se petreceau în afară, mai conştienţi de situaţia periculoasă creată odată cu venirea Partidului Crucile cu Săgeţi la putere şi, în consecinţă, nu aveam pic de încredere în bunăvoinţa lui Csonka şi-a acoliţilor lui. Ţinând cont de acest diferend, am decis să ne punem mai departe în aplicare planurile de evadare fără participarea celor doi.

Ca să ne pregătim evadarea, trebuia să adunăm uneltele trebuincioase pentru a face o gaură într-un perete sau în podeaua vagonului de tren. Acest lucru era cu putinţă, deoarece mai mulţi deţinuţi lucrau în atelierul închisorii, unde aveau acces la felurite unelte. Comuniştii nu erau singurii deţinuţi în această închisoare; existau deţinuţi de drept comun de toate felurile, dar Nonn avea grijă ca cei mai mulţi dintre deţinuţii care lucrau în ateliere să fie aleşi din grupul nostru. Am jucat şi eu un rol în acest joc de-a posturile şi numirile. Administratorul magaziei închisorii, un anume locotenent Retkes, avea nevoie de un secretar, slujbă pe care am primit-o la recomandarea lui Nonn. Retkes era un bărbat bine trecut de cincizeci de ani, grosolan şi fioros la înfăţişare; cel mai mult îi plăcea să zbiere, ceea ce şi făcea cu sau fără pricină. În curând am descoperit însă că acesta era doar felul lui de a se descărca, şi că semăna mai degrabă cu un câine care latră dar nu muşcă. După ce i-am făcut ordine în inventare, s-a îmblânzit şi ne-am înţeles destul de bine. Pe când lucram pentru Retkes, am reuşit să-mi fac rost de un veston militar, mult mai călduros decât sacoul meu. De asemenea, am izbutit să fur un număr destul de mare de unelte tăioase: le luam de la magazie seara, când mă înapoiam în celulă, şi i le înmânam lui Hazai, care le aduna pe toate la un loc şi le ascundea. Pe când făceam inventarul la pături, am furat şi o grămadă de pături pe care i le dădeam unui tovarăş de detenţie, un tânăr croitor, care

făcu din ele dimii călduroase pentru zece-cincisprezece prizonieri. Retkes nu m-a prins niciodată furând unelte sau pături, fiindcă o făceam cu mare grijă: fiecare din aceste acţiuni era minuţios plănuită şi prevăzută cu o povestire justificativă perfect credibilă, în cazul în care ceva nu mergea. Într-o zi am dat însă peste o hartă detaliată a Budapestei în sertarul de la biroul şefului. Nu vroiam s-o fur, căci riscul de a fi descoperit era prea mare (nimeni nu mai avea acces la sertarul de la birou în afară de mine). Pentru a avea o oarecare orientare în eventualitatea evadării, m-am apucat să studiez harta, absorbind cât puteam de mult despre aşezarea oraşului, marile sale artere şi bulevarde ş.a.m.d. Pe când mă uitam la hartă, mi-am pierdut însă vigilenţa şi Retkes, intrând pe neaşteptate în cameră, mă prinse asupra faptului. Mi-am zis că până aici mi-a fost, dar după ce urlă la mine ca un nebun şi mă înjură în fel şi chip preţ de minute bune, Retkes mă lăsă în sfârşit să-i explic că nu eram decât un băiat din provincie care nu văzuse niciodată frumoasa noastră capitală despre care auzisem atâtea şi că pur şi simplu nu putusem rezista ispitei de a-mi arunca o privire asupra ei cel puţin pe hartă. Locotenentul nu mă dădu afară, dar din clipa aceea se arătă bănuitor faţă de mine şi nu m-a mai lăsat niciodată singur în biroul lui.

Într-o zi, uşa celulei noastre se deschise pe neaşteptate şi un nou prizonier, cu o figură remarcabilă, fu adus înăuntru. Era vorba de un ofiţer înalt şi chipeş, un locotenent-major îmbrăcat în uniformă completă, minus epoleţii care-i fuseseră smulşi, aşa cum se obişnuia în cadrul armatei atunci când un ofiţer era degradat sau condamnat. Avea o ţinută mândră şi foarte demnă, iar gardienii îl priveau cu un imens respect, adresându-i-se cu „Domnule locotenent". Când l-am întrebat de ce era închis, ne-a răspuns că avusese neînţelegeri politice cu noua conducere alcătuită din membrii Partidului Crucile cu Săgeţi şi că, deşi se considerase întotdeauna un ferm oponent al comunismului, nu putea trece cu vederea faptul că întreaga ţară şi armată erau duse la ruină pentru a face pe placul nemţilor. Se înţelege că am fost foarte bucuroşi să primim printre noi un „tovarăş de drum" atât de distins şi ne-am exprimat aprecierea faţă de poziţia lui. Respectat de gărzi ca şi de prizonierii comunişti, în primele zile de la sosire noul venit se afla pe creasta unui val de popularitate.

Era, de asemenea, foarte sociabil, amabil şi plăcut, înzestrat cu simţul umorului şi cu un dar de povestitor neobosit. Dar câteva zile mai târziu, spre surprinderea noastră, grupul nostru află de la Nonn că locotenentul-major, departe de a fi un dizident politic aşa cum pretindea, nu era decât un escroc, nici măcar asociat cu armata. Poza ca ofiţer în vreme ce punea în aplicare diverse scheme complicate şi destul de ingenioase de delapidare. După oarecare deliberare, conducătorii grupului nostru luară hotărârea că ar putea fi în interesul nostru să nu-i răpim „ofiţerului" identitatea pe care şi-o asumase, folosindu-ne în schimb de autoritatea lui asupra gardienilor în avantajul nostru. Ca urmare, i se spuse că noi ştiam foarte bine cine era dumnealui şi de ce fusese închis, dar că nu vom dezvălui nimănui aceste lucruri câtă vreme avea să coopereze cu noi. Se învoi pe dată şi prima însărcinare care i s-a dat a fost să cultive şi să-şi cimenteze relaţiile cu cât mai mulţi gardieni. Pentru a-i înlesni sarcina, i se dădură în grijă felurite activităţi care necesitau contactul cu gardienii. În lumina evenimentelor de mai târziu, s-a văzut că hotărârea aceasta fusese foarte înţeleaptă.

La sfârşit de noiembrie sau început de decembrie, planul de evacuare a închisorii fu în sfârşit pus în aplicare. În ultima zi a şederii noastre aici, toate obiectele deţinuţilor fură înapoiate aparţinătorilor de drept, inclusiv actele de identitate (fireşte, nu şi cele false, cum erau ale mele). Documentele prizonierilor cu condamnări grele sau nume evreieşti nu făceau doi bani; dar cele ale prizonierilor ne-evrei cu sentinţe uşoare puteau fi de folos. Şi, cum destui prizonieri din această din urmă categorie aveau mai multe feluri de acte de identitate, unele din ele fură distribuite acelora dintre noi care nu aveam de nici unele. Aşa se făcu că primii certificatul de naştere al lui András Hegedüs, un student la politehnică ne-evreu de vârsta mea, care primise o sentinţă de doi ani, în vreme ce Hegedüs îşi reţinu pentru sine alte documente de identificare. Acest lucru era de mare ajutor, căci documentul lui Hegedüs mi se potrivea perfect şi în plus era autentic, nu un fals. În acelaşi fel, alţi prizonieri cu pedepse grele primiră acte de identitate de la cei cu sentinţe mai uşoare; de pildă, Károly Fekete, tovarăşul nostru care primise o condamnare pe viaţă, primi unul din documentele lui István Blahó, care executa o pedeapsă de trei ani.

În ziua evacuării am fost duşi sub pază militară la Keleti Pályaudvar, aceeaşi gară prin care sosisem la Budapesta trei luni mai devreme, şi am fost încărcaţi în trei vagoane. Spre regretul nostru, nu s-a putut ca grupul nostru să rămână împreună în acelaşi vagon. După cât mi-am putut da seama, îmbarcarea s-a făcut în ordine alfabetică, deţinuţii comunişti, cei de drept comun şi alte soiuri de fugitivi fiind încărcaţi de-a valma. Eu am ajuns în primul vagon, împreună cu Fekete, Grünwald şi alţi câţiva. Majoritatea camarazilor noştri, inclusiv grupul care avea uneltele, s-au suit în al doilea vagon, şi câţiva în al treilea. După ce am fost îmbarcaţi, vagoanele fură percetluite pe dinafară. Trenul porni târziu după-amiaza şi înainta foarte încet, cu numeroase opriri. Cum noi cei din primul vagon nu aveam nici un fel de unelte, nu puteam întreprinde nimic, dar le ţineam pumnii tovarăşilor noştri din celelalte vagoane. Pe la nouă seara, când era deja întuneric, trenul încă se mai afla în apropiere de Budapesta. După alte câteva opriri, am auzit o lovitură zgomotoasă. Uşa se deschise şi vagonul fu năpădit de soldaţi care începură să-l scotocească. Am auzit că evadaseră câţiva prizonieri. Cum în vagonul nostru nu erau nici un fel de unelte, percheziţia încetă fără vreun rezultat, dar gardienii erau vizibil supăraţi şi ostili. În fine, după vreo oră, trenul se urni din nou şi în zorii dimineţii următoare am ajuns la Komárom.

Am aflat mai târziu ce se întâmplase de fapt. La scurtă vreme de la plecarea trenului, cei din al doilea vagon care aveau uneltele se apucaseră să găurească podeaua într-un colţ al vagonului. Munca le fusese stânjenită de faptul că unii dintre deţinuţii ne-comunişti deveniseră bănuitori şi ameninţaseră că vor alerta gărzile dacă cineva încerca să facă vreo „prostie". Dar cu toate acestea, munca continuase, pe când ceilalţi prizonieri comunişti cântau ca să acopere zgomotul şi blocau calea şi vederea către colţul critic al vagonului. Când se întunecase, gaura din podeaua vagonului era destul de mare pentru ca să se poată strecura prin ea o persoană care să se cţţere apoi pe platforma dintre vagoane. Astfel, între Kelenföld şi Budaörs, încă la periferia Capitalei, doisprezece dintre prizonierii comunişti ieşiseră unul câte unul din vagon şi săriseră din trenul care mergea destul de încet. Printre aceştia s-au numărat Hazai, Lichtmann, Hegedüs şi Schiffer. Au reuşit să se întoarcă la

Budapesta pe jos, au luat legătura cu tovarăşii lor, au făcut rost de acte şi locuri unde să se ascundă şi şi-au reluat activitatea clandestină de comunişti. Din câte ştiu, toţi au supravieţuit războiului. Exact ce anume a dus la descoperirea evadării lor nu am aflat niciodată, dar se poate ca ultima persoană care sărise din tren să fi fost zărită sau ca suspiciunea gărzilor să fi fost altcumva stârnită. Atunci s-a ordonat oprirea trenului şi s-a început scotocirea zonei ca şi a trenului în sine. Nimeni n-a fost prins.

Odată ajunşi la Komárom, ne aşteptam să fim escortaţi într-o închisoare. Însă în loc să fim duşi de la gară în oraş, ni se ordonă să mărşăluim în direcţia opusă, spre ieşirea din oraş, către sud. Gardienii din escortă erau furioşi şi ameninţători, datorită evadării din tren, de care puteau fi făcuţi răspunzători. Eram deprimaţi, căci tocmai pierdusem ocazia pentru care ne pregătisem de atâtea săptămâni. Peisajul pe care-l străbăteam devenea şi el din ce în ce mai dezolant. Toate încercările de a afla unde eram duşi se loveau de ostilitatea gardienilor. Starea de spirit în care ne aflam era încordată şi în curând deveni prevestitoare: dacă dintr-o dată am fi fost aliniaţi pentru execuţie, nu ne-am fi mirat prea tare. În sfârşit, la capătul unui marş care părea fără capăt, am ajuns la destinaţie. Era faimoasa Fortăreaţă Stea, o imensă fortificaţie militară în formă de pentagon care fusese transformată în închisoare. O uriaşă poartă de fier se deschise şi pătrunserăm într-o curte interioară spaţioasă. Celulele se găseau în fortificaţiile dispuse circular de jur-împrejurul curţii. Noul comandant al Fortăreţei Stea era nimeni altul decât sergentul-major Csonka, fostul şef al corpului de gardă de la închisoarea din bulevardul Margareta din Budapesta, pe care tocmai o lăsasem în urmă.

Înainte de a fi trimişi în celule, am fost încolonaţi în curte ca să ascultăm o cuvântare lătrată furios şi ameninţător de sergentul-major Csonka, care ne asigură că ne va face să plătim pentru evadarea camarazilor noştri. Citi apoi lista cu numele prizonierilor nou-sosiţi ca să afle cine era prezent şi cine scăpase. Pe când Csonka citea lista în ordine alfabetică, am luat repede o hotărâre. Când îmi strigă numele, n-am zis nimic. Comandantul îşi ridică privirea şi repetă încet, apoi tare, numele meu: „Egon Blatt". Câteva secunde se scurseră în tăcere, timp în care inima

îmi bătu mai repede: oare va vorbi cineva şi mă va da de gol, ca să se pună bine cu mai marii acestui loc nou? Din fericire pentru mine, nimeni nu zise nimic. In cele din urmă, Csonka însemnă ceva pe listă şi apoi rupse tăcerea trecând la următorul nume. Am lăsat să-mi scape un suspin de uşurare, dar pericolul nu trecuse încă de tot. Pe la jumătatea listei, Csonka dădu citire numelui lui András Hegedüs, deţinutul al cărui certificat de naştere era în posesia mea şi care evadase din tren. La auzul numelui lui, am ieşit din rând şi am strigat: „Aici!" Csonka mă inspectă de sus până jos cum făcea cu toţi ceilalţi, apoi citi numele următor. Din acel moment până la eliberare, am trăit sub numele de András Hegedüs. Nici nu bănuiam eu pe atunci că persoana a cărei identitate mi-o apropriasem atât de prompt avea să devină prim-ministrul Ungariei timp de câţiva ani în anii '50.

Se cuvine aici un moment de reflecţie. Grupul încolonat în curtea fortăreţei de la Komárom conţinea douăzeci sau treizeci de oameni care ştiau că sunt Egon Blatt şi nu András Hegedüs. Cu toate astea nici unul din ei nu m-a trădat, nici atunci, nici mai târziu pe timpul ţederii noastre la Komárom. Nici unul din ei n-a încercat să câştige vreo favoare, sau poate chiar să-şi scape pielea, divulgând adevărul despre mine. Şi aceasta nu din frică de răzbunare din parte-mi sau din partea tovarăşilor mei, căci un potenţial informator ar fi putut acţiona în secret. De-a lungul vieţii, am avut atâtea experienţe negative cu firea omenească încât simt nevoia să subliniez această experienţă pozitivă deosebită. E-adevărat, oamenii despre care vorbesc nu erau un eşantion reprezentativ al speciei umane: erau devotaţi unei cauze, erau comunişti (prizonierii ne-comunişti nu-mi ştiau adevăratul nume). Totuşi, aceasta a fost o dovadă de solidaritate ieşită din comun între membrii unui grup etnic divers de unguri, evrei şi germani, fie şi comunişti.

*
* *

În perioada când am fost aduşi noi la Komárom, Fortăreaţa Stea devenise o staţie de colectare pentru deţinuţii din toate puşcăriile Ungariei pe măsură ce acestea erau evacuate una după alta sub presiunea armatelor sovietice care înaintau rapid.

Comuniştii nu alcătuiau decât o mică parte din populaţia închisorii. Pe lângă aceştia şi deţinuţii de drept comun, mai erau tot felul de fugari, martorii lui Iehova, evrei şi ţigani (unii cu familiile). Mulţi prizonieri erau foarte slăbiţi iar unii erau bolnavi. Celulele erau cam aglomerate. Dormeam pe priciuri cu saltele de paie, suprapuse pe două rânduri. Eu unul preferam rândul de sus, unde era mai mult aer, iar urcatul şi coborâtul nu mă deranjau. Hrana era mult mai proastă decât în închisoarea de la Budapesta din care venisem. Pe de altă parte, aici exista o plimbare zilnică în curtea închisorii. Nu exista nici un sistem sanitar sau acces la orice fel de ajutor medical. Cine se îmbolnăvea de o boală mai serioasă pur şi simplu murea. Un bărbat în jur de treizeci şi opt sau nouă de ani din celula noastră muri din cauza unui erizipel, o infecţie a pielii de pe faţă care, netratată, duce la septicemie. Un alt deţinut, un tânăr comunist pe nume Rosenthal, era într-o fază terminală de tuberculoză şi starea lui se înrăutăţea văzând cu ochii. Spre deosebire de ceilalţi, Rosenthal avea voie să nu se ridice din pat în timpul zilei. Avea febră mare şi am reuşit să-i facem rost de câteva pături în plus. În afară de asta, nu a existat nici un ajutor iar despre a-l duce la un spital nici nu putea fi vorba. În două săptămâni, muri. Eram aproape de patul lui şi-mi aduc aminte sentimentul amar de neputinţă văzând că nu eram în stare să fac nimic pentru el.

Populaţia închisorii era numeroasă, de ordinul sutelor, şi se schimba rapid. Noi grupuri erau aduse frecvent, iar odată pe săptămână, era alcătuit un grup care era dat pe mâna nemţilor pentru a fi deportat. Printre cei care nu evadasem din trenul ce transportase grupul nostru la Komárom erau László Grünwald, Károly Fekete, István Blaho, Miklós Gergely şi György Kondor (cei doi prizonieri care nu fuseseră de acord cu planul nostru de evadare); câţiva din minerii care fuseseră cu noi la DEF; şi falsul locotenent-major care se bucura de atâta respect din partea gardienilor. La fiecare câteva zile, poate odată pe săptămână, trebuia să ieşim cu toţii în curte, unde sergentul-major Csonka selecţiona prizonierii urmând a fi predaţi unui grup de soldaţi germani în uniforme SS. Fără să cunoaştem destinaţia exactă a acestor prizonieri, ştiam că deportarea însemna aproape sigur moartea. Csonka alegea deţinuţii pentru transport după câteva

criterii: evreii, comuniştii cu sentinţe grele şi ţiganii erau categoriile lui favorite. Citea numele deţinuţilor de pe o listă, îi inspecta pe cei numiţi şi apoi îi alegea după instinct pe cei care urmau să fie deportaţi. Pe unii din prizonieri îi cunoştea şi după nume şi după figură. Astfel, cei doi prizonieri mai în vârstă de la închisoarea din bulevardul Margareta, Gergely şi Kondor, care-şi puseseră atâta încredere în el, fură printre primele victime ale sergentului-major Csonka. Amândoi erau comunişti şi amândoi evrei; deşi numele mai degrabă neutre nu-i trădau, Csonka ştia că sunt evrei şi ca urmare îi încolonă în grupul care urma să fie deportat încă de la prima sau a doua selecţie. Nu ştiam mare lucru despre Gergely, dar mă împrietenisem destul de bine cu Kondor, care era un pictor şi un desenator foarte talentat, şi totodată un om bun şi cumsecade, în jur de patruzeci de ani. Nu s-a mai întors din deportare.

Cu altă ocazie, Csonka strigă de pe listă numele lui Friedmann, minerul german care-mi dăduse puloverul lui. Friedmann era un bărbat zdravăn şi puternic, cu o faţă lată, nas teşit, ochi albaştri şi părul blond. Avea o figură de neamţ ca la carte şi Csonka nu-l selecţionă. Dar după ce mai strigă alte câteva nume, îl strigă şi pe cel al fratelui mai mic al lui Friedmann. Lista nu conţinea informaţia că erau fraţi, iar mai tânărul Friedmann, spre nenorocul lui, nu avea înfăţişarea teutonică a fratelui său mai mare: era mai degrabă slăbuţ, nu prea înalt, cu părul roşcat, un nas puţin curbat şi o mulţime de pistrui pe chip. Aşa încât Csonka decise să-l selecţioneze: „Ieşi din rând, jidane". Mai tânărul Friedmann spuse cu o voce înceată că nu era evreu, dar Csonka nu l-a crezut. Câţiva alţii au intervenit spunând că Friedmann nu era evreu. Atunci Csonka se înfurie că era contrazis şi începu să zbiere, „Ştiu cu cine e jidan. Nu încercaţi voi să mă învăţaţi!" Îi ordonă mai tânărului Friedmann să se alăture celor din grupul selecţionat pentru transport. Pentru un moment se făcu linişte, pe când tânărul ieşi dintre noi şi îşi luă locul în grupul indicat. Imediat, celălalt Friedmann ieşi şi el din rând şi trecu în celălalt grup alături de fratele său. Îi vedeam pe amândoi pentru ultima oară. Nu ştiu unde a fost dus grupul lor, dar după război am aflat că pieriseră amândoi.

Am supravieţuit câtorva asemenea selecţii printr-un pur noroc. Firesc, schimbarea mea de nume a jucat şi ea un rol

important: Hegedüs nu suna a nume evreiesc. Odată, Csonka mă măsură îndelung şi mă întrebă, cu oarecare ezitare în glas: „Nu cumva eşti evreu?“ I-am răspuns, pe jumătate râzând: „Nu, cum să fiu? Eu sunt András Hegedüs“, şi asta a fost tot. Alţii, atât evrei cât şi ne-evrei, erau selecţionaţi oarecum la nimereală. István Blahó, tânărul oţelar care primise o condamnare de trei ani, fu selecţionat ca evreu, ceea ce nu era. În disperare, îi arătă sergentului major că nu era circumcis. Nu-i fu de nici un folos: pe Csonka nu-l interesa să i se demonstreze că greşise. Blahó fu selecţionat; şi el s-a prăpădit. O aripă a fortăreţei conţinea ţigani cu familiile lor. Într-o dimineaţă în zori ne-am trezit într-o cumplită hărmălaie care venea de jos din curte: ţipete asurzitoare, urlete deznădăjduite, femei care strigau, copii care plângeau. Ţiganii erau deportaţi în grup compact.

Pe la jumătatea lunii decembrie am aflat ştirea că Budapesta era complet împresurată de către armata sovietică. Trupele germane şi maghiare din oraş continuau însă lupta, astfel încât Budapesta nu fu eliberată decât două luni mai târziu. Între timp, Armata Roşie înainta rapid spre vest şi se afla mult dincolo de Budapesta; unităţile sale de avangardă se apropiau de Komárom. Aşa cum ne aşteptam însă, noi, prizonierii, nu aveam nici o şansă să fim abandonaţi de cei care ne ţineau în captivitate. De cum frontul se apropie îndeajuns, se luă hotărârea să fim şi noi târâţi o dată cu administraţia care se retrăgea.

Capitolul 5

EVADAREA ŞI ELIBERAREA

Imediat după Crăciun, pe 26 sau 27 decembrie 1944, Fortăreaţa Stea de la Komárom fu evacuată. Deoarece gara şi liniile de cale ferată din jurul ei fuseseră grav avariate, evacuarea cu trenul era imposibilă. Am fost adunaţi în curtea închisorii, fiecare cu bocceaua lui, şi încolonaţi în formaţie de marş, după care ni s-a spus că vom porni pe jos într-o direcţie necunoscută. „Oricine iese din coloană sau încearcă să evadeze va fi împuşcat pe loc", ni se spuse. Am observat uşurat că gărzile care ne escortau nu erau soldaţi germani SS, ci gardienii de la Fortăreaţa Stea.

La început, câte un soldat înarmat mărşăluia de fiecare parte a coloanei la fiecare trei sau patru rânduri, dar cu timpul dispunerea gărzilor deveni mult mai neregulată. Eu eram încolonat în rând cu câţiva camarazi şi am discutat cu László Grünwald despre posibilitatea unei evadări dacă ni se ivea prilejul. Toţi aveam asupra noastră actele de identitate primite la Budapesta. Conducătorii grupului nostru – Grünwald devenise unul din ei la fortăreaţa de la Komárom – îi cerură „locotenentului-major" să intre în vorbă cu gărzile pentru a le distrage atenţia de la coloana de prizonieri. „Locotenentul-major" se puse de îndată pe treabă şi izbuti să adune în juru-i mai mulţi soldaţi pe care-i atrase în conversaţii îndelungi.

Convoiul o luă spre nord, traversă oraşul Komárom şi podul de peste Dunăre. Pe malul de nord al fluviului, în acea parte a oraşului care astăzi aparţine Slovaciei şi se cheamă Komarno, făcurăm la stânga şi o luarăm pe drumul către Bratislava şi Viena. La căderea serii, traversam satul Kisaranyos, cam la doisprezece kilometri vest de Komárom; se

întunecase deja de-a binelea şi coloana era în dezordine. Rândurile deveniseră neregulate şi gărzile erau răsfirate care încotro. La un moment dat, înaintarea ne fu stânjenită de un convoi de camioane care bloca parţial drumul, astfel încât coloana noastră fu silită să meargă în parte pe trotuar. Simţeam că trebuie să fac ceva: „Asta e", mi-am zis. „Acesta e prilejul pe care l-am aşteptat". Mi-am aruncat privirea în jur: soldatul cel mai apropiat era la vreo şapte metri în faţa mea, iar următorul era mai departe în spatele meu. L-am căutat din ochi pe Grünwald, dar acesta mersese câteva rânduri mai în faţă ca să vorbească cu altcineva. Pe când mă pregăteam să trec la fapte, dintr-o dată l-am zărit în faţa mea pe Károly Fekete intrând pe o poartă deschisă şi fugind prin curtea de dincolo de ea. Într-o fracţiune de secundă m-am hotărât să fac la fel. Am păşit repede prin aceeaşi poartă deschisă şi am străbătut curtea în fugă. Timp de o clipă m-am gândit să fug în altă direcţie decât Fekete, ca să le fie mai greu gărzilor să ne urmărească dacă ne vedeau şi încercau să ne prindă. Dar am respins imediat această idee, dându-mi seama instinctiv de avantajele unei evadări în doi. Aşa că am călcat pe urmele lui Fekete, am sărit un gard, am alergat printr-o altă curte, apoi am sărit alt gard. Acolo ne-am oprit şi ne-am pitit amândoi la pământ, cu urechile ciulite şi scrutând întunericul, dar se părea că nimeni nu ne remarcase lipsa. Vuietul neclar al coloanei în marş devenea din ce în ce mai slab, pierind în depărtare. Ne-am uitat unul la altul: eram liberi!

Cel puţin, pentru moment. Căci nimic nu putea fi mai precar decât situaţia noastră de tineri bărbaţi de vârstă militară, fără nici o scuză pentru a nu fi în armată. Puţinele judeţe care-i rămăseseră Ungariei se aflau sub legea marţială şi mişunau de jandarmi şi de miliţiile Partidului Crucile cu Săgeţi. Ne-am înţeles repede să rămânem împreună, legându-ne astfel destinele. Am schimbat informaţii privitoare la actele noastre de identitate: eu eram András Hegedüs, student la politehnică, iar Karcsi (diminutiv de la Károly) Fekete era István Blahó, oţelar. El o să-mi spună Andris (diminutiv de la András), iar eu o să-i zic Pista (diminutiv de la István). Am însăilat la iuţeală o poveste care să ne justifice prezenţa: eram membrii unei formaţiuni Levente (premilitare) care fusese evacuată din Budapesta către Germania şi ne separasem de grup pentru că

Pista se îmbolnăvise de dizenterie (larg răspândită pe atunci), iar eu rămăsesem cu el să-i port de grijă. De cum Pista se înzdrăvenea, aveam s-o pornim înspre Germania pe cont propriu şi să ne alăturăm unităţii noastre, căreia i-am născocit un număr şi o destinaţie – Stuttgart, dacă-mi aduc bine aminte.

Ne găseam în curtea unui sătean. Într-o parte era un hambar cu fân, în care ne gândeam să înnoptăm, dar ne-am zis că mai bine să vorbim cu stăpânul casei decât să riscăm să fim găsiţi acolo de dânsul mai târziu. Şi-apoi, mai curând sau mai târziu tot aveam să fim nevoiţi să dăm ochii cu lumea şi să vedem cum reacţionează la prezenţa şi la povestea noastră, aşa că de ce n-am lua taurul de coarne? Am bătut la uşă şi am intrat în casă, ne-am prezentat şi am întrebat politicos dacă n-ar fi cu putinţă să ni se îngăduie să înnoptăm acolo până a doua zi, când aveam să ne vedem de drum. Reacţia familiei n-a fost nici prietenoasă, nici ostilă; popasul unor străini la poarta lor părea ceva obişnuit pentru ei. N-au pus întrebări pe marginea celor istorisite de noi şi ne-au spus că de obicei îi lăsau pe soldaţii care le cereau adăpost să înnopteze în hambar. În momentul de faţă, hambarul nu era ocupat, aşa că eram bine veniţi să poposim acolo peste noapte. Am mulţumit gazdei şi ne-am dus în hambar. Ne-am întins în fân şi am înjghebat un prim plan de acţiune. Karesi avea o adresă în Komárom, a mătuşii unui tovarăş de detenţie, Emil, pe care o descrisese ca fiind nu tocmai o simpatizantă a mişcării comuniste, dar favorabilă nepotului, pe care-l ştia arestat şi închis din cauză că era comunist. Ne-am hotărât să ne încercăm norocul cu această mătuşă; poate că ne putea ascunde sau ne putea ajuta să ne ascundem până veneau ruşii. După ce am luat această hotărâre, ne-am culcat şi am adormit. Am dormit bine în fân, la capătul acelei zile care fusese pentru amândoi una din cele mai tumultuoase din viaţa noastră.

Primul lucru pe care l-am zărit când am făcut ochi de dimineaţă a fost un grup de soldaţi germani care tocmai intra în hambar. Nu era o imagine prea plăcută, dar nici nu ne-am speriat din cale, afară. Nu erau trupe SS, ci soldaţi din Wehrmacht care de obicei nu verificau identităţile ungurilor întâlniţi. Mult mai mult ne temeam de o întâlnire cu miliţiile Partidului Crucile cu Săgeţi, cu jandarmii unguri, sau cu soldaţi germani din SS. M-am adresat soldaţilor în nemţeşte şi i-am întrebat dacă le puteam fi

de vreun ajutor, explicând totodată cine eram şi ce căutam în acel hambar. Soldaţii erau prietenoşi şi ne-au oferit nişte pâine cu miere artificială. În vremuri obişnuite poate că nu mi-ar fi plăcut, dar în zorii acelei zile mi s-a părut cea mai delicioasă gustare pe care o mâncasem de multă vreme. Pe urmă ne-am dus în casă ca să le mulţumim gazdelor pentru adăpost. Ne-am oferit să dăm o mână de ajutor dacă era ceva de făcut în gospodărie, nădăjduind în sinea noastră că vom fi poftiţi să mai rămânem vreo câteva zile, dar nimic de soiul acesta nu reieşi din conversaţie: ţăranii n-au multe treburi în luna decembrie. Aşa că am lăsat în urmă casa şi satul şi ne-am îndreptat spre Komárom, pe acelaşi drum pe care abia ieri umblasem ca prizonieri într-un convoi.

Înapoierea pe jos la Komárom era ca şi cum am fi umblat pe gheaţă subţire, căci povestea şi actele noastre de identitate civile aveau puţine şanse să stea în picioare în faţa unui jandarm sau a unui miliţian de la Crucile cu Săgeţi, iar acte militare nu aveam deloc. De câte ori se putea, o luam pe căi ocolite, mergând pe drumuri secundare mai mult sau mai puţin paralele cu drumul principal. În sfârşit, la căderea serii, iată-ne ajunşi la marginea oraşului. Am întrebat ici şi colo de adresa pe care o căutam şi am ajuns fără peripeţii la respectiva locuinţă în primele ore ale serii. Pe stradă, am văzut câteva patrule care opreau trecătorii şi le cercetau actele, dar am izbutit să le ocolim pe toate. În casă, Karcsi vorbi cu mătuşa lui Emil, dându-i veşti despre nepotul ei. Despre noi înşine, ne-am gândit că era mai prudent să nu-i spunem imediat adevărul, în loc de care îi servirăm pentru început povestea noastră curentă, adăugând că nu prea ne încânta ideea de a merge în Germania şi că am fi preferat să rămânem în urmă dacă ne-am fi putut adăposti pe undeva. Dar nimic nu ne-a fost de vreun folos: din clipa în care Karcsi rostise numele nepotului, despre care ea ştia că e un comunist condamnat la temniţă, mătuşa intrase în panică, cum puteam lesne vedea după expresia de spaimă întipărită pe chipul ei. Ne spuse că trebuia să plecăm imediat; nu păstrase nici un fel de legătură cu nepotul ei şi nu avea cum să ne ajute. La punctul acesta, am intervenit şi eu încercând să fac apel la latura ei feminină: „Înţelegem, fireşte", am spus, „o să plecăm. Dar Pista e grav bolnav; are dizenterie şi nu poate dormi în stradă". Oare nu

puteam rămâne până a doua zi dimineaţă, să dormim pe jos sau oriunde ne putea culca? Mătuşa chemă în odaie un bărbat din familie, îi relată cele discutate până atunci şi-i ceru părerea. Acesta împărtăşea aprehensiunea mătuşii în ce priveşte găzduirea noastră peste noapte şi amândoi repetară că trebuia să plecăm de îndată. Când am invocat din nou boala lui Karesi, ne spuseră că la colţ era un spital civil unde Karesi putea fi internat dacă era bolnav. Neavând de ales, am părăsit casa mătuşii în direcţia indicată şi nu peste mult am dat de o clădire care părea a fi spitalul.

Ideea de a solicita internarea în spital pe temeiul presupusei dizenterii a lui Karesi poate părea astăzi, aşa cum şi nouă ni s-a părut la momentul respectiv, destul de trăsnită. Dar uneori n-ai încotro şi trebuie să joci singura carte pe care ţi-o oferă soarta. Fără adăpost pentru noapte şi fără mijloacele de a ne procura unul, cu sabia lui Damocles deasupra capetelor noastre sub forma numeroaselor patrule care circulau pe străzile oraşului, ne-am zis că altceva mai bun tot nu aveam de făcut decât să o încercăm şi pe-asta, mai ales că nu părea să prezinte cine ştie ce pericol. Aşa că am suit cele câteva trepte până la intrarea în clădire şi am sucit mânerul clanţei de la impozanta poartă. De îndată ce am intrat însă pe poartă lăsând-o să se închidă îndărătul nostru, ne-am dat seama că fusesem îndrumaţi complet greşit. Localul părea să fie într-adevăr un spital, judecând după cele câteva persoane în halate sau purtând banderole albe care umblau de ici, colo. Dar „civil" nu era în ruptul capului! Toţi cei care nu purtau haine de spital erau militari, iar poarta pe care tocmai intrasem era păzită pe dinăuntru de doi soldaţi înarmaţi. Firește, ne-au oprit şi ne-au întrebat ce vroiam. Poate că am fi putut spune doar: „Vai, ne pare rău, am greşit adresa", întorcându-ne pe călcâie; dar n-am făcut-o. De frică să nu le stârnim bănuielile, caz în care ne-ar fi cerut actele la control? Sau pentru că pur şi simplu nu aveam unde altundeva să ne ducem? Nu-mi aduc aminte exact care a fost motivul, dar ne-am zis în sinea noastră că *Alea jacta est** şi am cerut să vorbim cu ofiţerul de serviciu. Am fost conduşi în faţa unui ofiţer în rezervă în jur de

* În latină: „Zarurile au fost aruncate" (se spune că ar fi zis Cezar trecând Rubiconul).

cincizeci de ani, care ne ascultă păsul fără ostilitate; dar când am ajuns la dizenteria lui Karesi care avea nevoie de îngrijiri medicale, ne încunoştinţă că în cea mai mare parte spitalul militar (căci asta era) fusese evacuat spre vest cu câteva zile mai înainte. El rămăsese în urmă împreună cu un mic detaşament sanitar ca să mai vadă de câteva lucruri ce trebuiau puse la punct şi urmau să fie la rându-le evacuaţi în câteva zile. Nu mai era nici un medic în spital; în cel mai bun caz Karesi putea fi văzut de un felcer. Când văzu că, în ciuda celor aflate, noi tot vroiam să rămânem, ne sugeră să vorbim cu preotul de la seminarul teologic care deţinea clădirea înainte de a fi fost rechiziţionată ca spital militar şi care avea s-o ia din nou în stăpânire după evacuare.

Încurajaţi de atitudinea neduşmănoasă, neutră-spre-amicală a acestui ofiţer rezervist, am cerut să-l vedem atunci pe părintele. Acesta era un bărbat în jur de patruzeci de ani în reverenda neagră a preoţilor romano-catolici care ne ascultă atent, ceru să ne vadă actele şi le cercetă cu grijă, după care ne întrebă câtă vreme credeam că o să rămânem. I-am zis că vreo două zile cel mult, cât să se pună Karesi pe picioare; de cum îi era mai bine, plecam. Preotul ne-a spus că puteam rămâne câteva zile, dar că va trebui să plecăm înainte ca restul personalului medical să fie evacuat, ceea ce se putea întâmpla oricând. Se înţelege că am fost foarte bucuroşi să auzim una ca asta şi i-am mulţumit părintelui din toată inima. Ni se dădură două paturi într-un salon mare, iar Karesi se întinse imediat în pat. Am cerut un termometru şi Karesi îl frecă până ce mercurul se ridică peste 38° Celsius. A doua zi dimineaţă, un asistent veni să-l vadă pe Karesi, îi dădu nişte medicamente împotriva febrei şi a dizenteriei şi-i spuse să bea multe lichide. Şi în ce priveşte alibiul nostru, asta a fost tot.

Cele câteva zile petrecute în spital ni s-au părut minunate. Pentru prima oară în multe luni am făcut baie. În mare măsură am izbutit să scăpăm de păduchi, deşi nu în totalitate, căci ouăle pe care nu le puteam vedea vor produce cu timpul o nouă generaţie. N-am vrut să cerem o dezinfecţie a hainelor şi nici măcar a lenjeriei, căci am fi putut stârni suspiciuni dacă o făceam. Mâncarea de la spital era proastă, dar în acele împrejurări nouă ni s-a părut mană cerească. Aveam la dispoziţie timp berechet să

stăm de vorbă şi să ne cunoaştem mai bine. În general, starea de spirit a tovarăşului meu era sumbră. Când l-am întrebat care era motivul, după ce scăpase nu numai de pedeapsa cu moartea ci, şi din închisoare, mi-a povestit că logodnica lui, Edith, era evreică şi fusese deportată; probabil că nu avea s-o mai revadă niciodată. Bineînţeles, faptul că părinţii şi fratele meu fuseseră de asemenea deportaţi nu-l consola cu nimic.

Karcsi mi-a povestit despre activităţile lui subversive de pe când era în armată, printre care sustragerea de arme şi muniţii pe care le dădea tovarăşilor săi din partid. Mi-a rămas întipărită în memorie arestarea lui. Cu puţin înainte, Karcsi dezertase tocmai ca să nu fie arestat, căci suspiciunea de activitate revoluţionară plutea din ce în ce mai mult asupra lui. Făcuse rost de acte false şi se găsea la o întrunire clandestină care fu întreruptă de o descindere a DEF-ului. Luaţi ca din oală, toţi participanţii au fost arestaţi. Karcsi a fost primul interogat şi firesc că actele sale false au fost imediat descoperite. A fost bătut rău ca să-şi dezvăluie adevăratul nume, dar el avea destule motive să reziste, deoarece, ca militar care săvârşise acte revoluţionare – printre care înarmarea inamicului de stat – şi pe deasupra dezertor, putea fi condamnat la moarte. Mai mult, conform legilor maghiare în vigoare la acea dată (primăvara anului 1944), o persoană în situaţia lui putea fi deferită curţii marţiale, ceea ce pentru el ar fi însemnat pedeapsa cu moartea, dar numai în răstimp de şaptezeci şi două de ore de la arestare. Aşa încât Karcsi trăgea de timp şi vroia să-şi ascundă cu orice preţ identitatea barem trei zile. Astfel, când a simţit că sub presiunea bătăilor încasate era pe cale să-şi piardă orice control de sine, „mărturisi" că era Béla Schwarcz, un evreu care se ascundea cu acte false. Această mărturisire era îndeajuns de gravă pentru a fi crezută, şi agenţii de la DEF au luat-o de bună. În faza următoare, ceilalţi participanţi la întrunirea clandestină au fost la rându-le interogaţi. Unii nu-l cunoşteau pe Karcsi după nume, dar alţii îl ştiau; şi a doua zi cineva care fusese bătut rău divulgă adevăratul nume al lui Karcsi: Károly Fekete. Trebuie ştiut că în Ungaria, Schwarcz era un nume tipic evreiesc, în vreme ce Fekete nu (în treacăt fie spus, amândouă numele înseamnă „negru" – unul în nemţeşte, celălalt în ungureşte). Cine putea crede că un ne-evreu s-ar da drept evreu în primăvara lui 1944? Bineînţeles, agenţii de la

DEF nu l-au crezut pe cel care spunea că Schwarcz era Fekete; mai lesne le venea să-l creadă pe „evreul" care mărturisise că era Schwarcz. A fost nevoie de câteva confruntări faţă în faţă, ca şi de alţi doi martori adiţionali pentru a-i convinge că Fekete era Fekete şi nu Schwarcz; dar până să-l facă pe Karcsi să-şi recunoască adevărata identitate, termenul limită de şaptezeci şi două de ore pentru deferirea la curtea marţială trecuse.

La două zile după ce ne cazasem la spitalul militar, pe 31 decembrie, la direcţie se prezentă un grup de ofiţeri cu grade mici din Wehrmacht care cerură să fie găzduiţi timp de două nopţi, cât se aflau în tranzit. Firește, cererea le-a fost satisfăcută şi grupul se instală într-un salon. N-au cerut de mâncare, părând să fie destul de bine aprovizionaţi cu hrană, băutură şi ţigări. În seara aceea, ofiţerul rezervist maghiar şi câteva ajutoare au organizat o modestă petrecere de Anul Nou la care a fost poftită toată lumea, inclusiv ofiţerii germani şi noi doi. Cum eram printre puţinii prezenţi care înţelegeau germana şi singurul care o vorbeam cât de cât, cea mai mare parte a serii a trebuit s-o fac pe interpretul. Conversaţia a început cu câteva noutăţi aduse de ofiţerii din Wehrmacht, legate în special de luptele grele ce se dădeau în jurul capitalei maghiare împresurate – trupele sovietice închiseseră de o săptămână cercul din jurul ei. Spre surpriza mea, ofiţerii nu păreau să împărtăşească certitudinea trâmbiţată emfatic la radio şi în presa maghiară, privind apropiata recucerire a Budapestei printr-o ofensivă cu tancuri a forţelor germane şi maghiare conjugate. Am aflat în cursul serii din conversaţia purtată că majoritatea ofiţerilor din grup erau austrieci. Nu erau deloc optimişti; se plângeau de lungimea războiului şi de greutăţile cu care toată lumea se confrunta. La miezul nopţii, nimeni nu ridică paharul pentru victorie sau Hitler, iar mai târziu, un ofiţer care băuse prea mult îmi şopti la ureche: „Hitler kaput". Această „petrecere" de Anul Nou a fost pentru mine una din cele mai triste. Nu puteam să nu mă gândesc tot timpul la ai mei: unde ar putea fi, dacă mai erau încă în viaţă, şi oare ce simţeau în acel moment.

După câteva zile de stat la spital, timp în care am încercat să intru în vorbă cu cât mai mulţi felceri şi sanitari (toţi bărbaţi, în treacăt fie spus), am descoperit că printre ei erau unii din Transilvania. Deşi, ca András Hegedüs, m-am prefăcut că sunt

din Budapesta, le-am spus că bunicii mei erau din Ardeal, unde petrecusem multe vacanţe de neuitat; astfel am găsit un subiect plăcut şi de comun interes şi ne-am împrietenit. Deşi departe de Ardeal, aceşti tineri soldaţi nu erau deloc dornici să se îndepărteze şi mai mult de ţinutul care pentru ei era acasă, şi nici nerăbdători să ia parte la evacuare. De fapt, pe măsură ce ne-am cunoscut mai bine, reieşi că îşi căutau portiţe de scăpare pentru a dezerta din armată şi a se înapoia acasă de îndată ce frontul „trecea". Nu mai e nevoie să spun că le-am încurajat din răsputeri aceste înclinaţii, iar ca student la politehnică şi persoană mai cultivată şi mai ştiutoare decât ei, le-am câştigat repede stima.

Curând, am aflat de la noii mei prieteni că la administraţia spitalului se găsea un stoc abundent de certificate medicale de recuperare în alb; aceste acte li se eliberau soldaţilor răniţi la externare şi le dădeau dreptul de a petrece trei sau patru săptămâni de convalescenţă acasă, înainte de a se prezenta la unităţile lor. Certificatele trebuiau să poarte două semnături, una a ofiţerului comandant al spitalului, cealaltă a unui medic militar. De asemenea, trebuiau parafate cu două ştampile diferite: una dreaptă, care servea de antet, şi una rotundă, aplicată pe sau sub semnături. Aici, scurta dar vitala mea experienţă de măsluitor de acte ne-a fost de mare folos, ca şi competenţa lui Karcsi în domeniul regulilor şi cutumelor militare. După alte câteva discuţii de explorare, am făcut un târg cu doi dintre noii mei prieteni: noi o să le pregătim certificate medicale de recuperare aparent valabile pentru locurile unde vroiau să meargă, iar ei în schimb ne vor face rost de câteva formulare goale pentru propriul uz. Zis şi făcut. M-am apucat să completez certificatele, ajutat de Karcsi. Băieţii care făcuseră rost de formulare ştiau numele şi gradele ofiţerilor care ar fi trebuit să le semneze. Nu aveam la dispoziţie modele, dar am produs o semnătură credibilă pentru ofiţerul comandant, iar Karcsi semnă al doilea nume. Ştampila dreaptă se găsea la secretariat, aşa că am folosit-o pentru antet, dar cea rotundă, care de fapt era cea mai importantă din ele întrucât certifica autenticitatea semnăturilor, nu era de găsit. Acest fapt ridica o problemă, pe care iată cum am rezolvat-o. În locul unde ar fi trebuit aplicată ştampila rotundă, am aplicat ştampila dreaptă de două ori în forma unui X mare. Apoi cu un scris mărunt am adăugat: „Ştampila rotundă pierdută în

bombardament", şi am semnat această remarcă cu numele ofiţerului comandant. Certificatele aveau un aer foarte oficial şi nădăjduiam din toate puterile că vor funcţiona. Prietenii noştri, care le-au căpătat primii, erau foarte mulţumiţi. În schimbul lor, am obţinut mai multe certificate în alb pentru uz propriu, pe care nu le-am completat pe loc, ci le-am decorat cu toate ştampilele şi semnăturile cerute şi le-am împărţit în mod egal între noi, în caz că eram separaţi de vreo întâmplare neprevăzută. Pe urmă le-am ascuns cu grijă într-o parte a îmbrăcămintii unde existau mai puţine şanse să fie descoperite dacă eram percheziţionaţi.

În plus de asta, ne-am făcut rost amândoi de chipiuri militare. Mai mult, eu mi-am schimbat haina mea destul de arătoasă, dar civilă, pe cea militară a unuia din soldaţii cărora le dădusem certificatele medicale. Întrucât intenţionam să părăsim spitalul ca soldaţi în convalescenţă cu certificate medicale de recuperare, o haină militară mi se părea mai de folos decât una civilă; în vreme ce tânărul soldat care se pregătea să dezerteze în nădejdea de a ajunge acasă nu se temea atât de autorităţile maghiare sau germane (cu care până în acel moment nu avusese nimic de împărţit), cât să nu fie prins de Armata Roşie în uniformă militară, caz în care ar fi fost ori împuşcat pe loc, ori luat prizonier. De aceea, din punctul de vedere al strategiei lui, i se părea util să se descotorosească de orice însemn militar şi bucuros îşi schimbă haina de soldat pe jacheta mea civilă. Iată dar ce diferenţe de perspectivă între doi inşi aflaţi în situaţii aparent similare şi pe cale de a comite fapte similare – dar cu istorii, experienţe şi proiecte diferite! Sper din toată inima că tânărul soldat de atunci a reuşit să ajungă unde dorea; după câteva zile, părăsi spitalul şi n-am mai auzit niciodată de el.

Karesi şi cu mine eram de acum gata în principiu să părăsim spitalul, având la mână certificate medicale militare în destul de bună regulă. Am plăsmuit împreună o povestire amănunţită a bătăliei în care fusesem răniţi, bazată pe informaţii culese de la alţi soldaţi. Ne-am atribuit răni destul de grave care, fiind interne, nu puteau fi lesne verificate: eu aveam o comoţie cerebrală, iar Karesi avea emfizem pulmonar. Ştiam şi ce simptome aveam şi ce tratament primisem la spital, şi, bineînţeles, aveam numărul şi numele exact al unităţii noastre. Dacă eram arestaţi, aceste lucruri puteau fi verificate desigur, dar nu repede

şi nici uşor (din fericire pentru noi, calculatoarele nu existau încă). Tot ce ne mai trebuia era un loc unde să mergem în „convalescenţă". Conform actelor noastre de identitate, amândoi eram din Budapesta, care în acel moment era încercuită şi inaccesibilă, aşa încât locul unde aveam să ne petrecem „concediul medical" era la libera noastră alegere. Bineînţeles, aveam nevoie de un acoperiş deasupra capului, fiindcă n-aveam bani să plătim casă şi masă. Aici norocul ne surâse din nou. La vreo două zile după ce încheiasem treaba cu certificatele, la spital sosi un soldat dintr-un sat vecin, care stătuse o lună acasă în convalescenţă, după ce fusese rănit, tratat şi externat din spital. Venise să se plângă că rana lui fusese foarte serioasă şi că patru săptămâni de recuperare nu erau de ajuns; cerea să fie examinat iar certificatul medical de recuperare să-i fie prelungit. Prietenii noştri îl povăţuiră să stea de vorbă cu mine şi să-mi ceară sfatul; s-ar putea să fiu în stare să-l ajut.

La început mi s-a părut periculos să fiu pus într-o asemenea situaţie. Karesi şi cu mine priveam măsluirea certificatelor medicale ca pe o operaţiune necesară, dar îndeajuns de riscantă, care trebuia să rămână secretă în afara cercului nostru, al celor patru care bătusem palma. Am făcut tot ce se putea pentru a-i convinge pe cei doi soldaţi (nepricepuţi într-ale conspiraţiei) să nu-şi bată gura şi să nu se laude nimănui cu certificatele lor aranjate, nici măcar familiei sau celor mai buni prieteni, nici acum, nici mai târziu, în cursul „convalescenţei" lor. În caz contrar, riscau să aibă parte nu numai de neplăceri, ci de cea mai mare neplăcere din toate, moartea. Dar după ce am stat de vorbă cu soldatul nou-venit, Feri, încet-încet m-am răzgândit. Feri era un zdrahon de bărbat, voinic şi bine hrănit, trecut de treizeci şi cinci de ani, însurat, de profesie măcelar. Era un cetăţean onest şi nu cine ştie ce erou. Fusese mobilizat şi trimis pe front, unde viaţa i se păruse de nesuportat din cauza primejdiei continue; frica era un sentiment cu care pur şi simplu nu se putea obişnui. Aşa încât rana primită, serioasă, dar nu letală, îi picase ca un dar de la Cel de sus. Se simţise bine la spital şi cu atât mai bine acasă în concediul de recuperare. Acum, concediul era pe cale să-i expire, iar Feri era disperat la ideea că trebuie să se întoarcă la unitate ca să fie trimis din nou pe front. Îmi cerşi efectiv aju-

torul şi lăsă să se înţeleagă că era gata să dea şi o jumătate de porc – afumat sau altfel – ofiţerului care l-ar fi ajutat.

M-am arătat înţelegător faţă de situaţia în care se afla, i-am istorisit pe scurt cum fusesem răniţi pe front Karcsi (adică Pista) şi cu mine, iar apoi am reflectat cu glas tare ca să vezi, domnule, cum îi face viaţa pe oameni să dea piept cu fel şi fel de probleme... Pe când el are o casă şi o familie unde să se ducă şi nu-i trebuie decât o prelungire a concediului medical de recuperare, noi în schimb avem concedii, dar n-avem unde ne duce să ne recuperăm, fiindcă oraşul nostru de baştină, Budapesta, era încercuit. L-am prezentat pe Feri lui Karcsi şi am sporovăit o vreme în trei pentru a crea o atmosferă de încredere. În cele din urmă, i-am spus că în tot spitalul nu mai era nici un medic care să-l examineze şi, în afară de asta chiar de ar fi fost, nu era deloc sigur că o jumătate de porc ar fi fost îndeajuns pentru a-l induce să lipsească Patria de un asemenea soldat viteaz şi vânjos ca Feri. Noi îi ofeream altă soluţie: dacă nu se dădea înapoi de la a obţine un certificat fără examen medical, ceea ce nu era întru totul legal, poate că-i puteam face rost de un certificat care la origine fusese întocmit pentru altcineva care, din câte ştiam noi, nu se prezentase să şi-l ridice. Noi am fi putut să-l completăm cu numele lui Feri şi satul lui, Szend (astăzi numit Szákszend), ca destinaţie, făcându-l valabil pentru o lună, durata maximă admisă pentru un concediu militar. În schimb, trebuia să ne lase să ne petrecem perioada de convalescenţă la el acasă, unde eram gata să-i dăm o mână de ajutor la orice vroia el să ne pună. L-am asigurat că ne mulţumeam cu un culcuş şi hrană cât de modeste; în speţă, i-am promis că n-o să mâncăm mai mult de o jumătate de porc în timpul lunii noastre de şedere la el. Primi bucuros şi se învoi să aştepte până ce „clarificam situaţia“ cu acel certificat întocmit pentru un altul. Când i-am înmânat certificatul completat cu datele lui personale, îl găsi în perfectă ordine. Ne spuse că venise la Komárom cu o căruţă trasă de un cal şi că putea să ne ia cu el înapoi în sat. Am primit bucuroşi. Toate acestea se întâmplau în jur de 4 sau 5 ianuarie.

Înainte să apară Feri, încercasem să aranjăm să rămânem în urmă după ce restul spitalului va fi fost evacuat. Îi explicasem preotului că eram siliţi ca membri ai unei unităţi Levente să mergem în Germania pentru a ne găsi unitatea, dar că am fi

preferat să rămânem în urmă, fiindcă războiul era oricum pierdut, iar locul nostru era aici, nu în Germania. Preotul spuse că ne înțelegea dilema și că fiecare trebuia să-și urmeze conștiința; orice aveam să facem, el ne dorea noroc, dar nu ne putea oferi adăpost în clădirea seminarului, deoarece asta ar fi însemnat să pună în pericol integritatea seminarului teologic, lucru pe care nu dorea să-l facă. I-am mulțumit pentru ospitalitatea cu care ne primise la venirea noastră aici și i-am spus că-i înțelegeam poziția.

*
* *

După ce Feri ne-a invitat la el, ne-am completat propriile certificate medicale de recuperare de o lună cu destinația Szend, după care am părăsit spitalul în căruța lui Feri. Szend e la vreo patruzeci de kilometri sud-sud-est de Komárom. Mai întâi am ținut drumul spre Kisbér, aflat la douăzeci și opt de kilometri sud de Komárom, apoi am cotit spre est în direcția Tatabánya până ce după doisprezece sau treisprezece kilometri am ajuns la Szend. Mersul în căruță era mult mai puțin riscant decât pe jos. Cu toate că și Karcsi și eu aveam în buzunare acte de identitate în bună regulă, nu eram prea încrezători. Mai întâi, eram o pereche destul de ciudată la înfățișare. Eu aveam o manta militară peste un veston militar, precum și chipiu militar, dar de la brâu în jos purtam pantaloni, curea și pantofi de civil. Karcsi avea și el chipiu; o haină care deși civilă, de la distanță putea fi luată drept militară; centură și bocanci de soldat; dar jambiere de civil, precum și pe un picior o șosetă albastră iar pe celălalt una maro. Ticluisem noi o poveste întortocheată cum de am ajuns să rămânem în parte sau, în cazul lui Karcsi, aproape în întregime, fără uniforme, chipurile distruse când fusesem răniți pe front, pentru ca la externare spitalul să ne dea ce haine se nimerise, dar asta nu schimba faptul că eram doi indivizi care arătau straniu. În afară de asta, cu toate documentele noastre relativ bune, dacă eram arestați și percheziționați, restul de certificate medicale – ștampilate și semnate dar necompletate – puteau fi găsite asupra noastră, dându-ne astfel de gol. Ca să nu mai vorbesc că eu eram circumcis, ceea ce în ochii lumii de atunci și de acolo însemna

un singur lucru, că erai evreu. Am fi putut să aruncăm certificatele necompletate în loc să încercăm să le dosim, dar după o lună am fi rămas iarăşi fără hârtii; şi cu toate că nădăjduiam cu fervoare că sovieticii ne vor ajunge din urmă în mai puţin de o lună, nu puteam fi siguri de asta.

Călătoria noastră cu căruţa a durat vreo trei ceasuri, trei ceasuri şi jumătate şi a decurs fără incident. Am ajuns în Szend pe înserat, fără să fi fost opriţi o singură dată pe drum. Casa lui Feri, care locuia pe uliţa principală, părea să fie printre cele mai înstărite din sat. Prima noapte am dormit în casă, dar de a doua zi am fost instalaţi într-o magazie lipită de casă cu care comunica printr-o uşă, de obicei încuiată pe dinăuntru. Magazia avea o altă ieşire spre curte şi era destul de mare, dar şi friguroasă, având trei pereţi exteriori neizolaţi. Singurele mobile erau o mescioară şi două scăunele de lemn, iar pe jos era un maldăr de saltele de paie, dintre care ne-am ales fiecare câte una drept culcuş; celelalte saltele erau menite pentru alţi vizitatori potenţiali. În cameră era o sobă de fier care se încălzea cu lemne, iar Feri ne lăsa să crăpăm şi să folosim câte lemne vroiam. Ca urmare, în timpul zilei, când ardea focul, nu sufeream de frig, dar noaptea, de cum se stingea focul, încăperea se răcea, iar noi nu aveam cu ce să ne acoperim decât cu hainele puse peste o pătură subţire. De două ori pe zi, dimineaţa şi după amiază, Feri intra în magazie din casă şi ne aducea de mâncare. Am fi preferat trei mese pe zi în loc de două, dar ne-am ţinut gura. Ne-am oferit să facem orice, dar singura treabă care ne fu rânduită a fost să spargem lemne pentru celelalte odăi din casă. Nu am ieşit de loc în sat şi ne petreceam cea mai mare parte a timpului înăuntru sau în curte.

La câteva zile după ce ne instalasem în noua noastră locuinţă, Feri, palid ca moartea, intră în magazie pe uşa dinspre curte, urmat de doi jandarmi cu puştile pe umeri. Am aflat mai târziu că cineva din sat îi informase că Feri în loc să se întoarcă pe front era acasă, iar jandarmii veniseră să-l ia la întrebări. Când l-au întrebat cine mai era în casă, Feri le-a spus de noi doi. Jandarmii cerură să ne vadă actele. Le-am înaintat şi le-am explicat situaţia în care ne găseam. Jandarmii examinară hârtiile, le găsiră în ordine şi plecară. Eram nu numai uşuraţi, ci de-a dreptul jubilam că certificatele noastre medicale de recuperare

trecuseră cu brio acest test major. Dar Feri nu-şi mai revenea din sperietura trasă. Trei zile mai târziu, tot mai tremura şi apărea în magazie la alte ore decât cele obişnuite de masă, ca să discutăm „situaţia", adică pericolul de a fi descoperiţi. Scăpă unele aluzii dacă n-am putea pleca mai devreme decât plănuisem, dar i-am spus că n-aveam unde altundeva să ne ducem şi i-am reamintit de învoiala noastră de la început. Nu în ultimul rând, i-am argumentat că certificatul lui de recuperare medicală nu era cu nimic mai autentic decât ale noastre, aşa că eram toţi trei în aceeaşi oală: Feri nu era în mai mare primejdie cu noi decât fără noi. Nu ştiu sigur dacă asta l-a liniştit sau nu, dar cert e că de atunci nu ne-a mai vorbit despre temerile lui.

Odată, într-un episod care la momentul respectiv părea fără importanţă, dar mai târziu s-a vădit a fi fost mai însemnat decât credeam, un grup de trei sau patru soldaţi unguri i-au cerut adăpost lui Feri pentru o noapte. Acesta îi conduse în camera noastră poftindu-i să doarmă pe saltelele de paie. Ne-am petrecut seara stând la taifas, care a constat în cea mai mare parte din poveştile lor despre păţaniile avute pe front. Am aflat o mulţime de amănunte despre viaţa cazonă, care ne puteau fi utile dacă am fi fost interogaţi. La rândul nostru i-am distrat cu alte snoave. În sfârşit, le-am descris situaţia în care ne aflam conform rolurilor pe care ni le asumasem şi am adăugat că ne simţeam amândoi prea slăbiţi pentru a ne întoarce pe front şi că la sfârşitul perioadei de recuperare, plănuiam să cerem o prelungire. Problema noastră era că, şi dacă primeam una, nu aveam unde trage în perioada de convalescenţă. Unul dintre soldaţi, care era din Szimö, un sat la nord de Komárom, în acea parte a Ungariei care aparţinuse Cehoslovaciei, ne spuse că puteam să mergem să stăm câteva săptămâni acasă la părinţii lui, şi ne dădu detalii despre el, despre satul şi despre familia lui care ar fi făcut credibilă referinţa noastră la recomandarea lui. I-am mulţumit, gândind că n-o să fie nevoie să dăm vreodată curs acestei invitaţii, fiindcă ne aşteptam ca ruşii să intre în Szend din zi în zi; erau la doar câteva zeci de kilometri de noi. Înaintarea ruşilor era îngreunată pare-se de luptele de stradă din Budapesta, unde cinci divizii germane şi una maghiară au rezistat cu îndârjire timp de şase săptămâni după încercuirea Capitalei în ajunul Crăciunului 1944. Cu toate astea, la jumătatea lui ianuarie ruşii

înaintaseră până la linia Tatabánya-Székesfehérvár, la aproximativ şaizeci de kilometri vest de Budapesta, iar în regiunea unde ne aflam noi ajunseseră până la Oroszlány, un sat la numai treisprezece kilometri est de Szend. După aceste întâmplări, noi speram că vor sosi la Szend într-o zi-două. În loc de asta însă, trupele germane şi maghiare au reocupat localitatea Oroszlány şi pentru un timp frontul s-a stabilizat pe dealurile de la est de Oroszlány.

Februarie bătea la uşă. Trebuia să ne hotărâm ce vom face când certificatele noastre expirau. Am fi putut merge la Szimö la invitaţia soldatului care era de-acolo, dar satul era la vreo optzeci de kilometri înspre nord, ceea ce ar fi însemnat un marş destul de riscant de două sau trei zile, care în plus ne-ar fi îndepărtat şi mai mult de linia frontului. Aşa că ne-am completat o nouă pereche de certificate medicale cu destinaţia Oroszlány, care era chiar în spatele frontului. Nu cunoşteam pe nimeni în sat, dar ne-am zis că o să căutăm adăpost oferindu-ne să muncim. Pe data de 4 sau 5 februarie ne-am luat rămas-bun de la Feri şi soţia lui şi am pornit-o pe jos spre Oroszlány, o localitate cu puţină agricultură.

Am luat-o pe un drum de ţară aproape pustiu şi am ajuns la Oroszlány după-amiaza devreme. Am inspectat câteva case şi în cele din urmă am ales una care aparţinea unei perechi de oameni în vârstă care locuiau împreună cu nora, fiul fiind plecat în armată. Erau ţărani săraci cu foarte puţin pământ; trăiau cu cartofi şi ceai, iar căsuţa lor era compusă din numai două odăi: o bucătărie-cameră de zi şi un dormitor. Dar erau oameni cumsecade şi foarte prietenoşi şi se învoiră pe dată să ne primească după ce le-am explicat situaţia noastră. Deşi n-aveau să ne dea nimic de lucru – nici măcar lemne de crăpat nu erau, fiindcă sobele mergeau cu cărbuni – oamenii ştiau că soldaţii în convalescenţă au dreptul la raţii de hrană, şi sperau să putem şi noi să le căpătăm. Încurajaţi de succesul avut cu jandarmii care ne examinaseră hârtiile de identitate la Szend, ne-am zis că nu strica să încercăm să obţinem raţii de hrană pe baza certificatelor noastre. Am reuşit astfel să căpătăm nişte făină, ceva zahăr şi o mică cantitate de slănină pe care le-am adus în casă, dar era foarte puţin. În ciuda acestui fapt, gazdele noastre au fost foarte cumsecade cu noi. La fel ca restul familiei, dimineaţa beam ceai,

cu zahăr însă fără lapte, iar la prânz şi seara mâncam cartofi copţi cu sare. Majoritatea timpului, asta era tot. Nu aveam cameră separată, bineînţeles, şi dormeam în bucătărie-camera de zi.

La Oroszlány, nu aveam acces la un radio sau la orice altă sursă de informaţii. N-am aflat decât mai târziu despre căderea Budapestei, care avusese loc pe 12 februarie după mai bine de şase săptămâni de încercuire şi lupte grele. Tot ce ştiam era că unde eram noi, pe front era linişte şi ruşii nu înaintau. Ne-am închipuit că poate aşteptau primăvara ca să pornească o ofensivă în forţă. După aproximativ o săptămână petrecută în casa familiei de oameni săraci, am aflat că în sat exista o unitate militară care lucra în mina locală de cărbuni. Unitatea era alcătuită din soldaţi inapţi de luptă, printre care unii care se refăceau după rănile primite. Ni se păru că dacă am fi putut să ne alăturăm lor, ar fi fost un mijloc potrivit de a ne legaliza statutul şi de a ne proteja de bomba cu efect întârziat care ne ameninţa – expirarea certificatelor noastre false. Totodată, am fi putut câştiga ceva bani şi astfel mânca ceva mai mult. Aşa că ne-am luat rămas-bun de la binevoitoarele noastre gazde şi ne-am dus să ne încercăm norocul la unitatea miliară. I-am prezentat certificatele noastre ofiţerului aflat la comanda unităţii care lucra în mină; se uită la ele mai mult de formă, prea puţin curios în ce ne privea, şi ne spuse că puteam să ne alăturăm unităţii lui dacă doream, dar că plata era foarte mică, mai mult simbolică. Ne-am mutat în barăcile unităţii, unde ni se dădură două paturi, şi a doua zi de dimineaţă am coborât în mină.

Ştiusem din totdeauna că mineritul e muncă grea, dar ce am găsit efectiv în mină nu-mi închipuisem nici pe departe. Am coborât în adâncime printr-un puţ, într-un elevator şubred care consta într-o platformă deschisă pe toate cele patru laturi. Departe sub pământ, mina consta într-o reţea de coridoare şi pasaje lungi. Câteva, arterele principale, erau destul de înalte şi de late, dar majoritatea aveau o lăţime cam de un metru, un metru şi ceva, şi o înălţime de mai puţin de doi metri, fiind slab iluminate de becuri electrice. Pe jos erau montate şine de cale ferată pe care vagonetele, unele goale şi altele pline, erau împinse cu forţa braţelor. Tavanul coridoarelor era sprijinit ici,

colo de armături din lemn, mai ales de stâlpi plasați vertical, groși de cincisprezece-douăzeci și cinci de centimetri.

La capătul fiecărui coridor sau pasaj minerii scormoneau cărbunele de pe suprafața descoperită: unii perforau peretele de cărbune cu burghie electrice, alții îl desprindeau în bucăți mari cu ajutorul unor târnăcoape mari și grele. Soldații munceau cot la cot cu minerii de meserie. Noi, ca nou-veniți, aveam de făcut trei lucruri: să încărcăm cărbunele în vagonete cu lopata, să împingem vagonetele umplute, și să cărăm stâlpii și grinzile care trebuiau amplasate pe măsură ce coridoarele avansau. În ce mă privea, treaba cea mai puțin anevoioasă era împinsul vagonetelor. Trebuia să faci un efort intens când împingeai vagonetul la deal, ceea ce se întâmpla des, dar cel puțin te mișcai de ici, colo și puteai să respiri. În schimb încărcatul vagonetelor cu lopata era epuizant. Niciodată în viața mea, înainte sau după aceea, n-am mai văzut vreo lopată de forma și mărimea celor întrebuințate în această mină. Lopata propriu-zisă, adică partea de metal, avea forma unei frunze de smochin cu marginile curbate în sus, de vreo șaptezeci de centimetri pe cincizeci. Coada lungă era din lemn. Când o vârai într-un morman de cărbune, lopata scotea între zece și cincisprezece kilograme, pe care trebuia apoi să le ridici până la buza vagonetului, înalt de un metru, un metru douăzeci și cinci. O jumătate de oră mergea, dar să faci munca asta multe ore în șir era îngrozitor de greu. Și nici nu puteai pierde vremea: erai tot timpul supravegheat, iar numărul de vagoane pe care le umpleai era notat. Singurul lucru și mai neplăcut decât să dai la lopată încărcând cărbuni era să cari grinzile pentru plafon. Închipuiți-vă cărând pe umăr o grindă care cântărește între douăzeci și cinci și treizeci de kilograme, de-a lungul unor coridoare atât de joase încât trebuie să stai încovoiat mai tot timpul, având grijă unde pui pasul din cauza șinelor de pe jos și trebuind să te dai când și când la o parte din calea vagoanelor împinse până trec de tine.

Când ne-am întors la barăci în seara aceea, am căzut complet epuizați pe priciuri și am reflectat cu glas tare ce plăcută convalescență era aceasta pentru niște soldați răniți. Dimineața abia ne puteam mișca. A doua zi fu la fel de grea ca prima; a treia, ceva mai suportabilă; într-a patra zi nu ne mai dureau toate mădularele din trup; iar la sfârșitul primei săptămâni simțeam că

am putea continua să trăim ca mineri de cărbuni până veneau ruşii. Karcsi şi cu mine am fost însă dezamăgiţi, deşi nu surprinşi, când am aflat că nici unul din noi nu-şi îndeplinise norma, aşa că nu am câştigat nici un ban peste costul cazării şi mâncării.

Săptămâna următoare ni se îngădui să folosim târnăcoape, o schimbare în bine pentru că însemna mai multă diversitate, precum şi o plată ceva mai mare (dacă reuşeam să ne facem norma). Probabil că ne-am fi obişnuit cu noul nostru fel de viaţă şi ne-am fi câştigat chiar traiul ca mineri, dacă un eveniment neprevăzut nu ne-ar fi încurcat planurile: la sfârşitul celei de a doua săptămâni, câţiva mineri se îmbolnăviră de febră tifoidă şi se răspândi vestea că de luni, întregul complex minier intra în carantină pentru a preveni răspândirea bolii. Karcsi şi cu mine am discutat această nouă situaţie şi am ajuns repede la concluzia că n-aveam nici un chef să fim puşi în carantină. Printre altele, un grup izolat putea fi controlat mult mai uşor în caz de urgenţă şi silit aşadar să ia drumul evacuării. La mai puţin de un ceas după ce aflasem de instituirea carantinei, am spus la revedere voioasei vieţi de miner de cărbuni şi am pornit din nou la drum.

Până la sfârşitul lui februarie mai erau trei zile, iar certificatele noastre expirau în prima săptămână din martie. Gândul meu era să completăm ultima noastră pereche de certificate medicale de o lună cu destinaţia Szimö şi să mergem până acolo pe jos, cu unul sau două popasuri peste noapte. Karcsi însă obosise aşteptându-i pe ruşi şi se săturase de viaţa pe care o duceam; părerea lui era că, fiind atât de aproape de linia frontului, acum era momentul să riscăm şi să încercăm să trecem în partea rusească. Ştiam că în zona noastră frontul era ţinut de armata maghiară, trupele germane nefiind nicăieri de văzut. Neştiind destule despre liniile de front ca să pot evalua riscul efectiv la care ne-am fi expus, nu mă dădeam în vânt după această idee; mi se părea prea nesăbuită şi că nu merita riscul pe care-l comporta. Am argumentat că atâta timp cât mai aveam încă certificate care ne mai puteau duce o lună, n-avea rost să ne riscăm vieţile; merita să riscăm numai când vor expira şi ultimele certificate, dacă până atunci ruşii nu ne vor fi ajuns din urmă. Dar argumentele mele nu-l clinteau pe Karcsi care simţea un puternic impuls să-şi pună intenţiile în aplicare. Deşi eram convins că raţiunea era de

partea mea, mai ştiam şi că toate consideraţiile raţionale nu operau decât cu o fracţiune infimă din evenimentele şi factorii care aveau să ne hotărască până la urmă soarta. Aşa încât, văzând că argumentele mele raţionale nu erau în stare să potolească avântul lui Karcsi pe care-l ardeau călcâiele după „acţiune chiar acum", i-am făcut pe voie mai degrabă decât să sparg asociaţia noastră. Am mai petrecut o noapte în casa familiei sărace şi prietenoase din sat şi dis-de-dimineaţă ne-am îndreptat spre linia frontului.

Aflasem de la soldaţi că aceasta trecea la o distanţă de şapte până la zece kilometri, pe dealurile de la est de Oroszlány. Ştiam că Várgesztes, următorul sat la sud-est de Oroszlány, era încă de partea noastră a frontului, aşa că ne puteam folosi de această destinaţie pentru a explica unde mergeam în caz că ne oprea vreo patrulă („Pesemne că am rătăcit drumul încercând să dăm de Várgesztes..."). Mi-amintesc data acelei zile care lesne ar fi putut să fie ultima noastră zi pe pământ: 26 februarie 1945. Am pornit ţinând drumul, dar în curând am fost nevoiţi să-l părăsim. De acolo, mai întâi am traversat nişte mirişti pustii, iar pe urmă am început să suim la deal pe o potecă. Mergeam pe cât puteam către est. Pământul era acoperit de un strat de zăpadă gros de cel puţin şaizeci de centimetri, dar vremea se înmuiase şi zăpada se topea, din care pricină înaintam foarte încet şi anevoie. Trecuse bine de amiază când am auzit în depărtare primele focuri de armă. Din acel moment, ne-am călăuzit aproape numai după urechi continuând să mergem în direcţia din care se auzeau focurile de armă. La un moment dat, pe când suiam o potecă şi ne apropiam de un cot, doi soldaţi unguri răsăriră deodată în faţa noastră de după cot, venind în jos către noi. Aveau puştile pe umeri şi purtau între ei leşul unui căprior tânăr, atârnat de un drug de lemn. Când ne-am intersectat, i-am salutat şi, ca să evit orice întrebări despre unde ne duceam, am făcut o glumă pe seama fripturii pe care urmau s-o aibă la cină. Dar precauţia nu era necesară: nu-i interesam nici într-un fel.

Am continuat urcuşul pe potecă până ce zgomotul focurilor de armă începu să ne vină din stânga; atunci am lăsat poteca şi am apucat-o prin zăpada groasă în direcţia din care veneau zgomotele. Curând am auzit împuşcături foarte aproape; linia frontului părea să fie la cel mult cincizeci de metri de noi.

Gloanţe rătăcite loveau crengile arborilor din jurul nostru. De acum se întunecase. Ne-am întins pe burtă şi am început să ne târâm înspre sursa focurilor de armă, unul lângă altul prin zăpadă. Când mergeam, la fiecare pas picioarele ni se afundau în omătul gros şi făceau zgomot; dar acuma că ne târam pe burtă, corpurile nu ni se afundau şi înaintarea noastră, deşi lentă, se făcea pe tăcute. Ne târâsem cam o jumătate de oră sau o oră — zgomotul schimbului de focuri venea acum de foarte aproape — când Karcsi se opri şi-mi şopti, „Uite", arătând cu mâna înainte la dreapta. M-am uitat; se vedea o luminiţă, nu pe pământ, ci mai sus, prin aer. Pe când o scrutam încercând să ghicim ce era, luminiţa prinse a se mişca când la stânga, când la dreapta. În cele din urmă Karcsi şopti: „O santinelă care fumează". Santinela era poate la vreo douăzeci de metri de noi. Nu putea să ne vadă – cum nici noi nu l-am fi văzut dacă n-ar fi avut ţigara aprinsă. Ajunsesem, aşadar, la un buncăr păzit de o santinelă.

Ştiam că tehnica modernă pentru improvizarea unei linii de front nu mai era cea clasică de a săpa tranşee; de obicei nu era timp de aşa ceva în condiţiile tehnicii de luptă mobile care prevala. Metoda modernă era să se sape şi să se ridice buncăre pentru câţiva soldaţi, îndeajuns de apropiate între ele pentru a forma o „linie". Pentru a traversa linia frontului trebuia să găsim o deschidere între două buncăre alăturate, destul de mare ca să putem trece dincolo neobservaţi de soldaţii din ele. După ce vom fi trecut linia maghiară, ne făcusem noi socoteala, ne vom târî înspre poziţiile ruseşti şi la momentul oportun vom flutura batista albă. Fiind aproape de un buncăr de pe linia maghiară, am hotărât să ne mişcăm spre dreapta până ce vom lăsa în urmă santinela cu ţigara. Ne-am târât înspre dreapta, dar înainte ca luminiţa intermitentă a ţigării să fi dispărut îndărătul nostru, o nouă belea ne opri în loc: drept în faţă se auzea vorbă omenească, indicând un alt buncăr, doi dintre ocupanţii căruia stăteau de vorbă pe afară. Ghinion, ne-am zis, hai să încercăm în cealaltă direcţie. Încet, cu multă prudenţă, ne-am târât înapoi de unde venisem. Soldatul cu ţigara era tot acolo. Am continuat să ne târâm, de data aceasta spre stânga, până ce am lăsat în urmă luminiţa de la ţigară. Din fericire, ne obişnuisem cu târârea şi izbuteam să ne mişcăm fără zgomot, lucru, în bună măsură, datorită căruia am scăpat cu viaţă. Deodată Karcsi se opri şi mă

apucă de braţ. Fără un cuvânt, îmi arătă ceva la dreapta. La început n-am văzut nimic, dar după câteva secunde am deslușit spre oroarea mea silueta unui soldat, cu arma la picioare, la nici zece metri de noi. Am rămas lipiţi de zăpadă câteva minute, nădăjduind că soldatul se va îndepărta, dar nici gând să plece. Până la urmă, cu cea mai mare atenţie, am început să ne târâm de-a îndăratelea, ca să ne depărtăm de siluetă; abia după câtva timp ne-am îndepărtat suficient ca să ne putem răsuci în loc fără a risca să fim auziţi, după care am început să ne târâm repejor în direcţia opusă. Când am ajuns destul de departe ca să putem vorbi, Karcsi zise: „Buncărele sunt prea dese. Frontul stă de câteva săptămâni pe loc şi e clar că au avut destul timp să împânzească linia. Hai să ne întoarcem". Nu mai e nevoie să spun că nu am ridicat nici o obiecţie; mă simţeam de o mie de ori norocos că nu fusesem descoperiţi. Am continuat să ne târâm încă vreo jumătate de oră, apoi ne-am ridicat şi am luat-o la picior, ajungând înapoi în sat, fără alte aventuri, târziu după miezul nopţii. Gazdele noastre s-au mirat, dar ne-au primit; nu-mi aduc aminte ce explicaţie le-am dat.

*
* *

Acum că examinasem de foarte aproape linia frontului, ne trecu prin cap că o metodă mai sigură de a trece la ruşi ar fi să ne alăturăm mai întâi unei unităţi aflate în dispoziţie de luptă pe front. Ştiam din conversaţiile avute cu soldaţii de la mină că o astfel de unitate, Batalionul Cicliştilor, îşi avea comandamentul chiar lângă Oroszlány. Ne-am zis că probabil nu era nevoie de cine ştie ce antrenament special pentru a face parte din acest batalion (ştiam amândoi să mergem pe bicicletă) şi ne-am decis să ne alăturăm lui pe motiv că perioada noastră de convalescenţă era pe terminate, iar unitatea noastră fusese nimicită în bătălia de la Székesfehérvár (cunoşteam numărul unei unităţi care avusese această soartă), aşa încât n-aveam cum să ne întoarcem la ea. Mă cam stânjenea riscul de a mă da de gol prin lipsa mea de instrucţie militară, dar mi-am zis că o să fiu atent la ce fac ceilalţi şi-o să fac şi eu ca ei. Aşa că ne-am despărţit de gazdele noastre din Oroszlány şi ne-am înfiinţat la comandamentul

Batalionului Cicliştilor, cerând să vorbim cu ofiţerul de serviciu. După o lungă aşteptare, un locotenent veni să ne vadă, ascultă atent istorisirea noastră, ne luă certificatele şi dispăru pe o uşă. Am aşteptat peste o oră; apoi ofiţerul reveni însoţit de un jandarm militar purtând pe umăr o puşcă armată cu baioneta, căruia îi înmână actele noastre cu scurta prezentare: „Aştia sunt cei doi". Jandarmii militari ţineau de o ramură specială a jandarmeriei, însărcinată cu disciplinarea armatei şi supravegherea membrilor ei. Înainte să putem deschide gura pentru a zice sau întreba ceva, ofiţerul se făcu nevăzut, iar jandarmul, punând certificatele noastre în buzunar, se întoarse către noi cu un hotărât, „Hai să mergem". Am întrebat unde. „Ai să afli tu în curând", îmi răspunse, şi ne făcu semn să trecem înaintea lui. În curte îşi dezlegă calul, sui în şa şi ne porunci să mergem pe lângă el; avea ordin să ne ducă la comenduirea jandarmeriei militare în Várgesztes. Acesta era satul aflat la zece-doisprezece kilometri sud-est de Oroszlány, al cărui nume plănuisem noi să-l invocăm în timpul încercării noastre neizbutite de a trece linia frontului.

Plimbarea până la Várgesztes dură vreo trei ceasuri. Era o după-amiază însorită de care în alte împrejurări ne-am fi putut bucura; dar situaţia noastră era mai mult decât precară. Firește, nu fusesem siguri că încercarea noastră de a ne alătura Batalionului Cicliştilor avea să se bucure de succes, dar nici să fim arestaţi nu ne aşteptam. Deşi nu ne puteam împărtăşi gândurile mergând pe lângă jandarmul care călărea la pas, puteam comunica între noi prin gesturi şi semne. Am luat în considerare posibilitatea de a-l ataca. În fond, situaţia părea disperată şi eram doi contra unul, pe un drum de ţară necirculat. Totuşi jandarmul avea unele atuuri: deşi îi lipsea disperarea noastră, avea avantajul de a fi călare, avea o puşcă armată cu baioneta şi era antrenat pentru asemenea situaţii. Aşa că am părăsit repede acest făgaş de gândire. După un timp, am încercat amândoi să-l atragem pe jandarm în conversaţie. Am început eu, spunând ce noroc pe noi toţi trei să avem parte de o vreme aşa de frumoasă pentru plimbare. Jandarmul răspunse ceva, din care reieşea clar că nu-l deranja să stea de vorbă cu noi. Atunci ne-am apucat să-i povestim puţin câte puţin păţaniile noastre din momentul în care fusesem răniţi şi spitalizaţi, încercând să-l facem să înţeleagă ce rău era să nu te poţi întoarce acasă tocmai când aveai mai mare nevoie

de odihnă şi, după toate cele îndurate, să trebuiască să te refaci printre străini. În fine, am zis, ce ridicol era, după ce unitatea ne fusese distrusă, că trebuia să fie atât de complicat să ne întoarcem pe front.

Nu-mi aduc aminte toate amănuntele conversaţiei noastre; dar până la sosirea în Várgesztes, jandarmul devenise prietenos şi privea cu simpatie tribulaţiile noastre. Cum comenduirea era deja închisă, ne spuse că avea să-i înmâneze personal hârtiile noastre superiorului său, un oarecare locotenent de jandarmi militari al cărui nume ni-l dădu, şi că a doua zi dimineaţă trebuia să raportăm direct la biroul locotenentului. Cu asta, ne lăsă să plecăm.

După o după-amiază mai mult decât încordată, simţeam acum o imensă uşurare. Primul nostru gând fu să completăm ultima pereche de certificate pe care le mai aveam şi s-o apucăm direct spre Szimö, fără să mai raportăm a doua zi dimineaţă la jandarmerie. Dar după puţină chibzuială ne-am răzgândit. Dacă nu ne prezentam la raport, jandarmii militari aveau să înceapă să ne caute. Înfăţişarea noastră unică şi inconfundabilă era lesne de recunoscut, iar noi nu aveam nici un mijloc de a o schimba. Numele sub care trăiam ar fi devenit inutilizabile. Dacă am fi completat certificatele cu alte nume, nu am mai fi avut nici un document civil în sprijinul lor. În afară de asta, dacă nu ne prezentam la raport, certificatele noastre curente ar fi fost supuse unui examen scrupulos şi validitatea unei alte perechi de certificate întrebuinţând aceleaşi trucuri, ca de pildă cele două ştampile drepte aplicate în formă de X în locul celei rotunde, ar fi devenit foarte îndoielnică. Pe de altă parte, dacă ne prezentam, aveam destule şanse să scăpăm şi de data asta cu faţa curată, înarmaţi cum eram cu certificatele noastre medicale de recuperare, cu documentele civile aflate încă în posesia noastră şi cu povestea destul de verosimil amănunţită pe care o ticluisem. Aşa că asta ne-am hotărât să facem.

Am ajuns la comenduire pe la nouă dimineaţa. Am bătut la uşa locotenentului, acesta spuse „Intră" şi am intrat înăuntru, unde l-am găsit pe locotenent în faţa geamului pe care-l folosea drept oglindă de bărbierit. I-am spus cine eram şi el recunoscu imediat cazul nostru. Fără să pună jos briciul, întinse mâna stângă după ceva de pe biroul lui, apucă certificatele noastre şi

ni le înmână zicând: „Raportaţi la Nagyigmánd". Acesta era numele unui oraş situat la douăzeci de kilometri sud-vest de Komárom, pesemne centrul de recrutare şi redistribuire unde trebuiau să raporteze toţi soldaţii care-şi pierduseră unităţile. I-am mulţumit locotenentului pentru informaţie şi am plecat. Încă o dată, văzusem moartea cu ochii şi scăpasem teferi.

Nu ne mai rămânea nimic de făcut decât să ne completăm şi ultima pereche de certificate medicale şi să nădăjduim că vom fi eliberaţi înainte să treacă luna. Ne-am ales localitatea Szimö ca reşedinţă pentru ultima noastră lună de convalescenţă. Acesta era satul soldatului cu care făcusem cunoştinţă în magazia lui Feri, la Szend. Aveam adresa părinţilor lui, precum şi mesajul lui oral către ei, conţinând suficiente detalii pentru a-i convinge că vorbisem într-adevăr cu el.

Szimö (Zemne în slovacă) era la aproximativ patruzeci de kilometri nord-est de Komárom, adică la aproape optzeci de kilometri de unde eram noi; ne aşteptau, aşadar, două zile de mers întins. Am pornit într-o dimineaţă luminoasă de la începutul lui martie 1945, luând-o spre nord către Komárom. Ne foloseam încă de certificatele medicale pentru Oroszlány, care mai aveau două zile până să expire. Mersesem poate vreo trei sau patru ore pe drumul principal spre Komárom când am zărit în faţa noastră un mic automobil militar, decapotabil, parcat cu faţa către noi. În el şedeau şoferul şi lângă el un pasager care era ofiţer superior. Când l-am identificat ca atare era prea târziu să ne abatem din drum ca să evităm întâlnirea, aşa că am continuat să mergem înainte. De aproape, Karcsi identifică automobilul după însemnele pe care le purta ca aparţinând Statului Major iar ofiţerul era căpitan, dar de Stat Major. Când am trecut pe lângă maşină, l-am salutat pe căpitan, care citea ceva, iar el ne-a răspuns la salut fără să ne dea atenţie. Trecusem de maşină şi ne continuam drumul răsuflând uşuraţi, când l-am auzit pe ofiţer că ne striga din urmă. Ne-am întors la maşină, teribil de conştienţi de aspectul nostru cel puţin straniu în costumaţiile asortate pe care le purtam, dar ne-am întipărit pe figuri expresiile cele mai încrezătoare şi sigure de sine de care eram în stare şi am luat poziţie de drepţi. I-am înmânat căpitanului mai întâi certificatele medicale de recuperare, apoi documentele noastre civile, explicându-i că perioada noastră de convalescenţă expira în

două zile şi că ne îndreptam spre centrul de recrutare şi redistribuire a trupelor din Nagyigmánd (care era lângă Komárom), conform instrucţiunilor locotenentului de jandarmi din Várgesztes, căruia îi pomenirăm numele. Căpitanul ne examină documentele cu atenţie, ne măsură de sus până jos şi clătină din cap, ca şi cum ar fi zis, „Doamne Dumnezeule, ce-a ajuns armata noastră?" Apoi ne înapoie actele şi ne lăsă să ne vedem de drum. Ne-am continuat călătoria şi a doua zi am ajuns la Szimő fără alte peripeţii.

În Szimő am găsit familia soldatului fără dificultate. Aceştia ne-au ascultat povestea cu vădit interes, bucuroşi să afle veşti de la fiul lor; când le-am zugrăvit situaţia noastră şi am întrebat dacă n-am putea fi găzduiţi pe timpul convalescenţei – oferindu-ne, firește, să facem orice treabă ar fi avut să ne dea – se arătară binevoitori, zicând că erau dornici să ne ajute. După ce au discutat între ei, veniră cu următoarea propunere: în casă la ei nu era loc pentru două persoane, aşa încât unul din noi se putea caza la ei, iar celălalt, la unul din vecini. Am spus că era în regulă dacă şi vecinii se învoiau, la care avu loc o discuţie cu respectivul vecin, care consimţi. Fu luată hotărârea (pe ce temei nu-mi mai amintesc) ca eu să rămân la familia soldatului, iar Karcsi să stea la vecin.

Gazdele mele mă tratau ca pe un paşă. Am fost instalat în camera de oaspeţi, în care se găsea un pat. Mâncam la aceeaşi masă cu stăpânii casei, care erau mereu dornici să stea de vorbă cu mine. Până în '38, această regiune din Ungaria făcuse parte din Cehoslovacia, o republică democratică în care exista mult mai multă libertate, precum şi un standard de viaţă ceva mai ridicat decât în Ungaria. Lucrul acesta se vedea chiar şi după şase ani şi jumătate; de pildă, majoritatea familiilor din sat aveau cel puţin câte o bicicletă, ceea ce nu era cazul în alte părţi din Ungaria. Atmosfera politică era şi ea foarte diferită: cei mai mulţi oameni din Szimő nu-i îndrăgeau pe nemţi sau mai bine zis ce reprezentau ei şi sperau într-un sfârşit cât mai grabnic al războiului. Totodată, nu păreau să se teamă de venirea ruşilor.

Karcsi şi cu mine ne întâlneam zilnic şi petreceam mult timp împreună, fie la el (şi el era tratat foarte bine), fie la mine. Ocazional, trebăluiam câte ceva prin gospodăriile gazdelor noastre, dar nu ne dădeau mare lucru de făcut. Trecuseră două

luni de când frontul îngheţase şi ne aşteptam ca ofensiva sovietică să se pornească din zi în zi. Szimö nu era aproape de front şi nemţi nu se vedeau nicăieri. Începusem să ne simţim mai relaxaţi şi chiar optimişti.

În această atmosferă de calm şi speranţă, am fost din nou trăsnit ca din senin. Într-o dimineaţă pe la şase mă trezi un ciocănit vehement la uşa de la intrare. Am auzit pe cineva deschizând uşa, şi câţiva oameni care vociferau pe un ton răstit pătrunseră în casă. O clipă mai târziu, uşa de la camera mea se deschise şi doi soldaţi înarmaţi purtând banderole cu însemnul Crucile cu Săgeţi se năpustiră înăuntru, strigând: „Aici e, l-am găsit!" la care alţi doi îi urmară în cameră. Păreau să fie membri ai temutei miliţii a Partidului Crucile cu Săgeţi, care avea obiceiul să împuşte pe loc evreii, dezertorii şi fugarii de orice fel. „Dă-te jos din pat, fiu de căţea, te-am prins!" urlară la mine. Eram speriat şi totodată surprins; nu puteam pune cap la cap faptele pentru a înţelege ce se întâmplase. M-am ridicat, protestând cu glas tare că trebuie să fie o greşeală la mijloc, şi i-am înmânat documentele mele celui mai apropiat miliţian. Acesta scrută certificatul medical de recuperare şi am văzut că ochii nu i se mai dezlipeau de nume; data, ştampilele sau semnăturile nu păreau să-l intereseze de fel. După vreo două minute, alt miliţian veni în spatele primului şi începu şi acesta să-mi cerceteze certificatul. „Cum spuneai că te cheamă?" întrebă bănuitor primul. „András Hegedüs", am spus, „după cum vedeţi". Urmă un moment de ezitare, după care primul miliţian, care părea să se afle la comanda grupului, îi spuse celuilalt: „Adu-l pe tipul care zice că-l cunoaşte". Miliţianul dispăru şi reapăru însoţit de un sătean care se uită la mine şi clătină din cap. „Nu e el", zise. După câteva minute, potera plecă.

Iată ce se întâmplase. Când îi sosise hârtia de mobilizare în armată, băiatul cel mai mic al familiei dispăruse, devenind astfel un fugar căutat de autorităţi. Se înţelege că dacă aş fi ştiut, n-aş fi căutat găzduire la familia unui dezertor; pe de altă parte, nu-i puteam acuza pe părinţi pentru că nu-mi spuseseră, întrucât ei credeau că actele mele sunt autentice şi că n-aveam nici un motiv să mă tem de miliţia Crucilor cu Săgeţi. Mai târziu am descoperit că în fiecare a treia sau a patra familie din sat era câte cineva care dezertase din serviciul militar şi se ascundea pe

undeva. Raidurile matinale ale miliției Crucilor cu Săgeți erau la ordinea zilei. Când prindeau un dezertor, de cele mai multe ori îl împușcau pe loc.

Spre sfârșitul lui martie, ultimele trupe maghiare în retragere ne spuseră că nu mai era nimeni între ei și ruși, așa încât cu ajutorul gazdelor noastre și al altor săteni ne-am descotorosit de părțile militare ale costumelor noastre. Ziua eliberării noastre a fost, dacă nu mă înșel, 30 martie 1945. Cei mai mulți săteni au preferat să rămână în case, dar eu vroiam să fiu de față la sosirea sovieticilor și am ieșit pe uliță. În ultimele câteva zile, exersasem bruma de cuvinte rusești învățate în vara lui '44, înainte de arestare; iar acum ardeam de nerăbdare să-i văd pe eliberatorii noștri. Spre amiază, primul soldat sovietic se ivi pe drum.

Soldații germani, întâlniți de mine, erau întotdeauna îmbrăcați îngrijit, proaspăt rași, bine echipați și motorizați. I-adevărat, nu-i văzusem pe front și cu atât mai puțin în luptă. Acum mi se înfățișa un soldat al măreței armate care făcuse praf Wehrmacht-ul. Ce mi-au văzut ochii era cu totul altceva decât ce anticipasem, așa încât imaginea mi-a rămas fixată pentru totdeauna în memorie. Soldatul sovietic care se apropia de mine alerga în urmărirea vrăjmașului de moarte. Era desculț, cu bocancii în mână, uniforma zdrențuită, iar pușca legată de umăr cu o sfoară; era în capul gol. Deși se grăbea, când am dat cu ochii de el am făcut un gest de bun venit atât de entuziast încât nu-l putu trece cu vederea. De asemenea, am strigat un salut în rusește. Soldatul se opri un moment, îmi zâmbi, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte că n-avea timp de pierdut, întrebă: „Gde Berlin?" („Unde-i Berlinul?") În tăcere, am arătat spre vest și soldatul reîncepu să fugă.

Am intrat înapoi în casă pentru a mistui această întâlnire. De ce era desculț? Probabil pentru că era un țăran pentru care încălțările fuseseră întotdeauna mai degrabă o pacoste. Profitase de prima zi caldă de primăvară ca să se sloboadă și să meargă desculț. Mi-aduceam aminte că la Șintereag vizitiul bunicului umbla întotdeauna desculț sau purta un fel de opinci făcute din cauciucuri uzate (gumari): nu trebuia decât să te uiți la picioarele lui o secundă ca să-ți dai seama ce greu i-ar fi fost să și le vâre în pantofi sau cizme. De ce era soldatul atât de grăbit?

Nu putea fi din cauză că-şi pierduse unitatea sau fusese lăsat în urmă; era clar că, dimpotrivă, o luase înaintea tuturor. Atunci ce îl mâna? Nu întrebase încotro era Komárom, sau Győr, sau Brno, sau chiar Viena – sau oricare din oraşele aflate cale de o zi sau două în drumul spre Germania. Nu: întrebase de Berlin. Era limpede că asta îl preocupa mai mult decât orice şi probabil că nici nu auzise de vreunul din celelalte oraşe. Am încercat să-mi închipui ce evenimente putuseră să transforme un om simplu, de la ţară, în războinicul de temut care, evident, devenise. Ce-i făcuseră nemţii? Îi arseseră satul, îi siluiseră sora sau nevasta, îi omorâseră mama sau copilul? Trebuie că-i făcuseră ceva îngrozitor, căci goana lui după ei, alergând în picioarele goale „la Berlin", era alimentată de o ură care nu se explica altfel. Mi-am adus aminte de scena aceasta cincisprezece ani mai târziu, când am citit excepţionalul poem al lui Soljeniţân „Nopţi prusace", în care descrie emoţiile încercate când a intrat, căpitan fiind în Armata Roşie, pe teritoriul Germaniei în urmărirea inamicului. Venise mânat de aceeaşi furie oarbă, datorată celor îndurate acasă; dar spre deosebire de ţăranul simplu pe care-l întâlnisem eu, el era un intelectual sofisticat, în al cărui suflet ura de duşman se amesteca cu o admiraţie de ne-exprimat, dar de ne-reprimat faţă de satele germane, atât de curate, de îngrijite şi de pitoreşti încât părcau de pe altă planetă.

În următoarele două zile, pe măsură ce frontul avansa dincolo de Szimö, trupe sovietice în camioane şi vehicule blindate, precum şi pe jos, au continuat să treacă prin sat şi uneori se opreau să se odihnească. Încercam să schimb câteva vorbe cu cei care intrau în casă, dar vocabularul meu era foarte redus. Odată, un grup de trei sau patru soldaţi şedea la masă să mănânce ceva şi unul din ei deschise un număr din *Правда*. Pe prima pagină era o fotografie a lui Stalin înconjurat de câţiva membri din Politburo. Mă uitam la ziar cu o curiozitate nedeghizată şi soldatul, băgând de seamă, arătă cu degetul poza lui Stalin şi zise, „Stalin". Am răspuns dând din cap în semn că da, îl recunoscusem, am arătat şi eu cu degetul o altă poză care mi-era cunoscută, şi am zis, „Beria". Soldatul aproape căzu de pe scaun de uimire, se uită îndelung la mine şi zise, „Budeş balşoi cieloviek", adică „Tu ai să fii un om mare".

După vreo câteva zile, în jur de 1 aprilie, ne-am luat rămas-bun de la gazdele noastre şi am plecat pe jos înspre cel mai apropiat oraş la est de Szimő, în căutarea comandamentului militar sovietic (comandatura). Gândul nostru era să mergem la comandatură, să explicăm situaţia în care ne aflam – de data aceasta în propriile noastre nume – şi să cerem să ni se elibereze acte provizorii cu care să putem ajunge înapoi acasă. Am purces pe jos, dar la scurtă vreme am dat de un soldat sovietic care mergea în direcţia noastră într-o căruţă trasă de un cal. Am întrebat dacă ne putea lua şi pe noi, soldatul se învoi pe dată şi ne suirăm în căruţă. Pe drum, soldatul ne întrebă de câteva ori – fiind nevoit să repete întrebarea, pe care la început n-am înţeles-o prea bine – dacă nu ştiam cât e ceasul; i-am spus cam ce oră socoteam să fie, cu aproximaţie. După un timp, soldatul ne întrebă din nou dacă nu ştiam cât e ceasul, dar nu cu aproximaţie, ci *exact* cât e. Am dat din umeri, dar eram foarte impresionat de acest spirit de punctualitate într-un simplu soldat. Mai încolo, când am ajuns să-i cunosc pe liberatorii noştri ceva mai bine, mi-am dat seama că ce-l interesa pe soldat nu era ora exactă, ci ceasurile noastre de mână, în caz că am fi avut aşa ceva. În Uniunea Sovietică nu se mai fabricaseră ceasuri de mână multă vreme după Revoluţie, aşa încât un ceas de mână era o adevărată comoară. Soldaţii victorioasei Armate Roşii se dădeau în vânt după ceasuri, pe care le colecţionau cu pasiune: unii aveau câte cinci sau şase pe fiecare braţ. Uneori le achiziţionau în schimbul raţiilor de hrană sau a orice altceva aveau de oferit, dar de cele mai multe ori cu puşca, silind proprietarii să se despartă de ele pe gratis. Unii soldaţi nu ştiau că ceasurile trebuie trase; când se opreau, credeau că s-au stricat.

Pe drum, întâlnirăm convoaiele Armatei Roşii înaintând spre apus. Fiecare camion din convoi era încununat cu o fâşie lată de pânză pe care scria *На Берлин*, adică „Spre Berlin". Odată ajunşi în oraş, am întrebat unde era comandatura armatei sovietice. Când am găsit-o, am cerut să vorbim cu ofiţerul de serviciu; şi după ce l-am făcut să priceapă întrucâtva că eram comunişti scăpaţi din temniţă şi că vroiam documente ca să ne putem întoarce acasă, acesta spuse că ne va da un soldat care să ne întovărăşească la autoritatea care ne putea satisface cererile. Îi dădu soldatului adresa în scris şi plecarăm tustrei împreună să

găsim locul respectiv. Când am ajuns acolo, o clădire a armatei sovietice, am intrat toţi trei înăuntru şi soldatul spuse numele celui care-l trimisese. Ofiţerul care ne primi părea să ne aştepte. Ne pofti într-un birou, ne notă numele, apoi făcu un semn soldatului de gardă, care ne căută de arme şi ne deposedă de tot ce aveam la noi, inclusiv şireturi şi centuri. În ciuda protestelor noastre energice, Karesi şi cu mine furăm separaţi şi puşi sub lacăt în încăperi diferite care slujeau drept celule improvizate, dotate cu paie pe jos şi nimic altceva. Eram prizonierii temutei SMERSH, secţia militară a NKVD-ului, poliţia secretă sovietică.

După toate cele îndurate, ar fi trebuit să fiu de-a dreptul disperat că ajunsesem din nou în captivitate. Dar rememorând starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că nu eram prea tulburat: nu era decât o neplăcere minoră bazată pe o neînţelegere ce va fi lesne corectată. Eram prea naiv şi neexperimentat în privinţa birocraţiei sovietice ca să-mi dau seama în ce situaţie primejdioasă ne aflam. Celula în care stăteam pe jos mai conţinea patru sau cinci prizonieri. Regula era să stăm jos fără să vorbim între noi, însă în odaie nu era nimeni care să ne păzească, aşa că puteam vorbi. Din păcate, comunicam destul de anevoie, fiindcă în majoritate cei din celulă nu ştiau ungureşte. Unii erau soldaţi ruşi, alţii erau slovaci. Ţin minte că lucrul care m-a neliniştit cel mai mult în ce-i privea pe colegii mei de cameră era că toţi erau închişi de cel puţin trei luni la SMERSH. De mâncare ni se dădea păsat de orz. Nu-mi displăcea şi puteam lua cât voiam.

Ancheta începu din ziua arestării. A fost condusă pe un ton de lucru, niciodată grosolan, de către un singur ofiţer SMERSH, în uniformă, un locotenent pe cât îmi aduc aminte, în prezenţa unui interpret mai degrabă incompetent – de multe ori trebuia să-l corectez eu. În prima zi de anchetă am încercat să-i explic cine eram şi de ce ne prezentasem la comandatura sovietică. Locotenentul îmi spuse că n-aveau de unde să ştie că spuneam adevărul şi că de aceea trebuiau să verifice cele relatate de noi. Acestea fiind zise, începu să-mi pună întrebări foarte amănunţite despre biografia mea: adresa exactă unde mă născusem, numele tuturor şcolilor la care fusesem vreodată şi aşa mai departe. Îmi venea când să râd, când să plâng în timpul

acestui exercițiu de răbdare care mi se părea total irelevant, dar m-am controlat și am încercat să fiu îndatoritor. Când ajunse la implicarea mea în mișcarea comunistă, interogatoriul deveni și mai detaliat. Când am ajuns la partea despre autodizolvarea Partidului Comunist și înlocuirea lui cu Partidul Păcii, locotenentul clătină din cap cu totală neîncredere: un partid comunist nu se autodizolvă *niciodată*. În afară de asta, el însuși se întâlnise și vorbise cu oameni care erau în prezent membri ai Partidului Comunist Maghiar. I-am explicat că partidul se reînființase în septembrie 1944, dar nu m-a crezut.

Într-o privință cel puțin nu mă puteam plânge: cazul meu nu era neglijat. În fiecare zi, petreceam câteva ceasuri la interogatoriu, iar dosarul meu autobiografic creștea într-una. Când am ajuns la arestare și la cele întâmplate la DEF, ofițerul îmi ceru numele tuturor agenților și prizonierilor. Am continuat apoi cu procesul și detenția: date, numele colegilor de celulă, întâmplările cele mai mărunte, cine lucra în închisoare, cine era bucătar, și tot așa. Cu trecerea zilelor, mă consolam cu gândul că un asemenea munte de detalii va demonstra, în cele din urmă, fără putință de îndoială, că spuneam amândoi adevărul. Și, într-adevăr, până la urmă așa a fost. După vreo săptămână, am fost găsiți de bună credință și eliberați. Când în sfârșit ni se aduse la cunoștință că eram „curați" și liberi să ne vedem de drum, i-am spus ofițerului însărcinat cu cazul nostru că, după ce ne răpiseră o săptămână din viață ca să-și risipească îndoielile despre noi, puteau acum cel puțin să ne satisfacă cererea inițială și să ne elibereze niște documente provizorii cu care să ne putem întoarce la Budapesta. Lucrul ăsta, ne spuse ofițerul, nu era de competența lor: serviciul său nu elibera niciodată asemenea documente.

N-am realizat decât mult, mult mai târziu ce noroc am avut să scăpăm atât de ușor. Multe întâmplări asemănătoare de care am auzit în decursul anilor au luat o cu totul altă întorsătură, protagoniștii fiind trimiși în vreun lagăr de prin Asia Centrală ca să ajute – doar pentru câțiva ani – la reconstrucția țării distruse de război.

Din nou liberi, am pornit-o iar la drum și ne-am îndreptat spre cel mai apropiat oraș mai măricel, unde, ni se spuse, puteam găsi o filială a Partidului Comunist Maghiar. Această localitate

era Érsekujvár (Nove Zamky în slovacă). Acolo, la biroul de partid, am izbutit în sfârşit să ne stabilim identitatea cerându-i secretarului să sune la sediul partidului de la Budapesta. I-am dat numele a patru sau cinci membri de partid care ar fi putut fi găsiţi acolo, dintre care secretarul reuşi să dea de Hazai, care confirmă identităţile noastre pe baza celor relatate de noi. Astfel, ni se eliberară nişte acte de identitate provizorii pe adevăratele noastre nume şi am purces spre Budapesta pe şoseaua principală, mergând cu câte o ocazie când se ivea una, iar în rest pe jos.

Am intrat în Budapesta pe jos şi ne-am dus la sediul partidului, unde eu am fost trimis la un cămin de locuinţe temporare, iar Karesi s-a dus acasă la părinţi. Am mai stat câteva zile în Budapesta înainte de a mă întoarce acasă. M-am întâlnit cu foştii mei camarazi care săriseră din tren: Hazai, Lichtmann, Hegedüs şi alţii. M-am întâlnit de asemenea cu Grünwald, care evadase din coloana noastră la o zi după noi. Am aflat că toţi tovarăşii cu nume evreieşti şi le schimbaseră în nume care sunau ungureşte: astfel, Sándor Lichtmann devenise Sándor Szikra, László Grünwald devenise László Gács, Marcel Schiller devenise Marcel Horváth, iar László Fischer devenise László Földes. Mi se dădu de înţeles că aceasta era linia adoptată de partid, pe motiv că în rândul populaţiei maghiare exista o doză considerabilă de antisemitism şi de aceea un nume cu rezonanţă evreiască era un handicap în interacţiunea cu „masele". N-am chestionat acest raţionament la momentul respectiv, mai ales că nu era ceva inventat de comunişti, ci o practică veche de mai multe decenii printre evreii din Ungaria, care, la fel ca evreii din Germania sau Austria, erau în cea mai mare parte asimilaţi. De fapt, cei cu nume ca Grünwald sau Lichtmann erau o minoritate, fiindcă majoritatea evreilor îşi schimbaseră de mult numele de origine germană în nume ungureşti.

Printr-o decizie a Aliaţilor anunţată într-un interviu cu Stalin încă din 1943, Ardealul de Nord urma să fie retrocedat României după război. În fapt, în momentul eliberării mele Clujul şi restul Ardealului de Nord se aflau deja sub administraţie românească. Înaintea întoarcerii acasă, am petrecut câteva zile la Budapesta, timp în care l-am întâlnit pe János Kádár, care fusese unul din conducătorii Partidului Comunist, respectiv al

Partidului Păcii în timpul războiului. Cunoştea activitatea noastră în Ardealul de Nord şi mă invită fie să rămân la Budapesta şi să activez în Partidul Comunist Maghiar, fie să mă duc mai întâi acasă la familie şi prieteni şi să mă întorc pe urmă. N-aveam pe atunci nici o idee despre diferenţele dintre partidul comunist maghiar şi cel român – considerabile, cum aveam să descopăr mai târziu – dar simţeam cumva că locul meu era înapoi în Transilvania şi în Cluj. I-am mulţumit lui Kádár pentru invitaţie şi i-am spus că mă voi gândi la ea, dar prima mea grijă era să ajung acasă cât mai repede cu putinţă. Partidul se oferi să mă ajute, traficul între Budapesta şi Cluj fiind destul de intens, şi am căpătat un loc într-un camion care trebuia să plece spre Cluj în câteva zile. Am telefonat de la Budapesta la sediul partidului din Cluj şi am dat de Sanyi Jakab, prietenul şi legătura mea de partid, teafăr şi nevătămat. Se bucură să afle că şi eu eram în viaţă. Nu ştia nimic de ai mei, dar abia aştepta să ne revedem. I-am bătut la uşă târziu, într-o seară de la mijlocul lui aprilie 1945.

*
* *

In acest punct aş vrea să întrerup firul povestirii şi să trec în revistă cele suferite de părinţii mei şi de fratele meu, de întreaga noastră familie, de unii din camarazii şi prietenii mei. Soarta lor face parte din tragedia care s-a abătut asupra evreilor din Ungaria în vara anului 1944.

Aşa cum am spus în capitolul despre viaţa pe care am dus-o în ilegalitate, evreii din Cluj, inclusiv familia mea, au fost mutaţi cu forţa de jandarmeria maghiară într-un ghetou supraaglomerat situat pe terenul fabricii de cărămidă din oraş la începutul lunii mai 1944, şi au fost deportaţi de acolo, ferecaţi în vagoane de vite, în ultimele două săptămâni din mai şi prima săptămână din iunie. Destinaţia acestor trenuri era Auschwitz, imensul lagăr de exterminare german de lângă Cracovia, în Polonia. Aici majoritatea celor deportaţi erau trimişi la camera de gazare imediat ce soseau; restul au fost supuşi unui tratament subuman, infernal, căruia foarte puţini i-au supravieţuit. Evreii din Cluj au împărţit această soartă cu cei din toate celelalte provincii ale Ungariei. De la înfiinţarea sa în 1942 şi până la eliberarea de către Armata

Roşie în ianuarie 1945 – în mai puţin de trei ani – fabrica morţii de la Auschwitz a fost folosită de nemţi pentru a lichida un milion şi un sfert de oameni, dintre care cel puţin un milion au fost evrei. Capacitatea maximă a camerelor de gazare şi a crematoriilor era de peste zece mii de victime pe zi. Această capacitate a fost pusă în uz aproape în întregime în vara lui '44, când în răstimp de nici două luni, între prima săptămână din mai şi prima săptămână din iulie, s-au primit şi s-au „procesat" mai mult de 130 de trenuri de evrei din provinciile Ungariei, în total 437.000 de oameni*.

Evreii din Budapesta – vreo două sute de mii – nu au fost deportaţi din cauză că la începutul lui iulie, ca urmare a presiunilor făcute de câteva guverne neutre, Regentul Horthy a ordonat încetarea deportărilor. Cu toate acestea, după 15 octombrie, când regimul lui Horthy a fost înlocuit de cel al lui Szálasi şi al partidului său, Crucile cu Săgeţi, mii de evrei budapestani au fost adunaţi, duşi la Dunăre, împuşcaţi şi aruncaţi în apă. Până la urmă, aproximativ două treimi din evreii din Budapesta au reuşit să supravieţuiască războiului.

Din cei optsprezece mii de oameni deportaţi din ghetoul de la fabrica de cărămidă din Cluj (acest număr includea evreii din satele şi oraşele învecinate), numai câteva sute au supravieţuit războiului – mai puţin de 5 la sută. Din cei care nu au fost deportaţi, fiindcă se aflau la Batalioanele de Muncă, o proporţie considerabil mai mare au supravieţuit, dar această categorie n-a fost prea mare de la bun început, conţinând numai o fracţiune din tinerimea evreiască de sex masculin. În sfârşit, un grup special de câteva sute de evrei au fost trimişi în Elveţia şi au supravieţuit. Cu totul, numărul tuturor evreilor din Cluj care au supravieţuit războiului a fost de sub două mii.

Despre familia mea, iată ce am putut afla: Tata, care în vara lui '44 avea şaizeci şi unu de ani, a fost trimis direct la camera de gazare. Mama, care avea patruzeci şi şapte de ani, a supravieţuit acelei prime selecţii. Am vorbit cu o femeie care

* Pentru informaţii amănunţite despre anihilarea evreilor din Ungaria, cititorul poate consulta monumentala monografie a lui Randolph Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, vol. I-II, Columbia University Press, 1981.

fusese împreună cu ea la Auschwitz înainte ca mama să fie trimisă într-un alt lagăr la începutul toamnei lui '44. Mi-a spus că mama avea moralul destul de ridicat, că avusese norocul să-şi primească înapoi bocancii proprii după dezinfecţie, în loc să-i fi fost confiscaţi, şi că părea sănătoasă şi în stare relativ bună când o văzuse ea ultima oară. Vestea mă făcu să sper că poate, poate, în curând mama se va întoarce dintr-unul din lagărele eliberate din partea de vest a Germaniei. I-am împărtăşit această veste unui ceasornicar pe nume Borgovan, care o cunoştea bine pe mama şi care mă întrebase de ea înainte cu o lună, când încă nu ştiam nimic de ea. Spre mirarea mea, când i-am spus lui Borgovan ultimele noutăţi, îşi aduse aminte dintr-o dată că mama îi dăduse în păstrare ceasul ei de aur. Acum că era posibil să se întoarcă, îmi dădu ceasul înapoi mie. N-am mai vorbit cu el niciodată.

Am nutrit această palidă nădejde că mama avea să se întoarcă mai bine de o lună; apoi o femeie mai tânără care tocmai revenise din deportare veni să mă vadă. Îmi spuse că ea şi mama plecaseră împreună de la Auschwitz într-un transport având drept destinaţie un loc mai la vest, unde fuseseră separate, iar mama fusese pusă într-un grup de femei trimis la Stutthof la Marea Baltică. Aflase mai târziu că întregul transport de la Stutthof fusese împuşcat şi aruncat în mare; nu părea să existe vreun supravieţuitor. Acesta a fost ultimul lucru pe care l-am auzit despre mama.

E greu de explicat, dar timp de mulţi ani n-am făcut nici un efort serios să aflu ce s-a întâmplat de fapt la Stutthof. Nici măcar n-am încercat s-o revăd pe femeia care-mi adusese această veste, ca să vorbesc cu ea din nou. Poate că dintr-un fel de reflex de apărare: fusesem foarte apropiat de mama şi povestea era prea teribilă. Dar după patruzeci şi ceva de ani, când Raul Hilberg şi-a publicat lucrarea în trei volume, *The Destruction of the European Jews*, am găsit în ea o descriere a celor întâmplate în lagărul de la Stutthof. În ianuarie 1945, când ofensiva sovietică s-a oprit lângă Stutthof, un grup mare de prizonieri care includea cei mai mulţi bărbaţi a fost mutat mai departe în interiorul ţărmului. Un grup de trei mii de femei au fost împuşcate pe plajă sau aruncate în apă de pe gheaţă. Cât despre cei rămaşi, la reluarea ofensivei sovietice, în primăvara

lui '45, au fost încărcați în trei șlepuri la Hela pe 27 aprilie. Unul din ele, cu deținuții bolnavi, s-a îndreptat spre Kiel; celelalte două au ajuns înspre zorii zilei de 3 mai la Neustadt, la treizeci de kilometri nord de Lübeck. Pe când veneau prin apă către țărm, victimele au fost împușcate de soldați SS și de personalul naval, în vreme ce ofițerii germani fotografiau scena din grădinile locuințelor lor. Asta s-a întâmplat cu cinci zile înainte de capitularea Germaniei.

Spre sfârșitul verii, am auzit și povestea vieții fratelui meu Bobi, după deportare și până la moarte, de la un prieten care fusese cu el la Auschwitz. Prietenul acesta, Imre Székely, era între mine și fratele meu ca vârstă și până la deportare lucrase la Dermata. A fost unul dintre puținii supraviețuitori dintre cei deportați care a rămas la Auschwitz până la evacuarea finală, și când s-a întors a venit să mă vadă. Mi-a povestit că Bobi supraviețuise primei selecții de la Auschwitz și fusese la scurtă vreme recrutat în orchestra lagărului. Da, exista o orchestră de prizonieri la Auschwitz (de fapt erau două – una mai mare, de bărbați, și una mai mică, de femei), iar fratele meu deveni unul din clarinetiștii acestei orchestre. De la primele ore ale dimineții până seara târziu, sub cerul liber, pe arșiță sau pe ger (în cazul fratelui meu, din iunie până în ianuarie), orchestra trebuia să cânte ce poruncea comandantul lagărului (în iulie și august, acesta a fost Hoess). Bobi a izbutit se pare să reziste la această corvoadă trupește epuizantă și sufletește devastatoare până la evacuarea lagărului la sfârșitul lui ianuarie 1945. Între timp însă ajunsese foarte slăbit; plămânii îi erau dilatați și suferea de emfizem. În momentul când se ordonă evacuarea, prizonierii porniră către vest într-un lung marș al morții. Bobi merse se lângă Imre o perioadă destul de lungă, poate două săptămâni. Când au ajuns la destinație, Bobi era grav bolnav și fusese admis în barăcile infirmeriei. Câteva zile mai târziu, când Armata Roșie s-a apropiat de poziția lor, un nou marș spre vest fu ordonat de SS. Celor din barăcile infirmeriei li se ordonă să se alăture coloanei. Imre apucase să vorbească cu Bobi și-i spuse că toți cei care nu se puteau ridica aveau să fie omorâți. Bobi a înțeles și a încercat, dar nu s-a putut ridica, chiar cu ajutorul lui Imre. A fost omorât printr-o injecție letală împreună cu toți ceilalți suferinzi care nu s-au putut alătura marșului.

Cât despre restul familiei mele – bunici, unchi, mătuşi, veri – din treizeci de persoane în viaţă în mai 1944, douăzeci şi trei au pierit şi şapte au supravieţuit. Dintre supravieţuitori, cinci erau la Batalioanele de Muncă şi astfel au scăpat de deportare. Din cei duşi la Auschwitz, numai doi s-au întors: un văr din partea mamei şi unul din partea tatei.

Dintre prietenii şi tovarăşii mei pe care-i recrutasem în mişcarea comunistă ilegală, trei nu mai erau: Willy Holländer murise într-un atac aerian când era închis; Dezsö Nussbächer şi Menyhért Schmidt pieriseră la Batalioanele de Muncă. Ceilalţi au avut mai mult noroc: Ede Lebovits, care lucrase în grupul tehnic, a supravieţuit, a locuit puţină vreme în Cluj, apoi a mers la Budapesta să studieze medicina şi a ajuns medic specialist în bolile de plămâni. Şi-a schimbat numele de familie în Laczkó. Am păstrat legătura şi suntem buni prieteni şi azi. Mayer Hirsch, electricianul de la Dermata care mai apoi mi-a devenit coleg la RAVAG, a supravieţuit războiului, s-a întors la Cluj şi a trăit aici sub numele de Tibor Hida; în anii şaptezeci a emigrat în Israel. György László, textilistul care ne împrumuta camera lui închiriată pentru întrunirile de partid, a supravieţuit serviciului militar la Batalionul de Muncă şi s-a întors la Cluj. După un timp, a plecat cu o bursă în Suedia să studieze ingineria; mai târziu, şi-a deschis o mică afacere destul de prosperă în Malmö. Mai comunicăm ocazional. Dintre cei rămaşi în viaţă printre cei care au distribuit manifestele Partidului Păcii în vara lui '44, ştiu că György Havas a supravieţuit războiului şi a trăit în România cel puţin un deceniu, înainte să-i pierd complet urma. Misi Schnittländer a supravieţuit războiului, a trăit o vreme în Cluj sub numele de Mihai Sava şi mai apoi a emigrat în Statele Unite.

PARTEA A DOUA

Mai 1945 – Decembrie 1954

Capitolul 6

CLUJUL DUPĂ RĂZBOI

Când m-am înapoiat în oraşul meu natal în aprilie 1945, numele lui oficial era din nou Cluj. Ardealul de Nord, eliberat în septembrie-octombrie 1944, fusese retrocedat României. În cele şase luni de după lovitura de stat de la 23 august prin care România se alăturase Aliaţilor, câteva guverne conduse de generali se succedaseră la putere. Nici unul însă nu avea decât o autoritate limitată, ţara fiind controlată de Armata Roşie, iar adevărata putere în mâinile mareşalului Malinovski.

În decursul acestor luni, Partidul Comunist Român, care ieşise din ilegalitate cu aproximativ o mie de membri, începu să se organizeze energic, înscriind în rândurile sale muncitorii care au putut fi activaţi politic, precum şi un număr de intelectuali. În mediul rural, comuniştii erau activi mai ales printr-o organizaţie de stânga numită Frontul Plugarilor, care fusese înfiinţată în anii treizeci şi număra mulţi criptocomunişti (o denumire aptă care nu-mi era cunoscută pe atunci) în rândurile sale. Unii din ei ocupau poziţii de conducere şi organizaţia urma îndeaproape linia comunistă. Împreună cu Partidul Social-Democrat şi cu Consiliul Central al Sindicatelor, comuniştii organizară câteva manifestaţii de masă în februarie 1945, cerând un nou guvern de reprezentare populară. Sovieticii se folosiră de aceste mitinguri pentru a face presiuni asupra Regelui Mihai să numească un guvern „capabil să asigure stabilitate pe frontul de acasă", necesar ţării pentru a putea duce războiul la bun sfârşit.

Pe 6 martie 1945, ca răspuns la presiunile sovietice, regele numi un nou guvern condus de Dr. Petru Groza, preşedintele Frontului Plugarilor. Groza era cunoscut de public ca un avocat cu înclinaţii democratice care se opusese nazismului şi

acoliților săi din România. A fost tragedia lui personală că a ajuns o marionetă în mâinile comuniștilor. Trei din miniștrii lui, printre care Teohari Georgescu (la Interne) și Lucrețiu Pătrășcanu (la Justiție) erau comuniști. Poziția cea mai importantă era cea a ministrului de Interne, care controla aparatul de poliție și securitate. Ministerul Afacerilor Externe îi revenì lui Gheorghe Tătărescu, șeful unei facțiuni disidente a Partidului Național Liberal care s-a aliniat cu comuniștii. Ministerele rămase erau conduse de social-democrați și de membri ai organizației lui Groza. Astfel, pozițiile-cheie în guvernul Groza erau deținute de comuniști. Deși Aliații din Apus au refuzat să recunoască guvernul Groza mai bine de un an și jumătate, nu puteau face mare lucru pentru a-l împiedica să-și consolideze puterea.

La nivel local, în Cluj, Partidul Comunist controla ferm toate pozițiile-cheie în administrație și în viața culturală și politică a orașului. Prefectul județului, primarul orașului și șeful poliției erau toți comuniști, având pe ici, pe colo câte un subaltern social-democrat. Sindicatele erau conduse de comuniști și social-democrați. Universitatea de limbă română, întoarsă de la Sibiu și numită Babeș după renumitul medic și cercetător român, avea drept rector pe Daicoviciu, un cunoscut arheolog care se aliniase la politica Partidului Comunist Român. Universitatea de limbă maghiară, numită după faimosul matematician clujean Bólyai, era condusă de rectorul Csögör, membru al Partidului Comunist. Existau trei ziare locale, unul în românește și altul în ungurește, publicate de comuniști, și celălalt în ungurește, publicat de social-democrați.

Partidul în sine era condus de un Comitet Regional în care fostul meu LP, Sanyi Jakab, juca un rol cheie, deși nu el era efectiv șeful acestuia. Secretarul regional de partid, sau secretarul Comitetului Regional, era Vasile Vaida, un comunist român din Transilvania care fusese numit de Comitetul Central. Puțin trecut de patruzeci de ani și de meserie cizmar, Vaida stătuse ani mulți la închisoare, unde avusese astfel șansa de a citi și a-și face educația, mai ales politică. Vaida mi-a făcut impresia unui om practic, cu sânge rece și calm când lucra sub presiune, corect, dar neînduplecat când la mijloc erau interese de partid. Chestiunea cea mai delicată căreia trebuia să-i facă față era cea

a ungurilor, care în țară erau o minoritate, dar în Cluj erau majoritari. Se făceau presiuni puternice de către cercurile naționaliste românești, atât în plan local, cât și de la București, pentru a restrânge în diverse feluri dreptul populației maghiare la reprezentare, la instituții culturale, la folosirea limbii materne ș.a.m.d. Vaida a rezistat acestor presiuni cât de bine a putut. Cât am stat în Cluj în perioada 1945-1947, Universitatea Bólyai a funcționat nestingherită. Pe lângă teatrul românesc, exista un teatru maghiar; existau licee de limbă maghiară, precum și școli elementare și secundare, jurnale și reviste culturale, iar folosirea limbii maghiare în administrația locală nu era în nici un fel îngrădită. Ca urmare, s-a făcut un real progres în relațiile dintre români și unguri atât la Cluj, cât și în satele învecinate. Lucrurile aveau să se schimbe în rău – mult mai rău – câțiva ani mai târziu, dar după război porniseră pe un făgaș bun.

Ca toți ceilalți membri de partid care fuseseră arestați în timpul războiului, la înapoierea în Cluj a trebuit să mă supun unui proces de verificare de către partid. Rezultatul procesului depindea de comportarea avută în timpul anchetei. Cei care își trădaseră legăturile erau excluși din partid. Verificarea mea a durat câteva zile și s-a încheiat cu confirmarea mea ca membru de partid. Mai mulți din cei pe care îi atrăsesem în mișcare și care luaseră parte cu mine la diverse activități supraviețuiseră războiului fără să fi fost arestați – Jakab, Hirsch, Havas, Schnittländer, Galambos – și erau astfel dovada vie a faptului că nu îi trădasem. Mi se ceru să lucrez pentru partid ca membru în Comitetul Județean. În același timp, am fost sfătuit să-mi schimb numele. Fără să mi se spună, era limpede de ce: Blatt prea suna a nume de evreu. Un activist de partid, deși nu i se cerea să ascundă faptul că este evreu, nu trebuia nici să-l afișeze în public. După ce văzusem că toți tovarășii mei de la Budapesta au făcut la fel, n-am fost nici surprins și nici supărat. Mi-am ales aliasul sub care jucasem ca adolescent în campionatele de ping-pong: Balázs, un patronimic unguresc destul de comun, uneori folosit și ca prenume.

Comitetul Județean era sub Comitetul Regional și se ocupa de chestiuni locale, deși toate lucrurile de importanță politică, chiar și cele locale, erau hotărâte la nivel de regiune. Sarcina noastră era să construim puternice organizații de partid

în fiecare fabrică şi instituţie din oraş, precum şi în cartierele oraşului şi în comunele învecinate, şi să asigurăm instruirea şi educarea membrilor acestora prin consfătuiri, seminare şi distribuirea de literatură. Întrunirile se desfăşurau în limba vorbită de majoritatea celor din fiece organizaţie, aşa că fluenţa mea în maghiară şi în română îmi fu de mare folos. De exemplu, la organizaţia de partid de la Dermata conduceam întrunirile în limba maghiară, iar la organizaţia de la Atelierele C.F.R., în limba română. Scopul acestor şedinţe era elucidarea programului şi a ţelurilor partidului, astfel încât membrii organizaţiei de partid să şi le însuşească pentru a deveni activi în promovarea lor. Noi măsuram puterea unei organizaţii de partid nu atât după numărul ei de membri, cât după devotamentul acestora faţă de cauză şi dibăcia dovedită în a o face acceptată în comunitatea căreia îi aparţineau.

Viaţa mea privată era practic inexistentă; îmi investeam toate energiile în activitatea de partid. Trăiam dintr-un salariu modest într-o garsonieră la căminul partidului, iar în puţinul timp liber studiam scrierile lui Marx şi Lenin. *Statul şi Revoluţia*, cartea lui Lenin despre teoria comunistă a statului, era nouă pentru mine şi se potrivea perfect situaţiei noastre curente. Mai puţin relevante, dar la fel de interesante erau multe alte cărţi care începuseră acum să apară, şi am început să studiez *Capitalul* lui Marx. Cercul meu de prieteni consta mai ales din două perechi: Jakab şi Klein. Căsătoria lui Sanyi Jakab era foarte controversată în cercurile de partid. Soţia lui, o femeie în jur de treizeci de ani, frumoasă, foarte inteligentă, foarte cultivată şi umblată în lume, era nimeni alta decât Magda Farkas, fiica cea mai mare a familiei care era proprietara Dermatei; fusese măritată înainte cu Endre (Bandi) Klein, de profesie avocat. În ciuda familiei din care provenea, Magda devenise comunistă în timpul războiului şi ajutase partidul atât financiar, cât şi ascunzându-l o vreme pe Sanyi. Împreună cu primul ei bărbat, Bandi, care în timpul războiului devenise şi el comunist, avea o fetiţă de şapte ani, Edi (Edith). În mai 1944, când evreii au fost internaţi în ghetou, Bandi era la un Batalion de Muncă. Câteva zile mai târziu, grupul lui fusese demobilizat şi, într-o acţiune mai mult decât îndrăzneaţă, Bandi reuşise să intre în ghetou şi să le scoată de acolo pe furiş pe Magda şi Edi. Le găsise o

ascunzătoare convenabilă într-un sat din apropiere, la un învățător ungar care le-a primit la el în schimbul unei sume considerabile. Magda și Edi supraviețuiseră războiului în acest loc.

După divorțul de Magda, Bandi s-a recăsătorit cu Regina Josepovits, pediatra pe care o întâlnisem în 1944 când eram amândoi în ilegalitate. Regina însăși trecuse printr-un episod aproape fatal cu numai câteva săptămâni înainte de eliberare. Avea trei surori, și cele patru fete semănau mult între ele. La începutul lui septembrie 1944, un bărbat o recunoscuse pe Regina pe una din străzile principale din Cluj și chemase un polițist s-o aresteze. A spus că Regina era evreică, dar a dat din greșeală numele uneia din surorile ei, care fusese deportată în mai împreună cu restul familiei. Regina a fost dusă la poliție, unde a admis că este Maria Josepovits, adică propria ei soră. În felul acesta spera să nu fie identificată ca membră a organizației comuniste și să nu fie predată la DEF. Dar Maria avea un copil, și Regina fu presată să spună unde locuia și unde ascunsese copilul. Regina refuză, la care fu bătută zile la rând, însă fără vreun rezultat. „Nu aveți decât să mă omorâți", insista ea, „tot n-am să-mi trădez copilul". Asta se întâmpla în arestul poliției și nu la DEF; vestea despre evreica încăpățânată care mai bine moare decât să divulge unde își ascundea copilul se răspândi ca fulgerul printre polițiștii din secție. Cel care o ducea la interogatoriu și o însoțea înapoi în celulă după fiecare bătaie, o întreba de fiecare dată la înapoiere: „Le-ai spus?" Când Regina dădea din cap în semn că nu, polițistul o încuraja, zicând: „Să nu le spui!" După vreo două săptămâni, Regina fusese eliberată la intrarea sovieticilor în Cluj. Ea și Bandi mi-au devenit prieteni foarte apropiați. Bandi era un povestitor excepțional cu un deosebit simț al umorului, întotdeauna gata să facă o glumă. Regina, căreia prietenii îi spuneau Juci (diminutiv de la Julia, numele sub care trăise în timpul războiului), era o femeie excepțional de bună și de generoasă. M-am atașat mult de ea și o priveam ca pe un fel de mătușă.

Deși membrii familiei mele imediate și rudele din Ardealul de Nord pieriseră, îmi rămăsese un unchi la Arad, în sudul Transilvaniei, care rămăsese teritoriu românesc după 1940. Acesta era un văr al mamei, de o vârstă cu ea, pe care-l chema Tibor Rényi și care trăia în Arad împreună cu familia. Era

un om minunat şi foarte apropiat de noi. Mi-aduc aminte că vizitele lui ocazionale la noi în casă erau de fiecare dată o sursă de mare bucurie. Prima mea minge de fotbal fusese un cadou de la el. Renyi, un antreprenor prosper de produse farmaceutice, devenise şi el comunist în timpul războiului şi organizase expediţia de pachete cu hrană şi alte ajutoare către prizonierii din Vapniarka, un sinistru lagăr de detenţie în Transnistria. Supravieţuise războiului, dar îşi pierduse soţia şi băiatul, care erau în drum spre Palestina pe vasul turcesc *Struma* când acesta fusese torpilat şi scufundat în Marea Neagră, aparent de un submarin sovietic. Mai târziu s-a recăsătorit şi a avut un fiu şi o fiică. După întoarcerea mea la Cluj am reluat legătura cu el, am făcut cunoştinţă cu noua lui familie şi am devenit prieteni apropiaţi.

A existat în anturajul meu o persoană care a încercat să mă convingă să păşesc pe altă cale în viaţă: Teofil Vescan, tânărul matematician român care, în 1941, ţinuse un curs privat de calcul integral pentru studenţii evrei care nu aveau acces la universitate. Şi el era comunist şi membru în Comitetul Regional. Mi-a vorbit ca unui prieten, argumentând că aveam talent la matematică şi că, în loc să mă dedic carierei politice, ar trebui să mă înscriu la universitate şi să studiez matematicile. Acum îmi pare rău că nu l-am ascultat. Îndrăgeam matematica, dar pe atunci eram devotat trup şi suflet marxismului. Mă socoteam un combatant în serviciul cauzei şi sarcina de a construi o nouă societate era mai importantă decât orice altceva.

Imediat după întoarcerea în Cluj, am căutat-o pe Ilona Hovány. Deşi trecuseră doar doi ani de la idila noastră în vara lui '43, am găsit-o mult schimbată. Arăta mult mai bătrână şi se simţea nefericită. Băieţelul ei – al nostru – pierise în ianuarie de o boală necunoscută; în plus, fusese exclusă din partid pe motiv de aşa-zisă slăbiciune în timpul anchetei. Lucra la Dermata într-un post educaţional de care nu se plângea, dar era foarte singură. I-am oferit prietenia mea, dar când şi-a dat seama că nu aveam de gând să merg mai departe de atât, se întristă şi mai tare. M-a cuprins un puternic sentiment de milă şi când am văzut-o a doua sau a treia oară, am mângâiat-o şi în cele din urmă am făcut dragoste cu ea, fără să mă gândesc la consecinţe. Am mai văzut-o de câteva ori, apoi am încetat s-o mai caut. După două sau trei

luni am aflat de la sora ei că era însărcinată, veste care a fost un şoc pentru mine; nici nu-mi trecuse prin minte că se putea întâmpla aşa ceva. Am căutat-o pe Ilona şi i-am sugerat un chiuretaj, căci pe vremea aceea rar se întâmpla ca o femeie necăsătorită să aibă un copil „din flori". Avortul era legal şi accesibil, iar eu eram, desigur, gata să suport toate cheltuielile. Dar Ilona nici n-a vrut să audă de asta; vroia să aibă copilul. Când i-am argumentat că un copil ar trebui adus pe lume numai dacă amândoi părinţii erau pregătiţi pentru asta, se înfurie şi-mi declară că nu era treaba mea. Îmi spuse că o să aibă copilul indiferent dacă-mi place mie sau nu, şi că va fi copilul *ei* şi numai al ei. Ilona era o femeie mândră şi dârză; atunci nu m-am gândit, dar fapt este că avea treizeci şi şase de ani şi poate simţea că asta era ultima ei şansă de a avea un copil. Mai târziu, după naşterea copilului (o fetiţă pe nume Aniko), am încercat să-i trimit un ajutor, dar a refuzat să primească ceva de la mine. În cele din urmă, am găsit o cunoştinţă comună care din când în când îi dădea Ilonei lucrurile pe care vroiam să le aibă, fără a-i spune explicit că erau de la mine. Trei sau patru ani mai târziu, Ilona s-a măritat cu un bărbat care avea şi el o fetiţă, şi care s-a dovedit un tată foarte bun pentru Aniko. Cu toate că mă interesam de Aniko ori de câte ori aveam ocazia şi ştiam că merge bine cu şcoala, n-am văzut-o în carne şi oase până la treizeci şi doi de ani, când – divorţată, cu doi copii, locuind în Germania de Vest – a luat legătura cu mine şi am aranjat să ne întâlnim. Acela a fost un mare eveniment în viaţa mea.

În octombrie 1945, am fost trimis la Bucureşti ca unul din cei vreo douăzeci şi cinci de delegaţi din regiunea Cluj la un eveniment politic major, Conferinţa naţională a Partidului Comunist Român. A fost o experienţă interesantă, care în anumite privinţe mi-a deschis ochii, deşi cu efect întârziat. La vremea respectivă, am înregistrat numai atmosfera sufocantă, precum şi alte fenomene negative; convingerile mele marxiste erau prea solide pentru a fi zdruncinate de ele, dar mai târziu mi-au revenit în conştiinţă. În primul rând, pe toată durata conferinţei (cinci sau şase zile) întreaga delegaţie a fost ţinută sub cheie într-o casă de oaspeţi fără permisiunea de a ieşi. Nu ni s-a permis să vizităm capitala sau să luăm legătura cu orice prieteni sau cunoştinţe pe care le-am fi avut în oraş. Aceste măsuri se justi-

ficau prin nevoia de vigilenţă şi de protecţie împotriva eventualilor duşmani ai partidului. Mie mi se părea complet ridicole şi i-am spus întocmai lui Vaida, care era şeful delegaţiei noastre şi singurul dintre noi care avea contact cu organizatorii conferinţei. S-a fâstâcit vizibil şi a încercat să găsească scuze pentru restricţiile impuse, dar el n-avea bineînţeles nici o putere să schimbe ceva. În al doilea rând, conducătorii partidului, pe care în marea lor majoritate îi vedeam şi îi auzeam acum pentru prima oară, mi-au făcut o impresie amestecată. Pe hârtie, partidul era condus de Comitetul Central, organ care lua decizii şi stabilea politica partidului şi a cărui realegere a fost unul din momentele culminante ale conferinţei. În realitate, Comitetul Central avea câteva zeci de membri care se întruneau numai la rare ocazii, şi nu era în măsură să dirijeze activităţile de zi cu zi ale partidului. Adevărata putere era în mâinile Biroului Politic (Politburo), un comitet format din mai puţin de zece membri care se întruneau des şi luau deciziile care contau într-adevăr. Patru membri ai Biroului Politic erau secretari ai partidului, iar secretarul general era şeful tuturor.

Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general, a ţinut discursul principal al conferinţei. Electrician din Moldova care lucrase o vreme la Atelierele C.F.R. din oraşul Dej (al cărui nume era alipit la al său tocmai pentru a marca această asociaţie), fusese unul din organizatorii grevei generale a feroviarilor din '33. De atunci şi până în august 1944 fusese închis, devenind unul din conducătorii partidului încă din detenţie. Era un bărbat frumos, robust, în jur de patruzeci şi cinci de ani, care vorbea încet şi deliberat şi se comporta ca un conducător al clasei muncitoare, prudent, dar ferm, conştient de uriaşele responsabilităţi care apăsau pe umerii lui. Nu era un bun orator; de fapt, îşi citi discursul aproape în întregime. Partea care-mi rămase întipărită a fost o relatare pe scurt a istoriei partidului pe durata războiului. Gheorghiu-Dej ne spuse că Ştefan Foriş, care fusese secretar general al partidului pe durata a două treimi din război, se dovedise a fi un trădător şi fusese răpit de un detaşament al partidului la începutul lui '44. Nu ni s-a spus ce s-a întâmplat cu el după răpire. Deşi pe atunci nu aveam nici un motiv să mă îndoiesc de veracitatea acestei relatări, am găsit că secretul care învăluia această afacere era destul de neliniştitor.

Peste ani, am aflat că după război, Foriş fusese asasinat de câţiva emisari ai partidului pentru presupusa lui trădare, însă fără proces. Câteva decenii mai târziu, a fost reabilitat: s-a spus că fusese victima inocentă a unor bănuieli neîntemeiate. În afară de aceste dezvăluiri privind istoria recentă a partidului, discursul lui Gheorghiu-Dej s-a ocupat de situaţia curentă şi de politica partidului. Parte din cuvântare aducea critici la adresa ministrului Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, pentru tendinţele lui naţionaliste. Pătrăşcanu participase direct în negocierile cu Regele Mihai premergătoare loviturii de stat de la 23 august 1944 şi jucase un rol de seamă în pregătirea şi executarea acesteia, dar acest fapt fu pomenit doar în treacăt, accentul căzând pe greşelile lui ulterioare.

Ana Pauker, de asemenea secretară a partidului şi membră în Biroul Politic, era cea mai în vârstă dintre conducătorii partidului şi singura al cărei nume era cunoscut pe plan internaţional. O evreică puţin trecută de cincizeci de ani, chipeşă, oarecum impunătoare şi foarte inteligentă, îşi începuse activitatea comunistă din timpul studenţiei şi se ridicase repede la un loc de frunte în partid. La începutul anilor '30 fusese trimisă de Komintern (Internaţionala Comunistă) pentru doi ani în Franţa, după care se înapoiase în România, unde fusese arestată în 1935 şi condamnată la închisoare. Soţul ei, Marcel Pauker, şi el un conducător al partidului, cunoscut sub numele de cod Luximin, fusese criticat de către Komintern pentru angajarea în fracţionism în anii '20. Mai târziu a plecat în Uniunea Sovietică unde a fost executat ca trădător în 1938. Cei doi Pauker aveau un fiu şi o fiică. Ana mai avea o fată dintr-o legătură amoroasă cu un conducător comunist francez. În primăvara anului 1941 fusese trimisă la Moscova direct din celula ei din închisoare, făcând parte dintr-un schimb sovieto-român de prizonieri politici. A rămas la Moscova cât a mai durat războiul şi s-a întors în ţară cu trupele sovietice în 1944.

La conferinţă, Ana Pauker prezentă un raport asupra situaţiei internaţionale şi a impactului acesteia asupra luptei de zi cu zi a partidului. Descrise dificultăţile ivite datorită faptului că guvernul Groza trebuia să păstreze aparenţele unui guvern de coaliţie, chiar dacă Aliaţii din Apus nu-l recunoşteau ca atare, deoarece relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Apus nu permiteau

o preluare imediată a puterii de către comuniști în România. Pauker schiță o strategie pe care, în retrospectivă, aș numi-o de „șterpelire a puterii": încet, dar sigur. Partidul Comunist urma să preia în mâinile sale toate pârghiile puterii, având grijă să păstreze la exterior aparența de coaliție democratică. Detaliu semnificativ, cea mai vie amintire pe care am păstrat-o despre Ana Pauker la această conferință a fost răspunsul ei la o întrebare (pe care nu mi-o mai amintesc), în sensul că „noi trebuie să facem multe lucruri fără a le spune pe nume".

Al treilea conducător proeminent al partidului care a vorbit la conferință a fost Vasile Luca, alt secretar al partidului și membru al Biroului Politic. Om între patruzeci și cinci și cincizeci de ani, Luca era un vorbitor talentat și un agitator înnăscut. Ungur de origine, vorbea românește cu un puternic accent, dar în ciuda acestui fapt, era complet asimilat și nu se considera ungur. De fapt, ar fi făcut orice ca să evite orice acuzație de naționalism maghiar. Muncitor autodidact ce condusese numeroase greve, fusese închis în anii '30 pentru activități comuniste și eliberat de sovietici dintr-o închisoare din Cernăuți în 1940, când au luat Basarabia și Bucovina de Nord. La fel ca Ana Pauker, petrecuse războiul în Uniunea Sovietică. Era conducătorul partidului care se ocupa de Ardealul de Nord, unde existau probleme speciale, fiind o regiune de-abia recucerită de la unguri. Vizitase Clujul de câteva ori în 1945 și avusesem ocazia să-l întâlnesc și să stau de vorbă cu el. Auzeam multe lucruri bune despre el de la Sanyi, deși impresiile mele personale erau mult mai sceptice: mi se părea un tip emoțional, impulsiv, vanitos și destul de subiectiv în judecăți.

Un alt vorbitor, a cărui prezență a fost memorabilă din mai multe privințe, a fost ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, care nouă ani mai târziu avea să fie împușcat ca trădător. Spre deosebire de majoritatea membrilor conducerii de partid, Pătrășcanu era un intelectual. Era subtil, spiritual, cultivat (totodată un avocat bine cunoscut) și un foarte bun vorbitor. Făcu o puternică impresie la conferință, în parte pentru că delegații fuseseră preveniți dinainte de conducătorii lor de grup că Pătrășcanu vădise devieri naționaliste. Aceste acuzații se bazau pe faptul că Pătrășcanu pledase pentru o linie mai naționalistă față de minoritatea maghiară. Mai târziu s-a văzut însă că aces-

ta a fost doar un pretext folosit de grupul lui Gheorghiu-Dej pentru a-l izola pe Pătrăşcanu în sânul partidului, a-l împroşca cu noroi şi în final – după trei ani – a-l aresta. Conflictul pare să-şi fi avut rădăcina în animozitatea personală şi în gelozia lui Gheorghiu-Dej faţă de Pătrăşcanu, pe care-l percepea corect ca pe singurul său concurent viabil la poziţia de conducător al partidului. La conferinţă, unde a fost atacat şi de alţi câţiva vorbitori în afară de Gheorghiu-Dej, Pătrăşcanu a ţinut un discurs impresionant. A admis unele greşeli, cu demnitate şi fără acea emfază plângăreaţă care mai târziu a devenit obligatorie pentru toţi cei care-şi făceau „autocritica", şi s-a angajat să sprijine politica partidului. Pe atunci, deşi am fost atras de inteligenţa, sinceritatea şi purtarea demnă a lui Pătrăşcanu, aveam mari rezerve faţă de el ca urmare a informaţiilor care ne fuseseră servite tuturor înainte de conferinţă despre devierile lui şi despre luările lui de poziţie antipartinice. Mulţi ani mai târziu, mi-a câştigat însă toată stima, când am aflat ce a păţit după arestare şi cum s-a comportat în timpul tragediei care a urmat.

De asemenea, activ la conferinţă a fost un alt intelectual, mult mai tânăr, sub treizeci de ani, Miron Constantinescu. Educat, sofisticat şi foarte elocvent, acest tânăr marxist era într-o oarecare măsură promovat pentru a-l contrabalansa pe Pătrăşcanu. Defectele lui de caracter nu au ieşit în evidenţă la conferinţă şi îmi făcu o impresie excelentă. Dimpotrivă, îmi aduc bine aminte puternica impresie negativă pe care mi-a făcut-o Iosif Chişinevschi, şeful propagandei partidului. Un om mărunt cu o figură de gnom, trecut de patruzeci de ani, Chişinevschi era un croitor evreu din Basarabia care intrase în mişcare din tinereţe şi, la fel ca toţi ceilalţi conducători, făcuse ani grei de puşcărie. Era peltic şi vorbea cu accent rusesc. Îngust la minte şi talmudic în argumentări, nu avea nici una din trăsăturile unui propagandist de succes. Pesemne primise această funcţie pentru că şeful propagandei era, de asemenea, – de fapt, în primul rând – cerberul ideologic al partidului, a cărui sarcină era să impună linia corectă în presa de partid şi în toate scrierile sau dezbaterile ideologice ale partidului, de la reviste şi seminare la şcolile de cadre. În această funcţie, Chişinevschi reuşise să elimine orice urmă de culoare şi vioiciune din principalul cotidian al partidului, *Scânteia*, ca şi din toate revistele pe care le controla.

Şase ani mai târziu, trei din aceşti conducători ai partidului – Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu – urmau să fie înfieraţi ca deviaţionişti de dreapta şi distruşi. Dar în 1946 toţi păreau uniţi împotriva lui Pătrăşcanu; cel puţin, nici unul din ei nu şi-a exprimat vreo disensiune în timpul condamnării lui la conferinţă.

Întors înapoi la Cluj, mi-a luat ceva timp să diger conferinţa partidului. După atmosfera sufocantă care o dominase, îmi făcea bine cea de sinceritate şi deschidere cu care erau abordate problemele dificile în mediul de lucru din imediata mea apropiere. Meritul îi revenea, după părerea mea, în primul rând lui Sanyi, care fusese în cea mai mare măsură răspunzător de alcătuirea organizaţiei după septembrie 1944 şi care purtase discuţiile aferente integrării ei în partidul românesc. Îl admiram pentru destoinicia şi curajul cu care condusese mişcarea ilegală în anii războiului; şi l-am respectat şi mai mult când mi-am dat seama ce povară imensă îşi luase asupra-şi prin căsătoria cu femeia pe care o iubea, în ciuda originii ei sociale. Căci mariajul unui conducător comunist cu fiica celui mai mare capitalist din oraş era mai rău decât un sacrilegiu. Nu conta că Magda ajutase partidul de bună credinţă, punându-şi în primejdie siguranţa personală şi chiar viaţa; nu conta că se dezbărase de toate posesiunile ei, pe care le donase partidului: în ciuda acestor fapte, se cârtea neîncetat şi se colportau nenumărate bârfe şi vorbe în doi peri pe seama şefului de partid care se însurase cu fata duşmanului de clasă. Nu mai trebuie să spun că erau destui oameni în partid gata să uzeze de aceste împrejurări pentru a-l săpa pe Sanyi de cum s-ar fi ivit prilejul.

Pe la începutul primăverii lui 1946, la Cluj a avut loc un incident care mi-a crescut şi mai mult respectul pentru Sanyi. În dimineaţa unei sărbători naţionale minore, o mulţime de câteva mii de demonstranţi s-a adunat în piaţa mare a oraşului în faţa sediului local al partidului, strigând sloganuri naţionaliste şi cerând ca steagul românesc să fie arborat pe clădire. Tricolorul roşu, galben şi albastru al României era simbolul oficial al naţiunii, dar în trecut acesta fusese des folosit ca simbol al opresiunii minorităţilor şi în special a minorităţii maghiare, iar aceste amintiri încă nu păliseră. De aceea partidul, purta o campanie de educare a maselor pentru a-i convinge pe oameni că drapelul

era acum simbolul unei Românii democratice, în care minorităţile se bucurau de drepturi depline şi egale. În ziua respectivă, cei de la sediu nu găsiseră necesar să arboreze drapelul. După aceea, au fost multe discuţii şi opinii diferite în ce privea oportunitatea sau necesitatea ca drapelul să fi fost arborat de la bun început; însă toată lumea a fost de acord că nici într-un caz un asemenea gest nu trebuia făcut ca răspuns la o demonstraţie. Am ajuns în dimineaţa aceea la sediul partidului deodată cu Sanyi şi am intrat amândoi în clădire pe uşa din spate. Înăuntru erau câţiva membri ai Comitetului Regional şi ai Comitetului Judeţean, alţi activişti de partid, şi câţiva muncitori de la garajul partidului. Vaida era plecat din oraş, aşa încât Sanyi a preluat comanda. Afară, mulţimea – în majoritate studenţi români naţionalişti – striga din ce în ce mai tare şi cu tot mai multă ostilitate, asaltând poarta clădirii. Această poartă dădea într-un gang boltit care ducea într-o curte interioară cu două intrări laterale în clădire. Făcută din lemn masiv şi ferecată, poarta părea să reziste, deşi zeci de manifestanţi se împingeau în ea, încercând să năvălească în clădire. Nu exista poliţie sau personal militar care să păzească localul, iar noi nu aveam alte arme decât câteva pistoale. Eu unul habar n-aveam ce era de făcut, dar Sanyi făuri un plan de bătaie foarte clar. Ne adună pe toţi în gangul de la poartă şi zise: „Vor să intre înăuntru, aşa că o să le dăm drumul". Puse să fie proptite nişte birouri masive în spatele porţii astfel încât o jumătate să nu se poată deschide, iar cealaltă să se deschidă cel mult o jumătate de metru. Pe urmă ceru unor tovarăşi mai vânjoşi să ia poziţii şi, când poarta se deschidea, să tragă înăuntru doi sau trei din demonstranţii din imediata lor apropiere, în vreme ce un alt tovarăş îşi descărca pistolul deasupra capetelor mulţimii. Apoi restul tovarăşilor aveau să închidă poarta şi s-o ferece la loc. Calculase că şocul de a vedea poarta deschizându-se şi câţiva oameni dispărând în spatele ei, urmat de focurile de armă, avea să înspăimânte mulţimea şi să producă panică. Scenariul lui a lucrat ca ceasul: afară se auziră ţipete înfricoşate şi mulţimea se împrăştie. Demonstraţia se sfârşise. Cei doi care fuseseră traşi înăuntru au încasat câteva lovituri de pumn şi au fost eliberaţi o oră mai târziu cu câteva vânătăi.

Anul 1946 a adus alegeri generale. Partidele din guvernul Groza au format un bloc electoral numit Frontul Naţional Democrat. Principalele partide de opoziţie erau Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal, cele două mari partide burgheze din perioada interbelică. Campania electorală s-a desfăşurat nestingherită, deşi opoziţia nu avea nici pe departe resursele partidelor de la guvern. Frontul avea mulţi aderenţi printre muncitorii din fabrici, a căror orientare politică tindea să fie comunistă sau social-democrată; dar printre celelalte categorii urbane, precum şi la sate, partidele de opoziţie, în special ţărăniştii, îl întreceau în popularitate; iar, în 1946, muncitorimea forma un segment relativ minor al populaţiei, din care două treimi locuia la ţară. Organizarea alegerilor i-a fost încredinţată procurorului general Râpeanu, care a urmat scrupulos instrucţiunile Partidului Comunist pentru a nu fi demascat ca fost membru sau simpatizant al Gărzii de Fier. Râpeanu a instituit un sistem de numărare a voturilor care, deşi teoretic includea toate partidele politice, în fapt favoriza frauda electorală. Iar fraudă a fost, mai ales, la centru, dar nu numai. Ca urmare, frontul a câştigat alegerile cu o majoritate confortabilă (în jur de 80%), dar toată lumea ştia că alegerile fuseseră furate.

Încercând să rememorez reacţia mea la cele întâmplate, ţin minte că felul cum fuseseră conduse alegerile nu mi-a plăcut, dar n-am fost prea tulburat. Argumentele citate în apărarea fraudării alegerilor erau de genul: (1) ţăranii români sunt foarte înapoiaţi, pentru că au fost ţinuţi în întuneric timp de veacuri, şi când votează pentru P.N.Ţ. care este partidul moşierilor şi al chiaburilor, ei votează de fapt împotriva propriilor lor interese; (2) alegerile se furau mereu sub vechiul regim burghezo-moşieresc (asta era adevărat: politicienii români fuseseră foarte corupţi), aşa că partidele burgheze aveau doar parte de acelaşi tratament pe care i-l aplicaseră şi ele întotdeauna opoziţiei; şi (3) conform teoriei leniniste, voturile electorale nu reflectă adevăratele interese ale votanţilor, ci, mai degrabă, relativul succes al diferitelor partide în a modela opinia publică. Oricât de stranii pot părea astfel de argumente unei persoane neafectate de sistemul de gândire marxist, pe atunci mai mult sau mai puţin le-am acceptat.

Această relatare n-ar fi completă dacă s-ar omite menţiunea că, în 1946, o mare parte, poate majoritatea ţăranilor erau analfabeţi. Din această cauză, partidele politice aveau înscrise pe buletinele de vot simboluri electorale în loc de nume şi fiecare alegător trebuia să aplice o parafă pe simbolul partidului ales. Simbolul Frontului era soarele; cel al Partidului Naţional Ţărănesc era un ochi. În ziua alegerilor, observatorii noştri au raportat că văzuseră ţărani, mai ales bătrâni şi femei, ieşind din cabina de vot cu ochii înnegriţi de tuş de la ştampila pe care ei crezuseră că trebuie să şi-o aplice pe *proprii* ochi dacă voiau să voteze pentru P.N.Ţ.

Privind în urmă, cred că dacă alegerile din 1946 nu erau furate, tot n-ar fi schimbat mare lucru. Rezultatul unei victorii electorale a opoziţiei ar fi fost, probabil, formarea unui nou guvern de coaliţie cu o participare mai mult simbolică a Partidului Naţional Ţărănesc; Uniunea Sovietică s-ar fi opus unui guvern fără comunişti, ca fiindu-i neprieten. Înţelegerea sovieticilor cu Aliaţii le dădea dreptul să aibă guverne prietene în ţările vecine; şi, până la urmă, la control ei erau, de fapt, având sute de mii de ostaşi pe teritoriul României. Şi dacă s-ar fi format un guvern de coaliţie cu P.N.Ţ., România tot ar fi urmat, doar ceva mai încet, aceeaşi cale ca toate ţările est-europene aflate sub controlul Uniunii Sovietice. După un an sau doi, timp în care Partidul Naţional Ţărănesc ar fi fost serios compromis în ochii electoratului, s-ar fi ţinut noi alegeri sau s-ar fi găsit o altă modalitate de a-l îndepărta de la guvernare. Factorul decisiv era prezenţa trupelor sovietice; orice altceva era de ordin secundar.

În deceniile de după război, s-a spus, şi foarte mulţi au împărtăşit acest punct de vedere în lumea liberă, că Apusul a comis o eroare fatală la Conferinţa de la Yalta acordând Uniunii Sovietice hegemonia asupra Europei de Est. După părerea mea, asta e o prostie: puterile apusene nu i-au acordat nimic în plus Uniunii Sovietice faţă de ce fusese luat deja în stăpânire. În momentul Conferinţei de la Yalta, România, Bulgaria şi mare parte din Polonia şi Ungaria erau ocupate de Armata Roşie. Ce mijloace aveau puterile apusene în februarie 1945 să impună condiţii privind ce trebuia să se întâmple în aceste ţări? Şi în afară de asta, ce s-a întâmplat în România nu a fost exact ca în

protocolul de la Yalta, care prevedea alegeri libere în țările eliberate. Așa că de ce să dăm vina pe Yalta? În realitate, soarta Europei de Est s-a decis nu la Yalta, ci mult mai devreme, când puterile apusene au conchis că nu puteau debarca în Europa de Vest când trupele sovietice erau încă pe Volga, așa cum plănuiseră la început. Singura cale de a garanta o Europă de Est postbelică liberă și democrată ar fi fost ca puterile apusene să ajungă aici înaintea sovieticilor sau deodată cu ei. Ori asta s-ar fi putut întâmpla numai dacă al doilea front din Europa de Vest, pe care Churchill și Roosevelt au intenționat inițial să-l deschidă în 1942, ar fi fost deschis nu mai târziu de 1943, când Armata Roșie se afla încă pe Don. Această mutare ar fi putut scurta considerabil războiul, ar fi putut salva milioane de vieți și ar fi putut schimba în bine multe lucruri din Europa postbelică. Dar ar fi cerut sacrificii și ar fi comportat riscuri pe care conducerea anglo-americană le-a considerat inacceptabile.

Una din realizările cu care guvernul Groza se mândrea a fost reforma agrară. Frontul Plugarilor a primit un rol principal în aplicarea acesteia, dar scenariul era scris de comuniști. Fiindcă eu n-am fost implicat în punerea în practică a reformei, nu-mi amintesc prea multe, dar un episod mi-a rămas întipărit în memorie. Politica partidului era că țiganii trebuie împroprietăriți, pentru a-și întemeia comunități sedentare. În județul Cluj, comunitatea romilor, care număra câteva mii, a primit pământ într-un sat în care i s-a spus să se așeze. Aveam o activistă comunistă printre țigani, o femeie inteligentă, în jur de treizeci și cinci de ani, care avea o influență considerabilă în rândul comunității. Mi-amintesc ce uluit am fost când mi s-a plâns că nu putea să-i convingă pe ai săi să-și părăsească felul lor nomad de viață și să se așeze pe pământurile care erau acum ale lor. Din nomazi semi-cerșetori deveniseră acum mici proprietari de pământ, și li s-a explicat că dacă munceau, puteau deveni fermieri respectabili și înstăriți. Am organizat cursuri ca să-i învățăm cum să lucreze pământul și le-am oferit tot soiul de avantaje financiare. Reușita împroprietăririi țiganilor era pentru noi o chestiune de prestigiu al partidului, o cale de a demonstra falsitatea prejudecății rasiale după care țiganii sunt leneși din fire, fug de muncă și trăiesc din hoție. Dar tare greu a mai fost. N-am renunțat, bineînțeles – comuniștii nu renunță niciodată,

nici nu admit înfrângerea. Dar pentru a îndeplini ce vroia partidul, ţiganii au trebuit să fie efectiv siliţi să stea în satul lor şi ameninţaţi cu arestarea dacă plecau. Firește, agricultură cu sila nu se poate şi satul de ţigani, sărac la început, a rămas tot sărac.

În cursul anului 1946, ne-a vizitat de la Bucureşti Miron Constantinescu, tânărul intelectual care-mi făcuse o impresie atât de bună la conferinţa naţională a partidului. A venit la Cluj pentru a vorbi la o consfătuire a activiştilor de partid din tot Ardealul de Nord, prilejuită de recentele greutăţi economice cu care ne confruntam. Cum marea majoritate a celor peste două sute de activişti prezenţi la consfătuire erau unguri care înţelegeau românește puţin sau deloc, Vaida i-a sugerat lui Constantinescu ca discursul lui să fie tradus, astfel încât delegaţii să-i poată înţelege ideile în profunzime şi nu doar în linii mari. Ideea i-a surâs lui Constantinescu, dar nu vroia să fie întrerupt de un interpret după fiecare propoziţie. Se luă, aşadar, hotărârea ca el să-şi ţină întregul discurs în românește, după care interpretul să-l ţină în ungureşte. Vaida mă propuse pe mine ca interpret şi Constantinescu fu de acord, dar adăugă că nu avea nici un text scris şi că va trebui să iau notiţe. Am fost de acord. Toate astea se întâmplau cu zece minute înainte de consfătuire. Când Constantinescu a început să vorbească, am luat câteva notiţe şi am încercat să memorez ce spunea. A vorbit cam o oră, după care am păşit cu la microfon şi timp de o altă oră am reprodus aproape cuvânt cu cuvânt cele spuse de el, însă în ungureşte. Aproape, căci am făcut o modificare.

Constantinescu vorbise despre seceta din Moldova, care pe alocuri crease foamete, situaţie pe care guvernul încerca s-o rezolve prin diverse măsuri de urgenţă. Dar, în realitate, aceeaşi secetă afectase tot atât de mult şi regiunea secuiască, în partea de sud-est a Transilvaniei, iar foametea făcea şi acolo ravagii. A omite menţionarea secetei din regiunea secuiască, într-o cuvântare adresată în parte activiştilor din acea regiune, era o gafă politică de proporţii majore; aşa că de fiecare dată când Constantinescu spusese „Moldova", eu am adăugat şi regiunea secuiască. Constantinescu, care avea ceva cunoştinţe de limba maghiară, a urmărit traducerea mea cu atenţie şi era clar că e plăcut impresionat de acurateţea ei, după cum puteam să-mi dau seama după zâmbetul lui şi ocazionalele comentarii şoptite la

ureche lui Vaida. Dar zâmbetul a încetat după ce am ajuns la pasajul cu seceta. Când am terminat, mi-a strâns mâna, mi-a spus că traducerea mea fusese excelentă şi mi-a mulţumit pentru că rectificasem omisiunea regiunii secuieşti. I-am răspuns că eram sigur că atunci când vorbise despre Moldova avusese de fapt în vedere ambele regiuni lovite de secetă şi de aceea îmi luasem libertatea de a face adăugirea respectivă. După consfătuire l-am întrebat pe Sanyi ce credea despre întâmplare. Mi-a răspuns: „Greu de spus ce efect va avea asupra lui. E clar că şi-a dat seama că eşti un tip deştept şi cu simţ politic, dar şi-a dat seama şi că ai îndrăznit să-l corectezi – un semn de independenţă pe care s-ar putea să-l aprecieze sau nu".

În primăvara lui 1947, Partidul Comunist a fost reorganizat. Biroul Politic a decis să elimine Comitetele Regionale, care aveau o oarecare autonomie în ce priveşte politica locală şi numirea cadrelor locale, şi să subordoneze Comitetele Judeţene direct Comitetului Central. Această mutare a fost însoţită de o reorganizare a Comitetelor Judeţene, pusă în aplicare în fiecare regiune de o comisie specială care a petrecut aproximativ o săptămână la faţa locului, fiind împuternicită să hotărască soarta tuturor. Comisia care a venit la Cluj era condusă de Miron Constantinescu şi avea încă doi membri care jucau un rol neînsemnat. Au avut loc mai multe întruniri la nivel regional în cursul cărora a fost evaluată munca Comitetului Regional; apoi a fost anunţată compoziţia noului Comitet Judeţean mărit, odată cu deciziile privitoare la foştii membri ai Comitetului Regional. Vaida, secretarul regional, urma să fie promovat ca şef al Secţiei Agrare a Comitetului Central. Aceasta era o recunoaştere clară a activităţii lui ca secretar regional. În acelaşi timp, Sanyi Jakab, colaboratorul cel mai apropiat al lui Vaida şi eminenţa cenuşie din spatele a tot ce se întâmplase cu şi în organizaţia de partid din Cluj din octombrie 1944, fu tras pe linie moartă şi pus la dispoziţia Comitetului Central, unde a fost lăsat mai multe săptămâni fără să fie numit nicăieri. A fost criticat pentru că avea o viaţa privată (căsătoria sa, adică) incompatibilă cu cea a unui conducător comunist, dar, pe cât ştiu eu, nu i s-a găsit vreun cusur în munca lui de partid. Până la urmă, Vasile Luca, care îl aprecia pe Sanyi pentru inteligenţa, curajul şi destoinicia lui de organizator, l-a luat în echipa lui şi la câteva luni, când Luca a

ajuns ministru de Finanțe, l-a făcut pe Sanyi unul din cei trei miniștri adjuncți ai săi. Cum eu fusesem îndeaproape asociat cu Sanyi din ilegalitate, m-am așteptat să fiu la rândul meu eliberat din funcție, dar nu se întâmplă așa: am rămas în noul Comitet Județean mărit.

Adunarea Națională care a fost rezultatul alegerilor din '46 avea o majoritate de deputați din partidele din coaliția de guvernare (Blocul Partidelor Democrate), adică Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Frontul Plugarilor și Partidul Liberal – Tătărescu. Acest din urmă grup era mic, intimidat și neînsemnat, iar în toamna lui '47 a fost eliminat prin demisionarea silită a conducătorului său. Deputații Frontului Plugarilor erau ori criptocomuniști, ori urmau toate indicațiile partidului din oportunism; se putea conta pe ei că își vor autodizolva Frontul pentru a trece la comuniști în orice moment le-o cerea Partidul Comunist, ceea ce până la urmă s-a și întâmplat. Singurul grup semnificativ independent de comuniști era blocul social-democraților. Următoarea mutare a Partidului Comunist a fost să-i neutralizeze. Pentru asta, s-a pornit o campanie pe la mijlocul lui 1947 pentru fuziunea celor două partide. Titel Petrescu, cel mai de seamă conducător din țară al Partidului Social-Democrat, natural că s-a opus acestui plan, înțelegând că era echivalent cu lichidarea partidului. Dar alții, în frunte cu Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, ministrul Educației și Învățământului, care erau mai apropiați de comuniști, au văzut în el o cale de a-și asigura propria supraviețuire politică (poate și fizică) și de a exercita o oarecare influență moderatoare asupra evoluției politice ulterioare. În cele din urmă, aceștia au prevalat și cele două partide au fuzionat la începutul anului 1948 sub numele de Partidul Muncitoresc Român. Conducătorii social-democrați care au fost în favoarea acestei fuziuni au fost co-optați în conducerea de partid și de stat, dar erau doar oameni de paie fără cea mai mică influență.

Între timp, avuseseră loc unele schimbări în viața mea privată. La sfârșitul anului 1945 sau la începutul lui '46, s-a promulgat o nouă lege a învățământului ce rectifica nedreptatea făcută celor a căror educație fusese întreruptă în timpul războiului din motive politice sau rasiale. Legea lui Voitec, cum era cunoscută, permitea celor din această categorie să recupereze

cel puţin în parte timpul pierdut, prin parcurgerea unei programe accelerate şi în unele cazuri prezentarea la examene fără frecvenţă. Am decis să profit de această lege şi m-am înscris ca student la Facultatea de Economie a Universităţii Bólyai. Nu era nevoie să-mi părăsesc munca de activist, căci puteam studia la fără frecvenţă. Studiile economice păreau să fie o pregătire ideală pentru cineva al cărui ţel ultim era edificarea unei societăţi cu o economie planificată. După cum judecam eu pe atunci, o dată ce comuniştii erau la putere, importanţa muncii de partid, adică a activităţii politice, va scădea, în favoarea edificării unei noi economii planificate, în vederea căreia trebuia elaborată o întreagă nouă ştiinţă a planificării. Pe lângă asta, eram deja în mijlocul unui studiu riguros al teoriei economice marxiste, obiect care era principalul conţinut al cursurilor de la facultatea de economie. Toate celelalte – contabilitate, finanţe, dreptul economic şi aşa mai departe – păreau uşoare prin comparaţie. Aşa că a trebuit doar să intensific ritmul în care parcurgeam cele trei volume din *Capitalul* lui Marx. În 1946 şi '47 mi-am luat toate examenele de anii întâi şi doi, astfel încât la plecarea din Cluj în 1947 eram deja student în anul trei. M-am întors la Cluj pentru examene în 1948 şi, în final, mi-am luat licenţa în economie în primăvara lui 1949.

Studiul *Capitalului* a prilejuit un episod care a avut loc câteva luni mai târziu la Bucureşti. *Capitalul* e o lucrare foarte dificilă şi, cum traducerea românească de multe ori mă nemulţumea, am decis să-mi cumpăr versiunea originală în germană, *Das Kapital.* M-am dus, aşadar, la una din marile librării din centrul Bucureştiului şi l-am întrebat pe vânzătorul-şef dacă aveau *Capitalul* în original. „Firește", mi-a răspuns, arătând către unul din rafturi: „Acolo ţinem cărţile ruseşti". Privind în retrospectivă, probabil că marea majoritate a bucureştenilor ar fi spus că Marx fusese rus; unii ar fi putut adăuga că evreu rus.

Pe o treaptă şi mai intimă, între toamna lui 1945 şi toamna lui 1946 am avut câteva scurte aventuri cu mai multe femei, dintre care una singură a fost serioasă şi a ţinut opt sau nouă luni. Apoi, într-o seară norocoasă din noiembrie 1946, am întâlnit-o pe Edith, cea care avea să-mi fie soţie, prietenă şi tovarăşă de viaţă. Era o sâmbătă seara şi eram la un fel de bal, într-un local unde se dansa. M-am dus acolo mai mult să mă uit, fiindcă

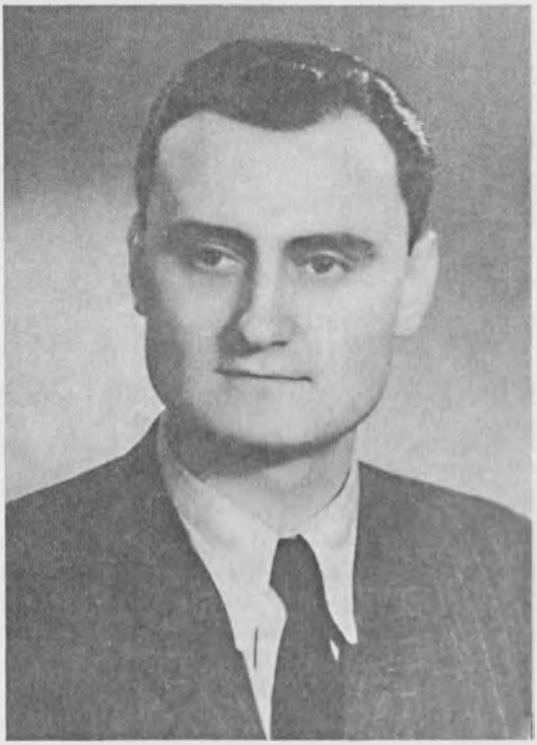

Egon în 1946

eu nu mă priceam la dans. În liceu nu învăţasem să dansez şi îi priveam cu dispreţ pe cei care o făceau; era un lucru mult prea frivol în vremuri atât de grave. În mişcarea ilegală aveam alte priorităţi, iar după eliberare n-am mai avut timp de dansat. Aruncându-mi ochii prin sala de dans, am zărit o tânără fată care mi-a atras privirile.

„Nu se poate să fie tot aşa de drăguţă de aproape cum pare de la distanţă", m-am gândit şi am început să mă îndrept către ea ca să mă conving. Pe când mă apropiam, impresia era tot mai puternică. Eram copleşit de un puternic simţământ de „Ea e!" Fata stătea de vorbă cu un băiat pe care-l ştiam, Tibor Lusztig, un tânăr cu care fusesem coleg la acelaşi liceu evreiesc unde stu-

Edith în 1946

diasem la sfârşitul anilor '30. Mai târziu a ajuns medic şi astăzi trăieşte în Israel. Suntem încă prieteni şi ne vedem ori de câte ori merg în Israel. Dar în seara aceea, când m-am alăturat celor doi adresându-le nu mai ştiu ce remarcă banală, am aşteptat în van ca Tibor să mă prezinte fetei pe care o adusese la bal. Am stat lângă ei cinci sau zece minute, vorbind cu Tibor şi uitându-mă la îngerul de fată din compania lui, şi Tibor tot nu mă prezenta.

Apoi dintr-o dată fata se întoarse către mine, îmi oferi mâna şi spuse simplu: „Sunt Edith Lövi". M-am prezentat şi eu, şi din clipa aceea Tibor n-a mai fost acolo – stătea în continuare în picioare în acelaşi loc ca mai înainte, însă Edith şi cu mine ne-am

cufundat într-o conversație care era doar între noi doi. Mi-a spus că în 1940 și '41 fusese în clasa a cincea la Liceul Evreiesc la care eu eram pe atunci într-a douăsprezecea. Mi-am amintit că o văzusem jucând într-o piesă pusă în scenă de cercul literar. Îl cunoscuse bine pe fratele meu, Bobi, așa că știa și despre mine. N-avea încă cincisprezece ani la sfârșitul lui mai 1944 când a fost deportată la Auschwitz, și a fost printre puținii care s-au întors. La Auschwitz se întâlnise odată, întâmplător, cu Bobi, care n-a recunoscut-o așa cum era, rasă în cap. „Bobi", îi spusese ea; el se uitase la ea fără să înțeleagă, dar când îi spuse cine era, fața lui Bobi se schimbă și exclamă: „Edith, *tu* ești?" Asta fusese tot, durase doar câteva clipe – apoi trebuiseră să meargă în direcții diferite. Am rugat-o pe Edith să ne întâlnim a doua zi ca să-mi spună mai multe. A acceptat. Așa a început totul.

Edith avea pe atunci șaptesprezece ani, iar eu douăzeci și patru. O găseam nu numai atrăgătoare, ci și foarte inteligentă, deschisă și directă. Acestea au fost doar primele impresii; mai târziu am descoperit că era de asemenea de o cinste absolută și o seriozitate categorică. Pe atunci era în penultima clasă de liceu. I-am vorbit despre viața mea, despre convingerile mele, despre marxism și despre societatea mai bună pe care eram pe cale s-o construim. Ea mă asculta și absorbea tot ce-i spuneam. I-am dat să citească cărți. Ne-am îndrăgostit.

Timp de aproape un an de la prima noastră întâlnire, obișnuiam să ne vedem de două sau trei ori pe săptămână, mai ales serile când eram amândoi liberi, eu de serviciu, ea de la școală. Edith mergea la același Liceu Evreiesc pe care îl frecventasem amândoi sub regimul ungar, liceu care se redeschisese prin toamna lui 1946. Cei mai mulți profesori pieriseră în timpul războiului, dar câțiva supraviețuiseră și erau, de asemenea, și profesori noi. Edith iubea muzica, dar s-a hotărât să nu-și reia lecțiile de vioară. Era o cititoare pasionată și multe din discuțiile noastre erau despre cărți. Aveam acces pe atunci la o motocicletă a partidului. Uneori făceam excursii în afara Clujului, cu Edith în spatele meu pe motocicletă. Sunt multe dealuri în jurul Clujului și pe alocuri peisajul e foarte frumos, așa încât aceste ieșiri – care nu durau niciodată mai mult de câteva ore – erau foarte plăcute. Am făcut cunoștință cu părinții lui Edith și mergeam la ei la masa de prânz în fiecare duminică. În vara lui

'47, am mers cu Edith în vizită la unchiul meu Tibor Rényi din Arad. Am petrecut o vacanță foarte plăcută acolo, cu multe partide de înot în apa Mureșului. Am încercat și să mergem cu barca, dar de la prima încercare barca ni s-a răsturnat și a trebuit să ne salvăm înotând la mal. În noiembrie 1947, am fost transferat la București într-un alt post, în vreme ce Edith a rămas în Cluj să studieze pentru bacalaureat. Am rămas în legătură printr-o asiduă corespondență.

*
* *

Lui Edith îi venea greu să vorbească despre deportare: fusese o experiență prea îngrozitoare, prea oribilă. Când și când îmi povestea câte un crâmpei, dar subiectul era atât de dureros, încât n-am presat-o niciodată să-mi vorbească. Propriilor ei fiice nu le-a spus povestea deportării ei decât patruzeci de ani mai târziu. Deși locuiam în America de mulți ani, când era silită de împrejurări să vorbească despre acest subiect, uita limba engleză, făcea greșeli elementare de gramatică și nu era în stare să-și găsească cuvintele. Era ca și cum efortul de a rechema în conștiință aceste amintiri dureroase ar fi dus-o înapoi în epoca când lucrurile acestea se întâmplau efectiv, epocă în care nu știa limba engleză. Așa încât, unele din lucrurile pe care le știu despre deportarea lui Edith le-am aflat curând după ce ne-am cunoscut, iar altele mult mai târziu; nu-mi mai aduc aminte precis când am aflat cutare episod. Iată aici povestea vieții ei pe scurt, până în clipa când ne-am întâlnit.

Edith s-a născut la Cluj pe 20 iunie 1929, fiica lui Sándor Lövi și a Klarei, născută Rooz. Ambele perechi de bunici erau târgoveți modești. Sándor plecase de acasă și începuse să-și câștige pâinea de la treisprezece ani. Viața a fost școala lui, iar el a fost un elev model. Un om deosebit de energic și capabil, reușea să se facă de neînlocuit în orice slujbă a avut. În anii '30 lucrase ca agent comercial într-un mare magazin de textile și îmbrăcăminte. Klara, cu care se căsătorise pe la mijlocul anilor '20, avea înclinații artistice și, la începutul anilor '30, a învățat să facă flori artificiale la un curs de trei luni la Budapesta. Avea un mic atelier în care fabrica cele mai frumoase flori artificiale

din țară. Familia locuia într-un mic apartament care conținea, de asemenea, atelierul Klarei. Edith a făcut primele patru clase la școala evreiască Neolog, unde a avut parte de un învățător ursuz, al cărui regim de intimidare a făcut-o alergică la matematică. Edith avea unsprezece ani când Ardealul de nord a fost cedat Ungariei în septembrie 1940, și din toamna acelui an a mers la același Liceu Evreiesc din Cluj, unde am mers și eu în clasa a douăsprezecea. Aici a avut mai mult succes decât la școala elementară; de fapt, a fost prima în clasă. De asemenea, a început să ia lecții particulare de franceză și de vioară, instrument la care a cântat până la deportare. Tocmai termina a patra clasă de liceu (clasa a opta) în mai 1944, când dezastrul lovi în plin: ca toți evreii din Cluj, familia Lövi fu evacuată cu forța din apartamentul său de către jandarmii unguri și mutată în ghetoul de la fabrica de cărămidă.

Edith avea o profesoară, Gizi Deutsch, care în primăvara lui '44 le spusese ei și altor câteva eleve că auzise la BBC despre exterminarea în masă a evreilor polonezi și despre întrebuințarea în acest scop a gazului otrăvit. Așa încât, când veni ordinul ca toți evreii să poarte steaua galbenă și o lună mai târziu să fie mutați în ghetou, Edith și părinții ei s-au pregătit pentru ce era mai rău. Totuși nu era sigur – se zvonea că vor fi trimiși la Kenyérmező, un (inexistent) lagăr de muncă undeva în Ungaria. În ghetou, unde au stat cam două săptămâni, împărțeau un cort cu sora Klarei, Irén. Sándor, ca mulți alții, a fost bătut de jandarmi ca să spună unde ascunsese bijuteriile, aurul și alte bunuri de valoare. Spre sfârșitul lui mai, împreună cu mulți alții, membrii familiei Lövi au fost suiți într-unul din trenurile care soseau zilnic în curtea fabricii de cărămidă pentru a transporta evrei. Fură încărcați într-un vagon de vite ferecat pe dinafară. Li se îngădui să ia cu dânșii doar hrană și apă, bagaje mai deloc. În vagon nu era nimic afară de o găleată pentru excremente. Singurul firicel de lumină se strecura printr-o deschizătură îngustă sub plafon. Pasagerii stăteau în picioare sau ședeau pe bagaje. Călătoria a durat trei zile, și după o vreme, deveni limpede că trenul nu mergea la nici un Kenyérmező sau în orice alt loc din Ungaria, fiindcă prin crăpăturile înguste dintre scândurile vagonului puteau fi citite numele localităților slovace rămase în urmă. În a treia noapte, pasagerii citiră numele

Krakow prin spărtură şi îşi dădură seama că erau în Polonia. Mulţi, dacă nu majoritatea, auziseră despre lagărele de exterminare din Polonia aşa că se aşteptau la ce era mai rău.

La scurt timp, trenul ajunse la destinaţie. Prin deschizătura îngustă de sub plafon Edith şi părinţii ei zăriră un coş imens din care se ridicau către cer flăcări infernale; şi-au zis atunci că ajunseseră la cea din urmă staţie a vieţii lor. Au plâns şi s-au îmbrăţişat, luându-şi rămas-bun unii de la alţii pentru totdeauna. Apoi uşile vagonului s-au deschis. Li se ordonă să coboare din tren. Se găseau pe un peron lung, înconjuraţi de soldaţi SS cu câini monstruoşi. Pe când SS-iştii repezeau ordine în dreapta şi-n stânga, câţiva prizonieri care făceau treburi umile s-au amestecat printre noii-veniţi. Unul din ei, un evreu polonez, îi şopti lui Sándor în idiş: „Câţi ani are fata?" Sándor răspunse tot în şoaptă, „Paisprezece". Se gândea probabil că era mai bine ca Edith să fie luată drept un copil şi nu o fetişcană atrăgătoare. Prizonierul îi şopti atunci, „Şaisprezece", şi trecu mai departe. Abia după câteva minute pricepu Sándor sensul acestui schimb de cuvinte, dar după ce înţelese o instrui pe Edith să spună că are şaisprezece ani. Asta i-a salvat viaţa la acea primă selecţie, deoarece copiii sub şaisprezece ani erau trimişi direct la camera de gazare, împreună cu adulţii peste cincizeci de ani şi mamele cu copii mici. Edith rămase în compania mamei şi a mătuşei ei – care aveau pe atunci treizeci şi şase şi respectiv treizeci şi doi de ani – dar femeile fură separate de Sándor, care merse în coloana de prizonieri „tineri", în vreme ce ele se încolonară printre prizonierele „tinere". Nu l-au mai revăzut până după război.

Duse apoi la duş şi la sala de dezinfecţie, Edith, Klara şi Irén au fost rase în cap, lăsate fără hainele lor şi îmbrăcate în nişte cămeşoaie amorfe, prost croite, fără nici un fel de lenjerie. O femeie din SS le bătu apoi cu o vargă peste creştetele proaspăt rase, după care fură duse în Lagărul C, o parte a complexului Auschwitz-Birkenau, destinată prizonierelor care tranzitau lagărul. Câteva sute de femei au fost astfel mânate în Blocul 20, o baracă cu pământ pe jos şi nici un fel de mobilier. Noaptea trebuiau să se întindă pe pământul gol şi deseori ud, înghesuite ca sardelele într-o conservă. Nu-şi puteau schimba poziţia decât odată cu cele din faţă şi din spate. Condiţiile de dormit erau atât de oribile încât până să se obişnuiască, Edith petrecu câteva

nopți în picioare. În timpul zilei stăteau ore întregi la Appelplatz, o platformă goală în fața barăcii. Hrana consta în principal dintr-o supă făcută din iarbă și cereale, atât de rea, încât, în ciuda foamei cronice de care începură curând să sufere, trebuiau să se silească s-o înghită. Aveau loc selecții frecvente de prizoniere ce urmau să fie exterminate, și deseori le era greu să ghicească care coloană însemna supraviețuirea și care, moartea.

Curând după sosirea grupului lui Edith în Blocul 20, li se alătură verișoara lui Edith, Eva Wohlberg, o fată de vârsta lui Edith, care fusese deportată din Hajduszoboszló, un orășel lângă vechea graniță românească. Cele patru femei – Edith, mama ei, Klara, mătușa Irén și verișoara Eva – au format un grup închegat și foarte unit, al cărui spirit de solidaritate și ajutor reciproc a jucat un rol crucial în supraviețuirea lor.

La Auschwitz, Edith l-a întâlnit pe Bobi, pe care-l cunoștea bine din școală. Deși întâlnirea durase doar câteva secunde, lui Edith i s-a întipărit în memorie pentru totdeauna. Și tot la Auschwitz, Edith a fost martora unui oribil eveniment – trimiterea întregii comunități țigănești din lagăr la camera de gazare. Într-o seară la început de august 1944, cineva îi oferi lui Edith pentru o noapte un pat într-o baracă alăturată. La scurt timp după ce adormise, o treziră niște zgomote neobișnuite însoțite de țipete răsunătoare care veneau din curte. Se ridică într-un cot pe culcușul ei de la catul de sus și privi afară prin ochiul de geam. Mii de țigani erau încărcați într-un lung convoi de camioane: bărbați, femei, copii și bătrâni, care țipau, urlau, plângeau, cerșeau îndurare și blestemau cu obidă. Glasurile le erau acoperite în parte de lătratul furios al câinilor și ocazional de câte un foc de armă. Era clar că țiganii aflaseră cumva că erau duși la abator și se purtau ca atare. Scena era atât de șocantă încât peste cincizeci de ani, citind un articol în *New York Times* la aniversarea acestui tragic eveniment, Edith o rememoră în cele mai mici amănunte.

Pe 12 august un grup numeros de prizoniere printre care și grupul lui Edith fură scoase în curte unde li se porunci să se dezbrace. Au fost ținute goale în curte ore în șir. Nu era frig, dar situația nu prevestea nimic bun și din nou au crezut că le sosise ultimul ceas. După un timp, li s-au dat haine de pușcărie cu dungi și au fost încărcate într-un tren care pleca din Auschwitz.

Fără să-şi cunoască destinaţia, prizonierele au răsuflat uşurate şi fericite – nimic nu putea fi mai rău ca Auschwitz, cel mai degradant dintre iaduri. Au fost duse la Unterlüss, un orăşel în nordul Germaniei, în apropiere de pitorescul oraş Celle. Lagărul de concentrare de la Unterlüss era un lagăr de muncă în care nu existau camere de gazare şi crematorii. Munca prizonierilor era de trei feluri: tăiau lemne într-o pădure apropiată, spărgeau piatră pentru construirea unui drum sau lucrau la fabrica de muniţie din apropiere. Edith lucra mai ales la tăiat lemne. La început, hrana a fost ceva mai bună decât la Auschwitz, dar curând s-a deteriorat aproape până la acelaşi nivel de înfometare ca la Auschwitz. Celălalt duşman pe care-l aveau de înfruntat era frigul, împotriva căruia nu erau protejate mai deloc. Nu aveau nimic deasupra halatelor lor subţiri şi nimic dedesubt. Li se permitea să ia saci goi de hârtie în care fusese ciment şi să-şi facă din ei cămăşi. De asemenea, li se permitea să facă un foc în pădure, lângă care puteau să se adune şi să se încălzească timp de o jumătate de ceas în timpul pauzei de prânz, la mijlocul unei zile de lucru care ţinea de la şase dimineaţa până după-amiaza târziu. Lucru de seamă, Edith îşi descoperise un rar talent la găsit ciuperci în pădure, aşa că în timp ce tăia lemne culegea destule ciuperci să le ajungă, ei şi tovarăşelor ei, pentru un supliment la masa zilnică.

Mătuşa Irén fu dusă să lucreze la fabrica de muniţie. Mediul era îngrozitor de toxic – faţa şi părul Irénei deveniră în curând gălbui-ruginiu la culoare – dar primea în fiecare zi un pahar de lapte, ceea ce în împrejurările date reprezenta un avantaj însemnat. Lagărul dispunea de o infirmerie într-o baracă cu vreo douăsprezece paturi, în care cine se îmbolnăvea putea rămâne câteva zile şi uneori era tratat – dar numai uneori – de un felcer. Oricine nu se putea întoarce la muncă într-o săptămână era trimis într-o direcţie necunoscută.

Grupul lui Edith a stat opt luni la Unterlüss. Prizonierele erau uneori duse la lucru prin centrul oraşului şi, cu asemenea prilejuri, Edith îşi aminteşte cum tinerele femei din oraş îşi povăţuiau copilaşii de trei-patru ani să arunce cu pietre în jidancele alea împuţite. Dar mai sunt şi altfel de amintiri. Când mai multe femei s-au îmbolnăvit de scorbut, unul din felcerii scoase toate prizonierele la raport şi le ceru celor care aveau leziuni din

cauza bolii să iasă din rând. Câteva zeci de prizoniere, printre care şi Edith, aveau, şi-i arătară rănile de pe piele. Felcerul se oferi atunci să le facă o injecţie cu vitamina C, dar nimeni nu vroia să primească o injecţie de la un german: practica administrării de injecţii letale era ştiută ca fiind foarte răspândită. Atunci felcerul luă o fiolă de vitamina C, le arătă inscripţia de pe ea şi îşi făcu sieşi o injecţie cu conţinutul ei. Asta le-a convins: prizonierele se lăsară injectate şi boala se vindecă.

Când era la Unterlüss, Edith s-a îmbolnăvit de febră tifoidă. Timp de câteva zile a avut greţuri violente şi febră mare, nefiind în stare să înghită nici pâinea şi nici supa care li se dădeau de mâncare. Atunci Irén i-a adus paharul ei de lapte de la fabrică şi Edith putu să-l bea. Timp de o săptămână, mătuşa Irén a continuat să-i aducă laptele şi Edith s-a însănătoşit. Din aceste experienţe tumultuoase, Edith şi tovarăşele ei au învăţat cât de capricioasă poate fi soarta omului şi ce puţin desparte viaţa de moarte. Irén a muncit la fabrica de muniţii zi de zi, timp de peste şapte luni. La începutul lui aprilie unul din oraşele din apropiere fu bombardat, şi în lagăr se anunţă că – nu se spuse din ce motiv – a doua zi nimeni nu va merge la muncă la fabrica de muniţie. Chiar în ziua aceea, prima pe care Irén o petrecea altundeva decât la locul ei obişnuit de muncă, fabrica fu ştearsă de pe faţa pământului de un bombardament american de zi.

Într-o dimineaţă pe la mijlocul lui aprilie 1945, prizonierele descoperiră că toţi gardienii germani dispăruseră în timpul nopţii. Aliaţii erau pe cale să termine cu Wehrmacht-ul şi armata germană abandonase Unterlüss-ul. Bucătarul german, un civil, veni în barăci să le anunţe: „Sunteţi libere. Soldaţii au plecat". Bucurie mare, care din păcate n-a ţinut mult. După câteva ceasuri de „libertate", lagărul fu luat în primire de cetăţenii cumsecade din Unterlüss, înarmaţi cu puşti (o „gardă civilă"?). Aceştia încercuiră perimetrul şi ordonară încolonarea. Dar înainte de asta, bucătarul apucase să împartă tuturor prizonierilor cartofii pe care-i avea în pivniţă. Erau vreo nouă sute şi fiecare primise şase sau şapte cartofi. Edith e de părere că aceştia i-au salvat viaţa în următoarele zece zile, timp în care n-a avut nimic altceva de mâncare. Civilii înarmaţi siliră apoi toţi prizonierii să urce în camioane şi îi duseră în lagărul de con-

centrare, aflat nu prea departe, de la Bergen-Belsen, unde îi predară călăilor SS-işti, temnicerii lor de drept.

Bergen-Belsen nu fusese la început un lagăr de exterminare, dar în aprilie 1945 era probabil cel mai infernal loc de pe pământ. (Auschwitz fusese eliberat în ianuarie.) Infectat de tifos şi multe alte boli contagioase, lagărul era de fapt un mare depozit în aer liber de leşuri în stare de putrefacţie, care erau stivuite peste tot în maldăre mai mari sau mai mici. În lagăr nu erau gărzi, căci nemţii îşi retrăseseră soldaţii mai devreme, închiseseră lagărul şi-i lăsaseră pe cei dinăuntru să moară de foame, de sete şi de boli. Pentru a-i împiedica să evadeze pe cei care mai puteau să se mişte, o unitate de soldaţi unguri fusese însărcinată să rămână de pază până la întoarcerea soldaţilor germani – sau, dacă aceştia nu se întorceau, să dinamiteze lagărul (care fusese minat), cu prizonieri cu tot. Aruncată în lagărul de muribunzi, Edith şi tovarăşele ei au trecut prin cea mai îngrozitoare săptămână din viaţa lor. Condiţiile de acolo nu pot fi descrise. Destul că în câteva săptămâni, din cei nouă sute de prizonieri aduşi la Bergen-Belsen de la Unterlüss, şapte sute au murit, deşi nici unul n-a fost împuşcat, gazat sau ucis prin violenţă directă. Toată lumea suferea de tifos; nou-sosiţii începeau să prezinte simptomele bolii în două-trei zile. Bolnavii aveau febră mare şi mulţi delirau: noaptea nu se putea dormi, din cauză că prizonierii muribunzi, pradă halucinaţiilor, se târau peste trupurile celor sănătoşi. De mâncare nu era nimic. În fiecare zi, Edith şi tovarăşele ei mâncau câte unul din cartofii cruzi aduşi de la Unterlüss. Iadul acesta a durat o săptămână sau zece zile, până ce soldaţii britanici au eliberat lagărul. Gărzile maghiare au decis să nu respecte ordinul german de a-l dinamita.

Cu toate astea, sosirea britanicilor n-a putut opri valul devastator de morţi. Liberatorii nu aveau nici priceperea şi nici mijloacele să facă faţă situaţiei. De exemplu, în prima zi după sosirea britanicilor, Edith şi mulţi alţii au mâncat fasole din conservă. Organismele lor pe jumătate moarte de foame au reacţionat violent la iahnie: zeci de prizonieri nu au supravieţuit acestei prime mese. Edith îşi aduce aminte ce greaţă îngrozitoare şi ce vărsături cumplite a avut după prima ei masă copioasă, când fasolea îi ţâşnea efectiv pe nas. Din fericire, nici ea, nici cele din grupul ei nu se îmbolnăviseră (încă) de tifos.

Edith avu inițiativa să ia un cort din magazia abandonată de nemți și să-l pună afară, în curte, la distanță de bolnavii care se târau. Exemplul ei fu urmat de mulți prizonieri sănătoși, astfel încât în curte se ridică o mică pădure de corturi, care poate fi văzută în unele din fotografiile făcute în lagăr imediat după eliberare.

Câteva zile mai târziu, grupul lui Edith și alți câțiva s-au putut muta în barăcile de lemn în care fuseseră încartiruiți soldații germani. Paturi nu erau, așa că dormeau direct pe dușumeaua de lemn. Aici le-a lovit în cele din urmă boala. Ajutor medical sau de alt fel nu exista. Pentru a înțelege de ce, trebuie să se știe că unitățile militare britanice care eliberaseră lagărul făceau parte dintr-o formațiune de luptă care s-a mișcat înainte odată cu frontul, în urmărirea inamicului. Cei care veneau în urma lor – și n-au ajuns imediat – au început să evacueze bolnavii, ducându-i la un spital în mici ambulanțe de Cruce Roșie. Dar erau mii de bolnavi, cei mai mulți în agonie. Sarcina pur și simplu i-a depășit pe eliberatori. Lăsate să se descurce cum puteau, Edith și tovarășele ei s-au ajutat între ele. Voința de a trăi, știind că erau libere, le-a ajutat să învingă tifosul. Edith își aduce aminte că regula lor de căpătâi era să meargă la toaletă – să se târască, fiindcă în picioare nu puteau umbla – ori de câte ori simțeau nevoia să iasă afară, indiferent cât de greu le era să se miște. Era lucru știut că dacă încetai să mai mergi la toaletă, nu mai aveai mult. Astfel că, atunci când Irén ajunse la capătul puterilor și refuză să mai iasă când avea nevoie, celelalte o siliră să se ridice de pe jos și să se târască afară. N-a fost nevoie să facă lucrul ăsta decât o dată sau de două ori; apoi criza a trecut. Până la urmă, toate cele patru femei au supraviețuit bolii.

După eliberare, Edith și grupul ei au petrecut încă patru luni lângă Bergen-Belsen până să poată pleca înapoi acasă. Când au fost eliberate, ca și mama ei cântăreau fiecare mai puțin de treizeci de kilograme. În următoarele patru luni, și-au recăpătat treptat înfățișarea, greutatea și puterea normală. Edith și Eva s-au dus să muncească pentru armata britanică într-o spălătorie. Despre Sándor nu știau nimic. În cele din urmă, la sfârșitul lui august, un grup de evrei din România, Ungaria și Cehoslovacia reuși să „cumpere" o locomotivă și câteva vagoane cu care să se

întoarcă acasă. Unul din ei descoperise o ladă plină cu ceasuri de mână ascunse de nemți, pe care împreună cu alte câteva lucruri adunate după eliberare le-au dat în schimbul trenului. Călătoria până la Cluj a ținut trei săptămâni, cu o întrerupere la Budapesta, unde Klara și Edith au aflat că Sándor trăia, iar Eva a aflat că părinții ei erau morți. Eva a rămas la Budapesta cu un unchi; Klara, Irén și Edith au mers mai departe spre Cluj. Aici familia s-a reunit fericită: Sándor fusese eliberat din lagărul de concentrare de la Mauthausen din Austria.

Din cele câteva mii de familii de evrei deportați din Cluj în primăvara lui 1944, familia Lövi cu cei trei membri ai săi a fost singura care a supraviețuit deportării neștirbită.

Capitolul 7

LEGAŢIA DE LA LONDRA

În noiembrie 1947 am fost transferat la Bucureşti, la Secţia Agrară a Comitetului Central al partidului. Secţia Agrară era condusă de Vasile Vaida, fostul secretar regional la Cluj. Numele e derutant, pentru că secţia nu se ocupa numai şi nici măcar în primul rând de agricultură, ci de politica partidului faţă de ţărani, care în România formau majoritatea populaţiei. Pe atunci, pământul era încă proprietate privată; la ordinea zilei era consolidarea reformelor funciare în vigoare ca urmare a unei serii de legi promulgate între 1945 şi 1947. Colectivizarea agriculturii urma să fie pusă pe tapet mai încolo. Transferul meu la Secţia Agrară fusese cerut de Vaida, care era de părere că îi puteam fi de folos, deşi calificările mele pentru acest post erau nule. Nu aveam experienţă cu ţăranii; crescusem în Cluj şi fusesem dintotdeauna orăşean. Tratasem cu succes în trecut cu muncitorii şi intelectualii, dar niciodată cu ţăranii; nici la agricultură nu mă pricepeam. Când mi-am exprimat aceste îndoieli faţă de Vaida, mi-a răspuns că are încredere în mine că pot să învăţ. Aşa că m-am apucat de învăţat.

Mâna dreaptă a lui Vaida la Secţia Agrară era un om puţin trecut de treizeci de ani, pe nume Nicolae Ceauşescu. De meserie cizmar, intrase în partid în anii '30 şi fusese tovarăş de celulă cu Gheorghiu-Dej. Asta îi dădea o oarecare prestanţă în partid şi se spunea că e ucenicul lui Gheorghiu-Dej. Pentru a se sublinia importanţa Secţiei Agrare, fusese numit adjunctul lui Vaida. Ceauşescu era puţin sub înălţimea medie şi avea un mic defect de vorbire; mai degrabă şiret decât deştept, mai presus de orice era ambiţios. N-am avut multe contacte cu el în cele patru sau cinci săptămâni pe care le-am petrecut la Secţia Agrară, dar

puţinele pe care le-am avut n-au fost cordiale. Deşi pe atunci nu vădea nici un semn al megalomaniei care avea să-l caracterizeze mai încolo când a ajuns conducătorul ţării, nu era o tovărăşie plăcută şi n-am vorbit mult unul cu altul. În secţie mai erau vreo doi activişti cu care mă înţelegeam destul de bine. Una peste alta, mediul nu era atrăgător, dar sarcinile păreau importante şi dificile.

Cariera mea la Secţia Agrară n-a durat însă mult. La sfârşitul anului 1947, Regele Mihai a fost silit să abdice şi România a fost proclamată Republică Populară. Tot cam pe atunci, ministrul de Externe, Gheorghe Tătărescu, a fost îndepărtat de la guvernare şi partidul lui scos din coaliţia de guvernământ. În locul lui a fost numită ministru al Afacerilor Externe Ana Pauker, una din figurile de frunte ale Partidului Comunist. De îndată, începu să facă curăţenie în minister şi în ambasade, înlăturând diplomaţii de şcoală veche, presupuşi simpatizanţi ai partidelor burgheze, şi înlocuindu-i cu comunişti. Procesul acesta era în plină desfăşurare în decembrie 1947 şi ianuarie 1948. Cum conducătorii ministerului căutau intelectuali de formaţie comunistă capabili să ocupe posturi diplomatice cheie, cineva le-a atras atenţia că exista un tânăr economist care vorbea engleza, franceza şi germana, dar era dosit pe undeva prin Secţia Agrară a partidului. Deşi încă nu-mi luasem licenţa, în cercurile de partid eram considerat economist din cauză că ţinusem nişte conferinţe despre unele aspecte ale economiei politice marxiste. Aşa s-a făcut că în ianuarie 1948, am fost mutat la Ministerul Afacerilor Externe, care m-a numit secretar la Legaţia Română de la Londra. Ortografia numelui meu a fost preschimbată din cea maghiară, Balázs, în cea românească de Balaş.

Pe când mă pregăteam pentru misiune, i-am întâlnit pe şefii diverselor cabinete ale ministerului. Cu Ana Pauker în persoană n-am stat de vorbă decât câteva minute. Adjuncta ei, şi cea care conducea de fapt ministerul, era Ana Toma, căreia i se spunea Anuţa, ca să se deosebească de „tovarăşa Ana" cum obişnuia să i se spună Anei Pauker. Anuţa era o femeie deşteaptă, extrem de vicleană, energică, avidă de putere, capricioasă şi răzbunătoare – într-un cuvânt o adevărată zgripţuroaică, şi una puternică. O înconjura pe Ana Pauker cu o mie de mici

atenţii şi-i rezolva toate problemele personale mai bine decât ar fi putut-o face orice secretară personală. În acelaşi timp, ea controla programul Anei Pauker şi ea hotăra cine putea s-o vadă şi cine nu. Era meşteră în intrigi şi uneltiri şi dacă nu-i intra cineva în graţii, acela cădea sigur până la urmă şi în dizgraţia Anei Pauker. Nu vorbea niciodată ca de la sine, ci remitea deciziile tovarăşei Ana. Colac peste pupăză, era căsătorită cu generalul Pintilie (Pantiuşa) Bodnarenko, care conducea unul din cele două servicii secrete.

Legaţia de la Londra, viitorul meu loc de muncă, ocupa locul doi în importanţă printre avanposturile diplomatice ale României în Apus (după legaţia din Washington). Când ministrul român la Londra, fie rămăsese în Vest, fie fusese rechemat (nu-mi mai amintesc precis varianta corectă), un prim-consilier fusese trimis de la Bucureşti în persoana lui George Macovescu ca însărcinat cu afaceri. Acesta se înapoiase acum la Bucureşti ca să-şi formeze echipa de care avea nevoie la legaţie, rolul lui de însărcinat cu afaceri încheindu-se o dată cu numirea unui nou ministru plenipotenţiar, Mihail Macavei. Acesta era un vechi aristocrat român, fost moşier, care în anii '20 devenise comunist şi îşi împărţise pământul ţăranilor, ca un personaj dintr-un roman de Tolstoi. Un om puţin trecut de şaizeci de ani, generos dar întrucâtva naiv, trebuia să îndeplinească un rol mai ales decorativ, urmând ca legaţia să fie condusă efectiv de Macovescu, prim-consilierul. Macovescu era un bărbat în jur de treizeci şi cinci de ani, de profesie ziarist, care în timpul războiului fusese de partea forţelor antifasciste şi mai târziu s-a căsătorit cu o comunistă evreică pe nume Teri. Se bucura mai mult sau mai puţin de încrederea partidului, dar, cum am aflat curând, uneori mai mult şi alteori mai puţin. Eu urmam să fiu al treilea în echipă, cu rangul diplomatic de secretar de legaţie; mai existau un al patrulea membru, însărcinat cu afacerile consulare, precum şi două persoane care trebuiau să se ocupe de secretariat şi dactilografie.

Am plecat la Londra cu trenul întrucât aveam de transportat câteva cufere grele. În drum, ne-am oprit pentru două zile la Paris. Era prima mea întâlnire cu Occidentul şi Parisul mi-a plăcut foarte mult. M-am plimbat prin oraş de dimineaţa până seara, de cele mai multe ori cu Macovescu şi nevasta lui, după

ce mă împrietenisem cu amândoi din primele zile ale călătoriei noastre. Cunoșteau bine Occidentul, unde petrecuseră mai mult timp înainte sau în timpul războiului. Seara, Macovescu – Mac, cum îi spuneau soția și prietenii – m-a dus la teatre și cabarete, unde atmosfera și muzica mi-au făcut plăcere. În timpul zilei, cel mai mult îmi plăcea să mă plimb pur și simplu pe marile bulevarde, să observ oamenii și să admir arhitectura generoasă și impunătoare, precum și monumentele de marcă ale orașului. Îmi aminteam multe lucruri din cele învățate despre Paris în liceu și mă bucuram grozav să le pot vedea cu proprii mei ochi.

În sfârșit, pe 18 martie 1948 am ajuns la Victoria Station în Londra, de unde mașina ne-a dus la reședința ministrului, la numărul 1 Belgrave Square. Birourile legației erau în Cadogan Square, nu departe de reședință. Reședința era spațioasă; încăpeau în ea câteva familii. Dl. și D-na Macavei locuiau la parter, Mac și Teri la etajul întâi, iar camera mea era la etajul doi. Reședința angaja un bucătar italian și cei care locuiam acolo luam de obicei masa împreună. Cei doi diplomați moșteniți din vechea gardă, consilierul Barbu și atașatul de presă Murgu, locuiau în oraș; trăiau la Londra de mulți ani și aveau amândoi cămine confortabile.

În primele câteva zile de la sosire mi-am petrecut mult timp făcând cunoștință cu orașul. Am făcut turul orașului în autobuzele roșii cu etaj caracteristice Londrei, în care mergeam cu orele încercând să absorb ce vedeam. Am fost foarte impresionat de metroul londonez, sau „tubul" cum îi spun localnicii (the tube), eficient și ubicuu. Exista o stație de metro la câteva minute de mers pe jos de practic orice loc din centrul Londrei; trenurile erau frecvente și rapide; vagoanele, curate; iar pasagerii, civilizați și manierați (pe atunci mai mult ca azi). Jos pălăria, îmi ziceam. Dar mai presus de orice, m-a frapat imaginea uriașelor scări rulante care te duceau în măruntaiele pământului, în vreme ce pe partea cealaltă suiau scările care-i transportau pe pasageri la suprafață; acest caleidoscop cotidian al masei de oameni care se duceau și veneau de la lucru, citind ziare sau cărți în vreme ce scările îi purtau pe unii în jos și pe ceilalți în sus, totul pe fundalul colorat al afișelor publicitare de aceeași mărime însă atât de diverse care atârnau în dreapta și în stânga pe pereți – cine știe de ce, imaginea asta mi-a făcut o

impresie de neşters în memorie. Zile în şir, am petrecut ore întregi străbătând centrul Londrei cu piciorul, de la Hyde Park Corner, aproape de reşedinţa noastră, pe Piccadilly, pe lângă Green Park, până la Piccadilly Circus; mă uitam la vitrinele de pe Regent Street, apoi o luam în jos pe Haymarket până la Trafalgar Square sau pe Shaftesbury Avenue până la Leicester Square, cercetând afişele cinematografelor. Îmi plăcea să mă plimb prin Hyde Park şi să ascult vreun excentric scuipându-şi bojocii la Colţul Oratorului; mă întrebam cât îi va lua societăţii comuniste a României până să devină suficient de fermă şi solidă ca să-şi poată permite să îngăduie asemenea libertate. Căci, gândeam eu, era doar o chestiune de timp, libertatea fiind unul din ţelurile noastre supreme. Era doar o chestiune de priorităţi: mai întâi dreptatea, eliminarea privilegiilor de clasă; apoi abundenţa, adusă de economia planificată şi de eliminarea risipei capitaliste; şi, în final, democraţia şi libertatea. Deocamdată însă, din nefericire, libertatea era un lux pe care nu ni-l puteam permite.

Englezii mi s-au părut nu numai mai bine îmbrăcaţi şi mult mai înstăriţi decât oamenii din ţara mea, ci de asemenea mai civilizaţi, mai curtenitori şi în genere mai manieraţi, într-un fel care făcea contactele sociale mai plăcute. Să fi fost nivelul mediu de cumsecădenie şi decenţă mai mare decât cel cu care eram obişnuit? Cert e că oamenii erau totodată mai naivi. Mi-amintesc că am mers la Austin Reed, o mare manufactură de lenjerie, ca să-mi cumpăr nişte cămăşi (în calitate de diplomat, trebuia să mă îmbrac elegant). Am cumpărat câteva cămăşi pentru care am plătit cu o bancnotă de cinci lire sterline. Cum lira sterlină valora patru dolari, iar dolarul valora pe atunci mult mai mult decât cel de acum, cinci lire însemna cam două-trei sute de dolari în banii de astăzi. Bancnota de cinci lire sterline era ceva mai mare ca dimensiune decât o bancnotă obişnuită, complet albă pe o parte şi cu singura inscripţie de „cinci lire" (five pounds) în cursive pe partea cealaltă; dar era făcută dintr-o hârtie specială, groasă, cu un filigran care putea fi văzut când hârtia era ţinută la lumină. Tânăra de la casă îmi dădu înapoi bancnota însoţită de un stilou, explicându-mi că, pentru aceste bancnote de denominaţii mari, se obişnuia ca plătitorul să-şi scrie numele şi adresa pe verso, în caz că mai târziu apărea vreo problemă. M-ar deranja s-o fac?

„Nicidecum", i-am răspuns. Mi-am scris numele şi adresa pe spatele bancnotei, i-am dat-o şi m-am pregătit să-mi scot paşaportul ca să i-l arăt. Spre surprinderea mea, tânăra luă bancnota, o puse în sertar, îmi mulţumi şi-mi dădu restul de la cinci lire, fără să ceară să-mi vadă paşaportul sau vreun alt act de identitate. Fiindcă vroiam să înţeleg de ce procedase astfel, am făcut observaţia că în lipsa unei verificări, puteam să fi scris *orice* nume şi adresă pe spatele bancnotei. Fata se uită la mine neîncrezătoare şi spuse cu o consternare neprefăcută: „Dar, domnule, dvs. n-aţi face aşa ceva, nu-i aşa?"

Aveam nevoie, de asemenea, de un costum închis pentru recepţii şi de unul mai deschis pentru toată ziua, aşa că m-am dus la un croitor pe Savile Row, unde îşi făceau costumele toţi diplomaţii. În România, ne făceam întotdeauna costumele la croitor, căci producţia în serie încă nu desfiinţase această meserie, aşa că eram obişnuit să mi se ia măsurile. Dar la Bucureşti sau la Cluj, croitorul îţi măsura umerii, pieptul, şoldurile, lungimea braţelor şi a picioarelor, coapsele şi fundul – în total vreo opt sau nouă măsurători. Croitorul din Savile Row făcu patruzeci sau cincizeci de măsurători cu totul. Cum asta a luat ceva timp, m-am apucat să fac conversaţie cu el. La un moment dat, în mijlocul conversaţiei, mă întrebă: „Pe care parte o purtaţi, domnule?" N-am înţeles întrebarea şi mi-am închipuit că se referea la ceva ce spusesem mai înainte. „Scuzaţi?" am întrebat, la care imperturbabil mi-a răspuns, „Vedeţi, domnule, trebuie să ştim cum vă place să o purtaţi. Adică, o purtaţi de obicei pe partea dreaptă sau pe cea stângă?" Când în sfârşit am înţeles ce vroia să spună, am panicat de ruşine: nu mă gândisem niciodată la asta până în clipa de faţă şi am descoperit că habar n-aveam. Mi-a luat un pic de timp de cugetare, după care i-am dat răspunsul. Ce client troglodit eram! Cât de lent şi de elaborat a fost, până la urmă procesul a produs o pereche de costume splendide care-mi veneau mai bine decât orice purtasem până atunci sau aveam să port de-atunci încolo. De fapt, mai am şi azi unul din ele, pe cel închis. Când l-am arborat în 1992 la balul rectorului de la universitatea mea, am dat lovitura: reverele late erau din nou la modă şi toată lumea m-a felicitat pentru noul meu costum ultimul răcnet.

Cât despre personalul legației, ministrul era un bătrânel de treabă și nimic mai mult. Legația era în mâinile lui Mac, care era bine informat, mereu la curent, mereu alert și, în plus, în rezonanță cu linia partidului. Își lua misiunea foarte în serios; părea să-și fi dorit multă vreme un rol ca acesta, și acum că-l avea principala lui ambiție era să devină un diplomat de succes. Era bine pregătit în acest sens și continua să-și perfecționeze talentele. Vorbea englezește fluent și corect, deși cu accent, și avea un vocabular destul de bogat. De asemenea vorbea bine franțuzește. Era extrem de vioi și avea o capacitate enormă de a absorbi informații într-un timp scurt. Citea șapte sau opt ziare într-o oră și jumătate fără să-i scape o singură știre interesantă. Deplângeam amândoi platitudinile și frazele goale din *Scânteia*, organul partidului, pe care-l primeam zilnic din România și pe care, departe fiind de casă, îl puricam la sânge în căutare de noutăți. Acestea lipseau cu desăvârșire; după toate aparențele, acasă nu se întâmpla nimic. Mac mi se plângea că poate să citească *Scânteia* de la un cap la altul în mașină în cele cinci minute până la legație.

Cei doi oameni pe care i-am găsit acolo la sosirea noastră erau secretarul de presă Murgu și Zevedei Barbu, consilierul. Primul era un pierde-vară căruia îi plăceau băutura și femeile și în afară de acestea nu avea alte ambiții. După sosirea noastră, a mai stat două luni, apoi și-a dat demisia, făcându-și corect socoteala că guvernul comunist n-o să-l mai țină multă vreme; era mai bine să rămână în Vest pe motive politice decât să aștepte să fie eliberat din funcție. Consilierul Barbu era cu totul altă poveste. Spre deosebire de Murgu, era un intelectual, licențiat în filozofie, fără pete la dosar din timpul războiului (ani în care dintr-un motiv sau altul se aflase la Londra). Cocheta cu ideea de a rămâne în politică devenind membru al Partidului Comunist, ale cărui idealuri le împărtășea în bună măsură, deși, pe ici, pe colo, nu agrea linia oficială. Bineînțeles că era culmea naivității să-ți închipui că așa ceva era cu putință: cea mai mică divergență față de linia oficială se sancționa pe loc cu excluderea. În vara aceea, Barbu a primit o scrisoare de la minister în care i se sugera că ar fi bine să revină în țară cât de curând spre a-și reînnoi legăturile cu patria. Se hotărî să nu riște și-și dădu demisia. La vremea respectivă am privit-o ca pe o pierdere pen-

tru noi; mai târziu am ajuns la concluzia că demisionând, Barbu mai mult ca sigur şi-a salvat viaţa.

La legaţie aveam un şofer român, moştenit din vechea gardă. Petre avea în jur de cincizeci de ani şi, deşi n-avea şcoală, ne era de mare folos, mai ales în oraş, pe care-l cunoştea ca-n palmă după anii trăiţi la Londra. Mi-amintesc un crâmpei dintr-o conversaţie avută cu el pe când mă ducea nu mai ştiu unde cu maşina. Venise vorba de filme şi Petre-mi spunea că lui îi plac cele poliţiste şi western-urile. I-am răspuns că şi mie îmi plăceau unele din ele, dar mă deranja faptul că aproape toate personajele erau ucise. La care el se întoarse către mine şi-mi zise: „Păi, nu-i la fel şi-n *Hamlet*?" – ceea ce m-a frapat ca fiind foarte adevărat. Spre regretul meu şi al lui Mac, după două luni Petre a trebuit să fie concediat – ordin strict de la Bucureşti – şi am angajat un şofer londonez recomandat de prietenii noştri de stânga.

Sarcinile mele la legaţie erau de natură politică generală. Trebuia să mă familiarizez cât mai bine cu situaţia politică britanică, cu partidele (în special Partidul Laburist care era la guvern) şi cu mişcarea sindicală, citind cu atenţie presa; făcând cunoştinţă cu ziarişti, scriitori, politicieni şi membri ai Parlamentului; şi asistând la adunări publice. Trebuia să întocmesc rapoarte de activitate, legate în special de evenimentele politice importante pe care trebuia să le descriu şi să le interpretez. M-am apucat aşadar să-mi fac cunoştinţe printre localnici. În privinţa asta, am fost ajutat de Mac, care m-a prezentat tuturor contactelor lui, şi de Murgu, care cunoştea un număr de ziarişti. Din când în când, Macovescu dădea câte o recepţie unde am cunoscut doi membri ai Parlamentului, „prieteni ai democraţiilor populare"*, precum şi câţiva sindicalişti de frunte şi alţi politicieni de stânga. Unul din cei cu care m-am împrietenit şi cu care am avut lungi conversaţii pe teme sindi-

* Eufemismul „democraţii populare" era denumirea oficială a regimurilor care veniseră la putere după al doilea război mondial în ţările ocupate de U.R.S.S. Termenul vroia să denote o largă coaliţie populară prin contrast cu sistemul comunist unipartid. Astfel, România a fost numită Republica Populară Română, Ungaria, Republica Populară Ungară, şi tot aşa. După aproximativ zece ani, s-a renunţat la această faţadă şi Republica Populară Română a devenit Republica Socialistă România.

cale era membru în comitetul executiv al Consiliului Sindicatelor (Trade Union Council). De asemenea, l-am cunoscut pe Harry Pollitt, secretarul general al Partidului Comunist Britanic, care nu mi-a făcut o impresie deosebită. În general, am fost surprins neplăcut de slăbiciunea Partidului Comunist Britanic: n-avea decât câteva mii de membri; avea puțini reprezentanți elocvenți și convingători; iar la ultimele alegeri primise un număr foarte mic de voturi. Dintre intelectualii comuniști l-am întâlnit pe Palme-Dutt, autorul câtorva cărți bine documentate, deși tendențioase. Am citit lucrările economistului marxist Maurice Dobb, pentru care aveam mult respect, dar nu l-am cunoscut personal. Dintre membrii Parlamentului, Solley și Platts-Mills, doi reprezentanți de stânga, ne-comuniști, veneau uneori la recepțiile noastre. D. H. Pritt, un autor binecunoscut și totodată șeful Comisiei pentru Pace, era un oaspete frecvent la petrecerile noastre, ca și comandorul Edgar Young, marinar în retragere, care simpatiza cu noile regimuri din estul Europei, deși nu cunoștea bine decât Iugoslavia.

Altă sursă de informații erau contactele noastre cu celelalte ambasade și legații est-europene. L-am cunoscut la scurtă vreme pe Pavlov, secretar prim la Ambasada Sovietică, care fusese interpretul lui Viaceslav Molotov în timpul războiului sau imediat după. Molotov era mâna dreaptă a lui Stalin și ministrul de Externe al Uniunii Sovietice. Pavlov era un bărbat mărunt, subțire, blond, de vreo treizeci de ani, cu o față îngustă și ochi albaștri inteligenți încadrați de ochelari cu rame aurii. Era interesant să vezi cum interpreta diferite evenimente. Cu siguranță însă că cel mai interesant contact pe care l-am avut în cercurile diplomatice a fost prim-consilierul de la Ambasada Cehoslovaciei, Eduard Goldstücker. Acesta petrecuse anii războiului la Londra și cunoștea scena politică engleză ca pe propriul lui buzunar. Mai în vârstă ca mine cu zece ani și mult mai experimentat, părea cu toate astea să-i facă plăcere să stăm de vorbă și am petrecut multe seri împreună. Uneori ni se alătura și colegul lui, Kavan, consilier și el la ambasada cehoslovacă. Goldstücker era un pasionat colecționar de porțelan; odată l-am însoțit într-o raită prin magazine în cursul căreia s-a uitat mult și a cumpărat puțin. Numele lui a devenit bine cunoscut în toată

lumea în timpul Primăverii de la Praga * şi imediat după, în care a jucat un rol pozitiv de frunte. Alt contact interesant a fost prim-secretarul ambasadei iugoslave, Miliutinovici, pe care-l admiram mult pentru activitatea lui din timpul războiului, când fusese partizan în armata lui Tito.

Una din sarcinile mele la legaţie era să mă ocup de mesajele cifrate. Fiecare legaţie avea o carte de coduri cu pagini numerotate, care se regăsea întocmai la Bucureşti, la sediul din minister. Fiecare pagină conţinea litere într-o ordine întâmplătoare, cu multe goluri (litere lipsă) distribuite la întâmplare pe pagină. Pentru a trimite un mesaj cifrat, luam o pagină din cartea de coduri, puneam mesajul literă cu literă în locurile goale, apoi transmiteam telegrafic toată pagina, inclusiv golurile acum umplute. La minister, în Bucureşti, persoana care primea telegrama mea o pagina în formatul din cartea de coduri, apoi scotea de acolo pagina cu acelaşi număr cu cea folosită de mine, o punea peste telegrama mea şi citea mesajul prin golurile din pagina lui. Mesajele cifrate erau folosite numai pentru treburile considerate urgente; altfel, rapoartele erau înaintate prin curier diplomatic, care sosea la intervale regulate de două sau trei săptămâni.

Am citit mult cât am stat la Londra. Mai întâi, la legaţie era datoria mea să citesc sau să răsfoiesc toate ziarele importante, iar Mac şi cu mine discutam ştirile în fiecare zi sau odată la două zile. Pe urmă, încercam să înţeleg ştirile economice, rapoartele de bursă, declaraţiile firmelor şi aşa mai departe. Eram însetat să învăţ tot ce puteam despre economia britanică şi cea mondială. Ocazional citeam, de asemenea, ziare şi reviste americane. Am citit sau am frunzărit multe cărţi de economie, dar pe atunci nu mă interesa atât teoria economică occidentală, cât soluţiile practice, manageriale, care se puteau lesne aplica şi unei economii socialiste. Pe lângă asta, mă pregăteam pentru diversele examene de economie care le aveam de susţinut, acasă, la universitate. Îmi plăcea să vizitez marile librării din

* Primăvara de la Praga e termenul încetăţenit pentru perioada de dezgheţ politic din Cehoslovacia, urmată de invazia sovietică din 1968. Sub conducerea lui Alexander Dubček, Partidul Comunist Cehoslovac a încercat să reformeze sistemul comunist şi să instituie o versiune mai tolerantă şi mai flexibilă a acestuia, numită uneori „socialismul cu faţă umană".

Charing Cross Road, unde rămâneam uneori ore întregi frunzărind cărţi. Curând am ajuns să fiu la zi cu problemele economice curente. Totodată, am învăţat să descriu situaţia României şi problemele cu care se confrunta guvernul ei în termeni accesibili audienţei occidentale, subliniind nedreptăţile economice şi sociale din trecut şi eforturile întreprinse pentru a le corecta: reîmpărţirea pământului, acordarea de drepturi egale minorităţilor naţionale, gratuitatea învăţământului şi a asistenţei medicale pentru toată lumea şi începutul procesului de industrializare. Am primit câteva invitaţii să ţin prelegeri, una de la Universitatea din Leeds. Am ajuns acolo cu trenul şi am susţinut o conferinţă la care au asistat vreo douăzeci de studenţi. După aceea, mi-au pus o mulţime de întrebări, naive în mare parte, însă nici una ostilă.

George Enescu, care trăia pe atunci la Paris, a vizitat Londra prin primăvară sau vară şi ministrul Macavei, care-l cunoştea personal, l-a invitat la un dineu la legaţie. Cei doi Macovescu şi cu mine am fost, de asemenea, invitaţi. Deşi îmi plăceau acele compoziţii ale lui Enescu pe care le ştiam – *Rapsodia română* şi alte câteva îmbibate de folclor românesc – cultura mea muzicală era destul de restrânsă şi am fost puţin îngrijorat la gândul că nu voi fi în stare să fac faţă conversaţiei. S-a dovedit însă că în afară de Teri, ceilalţi meseni ştiau şi mai puţine decât mine despre muzică, iar conversaţia s-a deplasat repede spre alte subiecte. Ministrul, secondat de Mac, a încercat să-l convingă pe Enescu să revină în România, zugrăvindu-i un tablou înduioşător al întoarcerii sale care va fi primită cu entuziasm în vreme ce autorităţile îl vor întâmpina cu un călduros bun venit. Din fericire, Enescu nu se lăsă impresionat şi declară cu francheţe că, judecând după ce văzuse în jurnalele româneşti, nu credea că atmosfera din ţară i-ar fi pe plac. Diplomat, Mac nu încercă să-l contrazică; mai degrabă, atrase atenţia asupra faptului că ţara trecea printr-o perioadă dificilă de tranziţie şi spuse că după ce lucrurile se vor fi aşezat şi condiţiile se vor fi ameliorat, poate că maestrul se va răzgândi în privinţa întoarcerii. Şi lucrurile au rămas aici. Enescu, bineînţeles, nu s-a întors niciodată şi până la urmă a murit în străinătate.

La începutul lui iunie m-am întors în România ca să-mi dau examenele la Universitatea Bólyai din Cluj. Cum lucrurile

fuseseră aranjate dinainte, n-am avut nevoie de aprobare de la Bucureşti pentru întoarcere; mi-am cumpărat doar biletul şi am plecat pentru două săptămâni, de data aceasta prin Praga cu avionul. Întors la Bucureşti, am raportat la minister, am avut întrevederi cu Anuţa Toma şi alte câteva oficialităţi despre cum mergeau treburile la legaţie, şi am plecat la Cluj ca să-mi dau examenele şi să petrec câteva zile cu Edith. A fost o mare bucurie să fim din nou împreună. Ea învăţa de zor pentru bacalaureat, cel mai greu examen din toate, pe care urma să-l dea peste două săptămâni. Eu mi-am luat propriile examene cu succes, deşi nu fără un hop. Aveam de dat printre altele un examen de drept internaţional, iar profesorul, pe nume Buza, era vestit ca strict şi inflexibil. Te examina după o metodă proprie: ţinea în mână o hârtiuţă pe care erau înşirate şaptezeci sau optzeci de întrebări scurte, concrete şi la obiect cu care te mitralia timp de patruzeci şi cinci de minute. Nu admitea nici o abatere de la subiect: ori ştiai răspunsul la o întrebare ori nu, şi n-aveai loc de întors arătând că erai familiarizat cu subiectul în mare, sau că erai capabil să judeci meritele şi nemeritele unui punct de vedere. Multe din aceste întrebări se refereau foarte specific la diverse paragrafe din Carta Naţiunilor Unite, pe care nu o cunoşteam pe articole sau în prea mare amănunt. Întrucât ca diplomat ar fi fost de datoria mea să cunosc bine lucrurile acestea, m-am simţit stânjenit. Până azi îmi amintesc de examenul cu Buza ca de cel mai neplăcut pe care a trebuit să-l dau vreodată. L-am luat, însă cu nota minimă, de care mi-era foarte ruşine. Pe de altă parte, examenul de economie cu profesorul Kelemen a fost foarte plăcut. Era clar că ştiam mai multe despre economia marxistă decât Kelemen însuşi; aşa că la sfârşitul examenului, după ce-mi dădu nota maximă şi mă felicită, profesorul mă întrebă dacă n-aş putea să-i explic un concept marxist pe care nu-l înţelesese cu adevărat niciodată, şi anume fetişismul capitalului. Am făcut-o, spre satisfacţia lui. Celelalte examene au decurs fără incidente. Practic îmi dădusem toate examenele de care aveam nevoie pentru licenţă, deşi nu am primit diploma decât în primăvara următoare.

Înainte sau imediat după călătoria la Cluj, comandorul Young, marinarul britanic care era un prieten şi un oaspete ocazional al legaţiei noastre, a venit la Bucureşti cu soţia pentru

o vizită de câteva zile. Aveam instrucţiuni de la Macovescu să am grijă de el cât stă la Bucureşti. Ca să-i fac şederea mai plăcută, l-am invitat la cină la Sanyi şi Magda Jakab. Firește, întâlnirea trebuia aprobată de Ministerul Afacerilor Externe, cum a şi fost. Ca măsură de protecţie împotriva oricărei suspiciuni, am invitat-o şi pe Louisa (Lulu) Năvodaru, care lucra pe atunci într-unul din serviciile secrete. Seara a decurs perfect normal într-o atmosferă plăcută. Mai târziu am regretat din plin acest eveniment monden, dar la vremea respectivă am avut sentimentul că-mi făcusem din plin datoria şi le-am fost recunoscător Magdei şi lui Sanyi Jakab pentru invitaţia la cină, care le făcuse şi lor plăcere.

Cât am stat la ei, Magda m-a rugat ca în drum spre Londra, când urma să fac o întrerupere la Paris, să iau legătura cu sora ei Edith, care era măritată cu un francez şi locuia în capitala Franţei, şi să-i transmit din partea Magdei toată dragostea, precum şi un mic dar, anume o tabacheră de aur. O cunoşteam pe sora Magdei din Cluj, pe care-l vizitase în 1945 sau '46. În timpul escalei la Paris am căutat-o la telefon, ne-am întâlnit şi i-am dat tabachera. Habar nu aveam eu pe atunci ce dureri de cap avea să-mi pricinuiască acest episod aparent atât de nevinovat.

Cu două zile înaintea întoarcerii la Londra, am fost chemat pe neaşteptate la Comitetul Central. Acolo mi s-a încredinţat o nouă sarcină care trebuia să fie ţinută absolut secretă. Avea de a face cu Cominformul, Biroul Comunist de Informaţie înfiinţat în septembrie 1947 de partidele comuniste europene care fie erau la putere, fie aveau mulţi membri şi simpatizanţi. Scopul biroului era de a organiza schimburi periodice de informaţii între partidele membre, anume cele din Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Franţa şi Italia. Sediul organizaţiei fusese la Belgrad până în primăvara lui 1948, când a erupt disputa dintre partidul comunist iugoslav şi cel sovietic, şi ca urmare se mutase la Bucureşti. Deja ştiam de această dispută din presa de partid, în care era zugrăvită ca o luptă a tuturor adevăraţilor comunişti împotriva acţiunilor trădătoare ale deviaţioniştilor iugoslavi. Cominformul avea o publicaţie lunară pe teme de teorie marxistă şi politică comunistă, în care articolele erau scrise de ideologii de frunte ai diverselor partide membre şi ocazional ai altor partide comu-

niste ne-membre. Jurnalul Cominformului avea nevoie de contacte organizate cu asemenea partide comuniste şi sarcina mea era să iau contactul cu conducerea partidului britanic, mai precis, cu Harry Pollitt, secretarul său general. După întoarcerea la Londra, trebuia să iau legătura cu Pollitt şi să-i înmânez o scrisoare, care mi-a fost dată într-un plic nesigilat, în care era schiţată agenda viitoarelor numere din jurnalul Cominformului, iar Pollitt era rugat să contribuie cu un articol pe o temă la alegerea lui în următoarele şase luni. Când articolul lui Pollitt era gata, tot eu trebuia să-l transmit la Bucureşti. Tot acest roman cu secrete şi coduri nu avea nici o noimă. Partidul Comunist Britanic era perfect legal şi nu suferea de persecuţie oficială, ci pur şi simplu de lipsă de popularitate. Schimbul de scrisori se putea desfăşura nestingherit prin poştă, dar am fost fireşte de acord să fac ce mi se cerea. Partea cea mai neplăcută a întrevederii mele de la Comitetul Central a fost o întrebare legată de colegul meu Macovescu. Oare nu observasem nimic suspect în comportamentul lui? Tonul pe care fusese pusă întrebarea lăsa să se înţeleagă foarte limpede că oficialul avea motive serioase să fie bănuitor. Am protestat că nu observasem absolut nimic suspect şi că, după mine, Macovescu era eminent calificat pentru poziţia pe care o ocupa şi total devotat ei, neprecupeţind nici un efort pentru a urma îndeaproape politica partidului; la care răspunsul fu un sceptic „O să vedem noi", urmat de indicaţia să-l ţin sub strictă observaţie.

Întors la Londra, l-am căutat pe Pollitt şi i-am spus că aveam un mesaj pentru el. L-am lăsat pe el să aleagă locul unde dorea să ne întâlnim şi, spre surprinderea mea, Pollitt sugeră să trec pe la el acasă într-o seară. Locuia într-unul din cartierele muncitoreşti din suburbiile Londrei de vest şi ca să ajung acolo a trebuit să iau metroul şi un autobuz. Pollitt citi scrisoarea, apoi îmi puse câteva întrebări despre Cominform, la care i-am răspuns în limita cunoştinţelor mele. Îmi spuse că o să scrie articolul şi mă va anunţa când era gata.

De câteva ori pe timpul şederii mele la Londra am asistat la şedinţele Parlamentului. Cea mai interesantă era de departe Camera Comunelor, în care aveau loc toate dezbaterile importante. Am fost fascinat nu numai de substanţa, ci şi de limbajul, de oratoria şi de maniera acestor dezbateri. Faimosul ataşament

al britanicilor față de tradiție culmincază cu ceremonia de deschidere a Camerei Comunelor la începutul fiecărei sesiuni parlamentare. Un sol intră în Cameră, se prezintă ca trimis al Regelui și încearcă să-i înmâneze un mesaj Președintelui Camerei. Acesta refuză să-l primească, îl mustră pe mesager pentru că a intrat fără să bată la ușă (regulă pe care până și un împuternicit al Regelui trebuie s-o respecte) și îl trimite înapoi ca s-o ia de la capăt, de data aceasta după rânduială. Atunci solul iese, bate puternic la ușă, și când i se spune „Intră!" intră din nou în Cameră și se prezintă din nou. Ceremonia asta mi s-a părut grozav de amuzantă. Și fiindcă veni vorba de afecțiunea englezilor pentru tradiție, exemplul cel mai la îndemână sunt taxiurile din Londra. În 1948, arătau ca în filmele din anii '20-'30, iar patruzeci și ceva de ani mai târziu, arată cam tot așa.

În vara anului 1948 am primit cea mai interesantă însărcinare politică din timpul misiunii mele în Anglia: am asistat la conferința națională a Partidului Laburist, deschisă pentru public, de la Scarborough. A fost o experiență unică pentru mine. O săptămână întreagă am fost martor la înfruntarea dintre diverse grupuri și orientări din sânul Partidului Laburist și am ascultat zeci de discursuri, unele tâmpite, unele deștepte și multe demagogice. Am stat de vorbă cu mulți delegați, fie ei de stânga sau nu; am luat aminte la procesul de votare și am încercat să ghicesc rezultatele. Pe scurt, a fost cea mai bună școală pe care mi-aș fi putut-o închipui în ce privește politica britanică. Nu-mi mai aduc aminte numeroasele platforme care au fost dezbătute și supuse la vot, dar după participarea la această convenție, eram în măsură să discut competent despre majoritatea problemelor politice la zi în Marea Britanie. Totodată mi-am făcut câteva noi legături personale.

*
* *

La puțină vreme după conferință, doi noi diplomați au sosit de la București în misiune comercială: Jacques Berman, consilier comercial, și Ion Măgură, secretar comercial de rangul trei. Amândoi raportau la Secția de Comerț Exterior a Ministerului Comerțului, Berman fiind șeful lui Măgură, dar se

aflau sub controlul legației. Mi s-a dat însărcinarea să supraveghez activitatea misiunii comerciale din partea legației, probabil pentru că eram considerat a fi economist – ceva ce eu încercam să devin, dar, în proprii mei ochi, încă nu ajunsesem. Întâlnirile mele săptămânale cu Berman, în care îmi raporta ce făcuse, mi-au consolidat expertiza economică. Sarcina misiunii comerciale era să stimuleze comerțul destul de anemic dintre România și Regatul Unit al Marii Britanii; trebuia să găsească piețe de desfacere pentru produsele românești și să perfecteze achiziția unor produse britanice. Jacques Berman, un bărbat în jur de cincizeci de ani, de profesie arhitect, avea afiliații comuniste din timpul războiului și oarecare experiență în comerțul exterior. Vorbea engleza fluent însă cu un accent pregnant.

Cea mai interesantă experiență pe care am avut-o cu Berman a fost o vizită la uzina de automobile Ford din Dagenham. Berman fusese invitat să viziteze uzina de către o cunoștință de afaceri și mă întrebă dacă nu m-ar interesa să-l însoțesc. Mă interesa și încă mult. Uzina de la Dagenham era o facilitate relativ nouă care încorpora cea mai recentă tehnologie în procesul de producție. Vizita mi s-a părut o gură de aer proaspăt: fusesem din totdeauna un admirator al tehnologiei de vârf și nu văzusem niciodată până atunci o fabrică atât de mare și de modernă. În parte era complet automatizată. „De așa ceva avem noi nevoie în România", mi-am zis. Construirea socialismului, mă gândeam, însemna construirea a zeci de fabrici moderne ca aceasta. Deoarece comunismul venise la putere în țări subdezvoltate industrial, istoric vorbind cea mai urgentă sarcină care-i revenea era industrializarea; astfel, sarcina industrializării și cea a transformării sociale mergeau mână în mână.

Cam tot atunci am fost promovat la rangul de secretar prim. Faptul reprezenta o importantă recunoaștere și totodată un salariu substanțial mai mare. Cum cheltuiam o groază de bani pe vestimentația mea de diplomat, iar indemnizații suplimentare pentru „costuri de reprezentare" nu existau, creșterea de salariu pica la țanc. Îmi permitea totodată ca la proxima mea deplasare la București să mă însor cu Edith și să o aduc înapoi cu mine la Londra. Cu salariul meu dinainte, am fi trăit dintr-un venit foarte mic. Cât despre atribuțiile mele de serviciu, promovarea mea nu le-a afectat deloc. Singura schimbare a fost că, pe lângă celelalte

îndatoriri – inclusiv supravegherea misiunii comerciale – mi s-a dat şi cea de şef de protocol. A trebuit să învăţ limbajul folosit în corespondenţa diplomatică (în care, de pildă, o „notă verbală" – în franţuzeşte *note verbale* – înseamnă întotdeauna un memoriu scris). De asemenea, am învăţat să scriu invitaţii la recepţii şi să verific lista invitaţilor pentru a evita gafele diplomatice, să aranjez invitaţii în jurul meselor, să verific că personalul ştie cum se toarnă vinul la masă (numai din dreapta) şi cum se servesc mâncărurile (numai din stânga), precum şi multe alte detalii de soiul ăsta. Mi-a venit greu să mă deprind cu această însărcinare, nu pentru că ar fi fost inerent dificilă, ci pentru că o găseam plictisitoare şi total meschină.

Pe scena politică din estul Europei era în plină desfăşurare confruntarea dintre Partidul Comunist Iugoslav şi toate celelalte partide grupate în jurul P.C.U.S. Presa de partid abunda în articole detaliate despre „deviaţioniştii" iugoslavi, la început potolite şi numai pe linie ideologică, apoi din ce în ce mai stridente şi trecând în domeniul politicului, în care aceştia erau învinuiţi de „trădare faţă de mişcarea comunistă internaţională". La rândul ei, presa iugoslavă nega toate acuzaţiile şi susţinea că partidul iugoslav era victima unei campanii de discreditare şi defăimare. Eram în relaţii bune cu secretarul prim de la Ambasada Iugoslaviei, Miliutinovici. Am luat legătura cu el şi i-am propus să ne întâlnim să discutăm situaţia. Mac mă prevenise, sfătuindu-mă să nu am nici un contact cu iugoslavii, dar i-am spus că nu era nici un rău în încercarea de a-l aduce pe unul din diplomaţii lor pe calea cea bună. Într-o lungă discuţie, i-am spus lui Miliutinovici cât de tulburat eram de ruptura din rândul partidelor comuniste şi cât de îngrijorat la gândul unde ar putea duce asta. L-am întrebat dacă în zilele când era partizan, când lupta împotriva naziştilor şi visa să fie eliberat de Armata Roşie, şi-ar fi putut închipui vreo situaţie în care el sau partidul lui să se opună făţiş Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, indiferent din ce motiv. Întrebarea mea l-a răscolit destul de mult; mi-a răspuns că nu, nu şi-ar fi putut imagina o asemenea situaţie. Mi-a mai spus că şi el era la fel de tulburat ca mine, ba chiar mai mult, fiind mai direct implicat. Susţinea că partidul iugoslav a făcut şi făcea tot ce putea pentru a evita ruptura. Ştia multe lucruri şi în detaliu despre jocurile de culise care se purtaseră multe luni de

zile. Se ajunsese însă la situaţia în care comuniştii iugoslavi nu puteau evita ruptura decât într-un singur fel: recuzându-şi propriii conducători şi aruncându-i la gunoi. Ori aşa ceva ei nu puteau şi nu doreau să facă, fiindcă erau convinşi că dreptatea era de partea conducătorilor lor care apărau de fapt interesele vitale ale Iugoslaviei. Am încheiat discuţia înţelegându-ne că nu ne înţelegem, cum s-ar spune, şi ne-am despărţit cu urări reciproce de noroc în viaţă.

La un moment dat în vara lui 1948, sovieticii au închis toate căile terestre de acces spre Berlin. Berlinul, situat în adâncime în porţiunea Germaniei ocupată de ruşi, la aproximativ două sute de kilometri de linia de demarcaţie între est şi vest, era împărţit pe atunci în patru sectoare: rusesc, american, britanic şi francez. Conform pactului de la Potsdam dintre cele patru puteri, Aliaţii apuseni aveau liber acces la sectoarele lor pe câteva şosele şi o linie de cale ferată rezervate în acest scop. De aceea, rămăsese Berlinul de Vest în afara controlului sovietic în ciuda poziţiei lui geografice. Acţiunea sovietică venea în replică la faptul că sectoarele occidentale ale Berlinului adoptaseră o nouă monedă creată în cele trei zone de ocupaţie apuseană ale Germaniei. Închizând căile de acces şi ameninţând astfel să stranguleze complet oraşul izolat (care era aprovizionat practic cu de toate pe aceste căi), sovieticii doreau să-i forţeze pe Aliaţi să abandoneze Berlinul de Vest. Acţiunea sovietică a provocat o criză acută în relaţiile Est-Vest, dar şi un moment foarte tensionat pentru conducătorii apuseni: ce răspuns trebuia dat sovieticilor? Presa era plină de ştiri alarmante; lumea părea să fie pe marginea unui nou război. Răspunsul Aliaţilor a fost să rămână pe poziţii şi să organizeze ceea ce istoria a cunoscut sub numele de podul aerian de aprovizionare a Berlinului, care timp de cincisprezece luni a transportat lunar peste 150.000 de tone de bunuri de consum în Berlinul Occidental, asigurându-i astfel supravieţuirea ca oraş liber. Până la urmă, sovieticii au cedat, dar la început nimeni nu ştia ce se va întâmpla. De pildă, sovieticii ar fi putut interzice zborurile peste zona lor de ocupaţie. Dacă puterile apusene ar fi refuzat să se conformeze, avioanele lor ar fi putut fi doborâte de sovietici, cu urmări de anvergură şi imposibil de prevăzut. Când raportam asupra situaţiei din punctul meu de observaţie de la Londra, încercam să redau cât mai

exact cu putinţă starea de spirit predominantă în presă şi în ţară, care favoriza continuarea aprovizionării aeriene.

Un eveniment important în cariera mea diplomatică a avut loc în toamna lui 1948. Prietenul nostru de la Comitetul Executiv al Consiliului Sindicatelor (Trade Union Council – T.U.C.) britanice mă căută într-o zi, cerându-mi să ne vedem imediat. Când ne-am întâlnit, îmi spuse în mare secret că în ultima sa şedinţă, Comitetul Executiv hotărâse ca T.U.C. să se retragă din Federaţia Internaţională a Sindicatelor (World Federation of Trade Unions), în care sindicatele conduse de comunişti din Franţa şi din Italia, împreună cu cele din Uniunea Sovietică şi ţările est-europene, câştigaseră o poziţie majoritară. Această decizie urma să fie anunţată la următoarea întrunire a organizaţiei, ce urma să aibă loc peste două săptămâni. Sindicatele americane, A.F.L. (American Federation of Labor) şi C.I.O. (Congress of Industrial Organizations), încetaseră deja să mai facă parte din această organizaţie şi T.U.C. spera ca, prin retragerea sa, să încurajeze retragerea tuturor celorlalte federaţii sindicale nedominate de comunişti. Prietenul nostru mai spuse că decizia era confidenţială şi numai câteva persoane ştiau de ea; mă ruga să informez ambasada sovietică ca să nu fie el nevoit să ia direct legătura cu ei. I-am promis că o voi face. Următorul meu pas a fost să iau legătura cu Mac şi să-i spun ce se întâmplase. Cu acest prilej, am avut singura noastră dispută mai serioasă din timpul misiunii mele la legaţie. Mac vroia să nu le spun sovieticilor decât peste vreo câteva zile, pentru ca Ana Pauker să poată afla prima vestea din mesajul nostru cifrat şi să aibă timp să le-o spună ea însăşi sovieticilor, înainte s-o primească ei de la ambasada lor din Londra. Vedeam logica lui Mac – vroia să câştige o bilă albă dându-i Anei Pauker un avans în transmiterea unei informaţii aparent importante lui Molotov, ministrul de externe sovietic, faţă de oamenii lor – dar n-am fost de acord cu el. Chestiunea părea nu numai importantă, ci şi urgentă: dacă sovieticii puteau face ceva să preîntâmpine sau să contracareze retragerea plănuită de T.U.C., era clar că timpul avut la dispoziţie era un factor esenţial; dacă nu, timpul disponibil era oricum important pentru a se putea organiza un răspuns. În afară de asta, îi promisesem informatorului nostru că-i voi alerta pe sovietici şi de la sine înţeles că în cel mai scurt timp. Pentru toate aceste motive, vroiam să-i informez pe sovietici cât

de curând şi i-am spus lui Mac că trebuia să facem simultan şi una şi alta: să trimitem mesajul cifrat la Bucureşti şi totodată să-i informăm pe sovietici ce plănuia T.U.C. Mac n-a fost de acord şi a încercat ca superiorul meu în grad diplomatic să-mi „ordone" să procedez cum vroia el, dar am refuzat să mă supun şi am luat legătura imediat cu Pavlov. Se făcuse de acum vreo 10 seara şi Pavlov vroia să ne întâlnim peste două zile. I-am spus că trebuia să-l văd imediat, la care m-a poftit la ambasadă. La ambasada sovietică, i-am transmis mesajul prietenului nostru, pe care Pavlov zise că avea să-l înainteze Moscovei într-o jumătate de oră. Relaţiile mele cu Mac s-au răcit pe moment, dar după vreo două zile au revenit la normal.

La începutul lui 1948, Statele Unite ale Americii lansaseră Planul Marshall pentru Europa de Vest. La origine, toate ţările europene distruse de război au fost invitate să participe, dar Uniunea Sovietică a respins oferta şi celelalte ţări din estul Europei, inclusiv România, i-au urmat exemplul. Presa britanică era plină de noutăţi despre plan, şi m-am apucat să studiez toate materialele disponibile, întrucât era vorba de un eveniment important în istoria economică şi implicit politică a Europei de Vest. Eram fascinat de îndrăzneala, de inventivitatea şi de dimensiunea planului, dar mai ales de ceea ce oarecum inconştient – pe atunci n-aş fi putut să o admit în ruptul capului – percepeam ca fiind *generozitatea* lui. Iată ceva ce nu figura în imaginea pe care mi-o făurisem despre capitalismul în faza imperialistă. Cu cât citeam mai mult, cu atât rămâneam mai perplex. Ştiam din presa comunistă că Planul Marshall era văzut de tovarăşii mei ca un instrument al americanilor pentru a subjuga Europa de Vest şi a o anexa politic şi economic Statelor Unite, aşa că examinam foarte atent documentele publicate căutând clauze oneroase ascunse printre cele tipărite cu litere minuscule. Dar n-am putut găsi nici una. Practic nu existau condiţii pentru acordarea imenselor subvenţii prevăzute în plan. Am conchis că dacă acesta era un plan de cucerire, era unul optimist şi de lungă perspectivă, care nu avea nevoie să impună vreo obligaţie specifică beneficiarilor săi. Putea duce într-adevăr la o oarecare reducere a independenţei acestora şi la stabilirea unei hegemonii a Statelor Unite asupra Europei de Vest, dar dacă da, aceasta avea să fie o consecinţă indirectă a planului şi nu un rezultat direct al clauzelor lui.

La începutul lui decembrie mi s-a dat din nou prilejul să vizitez Bucureștiul pentru câteva săptămâni. Am zburat la București tot prin Praga, dar de data asta a trebuit să-mi întrerup călătoria în capitala cehoslovacă, pentru că ori acolo ori la București aeroportul era în ceață și zborurile dintre cele două orașe fuseseră suspendate. Am avut astfel ocazia să vizitez această minunată capitală central-europeană și să fac un tur prin cartierele medievale ale orașului. Am fost foarte impresionat, iar în vechiul cimitir evreiesc m-au uimit pietrele de mormânt, delicate și complicate. Compania aeriană nu-mi putea garanta o dată sigură pentru plecarea la București, așa că m-am hotărât să merg mai departe cu trenul, cale de ceva mai mult de-o zi și o noapte. Am trimis o telegramă la București și am luat trenul. În tren m-am întâlnit cu Grigore Preoteasa, șeful de facto al legației noastre de la Washington, care tocmai își încheiase misiunea și era în drum spre casă. Îl întâlnisem pe Preoteasa înainte dar nu purtasem niciodată o conversație cu el. Îl cunoșteam de la distanță ca pe un intelectual comunist capabil, în jur de treizeci și cinci de ani. De data asta am avut o lungă discuție despre situația din Statele Unite și din Marea Britanie. Preoteasa își exprimă aprecierea pentru cât de bine informat păream să fiu despre condițiile din Anglia. L-am atras într-o discuție despre Planul Marshall, închipuindu-mi că, fiindcă fusese staționat la Washington, știa mai multe despre el decât mine. Dar s-a dovedit a nu fi așa, și mi-a ascultat explicațiile și interpretările fără să obiecteze și fără să adauge nimic.

Când am ajuns în Gara de Nord, Edith, care venise de la Cluj ca să mă întâmpine, tocmai suia treptele de la intrarea principală, însoțită de prietenul nostru Bandi Klein. Am fost surprins să văd ce palidă și slăbuță părea; mi-a explicat că de-abia își revenise după o gripă urâtă cu febră mare. Acum era studentă în anul I la Facultatea de Filozofie de la Universitatea Bólyai. Am fost amândoi invitați să stăm la Sanyi și Magda Jakab, care locuiau într-o vilă elegantă în cartierul cel mai frumos din București, lângă un parc mare botezat după Stalin.* Sanyi era acum unul din cei trei miniștri adjuncți ai lui Vasile Luca, secretar al partidului și ministru la Finanțe, și ajunsese mâna dreaptă a acestuia. Edith și cu mine am stat la ei în prima săptămână după întoarcerea mea. În timpul zilei eram prins cu treburi ofi-

* Astăzi, parcul Herăstrău (n. tr.).

ciale la minister, dar seara când stăteam cu toţii în jurul mesei, încercam să le istorisesc viaţa şi păţaniile mele la Londra. Mă simţeam foarte bine împreună cu Edith şi mi se părea că relaţia noastră fusese pusă la încercare şi era îndeajuns de trainică pentru a merita pecetea căsătoriei. Am cerut-o pe Edith de nevastă, şi ea a acceptat, iar în următoarele zile am pus la punct împreună amănuntele.

Imediat după întoarcerea mea la Bucureşti am cerut şi am obţinut o audienţă la Gheorghiu-Dej, secretarul general al partidului şi şeful suprem al întregii ţări. Iată şi motivul cererii mele. Prin 1946 sau '47, Regele Mihai trimisese la Londra două arme de vânătoare de fabricaţie britanică care aveau nevoie de unele reparaţii. Legaţia le dusese la reparat la un atelier specializat în marca respectivă de arme. După abdicarea Regelui în 1947, toată lumea uitase de ele, dar când bunurile pe care Regele le lăsase în urmă au fost inventariate, cineva a găsit corespondenţa referitoare la cele două puşti şi comunicase partidului cele aflate. Gheorghiu-Dej îndrăgea vânătoarea, aşa că s-a luat hotărârea să se încerce recuperarea armelor. În noiembrie, legaţia primise respectiva cerere şi Mac m-a însărcinat pe mine să mă ocup de ea. Şeful atelierului îmi spuse că reparaţiile erau de mult gata, dar că nu era sigur dacă n-ar trebui să-i înapoieze armele Regelui însuşi, întrucât erau proprietatea lui personală, mai degrabă decât legaţiei care le trimisese la reparat. I-am oferit argumentul legal în temeiul căruia legaţia revendica puştile, i-am sugerat să consulte un jurist şi i-am cerut un răspuns definitiv în termen de două săptămâni; altfel, îl vom da în judecată. Am mai menţionat în treacăt şi că fostul rege o fi fost el un bun client, dar în momentul de faţă nu mai era decât un *fost*, în vreme ce România era o ţară întreagă cu mulţi vânători ale căror arme aveau nevoie de reparaţii. Zece zile mai târziu m-a chemat la telefon şi mi-a spus să vin să ridic puştile, ceea ce am şi făcut. Asta se întâmplase cu vreo săptămână sau două înainte de plecarea mea la Bucureşti, moment în care la legaţie se făceau aranjamentele cuvenite pentru expedierea puştilor. Fiindcă afacerea era de o natură personală, Mac dorea să evite canalul oficial de corespondenţă prin curierul M.A.E. şi mi-a sugerat ca la înapoierea în ţară să cer o audienţă la Gheorghiu-Dej, care era

nerăbdător să pună mâna pe cele două arme de vânătoare şi să-i spun ce aranjase legaţia în privinţa lor.

Aşa încât iată-mă acum aşezat faţă în faţă cu cel mai puternic om din România. Îl întâlneam pentru prima dată, deşi îl văzusem înainte la conferinţa partidului din 1945. I-a făcut vădită plăcere să audă ce aveam să-i comunic şi m-a rugat să-i mulţumesc din partea lui celui care făcuse demersurile necesare pentru recuperarea puştilor. Pe urmă se lăsă pe spate în fotoliul lui şi, pe tonul omului care e perfect stăpân pe sine şi pe timpul său, zise: „Spune-mi despre Anglia: cum e pe-acolo?" Nu prea ştiam ce să spun. Omul şi nivelul lui de înţelegere îmi erau necunoscute. Pe lângă asta, n-aveam idee cât timp am la dispoziţie: cinci minute sau douăzeci şi cinci. După cincizeci de ani, nu-mi mai aduc aminte ce i-am spus. Dar îmi aduc aminte că am decis pe loc: descrie, nu analiza. Relatează fapte, nu statistici, ci observaţii directe: materialul neprelucrat, nu interpretarea lui. Fii sincer, fii direct, dar mărgineşte-te la fapte. Aşa că am început să-i descriu Anglia aşa cum o văzusem şi o pipăisem eu. Pe faţa lui Gheorghiu se citea un viu interes când i-am descris suburbiile muncitoreşti din Londra, cum trăiau muncitorii, cum arătau locuinţele lor, ce puteau să cumpere dintr-un salariu. I-a plăcut descrierea reţelei de metro şi a autobuzelor cu etaj. De asemenea, i-am relatat câteva episoade de la conferinţa Partidului Laburist la Scarborough şi i-am schiţat planul de asistenţă medicală care pe atunci tocmai era introdus. M-a întrebat de Partidul Comunist Britanic şi i-am citat fără comentarii cifra membrilor lui şi cea a voturilor primite la ultimele alegeri. Trebuie că-l surprindea imaginea pictată de mine, fiindcă era foarte diferită de tot ce se putea citi despre Anglia în presa de partid. Îmi făcu de câteva ori cu ochiul, în semn de încurajare să spun lucruri care nu se spuneau de obicei. M-a ascultat timp de aproape un ceas, iar la urmă mi-a spus că aflase multe lucruri din cele auzite de la mine şi îmi dori mult noroc. Am avut impresia că era sincer.

*
* *

Două zile mai târziu, am avut de dat un raport despre situaţia din Anglia la Ministerul Afacerilor Externe. Forumul consta într-o întrunire a şefilor de direcţii politice, în frunte cu Anuţa Toma, adjuncta Anei Pauker, şi cu participarea câtorva diplomaţi români aflaţi momentan la Bucureşti, printre care Grigore Preoteasa de la legaţia din Washington, cu care călătorisem în tren de la Praga. Iarăşi, după aproape cincizeci de ani nu-mi mai aduc aminte în detaliu ce am spus în raportul meu, dar ştiu că schiţam o frescă a condiţiilor economice şi politice din Anglia, pornind de la relatări de fapte şi experienţe personale, pe care le subliniam de-a lungul expunerii mele şi continuând cu unele date statistice. Raportul meu consta în aproximativ 80% fapte, dar cuprindea şi câteva interpretări, în sensul că proletariatul britanic nu era în momentul de faţă o forţă revoluţionară, iar condiţiile din Anglia erau relativ stabile, că Marea Britanie supravieţuise uimitor de bine disoluţiei imperiului său colonial şi că politica partidului nostru, pentru a se bucura de succes, trebuia să se bazeze pe aceste realităţi. De asemenea, am descris aspectele principale ale Planului Marshall. Raportul meu, care a durat o oră, a fost urmat de o succesiune neîntreruptă de atacuri. Nu mai ştiu cine a dat semnalul, dar rând pe rând toţi vorbitorii mi-au criticat raportul, afirmând că am înfrumuseţat situaţia din Anglia, că am judecat greşit starea de spirit a clasei muncitoare, că m-am lăsat dus de nas de propaganda burgheză, că n-am vrut să văd crăpăturile dincolo de suprafaţă şi tot aşa. „Erorile" mele au fost diagnosticate ca manifestări de obiectivism burghez. Cel mai mult m-a supărat faptul că Preoteasa, trimisul nostru la Washington cu care stătusem de vorbă în tren câteva ceasuri, în bună parte despre acelaşi subiect, şi care se arătase perfect de acord cu mine fără să mă contrazică sau să mă corecteze o singură dată, acum era printre criticii cei mai stridenţi ai raportului meu.

Contrar etichetei de partid, în răspunsul meu la criticile aduse am refuzat să retrag cele spuse şi să-mi fac autocritica. În loc de asta, după ce am contracarat cu date câteva obiecţii concrete, care în ansamblu erau foarte puţine, am răspuns admonestării de fond arătând că numai cu două zile înainte avusesem privilegiul unei audienţe de un ceas cu tovarăşul Gheorghiu-Dej, căruia îi relatasem în fond aceleaşi lucruri descrise în raport.

Faptul că nu mă lovisem de nici o dezaprobare din partea lui mă făcea să cred că nu se poate ca şi el să fi găsit vederile mele tot atât de greşite. „Dar lăsând asta la o parte", am zis, „de vreme ce forumul găseşte că văd lucrurile într-un mod greşit, nu are sens ca ministerul să mă trimită înapoi la post. În locul meu ar trebui găsit cineva care vede lucrurile corect". În clipa aceea Anuţa Toma suspendă nervoasă şedinţa zicând că ne întinsesem oricum prea mult şi că ar fi mai indicat să stea de vorbă cu mine personal înainte să reluăm dezbaterile. Mă luă apoi în biroul ei unde mă făcu cu ou şi cu oţet pentru felul în care reacţionasem la critici – tovarăşii încercau doar să-mi dea o mână de ajutor. „Oricine dă un raport e criticat", a spus ea, adăugând că trebuia să învăţ să iau aminte la observaţiile primite chiar dacă nu erau întru totul întemeiate şi să învăţ din ele. Cât despre sugestia mea de a nu fi trimis înapoi la post, o va discuta cu tovarăşa Ana, dar în principiu nu era de acord cu mine. Părerea ei era că trebuia să fiu trimis înapoi.

A doua zi, Anuţa îmi spuse că vorbise cu tovarăşa Ana despre mine şi că amândouă erau de părere că făceam treabă bună la legaţie şi trebuia să fiu trimis înapoi. Cât despre raportul meu, şedinţa de analiză nu va fi reluată. Trebuia să vorbesc cu fiecare participant în parte cu care simţeam nevoia să-mi clarific unele probleme şi să iau aminte la principalul sfat de a da mai multă atenţie interpretării faptelor. În viitor, nu trebuia să mă opresc la observarea fenomenelor de suprafaţă, ci să încerc să văd mai în adâncime pentru a depista legăturile şi tendinţele de dedesubt. Nu i-am urmat sugestia de a încerca să clarific lucrurile prin discuţii individuale, fiindcă nu le vedeam rostul. Din cele întâmplate, am tras concluzia că adevărata obiecţie a conducerii nu privea felul meu de a vedea lucrurile, ci felul meu de a vorbi despre ele, de a le prezenta. Dacă ar fi crezut într-adevăr ce spuseseră, dacă ar fi crezut într-adevăr că raportul meu descria inexact situaţia şi că nu vedeam lucrurile aşa cum erau ele de fapt, n-ar fi avut nici un rost să mă trimită înapoi la post. „Evident", m-am gândit, „ai voie, ba chiar ai datoria să evaluezi corect realitatea şi să-ţi călăuzeşti acţiunile după această evaluare. Ce n-ai voie e să o spui cu voce tare, nici chiar într-o şedinţă la nivel înalt. E-n regulă să vorbeşti deschis cu secretarul general al partidului în particular; nu e-n regulă să vorbeşti

deschis într-o şedinţă, chiar dacă la ea iau parte numai înalţi oficiali şi directori politici".

Înainte de a mă întoarce la post, aveam de rezolvat o problemă personală importantă: Edith şi cu mine doream să ne căsătorim. Cum aveam la dispoziţie doar câteva zile, ne-am hotărât să ne căsătorim repede şi simplu la un Sfat Popular din Bucureşti, după care să mergem câteva zile la Cluj la părinţii lui Edith ca să luăm lucrurile pe care ea vroia să le ia la Londra. Când am anunţat ministerul că intenţionam să mă însor cu Edith, mi s-a spus să o informez pe secretara organizaţiei de bază a ministerului, Lenuţa Păsculescu (care era totodată şi directoare de cabinet), şi să discut problema cu ea. Mi-a pus câteva întrebări despre Edith şi a răsuflat uşurată când a aflat că era membră de partid. Vroia s-o cunoască şi a doua zi i-am prezentat-o, după care ne-a dat entuziastă binecuvântarea partidului şi m-a felicitat pentru că-mi găsisem o tovarăşă atât de plăcută. Scurta ceremonie a căsătoriei noastre a avut loc pe 21 decembrie, care s-a nimerit să fie ziua de naştere a mamei lui Edith, Klara, ca şi a lui Stalin. Aveam nevoie de doi martori; unul a fost Juci (Regina) Klein, vechea mea prietenă din ilegalitate; celălalt a fost şoferul care ne adusese la sfat. Imediat după terminarea ceremoniei, am plecat la Cluj într-o maşină a Ministerului de Finanţe pe care ne-o împrumutase Sanyi. La Cluj, a fost mare bucurie în casa familiei Lövi. Deşi Klara şi Sándor ar fi preferat o nuntă cu tot dichisul, au acceptat felul cum avusese loc căsătoria unicei lor fete ca fiind în pas cu vremurile noi. Erau fericiţi pentru Edith şi ne-au dat binecuvântarea lor. Dragostea şi grija lor ne-au însoţit permanent în cursul următorilor optsprezece ani plini de aventuri din România.

Întorşi la Bucureşti, am telegrafiat la legaţie cu anunţul că nu mă întorceam singur, ci cu Edith. Am prezentat-o câtorva colegi din minister şi i-am ridicat paşaportul. La sfârşit de decembrie, am luat trenul spre Londra, cu o escală în Paris. A fost una din cele mai plăcute călătorii cu trenul din viaţa mea. Trenul s-a oprit pentru un ceas şi jumătate la Viena, unde am ieşit la o plimbare în amurg prin cartierul din jurul gării. În Elveţia, la staţia de graniţă Buchs, Edith căzu în extaz în faţa munţilor de ciocolată de bună calitate, de negăsit în România. La Paris am stat la legaţie câteva zile, pe care ni le-am petrecut

făcând plimbări şi cumpărături. Am dus-o pe Edith la un restaurant foarte elegant, unde ne-am început masa cu stridii – Edith mânca aşa ceva pentru prima dată în viaţă – dar, neştiind care sunt furculiţele de stridii, am folosit altele. Când chelnerul a debarasat masa, a luat şi furculiţele pe care ar fi trebuit să le folosim – aşa am învăţat şi noi regula. Îmi aduc aminte ce consternată a fost Edith când a văzut nota, care era considerabil mai mare decât ce plătisem două ceasuri mai devreme pentru o pereche de pantofi Bally. Pe vremea aceea în România, preţul unei perechi de pantofi era de câteva ori cel al unei mese pentru două persoane. Am mai cumpărat şi o rochie neagră de seară pentru Edith ca s-o poarte la diverse ocazii diplomatice. Îi stătea excepţional şi am sesizat atunci pentru prima oară această diferenţă fundamentală între bărbaţi şi femei pe care aveam s-o gust de-a lungul întregii vieţi: Edith era sincer fericită să aibă rochia aceea; pur şi simplu radia când a îmbrăcat-o.

Am mers la Moulin Rouge şi în alte câteva locuri; desigur, am luat ascensorul până în vârful Turnului Eiffel. Acolo un fotograf îşi oferi serviciile şi în luna de miere fiind, bineînţeles că am acceptat. Fotograful ne-a plimbat roată prin balconul din vârful turnului ca să ne decidem ce privelişte ne plăcea cel mai mult ca fundal. După deliberarea de cuviinţă, am optat pentru cea mai memorabilă, după noi, la care fotograful ne invită în interiorul clădirii. Acolo aparatul lui de fotografiat era aşezat în faţa unei serii de panouri. Îl alesese pe cel care conţinea imaginea de fundal selectată de noi, ne îndrumă să stăm în faţa lui şi făcu fotografia. O mai avem şi azi; arată întocmai ca una din acele poze pe care servitoarele din Cluj obişnuiau să le aducă acasă după o duminică la bâlci.

Am ajuns la Londra în primele zile ale lui ianuarie şi Edith a avut mare succes: toată lumea a îndrăgit-o şi în special Teri Macovescu m-a felicitat pentru „alegerea" mea. Locuinţa noastră urma să fie tot la etajul doi al reşedinţei din Belgrave Square, unde fusesem cazat şi înainte, numai că acum aveam un apartament în loc de o singură cameră. Edith nu vorbea engleza decât puţin, aşa încât a început să ia lecţii de engleză la Şcoala Berlitz pe Oxford Street. Ieşeam împreună în oraş cât de des puteam. Printre altele, am vizitat Galeria Naţională, unde, spre marea mea surprindere, Edith a recunoscut multe picturi de

Împreună în Anglia, la începutul anului 1949

Gainsborough şi nu numai din reproducerile pe care le văzuse. Am fost la Sadler's Wells unde am văzut un spectacol foarte bun cu *Lacul Lebedelor*. Mergeam şi la filme. La sfârşit de săptămână, plecam cu maşina, de obicei împreună cu Mac şi Teri, la Windsor, la Brighton sau în altă parte. Peisajul din Anglia e întotdeauna foarte frumos, iar în iarna din 1948-'49 traficul era încă modic, aşa încât era o adevărată plăcere să conduci prin ţară. Între timp, personalul legaţiei sporise prin sosirea

unui nou atașat de presă cu soția sa, dar nu am petrecut mult timp împreună.

O experiență culturală interesantă a fost un concert dat de Paul Robeson la Royal Albert Hall. A fost un recital sublim al acestui cântăreț american negru, înzestrat cu o grandoare unică. Era un munte de om și avea o voce care te făcea să te temi că acoperișul sălii se va prăbuși. A interpretat arii și cântece de genuri foarte diverse în zece sau mai multe limbi, printre care engleză, franceză, rusă , italiană, spaniolă, germană și idiș. Avea un repertoriu inepuizabil de piese, una mai frumoasă decât alta. Am auzit atunci multe cântece pentru prima, iar unele și pentru ultima dată, și am fost copleșiți de farmecul lor. Înainte de concert, avusese loc o recepție în onoarea lui Robeson la ambasada sovietică, unde fusese prezentat un nou film sovietic de război în care era vorba despre evenimentele atât de dureroase ale acelei perioade. Edith, care fusese așezată lângă Robeson în sală, l-a văzut plângând în timpul filmului.

Cred că la această recepție (dar se poate să fi fost cu altă ocazie, ceva mai devreme în cursul iernii 1948-'49) am fost luat la o parte de Pavlov, prim-consilierul ambasadei sovietice, care mi-a spus că vrea să-mi transmită ceva, nu numai mie, ci întregii legații române. Din câte auzise, comandorul Young, care trecea drept prieten al democrațiilor populare, era un oaspete frecvent la legația noastră. Am confirmat că așa era. Fusese invitat și la Ambasada Uniunii Sovietice, mi-a spus Pavlov, fiindcă și ei l-au considerat prieten; din păcate însă, în ultima vreme se dăduse de partea iugoslavilor în disputa lor cu U.R.S.S. și cu celelalte democrații populare și mersese până la a deveni o unealtă de răspândire a propagandei titoiste. Ministerul de Afaceri Externe sovietic îl socotea acum agent inamic și ambasada încetase orice legătură cu el. A doua zi i-am informat pe Macovescu, Macavei și restul personalului nostru diplomatic, și Young dispăru de pe lista de invitați a legației.

La numai cinci săptămâni după sosirea mea și a lui Edith la Londra, ministrul plenipotențiar Macavei fu chemat la Ministerul de Externe britanic (Foreign Office). L-am însoțit ca interpret. Oficialul de la Foreign Office protesta împotriva expulzării din România a doi diplomați britanici, care fuseseră implicați într-un proces care, susținea el, era o înscenare, și

acuzaţi de spionaj. Oficialul afirma categoric că cei doi diplomaţi erau nevinovaţi şi că acuzaţiile împotriva lor erau pure fabricaţii. Macavei a răspuns că nu cunoştea personal amănuntele acestui proces, dar nu credea că guvernul lui ar acuza doi diplomaţi britanici fără motive bine întemeiate; la urma urmei, cui i-ar sluji aşa ceva? Tot ce putea spune, adăugă Macavei, era că sarcina lui la Londra era să încerce să îmbunătăţească relaţiile dintre ţara lui şi Marea Britanie şi că în acest scop făcea tot ce-i stătea în putinţă. Exista ceva ce nu făcuse şi putea face pentru a îmbunătăţi aceste relaţii? întrebă el. Oficialul britanic îi răspunse că nu trebuia să-şi facă iluzii despre relaţiile dintre ţările noastre: erau *proaste*, spuse el, foarte proaste. Ministrul Macavei trebuia să informeze Bucureştiul că guvernul Maiestăţii Sale nu era dispus să tolereze asemenea tratament şi avea să răspundă cu aceeaşi monedă în viitorul foarte apropiat.

La mai puţin de o săptămână după această audienţă, legaţia primi o înştiinţare oficială de la Foreign Office prin care ni se aducea la cunoştinţă că secretarul prim E. Balaş şi secretarul comercial de rangul al treilea I. Măgură de la Legaţia Republicii Populare Române de la Londra erau declaraţi personal non grae de guvernul Maiestăţii Sale şi erau somaţi să părăsească ţara în curs de şase săptămâni. În aceeaşi zi în care legaţia fu notificată în scris de această decizie, un comunicat de presă de la Foreign Office informa publicul despre măsura luată ca reacţie la expulzarea celor doi diplomaţi britanici de către guvernul român. Se menţiona explicit că măsura nu îi viza personal pe cei doi diplomaţi români, care fuseseră aleşi doar pentru că rangurile lor diplomatice corespundeau cu cele ale diplomaţilor expulzaţi de la Bucureşti.

Deşi mi-ar fi plăcut să am mai mult timp la dispoziţie ca să-i arăt câte ceva lui Edith, nu-mi părea deloc rău să mă întorc acasă. De fapt, Londra mă abătuse puţin din drumul meu şi eram nerăbdător să mă întorc înapoi şi să particip la făurirea noii societăţi. Mai precis, doream să lucrez la Comisia de Stat pentru Planificare, unde mi se părea mie că se construia şi se decidea viitorul imediat al ţării. C.S.P.-ul avea sarcina de a elabora planurile economice ale ţării, care afectau toate celelalte sectoare de activitate: învăţământul, ştiinţa, urbanizarea, asistenţa socială

şi aşa mai departe. Dar nu a fost să fie, din motive care vor deveni clare mai târziu.

Aşa încât Edith şi cu mine ne-am apucat să folosim cum ştiam mai bine cele şase săptămâni pe care le mai aveam la dispoziţie. Din punct de vedere profesional, preocuparea mea de căpetenie era să-mi termin studiul despre Planul Marshall, pentru care ştiam că nu voi avea surse de documentare acasă. Mărinimoasă, Edith s-a oferit să dactilografieze ce scriam, deşi mi-a spus cu modestie că nu era cine ştie ce dactilografă. De aceasta m-am convins repede. Oricum, prea mare importanţă nu avea, fiindcă ce era urgent era să extrag toate informaţiile de care aveam nevoie din sursele aflate la dispoziţia mea. Dactilografierea materialului putea fi terminată acasă. În altă ordine de idei, am făcut o excursie de plăcere cu trenul în Scoţia, în cursul căreia am vizitat oraşul Glasgow şi, din fugă, Edinburgh.

Expulzarea noastră din Marea Britanie a stârnit oarecare interes public în jurul persoanelor noastre. Aveam dispoziţie să nu dăm nici un interviu, aşa că reporterii care dădeau târcoale reşedinţei încercau să afle ce puteau despre viaţa noastră de zi cu zi. Într-o dimineaţă, în *Daily Mirror* a apărut un articol intitulat „Black-Haired Edith Balaş Takes Her Last English Lesson" (Bruneta Edith Balaş la ultima sa lecţie de engleză). Se istorisea întâmplarea anunţată în titlu şi ceva mai mult, pe baza unor speculaţii la fel de fidele realităţii ca descrierea culorii părului lui Edith, care era atunci ca şi acum şaten deschis. Evident reporterul socotise că o româncă nu poate fi *decât* brunetă. Înainte de plecare am făcut câteva cumpărături. Printre altele, ne-am cumpărat două pleduri Atkinson pe care n-am încetat să le folosim decât optsprezece ani mai târziu când am plecat definitiv din România. Când în cele din urmă sosi şi ziua plecării, ne-am luat rămas-bun de la prietenii noştri şi de la Anglia şi am luat trenul spre casă.

Capitolul 8

DE PE CULME ÎN ABIS

La sfârşitul lui martie 1949 când m-am întors de la Londra, am fost numit şeful Direcţiei Afacerilor Economice în Ministerul de Externe. Acest serviciu fusese înfiinţat de curând pentru a prelua toate relaţiile economice cu străinătatea, minus comerţul, care era domeniul Secţiei de Comerţ Exterior din Ministerul Comerţului. Numirea unui fost prim secretar de legaţie ca director în M.A.E. reprezenta o promovare, de care am fost niţel surprins după cele petrecute trei luni mai devreme, când fusesem acuzat de „obiectivism burghez". Pesemne expulzarea mea de către guvernul britanic risipise orice suspiciuni privind contaminarea mea cu idei burgheze. Şefii mei presupuneau că alegerea Ministerului de Externe britanic nu căzuse întâmplător asupra mea, ci că procedând astfel britanicii intenţionaseră să văduvească legaţia de membrul ei cel mai folositor. Aşa că expulzarea mea din Marea Britanie a fost în favoarea mea la Bucureşti, fiind cauza de fapt a promovării mele. Din fericire, la întoarcerea de la Londra eram deja licenţiat în economie, aşa încât aveam cel puţin atâta calificare pentru noua mea poziţie. Aveam, de asemenea, experienţa câştigată ca supraveghetor al misiunii noastre comerciale de la Londra.

A trebuit să pun pe picioare direcţia pornind de la zero. Mi-am adus doi tineri capabili de la Cluj, pe Iván Köves, economist, şi Iuliu Bojan, ziarist; şi un tânăr economist din Timişoara, Tibor Schattelesz, care cunoştea bine datele economice concrete şi era familiarizat şi cu teoria economică. Mi s-a dat şi opţiunea de a-mi recruta oameni din interiorul ministerului, şi am reuşit să atrag doi membri din Direcţia Afacerilor Consulare, amândoi bine calificaţi şi serioşi. Pe lângă aceştia

cinci, mi s-a „dat" o tânără membră de partid care avea intenţii bune, dar pricepere mai puţină, iar mai târziu încă una, recrutată de minister dintre proaspeţii absolvenţi de facultate; de asemenea, aveam şi două secretare-dactilografe. Am repartizat sarcinile din direcţie printre trei sau patru secţii din cadrul acestei echipe. Cel mai mult mă interesa cea care se ocupa de studiul diverselor probleme şi evenimente internaţionale din punct de vedere economic, şi care publica periodic buletine economice pentru informarea celorlalte direcţii din minister. Aceste buletine, pe care noi am avut iniţiativa de a le introduce, veneau în întâmpinarea unei nevoi şi în curând au ajuns să fie foarte cerute. Studiile erau destul de inegale, dar unele stârneau interes. În trei sau patru luni de la înfiinţare, Direcţia de Afaceri Economice devenise o prezenţă deosebită în minister şi se remarcase prin competenţă în domeniul său, lucru de excepţie într-o instituţie în care predomina amatorismul. La preluarea ministerului în noiembrie 1947, Ana Pauker dăduse afară toţi vechii experţi „burghezi" pe care i-a înlocuit cu activişti de partid, principalul criteriu de selecţie fiind devotamentul lor politic. Ca urmare, priceperea profesională era lucru rar în minister; aşa se explică cum cineva ca mine, cu o experienţă redusă şi studii relativ superficiale, ajunsese în numai câteva luni să fie considerat expertul numărul unu în probleme economice şi să devină un om a cărui competenţă profesională – spre deosebire de fidelitatea faţă de linia de partid – nimeni nu îndrăznea s-o pună la îndoială.

Pe lângă postul de la externe, am fost numit conferenţiar la Institutul de Studii Economice şi Planificare (I.S.E.P.). Cursul de economie mondială pe care-l predam la I.S.E.P. impunea un efort serios studenţilor, care trebuiau să se familiarizeze cu instituţii şi concepte despre care nu ştiau mai nimic; cu toate acestea, era destul de popular, mai ales pentru că le oferea mai multe informaţii despre lumea din afară decât toate celelalte cursuri din institut puse laolaltă. Într-o ţară în care ştirile externe apăreau numai prin prisma presei de partid, iar faptele privitoare la ţările din afară erau reduse la caricaturi ale realităţii, nu e de mirare că un curs care conţinea informaţii la zi despre economia mondială se bucura de popularitate printre studenţi. Îl predam cu plăcere, şi cum era un curs pentru ultimul an de facultate, doi

dintre studenţii mei au fost reţinuţi de Institut după primul an, iar unul dintre ei mi-a devenit asistent.

Rectorul de la I.S.E.P. aprecia faptul că deşi dificil, cursul meu era popular printre studenţi şi ne-am înţeles foarte bine. Nu la fel stăteau lucrurile şi cu prorectorul, care pe atunci era Manea Mănescu, o unealtă a partidului. Licenţiat în statistică sau comerţ, în timpul războiului avusese oarece legături cu comuniştii, deşi trebuie să fi fost superficiale; Manea Mănescu nu avea niciodată curajul propriilor opinii. Regula lui de comportare era să urmeze întotdeauna cât mai îndeaproape linia de partid în varianta ei cea mai recentă şi mai virulentă şi să atace cu ferocitate pe oricine considera el că se abate de la ea. Feroce faţă de subalterni sau de cei în afara cercurilor de partid; faţă de superiori şi de conducerea de partid era cel mai slugarnic lingău din câţi mi-a fost dat să întâlnesc. Mi-aduc aminte de un episod de la începutul carierei mele în învăţământ care a constat într-un conflict cu acest prorector. Dar pentru a-l pune în contextul atmosferei politice de atunci, trebuie mai întâi să fac o mică digresiune.

La începutul anului 1949, Partidul Comunist a lansat prima campanie, intensificată în 1950, de colectivizare a agriculturii, însoţită de o persecuţie brutală a ţăranilor bogaţi sau chiaburi (toţi cei care aveau peste zece hectare de pământ sau foloseau argaţi), ca să nu mai vorbim de moşieri, care erau duşmanul de clasă cu D mare. Totul făcea parte din „ascuţirea luptei de clasă". Urmând exemplul sovietic, conducerea de partid din România a hotărât iniţierea unor lucrări publice la care „duşmanii de clasă" să fie întrebuinţaţi ca forţă de muncă, aşa că s-a început construcţia unui canal între oraşul Cernavodă pe Dunăre şi Marea Neagră, cunoscut mai apoi sub numele de Canalul Dunăre – Marea Neagră. Oricine îşi aruncă o privire pe hartă poate vedea că din punct de vedere economic acest canal nu prea are justificare. Principalul său scop declarat era să scurteze distanţa de navigaţie pentru vasele de pe cursul superior al Dunării; în această privinţă, economia era de vreo 240 de kilometri, nu cine ştie ce. În subsidiar, canalul trebuia să furnizeze apă pentru irigarea unei zone aride din Dobrogea, dar acest deziderat ar fi putut fi satisfăcut cu o fracţiune din efortul necesar pentru construirea unui canal de navigaţie pentru vase

oceanice. De fapt, adevărata motivaţie a canalului era crearea unui loc unde „duşmanii poporului" să poată fi trimişi pentru a-şi ispăşi păcatele prin muncă în folosul republicii. Ideea e destul de dură şi de respingătoare în sine; dar adevărata tragedie consta în faptul că „duşmanii poporului" nu erau indivizi care să fi acţionat împotriva poporului sau a regimului care se pretindea reprezentantul intereselor acestuia – controlul poliţienesc era atât de strict încât nici un fel de rezistenţă organizată n-ar fi fost posibilă decât la o scară neglijabilă –, ci pur şi simplu oameni pe care regimul îi identificase ca duşmani ai săi pe baza originii lor sociale. Şi pe lângă cruzimea lipsită de sens a muncii silnice la un proiect fără nici o noimă se mai adăuga şi faptul că nu era nevoie nici măcar de sentinţă judecătorească pentru a trimite pe cineva la Canal: ajungea o aşa-zisă sentinţă administrativă, care nu necesita nici un fel de justificare legală.

Aceasta era atmosfera în care, la sfârşitul unui semestru, cel mai bun student de la cursul meu şi singurul de 10 se dovedi a fi băiat de moşier sau de fost moşier. Îl chema Răducan sau aşa ceva. Eu nu-i cunoşteam biografia, fiindcă mă interesau talentul şi seriozitatea studenţilor, nu statura socială sau opţiunile politice ale părinţilor lor. Prorectorul, Manea Mănescu, m-a chemat la el în birou şi, mânios tare, m-a luat la rost: cum se putea ca o persoană cu poziţia pe care o aveam eu în partid şi trecutul meu de ilegalist să abandoneze complet principiile luptei de clasă şi să-i dea nota maximă unui duşman de clasă, fiul cunoscutului moşier Răducan! „E aberant", îmi zise. „Porcul ăsta de câine n-are ce să caute în institutul nostru; trebuie să-i schimbi nota şi să-l pici".

I-am răspuns că, în primul rând, eu nu mă ocupam de admiteri; el, ca prorector, supraveghea procesul de admitere; şi dacă un duşman de clasă care ar fi trebuit respins fusese totuşi admis, răspunderea îi aparţinea lui, nu mie. În al doilea rând, la cursul meu Răducan nu-şi exprimase niciodată vreun punct de vedere ostil regimului sau partidului, aşa că nu puteam confirma că era un duşman de clasă. Tatăl lui va fi fost un moşier, dar el trebuia judecat în primul rând pe baza propriului său comportament. Dacă Mănescu deţinea dovezi că acest Răducan era într-adevăr un element ostil, trebuia să-l exmatriculeze din institut în temeiul acestora. Putea face lucrul acesta în mod deschis,

dovedind acuzaţiile făcute, şi nu era nevoie să recurgă la subterfugiul unei note insuficiente la cursul meu. În al treilea rând, utilizarea sistemului de evaluare a studenţilor pentru îndepărtarea elementelor pe care prorectorul vroia să le elimine ar compromite grav acest sistem în ochii studenţilor. La ce bun să mai muncească şi să se străduiască să înveţe ce li se cerea, din moment ce notele primite nu se bazau pe performanţele lor, ci pe alte criterii? Refuzam categoric să-i schimb nota studentului Răducan, i-am spus; şi consideram că un asemenea procedeu contravenea intereselor sistemului de învăţământ şi în fond dăuna şi intereselor partidului. Dacă prorectorul nu era de acord cu mine, eram gata să discut problema în faţa unui for de partid.

Mănescu m-ar fi mâncat de viu, dar nu ştia ce să zică sau ce să facă, aşa că a lăsat-o moartă iar pe mine m-a lăsat în pace, pentru o vreme cel puţin. N-a găsit nici un motiv să-l exmatriculeze pe Răducan, care la sfârşitul anului şi-a luat licenţa. Bineînţeles însă că nu m-a iertat niciodată, iar mai târziu, când a ajuns mare şi tare şi a avut ocazia, şi-a arătat din plin ostilitatea faţă de mine. Norocul meu că plecasem deja din România când Mănescu a ajuns pe culmea carierei lui politice, ca prim-ministru sub Ceauşescu în anii optzeci.

În afară de poziţia mea în învăţământ şi de postul din minister, am fost invitat să fac parte din consiliul editorial al revistei *Probleme economice*. Redactorul-şef, Mircea Oprişan, ziarist şi economist evreu care mai presus de toate era un manipulator politic foarte iscusit, mai târziu a făcut carieră ca ministru al Comerţului Interior în anii '55-'60. La vremea respectivă, mă curta asiduu din cauza „poziţiei strategice" pe care o aveam în M.A.E. Adjectivul „strategic" se referă la faptul că lucram în anturajul Anei Pauker, considerată omul numărul doi (dacă nu chiar unu) în partid şi în stat, după Gheorghiu-Dej. Aşa că Oprişan mă trata regeşte, îmi cerea părerea despre o sumedenie de lucruri şi îşi acoperea spatele cu scuze îndelung rumegate ori de câte ori nu vroia să-mi urmeze sfatul. De pildă, îmi spunea că Secţia de Propagandă a Comitetului Central fusese împotriva propunerii mele, ceea ce firește închidea orice discuţie.

Când ne-am întors de la Londra la sfârşitul lui martie 1949, Edith şi cu mine am stat vreo două săptămâni cu Sanyi şi Magda. La scurtă vreme Edith s-a dus la Cluj să-şi dea exa-

menele de anul I la Universitatea Bolyai, după care s-a transferat în anul II la Universitatea din Bucureşti „C.I. Parhon". În primăvara aceea ni s-a alocat un apartament de patru camere într-o mică vilă pe strada Tokyo la numărul 12, într-un cartier liniştit şi plăcut, nu departe de minister. Apartamentul nostru avea o cameră de zi, o sufragerie şi o bucătărie la parter, iar la etaj două dormitoare, dintre care unul îl foloseam ca odaie de studiu. Ne-am adus în apartament mobila şic pe care o primisem drept cadou de nuntă de la părinţii lui Edith. Totodată aveam la dispoziţie o maşină a ministerului condusă de un şofer. Aş fi preferat să am maşina fără şofer ca s-o pot conduce eu, dar lucrul acesta nu era permis. Puteam s-o conduc ocazional, dar şoferul repartizat de minister răspundea de menţinerea permanentă a maşinii în stare bună de funcţionare. Autovehiculele – un articol de import – erau atât de scumpe, iar şoferii – mână de lucru locală – atât de ieftini, încât luxul de fapt era maşina, nu şoferul.

În septembrie 1949, la Budapesta s-a petrecut un lucru straniu care a zguduit toată lumea comunistă. László Rajk – unul din puţinii unguri get beget din conducerea Partidului Comunist Maghiar, care luptase în ilegalitate şi luase parte la războiul civil din Spania, iar după 1946 fusese o vreme ministru de Interne iar apoi de Externe – a fost judecat în public, iar la proces a mărturisit că era un troţkist şi un titoist, de mulţi ani în serviciul agenţiilor de spionaj din Occident. Împărţea boxa acuzaţilor cu alţi câţiva care s-au declarat cu toţii vinovaţi. Procesul a durat câteva zile, timp în care depoziţiile martorilor şi ale acuzaţilor au pus la punct o imagine detaliată şi perfect consonantă a unei conspiraţii complexe şi primejdioase. Rajk şi alţi doi participanţi au fost condamnaţi la moarte şi executaţi; ceilalţi au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă sau la ani grei de ocnă. Bineînţeles, tot procesul a fost o înscenare, dar la vremea aceea nici eu, nici prietenii mei din Bucureşti nu ştiam asta.

Pentru a înţelege cum de am putut crede aşa ceva, nu numai eu, ci şi alţii ca mine printre care mulţi oameni încercaţi şi deloc creduli, trebuie să se reţină următoarele împrejurări. Mai întâi, acesta a fost primul proces public după al doilea război mondial în care un conducător comunist era acuzat de trădare. Deşi cei care trăiseră perioada proceselor publice de la

sfârşitul anilor treizeci în Uniunea Sovietică l-ar fi putut privi cu mai mult scepticism, tovarăşii mei şi cu mine nu trăisern aşa ceva. Experienţa mea în această privinţă era nulă. În al doilea rând, procesul a fost regizat perfect de către diabolicii săi organizatori. Depoziţiile sunau absolut credibile: toate relatările, minuţios detaliate, spuneau în esenţă aceeaşi poveste doar cu alte cuvinte, uneori cu unele contradicţii minore pe care acuzarea le-a netezit apoi într-o manieră aparent impecabilă. În aceste depoziţii, ficţiunea şi faptele mergeau mână în mână. Multe din alegaţiile cele mai fantastice erau adevărate, deşi în sine nu dovedeau vina acuzaţilor. De pildă, în timpul războiului civil din Spania, Rajk fusese demis din funcţia de secretar de partid al unităţii sale militare pentru că exprimase vederi trotkiste şi, fără să fie exclus din partid, fusese trimis pe front. De asemenea, după ce se întorsese în Ungaria, unde a devenit una din figurile de seamă ale mişcării ilegale, a fost arestat şi judecat de un tribunal militar în noiembrie 1944. La acelaşi proces, conducătorul Partidului Micilor Fermieri, Bajcsi-Zsilinszki, un antinazist declarat şi militant, ne-comunist, fusese condamnat la moarte şi executat; însă Rajk fusese cruţat de pedeapsa cu moartea datorită intervenţiei energice a fratelui lui, de orientare fascistă, care era secretar de stat în guvernul Partidului Crucile cu Săgeţi al lui Szàlasi. Amândouă aceste fapte erau adevărate, uşor de verificat, şi stranii. Deşi în sine nu dovedeau nimic, făceau mai credibile alte lucruri stranii, admise de Rajk. Iar în ultimul rând, am judecat, ca mulţi alţii, în felul următor: dacă mărturia lui Rajk de la proces nu era adevărată, însemna că anchetatorii izbutiseră să-l frângă şi să-l doboare complet şi definitiv în numai câteva luni, din mai 1949 când fusese arestat până în septembrie 1949, când a avut loc procesul. Însă, deşi nu-l cunoscusem personal pe Rajk, ştiam că în timpul războiului fusese un luptător ilegal dur şi tenace: arestat de DEF în 1944, nu dăduse de gol pe nimeni (dacă ar fi făcut-o, după război ar fi fost exclus din partid). Dacă cei de la DEF, ale căror metode teribil de eficiente le cunoşteam prea bine, nu fuseseră în stare să înfrângă rezistenţa acestui comunist mândru ca să-l facă să divulge barem un singur nume, cine să-l fi silit să se acuze pe sine însuşi, pe un ton calm şi hotărât, întocmai de acele mârşăvii pe care trebuie că le va fi detestat cel mai mult pe lume? Nu

puteam concepe o asemenea posibilitate; prin urmare, oricât ar suna de naiv, am dat crezare depoziției lui Rajk.

La câteva săptămâni după procesul lui Rajk, în octombrie 1949, am fost trimis la Budapesta pentru câteva zile ca membru al unei echipe însărcinate să negocieze un acord cu partea maghiară privind transportul feroviar. Era o afacere de rutină fără implicații politice și fără ramificații economice serioase, de care s-au ocupat mai ales experții în transporturi feroviare care făceau parte din delegație, așa că am avut timp să iau legătura cu vechii mei camarazi din timpul războiului. Firește, am discutat afacerea Rajk. Erau cu toții șocați, dar nici unul nu se îndoia de veracitatea celor întâmplate.

Aflat în capitala Ungariei, am primit vești însemnate de la Edith. Înainte de plecarea la Budapesta, o întrebasem ce să-i aduc. Material pentru un capot, îmi zisese ea, adăugând că avea nevoie de trei metri. Când am sunat-o de la Budapesta, mi-a zis că are să-mi spună ceva important. „Ce e?" am întrebat eu. Era vorba de materialul pentru capot: îi trebuiau patru metri, nu trei. Am bănuit eu ce însemna asta – că era însărcinată – dar nu eram chiar sigur. Când m-am întors acasă, Edith mi-a confirmat bănuiala.

Din 1949 până în '51, deși ocupat cu munca mea, am luat parte împreună cu Edith la toate marile evenimente culturale din București. Mergeam ocazional la operă; Opera din București era o instituție serioasă, vizitată când și când de cântăreți de talie mondială. Și orchestra simfonică era de calitate, iar uneori își făcea apariția în București și câte un violonist sau pianist faimos. Teatrul românesc avea un nivel înalt; unul din regizorii din anii aceia, Liviu Ciulei, a ajuns mai târziu în Occident și a lucrat o vreme în Statele Unite. Piesele contemporane erau destul de proaste din cauza cenzurii politice, dar am văzut multe piese clasice superb puse în scenă. Momente memorabile în viața noastră culturală au fost câteva spectacole cu Teatrul Balșoi și Baletul Kirov, precum și cu neîntrecuta trupă de dansuri folclorice a lui Moiseev.

De câteva ori am fost rugat să țin prelegeri pe teme economice la școala de partid. Prelegerile mele mergeau bine de obicei și mă bucuram de reputația că predau bine. Cel mai mare succes al meu, din perspectiva repercusiunilor pe care le-a avut,

a fost însă o expunere improvizată în seara dinaintea prezentării ei, în locul altcuiva. Acest altcineva era Alexandru Bârlădeanu, ministrul Comerţului Interior şi Exterior, însărcinat şi cu coordonarea activităţii altor ministere economice. Bârlădeanu era un intelectual comunist român puţin trecut de patruzeci de ani, basarabean de origine, fluent în ruseşte, foarte inteligent şi cultivat, cu reputaţia de a fi cel mai priceput economist din ţară în chestiunile practice. Era prieten cu Sanyi şi într-o seară i s-a plâns acestuia că fusese programat la o audienţă cu Gheorghiu-Dej taman a doua zi dimineaţă, când avea de ţinut o conferinţă la şcoala de partid. Sanyi i-a sugerat să mă roage pe mine să-i ţin locul, garantându-i că asistenţa va fi satisfăcută. Când Bârlădeanu, pe care nu-l cunoşteam, m-a sunat acasă cu această rugăminte, atenţionându-mă că n-aveam la dispoziţie decât o seară ca să mă pregătesc, mi-a făcut un compliment dezarmant, zicând că ardea de nerăbdare să cunoască o raritate ca mine care-l putuse face pe scepticul de Sanyi să sune entuziasmat. Evident că n-am putut să-l refuz şi am ţinut o expunere care, după Bârlădeanu, a fost foarte bine primită. Îmi spuse că-l salvasem dintr-o situaţie foarte neplăcută. Cum ziceam, aceasta s-a dovedit a fi cea mai importantă conferinţă pe care am ţinut-o vreodată în ce priveşte urmările avute: şaisprezece ani mai târziu, când dădeam ultima bătălie din războiul meu de cinci ani şi jumătate pentru a mi se îngădui să emigrez, Bârlădeanu a fost unul din cei doi sau trei oameni sus-puşi care probabil că m-au ajutat să primesc permisul de emigrare.

La sfârşitul anului 1949 sau la începutul lui '50, mi s-a încredinţat sarcina de a lua parte, în calitate de reprezentant al M.A.E., la negocierile purtate de o echipă românească cu o delegaţie a statului elveţian, în scopul rezolvării unor revendicări formulate de elveţieni în numele foştilor proprietari ai întreprinderilor naţionalizate din România. Mai multe conturi în băncile elveţiene fuseseră îngheţate din cauza acestor revendicări aşa încât satisfacerea lor era o chestiune importantă pentru România. Delegaţia română era condusă de Gogu Rădulescu, ministru adjunct în Ministerul Comerţului şi şeful Secţiei de Comerţ Exterior. În afară de Rădulescu şi de mine, delegaţia mai conţinea reprezentanţi de la Ministerul Finanţelor, Banca Naţională şi Secţia de Comerţ Exterior.

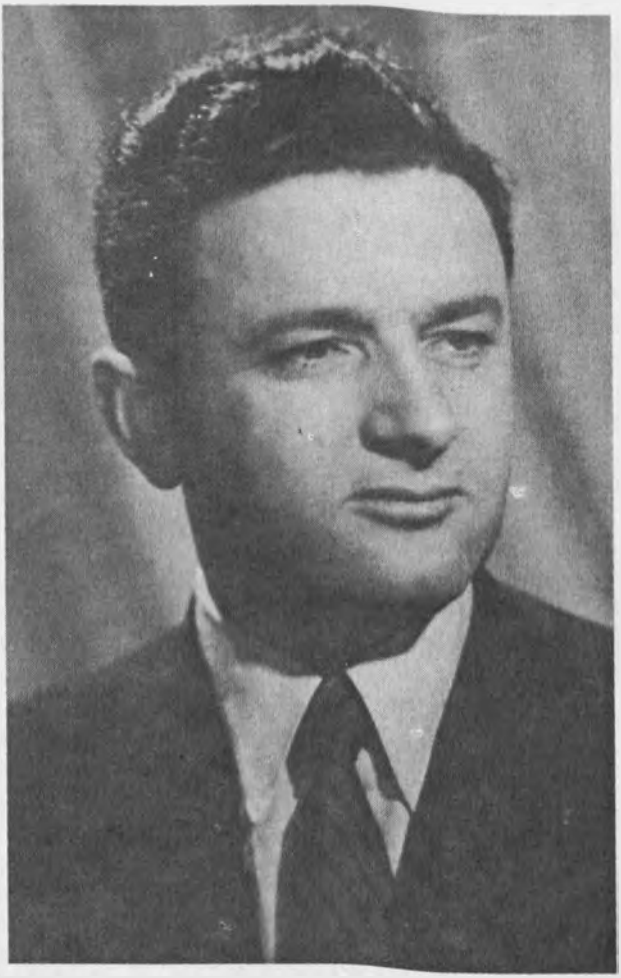

Sanyi Jakab în 1949

Pe Gogu Rădulescu, care era prieten cu Sanyi, îl ştiam dinainte. La întoarcerea de la Londra, luasem legătura cu el şi-l informasem despre nişte treburi curente din activitatea misiunii comerciale de la Londra. M-a rugat să trec pe la el pe la minister, unde am avut o convorbire amicală cu acest om ciudat, de o

ironie muşcătoare şi de a cărui limbă ascuţită toată lumea se temea. Avea o înfăţişare stranie; arăta ca un han tătar, cam aşa cum îmi închipuiam că trebuie să fi arătat Genghis Han. În plus, modul lui favorit de a conversa era să pună întrebări aparent naive, după care să-şi ia în râs interlocutorul dacă acesta dădea răspunsuri greşite. Nu putea suferi ipocriţii şi lingăii, iar pe cei care încercau să-i toarne sloganuri de partid îi întrerupea şi uneori îi dădea afară din birou. Un timp, şi-a putut permite să afişeze această atitudine provocatoare şi dispreţuitoare faţă de demagogii din partid, fiindcă avea spatele asigurat: toată lumea ştia că în timpul războiului fusese în Uniunea Sovietică şi că era în relaţii bune cu mai multe personalităţi sovietice aflate pe atunci la Bucureşti. Asta era destul să-l pună la adăpost de orice atac. Dar mai apoi situaţia s-a schimbat, astfel încât duşmanii pe care şi-i făcuse la sfârşitul anilor '40 s-au răzbunat pe el cu vârf şi îndesat în anii '50.

Deşi legătura mea cu Rădulescu începuse cu dreptul, misiunea mea în echipa de negociatori era totuşi neplăcută. Principalele relaţii economice ale României cu exteriorul erau de două feluri: întreprinderi mixte sovieto-române şi comerţ exterior. Primele erau controlate de Ministerul Finanţelor, iar Ministerul de Externe nu ţinea deloc să-şi bage nasul în ce se întâmpla acolo. Celălalt cădea în sarcina Secţiei de Comerţ Exterior, dar Ministerul de Externe, adică Ana Pauker, îşi aroga dreptul de a exercita controlul politic asupra acesteia. Natural că lui Rădulescu, ca şef al acestei secţii, nu-i plăceau aceste ingerinţe cărora le opunea o rezistenţă acerbă. La urma urmei, era membru de partid şi se aştepta să i se acorde toată încrederea. Ca urmare, între cele două ministere se iscase un conflict mocnit care uneori izbucnea deschis. Firesc, conflictul nu era niciodată cu Ana Pauker în persoană – diferenţa de statură politică dintre Ana Pauker şi Gogu Rădulescu fiind mult prea mare – ci cu Anuţa Toma, ministru adjunct de Externe şi factotum în minister. Rădulescu nu-şi ascundea dispreţul faţă de Anuţa Toma, la care făcea de multe ori referiri sarcastice în conversaţie cu alţii. Părerea mea era că Secţia de Comerţ Exterior trebuia lăsată să-şi facă treaba pe criterii comerciale şi că politizarea activităţii ei nu putea fi decât dăunătoare dezvoltării relaţiilor comerciale ale României. Ca reprezentant din partea

M.A.E. la negocierile cu delegaţia elveţiană, fusesem aruncat fără voia mea în mijlocul acestui conflict. I-am vorbit deschis lui Rădulescu despre situaţia mea stânjenitoare, asigurându-l că voi juca un rol cât mai constructiv la negocieri şi că nu-l voi vorbi pe la spate nici la partid, nici la ministerul meu, nici oriunde altundeva. Dacă aveam obiecţii de orice fel, i le voi comunica mai întâi lui în mod direct. Rădulescu mi-a apreciat francheţea şi am rămas prieteni.

Negocierile au fost dificile. Delegaţia elveţiană era condusă de un oficial experimentat din Ministerul lor de Externe, pe nume Troendle. Elveţienii veneau cu o listă de proprietăţi revendicate, evaluate la preţuri pe care partea noastră le considera exagerate. Erau bine pregătiţi, ştiau ce vor, şi deţineau documente doveditoare în sprijinul fiecărei revendicări. De partea noastră, Rădulescu nu avusese timp să se pregătească dinainte pentru negocieri şi strategia lui era să „joace după ureche", lucru la care se pricepea destul de bine. Ceilalţi membri ai delegaţiei noastre erau bine informaţi fiecare pe bucăţica care ţinea de specialitatea lui, dar nu aveau habar de rest; nimeni nu părea să ştie cu adevărat cum stăteam, ce era de făcut, care dintre revendicări putea fi contestată şi cum. În primele câteva zile, am fost complet pe dinafară. Fusesem notificat de aceste negocieri şi de participarea mea la ele cu nici o săptămână înainte de începerea lor şi, în plus, până în momentul sosirii delegaţiei revendicările concrete ale elveţienilor ne-au fost necunoscute. Nu-i trecuse prin cap nimănui din partea română să le ceară elveţienilor să-şi prezinte revendicările în scris cu o lună înainte de începerea tratativelor, ca să le putem studia. Îmi luam materialele cu mine după fiecare întâlnire şi după câteva nopţi în care m-am familiarizat cu ele, am fost în stare să disput unele revendicări şi să pun la îndoială câteva interpretări. Reprezentantul Ministerului Finanţelor a reuşit să producă dovezi de evaziune fiscală din partea foştilor proprietari, precum şi de înşelătorie şi dare de mită pentru a evita plata impozitelor. Când aceste arierate datorate statului român de foştii proprietari au fost calculate, împreună cu dobânzile şi penalităţile aferente, a reieşit că în multe cazuri valoarea lor o depăşea pe cea a bunurilor revendicate. La început, delegaţia elveţiană a pus la îndoială legitimitatea argumentelor prezentate de partea română, dar mai pe

urmă a adoptat o altă strategie, abandonând cazurile în care datoriile față de statul român depășeau revendicările proprietarilor, și cerând în schimb plăți compensatorii integrale în toate celelalte cazuri. Acum a fost rândul meu să intervin cu argumentul că aici nu aveam de a face cu proprietari individuali, care într-adevăr nu răspundeau decât de datoriile proprii nu și de ale altora, ci cu statul elvețian ca reprezentant al întregului grup de proprietari; iar dacă guvernul elvețian dorea să regleze conturile curente dintre cele două țări, nu putea pretinde să-i reprezinte numai pe acei proprietari care aveau de luat de la statul român, ci trebuia să răspundă și de cei care aveau de dat. Lui Rădulescu i-a plăcut argumentul meu și l-a îmbrățișat, fiindcă suma datorată în total statului român anula o mare parte din cea revendicată de statul elvețian. Nu-mi mai aduc aminte toate detaliile acordului, dar știu că în final partea română a recunoscut doar o fracțiune din revendicările Elveției.

Negocierile au durat vreo trei săptămâni. O dată pe săptămână trebuia să raportez Anuței Toma despre cum mergeau lucrurile. De fiecare dată, încerca să mă facă să spun ceva negativ despre felul cum Gogu Rădulescu conducea tratativele, dar mă prefăceam că nu observ și i-am raportat de fiecare dată că, pe cât îmi dădeam eu seama, lucrurile mergeau în direcția bună. Când negocierile s-au încheiat fără ca eu să fi raportat nici măcar o singură abatere sau neregulă din partea Secției de Comerț Exterior, mă așteptam ca sub un pretext sau altul să mă aleg cu un perdaf straşnic din partea Anuței Toma. Nu mică mi-a fost mirarea când în loc de asta, m-a întâmpinat cu gura până la urechi, zâmbindu-mi prietenește și dându-mi să înțeleg cât de mult mă aprecia. Am rămas descumpănit; suspectam o capcană. Dar Anuța mi-a dat chiar ea explicația. Serviciile Secrete, parese, controlau toate comunicațiile ambasadei elvețiene cu Berna. Ambasada era înțesată de microfoane și orice scrisoare dictată unei dactilografe ni se transmitea nouă înainte chiar de a fi trimisă în Elveția; în afară de asta, poate că și alte canale de comunicație erau controlate de Serviciile Secrete. Destul că Anuța îmi citi cu mare satisfacție raportul trimis de Troendle după două săptămâni de negocieri. Spunea că șeful delegației române avea simțul umorului, dar nu era deloc în temă, motiv pentru care negocierile trenau foarte mult; că experții erau obtuzi, fiecare

Egon şi Edith în 1950

fiind atât de mărginit la propriul său teritoriu încât per ansamblu nu pricepeau nimic; şi că singurul partener capabil de negocieri era reprezentantul Ministerului Afacerilor Externe. Nu atât laudele primite de mine – deci implicit de minister – îi prici-nuiau Anuţei satisfacţie, cât remarca derogatorie la adresa lui Gogu Rădulescu.

În primăvara lui 1950 am fost trimis pentru o lună pe Dunăre la Orşova, ca director executiv la administraţia Porţilor de Fier, defileul prin care Dunărea traversează lanţul munţilor Carpaţi. Pe o porţiune de circa 150 de kilometri, de la Baziaş, la sud de Timişoara, până la Gârla Mare, la sud de Turnu Severin, Dunărea formează graniţa dintre România şi Iugoslavia. La mai puţin din jumătatea distanţei dintre Baziaş şi Gârla Mare, Dunărea străbate Carpaţii prin defileul de la Porţile de Fier. Înaintea defileului, fluviul are o lăţime de aproape un kilometru; în defileu, se îngustează până la 150 de metri. Natural, cursul apei devine foarte rapid, albia e stâncoasă şi vasele fluviale au nevoie să fie ghidate prin defileu de piloţi profesionişti special antrenaţi la faţa locului în acest scop. Acest serviciu de pilotaj

precum şi alte servicii de navigaţie erau asigurate de o administraţie mixtă româno-iugoslavă, a cărei bună funcţionare era ameninţată de conflictul politic dintre cele două ţări. Sarcina mea era să găsesc un *modus vivendi* care să garanteze interesele vitale ale României. M-am achitat de misiune spre satisfacţia ministerului.

Pe la sfârşitul lui aprilie, Edith a venit să stea cu mine la Orşova. Era în a opta lună de sarcină şi eram dornic să-i fac viaţa cât mai confortabilă cu putinţă. Ne-am bucurat de frumuseţea sălbatică şi austeră a regiunii. Am făcut vreo două călătorii pe Dunăre cu vaporaşul, în amonte până la intrarea în defileu, apoi în aval până la ieşire şi înapoi la Orşova, situată la mijlocul defileului. Munţii care alcătuiesc pereţii sunt înalţi de câteva sute de metri şi defileul arată ca şi cum zeii ar fi tăiat efectiv un pasaj prin lanţul muntos. Mai dăinuie încă urmele stăpânirii romane care a durat 170 de ani în secolele II-III după Hristos. Lângă Turnu Severin se găsesc ruinele podului peste Dunăre construit de faimosul arhitect roman Apollodor din Damasc. Lucru şi mai interesant, pe malul sudic, iugoslav al fluviului, romanii construiseră un drum suspendat, lung de câteva zeci de kilometri. Drumul nu mai există, dar de-a lungul ţărmului sudic există găuri adânci, cu un diametru de circa treizeci de centimetri, săpate în stâncă la intervale regulate de doi-trei metri la o înălţime de şase până la zece metri deasupra apei. În aceste găuri erau fixate grinzile care susţineau drumul – o impresionantă performanţă de inginerie. Frumuseţea ei severă face din această regiune una din cele mai remarcabile privelişti din lume. Mi-am adus aminte de romanul lui Jókai Mor, *Omul de aur*, pe care-l citisem în adolescenţă şi a cărui acţiune e plasată la Porţile de Fier, şi am retrăit parte din povestea lui. Edith îşi aduce aminte şi ea de săptămânile petrecute acolo ca de o experienţă minunată, iar amintirile ei sunt colorate, firesc, de sarcina ei înaintată. În starea ei, îi era foame mai tot timpul, şi îşi aduce aminte că nu puteam găti unde locuiam, aşa că mâncam într-un mic restaurant din comună, unde mâncarea era spartană, constând în principal din pâine şi omlete. Îşi mai aminteşte şi că am privit procesiunea ortodoxă de Înviere, în care am recunoscut câţiva membri de partid. Edith zice că-şi aduce aminte că din cauza sarcinii ei, am fost neobişnuit de drăguţ cu ea în această

perioadă – ceea ce e un mare compliment din parte-i, fiindcă în general nu mă prea pricep să fiu drăguț.

Ne-am întors la București la jumătatea lunii mai 1950. Mi-am reluat munca la minister, iar Edith s-a dus la Cluj la părinți ca să nască acolo. Anna, prima noastră născută, a sosit pe 7 iunie, în dar de ziua mea, când împlineam 28 de ani. S-a născut acasă cu o complicație: înghițise lichid amniotic care în parte îi intrase în plămâni; când a văzut lumina zilei, la început nu respira. Edith fusese sub anestezie și când a deschis ochii, l-a văzut pe doctor ținând de picioare și scuturând un copilaș vinețiu, inert, cu capul atârnând și scoțând un sunet ca o zuruitoare. Și-a zis că pruncul era mort sau pe moarte. Își pierdu din nou cunoștința, dar când a deschis ochii a doua oară, a găsit lângă ea un copilaș frumos. Din fericire, Anna și Edith se aflau în mâinile unui ginecolog admirabil, Dr. Büchler, și totul s-a terminat cu bine. (Câțiva ani mai târziu, hărțuit de șacalii partidului, Dr. Büchler s-a sinucis.) Anna a fost un bebeluș bine dezvoltat care sugea mult lapte, ceea ce Edith avea din belșug. S-au întors la București și după o perioadă, când a început canicula, Edith a plecat cu Anna la munte, la Predeal.

La Cluj, Edith și cu mine aveam o prietenă comună, Elza Katz. La sfârșitul anilor '40, s-a măritat cu Vasile Vaida, fostul secretar regional din Cluj, care divorțase de prima soție. Cei doi Vaida locuiau la București. În vara anului 1950, Elza și Vaida au avut o fetiță, Veronica. Elza nu avea destul lapte, pe când Edith avea în plus, așa încât o vreme Edith i-a dat să sugă Veronicăi Vaida. Douăzeci de ani mai târziu, aceeași Veronica Vaida a făcut o carieră strălucitoare în S.U.A., unde a obținut un doctorat în chimie și postul de profesor asistent (conferențiar) la Harvard. Era curtată de un tânăr coleg american care ar fi vrut s-o ia de soție. Cum părinții ei erau în România, iar fata simțea nevoia să se sfătuiască cu cineva de încredere înainte de a lua o hotărâre, a sunat-o pe Edith și a rugat-o să meargă cu ea în prima ei vizită la părinții băiatului în Ohio, nu departe de Pittsburgh, unde locuiam noi. Edith a fost de acord; și când au intrat în casa părinților băiatului, primul lucru de care Edith a dat cu ochii pe perete a fost o decorație pe care tatăl băiatului o primise în al doilea război mondial pentru participarea la bombardamentul sondelor și rafinăriilor de la Ploiești. Aceasta e ironia vieții.

În scurt timp, Anna s-a dezvoltat şi a ajuns o copilă zdravănă, roşie în obrăjori şi foarte prietenoasă; era o permanentă sursă de bucurie în casă. Aerul de munte de la Predeal i-a priit. Avea ochii mari şi expresivi, moşteniţi de la Edith; o guriţă cu buze roşii frumos conturate, copia buzelor fratelui meu Bobi; şi o feţişoară rotundă, surâzătoare, cu două gropiţe proeminente. A început să vorbească devreme şi primele ei cuvinte au exprimat un pragmatism terre à terre, fără înconjur: odată venind acasă de la lucru, luând-o în braţe, şi întrebând-o prosteşte nu dacă-i era foame sau avea nevoie de ceva, ci „Îl iubeşti pe Tătiţă?" ea răspunse, „Iubeşti cărniţă!" – şi, bineînţeles, primi carne. La fel de mult îndrăgea ciocolata, şi ocazional, da, furniza dovezi convingătoare că îi iubeşte şi pe Mami şi Tati.

Din păcate, Mami s-a îmbolnăvit. Edith nu-şi putuse da examenele în iunie din cauza naşterii. Ştiusem dinainte că aşa va fi, aşa că Edith îşi amânase examenele pe toamnă. Restanţele din septembrie, urmate în toamna anului 1950 de primul semestru din penultimul ei an de facultate au solicitat-o la maximum, iar efortul făcut la aşa scurtă vreme după naştere şi alăptare a dus la un caz serios de hipertiroidism, care i-a fost diagnosticat în primăvara lui 1951. A fost necesar un tratament medicamentos însoţit de odihnă completă timp de două-trei luni. Din nou Edith s-a dus la Predeal, de unde s-a întors abia toamna târziu, când şi-a reluat activitatea ca studentă în ultimul an.

În timp ce eram la Londra, Bandi şi Juci Klein, prietenii mei din Cluj, se mutaseră la Bucureşti, unde Bandi fusese numit director adjunct la una din întreprinderile de comerţ exterior de stat, iar Juci îşi găsise de lucru ca medic pediatru. Tot aşa, pe la sfârşitul lui 1949 sau începutul lui '50, unchiul meu din Arad, Tibor Rényi, s-a mutat şi el cu familia la Bucureşti, ca să lucreze la o agenţie economică din subordinea Ministerului de Finanţe. Edith şi cu mine eram foarte apropiaţi de amândouă familiile, care – pe lângă Sanyi şi Magda – erau prietenii noştri cei mai buni.

În 1949, imediat după întoarcerea mea de la Londra, am început să învăţ ruseşte. O doamnă în vârstă, rusoaică get beget, pe nume Natalia Konstantinovna (nu-şi folosea decât prenumele şi patronimicul – niciodată numele de familie), dădea lecţii câtorva directori şi secretari de stat din minister, aşa că m-am

hotărât să fac şi eu o încercare. Natalia Konstantinovna s-a dovedit a fi nu numai o profesoară excelentă, ci şi o persoană remarcabilă în multe privinţe; am continuat lecţiile cu ea până în 1952. Deja în 1951 puteam să citesc nu numai *Правда* şi *Известия*, pentru care nu era nevoie de un vocabular deosebit de bogat, ci şi jurnale economice sau povestirile lui Cehov. Puteam să port o conversaţie cu profesorul sovietic de economie politică de la I.S.E.P. şi să scriu scrisori. Natalia Konstantinovna (trebuia să i te adresezi întotdeauna cu amândouă numele, conform etichetei ruseşti – nu sovietice) se apropia de optzeci de ani. Era văduvă sau divorţase, dar era greu de ştiut exact, fiindcă nu vorbea niciodată despre ea însăşi. Ştia de o sută de ori mai multe lucruri despre viaţa personală a elevilor săi decât oricare din ei despre a sa. Am numit-o doamnă, nu o femeie, pentru că doamnă şi era: prin stil, port, atitudine, ţinută. Era întotdeauna bine îmbrăcată, cu părul ei blond împletit într-o pieptănătură complicată, politicoasă dar semeaţă, întotdeauna dreaptă, bravă, întreagă. Odată la o lecţie dintr-o zi de iarnă i-a scăpat fără să vrea că în timpul dimineţii alunecase pe gheaţă, căzuse şi îşi fisurase o coastă. Când am întrebat-o de ce nu era la spital, a râs şi mi-a răspuns că o coastă ruptă nu e mare lucru; nu era nevoie decât de un bandaj în jurul pieptului, pe care şi-l pusese singură. Era foarte strictă în privinţa temelor pentru acasă şi m-a vârât în mare belea cu Anuţa Toma şi câţiva alţi colegi pe care îi mustra ca fiind leneşi în vreme ce pe mine mă dădea de exemplu de ce aştepta ea de la un elev. Când am descoperit care era sursa nemulţumirii celorlalţi am rugat-o să înceteze, dar era deja prea târziu. Natalia Konstantinovna fugise din Rusia în timpul revoluţiei sau imediat după aceea şi nu făcea nici un efort să pară favorabilă faţă de Uniunea Sovietică; pur şi simplu ocolea orice discuţie politică. Era un miracol că nu fusese dată afară din minister, lucru la care îmi închipui că mai devreme sau mai târziu se aştepta. Dar o admiram pentru demnitatea şi curajul ei. Nu-şi ascundea dispreţul pentru unele inovaţii lingvistice introduse de comuniştii ruşi. Ori de câte ori foloseam vreuna din formulele sau expresiile culese din presa sovietică, ea mă corecta; şi când îi indicam sursa, obişnuia să-mi zică, „N-are importanţă; în ruseşte asta nu e corect". Edith a luat şi ea lecţii de la Natalia Konstantinovna, şi s-au plăcut reciproc foarte mult.

Târziu, în primăvara lui 1950, m-am decis să încerc să mă transfer la C.S.P. (Comisia de Stat pentru Planificare), ambiția mea cea mai mare fiind să lucrez la ce mi se părea mie că sunt problemele efective ale construirii socialismului în România. I-am împărtășit gândurile mele lui Sanyi, care m-a sfătuit să renunț, fiindcă la șefia Comisiei se afla Miron Constantinescu, despre al cărui caracter (dar nu și intelect) avea o părere foarte proastă. Nu m-am lăsat însă convins, deoarece nu mă interesa să fac carieră în C.S.P., ci să iau parte la procesul de planificare economică pe scară largă, să învăț meserie „la locul de muncă".

Am decis să discut problema chiar cu șefa mea supremă și am cerut o audiență la Ana Pauker. După câteva zile m-a primit și la început s-a arătat foarte prietenoasă. I-am mulțumit pentru încrederea pe care mi-o acordase numindu-mă într-un post de răspundere din ministerul ei. Pe urmă am continuat să-i explic că îmi alesesem profesia de economist deoarece, după eliberarea țării noastre și venirea partidului la putere, visul meu a fost să particip la edificarea economiei planificate, la elaborarea planurilor economice care vor asigura dezvoltarea țării. I-am adresat respectuos cererea de a-mi îngădui să-mi urmez visul și să lucrez în domeniul ales de mine la Comisia de Stat pentru Planificare. M-a ascultat cu atenție și la urmă a zis, „Bine, poate că ar trebui să vorbim cu tovarășul Constantinescu".

Am interpretat acest răspuns ca fiind favorabil și am zis la rându-mi, „V-aș fi într-adevăr foarte recunoscător".

Dar pe urmă Ana Pauker a început să vorbească despre altceva. A spus că avea unele planuri privind dezvoltarea Direcției de Afaceri Economice, iar eu, ca director, urma bineînțeles să fac parte din aceste planuri. Am spus că de afacerile economice importante cu străinătatea se ocupa fie Secția de Comerț Exterior – în ce privea comerțul – fie Ministerul Finanțelor – în ce privea întreprinderile sovieto-române – și că în afară de aceste două domenii nu exista și nu putea să existe vreo activitate economică externă importantă. Mi-a răspuns că în privința asta mă înșelam, că recent înființatul C.A.E.R. implica o cooperare economică din partea țărilor participante mergând dincolo de comerțul exterior, că probabil Ministerul de Externe avea să se ocupe de treaba asta, și că această sarcină îmi putea deschide perspective și posibilități cu totul noi, cum ar fi

să intru într-o relație de lucru cu tovarășul Molotov din Uniunea Sovietică. Probabil intenția ei era ca aruncând bomba ce o reprezenta numele lui Molotov să provoace din partea mea o reacție ecstatică. În schimb, am avut o reacție destul de modestă. I-am mulțumit din nou pentru încrederea acordată și am asigurat-o că, indiferent ce hotărâre se va lua, îmi voi face datoria cât puteam de bine; totuși preferam să lucrez în domeniul planificării economice. Pauker încheie audiența spunând: „O să vedem", dar din cererea mea nu s-a ales nimic. Nici activitatea din C.A.E.R. nu a intrat în sfera ministerului, așa cum aparent sperase ea că se va întâmpla.

La vreo săptămână după această audiență, Sanyi îmi spuse că, fără să mă fi consultat, îl rugase pe Vasile Luca să ceară transferul meu la ministerul lui, unde m-aș fi putut ocupa de câteva probleme economice interne cu adevărat importante. Prudent, Luca sondase terenul înainte să-i ceară ceva Anei Pauker, de la care obținuse o reacție destul de negativă: e un tip capabil, zisese ea despre mine, dar cam flegmatic. Această caracterizare era foarte nefavorabilă într-o epocă în care entuziasmul și devotamentul față de partid, opusele flegmatismului, erau calitățile cele mai căutate. E clar că flegmatismul meu consta în a nu fi fost impresionat de posibilitatea de a lucra cu personalități atât de însemnate precum tovarășul Molotov și Marea Doamnă însăși. Luca a lăsat lucrurile aici.

*
* *

În toamna anului 1951, Edith și cu mine am fost cu Gogu și Dorina Rădulescu într-o excursie de câteva zile cu mașina la mănăstirile pictate din nordul Moldovei. Există mai multe în colțul nord-estic al țării; exterioarele lor au fost pictate în culori vii care au rezistat vremii din secolele XIV sau XV, cel puțin una din ele fiind pictată de călugări greci de la Muntele Athos. Sunt un fenomen unic. Călătoria în sine, prin obcinele din sudul Bucovinei pe care le vedeam acum pentru prima dată, a fost foarte frumoasă; iar mănăstirile au fost un adevărat regal. Cu acest prilej, am aflat câteva crâmpeie din viața lui Gogu și a Dorinei. Restul poveștii lor l-am aflat câțiva ani mai târziu, când

am devenit mai apropiaţi, iar atmosfera politică se mai dezgheţase puţin.

La sfârşitul anilor '30, Gogu Rădulescu era conducătorul studenţilor comunişti din Bucureşti. El nu era evreu, dar logodnica lui, Dorina, şi ea comunistă, era evreică. Când România a cedat Uniunii Sovietice Basarabia şi nordul Bucovinei în vara lui '40, Dorina, care era pe punctul de a fi arestată, a trecut în Uniunea Sovietică, după planul pus la punct împreună cu Gogu, în ideea că după scurt timp vor fi din nou împreună (a durat cinci ani, dar până la urmă s-au reunit şi s-au căsătorit.) În primăvara lui '41, Gogu a fost mobilizat şi în iunie, trimis pe front la graniţa sovietică ca locotenent în armată.

Târziu în seara de 21 iunie – în noaptea când Germania a atacat Uniunea Sovietică – la fel ca toţi ofiţerii români de pe graniţa sovietică, a primit şi el ordinele: „Pregătiţi trupele; atacăm în zori la ora trei". Fiind comunist şi din toată inima de partea Uniunii Sovietice, Gogu s-a hotărât să treacă la sovietici ca să-i prevină, în speranţa că vor putea folosi puţinele ceasuri pe care le mai aveau la dispoziţie ca să nu fie luaţi complet pe nepregătite. A plecat de la unitatea lui cu intenţia să treacă graniţa, cu riscul de a fi împuşcat fie de ai lui, fie de grănicerii sovietici. A izbutit să scape de grăniceri şi a ajuns pe teritoriul sovietic cu puţin înainte de miezul nopţii, unde s-a predat ca dezertor român care aducea un mesaj. Fiind ofiţer, a fost primit imediat în audienţă şi i-a dat ofiţerului sovietic informaţia pe care o deţinea privind iminentul atac germano-român. Nu fu crezut. I se spuse că era un provocator, un spion trimis de români în cine ştie ce misiune obscură, şi fu arestat. Firește, a protestat şi repeta întruna, „Veţi vedea foarte curând", dar în zadar. La trei dimineaţa, se porni atacul român, în strânsă coordonare cu trupele germane. În loc să fie eliberat, Gogu a fost trimis în spatele frontului ca prizonier de valoare, un spion. Nu conta că avusese dreptate; nimeni nu avea timp să examineze detaliile arestării lui. Tot ce ştiau ei despre el era că sosise în împrejurări suspicioase şi, prin urmare, probabil că era spion. Nu era *sigur* că era spion, dar puteai să te joci cu astfel de lucruri pe timp de război?

Războiul, mai bine de trei ani, Gogu l-a petrecut în diverse lagăre de prizonieri din Gulag, reţeaua sovietică de centre de detenţie. A ajuns să se familiarizeze binişor cu câteva din

ele. La început, nu-i venea să creadă ce i se întâmplase. Era clar că era o neînțelegere și Gogu se aștepta să fie eliberat din zi în zi. Treptat, a aflat despre alte „neînțelegeri" și a ajuns să-și privească soarta cu ceva mai mult scepticism. Fără să-și piardă credința în marxism și în comunism ca fiind un viitor mai bun pentru omenire, deveni mai mult decât sceptic în privința meritelor comunismului sovietic. În timpul celor mai bine de trei ani de pribegie dintr-un lagăr în altul, în condiții de foamete, boală, frig și teribilă disperare, a învățat rusește. A deprins și gustul Gulagului și i s-a dezvoltat instinctul de a-l ocoli. Când în 1944 a fost solicitat de organizatorii Diviziei Tudor Vladimirescu, o unitate românească de luptă împotriva nemților de partea sovietică, s-a înrolat și astfel a reușit să se întoarcă în țară o dată cu armata sovietică de eliberare. Mai târziu a izbutit să-și găsească logodnica, a cărei poveste din timpul războiului nu era mai puțin fantastică decât a lui, și cei doi s-au căsătorit.

Povestea lui Gogu mi s-a întipărit în minte, dar pe cea a Dorinei am uitat-o în mare parte. Dorina a trecut în Uniunea Sovietică în primăvara anului 1940. În timpul celor zece zile dintre ultimatumul sovietic și intrarea efectivă a trupelor în Basarabia, s-a putut trece în U.R.S.S. pur și simplu mergând în orice localitate din regiune și fiind acolo la venirea sovieticilor. La început Dorina a stat la Chișinău, în capitala regiunii. Când s-a lansat atacul german în iunie 1941, s-a refugiat împreună cu alți civili norocoși care avuseseră curajul să lase totul în urmă și să fugă spre est cu orice mijloace – cu trenul când se putea, cu căruța sau pe jos – și astfel a supraviețuit spre deosebire de cei care dintr-o pricină sau alta n-au reușit să fugă și au căzut sub ocupație germană, fiind uciși. Dorina avea o mulțime de povești extraordinare despre pribegiile ei de la Chișinău în Basarabia până la Alma Ata în Asia Centrală; dintre toate, îmi amintesc doar de o scenă care se repeta mereu. În fiecare nouă localitate în care ajungea, trebuia să se înregistreze. Invariabil se așeza la o coadă lungă în fața unui birou la care ședea un birocrat spălăcit, care pe o voce monotonă punea invariabil același lung șir de întrebări și nota răspunsurile. O întreba pe Dorina cum o cheamă, unde a urmat școala și așa mai departe, fără să-și ridice privirea din hârtiile lui – până ajungea la întrebarea: „Și la ce închisoare ai fost?" La care Dorina răspundea, „N-am fost nicio-

dată închisă". Invariabil birocratul se oprea, punea jos tocul şi se uita uimit la acest fenomen nemaiauzit: o făptură omenească, trecută de douăzeci de ani, care nu fusese niciodată la închisoare!

*
* *

Cu mai bine de un an înainte de excursia noastră la mănăstiri, avusese loc un eveniment politic extern de mare importanţă pentru întreaga lume: pe 25 iunie 1950, Coreea de Nord a pornit o invazie masivă a Coreei de Sud traversând zona demilitarizată. Conducătorii nord-coreeni studiaseră bine istoria: la fel ca atacul nazist asupra Uniunii Sovietice cu nouă ani în urmă, ofensiva lor a fost lansată sâmbătă imediat după miezul nopţii. Au avut avantajul surprizei complete şi forţa superioară a unei armate bine instruite, controlate de comunişti, într-o societate care era pe picior de război din timp de pace. Au cucerit imediat oraşul Seul, capitala sud-coreeană, şi în numai câteva săptămâni au reuşit să ocupe o mare parte din ţară. Invazia a fost descrisă cu perfidie de către nord-coreeni şi în presa sovietică ca o ripostă la un atac sud-coreean, dar în cercurile mele nimeni nu credea povestea asta, care era privită ca o minciună diplomatică cerută de împrejurări. Totodată era clar că atacul nord-coreean nu ar fi putut avea loc fără aprobarea lui Stalin.

Când a izbucnit conflictul din Coreea, cadrele de partid din România se aşteptau la cu totul altceva. Regiunea românească de la graniţa cu Iugoslavia, Banatul, gemea de trupe sovietice, mult mai numeroase ca până atunci. Campania de presă împotriva lui Tito, arhi-trădătorul clasei muncitoare din întreaga lume şi lacheul înveterat al capitaliştilor, devenea din ce în ce mai violentă. Iugoslavia a fost exclusă din Cominform; diversele tratate de pace şi prietenie cu Iugoslavia ale democraţiilor populare au fost denunţate unul după altul; iar nevoia de întrajutorare frăţească a popoarelor din Iugoslavia sub forma unei intervenţii armate a Uniunii Sovietice şi a aliaţilor ei era discutată mai mult sau mai puţin deschis în cercurile de partid. Când a izbucnit războiul din Coreea, de cealaltă parte a globului, interpretarea noastră a fost că, oricare va fi răspunsul

puterilor apusene, din cauza localizării periferice a Coreei, ruşii vor fi considerat mai puţin riscantă această aventură – adică mai puţin susceptibilă de a provoca o nouă conflagraţie mondială – decât o mutare în Iugoslavia. Mi-aduc aminte că Sanyi vorbea de invazia nord-coreeană ca de „balonul-sondă al lui Stalin", în sensul că dacă reacţia Occidentului se mărginea la fulminaţii, proteste şi condamnări, scena va fi pregătită pentru „eliberarea" Iugoslaviei. Până la urmă, Statele Unite au reuşit să obţină sprijinul Naţiunilor Unite pentru cauza Coreei de Sud şi nu peste mult trupele generalului MacArthur au împins trupele nord-coreene înapoi, mult în spatele poziţiilor lor iniţiale. Aşa că „balonul-sondă al lui Stalin", dacă într-adevăr asta va fi fost, a eşuat. Se prea poate – nu vom şti sigur niciodată – că acţiunea americană în Coreea a salvat Iugoslavia de la un atac din partea statelor vecine, sub conducerea Fratelui lor Mai Mare.

După intervenţia chineză, războiul coreean s-a prelungit vreme îndelungată. România, la fel ca celelalte democraţii populare din Europa, nu s-a implicat militar în acest conflict, dar a trimis Coreei de Nord ajutoare nemilitare, inclusiv medici şi medicamente. Printre medicii care au petrecut câteva luni în Coreea de Nord era şi un prieten de-al meu pe nume Avram Farchi. La începutul anului 1952 când s-a întors din Coreea, n-a vrut să vorbească despre experienţa lui, fiindcă primise ordine stricte să ţină totul secret, dar eu eram curios să aflu adevărul despre Coreea. Dacă deţinea cu adevărat secrete militare, i-am zis eu, atunci în nici un caz nu trebuia să mi le spună, dar nu putea fi nimic nelalocul lui dacă-mi spunea mie, unui director în Ministerul de Externe şi membru de partid din ilegalitate, câte ceva despre viaţa de zi cu zi a nord-coreenilor. Aşa că a venit la mine la birou şi am purtat o conversaţie lungă, în care l-am întrebat despre tot felul de lucruri: calitatea vieţii în ţara lui Kim Il Sung, calitatea armamentului sovietic din dotarea coreenilor, performanţele avioanelor MIG folosite de coreeni faţă de cele ale avioanele de vânătoare americane, moralul armatei şi al populaţiei nord-coreene şi aşa mai departe. La vremea respectivă nu ştiam că în biroul meu erau microfoane şi că fiecare întrebare pe care i-am pus-o doctorului Farchi şi fiecare răspuns pe care mi l-a dat el erau raportate la Serviciile Secrete. Am descoperit acest fapt tocmai datorită acestei întâmplări, fiindcă

Farchi a fost luat la rost curând după întrevederea cu mine şi mustrat sever pentru că-mi dezvăluise secrete de stat, iar el a avut curajul să-mi spună treaba aceasta. Când l-am întrebat cine mai ştia de conversaţia noastră, mi-a răspuns că nimeni, aşa că am putut să trag şi eu în sfârşit propriile mele concluzii.

În retrospectivă, au mai fost întâmplări ce indicau ori lipsă de încredere în mine, ori că se pregătea înlocuirea mea. Prin 1951, mi s-a dat un adjunct, Bazil Şerban, care luptase în Spania în rândurile brigăzii internaţionale, iar mai apoi în Rezistenţa franceză, şi care din 1948 până în 1950 fusese în misiune diplomatică pe undeva; acum era numit director adjunct la Direcţia Afacerilor Economice. I-adevărat că, înainte de asta, Anuţa Toma mă chemase la ea şi-mi explicase că nu aveau deocamdată nici o misiune pentru Şerban în străinătate şi că pur şi simplu vroiau să-l ţină un timp acasă. Cum acest post era cel mai aproape de calificările lui, m-ar deranja oare să-l familiarizez cu sarcinile direcţiei şi să-l ajut să se facă util ca asistent al meu? Bineînţeles, nu mă deranja, şi în fapt am conlucrat bine şi fără conflicte cu Şerban. Am discutat toate problemele pe care direcţia trebuia să le decidă sau să le rezolve şi ne-am pus de comun acord. Chiar dacă numirea lui Şerban fusese de la bun început intenţionată ca un prim pas către înlocuirea mea, n-aş fi văzut nimic rău în asta: în fond, îi cerusem eu însumi Anei Pauker să mă lase să plec la C.S.P.

La câteva săptămâni după conversaţia mea cu Farchi, Anuţa Toma m-a chestionat despre ea, într-o atmosferă glacială şi ostilă. Am încercat să-i explic că fiind comunist şi urmărind totodată îndeaproape scena internaţională, mă interesa în cel mai înalt grad desfăşurarea celui mai important eveniment politico-militar din vremea noastră şi nu mi-era ruşine pentru că vroiam să ştiu cât mai multe despre el. Dar, lucru care nu prevestea nimic bun, subiectul interogatoriului la care am fost supus de către Anuţa Toma nu era să-mi adreseze o mustrare usturătoare pentru a-l fi ispitit pe Farchi să-mi vorbească despre Coreea de Nord când ştiam prea bine că avea ordine să nu sufle o vorbă. Nu, subiectul era cu totul altul: Anuţa vroia să ştie cine îmi dăduse sarcina de a afla secrete militare nord-coreene, cui trebuia să-i remit aceste informaţii şi prin ce mijloace ş.a.m.d. Firește, am respins indignat aceste insinuări, dar n-am scăpat de

la ananghie. Căci la data la care se întâmplau toate acestea, prin februarie 1952, eram într-adevăr la ananghie, dar nu din cauza lui Farchi. Adevărata cauză era prietenia mea cu Sanyi Jakab.

Sanyi era prietenul meu cel mai bun şi mă vedeam cu el cel puţin o dată sau de două ori pe săptămână. Ne plăcea la amândoi să ne plimbăm pe jos şi chiar simţeam nevoia să ne întindem picioarele după ce toată ziua stăteam pe scaune la birou, aşa că făceam împreună plimbări lungi, de obicei seara. Sanyi era considerat mâna dreaptă a lui Vasile Luca, secretar al partidului şi ministrul de Finanţe. Deşi erau trei miniştri adjuncţi la finanţe, Luca se baza cel mai mult pe opinia lui Sanyi. Ministerul Finanţelor ajunsese să joace un rol foarte important în economia României. Imediat după război, guvernul sovietic şi cel român înfiinţaseră mai multe întreprinderi mixte (sovromuri, cum li se spunea, de la întreprinderi sovieto-române), ca parte din daunele de război datorate Uniunii Sovietice de România pentru participarea ei la invazia nazistă a U.R.S.S. Aceste întreprinderi, luate în ansamblu, acopereau cel puţin jumătate din întreaga capacitate de minerit şi producţie industrială a României şi erau controlate din partea română de către Ministerul de Finanţe. Sanyi s-a ocupat, cel puţin un timp, de supravegherea direcţiei din minister ce răspundea de aceste întreprinderi. Ministerul avea un consilier sovietic, pe nume Dobrohotov, cu care Sanyi, prin natura funcţiei lui, intra des în contact. L-am cunoscut pe Dobrohotov în biroul lui Sanyi şi am fost impresionat de atmosfera cordială, prietenească şi relaxată ce părea să caracterizeze relaţiile lor. Sanyi începuse să ia lecţii de limba rusă în 1948 şi, cu toate că nu era prea talentat la limbi străine în general, datorită efortului său susţinut izbutea să poarte o conversaţie rudimentară cu Dobrohotov în rusește, singura limbă pe care acesta o vorbea. Lucrul ăsta îi dădea lui Sanyi un oarecare avantaj faţă de ceilalţi doi colegi ai lui precum şi faţă de mulţi alţii care aveau treburi cu ruşii, fiindcă nici unul din ei nu ştia ruseşte şi toţi trebuiau să apeleze la translatori. Deşi la vremea aceea, prin 1949-'50, Sanyi era în relaţii foarte bune cu Dobrohotov şi prin el cu ruşii, situaţia s-a schimbat în 1951, când Dobrohotov a fost rechemat şi înlocuit.

În minister, Sanyi se bucura de reputaţia unui şef sever, exigent şi priceput, care nu putea fi uşor dus de nas. Se ştia că

judecă lucrurile prin prisma propriilor lor merite, indiferent de ponderea politică a celor care-şi exprimau o părere diferită. Într-o atmosferă generală de maximă ploconire, în care la întruniri toată lumea urmărea expresiile faciale ale şefului şi ale altor persoane importante ca să ştie cum să reacţioneze la ceea ce se spunea, comportamentul lui făcea notă discordantă. Din câte ştiu, nu a avut nici un conflict însemnat în minister; puţini erau cei care ar fi îndrăznit să-l contrazică, fiindcă era de obicei bine informat, şi în afară de asta, se ştia că avea mare trecere la Vasile Luca. Pe de altă parte, tindeau să se ivească conflicte cu alte ministere care nu respectau bugetele alocate, şi în special cu Comisia de Stat pentru Planificare, ale cărei planuri erau adeseori nerealiste şi croite pe măsura dorinţelor şi viselor măreţe ale conducătorilor de partid, chiar şi atunci când acestea erau defectuoase din punct de vedere economic. Nimeni, bineînţeles, nu putea pune la îndoială înţelepciunea directivelor de partid clar enunţate, dar Sanyi venea la aceste şedinţe înarmat cu fapte şi date, expunea contradicţiile din planurile propuse şi punea tot felul de întrebări neplăcute despre ele, care vădeau faptul că împăratul nu are haine. În 1949-1950, aceste conflicte erau abia la început, dar în 1950 şi '51 au luat amploarea unor dueluri care treptat au dus la o confruntare majoră.

Aceste dueluri erau văzute ca diferenţe de opinie şi de abordare între oamenii din jurul lui Luca (în principal Sanyi) şi oamenii lui Gheorghiu-Dej, căci şeful Comisiei de Stat pentru Planificare, Miron Constantinescu, nu ar fi îndrăznit i se opună lui Vasile Luca întru nimic fără sprijinul direct al lui Gheorghiu-Dej. În acest conflict dintre Luca şi Gheorghiu-Dej, care treptat lua amploare dar încă mocnea, Ana Pauker, a treia persoană forte în partid, şi care într-o mare măsură ţinea cumpăna între cei doi, tindea să fie de partea lui Luca, iar al patrulea conducător, Teohari Georgescu, de obicei o sprijinea pe Ana Pauker. Deşi Pauker menţinea întrucâtva echilibrul între Gheorghiu-Dej şi Luca, acest echilibru se deplasa încet dar sigur în favoarea lui Gheorghiu-Dej. Motivele ţineau mai degrabă de factorul uman şi mai puţin de substanţa dezbaterilor. În aceste dezbateri, Luca avea aproape întotdeauna dreptate: înţelegea economia şi intuia procesul economic mai bine decât Gheorghiu-Dej, şi probabil avea şi consilieri mai buni. Dar Luca era un om impulsiv,

pasional, cu ieşiri de furie uneori necontrolate şi care nu se preta la intrigi politice şi jocuri strategice; în vreme ce Gheorghiu-Dej, deşi mai puţin pătrunzător în probleme de economie, era rece şi calculat, şi se pricepea să joace şah politic la perfecţiune. Pe când Luca nu suferea cu uşurinţă proştii, Gheorghiu-Dej lucra să-i atragă de partea lui pe toţi cei alienaţi de Luca. Le făcea o curte asiduă membrilor importanţi ai Comitetului Central pentru a-i avea de partea lui şi-i răsplătea pentru sprijinul arătat lui sau oamenilor lui în şedinţe. Cu alte cuvinte, îşi dezvolta sistematic tabăra de aderenţi. Pentru a aprecia la justa sa valoare succesul lui în această operaţiune, trebuie reţinut faptul că Gheorghiu-Dej petrecuse anii războiului într-o închisoare românească pe când Pauker şi Luca fuseseră la Moscova. Aşa încât la început Pauker şi Luca au fost emisarii Moscovei, în vreme ce Gheorghiu-Dej reprezenta o necunoscută pentru Stalin. În plus, era lucru ştiut că nimeni nu putea dobândi controlul partidului din România fără aprobarea Moscovei, dacă nu chiar fără sprijinul ei activ. Aşa încât cel puţin la prima vedere, şansele lui Gheorghiu-Dej de a-i răsturna pe Ana Pauker şi Vasile Luca trebuie să le fi părut celor din jurul lor foarte slabe. Şi totuşi, exact asta a izbutit Gheorghiu-Dej să înfăptuiască între 1949 şi sfârşitul lui 1951.

Cum anume? Mai întâi, şi-a asigurat un sprijin larg printre cadrele de partid şi, cu răbdare şi migală, şi-a consolidat poziţia. În al doilea rând, s-a pornit să-i câştige de partea lui pe sovietici. Acesta nu era lucru uşor, dar l-au ajutat două împrejurări. Mai întâi, Iosif Chişinevschi, cerberul ortodoxiei ideologice, era „şcolit" şi el la Moscova şi după un timp a devenit principalul informator al P.C.U.S. în România. Pe când Luca îl trata pe Chişinevschi ca pe un vierme vrednic de dispreţ, Gheorghiu-Dej s-a arătat generos cu laudele faţă de importantele servicii aduse partidului de Chişinevschi. Ca urmare, sovieticii au început să primească rapoarte mai puţin favorabile despre Luca decât despre Gheorghiu-Dej. Faptul că Luca răspundea de sovromuri, întreprinderile mixte sovieto-române, a fost a doua împrejurare care l-a avantajat pe Dej. Oricine a condus vreodată o întreprindere mixtă ştie că există întotdeauna diferenţe de opinie între parteneri. Orice diferenţe care apăreau în legătură cu felul în care trebuiau conduse şi gestionate sovromurile deve-

neau aşadar dispute între Luca şi reprezentanţii sovietici. Nici una din aceste dispute n-a întrecut vreodată limita, întrucât nimic nu putea fi mai departe de intenţiile lui Luca decât să se confrunte cu puterea sovietică sau să facă orice lucru care ar fi putut fi perceput ca nefiind în interesul acesteia; totuşi, disputele erau inevitabile. Cumulate cu interpretările mai mult sau mai puţin subtile ale lui Chişinevschi, au făcut ca sovieticii să ajungă să vadă în Luca un tovarăş care pune interesele înguste ale partidului său ori ale ţării sale înaintea intereselor clasei muncitoare din întreaga lume şi a reprezentantei sale, Uniunea Sovietică.

Dacă acest conflict crescând ar fi fost doar un concurs între Gheorghiu-Dej şi Luca, cel dintâi ar fi câştigat la mare distanţă mult mai devreme decât a făcut-o până la urmă. Dar nu era atât de simplu. Principalul factor care complica lucrurile era Ana Pauker, venită şi ea la fel ca Luca de la Moscova, iar pe plan internaţional persoana cea mai bine cunoscută din conducerea partidului; de cele mai multe ori, Pauker era de partea lui Luca. Mai rău pentru Gheorghiu-Dej, la început Chişinevschi s-a ţinut ca scaiul de Ana Pauker: nimeni nu-i cânta osanale mai înflăcărate decât tovarăşul Ioşca, cum i se spunea lui Chişinevschi în cercurile de partid. O altă complicaţie o constituia faptul că Georgescu, cel de-al patrulea secretar al partidului şi ministrul de Interne, care controla totodată unul din cele două servicii secrete, era de obicei de partea Anei Pauker şi deci, prin extensie, a lui Luca. Prima lovitură serioasă izbutită de Gheorghiu-Dej, aşadar, a fost despărţirea lui Chişinevschi de Ana Pauker şi atragerea lui în tabăra adversă. La scurtă vreme după aceasta, Gheorghiu-Dej a pus mâna pe celălalt serviciu secret, trecând peste Georgescu. Deja în 1951, Chişinevschi reuşise să le furnizeze ruşilor suficiente informaţii negative despre Luca pentru a-l face suspect în ochii lor. De acum, nu mai era nevoie decât de răbdare în pregătirea terenului şi edificarea în toate detaliile a „devierii de dreapta" de care Luca urma să fie acuzat în primăvara lui 1952, în care Pauker şi Georgescu aveau să fie şi ei implicaţi. Deja în acel moment sovieticii nu numai că se distanţaseră de Luca, dar erau gata să accepte, pe baza dovezilor convingătoare, deşi în întregime circumstanţiale furnizate de tovarăşul Ioşca, regretabila complicitate a tovarăşilor Pauker şi Georgescu. A fost un adevărat tur de forţă

pentru cei doi nepereche, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Ioşca Chişinevschi. Totul trebuie plasat în contextul general al atmosferei de suspiciune aproape paranoică pe care Stalin şi agenţii lui o creau în toate ţările satelite după ruptura cu Iugoslavia şi procesul Rajk din Ungaria. De fapt, presiunile de a găsi cu orice preţ deviaţionişti şi duşmani ai partidului veneau în mare măsură de la sovietici: treaba conducerii locale era doar aceea de a asigura regia, distribuind rolurile şi demascându-i pe vinovaţi.

Prin 1950, cele două servicii secrete din România au fost comasate într-unul singur, Securitatea, care a fost pusă sub controlul Ministerului Afacerilor Interne. Părea să fie o lovitură grea pentru Gheorghiu-Dej, căci tot ce ţinea de securitate ajunsese acum exclusiv în mâinile lui Georgescu. Nu există însă nici o dovadă că mutarea ar fi fost dirijată împotriva lui Gheorghiu-Dej. Mai degrabă, s-a făcut la cererea sovieticilor, pentru ca structura organizatorică a României să o imite cât mai fidel pe cea sovietică. În orice caz, Gheorghiu-Dej a contra-atacat asumându-şi direct răspunderea, ca secretar general al partidului, pentru toate procesele politice şi dispunând ca şeful Securităţii, generalul Pintilie (Pantiuşa) Bodnarenko, să-i raporteze direct lui în toate chestiunile importante. Ca urmare, deşi Georgescu era şeful administrativ al lui Bodnarenko, pe linie de partid şeful lui era Gheorghiu-Dej.

În ianuarie 1952, Partidul şi Consiliul de Miniştri au ordonat o reformă monetară drastică pentru a stabiliza leul. Cetăţenii au avut voie să schimbe numai sume mici de bani în noua monedă şi toate economiile de bani gheaţă precum şi depozitele bancare au fost practic confiscate. Măsura a fost o lovitură grea pentru toţi cei care aveau economii, dar a stabilizat într-adevăr preţurile şi, bineînţeles, a dus la echilibrarea bugetului. Deşi principiile de bază ale reformei monetare şi sensul ei general s-au decis la nivel de partid şi de guvern, Ministerul de Finanţe a avut sarcina de a o pune în aplicare, iar mai târziu, unele detalii de execuţie au fost prezentate ca încercări de a-i sprijini pe chiaburi şi deci capete de acuzare împotriva lui Luca şi a adjuncţilor săi, printre care Sanyi.

Sanyi nu era un om guraliv şi în afară de asta, trăise mulţi ani într-o atmosferă de tăinuire, în care nimeni nu trebuia să ştie mai mult decât îi era necesar pentru a putea funcţiona efectiv. Ca

urmare, în genere se abţinea să discute problemele lui de serviciu cu mine. Uneori însă, mai ales de pe la mijlocul lui '51, îmi descria unele episoade. La vremea respectivă, nici el nici eu nu puteam vedea cum stăteau lucrurile în ansamblu şi care erau adevăratele forţe motrice la fel de limpede ca acum când mă uit în urmă; chiar şi aşa, pe măsură ce spre sfârşitul lui 1951 norii de furtună începeau să se adune, Sanyi mi-a spus odată că şi-ar fi putut scăpa pielea dacă ar fi acceptat o ofertă indirectă pe care i-o făcuse Gheorghiu-Dej – nu trebuia decât să consimtă să treacă în tabăra lui. Sanyi n-a fost însă dispus să facă asta, spre deosebire de marea majoritate a celor din anturajul lui Luca şi Pauker, care simţind dincotro bătea vântul, le-au întors prompt spatele. Cea mai spectaculoasă „năpârlire" a fost lovitura pe la spate pe care Anuţa Toma i-a dat-o Anei Pauker la începutul lui '52, când a trecut de partea lui Chişinevschi şi astfel a atacat-o „dinăuntru" pe Marea Doamnă pe care până atunci o idolatrizase.

Înainte să înceapă campania împotriva „deviaţioniştilor de dreapta", nici Sanyi nici eu nu ne aşteptam să fim arestaţi. Totuşi discutam între noi ce li se întâmpla celor suspectaţi de a fi călcat strâmb şi care erau arestaţi pentru investigaţii. Aveam părerea că, deşi puteau exista acuzaţii false şi arestări eronate, până la urmă adevărul ieşea întotdeauna la iveală. Ştiam că putea dura mult: ca în cazul lui Mihai Levente, fost ilegalist, iar după război secretar de stat la un minister, care fusese arestat în 1949 sub suspiciunea de a fi un agent al duşmanului. Fusese găsit nevinovat şi eliberat după doi ani. Sanyi mi-a mai spus şi că, pentru comuniştii arestaţi din greşeală, perioada de investigaţie era de obicei de ordinul a doi ani. Dar un om nevinovat, ne întrebam noi, putea fi oare condamnat? Procesul Rajk fusese corect şi nefalsificat, credeam noi, dar prin 1950 sau '51, a avut loc procesul lui Traicio Kostov, secretarul general al Partidului Comunist Bulgar, judecat la Sofia pentru troţkism, titoism şi colaborare cu agenţiile de spionaj occidentale. Conform actului de acuzare, Kostov mărturisise toate aceste fărădelegi şi făcuse depoziţii complete şi detaliate privind felul cum operase. Numeroşi martori au fost citaţi care au susţinut în cel mai mic amănunt acuzaţiile aduse. Dar la momentul culminant al procesului, când Kostov însuşi a fost citat pentru a depune mărturie,

acesta şi-a retras depoziţiile anterioare şi a negat totul. Presa comunistă n-a suflat o vorbă despre ce se întâmplase cu adevărat în sala tribunalului, iar transmisiunea radiofonică în direct a procesului a fost imediat întreruptă când Kostov a început să nege acuzaţiile aduse; dar cele două sau trei minute care totuşi s-au putut auzi din depoziţia lui au fost suficiente pentru a ne da o idee generală despre cele întâmplate. De aici, am tras amândoi concluzia că foarte probabil, acuzaţiile în baza cărora era judecat Kostov fuseseră plăsmuite.

Mai era şi cazul lui Pătrăşcanu, care fusese arestat în 1948. Încă nu avusese loc vreun proces, dar în noiembrie 1949 la o întrunire a Cominform-ului, Gheorghiu-Dej îl denunţase ca agent imperialist. Toată lumea aştepta consecinţele în forma unui proces public, dar acesta întârzia. În primăvara lui 1951, a fost arestat Emil Calmanovici, un renumit inginer constructor evreu, care în timpul războiului lucrase pentru partidul comunist şi îşi donase toată averea partidului. Cumnatul lui, Mirel Costea, membru marcant în Secţia de Cadre a Comitetului Central al partidului, s-a sinucis prin împuşcare o săptămână sau două mai târziu. Aceste evenimente erau alarmante, dar întrucât afacerea Pătrăşcanu se afla încă în stadiul de anchetă, nu puteam trage nici o concluzie fermă.

Am auzit de la Sanyi că una din cele mai eficace metode de a-i interoga pe comunişti consta în a face apel la loialitatea lor faţă de partid, la conştiinţa lor comunistă, pentru a le cere să-şi examineze toate faptele în lumina autocriticii. Am fost amândoi de acord că un asemenea apel era total nelalocul lui, şi că o dată ce un comunist era arestat şi anchetat de Securitate, avea tot dreptul să se apere. Locul autocriticii era în şedinţa de partid, nu în beciul Securităţii sau în camera de tortură.

În acest punct al descrierii mele a acestor evenimente şi împrejurări, se ridică o întrebare fundamentală: văzând bine abuzurile de putere care aveau loc, luptele intestine din partid şi guvern şi în general lipsa de principii care caracteriza conducerea de partid, cum se face că şi eu, şi Sanyi ne păstrasem „credinţa", convingerile comuniste? Căci fapt este că la acea dată amândoi continuam să credem în comunism. Lucrul nu e uşor de explicat, dar e un fenomen foarte răspândit. O convingere ideologică veritabilă, adânc înrădăcinată, nu se lasă uşor

destrămată de fapte concrete care par să o contrazică şi cu atât mai mult când e vorba de o convingere sau un punct de vedere absorbit în tinereţe şi pentru care ţi-ai jertfit libertatea şi ţi-ai riscat viaţa. În afară de asta, marxismul ca filozofie şi ca viziune generală a lumii e una; încercarea de a-l pune în practică, cu totul alteeva. Comunismul ca viitor al omenirii nu este neapărat acelaşi lucru cu realizarea lui primitivă într-o societate înapoiată cu o industrie şi o clasă muncitoare subdezvoltate. Totodată, mai trebuie spus că practic nu cunoşteam adevărul despre Uniunea Sovietică, despre care întreţineam multe iluzii bazate în principal pe extraordinara performanţă a Armatei Roşii şi a popoarelor sovietice în al doilea război mondial. Atribuiam cele mai multe anomalii din jurul meu slăbiciunii partidului din România. În fond, România nu avusese o revoluţie, iar partidul ei comunist avea tradiţii foarte firave. Comunismul era în esenţă o marfă de import în România. A durat mult până să ajung să fiu în stare să văd dincolo de aceste subterfugii mentale şi să reexaminez preceptele de bază ale marxismului, comunismului şi dreptăţii sociale faţă de valorile libertăţii şi democraţiei. Încă nu eram copt pentru o astfel de reevaluare din temelii a ceea ce forma axa însăşi a vieţii mele spirituale la vremea acestor evenimente.

La începutul lui martie 1952, Vasile Luca a fost acuzat de deviere de dreapta, exclus din Biroul Politic şi din Comitetul Central al Partidului şi demis din funcţia de ministru al Finanţelor. La scurt timp, Teohari Georgescu şi Ana Pauker au fost şi ei excluşi din Biroul Politic şi demişi din funcţiile lor din guvern. Cei trei – Luca, Georgescu şi Pauker – au fost înfieraţi ca formând grupul deviaţionist de dreapta din sânul partidului. A fost numit un nou ministru de Interne în persoana lui Alexandru Drăghici. Presupusa deviere de dreapta consta în favorizarea duşmanului de clasă şi încercarea de a încetini înaintarea partidului pe drumul transformării societăţii româneşti şi al conducerii ei spre socialism. Principalele acuzaţii erau dirijate împotriva lui Luca care chipurile favorizase ţărănimea înstărită prin impozite scăzute; încercase să încetinească procesul de colectivizare a agriculturii; se opusese reformei monetare; iar în practicarea acesteia favorizase din nou păturile înstărite ale societăţii. Aceste acuzaţii se bazau pe denaturări de fapte, interpretări tendenţioase şi uneori exagerări

ale unor greşeli efectiv comise. Adevărul e că, deşi fuseseră multe dezacorduri între conducătorii partidului pe marginea măsurilor specifice şi a tacticilor de adoptat, aceste deosebiri nu erau de tipul „dreapta sau stânga" şi nu ţineau de principii. De fapt, Luca nu avea o politică a lui specială, alta decât cea a partidului. Georgescu şi Pauker au fost acuzaţi că sprijiniseră politica de dreapta a lui Luca. În această alegaţie, adevărul se limita la faptul că cei doi nu erau de acord cu găsirea vreunei devieri şi se opuneau izolării şi condamnării lui Luca.

Simultan cu prăbuşirea lui Luca, Sanyi căzu şi el în dizgraţie, devenind obiectul unei investigaţii de partid. Am continuat să ne întâlnim aproape zilnic. Fusesem prieten cu Sanyi de un deceniu; doar lucrasem sub directa lui îndrumare în timpul războiului, în ilegalitate. Era un fapt notoriu că suntem apropiaţi şi n-am văzut vreo pricină să ne ascundem. Nu eram dispus nici să mă distanţez la exterior de Sanyi, cum era în genere obiceiul în cercurile de partid. De cum a apărut în presă primul comunicat referitor la Luca, Sanyi a devenit un paria: nimeni în afară de mine (şi firește de soţia lui) nu mai vorbea cu el. Când ne întâlneam, Sanyi se plângea că „investigaţia de partid" la care era supus era absolut ostilă şi lipsită de orice obiectivitate. Atmosfera era de aşa natură încât se aştepta să fie arestat. La sfârşitul lui martie, pe când cinam cu toţii la noi acasă, Sanyi a fost chemat de urgenţă prin telefon la Comitetul Central. Acolo a fost arestat, cum am aflat a doua zi de la Magda, care mi-a spus că Sanyi nu se întorsese acasă. Trei luni mai târziu, Magda a fost şi ea arestată. În august a fost arestat Luca.

Între timp la ministerul meu, zilele treceau într-o atmosferă din ce în ce mai încordată şi mai ostilă. În iunie am fost demis din funcţie sub acuzaţia că eram un element ostil care se infiltrase în Partidul Comunist şi reuşise să se ascundă sub masca unui expert tehnic folositor. La o şedinţă de partid ţinută la minister pe la mijlocul lui iunie pentru luarea în discuţie a devierii de dreapta, am fost atacat ca fiind una din încarnările ei locale. Acesta era un ritual asemănător cu un auto-da-fé din vremea Inchiziţiei. Era o execuţie politică publică. Toţi cei de faţă trebuiau să „critice" (adică, să atace cu ferocitate) victima, şi oricine refuza să urmeze regulile jocului avea de suferit consecinţele. Am avut doar o zi la dispoziţie ca să-mi avertizez

câţiva prieteni să nu cumva să încerce să-mi ia apărarea, fiindcă în faza la care ajunseseră lucrurile mie nu mi-ar fi fost de nici un folos, dar pentru ei ar fi fost foarte primejdios. Mi-aduc explicit aminte că am vorbit cu colegul meu de direcţie Bojan în acest sens. În urmă, am judecat luările de cuvânt de la şedinţă în felul următor: cei care nu făceau decât să regurgiteze acuzaţiile oficiale cu exact aceleaşi cuvinte erau în regulă, dar pe cei care încercau să fie originali şi fabricau acuzaţii proprii, întemeiate fie pe fapte decupate din context şi deformate, fie pe minciuni sadea, i-am considerat ostili. Şi au fost destule luările de cuvânt din această a doua categorie. Una din cele mai elaborate i-a aparţinut lui Bazil Şerban, adjunctul meu. Făcuse fapte de vitejie la viaţa lui – în războiul civil din Spania, în Rezistenţa franceză – şi când l-am întâlnit eu încă mai purta câteva gloanţe în trup. Dar la şedinţa aceea tot curajul i se evaporase complet, alungat pesemne de preocuparea lui de a se asigura că el va fi cel care-mi va lua locul, întrucât era clar că eu eram terminat. Dintr-o dată descoperise în mine duşmanul de clasă şi s-a străduit din răsputeri să coroboreze această descoperire cu diverse fapte pretinse sau deformate. M-a cuprins un dispreţ amestecat cu milă faţă de totala lui pierdere de demnitate.

După ce am fost dat afară din slujbă, mi s-a spus că trebuia de asemenea să mă mut din locuinţa pe care o ocupam. Ne-au fost arătate două apartamente, mult mai mici, ca alternativă, şi am avut norocul să găsim unul care nu era numai acceptabil, ci chiar plăcut. E-adevărat, era foarte mic: o cameră de zi, un dormitor, o bucătărie şi o baie. Dar era situat la ultimul etaj (cinci) al unui imobil elegant lângă Piaţa Stalin, pe Bulevardul Stalin la numărul 72, cu vedere către Parcul Stalin, şi avea două balcoane mari. Edith a luat-o pe Anna la Cluj şi a lăsat-o cu Klara şi Sándor pe timpul verii; apoi s-a înapoiat la Bucureşti şi ne-am mutat în noul nostru apartament. După câteva săptămâni fără lucru, mi s-a dat o slujbă de rutină într-o întreprindere, unde am început să lucrez pe 1 august. Edith şi cu mine discutasem posibilitatea arestării mele, fiindcă eram aproape de Sanyi, iar între timp soţia lui fusese şi ea arestată. Vroiam ca Edith să fie pregătită pentru o aşteptare îndelungată, aşa că i-am menţionat cazul lui Levente ca exemplu de un tovarăş care fusese arestat, ţinut doi ani, apoi găsit nevinovat şi eliberat. Pe atunci mai aveam încă un

pistol pe care-l dobândisem când locuiam în Cluj şi-l adusesem cu mine când m-am mutat la Bucureşti. Nu cerusem să mi se elibereze un permis şi mi s-a părut prudent să mă scap de el. I-am cerut lui Edith să-l ia în poşeta ei şi să-l arunce în lacul din apropiere când nu era nimeni în jur, ceea ce a şi făcut.

În noaptea de 12 spre 13 august, pe la două, soneria de la intrare sună insistent. M-am sculat şi am auzit ciocănituri în uşă: „Deschideţi, miliţia!" „Miliţia" era numele poliţiei, dar asta nu era poliţia. Trei securişti în civil aşteptau în faţa uşii înarmaţi cu un mandat de percheziţie. Le-am dat drumul în casă, iar ei m-au rugat să deschid şi uşa din spate, unde se găsea un al patrulea securist. Au făcut o percheziţie îndelungată şi meticuloasă şi au luat tot ce era scris şi toate fotografiile din casă. N-au fost grosolani. Pe masa din camera de zi era o fotografie a Annei făcută cu vreo două luni mai devreme, când împlinise doi ani, în care arăta deosebit de fermecătoare. Şeful grupului, un tânăr cu mustaţă, s-a uitat la poza Annei, a întrebat unde era copilul, şi la răspunsul meu că era la bunici, mi-a spus, „Cum puteţi să rezistaţi fără ea? Să am aşa un copil, n-aş putea sta fără ea nici o zi". Am ajuns să-mi aduc aminte de remarca aceasta de mai multe ori în cursul următorilor doi ani. După vreo două ore, la capătul cărora percheziţia fu conchisă, îmi arătară lucrurile pe care aveau să le ridice şi mă puseră să semnez lista acestora, zicând, „Am terminat".

După ce am semnat, conducătorul grupului se întoarse către mine şi zise, ca şi cum tocmai atunci i-ar fi venit în minte aşa, un gând de moment: „N-aţi vrea să vă îmbrăcaţi? Veniţi puţin cu noi".* (În engleză fraza sună stângaci; formula este echivalentă cu cea franţuzească *Vous venez un peu avec nous.*) Era o noapte fierbinte de august, dar mi-am pus cel mai călduros costum de haine, unul maro din lână englezească. Securistul m-a sfătuit să-mi iau şi un pulover. „Dar pijama?" a întrebat Edith. „N-o să aibă nevoie de aşa ceva", i-a răspuns omul, la care am văzut-o pe Edith întunecându-se şi mai mult la faţă. Era gata să izbucnească în plâns, şi tare aş fi vrut să pot face ceva s-o încurajez. În curând mi s-a ivit prilejul: conducătorul grupului sugeră că puteam să mănânc ceva dacă doream înainte de a

* În româneşte în text. (*n.tr.*)

pleca. Atunci m-am întors către Edith şi am rugat-o să-mi aducă tortul de ciocolată pe care-l făcuse cu câteva zile mai înainte. Mi l-a adus din frigider şi am mâncat două felii groase, făcând mare caz de cât de mult îmi plăceau. Am văzut că figura i s-a mai înseninat puţin. Am sărutat-o şi i-am spus ceva de genul, „Nu-ţi face griji. O să mă întorc". Apoi am plecat.

Trebuie că era de acum patru, patru şi jumătate dimineaţa. Am luat ascensorul până la parter. Am fost vârât pe bancheta din spate a unei maşini între doi din securiştii care mă arestaseră şi unul din ei mi-a acoperit ochii cu nişte ochelari de tablă, adică o pereche de ochelari care aveau tablă în loc de lentile şi de asemenea pe amândouă părţile, astfel încât nu puteam vedea unde sunt dus. Maşina a mers o vreme şi am avut impresia că se învârtea în cerc. Apoi ne-am oprit. Am fost scos din maşină şi condus în subsolul unei case; ochelarii mi-au fost scoşi şi mi s-a spus să stau jos pe pardoseala coridorului întunecos în care mă aflam. Acolo am petrecut restul nopţii. Dimineaţa mi s-au pus din nou ochelarii de tablă şi am fost condus într-o maşină. De data aceasta am mers vreo patruzeci de minute, iar din cauza ochelarilor, iarăşi nu aveam nici cea mai vagă idee unde eram dus. În sfârşit am ajuns în locul unde aveam să petrec destulă vreme de aci încolo. Maşina s-a oprit; am auzit o poartă grea deschizându-se, apoi închizându-se în spatele nostru. Aveam să aflu mai târziu – mult mai târziu – că ajunsesem la faimosul centru de anchetă numit Malmezon. Numele era derivat de la Malmaison, reşedinţa retrasă a lui Napoleon Bonaparte şi a Josephinei de Beauharnais lângă Paris.

De pe culmea societăţii în care trăisem, la vârsta de treizeci de ani am căzut în cel mai întunecat hău din oceanul vieţii.

Capitolul 9

MALMEZON I

Când am fost scos din maşină în dimineaţa zilei de 13 august 1952, purtând încă ochelarii, mă aflam în curtea închisorii. Nici atunci, nici mai târziu în cursul şederii mele îndelungate la Malmezon nu am văzut vreodată efectiv curtea. Am fost condus într-o clădire şi ochelarii de tablă mi-au fost scoşi. Mă aflam într-un birou de registratură unde mi-a fost trecut numele într-un catastif. Ceasul de mână, portofelul, stiloul, agenda telefonică, cureaua şi şireturile mi-au fost luate, precum şi conţinutul fiecărui buzunar, cu excepţia unei batiste. Mi s-au pus din nou ochelarii, după care am fost condus pe un coridor lung până într-o celulă, unde mi s-au scos ochelarii şi am fost lăsat singur.

Celula avea aproximativ doi metri şi jumătate pe patru şi jumătate, şi conţinea un pat, o măsuţă (de vreo şaizeci de centimetri pe şaptezeci şi cinci) şi un scaun, toate din lemn. Pe pat era o saltea de paie, iar pe masă o ceaşcă de tablă. Uşa, care era din lemn şi întărită cu oţel, se găsea pe una din laturile mici ale celulei. Era prevăzută cu o deschizătură de vreo zece centimetri pe treizeci, acoperită cu un oblon de fier ce putea fi deschis numai din afară; prin această ferestruică se distribuia hrana sau se puteau înmâna prizonierului alte obiecte de mici dimensiuni fără a se deschide uşa. Deasupra acestei ferestre metalice era un vizor, cu un diametru cam de un centimetru şi jumătate, acoperit pe din afară cu un capac metalic. Foarte sus deasupra uşii era un geam îngust care şi el se deschidea numai din afară. Cum geamul dădea pe coridor, care la rândul lui avea geamuri către exterior, în zilele senine lăsa să pătrundă un firişor de lumină naturală, deşi nici sursa de lumină şi nici vreun petic cât de mic

de cer nu puteau fi văzute din celulă. Pe jos celula era pardosită cu un soi de ciment; pereții erau din cărămidă. De tavan atârna un bec electric care nu se stingea niciodată, zi sau noapte.

Regulile închisorii erau următoarele. Aveai voie să te întinzi în pat și să dormi între orele zece seara și cinci dimineața. Începutul și sfârșitul perioadei de repaus erau semnalate prin bătăi răsunătoare în ușa fiecărei celule, administrate de un temnicer. După două-trei minute de la semnalul de trezire, temnicerul se asigura prin vizor că toată lumea s-a sculat, iar cei care încă nu se sculaseră aveau parte de tot soiul de neplăceri. În timpul zilei era strict interzis să te întinzi în pat. Se serveau trei mese pe zi prin ferestruica cu oblon de fier. Micul dejun consta într-un lichid negru la culoare care arăta a cafea, dar avea alt gust (probabil cicoare) și o bucată de pâine (de aproximativ 250 g) care trebuia să-ți ajungă toată ziua. La amiază se servea zeamă de orz sau crupe cu ceva legume prin ea și, o dată sau de două ori pe săptămână, urme de carne. Seara, din nou supă. Mesele erau servite în castroane de tablă; cafeaua era turnată în ceașca fiecărui prizonier. Pentru supă primeam o lingură de tablă, care era luată împreună cu castronul după fiecare masă. Acesta era regimul de hrană când am sosit eu în august 1952, dar în 1953 s-a înrăutățit sensibil: masa de prânz a fost eliminată iar cea de seară era servită mai devreme. Acest regim de două mese pe zi a ținut cam un an, după care s-a revenit la regimul de trei mese pe zi.

De trei ori pe zi, dimineața, după masa de prânz și după cină, ți se puneau ochelarii și erai dus la closet, o gaură în pardoseala de beton peste care se trăgea apa. Acolo trebuia să te ușurezi cu ușa deschisă, sub ochiul vigilent al temnicerului, în cel mult trei minute. Odată, mai întâi am rămas în picioare deasupra găurii și am urinat, după care mi-am dat seama că aveam nevoie să și defec. M-am întors, mi-am lăsat pantalonii în jos și m-am așezat pe vine deasupra găurii, dar temnicerul s-a rățoit la mine: „Trebuia să-ți faci amândouă treburile o dată!" Ți se dădea o bucată de hârtie igienică pe zi. O dată pe săptămână erai dus la un duș.

Nu era nimic de citit și nici de scris, exceptând hârtia și creionul pe care le primeai când vreun anchetator le poruncea special pentru tine ca să-ți scrii autobiografia sau vreo com-

pletare la ea. În aceste cazuri foile de hârtie erau numerotate şi trebuia să le înapoiezi pe toate, chiar pe cele nefolosite. Era strict interzis să vorbeşti tare, să cânţi şi să joci jocuri, să ciocăneşti în perete, sau să încerci în orice alt mod să comunici cu altă celulă, ca să nu mai vorbim de lumea din afară. Erai supravegheat continuu, zi şi noapte. Lungul coridor pe care erau înşiruite celulele era acoperit cu mochetă, iar temnicerul de serviciu purta papuci ca să nu poată fi auzit când se apropia de celulă pentru a trage cu ochiul prin vizor. Frecvenţa cu care ţi se uita în celulă mergea de la o dată pe minut sau la două minute până la o dată la şapte sau opt minute. Dacă erai prins cu ochii închişi, chiar dacă nu erai întins ci şedeai, temnicerul lovea în uşă să te trezească. Dacă recidivai, fie erai pedepsit să stai în picioare o oră, fie erai bătut. Noaptea, becul rămânea aprins şi nu aveai voie să-ţi acoperi ochii sau să-ţi vâri mâinile sub pătură. Temnicerul trebuia să-ţi poată vedea prin vizor ochii şi mâinile în tot timpul perioadei de repaus. Acestea erau precauţii luate împotriva încercărilor de sinucidere, în principal prin tăierea venelor – deşi, firesc, n-aveai cu ce să le tai. Temnicerul nu avea voie să poarte o conversaţie cu tine; în plus, nu avea voie să deschidă uşa celulei de unul singur, ci, dacă se ivea nevoia, trebuia să mai cheme un temnicer care să fie de faţă când se deschidea uşa. Prin urmare, era cu neputinţă să câştigi orice înrâurire asupra unui temnicer pentru a te folosi de el ca să stabileşti vreun contact cu lumea din afară sau cu ceilalţi prizonieri. Izolarea prizonierului era completă.

Aceste condiţii erau destul de aspre, dar nu erau nimic în comparaţie cu coşmarul interogatoriilor care au durat, în diverse reprize, săptămâni de-a rândul. Timp de aproape patru săptămâni după arestarea mea, în fiecare seară înaintea orei de culcare eram luat la interogatoriu şi nu eram adus înapoi în celulă decât cu un ceas înaintea orei de sculare. După o jumătate de oră sau în cel mai bun caz o oră de somn, eram silit să mă ridic şi să umblu prin celulă sau să stau în capul oaselor. Ori de câte ori mi se închideau ochii, eram trezit de loviturile în uşă, oră de oră, zi de zi. În primele două sau trei zile mi s-au dat hârtie şi creion ca să-mi scriu autobiografia cât puteam de amănunţit. Când terminam, creionul şi fiecare foaie de hârtie îmi erau luate, iar eu trebuia să rămân treaz.

Primul interogatoriu a început în ziua de după arestare. Uşa de la celula mea se deschise şi un gardian păşi înăuntru şi-mi spuse să mă ridic. Apoi îmi puse ochelarii de tablă şi mă conduse într-un birou în altă parte a clădirii. Simplul fapt de a fi condus, cu ochii legaţi, la interogatoriu şi de acolo înapoi în celulă era o experienţă de coşmar, prin care aveam să trec de sute de ori. Gardianul mă înşfăca de braţ şi mă împingea înainte cu viteză mare. Când ajungeam la un palier de scară, îmi dădea un avertisment scurt („Sus" sau „Jos") şi îmi încleşta şi mai puternic braţul. Cu toate astea, din când în când mă împiedicam şi uneori cădeam. Atunci eram ridicat de jos tot fără să mi se scoată ochelarii şi marşul se relua. Când gardianul ajungea la răspântia a două coridoare, se oprea şi-i dădea un semnal de avertizare celui care era de serviciu pe celălalt coridor, pentru a-i semnala că se apropie şi că nimeni nu trebuia să intre pe coridor dinspre celălalt capăt sau să deschidă vreo uşă până ce nu va fi trecut cu prizonierul lui. Semnalul de avertizare era o pocnitură din degete. Am auzit sunetul acesta de atâtea ori şi într-atât mi-a intrat în sânge încât cincisprezece ani mai târziu, la filmul *Doctorul Jivago*, când l-am auzit pe Evgraf, fratele comisar al protagonistului, pocnind din degete, m-au trecut fiori reci pe şira spinării. Scena mi-a confirmat ce ştiam dinainte, şi anume că temniţele Securităţii erau copiate fidel după Lubyanka şi alte modele ale NKVD-ului, cum era şi restul sistemului, inclusiv metodele de anchetă. Pocnetul din degete ca mijloc de comunicare între temniceri era o invenţie sovietică.

În camera de interogatoriu ochelarii mi-au fost scoşi, gardianul a plecat, şi m-am găsit în faţa unui locotenent de Securitate în uniformă. Era înalt, tânăr şi răuvoitor. Nu şi-a spus numele, nici atunci, nici mai târziu. Prima lui întrebare a fost de ce mă aflam aici. Când i-am spus că habar n-aveam şi că speram să aflu de la el răspunsul, se înfurie, ca şi cum aş fi spus vreo obrăznicie. Mă informă că eram unde eram ca să răspund la întrebări, nu ca să le pun. „Eu pun întrebările şi tu răspunzi la ele, nu invers!" ţipă el, după care mă întrebă din nou: „Ce crezi? De ce ai fost arestat?" Când am repetat că nu ştiu, a insistat că, şi dacă nu ştiam sigur, totuşi trebuia să am *cât de cât* o idee, trebuia să-mi fi închipuit *ceva* – deci, ce anume? Am spus că era clar că arestarea mea fusese o greşeală; mi-am închipuit că eram

suspectat de ceva, dar nu aveam nici o idee de ce anume. „Partidul nu greşeşte", mi-a zis locotenentul, „iar arestarea dumitale a fost ordonată de partid".

Anchetatorul mi-a ţinut atunci o cuvântare despre opţiunea fundamentală în faţa căreia mă găseam şi pe care a exprimat-o cam aşa: După ce multă vreme operasem într-ascuns, în sfârşit partidul dăduse peste informaţii amănunţite despre activităţile mele ostile şi periculoase; aceasta a fost împrejurarea care a condus la arestarea mea. Aveam de ales, prin urmare, între două variante: ori adoptam o atitudine ostilă faţă de partid şi de Securitate, care avea sarcina să execute politica partidului, aşa cum aveam se pare tendinţa să procedez; ori ieşeam în întâmpinarea partidului cu o mărturisire sinceră şi încercam să-l ajut să rezolve problemele create de mine şi de complicii mei. Prima variantă ducea la pierzanie – doar ştia partidul cum să se poarte cu duşmanii săi: îi distrugea. A doua variantă conţinea promisiunea unui tratament mai îngăduitor şi chiar o posibilă reabilitare. Locotenentul mai spuse că după ce voi fi condus înapoi în celula mea, voi primi hârtie şi creion pe care trebuia să le folosesc ca să-mi scriu autobiografia cu lux de amănunte, descriind în detaliu toate activităţile mele fără să las la o parte nimic însemnat. Această autobiografie va fi testul major al sincerităţii mele.

Înapoi în celulă, mi s-au dat creion şi un vraf de hârtii numerotate şi m-am apucat de scris. Am descris în amănunt cum am intrat în mişcare, cu cine am lucrat, ce am făcut în timpul războiului, perioada trăită în ilegalitate, arestarea mea în august 1944, tratamentul la care am fost supus şi comportamentul meu la DEF, sentinţa de paisprezece ani, detenţia, evadarea şi eliberarea. Am descris apoi activităţile mele de după război în Cluj, misiunea la Londra, expulzarea de la legaţie, întoarcerea la Bucureşti şi munca mea la Ministerul Afacerilor Externe.

Abia după asta a început cu adevărat interogatoriul meu. Absolut tot ce scrisesem a fost purecat şi pus la îndoială. Pentru aşa-zisa mea lipsă de sinceritate, am fost pedepsit cu interogatorii nocturne neîntrerupte, fără să mi se îngăduie să dorm în timpul zilei. În camera de interogatoriu eram ţinut în picioare, cu braţele ridicate vertical, până cădeam jos. De câte ori îmi lăsam braţele în jos, eram lovit cu mâna sau piciorul. Odată, stăteam în

picioare cu braţele ridicate, pe când anchetatorul studia un raport care, zicea el, conţinea adevărul despre activităţile mele, nu gogoşile pe care încercam eu să i le vând. Puse apoi raportul jos şi ieşi din cameră. Atunci, mi-am coborât braţele şi am făcut un pas către biroul lui, curios să văd ce conţinea acel „raport". Dar s-a dovedit a fi o capcană: de la prima mişcare schiţată spre biroul anchetatorului, acesta a revenit în cameră, m-a bruftuluit ţipând la mine şi mi-a aplicat în ceafă o lovitură de karate care aproape că m-a lăsat fără simţire. În ciuda durerii, mi-am dat seama de rostul scenetei petrecute. Locotenentul avea nevoie de o scuză ca să mă bată, lucru care pesemne nu era permis în mod obişnuit, cel puţin nu în acea fază a anchetei. Era însă permis să mă ţină toată noaptea la interogatoriu, lăsându-mi cel mult o oră de somn pe zi, timp de mai multe săptămâni la rând. Am suferit mai mult din cauza lipsei de somn decât din cauza durerii pricinuite de bătăile ocazionale. Firește, bătăi sistematice de soiul celor care-mi fuseseră administrate la DEF ar fi fost altă poveste.

La Securitate, se practica următoarea formă de anchetă: anchetatorul scria de mână întrebările puse şi răspunsurile primite, iar la sfârşitul fiecărui interogatoriu prizonierul trebuia să semneze fiecare pagină în parte. La început, anchetatorul meu a încercat să transcrie destul de liber răspunsurile mele, făcându-le mai pe gustul lui şi mai puţin pe al meu, dar, după ce am refuzat de mai multe ori să semnez paginile scrise de el, a înţeles că nu semnam nimic altceva decât exact ceea ce spusesem, oricât aş fi fost de epuizat sau de somnoros.

Tot ce mi se întâmplase în viaţă a fost pus sub semnul îndoielii. Activitatea mea ilegală, de pildă, era o poveste de adormit copiii pe care o născocisem ca să-mi creez credibilitate în partid. Am indicat numele celor care puteau confirma fiecare fapt descris de mine. Atunci, întreba ofiţerul, cum îmi explicam că în toamna lui 1943, când toţi comuniştii activi din Cluj au fost arestaţi, eu nu fusesem arestat? I-am explicat că la 1 octombrie 1943 am plecat de acasă pentru a mă ascunde sub o identitate falsă, întrucât atinsesem vârsta pentru satisfacerea serviciului militar şi ar fi trebuit să mă prezint la centrul de recrutare; ori nimeni din cei arestaţi în toamna lui '43 nu ştia unde mă ascund. Ca să vezi, comenta anchetatorul, te-ai dat la fund „tocmai la

timp". O lună mai târziu, continua el, ai pierdut legătura cu partidul (omul de legătură fiind Sanyi Jakab), dar dacă ar fi să dăm crezare poveştii dumitale, după câteva săptămâni ai izbutit să o restabileşti întâlnindu-l într-o seară întâmplător pe stradă. Asta pe când amândoi trăiaţi sub nume false şi ieşeaţi în oraş numai la nevoie, într-o localitate cu peste o sută de mii de locuitori! Drept cine îl luam eu pe anchetator, ca să-mi închipui că o să creadă asemenea baliverne? Nu era absolut ridicol? Cum întâlnirea noastră de atunci fusese într-adevăr unul din acele evenimente improbabile pentru care nu se poate găsi uşor o explicaţie, nu prea aveam ce să-i răspund în apărarea celor istorisite de mine, decât că erau adevărate. Nădăjduiam, totuşi, că întrebat la rândul lui despre acest episod, Sanyi va spune acelaşi lucru, ceea ce ar fi fost întrucâtva o confirmare.

Mai departe, anchetatorul m-a luat la întrebări privind comportamentul meu la DEF. Povestea mea cum că nu trădasem pe nimeni cu toate bătăile îngrozitoare, care învinseseră rezistenţa atâtor alţii mai breji ca mine, pur şi simplu nu era de crezut. „Nu eşti mătăluţă atât de tare", mi-a spus. „Noi ştim că fiii clasei muncitoare, care au crescut în condiţii vitrege şi s-au obişnuit de mici cu suferinţa, într-adevăr izbutesc uneori să se comporte eroic. Dar *dumneata*, cu originea dumitale burgheză?" Tot ce puteam spune era că majoritatea celor care lucraseră cu mine şi pe care DEF-ul a încercat să-i prindă prin mine au supravieţuit războiului şi puteau fi interogaţi: Mayer Hirsch (care după război îşi schimbase numele în Tibor Hida), György Havas, Misi Schnittländer (care mai târziu a devenit Mihai Sava), Galambos. Nici unul dintre ei nu a fost arestat, după cum nimeni altcineva nu a fost arestat prin mine. Cum discuţia aceasta a avut loc de nenumărate ori, iar eu eram nedormit şi iritat, odată n-am mai rezistat şi am zis, „Puneţi-mă la încercare, dacă nu mă credeţi".

„Vrei să spui că vrei să te batem cum te-au bătut ăia de la DEF?"

„Da", am răspuns, „dacă de asta aveţi nevoie ca să mă credeţi". N-au făcut-o – au întrebuinţat alte metode, cel puţin cu mine.

Următorul punct din biografia mea care a stârnit neîncredere a fost evadarea mea din transportul de evacuare a prizonierilor din închisoarea de la Komárom. „Mii de oameni au

fost împuşcaţi pe loc în toate teritoriile aflate sub ocupaţie germană când au încercat să evadeze din coloane de prizonieri aflate tot la fel în marş, iar dumnealui vine mie să-mi spună că a fost excepţia! Haida-de! Pesemne or fi uitat să tragă, nu?" Tot ce puteam spune era că nu fusesem singur, că tovarăşul meu Fekete trăia bine mersi la Budapesta şi putea să-mi verifice povestea în toate detaliile. Remarci de acest gen aveau darul să-l facă pe anchetator să aibă noi accese de furie. Cine eram eu să le dau lor lecţii ce să verifice şi pe cine să întrebe? Dacă era după mine, ar fi trebuit să întrerupă investigaţia şi să înceapă să alerge după tot felul de presupuşi martori, care să verifice toate basmele pe care le înşiram eu – păi, o armată întreagă de anchetatori nu le-ar ajunge pentru asta. Or să afle ei adevărul de la *mine*, chiar dacă trebuiau să-mi facă viaţa un infern ca să scoată de la mine ce le trebuia. „O să vină ea vremea când ai să ajungi să semnezi orice-ţi punem noi în faţă chiar fără să citeşti", mă asigura anchetatorul meu.

Curând ancheta s-a îndreptat spre Sanyi Jakab. Legătura mea foarte apropiată cu el, în special în perioada războiului pentru care Securitatea nu avea martori, trebuie să fi fost principalul motiv al arestării mele. „Spune-ne absolut tot despre relaţiile d-tale cu acest duşman al poporului". Am spus că Sanyi era prietenul meu cel mai bun, că fusese legătura mea de partid în perioada 1942-'44, şi că după război am rămas prieteni. Ce discutam noi doi? Multe lucruri: evenimente curente, lucruri care aveau loc în viaţa fiecăruia şi tot aşa. Îmi dădeam eu seama în ce tovărăşie mă plasam când vorbeam de Jakab ca de prietenul meu? Nu citisem materialele de partid în care se arăta că acesta era un duşman al clasei muncitoare? Îndrăzneam eu să pun la îndoială înţelepciunea partidului, judecata încercaţilor noştri conducători? Am spus că nu puneam la îndoială judecata nimănui; tot ce puteam spune era că în prezenţa mea Jakab se comportase întotdeauna ca un revoluţionar adevărat, şi, dacă într-adevăr era un duşman al poporului şi un trădător, reuşise de minune să-şi ascundă adevărata faţă, cel puţin faţă de mine care nu observasem niciodată la el un atare comportament. Auzind asta, anchetatorul meu îşi ieşea iarăşi din pepeni. Cum explicam faptul că în 1941, când toţi conducătorii partidului fuseseră arestaţi, Jakab, care era unul dintre ei, a scăpat nearestat? Ştiam câte ceva

despre treaba aceasta şi puteam s-o explic. În momentul când au început arestările, conducătorii partidului au fost avertizaţi, iar Jakab s-a dat la fund ascunzându-se sub o falsă identitate chiar din clipa când a auzit vestea. Alţii, ca Hillel Kohn, s-au dus mai întâi acasă ca să-şi ia rămas bun de la familii, unde bineînţeles că s-au trezit arestaţi. În afară de asta, Jakab nu fusese singurul rămas în libertate, au mai fost şi alţii, printre care Béla Józsa şi Ilona Hovány. Cum explicam faptul că în 1943 a scăpat din nou nearestat? Ei bine, nimeni din cei arestaţi nu ştia unde locuieşte, iar după începerea arestărilor, nu s-a mai dus la nici o întâlnire conspirativă. În sfârşit, cum îmi explicam faptul că dintre toţi activiştii de partid de frunte din Ardealul de Nord, Jakab era singurul care izbutise să scape nearestat până la sfârşitul războiului? Pe lângă explicaţiile pe care le-am dat deja pentru 1941 şi 1943, am spus, Jakab ar fi putut fi arestat după arestarea mea în 1944 numai dacă l-aş fi dat eu de gol, divulgând ora şi locul întâlnirii noastre, ceea ce n-am făcut; nimeni dintre cei care erau în legătură cu el la momentul acela nu mai era arestat. Ce ştiam despre sabotajul lui Jakab la Ministerul de Finanţe? Nu ştiam nimic despre aşa ceva; nu discutam de obicei activitatea lui profesională.

Schimbând de ton, anchetatorul a adoptat atunci o altă atitudine. Nu realizam chiar deloc în ce joc periculos intram? Existau dovezi de netăgăduit că Jakab lucrase pentru Gestapo în anii războiului. Poate că la vremea respectivă n-am ştiut lucrul ăsta, dar acum că îmi fusese dezvăluit, în loc să încerc să-l scot pe Jakab basma curată ar trebui să fac un efort serios să-mi aduc aminte elemente din comportamentul lui sau episoade din activitatea noastră care să coroboreze faptele deja cunoscute partidului. Dacă aveam să dau astfel o mână de ajutor partidului, cu siguranţă că asta va influenţa în bine propria mea situaţie. Nu dorea să-i dau un răspuns pe loc, ci îmi spuse să mă mai gândesc. I-am răspuns că n-aveam la ce să mă gândesc, fiindcă nu sesizasem niciodată vreun semn că Jakab ar fi fost altceva decât un revoluţionar. Dacă Securitatea deţinea probe contrarii, foarte bine; dar cu unul nu vedeam cum le-aş putea corobora. Din nou anchetatorul se lansă într-una din lungile lui diatribe împănate cu diverse ameninţări şi mă asigură că or să mă facă ei să plătesc pentru încăpăţânarea mea.

La un moment dat, am fost întrebat şi despre conversaţia mea cu Farchi după înapoierea acestuia din Coreea de Nord. Cine mi-a dat sarcina să-l interoghez pe Farchi, am fost întrebat, şi cui i-am raportat conversaţia noastră? Am explicat că am avut acea conversaţie cu Dr. Farchi din proprie iniţiativă şi n-am raportat-o nimănui. De ce mă interesa Coreea de Nord? Fiindcă era chestiunea cea mai arzătoare din perioada '50-'52, am răspuns. Cu toate astea, spuse anchetatorul, întrebările pe care i le pusesem lui Farchi erau ca şi copiate dintr-un manual de spionaj. Despre asta nu ştiam nimic, am spus. Atunci de ce, întreba el, îl luam drept un prost? Nu-mi dădeam seama că fusesem prins în flagrant? Ce rost mai avea să continui să neg evidenţa o dată ce fusesem prins? Şi tot aşa şi iar aşa. Îi spusesem soţiei mele ce-mi povestise Farchi despre Coreea de Nord? Nu. Dar prietenilor, în special lui Sanyi Jakab? Nu, nicidecum. (De fapt, se prea poate să-i fi spus ce era mai interesant din relatarea lui Farchi, dar m-am gândit că bietul meu prieten avea destule probleme şi fără asta.)

Interogatoriul meu era condus în fiecare noapte de acelaşi anchetator tânăr, ambiţios şi ostil. Dar de câteva ori în timpul sesiunilor noastre, un ofiţer superior de Securitate, un maior sau colonel în jur de cincizeci de ani, venea şi el în cameră şi rămânea vreo două ceasuri, deşi n-a stat niciodată la un interogatoriu de la cap la coadă. Rareori vorbea, iar când o făcea, mă sfătuia întotdeauna părinteşte să pun capăt comportamentului meu răuvoitor şi nechibzuit, şi în propriul meu interes să încep să cooperez cu investigaţia în curs, întrucât aceasta era singura atitudine care îmi oferea speranţa unei ieşiri din situaţia mea disperată. De fiecare dată când am auzit acest argument, din gura lui sau a altora înainte sau după el, am spus în esenţă acelaşi lucru: că eram gata să cooperez întru totul la stabilirea adevărului, scop în care dădusem şi dădeam cele mai detaliate informaţii cu putinţă, care din păcate nu erau verificate. Continuam să numesc martori, am zis, care puteau depune mărturie în sprijinul spuselor mele, dar anchetatorul meu, în loc să chestioneze martorii şi să verifice faptele declarate de mine, continua să mă trateze de mincinos şi să mă preseze să fac declaraţii neadevărate. Or lucrul acesta eu refuzam să-l fac. Nu-mi aduc aminte toate ameninţările care mi-au fost aruncate sau

împrejurările exacte în care erau proferate. Dar ţin minte că mi s-a explicat în repetate rânduri că din locul unde mă găseam, nu existau decât două ieşiri: ori în faţa plutonului de execuţie şi de acolo într-o groapă comună la cimitir; ori în faţa unui tribunal, pentru un proces urmat de o sentinţă a cărei durată şi modalitate (adică, puşcăria unde urma să fie executată) depindeau numai şi numai de atitudinea mea.

După douăzeci şi cinci sau douăzeci şi şapte de zile practic fără somn, eram într-o stare destul de jalnică: tremuram aproape tot timpul şi mi-era frig în ciuda căldurii de afară. Când trebuia să mănânc îmi venea să vomit, dar cu toate astea mă sileam să înghit mâncarea şi izbuteam să n-o dau afară. Mi-aminteam că în a doua zi de la arestarea mea, când fusesem scos la closet, am fost opriţi la capătul coridorului ca să lăsăm să treacă un alt gardian cu prizonierul lui. Ochelarii de pe nas nu-mi veneau perfect şi prin colţul de jos din stânga puteam distinge covorul pe care stăteam. Când celălalt gardian şi prizonierul lui au trecut prin faţa noastră, mi-am ridicat capul cât de mult am putut fără să atrag atenţia. Bineînţeles, n-am putut vedea faţa prizonierului, dar am văzut partea de jos a sacoului pe care-l purta. M-a trecut un fior: temperatura depăşea treizeci şi cinci de grade Celsius, eu eram numai în cămaşă şi tot muream de cald, în schimb acestui prizonier îi era destul de frig ca să-şi pună pe el sacoul. Ştiam din experienţa mea la DEF şi în închisoare că tortura prelungită, subnutriţia şi nesomnul te fac să-ţi fie frig, chiar atunci când nu e. Totuşi nu mi-aş fi închipuit că în mai puţin de o lună aveam să mă găsesc şi eu în aceeaşi stare.

Dintr-o dată, interogatoriul meu încetă. Ora de culcare m-a găsit în celula mea pentru prima dată în aproape o lună de zile şi de nopţi şi, Doamne, ce-am mai dormit până la cinci dimineaţa! Ziua următoare a trecut fără incident, deşi îmi era aproape la fel de somn în timpul zilei ca mai înainte; seara a trecut fără să fiu luat la interogatoriu şi am avut parte de o a doua noapte de somn neîntrerupt. Deja în a treia zi mă simţeam mult mai bine, iar în dimineaţa celei de-a patra sau a cincea zile, când lucrurile păreau să fi revenit aproape la normal, am început să-mi fac exerciţiile obişnuite de întreţinere. Deşi nu exista vreo regulă care să interzică explicit lucrul ăsta, am încercat din instinct să

mă ascund de ochiul temnicerului. După câteva zile, s-a dovedit că instinctul meu fusese sănătos: se pare că temnicerul mă zărise într-o zi exersând şi raportase faptul respectiv, aşa cum avea sarcina să raporteze tot ce observa despre fiecare prizonier.

Aşa încât am fost din nou luat la interogatoriu, unde m-am trezit în faţa aceluiaşi ofiţer care încheiase investigaţia mea cu o săptămână sau zece zile în urmă. Mi se adresă pe un ton ironic: „Aud că faci exerciţii de gimnastică... Încerci să-ţi menţii moralul? Ei bine, ascultă ce-ţi spun: am pus capăt interogatoriului dumitale pentru că noi am ajuns la concluzia că încă nu eşti copt ca să ne răspunzi la întrebări. Avem aici loc berechet unde să te ţinem şi avem şi timp să aşteptăm oricât până te răzgândeşti. Între timp nevasta dumitale, care a fost informată despre adevărata faţă a monstrului cu care s-a măritat, a intentat divorţ, pe care tribunalul o să i-l acorde din oficiu. Copilul o să-ţi fie crescut cu ajutorul statului şi în spirit cu adevărat comunist, iar de îndată ce va fi destul de mare să înţeleagă situaţia, o să-şi renege tatăl trădător. Cât despre dumneata, n-ai decât să putrezeşti aici până la sfârşitul zilelor, dacă aşa vrei. N-avem timp de pierdut cu cei de teapa ta; avem noi lucruri mai urgente de făcut. Dacă vreodată te răzgândeşti, spune-i gardianului, şi pe urmă, dac-om avea timp, o să stăm de vorbă şi cu tine". Cu asta, chemă gardianul şi mă trimise înapoi în celula mea.

Lucrurile spuse de anchetatorul meu păreau teribile, dar deja îmi dezvoltasem un reflex sănătos de a respinge automat tot ce spunea el ca fiind fals sau rău intenţionat. Aşa că n-am crezut un cuvânt din cele spuse despre Edith. Ca Edith să divorţeze de mine tocmai acum, când eram la ananghie, mi se părea de neconceput. Nu-i stătea în fire. Poate că peste cinci ani, dacă şi-ar fi dat seama că eu eram condamnat fără speranţă, s-ar fi hotărât în cele din urmă să înceapă o nouă viaţă pentru ea şi pentru copilul nostru. Dar cu siguranţă nu acum, nu astăzi şi nu mâine. Cât despre restul predicii, cum că Securitatea avea timp să aştepte să mă răzgândesc, ştiam că în bună măsură aşa era; dar în privinţa asta nu era nimic de făcut. Aşa încât am încercat să mă adun sufleteşte cât de bine puteam şi să mă pregătesc să rabd un timp îndelungat, probabil ani. Aveam însă pe undeva convingerea fermă că dacă nu mă dădeam bătut şi nu le furnizam muniţia de care aveau nevoie admiţând sau inventând lucruri pe

care nu le făcusem – cu alte cuvinte, dacă rezistam la presiuni şi susţineam adevărul – atunci, mai devreme sau mai ales mai târziu, pur şi simplu vor fi nevoiţi să-mi dea drumul. Aveam treizeci de ani când mi s-a întâmplat nenorocirea asta. Mă simţeam tânăr şi puternic; aveam conştiinţa curată şi moralul ridicat. Cel mai important lucru, îmi spuneam mereu, e să nu-i las să-mi frângă spiritul. Şi nutream speranţe de viitor, pentru că efectiv credeam că, dacă nu izbutesc să mă înfrângă, până la urmă nu vor avea ce-mi face. În lumina celor aflate mai târziu, convingerea aceasta era naivă. Lucrurile ar fi putut uşor lua o altă întorsătură, aş fi putut fi târât la proces, condamnat pe baza depoziţiilor altor persoane şi executat. Sau aş fi putut fi pur şi simplu împuşcat fără nici un proces, cum au păţit atâţia alţii. Ba mai mult, e foarte probabil că asta mi s-ar fi şi întâmplat dacă Tatăl Tuturor Popoarelor nu murea în martie 1953. Dar convingerea aceasta naivă a mea m-a ajutat cu siguranţă să-mi menţin moralul şi, în acest sens, se prea poate că mi-a salvat viaţa.

În cursul săptămânilor care au urmat, am încercat să găsesc diverse metode pentru a birui izolarea. Am decis că trebuia să-mi pun fizicul şi mintea la treabă. Pentru fizic, făceam în fiecare dimineaţă câte un sfert de oră de exerciţii şi la fiecare câteva ore, porneam în lungi plimbări prin celulă. Aceste promenade au devenit fezabile doar când mi-am dat seama că potrivindu-mi lungimea pasului astfel încât să fac un număr impar de paşi între pereţii celulei, puteam să alternez între o întoarcere la dreapta şi una la stânga. Înainte de asta, când făceam patru paşi într-o direcţie, o întoarcere, apoi patru paşi în cealaltă direcţie, iar o întoarcere, şi tot aşa, după câteva minute mă lua ameţeala, din cauză că mă întorceam mereu în aceeaşi direcţie. Pentru a mă întoarce alternativ la dreapta şi la stânga, trebuia să străbat distanţa dintre pereţi fie din trei, fie din cinci paşi. Făceam plimbări la trei paşi cu paşi mai mari şi la cinci paşi cu paşi mai mici, dar după această descoperire le-am evitat cu desăvârşire pe cele la patru paşi.

Pentru creier, am încercat să-mi inventez diverse exerciţii mintale. În fiecare dimineaţă, ţineam „cursuri" în care încercam să-mi aduc aminte tot ce învăţasem vreodată. Curând am descoperit că atunci când o bucată de vreme mă concentram sistematic asupra unui subiect, multe lucruri pe care nu mi le

aduceam aminte de la început îmi reveneau în memorie la a doua, a treia, sau a unsprezecea încercare. De exemplu, ţineam un curs de fizică, care la început era destul de jalnic, cu mari lacune. Pe măsură ce încercam să umplu aceste lacune, lucrurile începeau să reapară şi să se orânduiască de la sine, aşa încât după o vreme cursurile mele de fizică au devenit mult mai complete. Ţineam cursuri de matematică în care încercam să reproduc tehnici pe care le învăţasem şi să formulez şi rezolv probleme – toate astea aveau loc în capul meu, bineînţeles, fiindcă nu aveam nici cu nici pe ce scrie. Mi se dezvoltase un simţ al timpului – singurul „ceas" pe care-l aveam la dispoziţie era clinchetul de oale şi tacâmuri care anunţa prânzul şi cina, deşi în curând propriul meu stomac a devenit un ceas la fel de exact – şi îmi împărţeam perioadele dintre mese în trei sau patru cursuri diferite. Varietatea de materii îmi era necesară ca să nu obosesc prea tare. Aveam şi cursuri de literatură, în care îmi repovesteam câte un roman în cât mai multe amănunte reuşeam să-mi aduc aminte. Am încercat – fără prea mare succes – să-mi aduc aminte şi poezii care-mi plăcuseră. Aveam ore de limbi străine, în care purtam conversaţii cu mine însumi în engleză, rusă, franceză sau germană. Multe cuvinte pe care nu izbuteam să mi le amintesc de la început îmi veneau în minte pe urmă, după mai multe încercări.

De două sau trei ori pe săptămână, mergeam la „operă" sau la un concert. Mersul la operă însemna că mă concentram mai întâi pe uvertură, apoi încercam să refac din memorie actul întâi, actul doi, şi tot aşa. Această parte muzicală a programului meu nu era doar exerciţiu de memorie, ci şi un soi de distracţie. De pildă, încercând să refac Simfonia a noua de Beethoven, am retrăit experienţa primei mele audiţii a acestei piese (la un patefon) astfel încât m-am ales cu o seară foarte plăcută. Eram în stare să-mi reproduc câteva opere şi simfonii într-o măsură destul de mare, deşi niciodată complet; din altele am reuşit să reconstruiesc doar crâmpeie. Am descoperit că dacă, de pildă, lunea „mergeam" la *Faust* de Gounod (opera mea preferată) şi aceeaşi operă „se juca" din nou săptămâna următoare, al doilea „spectacol" era de cele mai multe ori mai complet decât primul. Firește, acest efect de acurateţe crescândă înceta după două sau trei „reluări".

M-am hotărât să încerc să joc şah. Cum era absolut interzis să joci orice fel de joc, trebuia s-o fac neobservat. Am păstrat o bucată de hârtie igienică, am scos un pai din saltea, l-am înmuiat în cafeaua de dimineaţă şi am trasat o tablă de şah, foarte palidă, de cinci centimetri pe cinci, pe hârtia igienică. Stăteam pe scaun cu faţa la uşă şi deci la vizor, puneam micuţa tablă de şah înaintea mea pe masă, iar în faţa ei ceaşca de tablă. În felul acesta, când temnicerul se uita prin vizor, tot ce putea să vadă era că stau liniştit la masă, cufundat în gândurile mele; vederea tablei de şah îi era complet blocată de ceaşca de tablă. Tocmai de aceea suprafaţa de joc trebuia să aibă dimensiuni atât de mici. Piesele de şah – minuscule – le-am confecţionat din firimituri de pâine luate din preţioasa mea raţie zilnică; negrele erau colorate cu cafea. Un pion avea cam doi, doi milimetri şi jumătate în înălţime şi tot atât în diametru; celelalte piese aveau acelaşi diametru, dar erau cam o dată şi jumătate mai înalte decât pionii. La şah e nevoie de doi jucători, dar se poate juca şi de unul singur. După ce m-am apucat de şah, am devenit un jucător atât de pasionat încât trebuia să fac un efort de voinţă ca să-mi impun limite şi să nu joc toată ziua, ci să îmi văd în continuare de „treabă", adică să merg şi la „cursuri".

E greu de închipuit cât de mititel era jocul meu de şah. Se făceau frecvent percheziţii inopinate şi extrem de amănunţite în celule. În cursul şederii mele la Malmezon, am avut parte de cinci asemenea percheziţii şi în nici una din ele şahul nu mi-a fost descoperit. Tabla de şah o ţineam pur şi simplu în buzunar ca pe bucata regulamentară de hârtie igienică din care era făcută; liniile trasate pe ea erau îndeajuns de palide ca să treacă neobservate dacă nu priveai atent şi nu ştiai ce cauţi. Piesele de şah le ţineam într-o batistă împăturită în maniera obişnuită. Odată un ofiţer aflat în inspecţie a ridicat batista ţinând-o de un colţ şi a scuturat-o ca să se asigure că nu era nimic ascuns în ea. Pionii şi celelalte piese erau atât de mici încât au fost luate pur şi simplu drept firimituri. Au căzut pe jos, unde câteva au fost sfărâmate fără intenţie sub cizmele ofiţerului. După inspecţie, am înlocuit cele câteva piese care fuseseră distruse şi totul a revenit la „normal".

Celula mea se găsea într-o clădire care nu putea fi prea departe de o stradă mare sau un bulevard, am conchis eu după

un timp. La începutul toamnei, când a început şcoala, auzeam uneori sunetul îndepărtat, aproape stins, al unui clopoţel, urmat de zgomotul făcut de copiii care dădeau buzna în curtea şcolii şi începeau să se joace. Totul era foarte îndepărtat şi înăbuşit şi nu mi-am dat seama de la început ce auzeam. De fapt, am izbutit pentru prima dată să interpretez corect cele auzite abia când am realizat că sunetul s-a repetat la interval de aproximativ un ceas, însemnând că o oră se terminase şi începea o nouă recreaţie. Acustica varia de la zi la zi şi spre iarnă sunetele au încetat, ferestrele de pe coridor rămânând acum mai mult închise, cu excepţia scurtelor perioade de aerisire. Alte semne de viaţă din afară care când şi când răzbăteau până în singurătatea mea stârnindu-mi vii emoţii erau scrâşnete care puteau veni de la câte un tramvai undeva la mare distanţă şi, de câteva ori, cântecul unor soldaţi în marş, din nou undeva departe. Soldaţii cântau ceva ce nu mai auzisem şi care-mi părea nespus de melodios. Cântecul lor mi-a făcut o plăcere atât de intensă – bineînţeles, nu puteam desluşi cuvintele – încât deşi nu l-am auzit decât câteva săptămâni în toamna lui 1952, mi s-a întipărit în memorie pentru totdeauna. Peste ani, când i-am fredonat melodia lui Edith, mi-a zis că auzise şi ea acest cântec, iar versurile sunau în parte cam aşa: „Când Lenin din cer ne priveşte…", ceea ce ne-a amuzat copios.

Spre sfârşit de toamnă în 1952, am avut o afecţiune urinară. Trebuia să urinez mai des de cele trei ori pe zi când eram scos la closet. Pentru a i te adresa temnicerului în orice problemă, trebuia să aştepţi până se apropia de celulă şi să ciocăneşti în uşă. Atunci temnicerul deschidea oblonul de metal şi te întreba ce vroiai. Prima oară când am cerut să fiu dus la closet, temnicerul s-a învoit şi, după ce m-a lăsat să aştept vreo zece minute, mi-a pus ochelarii şi m-a dus. Dar când am continuat să cer să urinez mai des, uneori temnicerii primeau şi uneori refuzau să mă scoată la closet. Refuzurile duceau la situaţii foarte penibile; după un timp, am început să bat în uşă cu toată puterea, faptă pentru care am fost mustrat aspru şi ameninţat cu bătaia. Cum nu puteam face faţă situaţiei, am cerut să fiu văzut de un medic şi i-am spus temnicerului că din acel moment, ori de câte ori refuza să mă scoată la closet, voi urina într-un colţ al celulei. Situaţia însă nu s-a schimbat până n-am început efectiv

s-o fac. Abia atunci – după ce bineînțeles am fost ocărât în fel și chip pentru mizeria din celulă – s-a arătat în sfârșit un medic care m-a examinat. N-a spus nimic, dar era clar că aveam o infecție urinară, și mi-a dat un medicament care m-a vindecat. Mi s-a dat cu ce să-mi fac curat în celulă și viața s-a întors la „normal".

Între prima anchetă la care am fost supus, care s-a încheiat în prima săptămână din septembrie, și cea de a doua, care a început în decembrie sau la 1 ianuarie, am stat aproape patru luni fără să vorbesc cu nimeni, cu excepția incidentului cu doctorul și cu alte două ocazii când am fost dus în camera de interogatoriu. Prima oară, pe la sfârșit de septembrie sau început de octombrie, m-am găsit în fața unui alt anchetator, tot un ofițer tânăr în uniformă, mult mai înalt decât primul. A fost și mult mai politicos și, după ce mi-a pus câteva întrebări preliminare despre relațiile mele cu Sanyi Jakab, s-a oprit la vizita mea la București din iunie 1948, când stătusem aproape două săptămâni cu Magda și Sanyi. Vroia să știe dacă el sau Magda îmi ceruse să duc ceva în Apus când mă întorceam la Londra. Am spus că nu. Anchetatorul a sugerat că poate uitasem, fiind vorba de un lucru mic. Cu toate astea, era important să-mi aduc aminte pentru ca faptele să iasă la lumină. Mi-am examinat din nou memoria, dar tot nu-mi aminteam de nimic. Atunci m-a întrebat dacă știam că Magda are o soră la Paris, și am răspuns că știam, cum să nu. Nu mă rugase cumva Magda să-i duc ceva surorii ei, un mic dar, o tabacheră? Atunci mi-am adus aminte că într-adevăr așa fusese. Nu era o tabacheră din aur? Ba da, era. Și după aceea ce s-a întâmplat? I-am dat tabachera surorii Magdei la Paris, am răspuns, o dată cu salutări și urări de bine din partea Magdei.

În mod oficial, scoaterea sau expedierea de metale prețioase din țară era un delict, iar tabachera de aur cu pricina era făcută dintr-un metal prețios. Dar era clar că infracțiunea comisă era una măruntă, pe care orice diplomat și orice călător ar fi putut-o comite, și nu i-am luat-o în nume de rău Magdei pentru că nu încercase s-o ascundă. În fond, miza era mult mai mare și foarte probabil Magda voise să-și dovedească sinceritatea, astfel încât să fie crezută și în alte privințe, mai importante. N-am avut nici cea mai mică ezitare să admit că luasem tabachera de la Magda și i-o dădusem surorii ei: știam bine că

nu pentru asta încerca Securitatea să mă incrimineze. Pe urmă, anchetatorul m-a întrebat cine mai era de faţă când Magda îmi dăduse tabachera pentru sora ei. Nimeni, din câte-mi aminteam, am spus. Dar anchetatorul a insistat: „Încearcă să-ţi aminteşti cine mai era de faţă; e important". Am încercat să-mi aduc aminte dacă Sanyi era prezent. Parcă nu; conversaţia mea cu Magda avusese loc ziua, dacă ţineam bine minte, când Sanyi era la serviciu. Atunci anchetatorul m-a întrebat, ca şi cum ar fi vrut să mă ajute să-mi aduc aminte, dacă familia Jakab avea o fată în casă. Da, am zis, aveau o slujnică pe nume Ágі. Nu era Ágі de faţă când Magda îmi dăduse tabachera? Se poate să fi fost, am răspuns, fiindcă în timpul conversaţiei mele cu Magda, ca umbla de ici colo prin casă, iar uşile erau deschise. Anchetatorul încerca să mă facă să afirm clar că Ágі fusese de faţă, dar efectiv nu-mi aduceam aminte şi am refuzat să mă clintesc din această poziţie. Asta l-a nemulţumit, dar până la urmă mi-a dat la semnat raportul interogatoriului. Acesta reproducea declaraţiile mele mai mult sau mai puţin exact şi l-am semnat. Cu asta, interogatoriul respectiv a luat sfârşit şi am fost trimis înapoi în celula mea.

Două sau trei zile mai târziu, am fost luat din nou la interogatoriu de acelaşi anchetator care, spre marea mea surprindere, m-a confruntat cu Magda Jakab. Am fost întrebaţi amândoi cine era celălalt şi ne-am declarat reciproc numele. Magda era foarte trasă la faţă şi-mi închipui că nici eu nu arătam mai bine. Mi-a zâmbit cu o expresie care vroia să spună: „Uite unde-am ajuns". Anchetatorul mi-a cerut să repet ce-i spusesem deunăzi despre tabachera de aur. Am repetat cele declarate mai înainte. Atunci a întrebat-o pe Magda dacă *acum* îşi aducea aminte. Am înţeles atunci imediat de ce insistase atât de mult să ştie sigur dacă Ágі era de faţă când Magda îmi dăduse tabachera: de la Ágі aflaseră ei, şi nu de la Magda, despre tabacheră, iar eu trebuia să confirm prezenţa slujnicei pentru ca declaraţia mea să coincidă cu a ei. M-am simţit groaznic pentru că am afirmat ceva ce Magda, dintr-un motiv sau altul, nega, foarte posibil ca să mă protejeze pe mine de consecinţele comiterii unui delict întrucât îi dusesem acel cadou surorii ei. Şi într-adevăr, când fu întrebată ce avea de zis la cele spuse de mine, Magda, nevrând evident ca revenind asupra declaraţiei ei anterioare să-şi piardă credibilitatea, răspunse că pur şi simplu nu-şi

aducea aminte să-mi fi dat o tabacheră pentru sora ei. La asta, anchetatorul i se adresă grosolan, răstindu-se la ea, „Ce fel de atitudine e asta? Nu ţi-e ruşine? Prietenul cel mai bun al bărbatului tău îţi spune că tu l-ai rugat să-i ducă un mic cadou surorii tale, dar tu, nerușinată ce eşti, zici că nu-i aşa! Păi, cum vrei să te credem despre alte lucruri, când nici despre un fleac ca ăsta nu eşti în stare să ne spui adevărul?!“ Abia acum am înţeles scopul întregului exerciţiu: s-o umilească pe Magda, s-o facă să se contrazică cu un prieten ca s-o vâre în încurcătură, şi să se simtă vinovată şi ruşinată pentru că minţise. Mă simţeam groaznic pentru că mă lăsasem târât în această situaţie. Capul îmi fierbea încercând să găsesc ceva de spus care să uşureze situaţia Magdei. O dată ce am admis că remisesem tabachera, n-aveam cum să neg şi să mă fac crezut. Încercarea n-ar fi avut nici un rost.

Anchetatorul s-a întors atunci către mine şi m-a întrebat cu emfază: „Ei bine, domnule Balaş, ce spui despre atitudinea prietenei d-tale Magda?“ Faptul că-mi spusese „domnule Balaş“ în loc de „trădător mizerabil“ sau altceva de acest gen m-a făcut să mă simt de două ori mai vinovat pentru că mă lăsasem folosit de Securitate. Aşa că drept răspuns la întrebarea lui, i-am spus exact contrariul a ce vroia el să audă. Era foarte posibil, i-am argumentat, ca Magda să fi uitat pur şi simplu acest episod insignifiant. În fond se întâmplase acum patru ani şi jumătate şi era ceva atât de mărunt. O tabacheră era un cadou foarte uzual. Aceasta n-avea nimic special, pe cât ţineam eu minte; nici măcar nu era inscripţionată cu vreun nume, iar discuţia noastră nu avusese nimic memorabil. Aşa încât, am zis, nu vedeam ce importanţă avea dacă Magda îşi amintea sau nu de acest episod. Pe când vorbeam, faţa anchetatorului deveni stacojie. M-am întors pe jumătate către Magda, pentru a-i da sentimentul că eram de aceeaşi parte a baricadei, că în ciuda confruntării noastre şi a faptului că nu ne aminteam la fel acest incident minor, eu nu eram în cârdăşie cu torţionarii ei. Anchetatorul a încercat să mă întrerupă de câteva ori şi în cele din urmă a zbierat la mine (ceea ce mi-a plăcut mult mai mult decât onctuosul „domnule Balaş“). S-a ridicat din scaun, mi-a dat la semnat procesul verbal al confruntării şi s-a descotorosit de mine în cel mai scurt timp, chemând gardianul să mă ducă înapoi în celulă. Un lucru

mai trebuie totuşi să adaug la această poveste: Ági, slujnica familiei Jakab, care cine ştie din ce motiv povestise Securităţii despre tabachera trimisă de Magda surorii sale, ulterior s-a dovedit foarte cumsecade faţă de foştii ei patroni: l-a luat la ea pe băieţelul de cinci ani al Magdei şi-al lui Sanyi şi l-a adăpostit timp de multe luni.

După aceste două sesiuni, nu l-am revăzut niciodată pe anchetatorul care le regizase. Nu se ocupa de cazul meu, se pare: îl interesase să organizeze confruntarea Magdei cu mine doar pentru a-i afecta ei comportamentul. Nu l-am mai revăzut nici pe primul meu anchetator, care trebuie că-şi terminase ancheta în coadă de peşte, fără date „pozitive"; probabil de aceea cazul meu i-a fost luat. Abia trei sau patru luni mai târziu, în timpul iernii, am fost luat din nou la interogatoriu, de data aceasta de un nou anchetator. Spre deosebire de ceilalţi doi, acesta nu era tânăr: trebuie să fi fost un om înspre cincizeci de ani. De asemenea, după cum se purta şi cum vorbea, am dedus că era un fost muncitor recrutat din hala uzinei spre a da o mână de ajutor partidului la punerea în aplicare a dictaturii proletariatului, întărind rândurile Securităţii. A început prin a se interesa de sănătatea mea şi m-a întrebat cum mă simţeam după cinci luni de detenţie. I-am spus că acum câteva săptămâni avusesem o infecţie urinară care fusese tratată, iar în afară de asta, eram bine, mulţumesc de întrebare. Aveam să mă plâng de ceva? De un singur lucru, am spus, şi anume că eram ţinut la închisoare fără motiv, în vreme ce cazul meu nu era cercetat, depoziţiile mele nu erau verificate, iar persoanele care puteau confirma spusele mele nu erau chestionate. Ca urmare, eu continuam să lâncezesc în celulă. Anchetatorul a părut surprins de răspunsul meu. De ce, m-a întrebat el, credeam eu că declaraţiile mele nu erau verificate? Cine-mi spusese aşa ceva? Nu trebuia să-mi spună nimeni, am zis eu. Dacă Securitatea ar fi chestionat persoanele numite de mine, ar fi aflat că spuneam adevărul şi mi-ar fi dat drumul.

Îmi spuse atunci că el era noul meu anchetator; tocmai fusese însărcinat cu rezolvarea cazului meu şi îmi studiase voluminosul dosar. Avea să ia toată investigaţia de la capăt, mai spuse, începând de la zero, şi mă sfătuia să cooperez. Mă asigură că Securitatea avea mult mai multe informaţii despre mine decât îmi închipuiam eu, că cei numiţi de mine fuseseră interogaţi ca

şi alţii pe care nu-i numisem, şi că ştiau totul despre mine. Metoda lor consta însă în a nu-mi spune ce ştiau, ci în a mă lăsa pe mine să vorbesc primul; în felul acesta, îşi puteau da seama dacă eram sau nu sincer. Cât timp mai rămânea un singur fapt cunoscut de ei, dar nespus de mine, asta dovedea că tot nu eram hotărât să le spun tot adevărul. În această competiţie între ei şi mine, timpul era de partea lor, pentru că ei nu aveau nici o grabă şi puteau să aştepte oricât până ce aveam eu să mă hotărăsc să fiu complet deschis.

Din nou mă întrebă cum mă simţeam şi dacă aveam vreo nemulţumire privind condiţiile mele de trai, respectiv hrana, celula, aerul, orele de odihnă. Toate aceste condiţii se puteau schimba, dacă vroiam: puteam să primesc zilnic un pahar de lapte; puteam să fiu scos în fiecare zi la o plimbare de o jumătate de oră în curtea închisorii; puteam beneficia în fiecare zi de un ceas de odihnă sau de somn după masa de prânz; în sfârşit, puteam primi cărţi de citit. Totul depindea de mine. De ce nu mă gândeam la toate astea şi nu începeam să cooperez cu investigaţia? I-am mulţumit pentru bunele intenţii şi i-am explicat că aveam toate motivele să cooperez la stabilirea adevărului despre activităţile mele, fiindcă nu aveam nimic de ascuns şi, cu cât adevărul ieşea la iveală mai repede, cu atât aveam să fiu eliberat mai curând. Dar atunci când mi se cerea să admit lucruri pe care nu le făcusem, evident că nu puteam consimţi. Anchetatorul meu contracară zicând că înţelegeam prea simplist noţiunea de „adevăr". Nu exista un adevăr *unic*; existau *multe* adevăruri. Ce adevăr intenţionam eu să susţin? Pe cel al partidului sau pe cel al duşmanilor săi? I-am spus că regret, dar rămân prizonierul noţiunii mele simpliste de adevăr: eu nu ştiam decât de unul singur.

Am început să trecem în revistă viaţa mea, în mod şi mai detaliat decât în prima investigaţie. Nu era nici o grabă; s-a ţipat la mine mult mai puţin decât în cursul precedentei sesiuni de anchetă; şi n-a trebuit să stau în picioare ceasuri în şir cu braţele ridicate. Au fost multe nopţi nedormite, dar de obicei îmi rămâneau trei sau patru ore de somn pe noapte, nu ca prima dată. Mi s-au pus din nou aceleaşi întrebări la care dădeam aceleaşi răspunsuri ca la prima investigaţie, dar ori de câte ori începeam să răspund cu, „Aşa cum am spus şi când am fost întrebat despre asta prima dată...", anchetatorul se enerva şi mă întrerupea cu

„Nu mă interesează ce-ai fost întrebat înainte şi ce răspunsuri ai dat atunci. Asta e o nouă investigaţie şi pornim de la zero". Din iritarea lui, deduceam că îl îngrijora faptul că-mi aduceam aminte ce spusesem înainte. Se presupunea, bănuiesc, că nu trebuie să-ţi aduci aminte; trebuia să fii îndeajuns de zăpăcit de interogatoriile nocturne continue şi de lipsa cronică de somn ca să uiţi ce vei fi spunând şi ce nu. Am învăţat repede această regulă de joc şi n-am mai dat nici un semn că-mi aduceam aminte ce spusesem înainte, repetând aşadar aceleaşi vechi răspunsuri ca şi cum ar fi fost noi.

Interogatoriile n-au dat nici un rezultat. Anchetatorul avea sentimentul că rămânea cu mâinile goale la capătul fiecărei sesiuni şi nu-şi ascundea frustrarea din această cauză. „Nu faci nici un efort să ne ajuţi în investigaţia noastră", îmi reproşa. „Nu faci decât să încerci să mă convingi, să ne convingi pe noi, de felul d-tale de a vedea lucrurile. N-o să-ţi meargă, să ştii". De câteva ori, a încercat să-mi submineze poziţia de la temelie. „Susţii că eşti comunist", zicea, „dar cum să fi fost d-ta vreodată comunist? Te-ai înscris doar în partid, dar din alt motiv. Partidul Comunist e un partid al clasei muncitoare. Ce-ai d-ta în comun cu clasa muncitoare? Cum poţi susţine că eşti comunist când tatăl a fost la un moment dat bancher, pe urmă negustor, iar bunicul a fost moşier?" I-am reamintit că Marx însuşi nu fusese tocmai un fiu al clasei muncitoare, iar prietenul său Engels era patronul unei fabrici măricele unde lucrau câteva sute de muncitori.

„Hai să fim serioşi", spunea atunci anchetatorul meu. „Lasă-mă cu poveştile astea: sigur, ăia au fost oameni mari, dar au fost oameni de ştiinţă, filozofi, oameni de idei. Dacă le-ar fi trecut prin cap că în urma acestor idei ale lor îşi vor pierde privilegiile şi fabricile, fii sigur că s-ar fi răzgândit". Cum anchetatorul nu consemna aceste panseuri originale în raportul pe care trebuia să-l semnez la sfârşitul fiecărui interogatoriu, mă tem că am fost singurul auditor (captiv) al acestor adânci revelaţii filozofice. Trebuie să admit că asupra acestor puncte nu l-am contrazis. În schimb, în acuzaţia cum că încercam să-l convertesc la punctul meu de vedere, mi se părea că aud un ecou al criticilor pe care poate că el însuşi le primea, în sensul că prea se lăsa uneori captivat de argumentele mele seducătoare. Între timp, cum lungile noastre sesiuni continuau să nu producă rezultate tangi-

bile – rapoarte de multe pagini erau semnate în fiecare noapte, dar nici unul „cu folos" – anchetatorul meu nu putea sau nu vroia să-mi acorde nici unul din acele privilegii pe care mi le descrisese la început cu atâtea amănunte.

Spre sfârşitul „stagiului" său, pe la mijlocul lui martie, anchetatorul începu să mă preseze să-i dau numele persoanelor întâlnite în Anglia. I-am dat toate numele pe care mi le-am putut aduce aminte – şi au fost destule – descriindu-i totodată ocaziile în care făcusem cunoştinţă cu respectivii şi schiţând cele discutate. Dacă nu-mi aduceam aminte despre ce discutasem, se întorcea iarăşi şi iarăşi la numele respectiv până ce în final mă săturam şi-i spuneam că discutasem despre sănătatea soţiei, despre vreme şi – asta trebuia să fie întotdeauna parte integrantă din lista subiectelor discutate – despre nimic altceva. „Eşti sigur că n-aţi discutat despre nimic altceva?"

„Da, sunt foarte sigur", răspundeam. Alternativa care era mai pe gustul meu – „S-ar putea să fi discutat şi despre altceva, dar trebuie că au fost lucruri nesemnificative fiindcă nu-mi aduc aminte de ele" – nu ţinea niciodată; aşa că după un timp, am renunţat şi m-am adaptat stilului simplu, neted şi categoric care le era pe plac, fireşte afară de cazul în care era vorba de ceva important.

Un astfel de caz s-a ivit curând, la întrebarea, „Ai cunoscut vreodată un anume Mr. Thompson?"

La care am răspuns „Nu, din câte îmi aduc aminte".

„Gândeşte-te bine şi răspunde la întrebare: Ai întâlnit vreodată sau nu pe cineva cu numele de Thompson?"

„Nu-mi aduc aminte să fi întâlnit vreo persoană cu numele ăsta", am răspuns, „dar trebuie să vă gândiţi că fiind diplomat, am întâlnit sute de oameni, iar numele de Thompson e la fel de răspândit în Anglia cum e Ionescu în România. Prin urmare, e foarte posibil ca un Domn Thompson să se fi aflat printre invitaţii la vreuna din recepţiile la care am luat parte, iar eu să-l fi întâlnit, chiar dacă nu-mi aduc aminte".

Nu numai că anchetatorul a fost total nemulţumit de răspunsul meu, ci l-a luat drept o încercare „diplomatică" din parte-mi de a mă fofila pentru a evita să dau un răspuns limpede la întrebare. S-a înfuriat şi s-a răstit la mine: „Trebuie să răspunzi da sau nu. Dacă nu-ţi aminteşti, gândeşte-te până-ţi vei aminti.

Dar trebuie să ne spui unde şi când l-ai întâlnit pe Mr. Thompson şi ce ai discutat cu el".

În cele din urmă ne-am oprit la următorul răspuns (în linii mari): „În cursul şederii mele în Anglia, nu am cunoscut niciodată şi nu am discutat niciodată cu nimeni care să se numească Thompson, decât cel mult într-un grup mare de persoane, la una din recepţiile la care am participat împreună cu mulţi alţii, ale căror nume nu mi le mai aduc aminte". N-a fost pe placul securistului, dar nu m-am urnit de pe această poziţie – şi lucrurile au rămas aici.

Mai departe, îmi puse următoarea întrebare: „Zici că nu l-ai cunoscut pe Mr. Thompson. Atunci cum îl chema pe agentul de spionaj cu care erai în contact la Londra?" Am răspuns clar şi limpede că n-am avut contact cu nici un agent şi nici o agenţie de spionaj, nici la Londra, nici altundeva, niciodată în viaţa mea. Sosi atunci următoarea întrebare: „Ai fost vreodată pe o stradă numită Park Lane?" Numele era pronunţat cum se scrie, adică [la:ne], şi era vorba despre bulevardul care mărgineşte Hyde Park, în centrul Londrei. „Da", am spus. S-a luminat la faţă şi s-a lăsat pe spate în scaun. „Deci, până la urmă, te-ai decis să vorbeşti. Foarte bine – nu e niciodată prea târziu. Spune-mi atunci, ce s-a întâmplat la întâlnirea de pe Park Lane, cine a fost de faţă, şi dacă-ţi aduci aminte dă-mi numărul imobilului, sau o descriere a lui, şi data întâlnirii".

De data asta mi-a fost uşor să-i răspund – puteam da un răspuns simplu, clar şi categoric, deşi nu cel dorit de anchetator. „Nu am fost niciodată la vreo întâlnire pe Park Lane şi n-am vizitat niciodată pe nimeni pe strada aceea".

Anchetatorul a revenit la acest subiect de mai multe ori sub diferite forme. Mă punea să descriu diverse ocazii în care trecusem pe Park Lane, ca şi cum faptul că spuneam că am traversat Park Lane în drum către un cinematograf sau vreo manifestare în Hyde Park putea fi luat drept o recunoaştere parţială din partea mea. Încă nu eram gata să admit că participasem la întâlniri conspirative pe Park Lane, dar iată că deja eram silit să admit că nu eram un vizitator atât de rar al acelui cuibuşor de crime care era Park Lane. Numele lui Thompson era de fiecare dată pomenit şi el: cum arăta acest Mr. Thompson, chiar dacă nu-mi aduceam aminte exact ce discutasem cu el? Ce statură

avea, ce înfăţişare şi, mai ales, ce sarcini îmi încredinţase? Fii sigur, îmi spunea, cu timpul ai să-ţi aduci aminte toate astea şi multe altele pe care va trebui să le spui singur, fără să fii întrebat, ca să-ţi dovedeşti sinceritatea.

Înainte să fie pusă pe tapet însă povestea asta cu spionajul, în prima săptămână din martie 1953, mai precis pe 5 martie, s-a întâmplat ceva ieşit din comun în timp ce mă plimbam ca de obicei prin celula mea. Şi fiindcă veni vorba, trebuie să spun că de la bun început am făcut un efort conştient să nu pierd socoteala şi să ştiu ce dată e. Din cauza multelor nopţi nedormite, mi-am dat seama ce uşor era să pierzi şirul. Aşa că în fiecare dimineaţă la sculare îmi făcusem un obicei să „rup o filă din calendar". Totodată, pentru mai multă siguranţă, la prânz zgâriam cu lingura de tablă câte o liniuţă pe perete, într-un ungher neobservat. În felul acesta am ştiut tot timpul ce dată era.

Pe 5 martie 1953, pe la opt sau nouă dimineaţa, în liniştea celulei mele am auzit ceva ce suna ca o salvă de artilerie undeva la mare distanţă. Distanţa era poate o iluzie creată de faptul că între celula mea şi lumea de afară erau mai multe rânduri de pereţi şi geamuri, şi cum la începutul lui martie e încă iarnă, ferestrele exterioare erau închise. Când am auzit prima salvă, n-am fost sigur – era destul de înăbuşită şi dacă n-ar fi fost perfectă liniştе unde mă aflam n-aş fi auzit-o – dar am ciulit urechile cât de bine am putut. A urmat o a doua salvă, apoi a treia şi a patra, toate la intervale regulate. Am început să le număr şi când s-au oprit la douăzeci şi unu n-am mai avut nici o îndoială: auzisem un omagiu militar constând în douăzeci şi unu de salve de artilerie. Imediat mi-am adus aminte două lucruri: un film de război sovietic, în care la 9 mai 1945, Ziua Victoriei, capitularea germană era anunţată cu douăzeci şi unu de salve de tun; şi descrierea morţii lui Lenin în biblia partidului, *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*: toată naţiunea jelea şi era în doliu, iar tragicul eveniment a fost marcat cu douăzeci şi unu de salve de artilerie. Aşadar, asta era: murise ori Stalin, ori Gheorghiu-Dej. Ţinând cont de ilustrul precedent stabilit în biblia partidului, nimeni n-ar fi îndrăznit să tragă douăzeci şi unu de salve de tun pentru orice sau oricine altcineva decât supremul conducător, fie al P.C.U.S., fie al P.M.R. Am simţit instinctiv că se întâmplase un lucru foarte important, deşi trebuie să recunosc

că n-am realizat ce enormă importanță avea moartea lui Stalin pentru soarta atâtor oameni, printre care și a mea. Știam desigur că stilul de conducere al lui Stalin purta amprenta personalității lui, dar încă îl percepeam ca pe comandantul suprem al unei mașini solid construite și bine unse – aparatul de partid – a cărei funcționare era dirijată de reguli ferme și bine gândite, și care nu putea fi afectată decât în detalii de trecerea comenzii în mâna altcuiva. Bineînțeles, în privința asta mă înșelam total. În orice caz, am continuat să aștept un semn din care să pot deduce care din cele două evenimente avusese loc, dar în zadar: nimic nu s-a schimbat în rutina mea zilnică. Nu aveam să aflu decât un an și jumătate mai târziu.

*
* *

Interogatoriile deveniseră acum mai sporadice; anchetatorul meu părea să fi pierdut orice nădejde de succes. Odată, am fost adus în fața unui ofițer care părea să fie mai mare în grad decât anchetatorul meu, probabil pentru ca să verifice ce-i raporta acesta din urmă despre atitudinea mea intransigentă și să-mi pipăie, dacă putea, punctele slabe. Acest ofițer vorbea cu accent unguresc, iar pe față i se citeau trăsături semite. Prima lui întrebare a fost: când aveam de gând să-mi bag mințile-n cap și să termin o dată cu șarada asta în care mă complăceam? Nu înțelegeam despre ce vorbea, i-am răspuns eu. Atunci a început să mă înjure folosind cele mai vulgare expresii din repertoriul disponibil, aducând vorba de organele genitale, de mama, de rudele mele din regnul animal și așa mai departe. La început, revoltat, am simțit că mi se suie sângele la cap, dar m-am silit să rămân calm: dacă vor să mă bată, mi-am zis, barem s-o facă pentru ceva important, nu pentru că am răspuns la provocările lor de doi bani. Așa că mi-am ținut pur și simplu gura închisă și nu i-am răspuns. Când a început din nou să zbiere și să înjure, m-am uitat pur și simplu la altceva, de pildă la perete. Atunci se petrecu ceva uluitor. Fără nici o tranziție, îmi puse o întrebare perfect normală pe o voce perfect obișnuită. Nu-mi venea a-mi crede ochilor și urechilor. Cu o secundă mai devreme, păruse înfuriat la culme, iar acum devenise dintr-o dată – cum să spun? – ușor

plictisit. Am răspuns la această întrebare perfect normală într-un fel perfect normal, la care a reacţionat cu o nouă izbucnire violentă de furie, cu înjurături şi mai colorate, de data asta pomenind şi de bunica mea şi lărgindu-şi incursiunea în regnul animal. Dar cum şocul iniţial îmi trecuse, l-am urmărit cu atenţie şi am băgat de seamă că aşa-zisa lui furie era perfect artificială; pe dinăuntru, era calm şi liniştit ca o după-amiază însorită într-un parc. Furia era evident teatru curat, şi mi-a trecut prin cap că poate nu numai pentru beneficiul meu. Aveam un sentiment ciudat că încăperea era înţesată de microfoane, că sesiunea era înregistrată şi că securistul, care şi el era evreu ungur ca şi mine, vroia să arate foarte clar întregii comunităţi că îmi era la fel de ostil ca orice alt anchetator perfect orientat. N-am aflat niciodată adevărul în privinţa asta, dar aşa mi s-a părut mie atunci. Întrebări normale urmate de răspunsuri normale din partea mea duceau din nou la accese de pretinsă furie din partea lui, deşi după un sfert de ceas repertoriul lui de înjurături nu-mi mai părea nici bogat nici colorat, ci doar repetitiv. Am luat astfel la rând toate întrebările importante din cele care-mi fuseseră deja puse de precedenţii anchetatori, întrebări la care am dat exact aceleaşi răspunsuri ca mai înainte. În încheierea sesiunii de interogatoriu, noua mea cunoştinţă mi-a descris în culori vii momentul din viitorul nu prea îndepărtat când mă voi târî pe burtă în faţa lor, cerşind milă, gata să semnez declaraţiile date în timpul interogatoriului fără să mai citesc nimic. Cu aceasta, ne-am luat rămas-bun, iar eu am fost trimis îndărăt în celula mea.

Zilele s-au scurs în continuare fără întâmplări deosebite, până într-o noapte din a doua jumătate a lui martie când mi s-a ordonat să-mi adun lucrurile; părăseam celula. Totul s-a întâmplat în toiul nopţii, ca toate lucrurile importante în locul acela blestemat care-mi servea drept reşedinţă. M-a trezit zgomotul uşii de la celulă deschizându-se. Un gardian intră în celula mea. Am deschis ochii şi m-am ridicat în capul oaselor. „Scoală-te", mi-a spus, „şi ia-ţi toate boarfele". Dormeam în lenjeria de corp. Acum mi-am pus pantalonii, sacoul şi pantofii; mi-am strâns repede lucrurile – două cămăşi, două batiste (dintre care una conţinea printre pliurile ei piesele mele de şah), o pereche de şosete şi un pulover – şi m-am lăsat legat la ochi (adică „ochelarizat") de către gardian; după care, am părăsit celula.

Habar nu aveam unde eram dus: la tribunal pentru un proces, la vreo altă închisoare în Bucureşti sau aiurea, sau doar în altă celulă din aceeaşi blestemată închisoare. Am traversat lungul coridor, apoi am ieşit în curte. Deşi nu vedeam nimic, mi-am dat seama că ieşisem afară după aerul care-mi pătrunse în nări. Deşi n-a durat decât două minute, era prima gură de aer proaspăt în şapte luni şi l-am tras în piept cu o plăcere imensă. Am intrat apoi într-o altă clădire, am coborât nişte scări, am traversat alt coridor lung şi ne-am oprit. S-a deschis uşa unei celule; după sunet, părea chiar mai grea şi mai metalică decât cea dinainte. Gardianul m-a împins înainte şi ochelarii mi-au fost scoşi.

Eram într-o celulă situată la subsol, de forma unui pătrat cu latura de aproape patru metri. Conţinea două laviţe de beton zidite în doi pereţi alăturaţi, faţă în faţă cu uşa. Cele două laviţe se întâlneau la capete, unde foloseau şi de locuri de stat la „masă", care consta într-o placă de beton cam de 75 pe 75 de centimetri şi groasă de vreo zece, zidită şi ea în perete. În colţul opus mesei, era un closet turcesc, adică o gaură în pardoseala de beton şi un mâner pentru a trage apa. Deasupra, exista un duş fixat în tavan. Această celulă era mai bine dotată decât cea dinainte, în sensul că avea closet propriu şi apă curentă. De asemenea, era şi mai „modernă" întrucât nu conţinea nimic mobil, cele două laviţe şi masa fiind zidite în pereţi, iar scaunul lipsind. Ce m-a neliniştit însă a fost faptul că nu avea nici o fereastră, numai o gură de ventilaţie care dădea pe coridorul din faţa celulei, aşa încât până şi firava lumină a zilei care mai răzbătea câteodată până la mine în fosta mea celulă dispăruse aici cu desăvârşire. Într-un fel, această celulă subterană era şi mai izolată de lumea din afară decât cea în care fusesem cazat până atunci. Uşa era construită la fel ca cea dinainte – cu un oblon de fier şi vizor – dar era într-adevăr mai grea şi mai metalică, astfel încât noaptea când pe coridor se deschideau şi se închideau uşi, acestea făceau un zgomot asurzitor.

Când am fost adus în celulă în toiul nopţii, unul din paturi era ocupat de cineva care dormea cu faţa la perete şi nu s-a întors să vadă de ce i se deschisese uşa. Gardianul care mă adusese mi-a făcut semn să mă întind pe patul liber, ceea ce am şi făcut după ce mi-am pus lucrurile adunate grămăjoară pe jos, sub masă. Cu toate că luându-mă pe nepregătite schimbarea de celulă mă

dăduse peste cap, am perceput-o în ansamblu ca pe o schimbare în bine, datorită toaletei proprii de care beneficiam acum şi a companiei (deocamdată necunoscute); cu toată emoţia, după câteva minute am adormit şi nu m-am trezit până dimineaţa, când temnicerul a bătut în uşă. Tovarăşul meu de celulă era un om de vreo treizeci şi cinci de ani, înalt, bine făcut şi, după toate aparenţele, plesnind de sănătate, lucru care mi l-a făcut suspect din clipa când am dat ochii cu el. Ne-am prezentat, dar nu-mi aduc aminte cum îl chema. Prima mea bănuială – că era un informator pentru anchetatori – se baza nu numai pe faptul că omul părea sănătos şi voinic ca un taur (chiar gras nu era, dar era departe de a fi slab), ci şi pe acela că nu vedeam nici un alt motiv pentru care anchetatorii mei să fi renunţat la cea mai puternică armă psihologică împotriva mea, şi anume izolarea. Orice îndoieli în această privinţă mi-au fost risipite la micul dejun: eu mi-am primit cafeaua, iar colegul meu şi-a primit-o pe-a lui, plus un pahar cu lapte. S-a fâstâcit puţin şi mi-a spus că trebuia să bea laptele din cauza unui regim medical, dar că n-avea nimic împotrivă să-mi dea şi mie să gust când şi când. I-am mulţumit şi i-am spus că, neavând de urmat vreun regim medical, probabil că nu aveam nevoie de lapte. Pe la mijlocul dimineţii, gardianul a venit să-l scoată pe colegul meu în curte la o plimbare. L-am întrebat după aceea cum arăta curtea, dar mi-a răspuns că perimetrul în care era scos la aer era o curte pătrată cu latura de vreo opt metri, înconjurată de jur împrejur de ziduri înalte, în afară de care nu se putea vedea nimic decât, firește, cerul. Putea să respire însă aer proaspăt. În această privinţă, spunea probabil adevărul – e greu de închipuit că cineva ar născoci dinadins aşa ceva – dar de aflat n-am aflat niciodată, fiindcă în tot cursul lungii mele şederi la Malmezon n-am fost scos nici o singură dată la aer. N-am ajuns să fac parte din acel „club" select. După masa de prânz, colegul mi-a explicat că datorită aceluiaşi regim medical, avea dreptul să doarmă un ceas după masă. Nu mă deranja şi am folosit timpul cât celula era liberă ca să-mi fac plimbarea mea zilnică. La exact o oră după ce se culcase, temnicerul l-a trezit cu un ciocănit în uşă.

În ciuda antipatiei pe care o simţeam faţă de rolul jucat de colegul meu de celulă, am încercat să iau partea bună a lucrurilor şi să mă bucur de conversaţia lui, atât cât se putea. Am

încercat să-l fac să-mi vorbească despre viaţa lui, despre ce făcuse înainte de a fi arestat şi altele asemenea, dar ori n-avea mare lucru se spus ori se temea să nu spună ce nu trebuia. Când l-am întrebat de ce fusese arestat, mi-a spus că făcuse parte dintr-un grup pro-Tito. Nu părea prea convingător. Mai degrabă, mi-am închipuit eu, făcuse parte din Garda de Fier, iar acum Securitatea îl şantaja obligându-l să joace rolul de codiţă, după ce îl instruiseră să se dea drept titoist ca să-mi fie mai simpatic. Când a venit rândul lui să mă întrebe de ce fusesem arestat, i-am spus că se făcuse o greşeală, că în realitate nu exista nici un motiv să fiu închis. Totuşi, insistă el, de ce eram acuzat? Am spus că eram prieten cu Sanyi Jakab, care fusese arestat ca făcând parte din grupul de deviatori al lui Luca şi-al altora. I-am mai spus şi că aveam în spate ani grei de ilegalitate în timpul războiului, din care unele aspecte erau acum investigate – sau mai degrabă ar fi trebuit investigate, deoarece, din păcate, anchetatorii nu păreau să-i fi chestionat pe cei care-mi cunoşteau activitatea; dacă ar fi făcut-o şi-ar fi dat seama de mult că eram nevinovat şi mi-ar fi dat drumul să plec. Colegul meu dădu din cap în semn de compătimire şi mă întrebă cât credeam că o să pot rezista în situaţia asta. Întrebarea părea dirijată de altundeva; i-am răspuns că din păcate n-aveam de ales, că problema nu se punea cât puteam eu să rezist, ci cât avea să dureze până ce adevărul ieşea la lumină, lucru asupra căruia nu aveam nici un control. Judecând după ritmul lent cu care se mişcau lucrurile, ar putea dura cinci sau şase ani până se trăgea o concluzie. Ce credeam, mă întrebă el, puteam supravieţui atâta timp în condiţiile regimului meu curent? Am dat din umeri şi i-am repetat că n-aveam de ales decât să aştept răbdător ca adevărul să iasă la iveală, chiar dacă dura şi zece ani. Dădu din nou din cap, şi pe urmă am schimbat subiectul. Nădăjduiam că va raporta întocmai ce-i spusesem, ceea ce mai mult ca sigur a şi făcut. Coabitarea noastră a durat mai puţin de o lună. Acest răstimp le-a fost probabil suficient celor care mă investigau să-şi dea seama că mutarea mea de la izolare într-o celulă comună fusese un exerciţiu steril şi să decidă să strângă şurubul trimiţându-mă înapoi la izolare.

*
* *

Înainte de asta, însă, al doilea anchetator a închis şi el investigaţia mea, la fel de neproductivă ca prima. La ultima noastră întrevedere mi-a spus cu reproş în glas că făcuse tot ce era omeneşte posibil pentru mine. Îmi oferise toate opţiunile disponibile, adică ori să recunosc oricare din diversele fărădelegi de care eram acuzat, ori dacă nu, barem să declar cinstit că Sándor Jakab fusese un agent nazist în timpul războiului şi să dau partidului toate informaţiile pe care le deţineam în această privinţă. Dacă aş fi consimţit să cooperez în oricare din aceste două feluri, sau aş fi dat vreun semn cât de mic că doream să dau o mână de ajutor partidului în vreun alt fel, firește, aş fi fost pedepsit pentru faptele mele, dar aş fi fost tratat cu îngăduinţă şi mi s-ar fi dat şansa, după o vreme, de a mă întoarce la o viaţă normală. Dar în oarba mea încăpăţânare, eu respinsesem colacul de salvare întins de el.

„Nu te înţeleg, să ştii", îmi zise. „Unde îţi închipui d-ta că te vei fi aflând? Te porţi de parcă ai vrea să ieşi de aici cu numele nepătat şi cu capul sus. Dar asta e cu neputinţă, tinere. N-ai apreciat eforturile pe care le-am făcut pentru tine. Atunci, n-am ce-ţi face, va trebui să răspunzi în faţa altora. Am terminat cu d-ta". Cu asta mă concedie, şi timp de o săptămână sau zece zile am fost lăsat în pace, după care începu o nouă investigaţie, cu un nou anchetator – a treia oară, din nou *da capo*.

Capitolul 10

MALMEZON II

A treia investigaţie a cazului meu a început pe la mijlocul lui aprilie 1953. Noul meu anchetator era din nou un tânăr locotenent în uniformă, mai inteligent şi mai destupat la minte decât precedentul anchetator. La prima noastră întrevedere, mi-a zis ceva de genul că auzise lucruri rele despre mine, că le-am dat multă bătaie de cap colegilor lui şi că aveam de-acum o adevărată reputaţie în ce privea refuzul meu de a coopera cu investigaţia în curs. „Se pare că te-ai adaptat la condiţiile de viaţă de la noi şi te-ai pregătit să rămâi vreme îndelungată", zise el. În loc să găsesc curajul de a spune adevărul şi să abandonez atitudinea aceasta de zadarnică negare, mi-a mai spus, eu încercam să-mi conving anchetatorii de propriul punct de vedere, să-i câştig într-un fel de partea mea. N-avea nici un rost să încerc chestia asta cu el, mi-a spus. Orice asemenea încercare din partea mea era sortită de la bun început eşecului. Pe de altă parte, dacă nu mă dădeam înapoi de la ce spusesem – şi anume, că eram dornic să cooperez pentru ca adevărul să iasă la lumină – atunci exista o bază comună de la care puteam pleca. Aşa încât vom începe de la început, vom revedea rând pe rând toate activităţile mele şi vom scoate la iveală adevărul, nu aşa cum vroiam eu să-l fac să pară, ci cum era el în realitate.

Şi într-adevăr, am şi început. Eram dus la interogatoriu uneori în fiecare noapte timp de o săptămână, aşa că de-abia apucam să dorm; alteori o noapte da, una ba; alteori, ca o variaţiune, în timpul zilei; alteori deloc, timp de mai multe zile. Colegul meu a fost luat din celulă după nici o lună, aşa încât atunci când nu eram la interogatoriu, eram din nou de unul singur. Hrana devenise şi mai subţire, nu doar pentru mine; schim-

barea a afectat regimul de hrană în întregul stabiliment. Primeam acum doar două mese pe zi, iar cele două sute şi ceva de grame de pâine au fost înlocuite cu o bucată de mămăligă de aceeaşi greutate. Deşi cantitatea era aceeaşi, mălaiul are mai puţine substanţe nutritive decât pâinea. Noua mea celulă avea avantajul faţă de cea veche că nu trebuia să fiu scos la toaletă şi mă puteam uşura când îmi venea. Trebuie să ajungi în închisoare, se pare, ca să descoperi plăcerile fundamentale ale vieţii. De obicei, la robinetul din celula mea – cel de la duş – curgea numai apă rece, dar o dată pe săptămână aveam apă fierbinte, timp în care puteam face un duş fierbinte şi totodată îmi spălam o pereche de şosete, o batistă şi o cămaşă (având câte un schimb de fiecare). Petrecusem de-acum nouă luni la Malmezon, şi ca urmare puloverul şi şosetele îmi erau găurite. M-am apucat să le cârpesc, cu ajutorul unui pai din saltea pe post de ac şi cu o aţă scoasă din cearşaf. Acul de pai n-avea gaură, dar l-am despicat şi prin crăpătura creată am trecut aţa. La început, am cusut foarte neîndemânatec, dar m-am calificat la locul de muncă, astfel încât după o vreme puloverul şi şosetele arătau de parcă ar fost cârpite de o croitoreasă profesionistă.

Într-o zi, se întâmplă un lucru ciudat. Dimineaţa, mâncam de obicei o felie subţire de mămăligă la cafea, lăsând restul pentru mai târziu. Foloseam o aţă scoasă din cearşaf ca să tai mămăliga, astfel încât să pot muşca din ea fără să fac firimituri. În ziua respectivă, îmi mâncasem porţia de dimineaţă şi lăsasem restul de mămăligă pe masa din colţul celulei când am fost luat la interogatoriu. Am fost adus înapoi în celulă trei sau patru ore mai târziu, înainte de masa de după-amiază. Spre stupoarea mea, am găsit mămăliga unde o lăsasem, dar între timp cineva luase o muşcătură zdravănă din ea! Am fost consternat: de ce să vrea temnicerul să ia o îmbucătură din mămăliga mea? N-avea cum să-i fie foame, şi chiar dacă i-ar fi fost... n-avea nici un sens. Vroia să-şi râdă de mine? Era la mijloc vreun complot pentru a mă face să cred că mi se dereglaseră simţurile? Sau chiar o luasem efectiv razna? Poate că totuşi *muşcasem* chiar eu din mămăligă înainte să plec? Dar îmi cunoşteam propria muşcătură, ori urma lăsată pe bucata de mămăligă nu-mi aparţinea. O frântură de secundă, mi-a trecut prin cap să bat în

uşă ca să reclam cele întâmplate, dar mi-am dat seama imediat ce ridicol ar fi sunat, aşa că am renunţat.

Cu toate astea, faptul a continuat să mă intrige şi noaptea n-am putut dormi bine. A doua zi dimineaţă după micul dejun, pe când şedeam liniştit, cufundat în gândurile mele, am auzit un clipocit care venea din closet, ca şi cum un obiect mic ar fi căzut în apă. La început nu i-am dat atenţie, dar când l-am auzit a doua oară, deodată mi-am dat seama că-l mai auzisem şi înainte. M-am apropiat prudent de closet, dar înainte să văd gaura, am auzit din nou acelaşi zgomot, de data aceasta foarte clar; şi când m-am uitat în gaură, nu se vedea nimic în ea decât apă. Mi-am ales o poziţie convenabilă pe celălalt pat din care puteam ţine sub observaţie gaura şi m-am pus la pândă. Am rămas nemişcat vreo jumătate de oră, hotărât să identific sursa acelui plescăit de mai înainte. Dar zgomotul nu se mai repetă. În cele din urmă însă, după un răstimp, un şobolan sur îşi scoase capul, apoi întregul corp, din gaură. Era lung de aproape douăzeci de centimetri, nesocotind coada. N-am făcut nici o mişcare şi şobolanul a făcut câţiva paşi înspre mine. Atunci am schiţat involuntar un gest – cred că am dat din umeri – şi şobolanul m-a observat, s-a întors şi bâldâbâc! dintr-o săritură a dispărut înapoi în apă, care a scos clipocitul a cărui sursă mă hotărâsem să o descopăr. Aşa că acum am înţeles: Excelenţa Sa Şobolanul era cel care-mi gustase deunăzi din mămăligă!

Prima mea reacţie a fost să-l alertez pe temnicer: probabil că va pune nişte otravă în gaura closetului, care fie va omorî fie va goni rozătorul. Dar apoi m-am răzgândit. În viaţa de om liber, nu-mi plăcuseră animalele de companie. Câinii de bine de rău îi suportam şi puteam chiar să îndrăgesc anumiţi câini, dar pisicile nu puteam să le sufăr. Această reacţie îmi venea probabil din copilărie, când am crescut porumbei pe care pisica vecinilor îi omora ori de câte ori îi prindea. Totuşi, în viaţa mea de acum, atât de ternă, orice posibilă distracţie, fie ca şi sub forma unui şobolan, părea atrăgătoare. Mi-am amintit de lecturile mele adolescentine despre dresura de animale şi de cărţile lui Jack London despre câini şi m-am hotărât să mă împrietenesc cu şobolanul şi să-l dresez. Dar totul are un preţ şi în ciuda foamei cronice pe care o resimţeam acum, a doua zi dimineaţă am sacrificat o bucăţică de mămăligă pe care am pus-o între mine şi

gaura de la closet. În treacăt fie spus, apa din closet era la fel de curată ca în orice closet după ce s-a tras apa, astfel încât, deşi mai mult ca sigur că şobolanul venea din reţeaua de canalizare, până să ajungă la mine era spălat bine – sau cel puţin aşa părea. S-a lăsat aşteptat destul de mult, dar spre sfârşitul dimineţii, în fine, a apărut. A observat de îndată bucata de mămăligă, dar a observat şi prezenţa mea. Un timp a rămas în apă scoţând doar capul din gaură, pentru a se uita întâi la mine, pe urmă la mămăligă, pe urmă iar la mine şi iar la mămăligă. Am aşteptat răbdător până ce, la început foarte încet, cu multe ezitări, şobolanul a început să se apropie de bucăţica de hrană. Apoi, cu o mişcare foarte rapidă de apucare şi retragere, a prins-o cu botul şi a dispărut cu ea în gaură, sub apă. Totul a durat doar o clipă. Am luat altă firimitură de mămăligă, de data asta ţinând-o în mână, şi am aşteptat până ce şobolanul s-a întors, lucru care, aşa cum mă aşteptasem, s-a întâmplat foarte curând. Când a scos capul, uitându-se la mine şi la pardoseala goală dintre noi, mi-am mişcat încetişor mâna, cu cocoloşul de mămăligă între degetul mare şi cel arătător, până ce am fost sigur că m-a văzut. Atunci, foarte, foarte încet, m-am aplecat înainte şi am pus bucăţica de mămăligă între şobolan şi mine şi la fel de încet, evitând orice mişcare bruscă, mi-am retras mâna. Şobolanul a rămas pe loc, s-a uitat în jur, a aşteptat un timp şi abia pe urmă a ieşit din gaură, parcă mai puţin temător decât înainte, şi din nou a apucat bucăţica de mâncare.

Am repetat procedura timp de câteva zile la rând, astfel încât şobolanul venea şi pleca acum mai mult sau mai puţin ca la el acasă. Uneori stătea chiar şi câteva minte în celulă, şezând şi uitându-se în jur, şi un timp m-a amuzat să-l privesc. Dar de îndată ce auzea pasul meu, efectiv ţâşnea ... şi fugea mult mai iute ca mine. Distracţia n-a ţinut mult; după câteva zile m-am plictisit şi când am fost dus din nou la interogatoriu, mi-am dat seama că în toată celula nu exista nici un loc ferit unde să-mi pot pune deoparte mămăliga. Am luat o muşcătură şi am vârât restul de mămăligă în buzunar, dar n-aveam de gând să fac chestia asta în fiecare zi. Aşa încât, pe când eram scos din celulă, i-am spus temnicerului de gardă că aveam un şobolan care-mi vizita regulat celula intrând prin closet. Temnicerul a spus să o să se ocupe

el de treaba asta, ceea ce va fi făcut, fiindcă după aceea şobolanul a dispărut.

La un moment dat în primăvara lui 1953, monotonia existenţei mele zilnice a fost întreruptă de un episod sumbru care-mi dădea fiori pe şira spinării ori de câte ori îmi aduceam aminte de el, luni întregi după aceea. La începutul unei după-amieze am auzit bătăi repetate într-o uşă care dădea tot pe coridorul din faţa celulei mele. Se părea că un prizonier bătea din răsputeri în uşă în vreme ce temnicerul îl ocăra cu voce joasă: „Taci naibii din gură, taci odată!“ ... şi mai mult de-atât n-am putut să pricep. Atunci din interiorul celulei am auzit un glas puternic, care a rostit foarte distinct: „Şapte ani! Stau aici de şapte ani! Auzi? Şapte ani, şapte ani încheiaţi!“ Prizonierul a continuat să strige acest mesaj până ce, după ce a fost deschisă uşa de la celula lui, pesemne i s-a pus pe cap ceva gen pătură şi în câteva secunde a fost redus la tăcere. A urmat o tăcere adâncă, adâncă de tot. În seara aceea, cu toate că mi-era foarte somn, n-am putut să adorm. Vocea clară, puternică a acelui om, cu cele două cuvinte anume alese pentru efect şi repetate de mai multe ori – „şapte ani, şapte ani“ – reverbera neîncetat în urechile mele. Eram acum în mai 1953; fusese arestat deci în 1946. De ce-l ţineau aici de-atâta amar de vreme? În fond, aici nu se executau pedepse pronunţate prin sentinţă judecătorească; aşezământul servea numai pentru interogatorii. Oare putea să dureze într-adevăr investigaţia cuiva *şapte ani*? Părea absurd şi oribil, şi moralul mi-a fost zguduit.

Noul meu anchetator m-a purtat şi el prin aceleaşi întrebări ca precedenţii. De data asta, la fiecare întrebare care-mi mai fusese pusă de nenumărate ori în trecut, aveam grijă să nu mai răspund cu „Aşa cum am spus mai devreme...“, ci mă purtam de parcă răspundeam la respectiva întrebare pentru prima oară în viaţa mea. Totul a decurs conform scenariului deja bine cunoscut: mai întâi, am luat la bani mărunţi perioada mea în ilegalitate; am repetat numele celor care puteau atesta în mare parte adevărul celor istorisite de mine; am intrat din nou în amănuntele arestării şi anchetei mele la DEF. Din nou a trebuit să îndur incredulitatea anchetatorului, la care din nou am replicat – dar de data aceasta foarte calm, nu ca într-un moment de furie – „Dacă nu mă credeţi, puneţi-mă la încercare“. La fel ca

predecesorul său, locotenentul a rămas cu gura căscată: „Doar nu vrei să spui că vrei să te batem la tălpi cum au făcut cei de la DEF? La naiba, dacă asta-ţi trebuie ca să vorbeşti, păi o s-o fac chiar acum!“ Deschise sertarul de la biroul la care şedea şi scoase din el un baston de cauciuc de mărime considerabilă, a cărui vedere mi-era foarte familiară, deşi nu mai dădusem cu ochii de vreunul din 1944. Locotenentul îl apucă de coadă şi începu să lovească cu el în tăblia mesei, ca şi cum ar fi dorit să-mi demonstreze cât de greu era.

Am spus ceva de genul, „E o experienţă teribilă să fii bătut cu un baston ca ăsta, la tălpi sau oriunde altundeva; o experienţă pe care o cunosc prea bine. Dar dacă de asta e nevoie ca să mă credeţi, poftim, bateţi-mă. Sunt gată să semnez o declaraţie în acest sens, ca să fiţi acoperit“.

Asta l-a cam scos din pepeni. A pus jos bastonul de cauciuc şi mi-a ordonat: „În picioare!“ M-am conformat. „Ieşi afară!“ M-am răsucit pe călcâie şi am pornit spre uşă. Când eram cu mâna pe clanţă, a ţipat la mine: „Stai!“ M-am oprit şi m-am întors către el. „Eşti nebun de-a binelea“, mi-a spus. „Nu ţi-e frică de nimic? Nu-ţi dai seama că în clipa în care ai ieşit pe uşa asta, gardianul te împuşcă? O să creadă că m-ai omorât sau m-ai pus la pământ. Nimeni fără uniformă nu intră şi nu iese neînsoţit pe uşa asta!“ De fapt, nici nu-mi trecuse prin cap că mă expuneam la un asemenea pericol executându-i ordinele, dar dacă el vroia să-mi interpreteze acţiunile ca semn că sunt un tip fără frică (ceea ce eram departe de a fi), n-avea decât. Cât despre declaraţiile mele repetate că nu mă deranja să fiu bătut dacă de asta era nevoie ca să fiu crezut de Securitate, la început am spus-o din frustrare şi deznădejde, când nu ştiam ce altceva să mai spun; dar a doua oară, am spus-o în parte calculat, fiindcă am învăţat repede că suprema regulă era că prizonierul trebuia supus la ce-i era mai neplăcut şi de care se temea cel mai tare. Aşa încât mi se părea că declarând lucrul ăsta nu numai că nu-mi creşteam ci, poate, chiar îmi descreşteam şansele de a fi bătut.

Într-o zi, anchetatorul mă puse să-mi reiau povestea din momentul sosirii mele în Anglia. A trebuit să dau numele tuturor persoanelor întâlnite în Anglia, şi erau o groază. Am făcut-o pornind de la zero, fără să pomenesc de faptul că mai fusesem interogat o dată despre acest subiect. Când a ajuns la întrebarea

dacă-l cunoscusem pe Dl. Thompson, i-am dat acelaşi răspuns detaliat pe care-l dădusem şi prima oară; a părut însă a înţelege mai bine că numele Thompson era atât de răspândit încât mi-era cu neputinţă pur şi simplu să neg că aş fi întâlnit vreodată pe cineva cu acest nume. Nu a insistat să afle dacă trecusem vreodată pe o stradă numită Park Lane, întrebându-mă în schimb dacă participasem vreodată la o întrunire sau vizitasem vreo adresă pe Park Lane, la care am răspuns răspicat că nu.

Şi atunci a aruncat bomba. S-a uitat la mine serios şi mai întâi a scris, apoi mi-a citit, următoarea întrebare: „Jacques Berman, colegul d-tale de la legaţia română din Londra, a declarat că d-ta şi cu el aţi lucrat împreună ca agenţi pentru British Intelligence Service. Recunoşti lucrul acesta?"

Întrebarea, pe cât era de gravă, pe atât mi s-a părut de ridicolă, aşa încât efectiv am izbucnit în râs. Am răspuns cam aşa, „Nu, nu recunosc acest lucru, după cum nu cred că Jacques Berman a putut spune aşa ceva".

Anchetatorul a refuzat să-mi consemneze răspunsul şi s-a înfuriat: „Nu te-am întrebat ce crezi sau ce nu crezi! Te-am întrebat – şi răspunde-mi răspicat – dacă recunoşti sau nu faptul că ai spionat împreună cu Jacques Berman pentru Intelligence Service".

„Nu", am spus, „nu am spionat niciodată pentru Intelligence Service, nici cu Jacques Berman nici altminteri".

Consemnă răspunsul meu, după care-mi citi întrebarea următoare: „Are Jacques Berman ceva cu d-ta? Te duşmăneşte? Ar avea vreun motiv să-ţi facă rău?"

„Nu", am spus. „N-am nici un motiv să cred că Jacques Berman mă duşmăneşte sau are ceva cu mine, după cum nu văd nici un motiv pentru care ar dori să-mi facă rău".

Anchetatorul mă avertiză: „Ai grijă şi gândeşte-te bine înainte să dai un răspuns. Pe de o parte, susţii că cele afirmate de Berman nu sunt adevărate. Pe de alta, zici că n-are nici un motiv să-ţi vrea răul. Mai gândeşte-te o dată. Poate că are. Altfel, de ce-ar spune ce spune, dacă nu e adevărat?"

„Nu cred nici o clipă că Berman a spus ce susţinei că a zis", am răspuns.

„De ce?"

„Pentru că Berman e un om cumsecade, cinstit şi de treabă, care nu poate avea nici un interes să inventeze o minciună atât de oribilă".

„Atunci cine a inventat-o? Îndrăzneşti să afirmi că noi, Securitatea, va să zică inventăm lucruri?"

„Nu ştiu. Nu pot spune decât că sunt convins că Berman n-a spus niciodată aşa ceva".

„Foarte bine, am să ţi-l aduc aici să-ţi repete în faţă tot ce ne-a spus nouă. Atunci ce-ai să mai zici?"

„Asta n-o să se întâmple niciodată".

„Şi de ce, mă rog?"

„Pentru că Berman n-o s-o facă".

„Cum naiba poţi să fii atât de sigur pe d-ta, şi nu numai pe d-ta? Hai să presupunem un moment că ţi-l aduc aici pe Berman şi că el îţi spune în faţă că aţi spionat împreună pentru englezi. Atunci ai să recunoşti că ai făcut-o?"

„Dacă s-ar întâmpla aşa ceva", am zis eu, „atunci i-aş cere lui Berman să-mi dea amănunte: în ce anume a constat presupusa noastră activitate de spionaj? Ce fel de secrete le-am vândut britanicilor? Cum am pus mâna pe ele? Spionajul e o treabă foarte concretă; Berman ar trebui să furnizeze date concrete, iar date concrete nu poate avea, pentru că nu există. Aşa încât de la bun început va fi prins în cele mai elementare contradicţii şi va trebui să-şi retragă spusele, care, repet, nu cred că-i aparţin".

Anchetatorul meu rămase tăcut. Mă cercetă îndelung cu privirea, studiindu-mi faţa. Apoi spuse încet, aproape în şoaptă, cu o voce schimbată, „Ai prea multă încredere în oameni".

Am avut sentimentul că această din urmă declaraţie era sinceră, că nu făcea parte din continua sminteală la care eram supus. Am aflat că într-adevăr aşa a fost abia mulţi ani mai târziu, pe la începutul anilor '60, când Jacques Berman, care fusese arestat în 1952 în lotul Pătrăşcanu şi condamnat la zece ani de temniţă în aprilie 1954, a fost eliberat înainte să-şi termine sentinţa. M-a căutat şi m-a întrebat dacă eram de acord să ne vedem, la care am spus da. Atunci mi-a făcut o vizită şi mi-a cerut iertare pentru că declarase, în arestul Securităţii şi supus la torturi psihice şi fizice de neîndurat, că el şi cu mine spionasem împreună pentru Intelligence Service. Mai târziu însă, cu prima ocazie ivită, îşi retrăsese depoziţia în acest sens.

*
* *

„Stagiul" celui de-al treilea anchetator care s-a ocupat de mine a durat aproximativ şase luni, până în octombrie 1953. În cursul acestor şase luni atitudinea lui faţă de mine a fluctuat mult. În rare momente, aveam sentimentul că mă respecta şi într-un fel chiar mă admira şi că vroia într-adevăr să mă ajute să stabilesc adevărul. În cea mai mare parte a timpului însă, îl percepeam ca pe un anonim reprezentant al maşinăriei criminale care încerca să mă strivească. Cred că unele din aceste fluctuaţii oglindeau lupta care se dădea în el însuşi între ce auzea de la mine şi ce-i spuneau întruna superiorii lui. Reproşul pe care-l auzeam mereu pentru faptul că încercam să-mi „conving" anchetatorii în loc să dau o mână de ajutor investigaţiei nu era chiar gratuit. Mă străduiam într-adevăr să-mi susţin cauza cât mai convingător cu putinţă şi cu cât mai multe date obiective. Când respingeam o acuzaţie, nu mă mărgineam la a spune că era falsă: argumentam cât de bine puteam că acuzaţia era absurdă, că nu putea fi adevărată, pentru că dacă ar fi fost adevărată, ar fi atras după sine o serie de consecinţe concrete care puteau fi uşor verificate şi dovedite ca fiind false. Întotdeauna descriam în detaliu împrejurări care contraziceau acuzaţiile şi dădeam numele celor care puteau fi chestionaţi pentru a confirma acele detalii. Cum anchetatorul meu era un om destul de inteligent şi nu părea un fanatic orb, nu putea rămâne total impermeabil la argumentele mele.

Pe de altă parte, era clar că superiorii lui îi spuneau că totul în trecutul meu era suspect, că eram cunoscut drept prieten apropiat al duşmanului poporului Sándor Jakab, că toată comportarea mea dovedea că eram complet lipsit de spiritul de partid, şi că ar trebui să se păzească de încercările mele insidioase de a-l îmbrobodi în păienjenişul meu de raţionamente false, cum păţiseră predecesorii mei. De fiecare dată când începea o nouă rundă de întrebări, era glacial şi ostil, ca şi cum ar fi pus un zid între mine şi el; se purta ca şi cum ar fi pregătit dinainte şi şi-ar fi repetat singur respectiva linie de întrebări, care ar fi trebuit să mă conducă la a-mi recunoaşte cât de cât vinovăţia. Dar pe măsură ce întrebările şi răspunsurile se succedau efectiv – unele

din ele nu erau niciodată consemnate pe hârtie; rămâneau suspendate în aer, dar îşi aveau impactul lor asupra felului lui de a gândi – treptat atitudinea i se schimba, ca şi cum cel puţin în parte mi-ar fi acceptat argumentele. Data următoare când o luam de la început, de obicei observam o recădere; vorbise evident cu superiorii lui, care aruncaseră la gunoi toate argumentele mele, probabil fără să le ia în serios. Deşi toate astea erau desigur chinuitoare şi de multe ori păreau lipsite de orice speranţă, totuşi simţeam că trebuia să lupt cu toate puterile mele de convingere pentru „sufletul" anchetatorului meu – realizând, firește, ce inegală era această luptă.

Odată, spre sfârşit de primăvară sau la început de vară în 1953, am fost luat la interogatoriu de către doi ofiţeri noi. Erau aşezaţi la acelaşi birou şi unul dintre ei n-a deschis gura de-a lungul întregii sesiuni, rolul lui fiind fie de a afla ceva, fie de a asista doar ca martor, fără să participe activ. Celălalt, care a condus conversaţia, era un bărbat înalt şi suplu în jur de treizeci şi cinci-patruzeci de ani – un intelectual, cultivat şi stilat. Şi-a ascuns gradul, dar probabil că era căpitan sau maior. Mi s-a părut că era evreu. Vorbea pe un ton coborât şi n-a ridicat vocea la mine, dar era plin de o ironie menită să fie muşcătoare. „Tocmai îţi citesc depoziţia. Basme! Numai şi numai basme. Te zugrăveşti ca pe un erou, la fel de imaculat ca Fecioara Maria în Noul Testament. Susţii că eşti absolut nepătat. Mie mi se pare că d-ta nu realizezi că dai cu piciorul vieţii. Sunt aici ca să-ţi explic că a sosit momentul să te hotărăşti. E ultima şansă care ţi se oferă. Am fost foarte răbdători cu d-ta până acum, dar de-acum gata, ajunge cu răbdarea. Dacă nu te hotărăşti să spui adevărul şi să vorbeşti, vei fi strivit ca o gânganie. Şi-atunci ai să regreţi ce-ai făcut, dar va fi prea târziu. Ai auzit vreodată de Radek?"

„Da, am auzit".

„Ei bine, Radek a fost implicat în procesul cuibului buharinist-zinovievist, ai cărui membri au ajuns cu toţii în faţa plutonului de execuţie, aşa cum merită trădătorii. Radek însă, pentru că a ales să ajute partidul şi şi-a mărturisit toate fărădelegile ca şi pe cele ale celorlalţi, a fost cruţat şi a primit o pedeapsă de zece ani. Hai să-ţi spun povestea lui Radek".

Atunci m-am enervat. Paralela pe care încerca s-o facă, total nelalocul ei, m-a scos din sărite şi l-am întrerupt, zicându-i

iritat: „Nu-mi spuneţi povestea lui Radek. O cunosc şi n-are absolut nici o relevanţă în cazul meu". Pentru prima dată de când fusesem arestat, am simţit că-mi pierdeam calmul. Ofiţerul a părut surprins de reacţia mea şi, judecând după expresia de pe faţa lui, era pe cale să mă admonesteze şi să mă pună la locul meu. Dar îşi înghiţi cuvintele grele, îşi păstră calmul şi spuse: „Ascultă, sunt aici ca să te ajut". Asta a fost chiar ultima picătură; mi-am pierdut controlul şi am răbufnit. Fără să vreau, am ridicat vocea şi am strigat la el: „N-am nevoie de ajutorul vostru! Am nevoie să vă faceţi datoria şi să stabiliţi adevărul. Nu mă ajutaţi!"

Uluit, se ridică din scaun şi încet, se apropie de mine. Mă aşteptam la o palmă, un picior sau o bătaie mai temeinică. În schimb a venit din ce în ce mai aproape, uitându-se la mine cam cum te-ai uita la o insectă ciudată, şi bolborosind printre dinţi: „O, ba da, drăguţule, nici n-ai idee ce mare nevoie ai de ajutor. N-ai idee!" Se opri cu faţa la o palmă de a mea, sfredelindu-mă cu ochii, şi repetă: „N-ai idee ce mare nevoie ai de ajutorul nostru". Apoi se retrase, chemă gardianul şi mă trimise înapoi în celulă. Nu l-am revăzut niciodată.

Începând cu vara lui 1953, interogatoriile au devenit foarte sporadice. Treceau zile întregi, uneori săptămâni, fără să dau ochii cu anchetatorul meu. Deşi moralul îmi era destul de ridicat, fiziceşte mă simţeam mult slăbit. Hrana, care de luni întregi consta doar în două mese zilnice, era mult sub nevoi şi-mi era în permanenţă foame. Odată, când anchetatorul meu era mai bine dispus şi m-a întrebat cum o duceam cu sănătatea, i-am spus că nu eram încă bolnav, dar că în ce privea mâncarea, eram supus la un regim de înfometare. Îmi spuse că el ar vrea să mă ajute, dar nu-i permiteau regulile, şi că nu-mi putea schimba regimul de viaţă – în privinţa mâncării, a orelor de somn, a ieşirilor la aer ş.a.m.d. – decât dacă eu îmi schimbam atitudinea. Hrana pe care o primeam era în acel moment porţia standard în închisoare; orice firimitură în plus trebuia câştigată. Asta era regula şi el n-o putea schimba. Am continuat să-mi urmez programul zilnic de exerciţii fizice şi mentale, deşi plimbările mele s-au scurtat fiindcă oboseam mai repede.

Noaptea visam uneori, şi rău, şi bine. Nu-mi amintesc nici un vis cu Edith sau cu Anna, poate pentru că visam de multe ori

la ele cu ochii deschişi, în timpul zilei. Cele mai multe vise le uitam la scurtă vreme, dar două mi-au rămas întipărite în minte pentru totdeauna. Într-un coşmar pe cât de tulburător pe atât de limpede, l-am văzut pe Sanyi Jakab, mort, întins pe un catafalc. A fost o imagine foarte puternică, pe care mi-o aduc aminte şi azi. Mi-a stăruit atât de clară în faţa ochilor încât nu m-am putut împiedica să simt că în noaptea aceea lui Sanyi i se întâmplase ceva. Am încercat chiar să memorez data, ca eventual să-l pot întreba ce i se întâmplase în acea noapte, dacă aveam să-l mai revăd vreodată.

Altă dată am avut un vis despre viitor aşa cum mi-l închipuisem pesemne în subconştient. Vizitam o uzină, ceva ca un soi de oţelărie sau de combinat siderurgic din veacul următor. Eram condus printr-o hală imensă, lungă de sute de metri şi la fel de lată, în care se desfăşura o activitate intensă, executată cu ajutorul unor echipamente fantastice, de pe altă lume. Maşini uriaşe care ajungeau până la cer, operate fiecare de câte un singur om, îmbrăcat curat şi cu un aer inteligent, modelau din metalul încălzit la roşu tot felul de obiecte, stocate apoi în stive ordonate câţiva metri mai în colo. Totul era pe o scară gigantică; totul era curat, rapid, elegant şi automatizat. Metalul topit era roşu; oţelul răcit era strălucitor. Totul era în continuă mişcare în hală; macarale şi moto-stivuitoare enorme, operate de numai câţiva oameni, rearanjau întruna totul. Ceva mai departe în faţa noastră se vedea cursul unei ape, deasupra căruia un pod mobil uriaş avea unul din capete ridicat şi îndreptat spre cer. Când şi când puneam întrebări la care mi se răspundea politicos. Nu era clar ce legătură aveam eu cu tot acest peisaj industrial futuristic, dar la vederea lui încercam un sentiment călduros de mândrie şi satisfacţie că „noi" reuşisem, iată, în fine, să aducem pe pământ viitorul luminos al omenirii aşa cum mi-l imaginasem eu în visurile mele comuniste. Un vis destul de ciudat, mi s-a părut, pentru cineva în situaţia mea – am încercat să înţeleg de ce l-am avut, dar în zadar.

Târziu în toamna anului 1953 a avut loc ultima mea sesiune cu cel de-al treilea anchetator. N-am ştiut, bineînţeles, că avea să fie ultima. Îmi spuse ceva de genul că a făcut tot ce-a putut ca să clarifice multele probleme nerezolvate din jurul cazului meu, dar că nu-l ajutasem şi din această cauză nu putuse

face prea mult. Lăsă să se înțeleagă că dacă m-aș fi arătat mai flexibil și aș fi admis barem unele din acuzațiile mai puțin grave, celelalte poate că ar fi putut fi respinse; dar așa, cu atitudinea mea de negare *in toto*, n-a putut face nimic.

M-am cufundat din nou în singurătatea celulei mele. Săptămâni, poate luni de zile s-au scurs fără să se întâmple nimic. Cândva prin iarnă (nu-mi amintesc data nici măcar cu aproximație) regimul de mâncare al închisorii a revenit la programul de trei mese pe zi; a fost o schimbare cum nu se poate mai binevenită. Porția în plus de supă pe zi și reintroducerea pâinii în loc de mămăligă au adus o îmbunătățire palpabilă în regimul meu – și desigur al tuturor tovarășilor mei de suferință. Între timp, aparatul meu digestiv devenise foarte sensibil la orice fel de iritant. Masa cea mai hrănitoare, servită de obicei o singură dată pe săptămână, era o supă groasă de mazăre. O mâncam cu mare poftă și simțeam că un singur castron din această supă era mai hrănitor decât trei sau patru castroane de supă chioară cum primeam în restul săptămânii. După un timp însă, am început să am niște indigestii teribile după supa de mazăre, culminând cu accese violente de diaree cu crampe la câteva ore după ce o consumam. Diareea era atât de severă încât la final mă simțeam de parcă fusesem efectiv stors. Cum aceste episoade aveau loc de fiecare dată când mâncam supa de mazăre, am încercat diverse strategii profilactice. Odată, ajunsesem atât de rău încât a trebuit să mă abțin și să mănânc numai jumătate din porție, dând restul înapoi, cu toate că mi-era o foame de lup; trăgeam însă nădejde că o porție mai mică nu-mi va provoca o reacție tot atât de violentă. Până la urmă, am adoptat următoarea strategie: îmi restrângeam micul dejun la cafea și-mi păstram toată rația de pâine pentru masa de prânz. Dacă așadar la prânz aveam supă de linte, o amestecam cu pâinea. În acest fel, diareea era mult atenuată și a devenit suportabilă.

La un moment dat în iarna dintre 1953 și 1954, am fost dus din nou la interogatoriu. Din nou mă aflam în fața unui anchetator nou, cel de-al patrulea. Acesta era un ofițer scund și îndesat – locotenent, locotenent major sau poate chiar căpitan – de vârstă mijlocie. Ca și cei dinaintea lui, m-a informat că fusese însărcinat cu cazul meu și că plănuia s-o ia și el de la capăt cu tot ce făcusem din primele zile ale activității mele politice până

în clipa arestării. Am simţit o imensă frustrare la gândul că toate eforturile mele de a risipi suspiciunile care planau asupra mea fuseseră zadarnice, şi că după un an şi jumătate de închisoare, în condiţii groaznice, mă găsesc din nou la start, gata să pornesc din nou de la zero. Acest nou efort cu un nou anchetator era al patrulea în seria de încercări nereuşite de a stabili nu adevărul, ci vinovăţia mea. Am încercat să mă consolez cu gândul că cel puţin tot era mai bine să fiu anchetat decât să fiu dat uitării şi lăsat să putrezesc într-o celulă luni întregi, fără să schimb o vorbă cu o altă fiinţă omenească.

De data asta, investigaţia părea să urmeze două tendinţe distincte. Pe de o parte, eram periodic supus la aceleaşi predici ca mai înainte, privind futilitatea negărilor mele încăpăţânate şi stupiditatea mioapă a încercărilor mele de a amâna ziua judecăţii, care oricum avea să vină: n-ar fi mult mai bine să înghit pilula cea amară şi să termin cu ea odată pentru totdeauna? Fraza de acum rituală, „Ei, te-ai hotărât în sfârşit?“ se repeta de fiecare dată când eram luat la interogatoriu după o întrerupere mai lungă de câteva zile. Pe de altă parte, întrebările concrete care îmi erau puse şi răspunsurile consemnate pe hârtie păreau menite să lămurească orice discrepanţe existente, oricât de mici, între versiuni diferite ale unui singur eveniment, fie că Securitatea le auzise de la mine sau de la alţii, fie că le născociseră ei înşişi ca ipoteze proprii.

Aşa încât, din perioada mea de ilegalitate, a trebuit din nou să povestesc din fir în păr greva parţială (refuzul de a lucra peste program) de la RAVAG din 1942 şi interogatoriul de la poliţie care a urmat. De ce nu fusesem reţinut? Am explicat că testul grafologic nu putuse proba nimic şi am arătat că poliţia interogase şi alţii atunci, însă nu reţinuse pe nimeni. Pe urmă, au fost examinate în detaliu activităţile mele de recrutare în partid şi acţiunile pe care le organizasem. Întrebat cum vedeam cu cauzele care duseseră la arestările din 1943, am răspuns că acele evenimente au fost analizate la vremea respectivă de cei arestaţi, care erau cel mai în măsură să determine ce se întâmplase. Se ajunsese prin consens la o imagine destul de clară, care s-a reconfirmat după eliberarea Clujului în cursul investigaţiei conduse de partid pentru a clarifica comportamentul fiecăruia. Aşadar, conform acestui consens, lanţul de arestări începuse cu

prinderea unui membru al grupului tehnic, care a fost ulterior bătut crunt şi a denunţat-o pe Ilona Grünfeld. La rândul ei, Grünfeld, crunt bătută şi ea, a divulgat toate numele pe care le cunoştea, iar pe cei pe care nu-i cunoştea pe nume, i-a recunoscut din fotografiile care i-au fost arătate. Mai puţin lămurite erau circumstanţele care duseseră la prima arestare. O ipoteză era că cel arestat fusese în legătură cu un fost comunist dinainte de război, care după Dictatul de la Viena devenise informator al DEF-ului. Toate acestea fuseseră stabilite de alţii; eu nu avusesem de-a face cu aceste investigaţii, am spus, aşa că nu puteam garanta că aşa se petrecuseră într-adevăr lucrurile; dar dacă Securitatea ţinea atât de mult să afle toate dedesubturile arestărilor din 1943, martorii erau în viaţă şi puteau fi audiaţi.

Anchetatorul meu mi-o întoarse că Ilona Grünfeld spusese o cu totul altă poveste despre arestările din 1943 şi că, după ea, vinovat de arestarea ei eram numai eu. Acuzaţia mi s-a părut ciudată, dar nu incredibilă, pentru că o ştiam pe Grünfeld ca fiind o femeie destul de slabă care în 1943 spusese la DEF absolut tot ce ştia, mergând chiar până la a recunoaşte feţele unor oameni al căror nume nu-l ştia, după o fotografie de absolvire. De aceea nu era greu să-mi închipui că nu mă avea tocmai la suflet, pentru că n-aveam pentru ea nici stimă şi nici simpatie, iar după război nu mai vorbisem cu ea niciodată. În sfârşit, îmi puteam imagina chiar şi că, auzind de arestarea mea ca suspectat duşman al poporului, îşi va fi reexaminat contactele din 1942-'43 în lumina acestei „descoperiri" şi se va fi auto-sugestionat să creadă că eu fusesem cumva cauza arestării ei. Aşa că n-am reacţionat la afirmaţia anchetatorului meu cu aceeaşi atitudine total neîncrezătoare ca în cazul denunţului lui Jacques Berman, ci în schimb l-am întrebat pe anchetator cum puteam s-o denunţ când nici măcar nu eram în legătură cu ea la vremea respectivă, nu ştiam cum o cheamă, n-aveam idee unde locuia şi, ce mai, n-aş fi avut cum să pun DEF-ul pe urmele ei şi să fi vrut. Anchetatorul meu îmi spuse că Grünfeld declarase că eu îi trimisesem o maşină de scris care în cele din urmă a dus la arestarea ei, pentru că o folosise pentru dactilografierea materialelor de partid, iar corpul ei de literă fusese depistat de către DEF. Pe cât îmi aduc aminte, răspunsul meu s-a axat pe următoarele puncte:

În primul rând, nu-i trimisesem niciodată o maşină de scris Ilonei Grünfeld. Eu însumi n-am avut niciodată una, nu ştiam să bat la maşină şi n-aveam nici în clin nici în mânecă cu procurarea maşinilor de scris. Grünfeld trebuia întrebată cine îi livrase respectiva maşină de scris şi ce o făcuse să creadă că era de la mine.

În al doilea rând, am explicat că în partidul comunist aflat în ilegalitate – atât în România cât şi în Ungaria – activitatea politică (care consta în lucrul cu oamenii, cu sindicatele şi alte organizaţii de masă, recrutarea de noi simpatizanţi, activităţile de învăţământ politic ş.a.m.d.) şi activitatea tehnică (însemnând duplicarea şi tipărirea de manifeste, producerea şi duplicarea altor materiale de partid etc.) erau ţinute complet separat, din raţiuni conspirative. Acesta era un principiu de bază de organizare a muncii de partid, principiu care trebuie să-i fi fost bine cunoscut Ilonei Grünfeld, ca activistă veterană ce era. Şi-atunci cum de putuse tolera o încălcare atât de crasă a acestei reguli de bază precum faptul că eu (activist politic) îi trimisesem ei (care activa în sectorul tehnic) o maşină de scris? Nu se plânsese nimănui de treaba aceasta? De ce nu?

În al treilea rând, partidul condusese o investigaţie a arestărilor din '43 la începutul lui 1945. I-am sugerat anchetatorului meu să obţină rapoartele acelei investigaţii, dacă nu le avea încă. Eu nu fusesem implicat în acea investigaţie în nici un fel; nici măcar nu eram încă în Cluj când avusese loc. De ce dăduse Grünfeld altă versiune în 1945? De ce nu ridicase atunci problema acestei maşini de scris, pe care zicea acum că i-o trimisesem eu, cel puţin ca pe o posibilă explicaţie a arestării ei?

Şi în al patrulea rând, dacă-i întinsesem Ilonei Grünfeld o cursă care a dus la arestarea ei din 1943 – lucru care părea să rezulte din versiunea dată de ea evenimentelor respective – cum se împăca acest lucru cu faptul că nici unul din cei recrutaţi de mine pentru difuzarea manifestului pregătit de Partidul Păcii nu fusese arestat?

Spre deosebire de ocaziile dinainte, aveam impresia că de data aceasta anchetatorul meu nu-mi zvârlea pur şi simplu la gunoi toate explicaţiile, desconsiderându-le, căci le consemna pe hârtie până în cel mai mic detaliu, inclusiv întrebările care propuneam eu să-i fie adresate Ilonei Grünfeld. De fapt, a

umplut mai multe rapoarte de interogatoriu pe această temă, deoarece, la trei zile după sesiunea despre maşina de scris, a redeschis chestiunea şi, spre încântarea mea, mi-a pus o serie de întrebări suplimentare. Acestea vădeau că în sfârşit el şi superiorii săi îmi luau în seamă spusele. Firește, orice nouă întrebare era binevenită, oricât de ostil ar fi fost tonul pe care era pusă, câtă vreme îmi oferea prilejul să dau alte amănunte despre activitatea noastră în 1943. Nu aveam nimic de ascuns şi cu cât detaliile se acumulau, cu atât mai greu îi va fi fost orişicui să ignore sau să deformeze cele aşternute astfel pe hârtie. Aşa încât anchetatorul meu a umplut cu noi şi noi detalii proces-verbal după proces-verbal, pe care eu le semnam, după ce de fiecare dată mă asiguram că depoziţia mea nu fusese modificată. Şi de data aceasta, anchetatorul nu făcea nici un efort să modifice în fond sau în formă cele spuse de mine când le transcria.

Când a ajuns la arestarea mea de către DEF în august 1944, anchetatorul m-a presat să-i explic cum fusese descoperit locul unde mă ascundeam. Am repetat pentru a nu ştiu câta oară că nu ştiam şi am schiţat diversele ipoteze care păreau plauzibile. Persoana care mai mult ca sigur că informase DEF-ul, îmi replică anchetatorul, era Sándor Jakab, care-mi cunoştea adresa. Am refuzat să accept această ipoteză, argumentând că informaţia cea mai de preţ pe care agenţii DEF încercaseră s-o scoată de la mine după arestare era locul şi timpul proximei mele întâlniri cu Jakab. După asta, am parcurs din nou în detaliu cele întâmplate în cursul anchetei mele la DEF. De data aceasta, am izbutit să-l fac pe ofiţer să reţină în scris numele tuturor persoanelor pe care DEF-ul încercase să le identifice, să le găsească şi să le aresteze prin intermediul meu, dar care nu fuseseră arestate, supravieţuiseră războiului şi puteau fi audiate ca martori. Când am ajuns la evadarea mea din coloana de prizonieri, am repetat povestea în toate amănuntele şi din nou am dat numele lui Károly Fekete, tovarăşul şi camaradul meu de aventuri, care trăia la Budapesta şi putea fi întrebat.

În cele din urmă, am ajuns (iarăşi) la perioada de după război şi misiunea mea la Londra. Încă o dată, au fost reluate toate acuzaţiile de spionaj bazate pe aşa-zisa depoziţie a lui Jacques Berman. Am repetat că pur şi simplu nu credeam în existenţa acestei depoziţii. Anchetatorul n-a vrut să pună pe hâr-

tie aşa ceva; ei mi-a spus fără ranchiună că nu-mi va fi de ajutor să-mi arăt dispreţul faţă de Securitate, afirmând că-i credeam în stare să inventeze acuzaţii false. Mi-am dat seama că avea dreptate şi am renunţat la această parte a răspunsului meu, mărginindu-mă să neg categoric acuzaţia de a fi spionat vreodată pentru Intelligence Service, cu sau fără Jacques Berman.

Când am ajuns la capătul istorisirii mele, dintr-o dată ofiţerul şi-a reluat rolul de inchizitor şef. Mi-a spus că înregistrase întocmai pe hârtie tot ceea ce declarasem, dar că toate declaraţiile mele erau în van întrucât nu făceau decât să arate că tot nu mă hotărâsem să spun adevărul. În lucruri minore şi de detaliu s-ar putea să fi spus adevărul, zicea el, dar în ansamblu depoziţia mea continua să fie o plăsmuire. Acum avea să mă trimită înapoi în celula mea, unde voi avea destul timp de gândire; dar trebuia să-mi rămână clar că atâta timp cât exista un singur lucru pe care ei îl ştiau, iar eu încercam să-l ascund – şi erau multe întrebări pe care Securitatea se abţinuse în mod deliberat să mi le pună – ei vor continua să ştie că nu eram încă hotărât să spun adevărul. Cu asta, mă expedie în celula mea şi nu l-am revăzut timp de câteva luni.

Pe când eram încă anchetat, la sfârşit de februarie 1954, m-am trezit dintr-o dată că nu puteam decide ce dată era: 1 martie sau 29 februarie? Uitasem regula pentru stabilirea anilor bisecţi şi nu eram sigur dacă 1954 era sau nu an bisect. M-am hotărât să-l întreb pe temnicerul de serviciu, deşi ştiam că n-aveam şanse să-mi răspundă la întrebare dacă nu-l luam oarecum prin surprindere. Aşa că am ciocănit în uşă pentru a semnala că aveam ceva de întrebat, iar el deschise oblonul de fier de la ferestruică să vadă ce vroiam. I-am spus că vroiam să-mi spăl cămaşa şi mă întrebam dacă va fi apă caldă. Mi-a răspuns, „Trebuie să aştepţi până sâmbătă când e ziua de duş", lucru pe care bineînţeles îl ştiam foarte bine. Atunci am zis, „Aşa-i, mulţumesc. O să-mi spăl cămaşa sâmbătă. Apropo, când e întâi martie, azi sau mâine?" Temnicerul se schimbă la faţă şi zise, „Nu ştiu", închizând oblonul de fier.

Cum încercarea mea de a obţine o clarificare dăduse greş, am luat-o altfel. Ştiam precis că anii bisecţi se succed din patru în patru ani, dar nu ştiam cu care an să încep. Ce-mi scăpa era faptul că nu trebuie decât să socoteşti anul 1 ca primul an; adică,

pentru a afla dacă orice an din calendar e bisect, nu trebuia decât să vezi dacă se împarte la patru. Cum 1954 nu e divizibil prin patru, nu a fost an bisect. Deşi nu ştiam regula aceasta, ştiam sigur câteva fapte. Fapt nr. 1: Invazia U.R.S.S. începuse pe 22 iunie 1941 şi pentru a-i lua prin surprindere totală pe sovietici, nemţii porniseră atacul la trei dimineaţa într-o duminecă. Fapt nr. 2: Invazia Coreei de Sud începuse pe 25 iunie 1950, şi pentru a lua prin surprindere totală armata sud-coreeană – „învăţând din experienţa istoriei" cum le plăcea să spună comuniştilor – nord-coreenii lansaseră atacul puţin după miezul nopţii tot într-o zi de duminică. De aceste două fapte eram absolut sigur; acum nu-mi rămânea decât să număr săptămânile dintre aceste două duminici pentru a stabili câţi ani bisecţi au fost între 1941 şi 1950 (doi). Dar dacă 1954 ar fi fost an bisect, atunci între 1941-1950 ar fi fost *trei* ani bisecţi (1942, 1946 şi 1950) în loc de doi. De aici am conchis că 1954 nu era an bisect şi că data era 1 martie, nu 29 februarie.

De-abia îmi terminasem calculele, când gardianul deschise uşa de la celulă şi mă escortă la interogatoriu, unde-l găsii pe anchetator vizibil supărat. „L-ai întrebat pe gardian dacă azi sau mâine e 1 martie. Ce te face să crezi că e azi sau mâine? Cine ţi-a spus aşa ceva?"

„Nimeni", am spus, „dar ştiu pe ce dată am fost arestat şi am ţinut socoteala zilelor".

N-a vrut să mă creadă. „De când încerci să intri în vorbă cu gardienii? Cu care alţii ai mai vorbit? Nu ştii care sunt regulile, nu ştii că n-ai voie să vorbeşti cu gardienii dacă nu eşti întrebat?"

I-am spus că-mi părea rău că-l întrebasem pe gardian, că era doar greşeala mea din cauză că mă lenevisem, întrucât puteam foarte bine deduce şi singur ce dată era fără să întreb pe nimeni, ceea ce şi făcusem după ce temnicerul refuzase să-mi răspundă. „Şi ce ai dedus, mă rog?" mă întrebă anchetatorul.

„Răspunsul la întrebarea mea", am zis.

„Care întrebare?"

„Păi, faptul că azi e 1 martie 1954".

„Şi la ce-ţi foloseşte să ştii că-i aşa sau nu?"

Nu la mare lucru, trebuia să recunosc: „În orice caz, este a cincisute patruzeci şi şasea zi de când am fost reţinut".

Nu avu nimic de comentat la asta şi porunci să fiu escortat înapoi în celulă, după ce mă admonestă sever să respect regulile şi să nu mai încerc niciodată să intru în vorbă cu cei de gardă, căci de nu, voi fi aspru pedepsit.

La un moment dat în vara lui 1954, după vreo trei luni de singurătate totală fără nici un interogatoriu, am trecut printr-un fel de criză psihologică. În cursul celor patru anchete la care fusesem supus, fiecare din ele examinase episodul din iunie 1948 când, pe timpul scurtei mele şederi la Bucureşti, îl invitasem pe comandorul Young la cină la Sanyi şi Magda Jakab. Nu menţionasem însă niciodată faptul că în iarna următoare, sovieticii ne-au avertizat că Young se dăduse de partea iugoslavilor şi deci trebuia considerat un agent inamic. Deoarece ne conformasem întocmai directivei sovietice, n-aveam nici un motiv să ascund acest fapt, dar m-am gândit că dacă-l menţionam, prezenţa lui Young în iunie 1948 în casa Jakab la invitaţia mea ar fi părut suspectă. Îmi trecu prin cap că, dacă anchetatorii spuneau adevărul – în sensul că atâta timp cât exista un lucru cât de mic pe care ei îl ştiau dar eu nu-l spusesem, acesta era un semn că tot nu eram decis să spun adevărul – dacă, deci, într-adevăr aşa era, ei bine, iată un lucru pe care nu-l spusesem şi care-mi putea fi luat în nume de rău. În ciuda întrebărilor repetate despre comandorul Young la care dădusem răspuns, nu menţionasem niciodată faptul crucial că în iarna dintre 1948-1949, sovieticii ne avertizaseră că acesta era un agent duşman. Cu cât reflectam mai mult la asta, cu atât mai tâmpit mi se părea faptul că nu menţionasem acest lucru, oricât putea părea de neplăcut. Când timp de luni întregi eşti singur cu gândurile tale şi fantezia ţi-o ia razna, lucrurile îţi apar deformate şi iau proporţii exagerate. După trei sau patru zile, nu mai eram în stare să mă gândesc la nimic altceva; nu mă puteam concentra asupra jocului de şah; ideea devenise obsesie. Nu-mi puteam lua mintea de la ea.

În cele din urmă, am decis să-mi corectez omisiunea şi i-am cerut gardianului să fiu dus la interogatoriu. Îmi răspunse că-i va comunica anchetatorului, dar nu se întâmplă nimic. A doua zi, i-am spus din nou gardianului, dar tot nimic. A treia oară, am insistat că aveam să-i comunic ceva urgent anchetatorului, că nu era o reclamaţie, ci ţinea de investigaţia mea. Toate acestea fură în zadar. La insistenţele mele, gardianul îmi răspunse că ancheta-

torul fusese informat de cererea mea, dar era ocupat cu alte cazuri. În final, am realizat ce mi se întâmpla: după o perioadă de timp, probabil toţi prizonierii ţinuţi la izolare încercau o asemenea cădere psihologică şi simţeau nevoia să vorbească cu anchetatorii lor. Faptul de a nu le răspunde, de a-i ţine în expectativă săptămâni întregi făcea parte din tortura psihologică, din procesul de „înmuiere" a prizonierilor. De cum mi-am dat seama de asta, am început să mă simt mai bine: Nu, mi-am zis în sinea mea, n-o să mă daţi voi gata cu chestia asta. Nu vreţi să vorbiţi? Foarte bine, pot să aştept; încetul cu încetul, mi-am reluat programul zilnic şi am izbutit chiar să joc şah. Criza a trecut. După mai mult de două săptămâni, anchetatorul mă chemă în sfârşit la interogatoriu. I-am spus că aveam de declarat ceva ce nu declarasem mai înainte, şi i-am spus despre avertismentul sovietic. Anchetatorul notă depoziţia mea şi-mi puse două întrebări la care am răspuns: După ce primisem avertismentul sovieticilor, mă mai întâlnisem cu Young? Nu. Dar altcineva din legaţie se întâlnise cu el după acel avertisment? Nu cu ştirea mea. Apoi m-a întrebat de ce nu declarasem acest lucru când fusesem interogat prima oară despre Young. Evident, n-aveam cum să pretind că uitasem; aşa că am spus franc că mi-a fost frică să nu arunc o umbră de suspiciune asupra vizitei lui Young la Bucureşti în vara precedentă.

Ofiţerul încheie raportul, mă puse să-l semnez, apoi zise: „Asta-i tot? Ştiam de treaba asta de la început. Când ai spus că aveai ceva să-mi comunici, am crezut că în sfârşit te-ai hotărât. Văd însă că m-am înşelat. Distracţie plăcută în continuare în celulă; poate mai ai nevoie de câţiva ani să te dumireşti". Cu asta, mă trimise prompt înapoi în celulă. În ciuda acestei concedieri sinistre, mă simţeam uşurat. Pe de o parte, reacţia anchetatorului arăta că fusesem naiv să mă tem că-mi vor lua în nume de rău faptul că nu le vorbisem despre acest lucru mai înainte. „Ştiam de la început" însemna în mod cert că *nu* ştiuseră, deoarece inducerea prizonierului în eroare era cea mai elementară regulă de anchetă, pe care o învăţasem de la primele interogatorii. Dar mai însemna şi că informaţia nu făcea doi bani, pentru că în fond nu-i interesa adevărul, ci ca prizonierul să cedeze nervos şi să semneze tot ce vroia Securitatea. Cât

despre predica de la sfârşit, de mult nu mă mai afecta – mă obişnuisem cu ea şi n-am luat-o în serios.

Lunile treceau, şi spre sfârşitul verii în 1954 am început să întâmpin o problemă la mers: laba de la piciorul stâng mă durea ori de câte ori călcam pe ea. La început, am încercat să continui să merg neluând în seamă durerea. Dar din ce în ce, s-a înrăutăţit, aşa încât a trebuit să renunţ la exerciţiile de mers şi să le înlocuiesc cu alte exerciţii, de pildă să fac de mai multe ori pe zi bicicleta din poziţia culcat. În afara gratiilor, avusesem periodic nevoie să port talonete în pantofi. Când am fost arestat, nu le mai purtasem de multă vreme, aşa că nu le luasem cu mine când am plecat de acasă. M-am gândit că din cauza hranei mizerabile, a multor nopţi nedormite şi a lipsei de aer şi de soare, fizicul meu era probabil foarte slăbit şi de aceea aveam din nou nevoie de talonete. Faptul că nu dădusem atenţie acestui lucru şi continuasem mersul agravase pesemne problema. Am încercat să-mi confecţionez ceva echivalent cu nişte talonete din miez de pâine, pe care l-am modelat în interiorul pantofilor în forma unui suport de arc plantar, iar apoi l-am lăsat să se usuce pentru a se întări. N-am reuşit însă să fac nimic cu treaba asta: protuberanţa pe care o modelasem în interiorul pantofilor nu vroia să rămână unde trebuia şi în curând s-a fărâmat. Vrând nevrând, am cerut să-l văd pe anchetator, specificând clar că aveam o problemă de sănătate, nu cumva să creadă că mă hotărâsem să-mi mărturisesc fărădelegile. Am fost escortat în biroul lui destul de prompt, la numai câteva zile, şi i-am spus care era problema mea. De asemenea, i-am spus ce interpretare îi dădeam eu şi am adăugat că aveam acasă talonetele trebuincioase; trebuia doar ca soţia mea să fie rugată să mi le trimită.

Nu mă aşteptam să iasă nimic pozitiv din această audienţă cu anchetatorul meu; nu făceam decât să-mi încerc norocul. Dar spre plăcuta mea surpriză, răspunsul pe care l-am primit n-a fost cel aşteptat: anume, că mai întâi trebuia să mă hotărăsc să spun adevărul. În schimb, anchetatorul mă întrebă dacă mai aveam şi alte probleme de sănătate: Puteam dormi nopţile? Încercam vreo altă durere afară de cea de la piciorul stâng? Aveam digestia normală? Tuşcam? Am spus că pentru moment nu aveam a mă plânge, din punctul de vedere al sănătăţii, de nimic altceva. Am adăugat că, deşi un picior nu e decât un picior şi nimeni n-a

murit dintr-o durere de picior, totuşi problema era serioasă pentru mine pentru că din cauza ei nu puteam umbla, iar a nu putea umbla este o problemă foarte serioasă. Mi-am reiterat aşadar cererea. Am fost iarăşi plăcut surprins când anchetatorul nu mi-a respins-o imediat. Ceea ce ceream eu era greu de îndeplinit, îmi spuse, pentru că de regulă prizonierii aflaţi sub investigaţie nu aveau voie să aibă nici un contact cu lumea din afară, ori a cere să i se trimită ceva unui prizonier era o formă de contact cu lumea din afară. Aşa că era dificil, dar nu imposibil. Îmi propuse – propuse! – să aştept două-trei săptămâni să văd cum evolua problema mea; poate se va vindeca sau va trece de la sine. Dacă nu trecea, să cer să-l văd din nou, iar el va încerca să-mi îndeplinească cererea. Aceasta era o schimbare de ton pe care fireşte că am apreciat-o, şi am consimţit fără ezitare să aştept şi să încerc să-mi las piciorul să se vindece de la sine.

Într-o dimineaţă în prima jumătate a lui septembrie, un gardian deschise uşa de la celula mea şi-mi ordonă să-mi adun toate lucrurile. Mi s-au pus ca de obicei ochelarii de tablă, apoi am fost scos din celulă, condus de-a lungul coridorului până în curtea închisorii – am putut simţi aerul curat – apoi într-o altă clădire, de-a lungul unui alt coridor şi în sfârşit într-o altă celulă unde ochelarii mi-au fost scoşi. Mă găseam într-o celulă de soiul celei în care stătusem primele şapte luni după arestare, fără closet, cu o masă şi un scaun din lemn şi un strop de lumină naturală care pătrundea de pe coridor prin fereastra înaltă de deasupra uşii. Singura diferenţă era că în loc de un pat ca în fosta mea celulă, aici existau două paturi de lemn suprapuse, cel de jos fiind ocupat de cineva. Mi se spuse să ocup patul de sus şi uşa celulei fu închisă cu zgomot.

Noul meu coleg de celulă era un tip destul de straniu. La început m-am gândit că era o nouă capcană, cu un alt informator care trebuia să afle de la mine ce nu le spusesem anchetatorilor. Dar în curând am abandonat această ipoteză. Mai întâi, nu mă aflam în acel moment sub investigaţie. A patra mea anchetă se încheiase de mai multe luni. Mai erau şi alte motive, legate în special de personalitatea colegului meu de celulă. Teodor Bucur – aşa-l chema – avea treizeci şi şase de ani, era mijlociu de statură şi foarte slab, aproape chel, cu o frunte înaltă şi o figură îngustă. De cum am intrat în celula pe care o ocupa, m-a

întrebat de când eram arestat şi care erau ultimele ştiri pe care le auzisem de afară. I-am spus noutăţile din vara lui 1952. Bucur era arestat de cinci ani când l-am întâlnit, dar spuse că el avea noutăţi mai recente pentru că avusese mai mulţi colegi de cameră. Îmi spuse că Stalin murise în martie 1953 şi că la scurtă vreme Beria fusese executat, dar nu ştia cine era conducătorul Uniunii Sovietice în momentul de faţă. Ştirea despre moartea lui Stalin părea credibilă în lumina celor douăzeci şi unu de salve de artilerie pe care le auzisem în ziua de 5 martie 1953, dar vestea execuţiei lui Beria prea era ciudată aşa că am luat-o doar pe jumătate în serios (deşi bineînţeles, s-a dovedit a fi adevărată).

Despre el, Bucur mi-a spus următoarele. Petrecuse anii războiului ca student la Berlin; nu din simpatie pentru nazişti, zicea el, ci pur şi simplu pentru că obţinuse o bursă de studii, graţie căreia a evitat să fie recrutat în armata română. Acolo studiase istoria şi devenise istoric de profesie. Nu-i plăceau sporturile şi nu era bun la jocuri, dar îi plăcea să citească. Principala lui pasiune, care coincidea cu profesiunea pe care şi-o alesese, era istoria. Îi plăcea să citească şi literatură, să meargă la teatru şi să călătorească. Călătorise mult în Germania şi în ţările învecinate şi se pricepea de minune să zugrăvească în cuvinte locurile şi monumentele deosebite pe care le vizitase. Pentru mine, era o bucurie grozavă să-l ascult povestind file din călătoriile sale, bucurie firesc intensificată de foamea după acest gen de conversaţie, la capătul a doi ani lungi de privaţiune. Mulţi ani, mi-am adus aminte descrierea făcută de Bucur cu migală şi lux de amănunte a magnificei catedrale vieneze Stephansdom, pe care am retrăit-o atunci când, peste ani, am ajuns în sfârşit s-o văd cu ochii mei. Bucur îşi găsise un post de istoric la un institut de cercetări în Berlinul de Vest. Se îndrăgostise de o tânără nemţoaică cu care s-a căsătorit şi astfel se stabilise permanent în Berlinul Occidental. Totuşi, dorind să păstreze cât de cât legăturile culturale cu ţara natală, din când în când trecea în Berlinul de Est ca să facă o vizită la ambasada română, unde se găsea şi un centru cultural. Acolo citea sau împrumuta de la biblioteca centrului cărţi despre istoria, literatura, geografia şi folclorul României.

Prin 1949, într-una din vizitele lui în complexul diplomatic din Berlinul de Est, Bucur „a uitat să se întoarcă acasă": a fost arestat de agenţii Securităţii, drogat, pus pe un avion TAROM care zbura de la Berlin la Bucureşti, şi s-a trezit într-o celulă la Malmezon. Timp de multe luni după aceea fusese interogat în fel şi chip despre legăturile lui cu cercurile de emigranţi români din Berlin, legături, spunea el, inexistente sau cel mult superficiale. Spusese Securităţii tot ce ştia de nenumărate ori, dar anchetatorii nu erau niciodată mulţumiţi, javrele împuţite – aici îşi întrerupse povestea pentru a da drumul unui lung şi colorat şuvoi de înjurături – continuau să-l preseze ca să afle lucruri pe care el nu le ştia şi despre care nu putea spune nimic.

În cursul povestirii sale, Bucur se tot oprea când şi când, zicea „Scuză-mă, te rog, o clipă", se plimba în sus şi în jos ca şi cum ar fi fost cufundat într-o conversaţie lăuntrică cu sine însuşi, după care se întorcea şi-şi relua povestea ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Odată spuse: „Vroiau ceva; *a trebuit* să le răspund". N-am înţeles de ce *trebuia* să le răspundă şi l-am rugat să-mi explice, la care îmi răspunse, „O, nu ştii despre ce-i vorba? ţie nu-ţi fac aşa ceva?"

„Ce anume?" am întrebat eu.

„Păi, conexiunea electromagnetică". Nu înţelegeam. Atunci mi-a explicat că la un moment dat în cursul interminabilelor interogatorii, Securitatea – urmă iar o pauză de înjurat copios – îl anesteziase şi-i implantase în creier o drăcie electromagnetică. Prin intermediul acesteia, îmi explică el mai departe, îl puteau chema la orice oră ca să-i pună întrebări la care el trebuia să răspundă – nu neapărat cu glas tare, pentru că aspectul cel mai neplăcut al acestei drăcovenii era că-i putea citi şi gândurile. Dar în gând trebuia să le răspundă, căci dacă nu, îl supuneau la tot felul de torturi mentale. Aşa încât îşi făcuse un obicei din a nu refuza niciodată să le răspundă şi a nu încerca să ascundă nimic. „N-are nici un sens, îţi dai seama, din moment ce oricum ei pot să-ţi citească gândurile".

I-am spus lui Bucur că nu ştiam să-mi fi implantat cineva ceva în creier şi că nu credeam că un asemenea dispozitiv chiar există. Nu vedeam principiul ştiinţific pe baza căruia ar putea funcţiona, i-am spus. Şi-apoi, o atare descoperire ar fi fost foarte

însemnată şi-ar fi înrâurit imens viaţa tuturor, chiar lăsând la o parte utilizarea ei de către Securitate; aşa încât, dacă o asemenea invenţie exista, fie şi doar în faza experimentală, sigur am fi auzit de ea.

„Raţionamentul tău e absolut impecabil", mi-a răspuns Bucur. „Exact la fel am reacţionat şi eu la început; pur şi simplu n-am vrut să cred. Dar mai apoi, împrejurările mi-au deschis ochii şi am înţeles ce se petrecea".

„Ce împrejurări?" am întrebat. Atunci Bucur mi-a relatat următoarele.

După un timp, Securitatea – pauză, înjurătură înflorită – încercase să-l ia mai cu binişorul şi-i pusese la dispoziţie diverse lecturi. Dar primise numai rahat – „Scuză-mi expresia", spuse – adică broşuri ale Partidului Comunist – şi aici urmă un şir de înjurături de trei ori mai lung decât cel adresat Securităţii. Neavând altceva de făcut, continuă el, se apucase volens nolens să citească una din aceste broşuri. Din întâmplare – şi m-a asigurat că episodul fusese absolut spontan şi neintenţionat – când dăduse prima oară cu ochii de numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, îl apucase o nevoie irezistibilă să lase un vânt, căreia nu i se putuse împotrivi. La scurtă vreme după aceea, fusese dus la interogatoriu şi exact lucrul de care se temea se dovedise adevărat: anchetatorul ştia că trăsese un vânt taman când ajunsese la numele lui Gheorghiu-Dej. Fusese luat în tărbacă şi îndelung dojenit pentru lipsa lui de respect şi dispreţul faţă de conducătorii partidului, iar încercările lui de a explica că fusese o scăpare, dacă se poate spune aşa, total involuntară, nu duseseră nicăieri.

În acest moment al povestirii lui, mi-am dat seama că n-avea rost să mai încerc să-l zdruncin din credinţa lui în dispozitivul electromagnetic de citit gândurile, întrucât era o convingere care nu se baza pe logică şi nu era sensibilă la argumente raţionale. Am mai băgat de seamă că tentativa mea de a ridica semne de întrebare pe marginea celor relatate de el îl irita, şi din momentul acela, am încercat să nu-l mai contrazic direct sau să-l enervez vreun fel. O privinţă în care l-am contrazis însă, şi de fapt am reuşit chiar să-l ajut, a fost ferma lui convingere că la Malmezon, celulele erau intenţionat proporţionate astfel încât prizonierul să nu se poată plimba în celulă mai mult de trei-patru

minute, fără să ameţească. I-am explicat că ameţeala venea de-acolo că se răsucea mereu în aceeaşi direcţie, întotdeauna la dreapta sau întotdeauna la stânga. Ca să nu ameţească, trebuia să alterneze direcţia de întors. Da, întocmai, îmi răspunse el, dar lucrul era cu neputinţă din cauza dimensiunilor celulei. Când i-am arătat însă că direcţia întoarcerilor putea fi alternată dacă făcea un număr de paşi impar, în loc de unul par, în fiecare direcţie, Bucur îmi testă metoda şi în cele din urmă se convinse că aşa era. De atunci încolo, începu să facă lungi plimbări prin celulă şi-mi jură eternă recunoştinţă pentru că-i arătasem cum.

Bucur a fost la rându-i curios să afle povestea mea. N-a vrut să mă creadă când i-am spus că eram membru de partid şi comunist convins. „Nu, asta nu se poate", mi-a spus. „Nu s-o fi putând", am răspuns eu, „dar aşa e", la care el mi-a răspuns, „Dar tu nu eşti ca ei!" Am încercat să-i explic că nu toţi comuniştii erau la fel, dar n-am ajuns prea departe.

La un moment dat, Bucur mi-a spus o poveste care-ţi făcea părul măciucă. La multă vreme, poate un an, după ce fusese arestat, Securitatea îi arestase soţia, care trăia în Berlinul de Vest, şi o adusese la Malmezon.

„Cum ai aflat?" am întrebat. „Te-au pus faţă în faţă cu ea?"

Nu, zise el, a fost mult mai rău. O puseseră pe nevastă-sa într-o celulă alăturată, pentru ca el să poată auzi tot ce se întâmpla dincolo, şi într-o noapte unsprezece securişti au violat-o pe rând unul după altul, râzând şi bătându-şi joc de ea, pe când ea striga după ajutor şi-l chema încontinuu pe soţul ei pe nume. La începutul povestirii, fusesem înclinat să-l cred, fiindcă ştiam că răpiri de persoane din Occident de către agenţii sovietici sau est-europeni avuseseră într-adevăr loc. Dar spre sfârşit, mi-am schimbat părerea şi am ajuns la concluzia că toată povestea era probabil o născocire a minţii lui zdruncinate.

Mai întâi, oamenii Securităţii erau, ce-i drept, nişte brute, dar brute disciplinate: toate acţiunile lor erau perfect calculate şi nu făceau nimic la voia întâmplării. În ce scop aşadar să o fi violat în grup pe tânăra soţie, cetăţeană germană, a unui emigrant român? Ca să-l facă să cedeze? Dar el nu văzuse nimic; nici măcar nu i se spusese nimic despre cele întâmplate; şi nu avea nici o dovadă în afară de ce credea el că auzise. Părea să fi fost

mai degrabă o halucinație de-a lui. În afară de asta, răpindu-l pe Bucur din Berlinul de Est, Securitatea comisese deja un act care ar fi putut duce la o presă foarte proastă în Occident. După dispariția lui din Berlinul de Est, mai mult ca sigur că nevasta lui nu s-ar fi aventurat în acele părți, iar răpirea ei din Berlinul de Vest ar fi fost genul de treabă complicată și riscantă pe care Securitatea n-ar fi întreprins-o fără un motiv serios. Ar fi comportat riscul unor titluri de ziar cu litere de-o șchioapă – „Poliția secretă a României lovește din nou: Soția istoricului răpit acum un an este răpită din Berlinul de Vest" – care n-ar fi fost tocmai imaginea pe care Securitatea căuta s-o lase. Mai departe, dacă ar fi răpit-o într-adevăr pe soția lui Bucur, Securitatea ar fi luat-o bineînțeles la întrebări, încercând s-o facă să se contrazică cu bărbatul ei într-o privință sau alta, și i-ar fi pus pe cei doi față în față. Altminteri, răpirea ei n-ar fi avut nici un rost. Când l-am întrebat însă pe Bucur dacă soția lui fusese interogată sau dacă fusese confruntată cu el, mi-a răspuns negativ. Și până la urmă, nu era nici o nevoie să se recurgă la asemenea mijloace pentru a-l face pe bietul om să cedeze. Era complet nevinovat și gata să le spună celor de la Securitate tot ce știa, adică mai nimic. Din toate aceste motive, era greu de crezut că lucrurile se întâmplaseră într-adevăr așa cum le descria Bucur.

Conlocuirea cu el își avea părțile ei bune și părțile mai puțin bune. Partea bună erau toate istorisirile palpitante din viața lui. Iar dincolo de asta, mai era un lucru de importanță majoră: nu numai că Bucur avea dreptul să citească, ci avea chiar cărți. Pesemne i se dăduse acest privilegiu când Securitatea descoperise că suferea de schizofrenie, sau cum s-o fi numit boala psihică la care fusese dus de torționarii săi. Când am fost mutat în celulă cu el, Bucur tocmai citea *Oblomov* a lui Goncearov, carte clasică pe care o împrumutase de la biblioteca închisorii. Auzisem multe despre portretul excepțional al „caracterului rus" pentru care romanul e vestit, dar nu apucasem să-l citesc. Iată că acum mi se înfățișa ocazia: deși eu n-aveam voie să citesc cartea lui Bucur (sau orice carte), totuși, dacă Bucur se învoia să-mi fie complice, o puteam citi, deoarece patul de sus putea fi zărit numai parțial prin vizorul din ușă. Iar Bucur s-a învoit bucuros. Așa că, la scurt timp după ce fusesem mutat în celulă, am petrecut singurele cinci sau șase zile la Malmezon pe

care le-aş putea califica drept plăcute, chiar palpitante: citeam pe furiş şi cu nesaţ romanul lui Goncearov mai tot timpul zilei şi astfel uitam de toate, chiar şi de mâncare. A fost o plăcere nemaipomenită, de o seamă cu cea pe care o simţi când bei primul pahar de apă după mai multe zile de însetare.

Pe de altă parte, cea mai puţin plăcută, nopţile erau acum mult mai agitate decât înainte. Bucur nu se conforma regulii de a nu-şi acoperi ochii în timpul nopţii. Spunea că nu poate dormi din cauză că lumina electrică îi intra drept în ochi, pe care şi-i acoperea cu o batistă neagră. Unii gardieni îl lăsau în pace şi făceau o excepţie de la regulă pentru acest prizonier pe care îl percepeau ca fiind într-o ureche, dar alţii nu tolerau asemenea abatere. Ca urmare, băteau mai întâi în uşă, lucru de care Bucur de obicei nu se sinchisea, dar care pe mine, firește, mă trezea din somn. În faza a doua, uşa se deschidea, gardianul pătrundea în celulă şi îl lua la ceartă pe Bucur, care explica că altfel nu putea dormi. Urma atunci de cele mai multe ori pedeapsa, Bucur fiind silit să rămână în picioare jumătate din noapte sau altele asemenea. Eu încercam pe cât puteam să readorm şi să mă odihnesc în ciuda tevaturii, dar de multe ori era cu neputinţă.

Cam pe la jumătatea lui octombrie, am fost mutat împreună cu Bucur într-o altă celulă în cealaltă clădire, în care eu locuisem mai bine de un an înaintea mutării în celulă cu Bucur. Noua celulă avea avantajul de a fi echipată cu closet turcesc şi duş; altfel, viaţa noastră nu suferi vreo schimbare. Fiind mai spaţioasă, celula oferea ceva mai mult loc pentru plimbare, dar eu nu m-am putut bucura de el din cauză că piciorul stâng continua să mă doară când călcam pe el. De fapt, înaintea schimbului de celule, cele trei ieşiri zilnice la closet deveniseră un chin, fiindcă mersul îmi provoca asemenea dureri încât umblam şchiopătând. Pe la mijlocul lunii octombrie, am cerut din nou să-l văd pe anchetator din motive de sănătate. Mă aduse la el în birou la vreo două zile după aceea. I-am spus că aşteptasem câteva săptămâni aşa cum îmi ceruse, dar în loc să-mi treacă, durerea din piciorul stâng se agravase, iar când călcam pe el, pe lângă că mă durea, acum se şi umfla. Anchetatorul mă ascultă până la capăt, apoi mă întrebă din nou dacă mai aveam şi alte probleme cu sănătatea, la care i-am răspuns că nu. Atunci m-a întrebat, „N-ai putea să mai aştepţi încă o lună, doar atât, o lună?“ Am

răspuns că piciorul mă durea rău dar că, da, dacă altfel nu se putea, o să mai aştept o lună. Atitudinea şi felul lui de a se comporta faţă de mine îmi dădeau speranţe. Nu m-am putut împiedica să nu simt că ceva părea să se fi schimbat, că nu mă mai confruntam cu aceeaşi atitudine ucigător de ostilă de care avusesem exclusiv parte în ultimii doi ani şi două luni.

Am aflat ulterior că durerea de la picior era pricinuită nu de lipsa talonetelor; problema era mult mai gravă. După doi ani de hrană inadecvată, fără lapte şi fără unt, de lipsă de soare şi chiar de lumină naturală, sufeream printre altele de o lipsă acută de vitamina D. Aceasta dusese la o masivă decalcifiere osoasă (osteoporoză) la piciorul stâng şi, în mai mică măsură, la dreptul. Din fericire, la vremea respectivă nu aveam habar de aşa ceva şi durerea de la piciorul stâng nu-mi afecta prea tare moralul.

În dimineaţa zilei de 12 noiembrie 1954, pe când stăteam pe vine la closet, uşa se deschise. Gardianul de serviciu îmi făcu semn să mă ridic ca să fiu escortat la interogatoriu. Ca de obicei, era foarte grăbit şi de-abia a avut răbdare să mă aştepte să-mi trag pantalonii sus. Mi-am amintit că trecuse cam o lună de la ultima mea întrevedere cu anchetatorul meu, când îmi spusese să mai aştept o lună. În camera de interogatoriu, am dat ochii cu acelaşi ofiţer, cel de-al patrulea anchetator însărcinat cu cazul meu, care şedea la biroul lui. După aerul lui sever şi pătrunzător şi expresia-i serioasă de pe chip, mi-am dat seama că iarăşi juca rolul de mare inchizitor şi m-am pregătit de ce era mai rău. Mi-am zis că avea să-mi aducă la cunoştinţă că cererea mea de a-mi fi trimise talonetele fusese respinsă pentru că mă încăpăţânam să nu cooperez cu investigaţia. În schimb, ce-am auzit era şi mai rău.

„Pentru ultima oară", spuse el, „îţi cer să te hotărăşti şi să ne spui odată adevărul. Astăzi ai ultima şansă s-o faci. Dacă nu profiţi de ea, mâine va fi prea târziu. Astăzi e o zi importantă pentru dumneata". Am rămas tăcut fără să scot o vorbă. „Spune", zise el după un timp, „vrei sau nu să vorbeşti?"

Am fost surprins neplăcut de această întorsătură, dar mi-am zis în sinea mea, „La ce te aşteptai? Te-ai lăsat dus de nas de drăgălăşeniile lui de-o clipă şi ţi-ai îngăduit luxul să speri că, mai ştii minune... Acuma plăteşti taxa pe prostie". Anchetato-

rului i-am răspuns: „Tot ce-a fost de spus am spus de mult. Nu am nimic altceva de declarat".

„Bine", a replicat el, „dacă asta ţi-e dorinţa, aşa să fie. Vei pleca acum din acest loc şi vei merge în altul. Eşti pregătit sufleteşte să te muţi în alt loc, poate mai rău, poate mai bun ca ăsta în unele privinţe? Eşti gata să începi o nouă viaţă acolo?"

Nu prea ştiam cum să răspund la această ameninţare nemaiauzită până acum. Existau, am presupus, şi alte localuri de anchetă ale Securităţii, dar nu vedeam ce rost avea să fiu mutat altundeva tocmai acum. Ştiam şi că există locuri precum Canalul, unde „duşmanii poporului" erau trimişi, de obicei fără sentinţă judecătorească, pe baza unei simple hotărâri administrative; şi cu cât mă gândeam mai bine, cu atât mi se părea o interpretare plauzibilă a spuselor anchetatorului. Nesiguranţa mea s-a reflectat în răspunsul pe care i l-am dat: „Nu ştiu dacă sunt gata; depinde de loc".

Atunci a spus: „Păi, ce-ai zice dacă locul ar fi acasă?"

„Poftim?" am zis eu.

Dintr-o dată, toata faţa i se destinse într-un zâmbet larg: „Te întorci acasă".

Nu l-am crezut. Mi-am sugrumat reacţia de bucurie care se acumula înăuntrul meu. „Nu fii tâmpit", mi-am zis. „Nu-i lăsa să te tragă iar pe sfoară; când ai să te trezeşti din vis, o să doară şi mai rău".

„Când?" am spus cu glas tare. „Când plănuiţi să mă trimiteţi acasă?"

„În aproximativ o oră", spuse el, „de îndată de vine maşina să te ia". Tot nu-mi venea să cred. Dacă mă suiau într-o maşină, cu ochelarii de tablă pe nas, îmi spuneau că mă duc acasă, şi pe urmă, maşina se opreşte, sunt scos din maşină, mi se scot ochelarii – şi iată-mă într-o altă închisoare? Ce lovitură psihologică pentru ei! Puteau să fi plănuit totul ca să mă frângă. Cum puteam să-l testez?

„În momentul de faţă împart o celulă cu altcineva", am spus. „Eu mai am o cămaşă în afară de asta pe care-o port. E singura mea cămaşă de schimb, dar dacă merg acasă n-o să mai am nevoie de ea. Pot să i-o las colegului meu de celulă, care a fost arestat înaintea mea şi n-are nici un schimb de haine?" Mi-am

făcut socoteala că, dacă mă trimiteau la altă închisoare, vor vrea ca să-mi păstrez a doua cămaşă, de care aş avea nevoie acolo.

Figura ofiţerului se întunecă brusc. „Cine zici că ţi-e colegul?"

„Teodor Bucur".

„Ce-ai în comun cu el? Ce-ţi pasă dumitale de el?" întrebă.

„Am petrecut două luni în aceeaşi celulă, am mâncat aceeaşi mâncare, am împărţit acelaşi closet şi am stat la poveşti împreună", am spus eu.

„Ce mesaje ţi-a încredinţat Bucur şi cui trebuie să i le transmiţi, în caz că ai fi eliberat înaintea lui?" mă întrebă ofiţerul.

„N-am discutat o asemenea eventualitate", am spus, „şi nu mi-a încredinţat nici un mesaj pentru cineva".

„Te previn", spuse anchetatorul, „dacă *duci* cuiva din afară vreun mesaj de aici, ai să te întorci înapoi la noi cât ai zice peşte".

Remarca aceasta mi-a căzut nespus de bine: pare-se, aveau într-adevăr intenţia să-mi dea drumul. „În regulă", am zis, „am înţeles, şi n-am de gând să duc nici un mesaj nimănui. Deci pot să-i las cămaşa mea lui Teodor Bucur?"

„Nicidecum", spuse el, „şi oricum, nici nu ai să te întorci în celulă".

„Aş avea câte ceva de luat de acolo, totuşi", am spus. Mă gândeam în primul rând la batista care conţinea piesele mele miniaturale de şah şi pe care aş fi dorit să le păstrez ca suvenir în caz că într-adevăr eram eliberat, sau ca pe o jucărie folositoare în caz contrar. Mă mai gândeam şi la puloverul de care aveam să am nevoie, dacă povestea asta cu eliberarea mea se va dovedi un bluf.

„O să-ţi aducem noi lucrurile", îmi spuse. Chemă gardianul şi-i spuse să meargă să-mi aducă toate lucrurile din celulă. Îmi închipuiam faţa lui Bucur la vestea că îşi pierdea tovarăşul de celulă: nu va avea cum să ştie dacă eram eliberat, trimis într-o altă închisoare, sau doar pus într-o altă celulă.

Gardianul se întoarse cu lucrurile mele. Anchetatorul meu spuse, „Bun, acum îţi dăm drumul să pleci. Să sperăm că timpul petrecut aici n-a fost complet pierdut pentru d-ta. Trebuie că vei

fi învăţat câte ceva şi sper că pe viitor vei fi mai atent la ce spui şi cum vorbeşti. Oricum, îţi doresc mult noroc. Unde vrei să te lase maşina?"

„Acasă", am spus şi i-am dat adresa. „Bulevardul Stalin numărul 72".

„Familia dumitale nu mai locuieşte acolo. Soţia s-a mutat la părinţi la Cluj", zise el. „N-ai ceva prieteni în Bucureşti?"

„Nu-i treaba voastră ce prieteni am eu, scârbe ce sunteţi", mi-am zis în gând, dar în loc de asta am spus, „Vreau să mă duc la nevastă şi la fată. Dacă sunt la Cluj, duceţi-mă sau trimiteţi-mă acolo, vă rog".

„Nu pot să te trimit la Cluj cu maşina", a zis ofiţerul, „dar pot să-ţi cumpăr bilet la tren. Ai un tren de noapte care pleacă din Bucureşti seara şi ajunge dimineaţa. E-n regulă dacă-ţi iau bilet pentru diseară?"

„Perfect în regulă", am răspuns.

„Şi unde vrei să-ţi petreci ziua aici în Bucureşti?" întrebă. „La ce adresă să te lăsăm? Ai să ai nevoie să stai la cineva, să mănânci undeva. N-ai cine ştie ce bani de buzunar".

„Nu vă faceţi griji din pricina asta", am spus eu, „ajunge dacă mă lăsaţi undeva pe stradă, cam pe unde eram când m-aţi ridicat. De acolo mă descurc singur".

„Parcă mergi cam greu", zise el.

„Da, mă doare piciorul. Mi-ar trebui un baston, dacă aveţi unul în plus". Chemă gardianul şi-i spuse să găsească ceva pe post de toiag; apoi, după ce mi se puseră ochelarii de tablă, am fost condus într-o altă cameră unde am aşteptat o maşină disponibilă. Când a venit maşina, mi s-au pus din nou ochelarii şi am fost dus la registratură unde-mi lăsasem lucrurile la sosire. Mi s-au înapoiat cureaua, şireturile, ceasul de mână, portofelul şi geanta. De asemenea, mi s-au dat un baston şi un bilet la trenul Bucureşti-Cluj pentru aceeaşi seară. Apoi mi s-au pus ochelarii şi am fost condus la maşină. Am mers vreo treizeci şi cinci-patruzeci de minute, până ce maşina s-a oprit şi cel care mă însoţea mi-a scos ochelarii de tablă.

„Poftim", îmi spuse, „şi o zi bună". M-am dat jos din maşină şi m-am regăsit în cartierul în care locuisem înainte de a fi arestat.

Se împlineau exact doi ani şi trei luni din acea noapte fatală în care fusesem arestat şi începuse lungul, lungul meu coşmar. Timp de exact doi ani şi trei luni nu văzusem cerul. În această dimineaţă de noiembrie, părea mai albastru ca oricând. Soarele strălucea şi totul părea nefiresc de luminos: copacii de pe marginea străzii, casele, gardurile. Pe stradă nu era ţipenie. Maşina aşteptă câteva secunde, ca şi cum cei dinăuntru vroiau să vadă ce-o să fac, dar m-am hotărât să nu fac nimic până nu plecau. Aşa că am rămas pe loc, sprijinindu-mă puţin în baston, şi m-am uitat la şofer până ce a apăsat pe acceleraţie şi a demarat. Abia atunci m-am simţit în sfârşit liber.

Capitolul 11

URMARE

Din locul unde mă lăsase maşina Securităţii, în zece minute de mers şontâc am ajuns acasă la prietenii mei Bandi şi Juci Klein. Amândoi erau la serviciu – era între zece şi unsprezece dimineaţa – iar copiii erau la şcoală; dar servitoarea, care era acasă, mă cunoştea şi m-a poftit înăuntru. Am întrebat-o dacă o ţinea minte pe Edith şi dacă ştia ceva de ea. Sigur că da, mi-a răspuns, ştia că Edith şi copiii locuiau la Cluj. „Care copii?" am întrebat. „Vrei să spui fetiţa mea, Anna". Femeia se fâstâci: „Mă iertaţi, m-am încurcat, am crezut că aveţi doi copii. Soţia şi fiica sunt la Cluj şi sunt bine. Pe soţia dumneavoastră am văzut-o mai pe la începutul anului când a venit în vizită pe la noi". I-am sunat pe Juci şi pe Bandi la locurile lor de muncă şi amândoi au spus că vin acasă într-un suflet. Cât i-am aşteptat, am avut ocazia să mă uit într-o oglindă şi ce-am văzut a fost o variantă palidă, verzuie a feţei mele de dinainte, pe care cu greu am recunoscut-o ca fiind a mea.

Juci ajunse prima; puţin mai târziu apăru şi Bandi. A fost mare bucurie, de o calitate pe care numai cei ce s-au aflat în situaţii similare o cunosc. Firește, prima dată am întrebat despre Edith şi despre Anna, iar Juci mi-a zis, „Edith şi copiii sunt la Cluj cu părinţii lui Edith, toţi sunt bine şi sănătoşi". La fel ca servitoarea, şi ea spusese „copii".

„Care copii?" am întrebat.

„Nu ştii? Nu ţi-au spus?!" se miră Juci.

„Ce să-mi spună?"

„Că mai ai o fată". Vestea m-a luat total pe neaşteptate. Amuţisem; mă holbam doar năuc la Juci.

„O cheamă Vera", spuse ea, şi se grăbi să adauge, „Seamănă grozav cu tine la faţă".

„Când?" am întrebat cu vocea întretăiată. „Când s-a întâmplat asta?"

„S-a născut în '53, în primăvară", mi-a spus Juci, „la mai puţin de nouă luni după ce ai fost ridicat". Am simţit un amestec de uluire, uşurare, şi un soi de mândrie.

Juci s-a apucat să-mi povestească imediat cum Edith descoperise că era însărcinată la puţină vreme după arestarea mea, şi cum toată lumea – inclusiv Juci însăşi şi Klara, mama lui Edith – o sfătuise să facă un chiuretaj. Era prea riscant, i-au zis ele, să păstreze copilul în situaţia în care se afla – în fond, putea fi arestată şi ea în orice moment – iar viaţa i s-ar fi complicat enorm. Edith însă ţinea morţiş să păstreze copilul. Atunci i-au spus, „Să sperăm că n-o să fie aşa, dar trebuie să fii realistă: s-ar putea să nu-l mai vezi niciodată pe Egon". „Tocmai de-aceea vreau să am barem copilul lui", răspunsese Edith.

Am încercat să dăm de Edith la telefon. Era plecată la serviciu, la fel ca toţi ai casei; n-am găsit pe nimeni acasă la părinţii ei. În cele din urmă, Juci a reuşit să dea de o vecină a familiei Lövi. După un timp, mesajul ei a ajuns la Edith care ne-a sunat ea. Tot ce-mi aduc aminte din acea convorbire telefonică e simţământul de bucurie care ne copleşea pe amândoi. I-am spus cu ce tren soseam a doua zi dimineaţă.

Juci şi Bandi îmi spuseră că în urmă cu patru săptămâni, pe la mijlocul lui octombrie, avusese loc procesul lui Vasile Luca şi al „complicilor" lui, printre care Sanyi Jakab. Luca mărturisise la proces că fusese informator al Siguranţei încă de la începutul anilor '30 şi că făcuse tot ce i-a stat în putinţă pentru a submina partidul după venirea acestuia la putere. Fusese condamnat la închisoare pe viaţă. Sanyi fusese acuzat de sabotarea economiei. La proces a încercat să se apere, recunoscând că existaseră erori, dar respingând acuzaţia că le-ar fi comis cu intenţia de a dăuna. Fusese condamnat la douăzeci de ani de detenţie. Ceilalţi primiseră pedepse mai uşoare. Unii fuseseră achitaţi. Vestea mi s-a părut şocantă. În ciuda ororii că fusese condamnat la atâţia ani de detenţie, am fost uşurat totuşi să aud că Sanyi era în viaţă şi că acuzaţia de a fi fost agent nazist fu-

sese abandonată. Am mai aflat şi de execuţia lui Beria după moartea lui Stalin şi ascensiunea la putere a lui Malenkov.*

Am luat trenul de noapte spre Cluj, iar dimineaţa, când trenul intra în gară, eram pe scările vagonului când am văzut-o pe Edith alergând spre mine. Ne-am îmbrăţişat îndelung. Faţa îi era scăldată în lacrimi. Era la fel de frumoasă şi de atrăgătoare ca întotdeauna, dar pe faţa ei se vedea o schimbare: pe frunte, între sprâncene, chiar deasupra nasului, i se ivise o linie nouă care-i dădea o expresie de maturitate necunoscută mie. M-a întrebat de ce şchiopătam; nu m-am mai putut ascunde după primele câteva minute. I-am spus că nu era nimic serios; o să-mi treacă cât de curând. De la gară, ne-am dus acasă.

Era cam opt dimineaţa şi când am intrat în apartamentul familiei Lövi, am văzut un pătuţ de copil şi în el, o fetiţă care dormea. M-a cuprins un simţământ de căldură când mi s-a părut că o recunosc pe Anna, aproape neschimbată de când o văzusem ultima oară. Avea cam aceeaşi vârstă şi era tot atât de mare ca atunci sau aşa mi se părea mie. Pe când mă uitam la ea, încercând să-i văd mai bine faţa fără s-o trezesc, uşa de la cealaltă cameră s-a deschis şi o fetiţă înăltuţă şi slabă, de vreo cinci anişori, cu o mutriţă drăguţă şi toată numai un zâmbet intră în odaie şi se apropie de mine parcă în paşi de dans, ca o balerină. Dintr-o dată mi-am dat seama că această copilă mărişoară, care nu-mi părea cunoscută, trebuie că era Anna, iar cealaltă era mezina, venită în lipsa mea. Anna m-a îmbrăţişat şi m-a sărutat cu o familiaritate care contrasta puternic cu propriul meu sentiment că întâlneam o persoană nouă, necunoscută. Tot acest episod n-a durat decât câteva clipe; fiind însă prima impresie, mi s-a întipărit adânc în memorie. Am aflat în curând de la Edith cât de mult îi lipsisem Annei. Bineînţeles, nu i se spusese unde eram de fapt; i-au spus că eram plecat să muncesc undeva într-un alt oraş. Anna întreba insistent şi în repetate rânduri de ce nu vin

* Lavrenti Beria, ministrul de Interne care controla poliţia secretă şi toate ramurile enormului aparat sovietic de represiune, a fost al doilea om după Stalin, până la moartea acestuia din urmă în martie 1953. A urmat o luptă pentru putere, scurtă dar acerbă, între Gheorghi Malenkov şi Nikita Hruşciov pe de o parte, iar Beria pe de alta. Beria a pierdut şi în iunie 1953, a fost executat ca agent imperialist care infiltrase Partidul Comunist pentru a-l submina. (*n.tr.*)

Anna şi Vera înainte de eliberarea lui Egon, în 1954

acasă, barem în vizită. „Oare Tati nu ne mai iubeşte?“ întreba ea. Refuza să accepte explicaţiile date. Avea un unchi, soţul mătuşii Irén, care era foarte bun cu ea şi de care se simţea apropiată. Într-o zi, Anna îl întrebase, „Unchiule Károly, nu vrei să fii tu tăticul meu?“

Când am ajuns acasă la ai mei, Anna avea patru ani şi jumătate. Era o fetiţă vioaie, care vorbea cu uşurinţă şi punea multe întrebări. Ştia o mulţime de cântece, de copii şi nu numai. Vera, la un an şi jumătate, era o fetiţă bine dezvoltată, sănătoasă şi tare dulce, care cânta împreună cu sora ei. Când ieşeam cu ele la plimbare, lumea se oprea pe stradă să le admire. O vreme, m-am răsfăţat în fericirea de a le fi tată.

Când Edith şi cu mine am apucat să stăm de vorbă, i-am povestit prin ce trecusem, iar ea mi-a descris viaţa ei în lipsa mea. Pe lângă acea nouă trăsătură de pe figura ei, care-i dădea o înfăţişare mai matură, şi personalitatea ei suferise o schimbare marcată. Cei doi ani şi trei luni petrecuţi de mine în condiţii atât de îngrozitoare fuseseră grei şi pentru ea. Trebuise să ia nişte hotărâri fundamentale în viaţa ei şi faptul că le făcuse faţă de

una singură nu numai că o maturizase, ci îi întărise totodată caracterul şi-i dăduse o nouă independenţă în gândire. O săptămână înaintea arestării mele, Edith primise repartiţia la Editura Ştiinţifică din Bucureşti. După arestarea mea, s-a dus la director, i-a spus că fusesem arestat şi l-a întrebat dacă în aceste condiţii, mai putea să ia postul. Din fericire, directorul, un anume tovarăş Deutsch, i-a răspuns, „Partidul ştie ce face. De vreme ce ai fost repartizată la noi, înseamnă că poţi lucra la noi". Edith începuse serviciul. Curând, a descoperit că era însărcinată. În ciuda tuturor sfaturilor, s-a hotărât să păstreze copilul. Apoi s-a hotărât să se mute la Cluj, unde putea să stea la părinţi, ca să-i dea o mână de ajutor cu sarcina şi copilul care avea să se nască. Sándor şi Klara s-au bucurat să o primească la ei împreună cu Anna. Dar trebuia găsită o slujbă. Din fericire, Editura Ştiinţifică avea o filială maghiară la Cluj, aşa că Edith ceru să fie transferată acolo, explicând de ce. Acelaşi tovarăş Deutsch care o angajase în ciuda situaţiei mele fu acum de acord să o transfere la biroul din Cluj. Trebuie spus că un asemenea director înţelegător şi omenos cum a fost Deutsch, rar se întâlnea.

Cum Edith nu vroia să abandoneze apartamentul nostru din Bucureşti – fiindcă a obţine un altul mai târziu ar fi fost o sarcină aproape imposibilă – se hotărâse să-l cedeze temporar cuiva, cu condiţia ca respectiva persoană să-l elibereze când mă voi întoarce eu. În Cluj, Edith şi Anna erau înconjurate de dragostea şi grija lui Sándor şi a Klarei. Cei doi Lövi aveau un venit mult peste medie, Klara făcând flori artificiale de o calitate deosebită, iar Sándor fiind foarte priceput în a le plasa avantajos, în timpul lui liber. Era angajat la o întreprindere de stat, pentru care făcea achiziţii. În economiile centralizate din Europa de Est, unde cererea era întotdeauna mai mare decât oferta, cei ce lucrau în achiziţii ocupau posturi cheie pentru bunul mers al fiecărei întreprinderi, astfel încât prestaţia lui Sándor era foarte apreciată de mai-marii lui. În sine, asta nu-i aducea un venit mai mare; toate salariile erau mici, deşi unele erau mai mici ca altele. Principala sursă de venit a părinţilor lui Edith era activitatea economică privată, adică atelierul de flori artificiale al Klarei. Dar slujba lui Sándor era de aşa natură încât trebuia să semneze de primire pentru fiecare livrare, indiferent când sosea, aşa că de multe ori veneau să-l ia de-acasă şi-n toiul nopţii. Necazul era că

de câte ori se auzea soneria în miez de noapte, Edith nu ştia niciodată dacă la uşă era cineva de la întreprinderea lui Sándor, care-l căuta pentru o livrare, sau de la Securitate, venit s-o aresteze pe ea.

Vera sosise pe 8 mai 1953. Se născuse cu cordonul ombilical înfăşurat în jurul gâtului, complicaţie care din fericire fusese rezolvată fără dificultate. Fusese un copil robust încă de la început, iar spaima prin care mama ei trecuse de multe ori în timpul sarcinii nu lăsase urme. După ce se născuse Vera, apartamentul familiei Lövi a devenit neîncăpător şi Edith s-a decis să se mute cu cele două fete într-o grădină sus pe Majális, fosta mea stradă din perioada de ilegalitate, unde locuisem din octombrie 1943 până în mai 1944. În grădină era o căsuţă de vară în care Edith dormea cu fetele; dimineaţa, aveau o slujnică care venea şi le aducea mâncare gătită acasă la părinţii lui Edith. Toţi îndrăgeau grădina, aşa că în anul următor Sándor cumpărase o grădină asemănătoare pe aceeaşi stradă şi îşi ridicase în ea o casă de vară din lemn, cu două odăi şi o baie. Aşa că, de la sfârşitul lui mai până pe la mijlocul lui octombrie, Edith şi fetele locuiau în grădina din vârful dealului. Era un loc minunat de care fetele îşi aduc aminte şi acum cu încântare; au continuat să-şi petreacă acolo verile, la bunici, ani buni după întoarcerea mea. Cât au stat în locuinţa aceasta de vară, Edith se ducea la serviciu pe bicicletă de două ori pe zi, întorcându-se acasă la prânz s-o alăpteze pe Vera, după care pleca înapoi la editură.

Aici, Edith se ocupa de redacţia şi îngrijirea traducerilor în ungureşte a cărţilor din alte domenii decât ştiinţele naturale, în principal a operelor de filozofie clasică. Se împrietenise cu două colege, iar cu ceilalţi colegi şi cu şeful ei se înţelegea bine. Dar pentru cunoştinţele noastre mai vechi, cu poziţii în partid, Edith devenise o paria. Unii întorceau capul când o întâlneau întâmplător pe stradă; alţii traversau strada ca să n-o întâlnească. Aşa se purtau mai toţi; era o precauţie pe care cei mai mulţi membri de partid preferau să şi-o ia, ca o măsură de protecţie. În primele luni după arestarea mea, Edith se aşteptase la ce era mai rău. N-a primit nici o veste despre mine nici atunci şi nici mai târziu, şi nu ştia nici măcar dacă mai trăiesc. Tot aşa cum eu fu-

sesem ţinut în întuneric total, la rândul ei Edith fusese şi ea lipsită de orice ştiri despre mine.

Atmosfera era cumplită, şi în unele ţări vecine, aveau loc lucruri înspăimântătoare. În noiembrie 1952, la Praga, avusese loc procesul unui „cuib sionist-imperialist-titoist" condus de nimeni altul decât Rudolf Slansky, secretarul general al Partidului Comunist, un evreu. Recunoscuse public toate fărădelegile de care fusese acuzat şi fusese executat. În urma acestui proces, începuse să bată un vânt anti-semit prin tot lagărul socialist al Europei de Est. Şi lucrurile s-au înrăutăţit în ianuarie 1953, când agenţia de presă sovietică TASS a transmis un comunicat că la Moscova fusese zădărnicit în ultimul moment un plan urzit de câţiva medici evrei, urmărind să otrăvească mai mulţi conducători de partid. Edith se aştepta din zi în zi să citească în ziar cu litere de-o şchioapă ştirea condamnării şi execuţiei mele ca trădător. La un moment dat pe la sfârşit de toamnă în 1952, fusese chemată de la birou la Securitate şi interogată timp de două sau trei ceasuri despre activităţile mele. Le spusese tot ce ştia, dar n-au fost mulţumiţi şi vroiau mai multe. În particular, îi interesa ce ştia Edith despre comandorul Young, dar ea nu-l cunoştea sau nu şi-l aducea aminte deloc (e posibil efectiv să nu-l fi cunoscut). Când în cele din urmă au lăsat-o să plece, i-au spus că s-ar putea s-o cheme din nou, dar asta nu s-a întâmplat.

În iarna din 1953-'54, Magda Jakab fusese eliberată de Securitate după un an şi jumătate de detenţie. Magda îşi pierduse minţile în timpul şederii ei la Securitate: nu mai recunoştea pe nimeni şi periodic refuza să mănânce din cauză că „ei" încercau s-o otrăvească, şi aşa mai departe. Avea nevoie de tratament şi de o internare într-un spital de psihiatrie. Un neurolog care o cunoştea o admise la spitalul de boli mintale din Cluj, şi începu să o trateze. Dar Magda avea nevoie în mod oficial de un îngrijitor şi nu avea pe nimeni care să-şi asume rolul acesta. Sanyi Jakab avea doi fraţi în Cluj, dar după toate aparenţele, aceştia se simţeau atât de ameninţaţi din cauza asocierii lor cu „duşmanul poporului" încât nici unul din ei nu s-a încumetat să-şi asume şi această responsabilitate. Edith a aflat despre treaba aceasta şi s-a oferit să devină ea oficial îngrijitorul Magdei. Asta însemna vizite săptămânale la spital, pe care Edith le găsea greu de

îndurat. Magda nu o recunoştea şi nu vroia să vorbească cu ea, iar Edith nu era niciodată sigură dacă cele aduse pentru Magda, adică mai ales de-ale gurii, uneori trufandale, rămâneau în posesia ei sau îi erau pur şi simplu luate după ce ea pleca. Totodată, privelişte bolnavilor mintali o deprima îngrozitor pe Edith. Cu toate astea, a continuat s-o viziteze pe Magda. Când m-am întors la Cluj, la aproape un an după ce Magda fusese eliberată de Securitate, situaţia ei era neschimbată. Nu şi-a revenit niciodată.

A doua sau a treia zi după ce am ajuns la Cluj, am fost examinat de cel mai bun ortoped din oraş. După radiografie, diagnosticul lui a fost că sufeream de osteoporoză masivă la ambele picioare, în special la stângul, din cauza deficienţei de vitamina D. Durerea din picior era pricinuită de inflamaţia datorată încercărilor mele de a umbla totuşi. Doctorul îmi prescrise repaus complet pentru picior şi mi-l puse în ghips pentru trei săptămâni pentru a diminua inflamaţia. După el, repausul, mâncarea bună, vitaminele, aerul curat şi lumina soarelui aveau să mă facă bine în vreo două luni.

În timpul celor trei săptămâni în care am fost la pat, am început să primesc vizitatori şi am purtat lungi conversaţii cu unii din prietenii mei. Am aflat că după moartea lui Stalin avuseseră loc nişte schimbări în Uniunea Sovietică, dar natura acelor schimbări nu era clară. Unul din mistere era strania arestare şi execuţie a lui Beria în vara lui '53. Sigur, Beria fusese capul Ministerului de Interne sovietic şi al aparatului de securitate şi, în această calitate, răspundea mai mult decât oricare alt conducător sovietic de procesele înscenate lui Rajk, Kostov, Slansky şi altora. Firesc că n-aveam nici un motiv să-i deplâng dispariţia. Şi cu toate astea, conducerea sovietică nu dăduse vreun semn că ar recunoaşte că procesele respective fuseseră înscenate. Ba chiar dimpotrivă: Beria fusese eliminat în acelaşi fel straniu şi înfricoşător în care aveau loc toate căderile abrupte de pe culmile puterii, în imperiul dominat de Uniunea Sovietică. N-a fost arestat pentru că arestase oameni nevinovaţi şi organizase procese false; nu, a fost arestat ca „agent imperialist", găsit vinovat şi executat în împrejurări dubioase ale căror detalii nu erau cunoscute. Ce motiv exista să presupunem că după moartea lui Stalin şi execuţia lui Beria, natura proceselor publice va fi reconsiderată? Unul din prietenii mei era de părere că toate

aveau să se dovedească a fi fost incorecte, întemeiate pe acuzaţii false. Ce n-aş fi dat să fie aşa! Numai că la momentul respectiv nu ştiam ce să cred.

Unii din prietenii mei citeau presa şi ascultau emisiunile radiofonice din Ungaria, iar în Ungaria se întâmplau lucruri stranii. Încă din iarna 1952-'53, şeful poliţiei secrete, Gábor Péter, fusese arestat. Acesta fusese principalul arhitect al procesului Rajk, sub directa îndrumare a lui Mátyás Rákosi, şeful partidului. Mai mult, în iunie 1953, în urma unei vizite la Moscova a întregii conduceri de partid din Ungaria, Biroul Politic al Partidului Maghiar fusese reorganizat: Rákosi renunţase la funcţia de prim-ministru, deşi rămăsese secretarul general al partidului, iar în locul lui devenise prim-ministru Imre Nagy şi el un fost moscovit. Nagy vroia să dea prioritate agriculturii şi industriei uşoare în programul de dezvoltare economică a ţării – cu alte cuvinte, să pună accentul pe producţia alimentară şi de bunuri de consum, nu pe industria grea. De asemenea, încuraja „mai multă deschidere şi dezbaterea pe faţă" în viaţa politică a ţării. Unele din priorităţile lui erau aceleaşi cu ale lui Malenkov, prim-ministrul sovietic. Totuşi, părea să nu existe un consens asupra acestor puncte; Rákosi nu părea să se alăture acestei noi linii din toată inima, şi continua să tune şi să fulgere împotriva „duşmanului de clasă". În mijlocul nesiguranţei generale privind direcţia în care mergea nava comunismului mondial, un fapt remarcabil era sigur: după moartea lui Stalin şi execuţia lui Beria, nu au mai existat procese politice ale conducătorilor de partid nici în Uniunea Sovietică şi nici în alte ţări comuniste, în afară de România.

Citind ştirile lapidare despre procesele loturilor Luca şi Pătrăşcanu, încercam să refac şi să înţeleg scenariile complete şi reale, pe baza celor trunchiate şi deformate relatate în presă. Procesul lui Luca a fost semi-public, adică în mod oficial a fost un proces public, dar în realitate accesul s-a făcut pe bază de invitaţie; publicul a constat în primul rând din agenţi de Securitate şi câţiva oameni de încredere ai partidului. Chiar şi aşa, am reuşit să aflu că la proces, Luca se spurcase mizerabil depunând mărturie că fusese agent al Siguranţei burgheze de dinainte de război şi chiar că, în cursul unei greve muncitoreşti din acea vreme, le semnalase el însuşi forţelor de ordine unde şi

când să tragă în demonstranţi. De asemenea, a admis că săvârşise tot soiul de lucruri necurate ca ministru de Finanţe, având drept unică şi simplă motivaţie compromiterea partidului. Câţiva înalţi oficiali din Ministerul de Finanţe depuseseră mărturie împotriva lui, fie ca acuzaţi făcând parte din acelaşi lot care au fost apoi achitaţi, fie ca martori chemaţi la bară. Spre deosebire de Luca, Sanyi Jakab, acuzat că în calitate de ministru adjunct săvârşise diverse acte de sabotaj, s-a apărat la proces explicând că unele din acţiunile de care era acuzat aveau o justificare economică, iar altele fuseseră întreprinse cu intenţii bune, chiar dacă în retrospectivă puteau să pară neizbutite. Provocase mânia partidului, punând întrebări incomode martorilor acuzării. Doi alţi înalţi oficiali, foşti subalterni ai lui Luca, deşi nu la minister, au fost şi ei condamnaţi în acest proces. Aveam să aflu mult mai târziu, când Sanyi a fost eliberat la amnistia din 1964, că după condamnare, din pricina atitudinii lui de „ne-cooperare" din timpul investigaţiei şi de la proces, fusese ţinut la izolare, practic în aceleaşi condiţii din timpul arestului, până aproape de eliberare – în total, vreme de unsprezece ani şi jumătate.

Cât despre procesul lui Pătrăşcanu, în toamna lui 1954 am putut afla doar că avusese loc în luna aprilie a aceluiaşi an, că nu fusese nici măcar semi-public şi că Lucreţiu Pătrăşcanu, împreună cu Remus Koffler, un membru marcant al partidului în timpul războiului, fuseseră condamnaţi la moarte ca agenţi ai inamicului aflaţi în serviciul agenţiilor de spionaj anglo-americane. Belu Zilber, un bine cunoscut economist şi statistician; Emil Calmanovici, inginer de construcţii civile; şi Alexandru Ştefănescu, un industriaş, care fuseseră cu toţii activi în rezistenţa antifascistă în timpul războiului, fuseseră condamnaţi la închisoare pe viaţă pentru complicitate cu Pătrăşcanu şi Koffler. Arhitectul Jacques Berman, fostul meu coleg de la legaţia română de la Londra, fusese condamnat la zece ani de închisoare, tot pentru complicitate cu Pătrăşcanu şi ceilalţi membri ai „reţelei de spionaj". Alţi câţiva primiseră condamnări de la opt la cincisprezece ani de detenţie. În toamna lui 1954 n-am putut să aflu nimic despre cum s-au comportat acuzaţii la proces, afară de faptul că Pătrăşcanu refuzase să admită orice,

motiv pentru care procesul nu a putut fi public. Presa a minţit informând că toţi cei acuzaţi la proces îşi recunoscuseră faptele.

Mulţi ani mai târziu, am aflat că Pătrăşcanu, care a negat toate acuzaţiile timp de şase ani cât fusese închis, a apărut la procesul lui cu un picior amputat şi a respins tot actul de acuzare ca fiind o farsă. Ultimele cuvinte pe care le-a adresat judecătorilor au fost: „Asasinilor, istoria vă va pune în boxa acuzaţilor în care stau eu acum". A doua zi după pronunţarea sentinţei capitale, fusese împuşcat, se spune că pe la spate, în celula lui.

Koffler a negat toate acuzaţiile în timpul anchetei, până ce, grav bolnav, a fost dus la un spital unde a primit vizita unui membru al Comitetului Central. Nimeni nu ştie ce i-a spus acesta, dar după ce au stat de vorbă, Koffler a consimţit să admită cele mai monstruoase acuzaţii de trădare şi spionaj, incriminându-se astfel pe sine alături de Pătrăşcanu. La proces însă, îşi retractase depoziţia şi spusese că-i fusese smulsă sub falsa pretenţie că va servi intereselor partidului.

Belu Zilber fusese frânt la câteva luni după arestare în 1948 sau '49, şi născocise multe din fabricaţiile care au stat la baza actului de acuzaţie formulat împotriva întregului grup. Când a fost şi el eliberat la amnistia generală din 1964, a cerut să fie reabilitat. Dar cei de la partid i-au arătat cinici propriile lui declaraţii şi i-au spus: „Ai declarat în repetate rânduri că ai comis aceste fapte, aşa că acum ce mai vrei?" Acestea şi alte aventuri pot fi găsite într-o carte de memorii pe care Zilber a scris-o în anii '70, publicată după 1990 (Herbert Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, Humanitas, Bucureşti, 1997). Emil Calmanovici a respins acuzaţiile ca fiind false, la proces ca şi înainte la anchetă. După condamnare, a intrat în greva foamei pe când era închis şi a fost ucis de temnicerii săi într-o încercare nereuşită de a-l hrăni cu forţa.

În fine, Jacques Berman, arestat la sfârşitul lui 1952, s-a dat repede bătut şi a recunoscut acuzaţiile de spionaj care-i erau aduse, incriminând pe Pătrăşcanu şi pe încă câţiva. În toamna lui 1954 n-aveam de unde să ştiu dacă într-adevăr făcuse declaraţia că spionase pentru britanici împreună cu mine, cum mi se spusese la Securitate. Dar, aşa cum am pomenit mai sus, când a fost eliberat înainte să-şi execute toată pedeapsa, a venit să mă vadă

şi mi-a cerut iertare pentru că cedase la presiune sub tortură şi mă implicase într-o poveste de spionaj pe care o retractase mai târziu.

Patruzeci de ani mai târziu, s-a publicat la Bucureşti o colecţie a principalelor documente ale procesului Pătrăşcanu (*Principiul bumerangului: documente ale procesului Pătrăşcanu,* Editura Vremea, Bucureşti, 1996). În acest volum, am găsit o lungă declaraţie făcută de Jacques Berman în arestul Securităţii în ianuarie 1953, în legătură cu aşa-zisele lui activităţi de spionaj după război. În ea, Berman susţine că după sosirea lui la Londra în 1948, fusese recrutat de Intelligence Service ca să lucreze pentru ei şi că la rândul lui, el mă recrutase pe mine. Urmaseră întâlniri cu un anume Mr. Thompson de la Intelligence Service în biroul acestuia de pe Wigmore Street. Pentru a ne da posibilitatea să spionăm mai cu folos, Intelligence Service aranjase ca eu să fiu expulzat din Marea Britanie la începutul lui 1949. Conform poveştii lui Berman, după înapoierea mea la Bucureşti eu lucrasem direct cu Intelligence Service fără asistenţa lui, dar câteva luni mai târziu, când revenise şi el în ţară, fusese instruit să saboteze economia ţării şi să spioneze, trimiţând informaţiile destinate Intelligence Service prin mine.

În 1997, când arhivele fostei Securităţi au fost parţial deschise cercetătorilor, un tânăr istoric american specializat în Europa de Est, Robert Levy, a avut amabilitatea să-mi dea alte două declaraţii de-ale lui Berman referitoare la presupuse activităţi de spionaj întreprinse în colaborare cu mine. În aceste declaraţii, făcute în martie 1953, lui Berman i se ceruse să elaboreze pe marginea declaraţiilor date mai înainte privind activităţile sale de spionaj în colaborare cu Balaş. Repetase aceeaşi poveste, plasând de data aceasta întâlnirea cu Mr. Thompson în biroul acestuia nu pe Wigmore Street, ci pe Park Lane. A continuat cu activităţile de spionaj întreprinse după întoarcerea la Bucureşti, chipurile sub îndrumarea mea, toate rezultatele eforturilor sale fiindu-mi înmânate mie pentru a fi transmise Intelligence Service. Urma o listă lungă de documente de la Ministerul Construcţiilor pe care susţinea că mi le încredinţase între noiembrie 1949 şi iunie 1952 pentru a fi remise britanicilor: planurile de stat pe anii 1950 şi '51 pentru industria de

construcţii, rapoarte trimestriale despre planurile de construcţie şi stadiul execuţiei lor, schema organizatorică a Institutului de Cercetări pentru Construcţii şi multe altele, toate descrise în amănunte concrete. Lucru şi mai suspect, în declaraţia sa Berman afirmă că toate aceste documente fuseseră obţinute de la Emil Calmanovici şi că erau scrise de mâna lui Calmanovici. Totodată, mai susţine că mi-ar fi dat materiale referitoare la planul de electrificare a României, informaţii despre unele probleme inginereşti apărute la construcţia canalului Dunăre-Marea Neagră, numele şi funcţiile tuturor consilierilor sovietici de la Canal, planuri pentru extinderea capacităţii de producţie la oţelăria de la Hunedoara şi multe alte lucruri, obţinute de la alţi doi indivizi, menţionaţi nominal. Declaraţiile lui Berman includ precizări când şi unde îmi dăduse aceste materiale: de cele mai multe ori la mine acasă pe strada Tokyo – pe care în declaraţia din ianuarie o încurcă din greşeală cu strada Haga, dar de vreo două ori la biroul meu de la Ministerul Afacerilor Externe.

Probabil nu voi afla niciodată de ce până la urmă Securitatea nu m-a acuzat de spionaj pentru Intelligence Service împreună cu Berman şi cu numeroşii lui complici presupuşi: cu siguranţă, nu din cauză că eu negasem totul. O explicaţie plauzibilă, sugerată de Robert Levy, este următoarea: se ştie bine că, din 1949 până în 1952, NKVD-ul, serviciul sovietic de contraspionaj, a făcut presiuni în toate democraţiile populare pentru organizarea de procese politice înscenate. Dintre statele satelite est-europene, România a fost singura în care în această perioadă n-a avut loc vreun proces al unor comunişti de frunte. Desigur, se făceau pregătiri pentru două asemenea procese, unul împotriva lui Pătrăşcanu şi celălalt împotriva lui Luca, dar amândouă au fost amânate până după 1952, din motive diverse: al lui Pătrăşcanu, pentru că în ciuda tuturor eforturilor, Securitatea s-a dovedit incapabilă să smulgă o mărturisire de la principalul acuzat; al lui Luca, deoarece lotul care trebuia să intre în proces a fost arestat abia în 1952, iar la finele anului, cu toate că Luca cedase încă din septembrie, procesul nu era încă pus pe picioare. Aşa că, în iarna 1952-'53, speculează Levy, s-a încercat, la instigarea sovieticilor, asocierea celor două cazuri într-o singură superproducţie a unui proces-monstru gen Rajk sau Slansky, în care să fie implicaţi, pe lângă Pătrăşcanu şi Luca, Pauker,

Georgescu şi poate şi alţii, filiera sionistă urmând să figureze proeminent printre acuzaţi. Legătura dintre cele două cazuri ar fi fost presupusa activitate de spionaj pentru Intelligence Service a lui Berman şi Calmanovici din lotul Pătrăşcanu, în colaborare cu, şi în parte condusă de Egon Balaş din lotul Luca. Cert, presiunile exercitate de Securitate asupra lui Berman în iarna 1952-'53 să scoată povestea cu spionajul şi să mă implice în ea, ca şi pe Calmanovici şi alţi câţiva, vin în sprijinul acestei ipoteze.

Dar în vreme ce maşinăria Securităţii confecţiona metodic şi laborios această conspiraţie, Stalin muri pe neaşteptate în martie 1953. Tot cam pe atunci eram şi eu presat să recunosc că vizitasem acel loc nefast pe nume Park Lane şi că acolo îl întâlnisem pe un anume Thompson. Două luni mai târziu, în mai 1953, eram presat să recunosc că spionasem cu Berman pentru Intelligence Service. Totuşi, la refuzul meu categoric de a admite aşa ceva, Securitatea a renunţat fără a recurge la extremele de care erau capabili când îşi puneau ceva în minte: n-au încercat să mă bată, serios, de pildă, pe când Jakab, Zilber şi Calmanovici au fost stâlciţi în bătăi, pentru a mă face să le cânt în strună. De ce? Explicaţia cea mai plauzibilă este că, o dată cu moartea lui Stalin, a încetat presiunea sovietică vizând organizarea proceselor politice înscenate. Din acel moment, Securitatea a continuat cu pregătirea celor două procese de capul ei, fără vreo presiune din partea sovieticilor. Această supoziţie este parţial coroborată de faptul că la începutul lui 1954, când Miron Constantinescu a fost trimis de Gheorghiu-Dej la Moscova pentru a-i prezenta în rezumat cazul Pătrăşcanu premierului sovietic Malenkov, acesta îi repetase lui Constantinescu de mai multe ori: „Eto vaşe delo" (*Это ваше дело* – Asta e treaba voastră). Faptul că, în loc să devin veriga crucială între procesul lui Pătrăşcanu şi al lui Luca, supravieţuisem suplicului prin care am trecut, va fi fost aşadar pe o parte noroc chior, pe alta accident al istoriei.

Mai trebuie adăugat că am o confirmare independentă a faptului că Berman şi-a retractat ulterior depoziţiile care mă implicau. Robert Levy a reuşit să obţină din arhivele fostei Securităţi şi memoriul intern datat 20 octombrie 1954, în baza căruia fusesem pus în libertate. Acest document arată că Egon Balaş fusese arestat pentru următoarele motive: în toamna anu-

lui 1943, reuşise să evite arestarea într-o manieră sugerând posibile legături cu contra-spionajul maghiar (DEF); după arestarea lui în 1944, reuşise să evadeze dintr-o coloană de prizonieri în drum spre Germania în condiţii suspecte; în fine, în timpul războiului lucrase în mişcarea de rezistenţă comunistă sub directa îndrumare a deţinutului Sándor Jakab. „Din aceste motive şi pentru a clarifica întreaga activitate depusă atât de Balaş cât şi de Jakab în timpul ilegalităţii ca şi după 23 august 1944, precum şi pentru a clarifica natura legăturilor acestor doi cu comandorul britanic Young, Egon Balaş a fost arestat pe data de 12 august 1952".

După ce relatează cum m-am alăturat mişcării comuniste şi cum am devenit membru de partid, conform declaraţiilor mele, memoriul spune, „Aceste fapte sunt confirmate de Sándor Jakab". Mai departe continuă:

> Balaş susţine că a organizat o grevă, că a organizat difuzarea de manifeste etc. În legătură cu aceasta, martora Ilona Grünfeld declară că Balaş a organizat difuzarea manifestelor într-un mod care putea duce la arestarea tovarăşilor (vezi p. 366). Balaş, pe de altă parte, afirmă că a luat toate precauţiile necesare în organizarea acestor activităţi (vezi pp. 43, 44, 47, 48, 49). Depoziţiile martorilor Mihail Sava, Gheorghe Havas şi Tiberiu Hida, care au participat la distribuirea manifestelor, confirmă afirmaţiile lui Balaş şi arată că aceştia nu au fost arestaţi pentru activităţile lor subversive (vezi pp. 345, 346, 348 şi 393).

Despre împrejurările ne-arestării mele în 1943, memoriul reproduce explicaţia dată de mine faptului că mă ascunsesem de autorităţi exact la momentul la care am făcut-o, precum şi relatarea felului în care suspendasem orice legătură cu partidul din clipa în care începuseră arestările, şi adaugă că aceste fapte sunt confirmate de Sándor Jakab. Este condensată apoi povestea arestării mele de către DEF în 1944, ancheta de la Budapesta, condamnarea mea la o sentinţă de paisprezece ani de detenţie şi

evadarea din transportul spre Germania la evacuarea Fortăreței Stea din Komárom. Se mai adaugă:

> Întrucât persoanele care cunosc aceste fapte locuiesc în Republica Populară Ungaria, la 9 martie 1954 am luat legătura cu autoritățile competente din R.P.U. cu cererea să audieze persoanele numite de noi în aceste chestiuni. La data de 18 mai și 9 iulie 1954, am repetat cererea. Cu toate acestea, până în prezent nu am primit nici un răspuns. Pe de altă parte, trebuie menționat că în dosarul de partid al lui Egon Balaș există o declarație dată de Károly Fekete (care locuiește în R. P. Ungaria) confirmând spusele lui Balaș în privința evadării sale, această problemă fiind astfel elucidată.

Va să zică, deși fusesem arestat la 12 august 1952, iar chestiunea anchetei la DEF și mai apoi a evadării mele fusese un element central al cazului meu, figurând la loc de cinste printre motivele date arestării mele chiar de memoriul respectiv, abia pe 9 martie 1954, adică un an și jumătate mai târziu, s-a luat legătura cu autoritățile „republicii surori". Faptul confirmă teza mea că scopul investigațiilor făcute de Securitate – a mea ca și a altora – nu era să stabilească adevărul, ci să extragă prin forță depoziții, adevărate sau false. În martie 1954, când s-a înaintat prima cerere autorităților maghiare, mă aflam la *a patra* investigație completă. Aparent, precedentele trei se încheiaseră cu rezultatul negativ că refuzam să cooperez și, deci, nu se putuse stabili nimic: nu s-a făcut nici o încercare de a verifica informațiile date de mine sau de a chestiona martorii pe care-i numisem.

În fine, în privința alegației de spionaj împreună cu Berman, memoriul declară:

> În cursul anchetării lui Jacques Berman, fost consilier economic la Legația Română de la Londra (1948-1949) (condamnat în procesul Pătrășcanu), acesta a declarat că a stabilit relații de spionaj cu Egon Balaș și că l-a pus în legătură cu Intelligence Service (vezi pp. 313, 315, 316, 317, 318). Egon Balaș a refuzat să recunoască că a

avut relaţii de spionaj cu Berman sau cu oricine altcineva. Mai apoi Jacques Berman şi-a retras depoziţia anterioară în privinţa lui Egon Balaş, menţinând că nu a avut relaţii de spionaj cu Egon Balaş (vezi p. 337).

Memoriul conchide că nu s-a putut stabili săvârşirea „de fapte penale" de către Egon Balaş, reţinut pentru cercetări, şi de aceea recomandă punerea în libertate a acestuia. Nu se dă nici o explicaţie pentru revenirea lui Berman, după cum nu se precizează nimic despre circumstanţele în care fusese zămislită varianta originală a depoziţiei lui Berman, cu absurda-i poveste de spionaj. Cine o va fi inspirat şi pentru ce motiv? Ce i-o fi făcut să se răzgândească pe cei care o scorniseră? Nu vom afla poate niciodată, dar ipoteza lui Levy e cel puţin plauzibilă.

Oricare ar fi adevărul, cert este că la finele anului 1954 nu realizam primejdia de moarte în care mă găsisem. Vedeam în eliberarea mea o confirmare a convingerii naive pe care o nutrisem pe tot parcursul celor doi ani şi trei luni în arestul Securităţii: că dacă nu mă abăteam de la adevăr şi nu cedam la presiuni, mai devreme sau mai târziu Securitatea nu va avea ce face şi va trebui să-mi dea drumul.

La trei săptămâni după sosirea mea la Cluj, piciorul stâng îmi fu scos din ghips şi am încercat să-l folosesc la mers. N-am putut; continua să mă doară rău la fiecare pas. Doctorul vroia să mă ţină în pat încă vreo câteva săptămâni, dar nu aveam răbdare. În timpul imobilizării la pat, mă gândisem la ce fel de muncă vroiam să fac. M-am hotărât să spun adio politicii. Continuam să fiu devotat construirii unei societăţi mai bune şi să mă consider comunist, dar eram amarnic dezamăgit de politica Partidului Muncitoresc Român şi mi-am zis că nu voi accepta nici un post în structurile partidului sau ale guvernului, în ipoteza de altfel foarte improbabilă că mi s-ar fi oferit vreunul. Vroiam un post de cercetare şi învăţământ, care să-mi ofere timp să învăţ. Când lucram la Externe, fusesem considerat cel mai bun expert în economie din minister, dar eram conştient că nu ştiu multe lucruri despre economie şi eram dornic să învăţ, să devin într-adevăr un expert. Aşa că eram nerăbdător să încep o nouă viaţă. De asemenea, trebuia să fac cele cuvenite pentru a-mi

redobândi apartamentul. Aşa că, deşi umblam tot în baston, m-am dus la Bucureşti să încerc să obţin felul de post pe care mi-l doream precum şi o locuinţă. De asemenea, mai vroiam un consult la picior.

Ortopedul din Bucureşti a confirmat diagnosticul de osteoporoză masivă. Mi-am făcut totodată şi un examen medical general amănunţit, în timpul căruia am fost internat câteva zile în spital. Toate celelalte funcţii şi organe au fost găsite în regulă, iar recomandarea pentru osteoporoză a continuat să fie cât mai mult repaus pentru piciorul afectat şi răbdare (de care din păcate duceam lipsă). Aşa încât timp de câteva săptămâni am continuat să umblu în baston, după care durerea a dispărut treptat. În privinţa slujbei, mi-am recăpătat postul de conferenţiar la I.S.E.P. Totodată, după câteva săptămâni, deşi nu fără ceva luptă, am reuşit să recapăt vechea locuinţă, micul apartament mansardat de la etajul cinci pe Bulevardul Stalin la nr. 72. Când s-a întâmplat asta, Edith a venit şi ea la Bucureşti, urmată la scurtă vreme de cele două fete şi o bonă. Edith a obţinut un post de asistent la Facultatea de filozofie de la Universitate. Aşa a început noua noastră viaţă după întoarcerea mea de la Malmezon.

Aş vrea să mai relatez aici trei episoade din viaţa mea de după Malmezon, întrucât sunt legate de perioada petrecută în arest. Cam la un an după eliberare, m-am întâlnit întâmplător pe o stradă în Bucureşti cu Teodor Bucur, fostul meu coleg de celulă la Malmezon. M-am bucurat mult să-l văd în libertate şi ne-am dat o întâlnire ca să stăm de vorbă. Era foarte schimbat faţă de cum îl ştiam eu pe când împărţeam aceeaşi celulă. Duse erau vremurile când nu putea pronunţa cuvintele *comunist* sau *Securitate* fără să sloboadă o înjurătură. Era blând ca un mieluşel şi nu avea nimic de reproşat nici unei persoane sau instituţii. Fusese eliberat la câteva luni după mine şi i se dăduse un post de funcţionar la o întreprindere de stat. Ce se întâmplase cu istoria, profesia şi pasiunea lui? Nu, nu făcea parte din cărţile care-i fuseseră servite – lucru de înţeles, spunea el, ţinând cont de propria lui „istorie". Dar nu se plângea din cauza asta; fuseseră oameni cumsecade să-i dea drumul şi să-l ajute să-şi găsească o slujbă.

Ce se întâmplase cu fosta lui soție și dragoste, nemțoaica cu care fusese căsătorit? Păi, una din condițiile eliberării lui fusese că o va da uitării și nu va încerca să ia legătura cu ea în niciun fel. Nici cu ea, nici cu nimeni altcineva din Apus. Poate că am fost brutal, dar nu m-am putut abține și i-am spus: „Pentru Dumnezeu, e nevasta ta! Cât ai de gând să-ți ții promisiunea asta?" Bucur dădu din cap cu tristețe. „Nu-mi mai aduce aminte de ea; eu fac tot ce pot s-o uit. Totul a fost atât de demult. Și-apoi n-avea cum să mă fi așteptat atâta vreme, mai mult de cinci ani după ce am dispărut fără urmă. O fi crezut că am murit sau că am părăsit-o pur și simplu. Ce mi s-a întâmplat mie nu se întâmplă în lumea ei, și e cu neputință să-și fi închipuit unde am ajuns. De-acum, și-a refăcut probabil viața. De ce să i-o stric? Și în afară de asta, nu vreau să ajung iar în locul unde ne-am întâlnit noi doi. Așa că am început să-mi caut pe altcineva și, de fapt, am și găsit-o, e o colegă de birou, cu care în curând o să mă însor".

„O iubești?" l-am întrebat, poate că din nou cam brutal. „O iubești cum ai iubit-o pe cealaltă?"

Iarăși a dat din cap, mâhnit. „Ei, asta-i cu totul altă poveste. Dar ne înțelegem bine", spuse el. „Și în afară de asta, are o origine socială sănătoasă, lucru de care am nevoie din plin ca să-mi compensez propriile neajunsuri pe linie politică". Am simțit o milă răscolitoare, de un soi pe care rareori îl mai încercasem în viața mea. După mai bine de zece ani, când am pus prima oară mâna pe cartea lui George Orwell *1984*, mi-am adus aminte de Bucur când am citit despre Winston Smith după eliberarea lui din camerele de tortură ale Ministerului Iubirii: ceva se schimbase ireversibil în Winston, în ființa lui cea mai lăuntrică. În acea după-amiază din 1955, am simțit că lui Bucur i se întâmplase același lucru.

Al doilea episod ține de statutul meu de membru de partid. Când am fost eliberat, carnetul de membru de partid nu mi-a fost înapoiat. Nu aveam nici o grabă să mă înscriu într-o organizație de partid; dar mai devreme sau mai târziu, statutul meu trebuia clarificat, pentru că în societatea noastră totul depindea de asta: ce posturi puteai să ocupi, ce activități puteai depune ș.a.m.d. Întrucât la vremea respectivă mă consideram a fi în continuare un comunist și eram efectiv dornic să influențez desfășurarea lucrurilor și să încerc să le îndrept pe o cale mai

bună, după o vreme m-am hotărât să cer să-mi fie clarificată situaţia. M-am adresat organizaţiei de bază de la instituţia unde lucram şi am fost îndrumat spre Comisia de Control a partidului, însărcinată cu investigarea problemelor disciplinare care depăşeau autoritatea unei organizaţii de bază obişnuite. A durat câteva luni până ce Comisia de Control a catadicsit să examineze şi cazul meu. Între timp, deşi nu aparţineam nici unei organizaţii de bază şi nu-mi puteam plăti cotizaţia de membru, nici nu am fost exclus în mod formal din partid. Eram unul din cazurile aflate „sub investigaţie".

Când în sfârşit am fost chemat înaintea Comisiei de Control, care era formată din vreo zece-unsprezece membri, în loc să primesc o scuză cel puţin pentru că fusesem ţinut închis timp de doi ani şi trei luni în condiţii din cele mai dure fără vreun motiv întemeiat, m-am ales cu mustrări grosolane pentru că nu ajutasem partidul să-i demaşte pe deviatorii de dreapta, în special pe Jakab. Am răspuns că, indiferent de lipsurile mele ca membru de partid, după ce trecusem prin purgatoriul Securităţii, trăgeam nădejde că cel puţin activitatea din ilegalitate avea să-mi fie recunoscută la justa ei valoare, şi că nu-mi vor fi puse la îndoială onestitatea şi devotamentul faţă de cauza comunistă. Cu alte cuvinte, mă aşteptam ca suspiciunile privind activităţile mele din trecut să fi fost risipite odată pentru totdeauna şi date definitiv uitării ca urmare a investigaţiei amănunţite la care fusesem supus. Ei bine, această nădejde a mea fu respinsă fără menajamente. Mai ales unul din membrii comisiei, pe nume Ion Vincze, a fost nespus de scârbos. Să nu-mi fac iluzii, mi-a spus, că mi se dovedise nevinovăţia; ce s-a întâmplat a fost doar că tovarăşii de la Securitate n-au putut dovedi nimic împotriva mea –, dar asta nu însemna nici pe departe că eram nevinovat. Abia prin munca mea de acum încolo, urma să dau dovada că merit să fiu membru de partid. Deocamdată, nu era cazul, şi comisia avea să mai aştepte şi să vadă. Şi aşa situaţia mea a continuat să rămână în aer; eram membru de partid ne-exclus, care cu toate acestea nu făcea parte din nici o organizaţie de bază şi nu plătea nici o cotizaţie. Cu alte cuvinte, statutul meu continua să fie sub investigaţie. Această situaţie a durat până în 1959, când noile mele activităţi au furnizat temeiul unei decizii definitive: excluderea mea din partid.

Al treilea aspect al vieții mele pe care aș vrea să-l expun aici pe scurt ține de vise, mai bine zis de coșmarurile, care m-au urmărit din când în când – deși nu des – în anii de după detenție. Timp de opt ani după eliberare, în fiecare noapte de 12/13 august am visat că sunt pe cale de a fi arestat sau tocmai fusesem arestat. În primii doi ani, amintirile îmi erau îndeajuns de proaspete în minte ca să-mi dau seama conștient din timpul zilei că aceasta era aniversarea zilei când fusesem ridicat. Dar după doi sau trei ani, data respectivă trecea neobservată, și seara mă culcam fără să fi fost conștient de semnificația zilei cu pricina. Cu toate acestea, noaptea visam din nou visul. Două lucruri erau remarcabile în aceste vise repetitive. Mai întâi, trupul meu părea să aibă un fel de ceas interior care-i spunea ce dată e fără ca eu să-mi dau conștient seama de ea. De multe ori am purtat această conversație cu Edith în dimineața zilei de 13 august: „Tu ți-ai dat seama că ieri a fost 12 august?“ (nu era niciodată nevoie de explicații privind semnificația acestei date). „Nu“. „Nici eu, dar cu toate astea am avut coșmarul obișnuit. Ți-aduci cumva aminte, am vorbit noi ieri de ceva legat în vreun fel de data asta, care să-mi fi putut provoca visul?“ „Nu, nu-mi vine nimic în minte“. Și tot așa, an de an, timp de opt ani după eliberarea mea. Al doilea lucru interesant în aceste vise era că, deși nu erau niciodată exact la fel – înlănțuirea evenimentelor, persoanele de față, aparența lor, împrejurările erau de fiecare dată altele – totuși, în esența lor erau foarte asemănătoare între ele, ca niște episoade de roman-foileton. Care era firul care ținea laolaltă episoadele acestui film serial? Nu actul în sine al arestării, care în vis era neclar și greu de precizat. Era atmosfera din vis, starea mea de spirit subiacentă: arestarea făcea parte din conștiința mea. De fapt, visam că eram conștient că sunt arestat, că sunt luat pe sus din sânul familiei mele pentru un timp foarte, foarte îndelungat, și că retrăiesc din nou și din nou coșmarul îndurat.

Ocazional, aveam și alte vise, uneori coșmaruri, deși n-aș vrea să las impresia că aceste lucruri îmi dominau în vreun fel viața. Am fost întotdeauna și eram și pe atunci o persoană echilibrată sufletește și îndeobște calmă; aceste vise îmi slujeau doar ca niște *memento*-uri ocazionale ale perioadei de douăzeci și șapte de luni petrecute într-o altă lume. De departe cel mai neobișnuit și mai remarcabil din aceste coșmaruri ocazionale s-a

desfăşurat cam aşa: am visat că trăiesc într-un fel de colonie penală, într-o aşezare citadină locuită numai de persoane politic suspecte ca şi mine. Ne era îngăduit să ne mişcăm liber prin oraş, dar n-aveam voie să-l părăsim. Din nou, tema principală a visului era atmosfera, tenta particulară a lucrurilor: pe dinafară eram liber să fac ce vreau, dar eram şi ştiam că sunt prizonier, la fel ca toţi ceilalţi. În treacăt fie spus, în colonie erau numai bărbaţi. Visul meu nu avea nici o dimensiune sexuală; lipsea cu desăvârşire din el femeile sau gândurile legate de femei. Mă întâlneam cu concetăţenii mei pe stradă şi vorbeam între noi cu prudenţă, evitând să spunem orice lucru pe muchie din punct de vedere politic. Unii bărbaţi aveau burta mare. Noi toţi ştiam să sunt „însărcinaţi", dar ne purtam de parcă n-am observa faptul, deşi foarte evident. Motivul era că ştiam cu toţii ce însemna „sarcina" respectivului: în burtă avea plantat un turnător. Aşa încât, cel mai bine era să te prefaci că nu observi sarcina şi să te porţi ca şi cum n-ar fi existat.

Visul a avut multe alte ramificaţii; a fost foarte lung şi încâlcit, şi de câte ori m-am trezit din el, mi-am adus aminte foarte viu toate amănuntele. Bineînţeles, timpul le-a şters din memoria mea, dar imaginea bărbaţilor cu turnători în burtă mi-a rămas întipărită pe vecie. Colonia penală, în treacăt fie spus, a fost o temă recurentă în visele mele pentru o vreme. Îi spun „colonie penală", dar în visele mele nu apărea neapărat aşa. Cea mai apropiată descriere a acestui loc din viscle mele ar fi expresia, ce-i drept vagă, de „acea altă lume". Peste ani, când am întâlnit la Soljeniţîn noţiunea de Arhipelagul Gulag, am avut dintr-o dată o reacţie de recunoaştere: aceasta este acea „altă lume" din coşmarurile mele.

Partea a treia

Ianuarie 1955 – Iulie 1966

Capitolul 12

COMUNIST REFORMIST

Deşi la Institutul de Ştiinţe Economice şi Planificare predam cursul despre economiile capitaliste din Apus, principalul meu interes continua să fie economia socialistă. Doream să iau parte la analiza ştiinţifică a proceselor economice ce se desfăşurau în socialism şi la dezvoltarea unei ştiinţe a planificării economice. Dar, tot ce citeam despre acest subiect era pură propagandă de partid, lipsită de orice conţinut analitic. Exista un manual sovietic oficial, tradus din limba rusă şi intitulat *Economia politică a socialismului.* Dar ce se spunea acolo despre economia socialistă nu avea decât o vagă asemănare cu economia în care trăiam noi; cartea era în principal o descriere a ce *ar trebui* să fie, şi nicidecum a ceea ce era efectiv, o economie socialistă; iar expunerea era mai degrabă de tip dogmatic decât analitic, proclamând o serie de aşa-zise „legi economice" precum îmbunătăţirea continuă a nivelului de trai şi dezvoltarea echilibrată a diferitelor ramuri ale economiei. Existau şi câteva manuale sovietice referitoare la planificarea economică, dar acestea nu erau decât nişte compilaţii de reguli procedurale şi nu conţineau nici un fel de metode de analiză care să poată produce răspunsuri la întrebările cu care se confrunta cel ce încerca să realizeze un plan economic. O analiză ştiinţifică obiectivă a felului cum funcţionează o economie socialistă pur şi simplu nu exista. În plus, această lacună nu era întâmplătoare, motivele fiind foarte clare: tot ce ţinea de economia socialistă avea o încărcătură ideologică considerabilă şi ca urmare era tratat cu aceeaşi rigiditate ca dogmele unei religii. Pur şi simplu nu se tolerau nici un fel de întrebări. Dacă aş fi trăit în Ungaria sau Polonia, unde moartea lui Stalin a marcat începutul unei

perioade în care s-a tolerat cel puţin punerea unor întrebări, foarte probabil că m-aş fi aruncat trup şi suflet în cercetarea felului cum funcţionează efectiv o economie socialistă. Dar în România nu se întrezărea nici o nădejde de aşa ceva. Nu numai că prevala o atitudine întru totul dogmatică privind ce se putea spune, ce se putea scrie sau ce se putea întreba, dar pe deasupra tot ce ţinea de planificare era ultrasecret. Fără fapte şi date concrete, nu putea exista analiză, dar oricine din afara conducerii care încerca să obţină asemenea date era tratat de spion. „Cine ţi-a cerut aceste informaţii?" era invariabil întrebat. Unul din şefii Direcţiei Centrale de Statistică, Retegan, a făcut cinci ani de puşcărie pentru că dăduse curs unei cereri de date demografice din partea Naţiunilor Unite şi trimisese la O.N.U. materiale care pare-se nu fuseseră avizate de forul cuvenit al partidului.

În această atmosferă care făcea imposibilă cercetarea funcţionării efective a economiei, m-am apucat să fac un studiu normativ al câtorva din proporţionalităţile fundamentale care trebuiau să prevaleze în orice economie închisă, fie ea socialistă sau capitalistă. Relaţia dintre cele două sectoare ale economiei, adică sectorul care produce bunuri de producţie (maşini şi materii prime pentru industrie) şi cel care produce bunuri de consum, a fost analizată de Marx în schema dată de el pentru reproducţia simplă şi lărgită. Deşi analiza lui are în vedere o economie capitalistă închisă, aceasta e una din puţinele părţi din opera lui care este relevantă şi pentru o economie socialistă. Fusesem întotdeauna atras de acest model timpuriu de creştere economică din opera lui Marx, pe care acesta l-a pus sub forma unor ecuaţii numite tablouri. Acestea mi-au stârnit interesul, la fel ca problema pe care mi-o propusese pe când eram încă elev de liceu Molnár, refugiatul din Uniunea Sovietică care trăia la Cluj, privind soluţia unui sistem de ecuaţii liniare care să exprime relaţia dintre producţie şi consum între diversele ramuri ale unei economii în miniatură. Această problemă este strâns legată de modelul lui Leontiev de intrare – ieşire (consum – producţie), a cărui idee de bază – aşa cum remarcă Paul Samuelson în bine cunoscutul său manual de *Economie* – fusese anticipată de Marx. M-am pornit aşadar să văd ce se putea spune despre

schemele de reproducţie lărgită ale lui Marx din punctul de vedere al planificării economice.

Într-o serie de trei studii strâns legate între ele, publicate între decembrie 1955 şi martie 1957 în revista *Probleme Economice*, încercam să fac analiza câtorva proporţionalităţi fundamentale între producţia celor două sectoare şi a felului în care aceste proporţionalităţi erau afectate de progresul tehnologic, productivitatea muncii şi alţi câţiva factori. Analiza mea utiliza o versiune amplificată a schemelor lui Marx pentru reproducţia lărgită, şi, cu toate că am ocolit cu grijă orice enunţuri cu conţinut ideologic şi am folosit numai termeni tehnici, faptul că îndrăznisem să mă „joc" cu schemele sacrosancte ale lui Marx – în sensul că le modificasem, în primul rând amplificându-le – i-a făcut pe unii să ridice din sprâncene. Pe de altă parte, limbajul tehnic al articolelor şi inabilitatea poslușnicilor din partid de a-mi urmări raţionamentul matematic şi notaţia lui m-au ferit de atacuri directe. Până la urmă, în cercurile de partid articolele mele au fost tratate drept „pură matematică" (o expresie de dispreţ), iar eu am fost categorisit drept „un matematician". Cineva a răscolit în trecutul meu şi a dezgropat faptul puţin cunoscut că înainte de a intra în mişcarea comunistă, fusesem pasionat de matematică. Şi aşa, dacă într-o perioadă anterioară a vieţii mele, aceea de diplomat şi director în Ministerul Afacerilor Externe, fusesem pus la locul meu ca nefiind decât „un economist", adică un tehnician căruia nu trebuia să i se dea vreo pondere politică, acum eram dat la o parte ca nefiind decât „un matematician", ale cărui articole nu prezentau nici un interes politico-economic de substanţă. Eticheta nu mă supăra deloc.

De fapt, articolele respective şi vâlva pe care au stârnit-o mi-au atras respectul multor economişti din cercuri academice şi neacademice, precum şi al altor intelectuali. Mi-am dat seama de asta când după primul meu articol vicepreşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale, Vasile Malinschi (pe care îl cunoscusem în anii 1949-1952 dar nu-l mai întâlnisem după eliberarea mea între 1954), m-a sunat ca să mă felicite, spunându-mi că-şi petrecuse duminica citindu-mi articolul, pe care îl apreciase mult. Mă avertiză însă să am grijă: „Nici unul din economiştii noştri n-ar îndrăzni să mute barem o virgulă la Marx, iar dumneata îţi iei libertatea să-i interpretezi şi să-i mo-

difici schemele de reproducţie lărgită? Sper că ţi-ai cumpărat asigurare împotriva ereziei înainte să faci una ca asta!" Al doilea articol a fost republicat şi în periodicul de limbă franceză *Études Économiques*, iar al treilea a fost publicat de asemenea în rusește în *Revue de Science Sociales*, o publicaţie lunară a Academiei Române. La scurt timp după telefonul lui Malinschi, am fost invitat de Vladimir Trebici, un oficial de la Direcţia Centrală de Statistică, să devin consultant extern al direcţiei. Faptul că m-am aflat pe lista lor de consultanţi s-a dovedit a-mi fi de mare folos trei sau patru ani mai târziu, când mi-am pierdut posturile academice şi din cercetare. Am fost totodată invitat de un oficial de la Camera de Comerţ să iau parte la consultaţiile grupului de studiu al acestui for şi mi s-a oferit astfel accesul la colecţia-i destul de consistentă de publicaţii din străinătate, care era închisă publicului. În împrejurările de atunci, aceasta era o sursă valoroasă de informaţii.

Altă uşă care mi s-a deschis ca urmare a articolelor mele a fost cea de la *Contemporanul*, pe atunci săptămânalul cultural cel mai însemnat din România. Am fost inclus într-un grup select de artişti, scriitori, filozofi şi alţi intelectuali care erau invitaţi să ia parte la „ceaiurile" săptămânale date de George Ivaşcu, redactorul-şef al revistei. Ivaşcu răspundea astfel la vâlva stârnită în jurul articolelor mele, dar se prea poate să mă fi simpatizat şi ca pe un fost coleg de suferinţă, fiindcă fusese şi el închis aproape cinci ani, ca „duşman de clasă". „Ceaiurile" lui erau bune prilejuri de a întâlni oameni interesanţi. Firește, nu existau discuţii cu adevărat libere, dar uneori se putea purta cel puţin o conversaţie în metafore. În sfârşit, principalul beneficiu de pe urma articolelor mele a fost încadrarea, în primăvara lui 1956, la Institutul de Cercetări Economice al Academiei, o întorsătură capitală în viaţa mea profesională. Iată în rezumat evenimentele care au dus la ea.

În februarie 1955, Malenkov fusese înlocuit cu Bulganin la conducerea guvernului sovietic, făcând astfel din Hruşciov, secretar general al P.C.U.S., conducătorul *de facto* al Uniunii Sovietice. În anul care s-a scurs până în februarie 1956, când a avut loc al XX-lea Congres al P.C.U.S. la Moscova, au avut loc multe cotituri politice care mi-au zguduit lumea din temelii. Acestea, alături de experienţa mea personală dureroasă, m-au

făcut în cele din urmă să-mi schimb radical vederile politice. Astfel, timp de vreo patru ani, începând cu primăvara lui 1955, starea mea de spirit a fost de „comunist reformist" – adică unul care, după ce devenise conştient de anomaliile sistemului comunist existent înainte de moartea lui Stalin, credea totuşi că sistemul putea fi reformat, defectele puteau fi eliminate şi putea fi construită o societate mai bună, mai umană şi mai dreaptă decât societatea capitalistă. În România, puţini care gândeau ca mine se aflau în poziţii de putere sau influenţă; dar în Ungaria lui Imre Nagy, în Polonia lui Władysław Gomułka şi în Cehoslovacia lui Alexander Dubček, existau destul de mulţi comunişti reformişti care, o vreme, au fost fie la putere, fie părtaşi la ea.

Când vorbesc de anomaliile sistemului comunist, mă refer atât la aberaţiile politice, cât şi la cele economice. În sfera politică, libertăţile individuale erau complet suprimate şi domnea în schimb un regim de teroare care depăşea cu mult tot ceea ce nevoia consolidării noului regim şi a prevenirii unei contrarevoluţii ar fi putut justifica. Căci nu numai fosta clasă burghezo-moşierească era asuprită, aşa cum prevedea teoria marxistă a dictaturii proletariatului; libertatea tuturor cetăţenilor ţării era suprimată şi sute de mii de oameni trebuiau să îndure tot felul de lipsuri. Iar asupritorul nu era „proletariatul", ci partidul şi aparatul de stat aflat sub controlul său. În sfera economică, economia de comandă, centralizată şi planificată, deşi izbutise să facă câţiva paşi în direcţia industrializării forţate, funcţiona iraţional şi îşi îndeplinea sarcinile de plan cu costul unor sacrificii enorme şi nejustificate. În loc ca o dată cu volumul producţiei să crească şi nivelul de trai, acesta părea să se deterioreze în acelaşi ritm în care producţia aparent creştea. Această anomalie a ajuns să fie cunoscută sub numele de „producţie de dragul producţiei".

Influenţele politice care răzbăteau dinspre Uniunea Sovietică păreau să aducă cu ele germenii schimbării. La începutul lui 1955, Hruşciov a lansat o campanie împotriva „cultului personalităţii", cauza fundamentală, după el, a tuturor relelor care avuseseră loc sub Stalin. Totuşi, deşi cultul fusese centrat pe personalitatea lui Stalin, vinovat de toate abuzurile comise a fost scos Beria, fostul ministru de Interne, care chipurile înşelase încrederea Marelui Om. Aşa că, proaspăt exe-

cutatul Beria a devenit ţinta celor mai multe critici, de multe ori virulente, la adresa abuzurilor din trecut ale regimului. Cu toate astea, se recunoştea în genere nevoia de a modifica sau a elimina practicile din trecut care duseseră la respectivele abuzuri şi toate partidele comuniste din ţările „surori" începură să-şi cerceteze conştiinţa pentru a se asigura că nu fuseseră afectate de cultul personalităţii. Ode de bucurie apărură în presa românească de partid, proslăvind înţelepciunea conducătorilor noştri, care ne feriseră de erorile unui cult al personalităţii. În acelaşi timp, deşi ocolea stilul deificator întrebuinţat în trecut pentru Stalin, „Tătucul Popoarelor", presa se întrecea în a publica articole care mai de care mai elogioase la adresa lui Nikita Hruşciov.

În primăvara sau vara lui 1955, Hruşciov a decis să meargă la Canossa şi să repare astfel ruptura dintre Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, aşa că a plecat într-o vizită oficială la Belgrad în compania prim-ministrului Bulganin şi a altor înalţi membri ai conducerii sovietice. În cuvântarea rostită la Belgrad, Hruşciov şi-a asumat în numele conducerii sovietice răspunderea pentru deteriorarea relaţiilor dintre cele două partide comuniste şi în particular pentru a-i fi acuzat pe iugoslavi de trădare şi de aservire intereselor imperialismului apusean. Aceste acuzaţii fuseseră false, lucru pe care Hruşciov îl recunoştea acum în mod public şi pentru care şi-a cerut scuze în numele conducerii sovietice. S-a aflat mai târziu că una din condiţiile impuse de partidul iugoslav pentru reluarea relaţiilor cu U.S.S.R. a fost tocmai ca aceasta din urmă să-şi ceară scuze în mod *public*; în pledoariile lor însă, conducătorii sovietici au dat vina exclusiv pe Beria, presupusul agent imperialist care infiltrase conducerea de partid. Iugoslavii au primit aceste explicaţii cu zâmbete dispreţuitoare şi remarci sarcastice, muşcătoare, despre felul în care, având un suflet pur şi cuget naiv, tovarăşul Stalin fusese amăgit de împielitatul de Beria fără ca nimeni să-şi dea seama. Până la urmă, deşi relaţiile dintre cele două ţări s-au reluat, ele au rămas reci, departe de speranţele conducerii sovietice, care dorea să aducă Iugoslavia înapoi în cârd, adică în obştea partidelor comuniste „înfrăţite". Din acest proiect, nu s-a ales nimic.

Dar scuzele conducătorilor sovietici față de Tito aveau ramificații importante pentru partidele comuniste din Europa de Est. Dacă Tito nu era și nu fusese niciodată agent imperialist, atunci Rajk, Slansky și alții, care fuseseră condamnați pentru a fi conspirat cu el în scopul mai bunei slujiri a C.I.A. și a Intelligence Service, nu puteau să fi fost nici ei agenți imperialiști. Căci dacă se înlătura din procesele lor tot ce era legat de Tito, nu rămânea decât o aiureală plină de lacune inexplicabile. Deși la vremea respectivă s-a spus puțin în mod public despre aceste lucruri, fiecare activist de partid care a citit comunicatul relatând întâlnirea sovieto-iugoslavă cu siguranță s-a gândit la ele. Iugoslavii aveau motive întemeiate să insiste asupra unei *mea culpa* publice, înțelegând prea bine consecințele-i politice. Pentru habotnicii partidului, plutea în aer o incertitudine neplăcută, care aducea cu sine o îngrijorare pentru viitor. Pentru cei ca mine însă, plutea în aer o plăcută incertitudine, care aducea cu sine o speranță. Gândurile acestea se citeau cu ochiul liber pe fețele oamenilor. Mă întâlneam de pildă cu un bine cunoscut campion al partidului: fără un cuvânt, îi arătam comunicatul din ziar și-i aruncam o privire ironică. Spre amuzamentul meu, acesta își întorcea capul cu amar dezgust.

De fapt, la scurt timp după vizita conducătorilor sovietici în Iugoslavia, la Budapesta a avut loc tacit o reabilitare parțială a lui Rajk. Un comunicat al Comitetului Central anunța că acuzațiile cele mai serioase împotriva lui Rajk fuseseră neîntemeiate și îl învinuia de înscenarea procesului pe Gábor Péter, fostul șef al Serviciului Secret care fusese arestat câteva luni mai devreme. Dar această reabilitare parțială n-a ținut; a fost un mare scandal, iar autoritatea partidului a slăbit mult, ajungând la cel mai coborât nivel al său de până atunci. Între timp Imre Nagy, făcut prim-ministru al Ungariei în vara lui 1953, fusese îndepărtat, Rákosi era din nou suprema putere în stat ca secretar general al partidului, iar țara avea un nou prim-ministru în persoana lui András Hegedüs – același Hegedüs de ale cărui acte de identitate mă folosisem în timpul războiului după evadarea din detenție. Hegedüs fusese numit prim-ministru în aprilie 1955, iar în iunie el și Rákosi au venit la București pentru o vizită oficială de trei zile. Am citit despre vizita lor în ziare și m-am decis să încerc să-l întâlnesc. Am sunat la ambasada Ungariei, descriind

relaţia mea cu Hegedüs, şi am lăsat un mesaj pentru el cu numărul meu de telefon, în caz că dorea să ne vedem. Nu mi-a înapoiat apelul şi când am sunat din nou la ambasadă în ultima zi a vizitei lui, mi s-a spus că nu avusese nici un singur moment liber. Peste ani, într-o vizită la Budapesta, o cunoştinţă comună mi-a spus că Hegedüs primise mesajul meu şi ar fi vrut să ne întâlnim, dar trebuia să fie tot timpul la dispoziţia lui Rákosi şi programul lor fusese foarte încărcat.

La câteva luni după aceste evenimente, Hruşciov a aruncat bomba. În februarie 1956, al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice îşi începu deliberările la Moscova. Părea că va fi un congres al partidului ca oricare altul: şeful partidului avea să susţină un lung raport care va fi aprobat în unanimitate, apoi urma o aşa-zisă discuţie – o serie de cuvântări complet lipsite de conţinut – iar la final, o listă de membri propuşi pentru noul Comitet Central avea să fie supusă aprobării participanţilor care – surpriză! – aveau s-o ratifice fără a-i aduce nici o modificare. Şi, aşa a şi fost – până în ultima zi.

Atunci participanţii la congres au fost chemaţi la o întrunire „cu uşile închise" în cadrul căreia Hruşciov a ţinut un raport secret de patru ceasuri. Aşa cum aflăm din memoriile sale, raportul secret i-a luat prin surprindere nu numai pe delegaţi, ci şi pe membrii Biroului Politic (care fusese între timp rebotezat Prezidiu). Nu existase nici o decizie anterioară de a prezenta un asemenea raport la congres. Cu câteva luni înainte, fusese înfiinţat un comitet, condus de un anume Pospelov, un activist de la Comitetul Central. Acestui comitet i se dăduse mână liberă să culeagă toate informaţiile disponibile despre teroarea care domnise sub Stalin, pentru uzul strict intern al Prezidiului. Pospelov adunase mii de pagini de material, pe care le condensase într-un raport de şaizeci sau şaptezeci de pagini descriind arestarea, condamnarea şi execuţia a nici mai mult nici mai puţin decât (conform memoriilor lui Hruşciov) sute de mii de oameni nevinovaţi, printre care două treimi din cele câteva sute de membri ai Comitetului Central ales la al XVII-lea Congres al P.C.U.S. din 1934. Acest raport fusese circulat printre membrii Biroului Politic chiar înainte de congresul partidului, dar membrii acelui august for nu aveau nici cea mai vagă intenţie de a-l face public, act pe care cei mai mulţi dintre ei l-ar fi con-

siderat curată sinucidere politică. Dar în ultima zi de congres, într-o pauză de lucru, Hruşciov îi convocă pe membrii Prezidiului şi ridică problema că „n-ar fi corect" faţă de participanţii la congres să li se ascundă lucrurile descoperite de Prezidiu privind crimele lui Stalin (pentru prima oară, „greşelile" erau numite crime). Propuse ca raportul să fie citit de cineva într-o şedinţă cu uşile închise. A urmat o dispută vehementă în care, după spusele lui Hruşciov, majoritatea membrilor Prezidiului s-au opus la început acestei idei. Până la urmă, au fost de acord numai după ce s-au convins că într-un fel sau altul, Hruşciov era hotărât să facă public raportul lui Pospelov, în ciuda îndoielilor lor. Apoi a fost convocată şedinţa cu uşile închise şi Hruşciov a dat citire raportului. A fost etichetat drept secret şi n-a fost publicat în presă, dar a fost trimis conducătorilor tuturor partidelor comuniste importante din lume şi „prelins" presei din Occident.

Cred că am citit raportul, în *New York Times*, la care aveam acces prin vreo două biblioteci cu mare întârziere. Era un document extraordinar în virtutea numărului impresionant de crime şi abuzuri pe care le dezvăluia, precum şi a condamnării ferme a practicilor staliniste ca fiind *criminale* – nu doar „greşeli" sau „abateri de la politica partidului", ci de-a dreptul acte criminale. Acest document n-a fost publicat în presa românească, şi nici n-a fost primit cu prea mare bucurie de conducerea de partid din România. Raportul descria cultul personalităţii din jurul lui Stalin şi indica faptul că acesta fusese sursa tuturor abuzurilor comise în numele partidului. Cultul personalităţii lui Gheorghiu-Dej n-a luat niciodată forme atât de extreme precum cel stalinist, dar era de acelaşi tip: oricine îndrăznea să-l contrazică pe şef sau să-i displacă cât de puţin, putea fi sigur că va avea parte de răzbunarea lui. E drept, răzbunarea lui Gheorghiu-Dej era îndeobşte mult mai blândă decât a lui Stalin, dar principiul era acelaşi: autoritatea şefului trebuia să fie absolută, neştirbită de nimeni şi nimic. Iar atunci când oponentul, scepticul sau iscoditorul era îndeajuns de serios ca să reprezinte o ameninţare, ca în cazurile lui Foriş, Pătrăşcanu şi Koffler, îndrăzneala se plătea cu moartea. Oficial, conducerea de partid din România a tratat raportul ca pe o afacere internă a partidului sovietic, unde unele regretabile abuzuri fuseseră se

pare comise în numele lui Stalin. Era foarte bine, continua linia oficială, că victimele acestor abuzuri fuseseră identificate şi reabilitate postum, dar din fericire, Partidul Comunist Român nu avea asemenea probleme: în România, nimeni nu fusese condamnat pe degeaba, aşadar nimeni nu trebuia reabilitat. Cu toate acestea, al XX-lea Congres al P.C.U.S. a avut un impact enorm pretutindeni, inclusiv în România. Impactul s-a resimţit în special în mentalitatea oamenilor. Din momentul acela, toţi au ştiut că mai devreme sau mai târziu abuzurile vor ieşi la iveală şi că teroarea nu putea domni nepedepsită la infinit. Lucrul acesta le-a dat autorităţilor de gândit, iar celor care doreau schimbarea, o speranţă.

Încurajat de aceste evenimente şi dornic să intru în cercetare, la sfârşitul lui februarie, cam la un an după întoarcerea mea la Bucureşti, am cerut să lucrez la Institutul de Cercetări Economice al Academiei. Acesta era cel mai tânăr institut al Academiei: fusese înfiinţat la sfârşitul anului 1953. Director al institutului fusese recent numit Gogu Rădulescu, vechi prieten cu Sanyi şi cu mine. Gogu îşi pierduse postul din minister la sfârşitul lui 1952 şi o vreme lâncezise într-o slujbă insignifiantă, dar nu fusese arestat. Trei ani mai târziu, fusese uns director al Institutului de Cercetări Economice ca un prim pas spre reabilitare. M-a primit călduros şi a reacţionat favorabil – adică fără teamă – la intenţia mea mărturisită de a face o cerere să lucrez în institutul pe care-l conducea. Cererea mi-a fost aprobată şi mi s-a permis să-mi păstrez postul de conferenţiar la Institutul de Studii Economice (I.S.E., fost I.S.E.P.) cu o jumătate de normă.

Am început lucrul la Institutul de Cercetări Economice în martie 1956. Gogu mi-a cerut să înfiinţez o secţie de economie mondială, având drept obiect de studiu economiile ţărilor capitaliste. Mi-a mai spus şi că pentru postul neocupat de director adjunct avea în minte doi candidaţi: pe mine şi pe Costin Murgescu, şeful Secţiei de istorie a economiei naţionale. I-am sugerat să-l propună pe Murgescu pentru postul de director adjunct, fiindcă eu preferam cercetarea administraţiei. Am reacţionat aşa din două motive: pe de o parte, simţeam o sete uriaşă de învăţătură şi de aceea vroiam un post numai de cercetare, care să-mi ofere şansa maximă să mi-o satisfac; pe de altă parte, după anii de închisoare, dintr-o pricină sau alta,

lucrurile care-i atrag de obicei pe oameni la posturile administrative de răspundere – prestigiu social, putere de influență, leafă mai mare – pe mine încetaseră să mă mai atragă.

Așadar, Murgescu a devenit directorul adjunct al institutului, iar eu am început să-mi organizez secția. Mi s-au dat doi cercetători, amândoi în jur de patruzeci de ani, versați în economie, în general, și în economia statelor capitaliste, în special. În afară de aceștia doi, am primit un post vacant ca să-mi angajez un al treilea cercetător. Am reușit să-l atrag pe Tibor Schattelesz, tânărul economist de talent pe care-l angajasem în 1949 la Direcția economică din M.A.E. În 1952, când avusese loc „execuția" mea publică, se purtase decent – nu-mi mai aduc aminte ce spusese, dar în nici un caz nu se numărase printre cei care mă înfieraseră cu zel. În afară de asta, îl stimam mult pentru erudiția lui, cultura vastă și cunoștințele temeinice de economie. Am început așadar cu un grup de patru cercetători. După câteva luni, mi s-au mai dat încă două posturi pe care am angajat doi tineri absolvenți de la I.S.E. Tussașe aveam birourile într-o încăpere mare, dar prietenoasă; dar în afară de ocaziile dinainte aranjate, nu eram aproape niciodată toți deodată în secție, fiindcă în cea mai mare parte cercetările noastre se desfășurau la diverse biblioteci. Activitatea secției era organizată în jurul unor subiecte la libera alegere a fiecărui cercetător, principala condiție pusă acestei libertăți fiind necesitatea de a arăta că subiectul respectiv putea fi cercetat. Periodic, fiecare din noi își prezenta rezultatele în plen, supunându-le discuției întregului grup.

*
* *

Printre tinerii nou veniți în secție era și soția unui prieten, Miklós Dános, ziarist la *Magyar Szó*, un cotidian de limbă maghiară publicat la București. Spre deosebire de soția lui, Ninel, care era o persoană foarte capabilă, dar nu prea veselă, Miklós avea un farmec înnăscut și un simț al umorului inepuizabil. Într-o seară, eram cu Edith acasă la ei, împreună cu alți doi sau trei prieteni de-ai lor, când Miklós intră pe ușa apartamentului și zise, „N-o să vă vină să credeți ce mi s-a întâmplat astăzi.

De vreo două săptămâni mă tot doare spatele, aşa că m-am dus şi eu la doctor. Mi-a făcut o radiografie şi mi-a arătat-o – să vezi şi să nu crezi, zice doctorul, cică am coloană vertebrală! Eu, Miklós Dános, să am coloană? Fugi de-aici, tovarăşe, trebuie să fie o greşeală, doar eu sunt ziarist şi n-am cum să am aşa ceva. Chiar dacă am avut vreodată o coloană, fiţi sigur că m-am vindecat de ea de mult".

Noul director adjunct al institutului, Costin Murgescu, era un economist foarte capabil, cam de vârsta mea. Tatăl lui, fost ofiţer superior în armată cu puternice simpatii pro-naziste, comisese atrocităţi în timpul războiului şi fusese condamnat la ani mulţi de detenţie ca un criminal de război. Costin însă venise în contact cu cercuri anti-naziste în 1943 şi se împotrivise deschis vederilor politice ale tatălui. Deoarece nu cunoşteam toate detaliile, aveam unele rezerve faţă de Costin; dar, în fond, aveam părerea că, dacă într-adevăr se purtase aşa, atunci făcuse tot ce-i se putea cere omeneşte. Relaţiile noastre pe toată durata activităţii mele la institut au fost de respect reciproc – mai puţin decât o prietenie, dar mai mult decât pot spune despre relaţiile mele cu mulţi alţi colegi. Soţia lui Murgescu, Ecaterina Oproiu, era cel mai bine cunoscut critic de film din Bucureşti şi îi citeam deseori rubrica.

În ce priveşte viaţa mea personală din perioada 1955-1957, Edith a continuat să ocupe postul de asistent la Facultatea de filozofie la Universitatea din Bucureşti. Prietenii noştri cei mai apropiaţi în această perioadă au fost Bandi şi Juci Klein. Bandi lucra în continuare la o întreprindere de import-export; Juci, ca medic pediatru. Alţi prieteni de-ai noştri erau unchiul meu Tibor Rényi cu familia lui; Tibor Schattelesz, colegul meu de la institut; şi Ivan Köves, un vechi prieten din Cluj şi coleg la I.S.E. Magda Stroe, una din colegele lui Edith de la universitate, o femeie cu un caracter remarcabil, ne-a devenit şi ea bună prietenă. Mai mare cu câţiva ani ca Edith, era româncă după tată şi unguroaică după mamă. Sub regimul românesc de dinainte de război, fusese discriminată ca fiind unguroaică; sub regimul maghiar din timpul războiului, fusese persecutată pentru că era româncă. În plus, avea şi un nas mare, din cauza căruia era deseori luată drept evreică. Avea câteva prietene evreice şi, când evreii din Transilvania de Nord au fost deportaţi în 1944, i-a dat

certificatul ei de naştere uneia din prietenele ei, Hanna Hamburg, pentru ca aceasta să se poată ascunde pe undeva. Hanna Hamburg a supravieţuit războiului mulţumită Magdei Stroe, iar după aceea a trăit la Paris. Dacă Hanna ar fi fost prinsă, certificatul ar fi fost găsit şi Magda ar fi putut să plătească cu viaţa pentru compasiunea ei. Din cauza asta, Edith şi cu mine ne-am simţit întotdeauna foarte apropiaţi de ea.

Alt prieten de-al nostru era Imre Tóth, profesor la Universitate care preda istoria şi filozofia matematicii. Cu un an mai în vârstă decât mine, Imre era ca şi mine evreu ungur, născut în Ardealul de Nord. Intrase în mişcarea comunistă cu puţin înaintea mea, şi fusese arestat şi condamnat în 1941. Era foarte inteligent şi foarte citit, având o înclinaţie deosebită spre teorie şi nici una spre practică. Studia matematica, dar nu-i plăcea să rezolve probleme; în schimb, îl interesau istoria ideilor matematice şi aspectele filozofice ale matematicii, domeniu în care a ajuns să excelez şi în care a scris câteva cărţi interesante şi complet originale care i-au fost publicate şi în Apus. Numele lui a devenit bine cunoscut în anii '60, graţie în parte cărţilor şi articolelor publicate, precum şi unei serii de prelegeri pe care le-a ţinut la Televiziunea Română. Când a emigrat în Apus prin 1969 sau 1970, a fost numit profesor de filozofie la Universitatea din Regensburg, unde a predat până la pensie, spre sfârşitul anilor '80. Acum trăieşte la Paris.

Imre era un povestitor dibaci şi avea un simţ al umorului nemaipomenit. Despre prietena noastră comună Magda Stroe, la care ţineam amândoi, dar pe care o ştiam de o naivitate incurabilă, obişnuia să spună: „Ştii, în ultima vreme Magda a devenit foarte prudentă. Când are musafiri acasă şi vrea să aibă o discuţie, are grijă să pună o pernă pe telefon, în caz de microfoane. Din păcate, tipul care se aşază pe pernă e turnător".

Ţinta unuia din bancurile lui Imre era Gheorghi Dimitrov, fostul conducător bulgar. Dimitrov fusese secretar general al Partidului Comunist Bulgar şi în conducerea Komintern-ului în anii '30. Avea un prestigiu enorm din cauză că în 1933, naziştii îl târâseră în procesul celor acuzaţi că incendiaseră Reichstag-ul. După ce ei înşişi au dat foc Reichstag-ului, naziştii au încercat să dea vina pe comunişti. A fost înscenat un proces, în care Dimitrov a apărut ca unul din cei acuzaţi de incendiere.

Dimitrov s-a apărat atât de bine încât prezența lui la proces a acoperit de rușine regimul nazist. Prin 1951 sau 1952, când unii din comuniștii de frunte din țările satelite erau executați ca trădători, Dimitrov s-a îmbolnăvit și s-a dus pentru tratament la Moscova, unde a murit într-un spital în circumstanțe destul de obscure. Au circulat multe zvonuri pe seama morții lui, întemeiate în parte pe faptul că Stalin era gelos pe Dimitrov pentru prestigiul și popularitatea lui. Prin 1955 sau 1956, când presa sovietică începuse să dezvăluie diverse abuzuri de putere comise în epoca stalinistă, Imre dădu buzna în apartamentul nostru, cu următorul anunț: „Ați auzit ultimele noutăți? Cică au aflat cum a murit Dimitrov". „N-am auzit nimic. Cum a murit?" „De cauze naturale – pneumonie". „De unde și până unde?" „Așa bine, cuțitul a fost prea rece".

În iunie 1956, am plecat împreună cu Edith într-o vizită în Uniunea Sovietică. Călătoria ne-a deschis ochii în multe privințe, pentru că la vremea aceea încă ne mai făceam unele iluzii. Am plecat ca turiști, cu trenul, într-un grup eterogen de vreo douăzeci de persoane, pentru un tur de două săptămâni la Kiev, Moscova și Leningrad.

Pentru mine, episodul cel mai interesant al călătoriei a avut loc la Moscova, pe când vizitam fabrica de automobile *ЗИЛ* (ZIL). Această întâmplare nu numai că mi-a confirmat, ci a și întrecut cele mai negre suspiciuni ale mele despre credibilitatea „realizărilor sovietice" trâmbițate atât de insistent și răsunător. Uzina în sine nu lăsa nimic de dorit pentru ochiul unui nespecialist ca mine. Procesul tehnologic era foarte asemănător cu cel pe care mi-l aduceam aminte de la uzina Ford din Dagenham, pe care o vizitasem în timpul șederii mele în Anglia. La începutul turului însă, ne-a ținut o cuvântare un inginer care ne fusese dat ca ghid și care, se vedea clar, nu era la prima însărcinare de acest fel. Ne-a vorbit vreo douăzeci de minute, turuind o mulțime de statistici care enumerau succesele fabricii. Multe lucruri mi-au sunat false, mai ales că de-acum eram bănuitor. Dintre ele, mi-aduc lămurit aminte de afirmația că pentru personalul de la turnătorie și de la forjă, ziua de lucru era de șase ore, această muncă, la fel ca mineritul, fiind recunoscută ca deosebit de grea. Poate că nu aș fi dat atenție acestui amănunt dacă n-aș fi fost eu însumi muncitor într-o turnătorie, precum și,

pentru scurtă vreme, miner. Când am ajuns la turnătorie, m-am îndepărtat de grup şi am intrat în vorbă cu un muncitor. L-am întrebat pe ruseşte când începeau şi când terminau munca, şi din cele spuse a rezultat clar că munceau opt ore pe zi.

„Şi lucraţi întotdeauna opt ore?" am întrebat.

Muncitorul a ezitat. „Nu, nu întotdeauna", spuse el în cele din urmă.

„Când nu lucraţi opt ore?"

„Păi", zise el, „când e vreo treabă urgentă de făcut şi ni se cere, nu e cazul să refuzăm să lucrăm peste program".

„Şi asta se întâmplă des?" am întrebat.

Era clar că omul începea să se simtă prost şi se tot uita în jur să vadă dacă nu cumva trăgea cineva cu urechea. „Păi, se mai întâmplă; n-ai ce face, asta e".

„Dar mai puţin de opt ore lucraţi vreodată?"

Se uită la mine surprins. „Mai puţin de opt? Nu, niciodată".

Grupul înaintase între timp până la celălalt capăt al turnătoriei. M-am grăbit să-l ajung din urmă şi l-am întrebat pe ghid: „Asta e singura turnătorie din uzină?"

„E singura", zise el.

„Aici e locul unde ne-aţi spus că ziua de lucru e de şase ore?"

„Da", spuse inginerul, „aici şi la forjă – din cauză că efortul fizic care trebuie depus şi aici şi la forjă e mai mare decât în restul uzinei".

Bineînţeles, nu puteam să-l confrunt cu spusele muncitorului cu care stătusem de vorbă fără a provoca un scandal şi, mai rău, fără a-l vârî pe muncitor în belea, fiindcă probabil nu avea voie să vorbească cu străinii. M-am hotărât în schimb să cercetez mai departe ca să fiu sigur că nu-mi scăpa ceva. Am băgat de seamă că în ciuda spuselor inginerului despre munca epuizantă din turnătorie, lucru care ştiam din proprie experienţă că era adevărat, în această secţie lucrau şi destul de multe femei, cam o treime din angajaţi. Poate că femeile erau cheia situaţiei descrise mai devreme de inginerul-ghid; poate că *ele* lucrau şase ore pe zi. Am intrat deci în vorbă şi cu o femeie de la topitorie.

Îmi spuse, fără putinţă de îndoială, că femeile aveau ziua de lucru de opt ore, la fel ca bărbaţii. Când am întrebat, „Întot-

deauna?" a reacționat întocmai ca mai devreme tovarășul ei de muncă: „Nu, nu întotdeauna. De multe ori avem de lucru mai mult decât putem să terminăm în opt ore, și atunci lucrăm peste program". După care adăugă, vrând parcă să sară în apărarea sistemului de lucru peste program, „Dar când stăm peste program, primim mai mulți bani".

Am continuat prin a o întreba dacă ea sau colegele ei lucrau vreodată mai puțin de opt ore. „Da", mi-a răspuns ea, „dacă ești gravidă, în ultimele trei (sau două? nu mai țin minte exact) luni de sarcină, lucrezi numai o jumătate de zi".

Am fost șocat de maniera absolut crasă în care ghidul nostru mințise. „Dacă așa mint ei despre lucruri care sunt chiar înaintea nasului nostru și pe care putem foarte ușor să le aflăm", mi-am zis, „care-o fi adevărul despre lucruri aflate mai departe și nu chiar așa ușor de verificat?"

În Uniunea Sovietică, și eu și Edith am încercat să culegem cât mai multe informații exacte despre nivelul de trai. În Kiev, oamenii păreau mai bine hrăniți decât la Moscova, iar la Moscova mult mai bine hrăniți decât la Leningrad. Peste tot, situația era notabil mai proastă decât în România în ce privește fructele și legumele, produsele lactate și, într-o măsură, carnea. Îmbrăcămintea și în special încălțămintea erau mult sub standardul României; de altfel, încălțările și hainele importate din România erau articole de lux. În Leningrad, unde oamenii erau îmbrăcați deosebit de prost, am văzut bărbați și femei purtând haine din anii '20 și '30. Nu numai demodate, ci vechi: costume care vădeau uzul și abuzul a cel puțin douăzeci de ani; pălării de forme pe care le mai văzusem doar în filmele mute.

Dar cea mai netă distincție dintre condițiile de trai din România și cele din Uniunea Sovietică putea fi făcută în sfera locuințelor. Pur și simplu nu exista comparație între felul cum locuiau oamenii la București și felul cum păreau a locui la Moscova, ca să nu mai vorbim de Leningrad, care suferise mult în timpul războiului. Apartamentele erau suprapopulate, cu familii trăind claie peste grămadă, lipsite de orice intimitate. Odată, pe când ne aflam într-un tur în jurul Kremlinului chiar în inima Moscovei, Edith avu nevoie să meargă la toaletă. Una publică nu se zărea nicăieri. Nu se zărea nici vreun restaurant, bar sau vreun alt stabiliment asemănător care să fi avut o toaletă.

După o serie lungă şi chinuitoare de încercări nereuşite de a obţine ajutor sau îndrumări în această problemă, l-am forţat efectiv pe ghidul nostru să intre în blocul de apartamente în faţa căruia tocmai ne aflam şi să ceară chiriaşilor permisiunea ca o turistă să folosească closetul. Ghidul s-a executat şi Edith a pătruns într-unul din apartamente. A traversat un coridor lung, din care se deschideau mai multe uşi către apartamente de una sau două camere, în fiecare din ele locuind altă persoană sau familie. La capătul coridorului era toaleta, comună pentru toate apartamentele. „Camera" de toaletă avea un perete numai pe una din cele patru laturi; celelalte trei erau separate de bucătăria sau camera de dincolo doar printr-o draperie. Această situaţie, am aflat, era destul de tipică.

Paradoxul era că Uniunea Sovietică avea cea mai dezvoltată industrie de oţel, maşini grele şi utilaje din toată Europa; armata ei era printre cele mai bine echipate din lume; iar în curs de un an avea să lanseze prima navă spaţială din istoria omenirii, Sputnik. De asemenea, avea bombe cu hidrogen din belşug, precum şi rachetele cu care să le expedieze.

În ultima zi înainte de plecare, am avut ocazia să stau de vorbă cu un reprezentant de la Intourist, agenţia care organizase excursia, venit să ne spună la revedere. M-a rugat să-i comunic care erau impresiile grupului despre vizita noastră, cum fusesem trataţi, şi dacă ne-a plăcut ce văzusem. „Vrem să învăţăm din experienţa grupului, aşa că v-am ruga să ne spuneţi nu numai lucruri bune, nu numai ce v-a plăcut, ci şi ce nu v-a plăcut". „Foarte bine, dacă asta vrei, asta ai să capeţi", mi-am zis eu în gând. Am început lăudând multele lucruri minunate pe care le văzusem, arătându-i cât de impresionaţi eram de realizările Uniunii Sovietice pe drumul de reconstrucţie a ţării, într-un timp atât de scurt după un război atât de devastator. Pe urmă, am mulţumit Intourist-ului pentru că ne îngăduise să vizităm fabrica de automobile ZIL. Vizita respectivă ne plăcuse foarte mult, am spus, iar fabrica ne-a impresionat. Aici am adăugat, „Pentru că doriţi să vă spun şi lucruri care nu ne-au plăcut, iată un mic amănunt din această categorie", şi am continuat relatând episodul cu orele de lucru de la turnătorie în acelaşi detaliu ca mai sus. La urmă, am zis: „Uzina este modern echipată, funcţionează fără cusur, o adevărată bijuterie tehnologică a secolului XX; e

foarte impresionantă aşa cum e. De ce trebuie făcute afirmaţii false pe seama ei? Lucrul ăsta nu e de nici un folos cauzei comuniste; mai degrabă o vătămă. Inginerul care a făcut această afirmaţie falsă despre orele de lucru ne-a mai vorbit şi despre alte realizări privind viaţa muncitorilor. Dar dacă a minţit despre un lucru, de ce l-am crede că spune adevărul despre celelalte? Nu cred că asemenea practici slujesc într-adevăr intereselor partidului".

Reprezentantul de la Intourist a reflectat un moment, s-a uitat la mine, apoi a privit în zare şi a zis, „Cinstit să fiu, nu ştiu de ce muncitorii aceia au încercat să vă inducă în eroare, de ce v-au minţit. Fapt este că ce v-a spus inginerul-ghid este adevărat: muncitorii din turnătoriile şi forjele noastre lucrează numai şase ore pe zi, din cauză că munca lor e foarte grea şi obositoare. Iar lucrul acesta e valabil nu numai la fabrica de automobile ZIL, ci în toate fabricile şi uzinele din U.R.S.S., şi e un fapt bine cunoscut la noi".

*
* *

La întoarcerea în Bucureşti, mă aşteptau veşti palpitante din Ungaria. De la „reabilitarea parţială" a lui Rajk în vara trecută, ceva fierbea în societatea maghiară, sub aparenţa unui calm relativ. Îţi dădeai seama de această fierbere şi o miroseai de la distanţă din articolele tot mai numeroase şi mai îndrăzneţe, uneori devastatoare, care apăreau în presa maghiară, atât în marile cotidiane cât şi în săptămânalele culturale. Totul începuse în toamna lui 1954, la trei luni după ce Biroul Politic al Ungariei fusese convocat la Moscova. Rákosi fusese demis atunci din funcţia de premier, iar Nagy numit în locul lui, în timp ce Rákosi păstrase conducerea partidului. În octombrie 1954, ziariştii de la cotidianul partidului au ţinut o şedinţă în care şi-au asumat vina de a fi urmat atâţia ani fără să crâcnească ordinele de a scrie reportaje tendenţioase şi de-a dreptul false. Şi-au luat un angajament solemn să nu mai publice niciodată minciuni. Nu şi-au putut ţine această naivă promisiune, desigur, dar relatarea şedinţei lor – care nu fusese anunţată public nici înainte, nici după – a circulat din gură în gură şi a declanşat tot ceea ce a

urmat. Când în vara lui 1955, conducerea de partid a fost silită de reconcilierea sovieto-iugoslavă să admită că procesul Rajk fusese o înscenare iar el, „în esenţă", nevinovat, pornirile care deja existau s-au prefăcut în izbucniri de mânie. O vreme, după ce Nagy a fost înlăturat de la putere după căderea lui Malenkov, iar Rákosi a revenit în forţă, partidul a putut fi ţinut sub un control suficient de strâns pentru a se evita o explozie. În vara lui 1956, la presiunile lui Tito, sovieticii l-au silit în cele din urmă pe Rákosi să-şi dea demisia; l-au înlocuit însă cu Gerö, care era prea aproape de Rákosi pentru a fi considerat o schimbare. Astfel, în vara lui 1956, încurajaţi de dezvăluirile „secrete" ale lui Hruşciov la al XX-lea Congres al P.C.U.S., intelectualii comunişti şi cei ne-comunişti deopotrivă îşi puneau în esenţă întrebarea: Care este poziţia conducătorilor noştri în această privinţă? Când au de gând să-şi dea pe faţă propriile crime? Cine va răspunde pentru viaţa lui Rajk şi a atâtor altora? Firește, lucrurile nu se spuneau şi cu atât mai puţin se scriau aşa, deschis, pe faţă; dar erau prezente şi puteau fi citite printre rânduri, iar conducerea nu putea face nimic să oprească acest val de profundă nemulţumire. O revoltă tacită avea loc în rândurile intelectualilor din partid şi din afara lui; în fiecare săptămână, noi nume treceau în tabăra criticilor sistemului.

Mi-aduc aminte un articol tipic al lui Tibor Tardos într-un săptămânal literar din perioada aceea, articol care se intitula „Apa de mare e sărată". Era descrisă o plajă frumoasă undeva într-o splendidă staţiune pe litoral, într-o zi cu soare lângă apele albastre şi luminoase ale mării care îi îmbiau pe vilegiaturişti să se arunce în valuri şi să se desfete cu răcoarea şi prospeţimea lor (Ungaria nu mai avusese ieşire la mare de la sfârşitul primului război mondial). Peste tot, de la megafoanele montate pe stâlpi înalţi răsunau laude aduse staţiunii: „Oameni buni, fraţilor! Pregătiţi-vă pentru marea bucurie! Sunteţi pe cale să gustaţi apa de mare, băutura cea mai plăcută, cea mai răcoritoare, cea mai delicioasă din lume! Pregătiţi-vă pentru plăcerea şi desfătarea de care o să aveţi parte. Beţi cât puteţi şi vă bucuraţi". Oamenii se năpusteau în mare şi-i sorbeau apa. Dar, dezamăgire! Apa de mare era sărată la gust şi nu se putea bea. Atunci sărbătoarea se prefăcea într-o explozie de mânie; splendida staţiune devenea locul unei treziri amarnice. Mesajul: Socialismul, oricare ar fi

fost meritul lui, fusese preschimbat într-un iad amarnic de către minciunile de care era înconjurat şi falsele afirmaţii făcute pe seama lui. Nu întâmplător, revolta intelectualilor nu avea drept obiect principal nivelul coborât de trai, promisiunile neîndeplinite ale unei vieţi mai bune pentru clasa muncitoare sau alte probleme sociale. Accentul cădea în schimb pe ceea ce era perceput ca regimul Marii Minciuni. „Destul cu asta", spuneau ei. „Haideţi să spunem în sfârşit adevărul".

Aceasta era atmosfera în care, spre sfârşitul verii în 1956, i-am scris lui Karcsi Fekete, tovarăşul meu de evadare în 1944, spunându-i că Edith şi cu mine intenţionam să vizităm Budapesta. Karcsi, care pe atunci era ministru în guvernul lui Hegedüs, mi-a răspuns invitându-ne să stăm cu el şi soţia lui (tot o Edith). Am aranjat o vizită de două săptămâni începând cu 24 octombrie. În seara de 23 octombrie 1956, Edith, cele două fete şi cu mine am luat trenul de Budapesta. Trenul oprea la Cluj dimineaţa şi planul nostru era să le lăsăm pe Anna şi pe Vera la părinţii lui Edith pe durata şederii noastre la Budapesta. Când trenul a intrat în gara Cluj, părinţii lui Edith ne aşteptau. I-am înmânat lui Sándor bagajul Annei şi al Verei şi tocmai ne luam rămas bun de la fete, când Sándor zise, „Ce faci? N-ai auzit ştirile? Trebuie să vă daţi jos aici; n-are nici un rost să mergeţi la Budapesta acum". Nu auzisem nimic, fiindcă plecasem de acasă înainte de ştirile de seară. „La Budapesta e revoluţie. Se trage pe străzi. Trebuie să vă daţi jos din tren", zise Sándor repede. Eram în culmea bucuriei.

„Asta-i nemaipomenit", am zis eu. „Nu ştiu sigur ce-ar trebui să facă Edith, dar în ce mă priveşte, vreau să fiu acolo, să iau parte la tot".

Socrul meu încerca nervos să mă convingă să renunţ la ce îmi dicta instinctul. „Dar n-are nici un rost; ţi-ai pune viaţa în primejdie pentru un moft. Poţi să urmăreşti evenimentele de aici; noi ascultăm Radio Budapesta de aseară". Dar eu eram hotărât să merg; simţeam că parcă începeau să-mi crească aripi.

Atunci socrul meu a auzit pe cineva care tocmai spunea că se anunţase la radio închiderea graniţei cu Ungaria. N-am vrut să-l cred; am crezut că era o invenţie de-a lui să mă facă să mă dau jos din tren. Aşa că m-am dus la şeful de tren şi i-am spus că aveam treburi importante în Budapesta şi trebuia să

ajung acolo. Era adevărat că graniţa fusese închisă, şi dacă da, oare trenul îşi va continua totuşi drumul spre Budapesta? Mi-a răspuns fără nici o ezitare că tocmai primise instrucţiuni să oprească trenul la graniţă. „Nu mergem la Budapesta", îmi spuse. Timp de câteva minute am întrebat în jur dacă nu existau alte mijloace de a ajunge la Budapesta, dar m-am lămurit curând că nu era nimic de făcut. Şi aşa, îndelung-pregătita şi mult-aşteptata noastă vizită la Budapesta s-a încheiat la Cluj. Cea mai mare parte a timpului mi-am petrecut-o lipit de aparatul de radio, încercând să absorb şi să descifrez veştile din Ungaria.

Pe lângă părinţii lui Edith, aveam la Cluj un cerc de prieteni. Printre ei se numărau criticul literar László Földes şi soţia lui, scriitoarea Marica Földes, amândoi oameni extrem de vii, de coloraţi şi de interesanţi; şi Ernö Gáll, filozof marxist şi redactor-şef la revista *Korunk*, care nouă luni mai târziu mi-a publicat un articol pentru care a fost luat la rost la Bucureşti. Am urmărit cu toţii îndeaproape evenimentele care aveau loc la Budapesta şi am fost cutremuraţi când după 12 zile, pe 4 noiembrie, tancurile sovietice au înăbuşit revolta, omorând o mulţime de oameni. În următorii doi ani de represalii, au fost executaţi Imre Nagy, conducătorul comunist care fusese de partea rebelilor, denunţase Pactul de la Varşovia şi ceruse retragerea trupelor sovietice; Pál Maleter, conducătorul militar al rebeliunii; precum şi alţi conducători. În urma intervenţiei sovietice, peste o sută de mii de oameni au fugit în Apus trecând graniţa în Austria.

Noul conducător al partidului maghiar, János Kádár, a fost la început urât de toată lumea; fusese instalat de ruşi şi încuviinţase execuţia foştilor săi tovarăşi. Dar în anii care au urmat, şi-a câştigat o reputaţie mult mai bună, întrucât a instituit treptat un regim mai tolerant şi mai puţin aspru decât în oricare altă ţară socialistă. Sovieticii i-au permis s-o facă, pentru că învăţaseră în 1956 că era mai bine să nu te pui cu ungurii; exista întotdeauna pericolul unei explozii. Astfel, a evoluat încetul cu încetul o înţelegere tacită prin care partidul maghiar sprijinea necondiţionat orice iniţiativă sovietică în politica externă, dar avea în schimb mână liberă să conducă treburile interne ale ţării. Motto-ul politic al lui Kádár a devenit: „Cine nu e împotriva noastră e cu noi", iar condiţiile social-economice care au rezultat au ajuns să fie descrise în anii '60 în Occident ca un „comunism de tip

gulaş". În Europa de Est, Ungaria a ajuns să fie considerată – nu fără sarcasm – „cea mai veselă baracă din lagărul comunist". Termenul occidental sublinia noul accent care s-a pus pe bunurile de consum, şi în general, pe creşterea nivelului de trai. Dar o trăsătură şi mai importantă a regimului lui Kádár a fost libertatea de expresie şi dezbatere de care s-au bucurat intelectualii maghiari, şi la asta se referea caracterizarea făcută Ungariei în Europa de Est. Mi-aduc şi acum aminte totala mea uimire când în 1957, la numai câteva luni după înăbuşirea rebeliunii, Editura pentru Ştiinţe Economice din Budapesta a publicat o carte de János Kornai, *Supracentralizarea conducerii economice* (traducere literală a titlului maghiar), prima analiză critică amănunţită a economiei de comandă şi a metodelor ei de planificare, care şi-a nimerit ţinta cu o acurateţe devastatoare. Într-un fel, sacrificiul şi suferinţa rebeliunii ungureşti din 1956 nu au fost zadarnice.

În alte ţări socialiste însă, şi cu siguranţă în România, consecinţele rebeliunii din Ungaria şi ale înăbuşirii ei au fost în ansamblu negative. Abia perceptibilul dezgheţ care începuse după moartea lui Stalin şi execuţia lui Beria, şi care fusese accelerat considerabil de dezvăluirile lui Hruşciov la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S., s-a evaporat, iar în 1957 maşina politică a fost pusă în marşarier. Linia oficială a partidului s-a înăsprit şi a urmat o perioadă de vreo doi sau trei ani de represiune accentuată.

La fel ca al multor altora şi destinul meu a fost afectat de această nouă glaciaţiune. Necazul a pornit în parte de la un articol pe care l-am publicat în 1957, dar mai ales de la cartea pe care am publicat-o în 1958. În această fază însă, „suferinţa" mea a fost minoră în comparaţie cu ce au păţit alţii, ale căror vieţi şi cariere au fost efectiv ruinate. Un singur exemplu: Constantin Noica, unul din cei mai cunoscuţi filozofi români nemarxişti, cina la o terasă cu un grup de prieteni în septembrie sau octombrie 1958. S-a ascultat muzică, s-a băut vin şi, localul fiind în aer liber, mesenii s-au simţit în largul lor şi au vorbit liber, spunând bancuri politice şi făcând remarci sarcastice pe seama marionetelor de pe „frontul ideologic". Bărbaţii erau cu nevestele şi la un moment dat o ţigancă a venit la masa lor să vândă flori, după care a cerut permisiunea să-şi lase găleata cu flori sub masă. În decembrie, Noica şi câţiva prieteni au fost

arestaţi. Mai mulţi membri ai grupului au cedat când Securitatea le-a reprodus cuvânt cu cuvânt conversaţia de la terasă: găleata cu micsandre lăsată sub masă de ţigancă avusese microfoane. Noica a fost condamnat la douăzeci şi cinci de ani de puşcărie. A fost eliberat şase ani mai târziu, la amnistia generală din 1964.

Articolul meu din 1957 a fost scris sub influenţa dezbaterilor economice care aveau loc în Ungaria şi la care aveam acces prin intermediul câtorva publicaţii. Timp de un an înainte de rebeliunea din 1956, cercul Petőfi din Budapesta organizase dezbateri literare fascinante, care depăşeau cu mult cadrul literaturii şi curând au devenit dezbateri intelectuale mult mai largi despre fiecare aspect al societăţii maghiare şi al vieţii contemporane din Ungaria. Economiştii îşi aveau dezbaterile lor, oglindite în paginile revistei lor şi în presă. Prin mijlocirea acestor canale indirecte am aflat despre socialismul de piaţă, o idee lansată în anii '30 de Oskar Lange şi îmbrăţişată mai recent de către economiştii iugoslavi, ale căror crezii faţă de doctrina ortodoxă erau tolerate de Tito în nădejdea că vor putea zămisli un model de comunism diferit de cel al detestatei Uniuni Sovietice. Socialism de piaţă e un termen generic care se aplică unui sistem în care unităţile economice, continuând să fie într-un fel sau altul proprietăţi colective, sunt agenţi autonomi care-şi urmăresc propriile obiective – de exemplu, profitul – şi îşi scot produsele pe piaţă. Autoritatea planificatoare stabileşte apoi preţurile în aşa fel încât să asigure echilibrul dorit între cerere şi ofertă. Astfel s-ar înlocui mecanismul planificării directe din economia de comandă, în care fiecare întreprindere are de îndeplinit anumite sarcini de producţie, cu un mecanism mai flexibil de stimulare prin preţuri, în care întreprinderile sunt co-interesate să producă ce doresc planificatorii prin controlul apropriat al preţurilor. Avantajul acestui sistem faţă de economia de comandă ar fi o mai mare eficienţă globală: în vreme ce în economia de comandă natura arbitrară a preţurilor invalidează orice comparaţie între metode alternative de a produce acelaşi lucru, în socialismul de piaţă preţurile de echilibru ar furniza o bază adecvată pentru o asemenea comparaţie şi astfel ar promova eficienţa.

Aşadar la începutul anului 1957, am scris pentru revista *Korunk* un articol despre câteva probleme curente în cercetarea

economică, în care încercam să explic importanța faptului de a avea un sistem de prețuri care să reflecte efortul relativ cheltuit pentru a produce diverse lucruri. Doar pentru că prețele și prețurile joacă un rol central într-o economie capitalistă, argumentam eu, nu e un motiv ca ele să nu poată fi niște unelte folositoare și în conducerea unei economii socialiste, atunci când autoritatea planificatoare a înțeles cum funcționează și stăpânește arta folosirii lor. Ba chiar dimpotrivă, contribuind la eficientizarea economiei, puteau contribui la consolidarea socialismului. Spre deosebire de cele trei studii precedente, care fuseseră redactate într-un limbaj tehnic și erau inaccesibile băgătorilor de seamă din partid, articolul de față nu era scris în limbaj tehnic și avea drept scop persuasiunea politică. Am dat de necaz din pricina lui, nu numai eu ci, și Ernö Gall, redactor-șef al revistei, care a fost convocat la București pentru a fi luat la rost în cursul anului 1958. Consiliul editorial a trebuit să-și facă autocritică publică pentru orbirea-i ideologică întrucât acceptase spre publicare un asemenea articol revizionist. Propriile mele necazuri au început tot cam atunci, dar nu numai din cauza articolului.

Capitolul 13

EREZIE ŞI EXCLUDERE

La începutul lui 1956, printre alte activităţi la Institutul de Cercetări Economice, am început să lucrez la o carte despre keynesianism, doctrina economică a lui John Maynard Keynes. Teoria generală a utilizării forţei de muncă, pe care Keynes a conceput-o în timpul crizei economice din anii '30, era menită să dea o explicaţie a acelor ani lungi de şomaj masiv şi subutilizare a capacităţilor de producţie. În plus, Keynes a susţinut că asemenea crize economice puteau fi evitate în viitor dacă guvernul adopta măsurile cuvenite. În deceniul de după război, keynesianismul a fost tendinţa dominantă în gândirea economică occidentală şi multe din recomandările lui Keynes privind politicile guvernamentale au fost testate în practică. Mai târziu, aceste recomandări împreună cu unele din justificările lor teoretice au ajuns să fie foarte controversate, dar analiza keynesiană prin care nivelul venitului se determină ca punctul de echilibru între investiţiile proiectate şi economiile programate a intrat în uzul curent al economiştilor apuseni, devenind o componentă de bază a analizei macroeconomice moderne. Când mi-am început proiectul, Keynes părea să fie cel mai relevant teoretician modern al economiei pentru cineva dornic să spargă izolarea impusă economiştilor marxişti – prizonieri ai unei teorii care îngheţase de trei generaţii – şi să exploreze idei noi.

În literatura economică marxistă, toţi economiştii nemarxişti din Occident erau lacheii ideologici ai capitalismului, iar teoriile lor aveau drept unic scop să justifice exploatarea capitalistă, făcând-o acceptabilă clasei muncitoare întrucât o descriau ca pe un sistem care funcţionează spontan prin procese ce oglindesc principii raţionale de eficienţă. Analiza marginală

de orice nuanţă era anatema, fiindcă nu se conforma teoriei plusvalorii. Analiza echilibrului economic şi utilizarea de tehnici matematice erau puse la index ca metode complicate de a camufla simplul fapt al exploatării. Încercând să ies din acest tipar, eu am scris o carte care trata teoriile lui Keynes dintr-o perspectivă marxistă, deci critică, dar în acelaşi timp le analiza cu intenţia de a deriva din ele rezultate general valabile care să poată fi de folos ştiinţei economice marxiste. Titlul cărţii a fost *Contribuţii la o critică marxistă a keynesianismului*. Punctul meu de pornire era faptul că, spre deosebire de economiştii burghezi de până la el, Keynes nu se limitase la explicarea economiei capitaliste (adică, în interpretare marxistă, la justificarea ei), ci identificase şi diagnosticase slăbiciunea ei majoră: posibilitatea şi în anumite împrejurări chiar probabilitatea de echilibru în condiţii de subutilizare a forţei de muncă, sau altfel spus, atingerea unui echilibru economic la un nivel de subutilizare a capacităţilor de producţie, însemnând şomaj în masă pe o durată prelungită. Mai departe, după ce diagnosticase boala şi presupusele ei cauze, Keynes oferise remedii sub forma unor măsuri fiscale şi monetare pe care, credea el, guvernul trebuie să le adopte pentru a preveni sau a elimina acest fenomen nedorit. Un apologet al capitalismului n-avea nevoie să fie obiectiv şi cu atât mai puţin ştiinţific, argumentam eu, dar cineva care, precum Keynes, dorea să remedieze unul din defectele fundamentale ale capitalismului, trebuie să fi încercat să folosească instrumente ştiinţifice; altfel, încercarea lui de a remedia boala ar fi fost sortită să dea greş, iar soluţia propusă n-ar fi fost de nici un folos sistemului burghez pe care încerca să-l ajute. De aici, nevoia de a examina opera lui Keynes dintr-o perspectivă nouă, diferită de cea a criticilor marxişti din trecut vizavi de economiştii burghezi. În lumina acestor fapte, concludeam eu, economiştii marxişti nu trebuiau să-l trateze pe Keynes doar ca pe un alt apologet al capitalismului, deoarece eticheta nu indica rolul său principal.

În cartea mea, explicam şi justificam pe îndelete această teză, după care expuneam teoria keynesiană a determinării nivelului venitului, punând accentul pe ideea nouă a posibilităţii unei stări prelungite de echilibru la un nivel de subutilizare a forţei de muncă. N-am contestat această teorie, dar am încercat

s-o traduc în termeni marxişti şi s-o aşez în cadrul schemelor lui Marx pentru reproducţia lărgită. De fapt, în ciuda criticii devastatoare pe care Marx a făcut-o capitalismului, el n-a prevăzut posibilitatea atingerii echilibrului economic prin subutilizarea forţei de muncă. A scris în repetate rânduri şi în amănunţime despre şomajul, risipa şi subutilizarea capacităţilor de producţie care predominau în timpul crizelor periodice ale ciclului economic, dar a privit întotdeauna aceste fenomene ca pe oscilaţiile unui pendul, inerente mecanismului spontan prin care se impune echilibrul economic, şi niciodată ca pe o posibilă stare de echilibru în sine. Cu alte cuvinte, susţineam eu, noţiunea de echilibru prin subutilizare era nouă pentru economiştii marxişti şi trebuia să facă parte din critica pe care aceştia o făceau capitalismului. În fine, examinam remediile oferite de Keynes şi arătam cum se presupunea că ar acţiona acestea, subliniind limitările lor şi natura vremelnică a ameliorării pe care o puteau aduce.

Am terminat de scris cartea la sfârşitul lui 1957. Între timp, dezgheţul din 1955 se preschimbase în ger; totuşi, încă dăinuia suficientă incertitudine privind linia ideologică „corectă" şi delimitarea strictă între ce era şi ce nu era permis în sfera dezbaterii intelectuale ca să întrezăresc o şansă – dar nu mai mult – de a-mi publica lucrarea. Pentru asta, însă, editura trebuia să aibă greutate politică, deoarece publicarea cărţii mele implica un risc. De aceea, mi-am înaintat manuscrisul la Editura Politică, care era editura cea mai apropiată de partid. Îl cunoşteam pe redactorul responsabil de cartea mea; era un tânăr economist marxist, inteligent, care mă stima mult şi era îndeajuns de întreprinzător pentru a încerca să mă publice.

Unul din referenţii cărţii mele a fost Ion Rachmuth, şeful catedrei de economie politică la şcoala partidului, unul din cei mai respectaţi teoreticieni marxişti din ţară. În multe privinţe, fusese multă vreme total „pe linie" în chestiuni de teorie economică, dar ştiam că vederile lui suferiseră o schimbare. Dezvăluirile de la al XX-lea Congres îl zguduiseră profund şi-i stârniseră multe îndoieli, deşi nu-şi împărtăşea gândurile nimănui. Ştiam asta pentru că locuiam în aceeaşi clădire şi uneori mai schimbam o vorbă; el locuia la etajul întâi cu soţia şi cei doi copii, noi la etajul cinci. Odată, ne-am întâlnit întâmplător în parc cu familiile; grupurile noastre s-au unit şi am avut astfel

prilejul să stau mai mult de vorbă cu el. Îl ştiam ca pe un tip care fusese ultra-dogmatic, dar care era, de asemenea, foarte inteligent şi, spre deosebire de ceilalţi campioni ai frontului ideologic, un om onest şi leal. Aşa că am deschis o discuţie despre situaţia politică şi mi-am spus franc părerea despre condiţiile din România, contând mai mult sau mai puţin pe faptul că, chiar dacă nu era de acord cu mine, n-avea să mă toarne. A ascultat şi n-a comentat, dar la sfârşit a zis: „Nu eşti singurul care gândeşti aşa; dar condiţiile nu par încă propice pentru o schimbare". Manuscrisul meu i-a fost dat spre evaluare lui Rachmuth de către Editura Politică. Când l-a terminat, mi-a spus că lucrarea i se părusе extrem de interesantă şi că el unul nu fusese familiarizat cu teoriile lui Keynes, dar acum avea senzaţia că le înţelege. Apoi îmi zise: „Dar de ce vrei s-o publici? Mai mult ca sigur, o să-ţi aducă necazuri". I-am răspuns că nu ignoram riscurile şi pericolele publicării cărţii, dar că nu puteam fi indiferent la direcţia în care mergeau lucrurile în ţară şi, ca intelectual, vroiam să contribui şi eu la schimbarea în bine a climatului. Rachmuth clătină din cap şi-mi spuse că va scrie un referat pozitiv despre cartea mea, dar că, între noi fie vorba, el mă sfătuia să n-o public. Nu-mi amintesc cine a fost celălalt referent, dar editura a aprobat publicarea cărţii, care a primit bunul de tipar la sfârşitul lui aprilie 1958.

La început, cartea a fost bine primită. La începutul verii, a fost recenzată favorabil în *Scânteia* şi în câteva alte publicaţii. Norii au început să se adune spre sfârşitul verii şi deja toamna, descărcările electrice erau în plină desfăşurare. Câteva recenzii răuvoitoare şi duşmănoase mi-au etichetat cartea ca fiind străină de gândirea marxistă, oglinda unei mentalităţi burgheze putrede şi a unei atitudini de slugărnicie faţă de ideologia capitalistă. Una din aceste recenzii a apărut în numărul din august 1958 al revistei *Probleme Economice*, care îmi publicase cele trei articole din 1955-'57, şi era semnată de o persoană care nu avea nici cunoştinţele necesare, nici interesul faţă de subiect ca să fi scris o cronică atât de acidă din proprie iniţiativă; era clar că i se ceruse, iar el se executase. Altă recenzie devastatoare a apărut mai târziu în *Scînteia*. De data asta, autorul recenziei semnala publicului cititor primejdia relaxării vigilenţei: lesne puteai fi dus de nas de trucurile şi subterfugiile inamicului, care de multe

ori se ascundea în spatele unei aparente sofisticări teoretice şi al pretenţiei de „obiectivitate" ştiinţifică – de parcă aşa ceva ar fi existând –, aşa cum se întâmplase din păcate chiar în paginile acelui ziar, care publicase cu câteva luni în urmă o recenzie favorabilă a acelei abominabile lucrări. Până la urmă, după alte câteva săptămâni, cartea fu retrasă din circulaţie: toate copiile existente fură scoase din librării, biblioteci şi cluburi de lectură. Conţinutul ei fusese înfierat clar ca erezie.

La scurt timp după ce cartea mea a fost atacată în presă, mi s-a ivit prilejul să vizitez Budapesta pentru prima oară din 1945, iar odată ajuns acolo, am discutat cartea mea cu doi din economiştii de frunte ai Ungariei pe atunci, Tamás Nagy şi Péter Erdös (nici o legătură cu faimosul matematician Paul Erdös, pe care am avut ocazia să-l cunosc mai târziu). Îi cunoşteam după nume din revista economică ungurească şi aveam pentru amândoi o doză de respect pe care nu-l aveam pentru nici un economist român sau, dacă-i vorba, sovietic. Ştiau de cartea mea, care le stârnise interesul de îndată ce aflaseră că presa românească tunase şi fulgerase împotriva ei. O dăduseră la tradus şi mi-au arătat rezultatul, care era ininteligibil. Traducătorul ştia româneşte, dar nu înţelegea nici economie, nici terminologia keynesiană. Nagy şi Erdös nu ştiau nici unul mare lucru despre Keynes şi nici, îmi închipui, despre gândirea economică apuseană în general. Erau amândoi economişti marxişti, fără să fie dogmatici; amândoi doreau să depăşească limitările doctrinei marxiste şi într-o oarecare măsură erau deschişi la idei critice. Problema lor era că, în loc să studieze lucrările economiştilor apuseni, pe care le socoteau în cea mai mare parte irelevante pentru economia planificată din ţările socialiste, ei încercau să edifice o ştiinţă economică a socialismului pornind de la zero. Amândoi s-au arătat dornici să afle mai multe despre Keynes, precum şi ce aveam eu de spus pe marginea teoriilor lui. Am început să le explic conţinutul cărţii mele, dar aveau atât de multe întrebări efectiv la fiecare pas, încât după o discuţie de mai bine de două ceasuri, abia dacă izbutisem să epuizăm o mică parte din subiect. Atunci mi-au propus să reluăm discuţia diseară la Erdös acasă, unde puteam să stăm până la ziuă dacă era nevoie.

Nevoie a fost într-adevăr, încât am terminat de discutat abia pe la două noaptea. Erdös şi soţia lui ne-au servit cu nişte

gustări şi ceva vin, pe care Nagy l-a apreciat îndeosebi. La sfârşit, spre dimineaţă, Nagy a zis: „Cred că înţeleg acum ce vrei să spui prin echilibru datorat subutilizării forţei de muncă, şi-ţi urmăresc raţionamentul prin care arăţi cum poate avea loc aşa ceva, şi cum poate fi afectată o atare situaţie de politica guvernului. Din tot ce-ai scris, cel mai mult îmi place explicaţia pe care ai dat-o acestui fenomen punându-l în cadrul marxist. Cred că am băut destul vin în seara asta ca să nu te superi dacă-ţi spun că eşti un prost. Ar fi trebuit să spui ce aveai de spus fără să sufli o vorbă despre Keynes. Tu explici un fenomen nou al economiei capitaliste, un fenomen necunoscut şi cu atât mai puţin înţeles de economiştii marxişti. Ar fi trebuit să dai explicaţia acestui fenomen ca şi cum ţi-ar aparţine, şi să vezi ce succes ar fi avut cartea ta". Nu-mi mai aduc aminte ce i-am răspuns, dar n-am regretat nici atunci nici mai târziu că nu recursesem la procedeul sugerat (poate că nu tocmai în serios) de Tamás Nagy. Oricum, am fost foarte flatat de interesul viu pe care aceşti doi oameni, pe care îi stimam foarte mult, l-au arătat faţă de cartea mea. Reacţia lor a fost un adevărat balsam pentru sufletul meu şi o mângâiere pentru amorul propriu, destul de zgâriat după atacurile şi ocările pe care le înghiţisem acasă.

Încă dinainte să apară în presă primele reacţii negative la cartea mea, mi-am pierdut postul de conferenţiar la I.S.E. Asta s-a întâmplat în septembrie 1958, măsura făcând parte din înăsprirea controlului politic al posturilor din învăţământ în domenii ideologice, precum, printre altele, economia. Nu pot rezista ispitei de a reproduce aici unul din amănuntele tragi-comice ale concedierii mele din acea distinsă instituţie. Când am fost dat afară, mi s-a dat cartea de muncă în care erau trecute aşa cum se obişnuieşte posturile pe care le ocupasem succesiv la I.S.E, remuneraţia primită şi motivul desfacerii contractului de muncă. Pentru motiv, se invoca un articol mult uzitat din Codul Muncii, acelaşi ca şi la ceilalţi care erau puşi pe liber. Lista posturilor ocupate de mine era următoarea: 1949-1950, lector, salariu....; 1950-1952, conferenţiar, salariu....; septembrie 1952 – decembrie 1954, conferenţiar fără salariu; 1955-1958, conferenţiar, salariu... . Care va să zică, de la oaspete al minunatei case de Malmezon, fusesem promovat la „conferenţiar

fără salariu" – aflat într-un plăcut concediu prelungit, s-ar putea spune.

Între timp, avuseseră loc unele schimbări şi la principalul meu loc de muncă, Institutul de Cercetări Economice. În iarna dintre 1957-1958, Gogu Rădulescu, directorul institutului, fusese chemat la Comitetul Central unde i se oferise un post la guvern: urma să devină ori ministru, ori ministru adjunct al Comerţului, nu-mi mai aduc aminte care. Avea câteva zile de gândire şi mi-a cerut sfatul. Ştiam ce gândea despre situaţia curentă; de fapt, ştiam că amândoi gândeam aproape la fel. M-a întrebat dacă să accepte postul. I-am răspuns fără şovăială că nu vedeam nici un motiv să n-o facă: o poziţie ministerială era o poziţie influentă din care ar putea reuşi să exercite un efect pozitiv asupra felului cum mergeau lucrurile în ţară. Câtă vreme nu i se puneau condiţii contrare vederilor lui, de ce să nu accepte? Dacă i se va cere să facă lucruri împotriva dorinţei şi conştiinţei sale, atunci putea şi trebuia să demisioneze. Îmi răspunse că el vedea puţin altfel lucrurile. Nu vedea nici o nădejde de a-şi impune vederile conducătorilor şi nici de a-i influenţa în vreun fel; şi, cum nu vroia să-şi distrugă viaţa intrând într-un conflict cu conducerea, nu i se părea o alternativă viabilă să demisioneze când nu era de acord cu ceva. Nu era şi nu intenţiona să devină un erou. Totuşi, se gândea că dintr-o poziţie de conducere la guvern ar putea face bine dacă nu cauzei în general, pe care nu se simţea în stare s-o înrâurească, barem ici şi colo câtorva oameni: ar putea să-i dea cuiva o slujbă sau o slujbă mai bună şi ăsta putea fi un motiv suficient pentru a „deveni corupt", cum spunea el. Era limpede că privea intrarea în guvern ca pe o formă de corupţie şi cântărea în sinea lui meritele acestui compromis. Până la urmă, s-a hotărât să accepte şi a plecat deci de la institut.

Cu câteva luni mai înainte, avusese loc un incident semnificativ legat de Gogu Rădulescu. Gogu avea un prieten vechi la Moscova, Ilia Konstantinovski, un camarad comunist de pe vremea mişcării studenţeşti dinainte de război. Spre deosebire de Gogu, Konstantinovski era evreu şi în 1940, când Basarabia fusese încorporată în U.R.S.S. şi a existat o perioadă de zece zile de alegere, acesta trecuse în Uniunea Sovietică. După război, Konstantinovski nu s-a mai întors în România, ci a devenit

cetățean sovietic, iar în anii '50 lucra la Moscova ca ziarist. Gogu îmi vorbise de câteva ori despre el cu mare admirație, spunând că era de departe cel mai deștept din grupul lor pe vremea când erau tovarăși în București, liderul lor de opinie, în mare parte. Nu fuseseră în corespondență de-a lungul anilor, dar existaseră între ei contacte sporadice prin terțe persoane, astfel încât fiecare știa de soarta celuilalt. Pe la sfârșitul anului 1956, Gogu îmi spuse că Ilia urma să vină la București pentru o scurtă vizită. Abia aștepta să-l revadă și am avut impresia că spera să primească răspunsuri la multe din întrebările fundamentale care ne frământau pe amândoi.

Vizita lui Konstantinovski a durat numai trei zile. Gogu a avut se pare două sau trei lungi discuții cu el, care l-au tulburat foarte mult. Vreo câteva zile n-a făcut decât să bodogănească și n-a vrut să-mi spună ce se întâmplase, dar în cele din urmă mi-a destăinuit că Ilia îi spusese în esență următoarele: idealurile tinereții lor erau duse pentru totdeauna; Uniunea Sovietică nu mai avea nimic de-a face cu ele; totul nu era decât o mare minciună; nimic nu se putea schimba și era inutil să încerci. Nu era nimic de făcut, decât să dai uitării idealurile și să înveți să trăiești cu realitatea hâdă. Principala lui preocupare era, și fusese de mulți ani, să aibă grijă de el și de familia lui, să se protejeze împotriva pericolelor din profesiunea lui și să evite provocările și capcanele. Îl sfătuia pe Gogu să facă la fel, nu în interesul cauzei – nu mai exista de mult așa ceva –, ci pentru simplul scop de a supraviețui în lumea noastră urâtă și primejdioasă. Gogu mi-a spus și că-i vorbise lui Ilia despre mine, despre arestarea mea și vederile mele curente de comunist reformist, devotat schimbării sistemului, și-i pomenise de cartea pe care o scrisesem. Reacția lui Konstantinovski, mi-a spus Gogu, fusese cam așa: „Din ce-mi spui, prietenul tău pare un om curajos și integru, dar e o naivitate din partea lui sau a ta să vă închipuiți că se poate face ceva pe linia asta. Nu e nici o speranță, și ar trebui să vă vedeți de interesele voastre". Nu-l cunoșteam pe Konstantinovski, dar auzisem destule despre el de la Gogu ca să nu pot trece peste opiniile lui ca peste vederile unui egocentric care cu vârsta se acrise. Fapt este că remarcile lui m-au tulburat și pe mine aproape la fel de mult ca pe Gogu. Incidentul a devenit unul din cuiele bătute în sicriul idealurilor mele.

După plecarea lui Gogu de la institut, a fost numit în locul lui Miron Constantinescu, fostul membru al Biroului Politic şi preşedinte la Comisia de Stat pentru Planificare. Constantinescu fusese dat afară din Biroul Politic şi din guvern cu puţin înaintea numirii lui la institut. Împrejurările acestei căderi în dizgraţie au ramificaţii importante şi merită schiţate.

Începând cu 1955, şi mai ales după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., Hruşciov exercitase presiuni asupra partidelor „înfrăţite" să o apuce pe aceeaşi cale a destalinizării pe care păşea Uniunea Sovietică. În Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia, acest lucru a dus la schimbări reale în conducerea partidelor respective; dar în România, Gheorghiu-Dej redusese procesul de de-stalinizare la regurgitarea unor informaţii despre crimele lui Stalin – puse în cumpănă cu reflecţii despre meritele marelui conducător – şi aprobarea din gură a condamnării oricărui cult al personalităţii, boală de care, eram asiguraţi, România nu suferea şi nu suferise niciodată. Ca urmare a rebeliunii din Ungaria, în timpul căreia Gheorghiu-Dej avusese prilejul să vadă cu ochii lui, într-o vizită la Budapesta, resentimentele violente şi larg răspândite ale populaţiei împotriva ruşilor, a decis se pare să schimbe macazul în relaţiile lui cu Uniunea Sovietică şi să se distanţeze de Moscova. După mine, această decizie a fost în mare măsură dictată de frica unei încercări sovietice de a-l mătura de la conducere, ca fost stalinist. În orice caz, a tras sforile cu suficientă iscusinţă ca să reuşească să obţină retragerea trupelor sovietice din România în vara lui '58.

În anul următor sau următorii doi ani, Gheorghiu-Dej a început să adopte o poziţie independentă şi în Consiliul de Cooperare Economică al ţărilor socialiste, în cadrul căruia a refuzat să accepte unele recomandări sovietice care, în numele diviziunii internaţionale a muncii, ar fi încetinit planurile României de a-şi dezvolta propria industrie grea. În scurt timp, fricţiunea la început sporadică şi surdă cu sovieticii a luat amploare, devenind un adevărat conflict politic, mai mult sau mai puţin deschis. Astfel, acelaşi conducător al partidului care timp de zece ani după război fusese cel mai ascultător servitor al stăpânilor săi sovietici îşi descoperise dintr-o dată patriotismul când se simţise ameninţat de aceiaşi stăpâni şi începuse să apere „interesele Românici" de ingerinţele Uniunii Sovietice. În

legătură cu asta, s-a sugerat în presa occidentală a vremii că ruptura cu conducerea sovietică era doar prefăcătorie pentru a-i înlesni României contactele cu Apusul. Situaţia fusese însă judecată greşit. Conflictul cu sovieticii şi suspiciunea reciprocă dintre cele două conduceri au mers până acolo încât la un moment dat, toţi cei care aveau legături strânse cu Uniunea Sovietică (de pildă petrecuseră războiul în U.R.S.S., sau studiaseră în U.R.S.S., sau se căsătoriseră cu o rusoaică etc.) au devenit ineligibili pentru posturi de conducere în eşaloanele superioare ale nomenclaturii.* Mai mult, toţi cei care făceau parte din această categorie şi deţineau posturi sensibile în ministerul de apărare sau în cel de interne, precum şi la Securitate, au fost înlăturaţi la sfârşitul anilor '50 şi începutul anilor '60.

Acesta era contextul în care Gheorghiu-Dej îi întorsese spatele lui Miron Constantinescu, care după Congresul al XX-lea fie simţise sincere remuşcări, fie dorise să intre în graţiile noii conduceri sovietice, mai exact ale lui Hruşciov. Oricare ar fi fost motivele lui Constantinescu, acesta ridicase problema destalinizării în România. N-a apucat să deschidă bine gura, că tentativa lui a şi fost prompt zădărnicită de Gheorghiu-Dej, care era deja în alertă şi cu ochii în patru, şi l-a zburat fără zăbavă din conducerea partidului. Aşa a ajuns Constantinescu să fie numit directorul institutului meu. Constantinescu şi-a luat postul în serios în cel mai înalt grad. Nu s-a purtat deloc ca un prinţişor ofensat care primise pe nedrept un şut în fund, ci a ţinut şedinţă după şedinţă cu diversele grupuri de cercetare din institut, făcând eforturi să se pună la curent cu ce făceau acestea, cum mergeau lucrurile, ce fel de greutăţi întâmpinau şi aşa mai departe. Încerca să se poarte amical cu toată lumea şi să creeze o atmosferă plăcută în jurul lui. Când se referea la conducerea de partid, folosea întotdeauna un ton de absolut respect, şi în genere urma îndeaproape linia trasată de partid şi regulile de comportament care derivau din ea. Cunoşteam în linii mari antecedentele declinului său şi îl urmăream cu interes: dacă ar fi

* Acest termen preluat de la sovietici, folosit şi în ţările satelite, echivalează în mare cu cel de „mai-marii partidului" sau pur şi simplu cu elita comunistă. Mai precis, denotă ansamblul poziţiilor de conducere (fie ele politice, administrative sau militare) care puteau fi ocupate numai prin numire directă de către organele centrale ale partidului.

izbutit cumva să pornească o mişcare de reformă în partid, m-aş fi alăturat lui în ciuda rezervelor pe care le aveam faţă de trecutul lui (fusese un susţinător înflăcărat al lui Gheorghiu-Dej şi-al lui Chişinevschi, ca şi al epurărilor şi al proceselor organizate de aceştia). Dar nici vorbă să se întâmple aşa ceva. În loc de asta, popasul lui la conducerea institutului a fost destul de scurt, mulţumită în principal lui Costin Murgescu, directorul adjunct.

Murgescu era un bărbat tânăr, ambiţios, deştept şi suficient de bine informat ca să-şi dea seama de situaţie. Ştia că o dată ce Gheorghiu-Dej categorisea pe cineva drept duşman al său, cariera politică a aceluia era terminată – şi se putea socoti norocos dacă scăpa numai cu atât. De aceea pentru Murgescu, Constantinescu era ca un lepros, şi pentru că trebuiau să lucreze împreună, trebuia să se ferească de contagiune. Am fost fascinat de dibăcia cu care, încă de la început, Murgescu a meşterit un conflict cu noul director. Lesne nu era, deoarece Constantinescu făcea tot ce putea să se înţeleagă bine cu el şi chiar să-i intre în voie. Dar în fiecare zi, Murgescu găsea alt subiect de dispută între el şi director. Indiferent ce propunea acesta din urmă, Murgescu izbutea să găsească întotdeauna nod în papură. Fiind un om capabil şi trăit în lume, Constantinescu a înţeles degrabă cum stătea treaba, dar avea mâinile legate. Nu putea pur şi simplu să spună de fiecare dată că Murgescu avea dreptate şi să bată în retragere – indiferent cât de neînsemnată era problema respectivă – fără a-şi pierde complet orice credibilitate. Iar în clipa în care intra în discuţie cu Murgescu şi îşi apăra poziţia, adjunctul răspundea în scris cu un memoriu de proporţii, în care îl refuta pe noul director, şi pe care avea grijă să o trimită de fiecare dată şi la partid.

Aşa se face că în câteva săptămâni, toată lumea ştia că există un conflict foarte serios între noul director al institutului şi adjunctul său, iar după vreo două luni, Murgescu socoti că sosise momentul pentru un atac frontal. Trimise un memoriu la Comitetul Central al partidului, în care declara că făcuse tot ce-i stătea în putinţă pentru a colabora disciplinat cu noul director, dar că lucrul era imposibil. De aceea, era silit să ceară partidului să fie eliberat din funcţia sa de director adjunct câtă vreme directorul curent rămânea la locul lui. Murgescu fu sprijinit de Malinschi, vicepreşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale, care

era un vechi dușman de-al lui Constantinescu, căruia avea să-i plătească multe polițe. Depuse așadar mărturie în fața partidului că Murgescu era un om blajin și cooperant, care nu avusese conflicte de acest fel cu nimeni în trecut. La rândul lui Gogu Rădulescu, ca fost director al institutului, care suferise și el multe lovituri și umilințe din partea lui Constantinescu pe vremea când acesta fusese președinte la Comisia de Stat pentru Planificare, a depus mărturie că Murgescu era un om plăcut și nicidecum un colaborator dificil, astfel încât nu putea fi vina lui dacă noul director nu se înțelegea cu el.

Până la urmă, Miron Constantinescu a fost dat afară de la conducerea institutului în toamna lui 1958, iar Murgescu a fost numit redactor-șef la *Viața Economică*, o nouă revistă de economie, menținându-și totodată șefia Secției de istoric a economiei naționale (deși nu poziția de director adjunct). A fost numit un nou director în persoana lui Roman Moldovan, șeful unei agenții guvernamentale, care, prin urmare, avea să funcționeze numai cu o jumătate de normă la institut; și un nou director adjunct cu normă întreagă în persoana lui Ion Rachmuth, economistul de la școala de partid care mă sfătuise să nu-mi public cartea.

Relatarea acestui scurt episod din cariera lui Miron Constantinescu pe când a fost directorul Institutului de Cercetări Economice ar fi incompletă dacă n-aș menționa tragedia zguduitoare de care a avut parte la scurt timp după ce a plecat de la institut. Constantinescu era căsătorit cu o activistă de partid pe nume Sulamita. Aveau doi sau trei copii adolescenți și Sulamita avea reputația de mamă foarte strictă. Într-o zi, una din fetele Constantinescu a fost invitată la o petrecere. Sulamita a spus nu. Fata vroia foarte mult să meargă; a insistat, dar maică-sa era de neclintit. Atunci fata a pus mâna pe un ciocan sau un târnăcop și a lovit-o pe mamă drept în cap, omorând-o pe loc.

În acești ani, s-a desfășurat un episod important în viața mea personală, care poate părea trivial cititorului apusean, dar care aruncă o lumină vie asupra condițiilor de trai din România acelor ani. Așa cum am menționat, apartamentul nostru de la ultimul etaj se afla la numărul 72 pe Bulevardul Stalin și avea o vedere minunată spre Piața Stalin și Parcul Stalin. După raportul lui Hrușciov la al XX-lea Congres al partidului, numele

pieței, al parcului și al străzii au fost toate trei schimbate, adresa noastră devenind Bulevardul Aviatorilor 72. Deși apartamentul nostru era foarte atractiv, era neîncăpător pentru o familie cu doi copii; avea o cameră de zi și de luat masa, mare și elegantă, un dormitor mic, o bucătărie și o baie. Pe lângă suprafața locuibilă destul de mică, apartamentul avea însă două terase imense și, curând după ce ne-am mutat înapoi în el, Edith și cu mine am început să ne gândim să transformăm una din terase în două camere în plus. Lucrarea ar fi putut fi făcută frumos, fără să se modifice aparența exterioară a clădirii; adică, noii pereți exteriori puteau fi îmbinați armonios cu cei preexistenți fără să se observe din stradă. N-ar fi trebuit deci să existe probleme de încălcare a normelor urbanistice. Principala dificultate era faptul că apartamentul, ca și întreaga clădire, era proprietatea statului și nu aveam dreptul să-i aducem modificări. Singurul mod în care proiectul nostru ar fi putut deveni realitate ar fi fost ca biroul de spațiu locativ de la Sfatul Raional să-l includă în planul său de construcții și apoi să-l execute. Din nefericire, ca în fiecare raion, spațiul locativ nu ridica un deget pentru întreținerea locuințelor din raion. Practic, nu se făcea nimic în ce privește menținerea sau repararea fondului locativ și trebuia ca o clădire sau cel puțin o aripă a ei să se surpe înainte ca cineva să ia vreo măsură. Ideea de a convinge spațiul locativ să ne adauge două încăperi pe balcon părea absurdă. Toți prietenii mei cărora le-am împărtășit-o au râs de mine și s-au arătat surprinși, fiindcă în general nu mă știau să fiu un tip naiv. Cu toate astea, legea nu excludea posibilitatea ca ceva de genul acesta să poată avea loc, așa că m-am apucat să pun planul nostru în aplicare.

Înainte de orice, îmi trebuia o cunoștință la Sfatul Raional. Am întrebat în dreapta și în stânga și am aflat că inginerul-șef care era directorul fondului locativ era un om bine intenționat, care încercase să depășească confuzia și delăsarea în care spațiul locativ se găsea de mulți ani. Nu era corupt, și nu era prudent să încerci să-i dai mită. Am cerut să-l văd și după încercări repetate, am obținut o audiență. I-am expus planul meu după cum urmează: în ultima vreme, partidul subliniase că trebuia să se dea o mai mare atenție nevoilor oamenilor muncii și că trebuiau făcute eforturi mai susținute pentru îmbunătățirea condițiilor de viață, inclusiv a celor de locuit. Din întâmplare,

am zis, descoperisem un loc unde puteau fi construite două camere cu mai puțin de jumătate din costul ridicării lor în altă parte, deoarece utilizând în mod eficient structurile existente, pereții și podeaua unei terase puteau fi transformate în pereți și podea pentru două camere. Nu trebuiau adăugați decât pereții exteriori, și un tavan cu o extindere a acoperișului existent. Din calculele mele preliminare, rezulta că raionul ar fi cheltuit mai puțin de jumătate din costul obișnuit pentru două camere. Deși camerele ar fi devenit parte din apartamentul meu, ele deveneau totodată parte din fondul locativ al raionului, și de uzul lor avea să se bucure oricine ocupa apartamentul în viitor.

Directorul nu se putea hotărî, fiind pe de o parte atras de aspectele pozitive ale proiectului, și în special de costul mic, dar pe de alta covârșit de avalanșa problemelor presante cu care se lupta, în bună măsură degeaba. Mi-a spus că trebuie să se mai gândească la proiectul meu, dar că în orice caz, pentru a fi inclus în planul pentru anul următor, propunerea trebuia înaintată la Sfatul Raional, unde erau slabe șanse să fie aprobată întrucât nu servea nici unei nevoi urgente. I-am spus că aș vrea să-mi încerc totuși norocul și în cele din urmă, inginerul-șef a fost de acord să înainteze proiectul la Sfatul Raional. M-am apucat acum să cercetez cum opera acel ilustru for și am găsit o legătură cu secretara de la sfat, Ilonka Néni (Tușa Ilonka), o femeie între două vârste care vorbea ungurește și pe care prietenul meu Ivan Köves o cunoștea. Köves îmi spuse că Ilonka Néni, fără să fie coruptă, nu refuza un mic cadou, dar că exista o condiție și mai importantă ce trebuia îndeplinită pentru obținerea unui hatâr de la ea: aspirantul trebuia să-i asculte poveștile. După ce am ascultat așadar destule, ca să nu mai lungesc și eu vorba, am aflat cine din comitetul de raion putea fi favorabil și cine nu, și am aranjat deci cu Ilonka Néni ca propunerea noastră să fie introdusă pe ordinea de zi a comitetului când membrul care probabil i-ar fi fost ostil nu era de față. Asta însemna o așteptare de câteva săptămâni sau poate și mai mult, dar altfel nu se putea. După câteva luni, Ilonka Néni a izbutit în sfârșit să piloteze cu succes proiectul nostru prin comitet, care l-a inclus în planul de construcții.

Acesta era un pas important, dar numai primul. Era o condiție necesară, dar departe de a fi suficientă pentru a garanta

execuția proiectului. Planul de construcții al raionului conținea multe proiecte care fuseseră acceptate cu ani buni înainte, cărora însă nu le venise niciodată rândul. La începutul fiecărui trimestru, se ținea o ședință urmată de selecția proiectelor de executat în perioada respectivă. La această întrunire, contribuția inginerului-șef era importantă. Am încercat diverse manevre pentru a-l influența, ca de pildă am căutat legături cu superiorii săi ierarhici, am obținut o scrisoare de susținere de la Sfatul Orășenesc, și așa mai departe. Nu-mi mai amintesc chiar toate etapele prin care am trecut cu acest proiect în cursul celor doi ani de la începerea demersului nostru, dar o cifră mi-a rămas în minte. După primele câteva săptămâni, dându-mi seama că pierdeam o groază de vreme dând telefoane legate de acest proiect, mi-a venit ideea să țin o contabilitate a eforturilor mele notând fiecare apel telefonic făcut. Am început să țin așadar o condică. În final, am numărat aproape două mii de apeluri telefonice într-o perioadă de douăzeci și două de luni.

Când a început efectiv lucrul pe balconul nostru, nu ne-a venit a crede. Ce noroc! Până atunci, cheltuisem un volum uriaș de energie și timp, dar foarte puțini bani – n-a trebuit plătit nici un ciubuc major. De acum încolo, însă, aveam nevoie de bani mulți. Meșterii vroiau să folosească cele mai ieftine materiale și de cea mai proastă calitate, așa că a trebuit să plătesc pentru utilizarea unor materiale superioare. Meseriașii veneau la lucru o zi și lipseau două. Am instituit o primă, plătită din buzunarul meu, pentru încheierea anumitor sarcini la anumite termene și cu asta am avut succes. Îmi puteam permite cheltuielile suplimentare pentru că primisem deja drepturile de autor pentru cartea mea, sumă care echivala cu salariul meu pe șase luni. Pe lângă asta, părinții lui Edith câștigau în continuare mult mai mult decât oamenii de rând, prin atelierul de flori artificiale al Klarei, și ne ajutau în mod regulat. În fine, spre sfârșitul anului 1958, cele două noi camere au fost terminate. Una din ele a devenit dormitorul nostru, cealaltă camera mea de lucru. Fostul nostru dormitor a devenit camera fetițelor. Asta ne lăsa în continuare un balcon mic dar foarte plăcut (o porțiune neconvertită din fosta terasă) în prelungirea dormitorului nostru, precum și cealaltă terasă mare, adiacentă camerei de zi.

Cu noul nostru apartament, lărgit şi îmbunătăţit, simţeam acum adeseori că trebuia să încercăm să ne bucurăm de viaţă în ciuda adversităţii politice. Mi-am reluat jocul de tenis după o întrerupere de optsprezece ani. Uneori, ieşeam cu Edith în oraş la restaurant şi la dans cu prietenii. Încercam să nu pierdem nici o piesă de teatru bună – marfă rară – şi din când în când mergeam la operă. Am avut prilejul să vedem şi două filme de Fellini: *La Dolce Vita* şi *8½*.

Imobilul în care locuiam aparţinuse unui anume domn Marinescu, unul din proprietarii singurei fabrici de avioane din România, lângă Braşov. Când Marinescu a fost expropriat la fel ca restul burgheziei, acesta părăsise ţara şi se mutase la Paris. Deşi clădirea noastră era foarte bine concepută şi executată, era menţinută la fel ca toate clădirile statului, adică foarte prost. Aveam un îngrijitor la vreo cincizeci de ani, Nea Marin, acelaşi ca pe vremea domnului Marinescu. Oficial, Nea Marin era mecanicul blocului şi treaba lui era să se ocupe de încălzire iarna şi de apa caldă tot anul, precum şi de întreţinerea şi repararea ascensorului. Stăteam deseori de vorbă cu Nea Marin, care – cel puţin atunci când nu-l auzeam decât eu – se declara un mare admirator al fostului său patron. Dl. Marinescu trăia acum în Statele Unite şi, din câte spunea Nea Marin, îşi vizita prietenii din Paris trecând Atlanticul în propriul său avion, pe care-l pilota singur.

Nu-mi trecea prin cap pe vremea când stăteam la taclale cu Nea Marin că o să mai aud vreodată povestea asta din gura cuiva. Şi totuşi, exact asta s-a întâmplat vreo treisprezece ani mai târziu în vara lui 1969, după ce emigrasem în Occident, pe când mă aflam pentru o săptămână la o conferinţă despre programarea matematică pe insula Bandol în sudul Franţei. Conferinţa fiind subvenţionată de N.A.T.O., un amiral francez de la baza navală din portul Toulon aflat în apropiere servea drept preşedinte onorific şi la un moment dat, acesta a dat o masă la care au fost invitaţi şi unii din vorbitorii de la conferinţă. Cum eu eram singurul american care vorbea franţuzeşte, amiralul m-a făcut principalul său partener de conversaţie. Când a observat că nu eram născut şi crescut în America, iar eu i-am spus de unde veneam, amiralul remarcă: „Să ştiţi că am un cunoscut, compatriot de-al dumneavoastră, care trăieşte de mulţi

ani în Occident; de fapt, suntem buni prieteni. A locuit o vreme la Paris – atunci l-am cunoscut şi ne-am împrietenit – apoi s-a mutat în America. Dar e un om bogat şi are mulţi prieteni francezi, aşa că vine la Paris destul de des". Eram deja după vreo trei sau patru pahare de vin roşu de Burgundia. În faţa ochilor parcă-l vedeam pe Nea Marin, povestindu-mi despre un român plecat în America, care vizita frecvent Parisul. Am spus, „Da, şi vine cu propriul lui avion pe care-l pilotează singur".

Amiralul s-a uitat la mine înmărmurit. „Exact aşa e. Dar de unde ştiţi?"

„Şi îl cheamă Marinescu", am continuat eu.

„Într-adevăr", spuse amiralul, şi mai uluit, „dar de unde ştiţi?"

„Ştiu pentru că la Bucureşti s-a întâmplat să locuiesc într-un imobil care pe vremuri îi aparţinuse. Lumea e mică".

Dar toate astea s-au întâmplat altundeva şi altcândva. Revenind în Bucureştiul anilor '50, întreţinerea imobilului nostru lăsa mult de dorit. Orice se strica era extrem de greu de înlocuit, aşa că de multe ori rămâneam pentru câteva ceasuri fără apă caldă sau fără ascensor. Cum locuiam la ultimul etaj, eram vulnerabili în special la nazurile ascensorului, aşa că îi dădeam frecvent câte un bacşiş lui Nea Marin spre a-l încuraja să aibă grijă de lift (erau alţi chiriaşi care vedeau de apa caldă şi de încălzire). Odată, liftul a suferit o avarie gravă şi motorul electric a trebuit înlocuit. Deşi imobilul era proprietatea statului, dacă vroiam ca reparaţia să aibă loc, să zicem, într-o săptămână, în loc de un an, trebuia să ne cumpărăm singuri motorul. L-am cumpărat, motorul a fost instalat şi liftul a intrat din nou în funcţie – doar atât că, la fiecare două-trei săptămâni, se strica, iar motorul trebuia reparat. După ce chestia s-a repetat a treia sau a patra oară, l-am luat la întrebări pe Nea Marin. „Orice motor are nevoie de reparaţii când şi când", mi-a explicat el. „Nu e nimic ciudat în asta. Dar motorul vechi n-a avut nevoie de nici o reparaţie în cei trei ani de când stăm aici", am obiectat. Nea Marin s-a uitat lung la mine şi în ochi i se citea reproşul: „Bine, domnule Balaş, dar cum puteţi compara motoarele noastre socialiste cu motorul ăla vechi capitalist?" Cu asta, mi-a închis gura; instinctul lui sănătos de proletar văzuse adevărul mai adânc care mie îmi scăpase.

Cele două balcoane ale apartamentului nostru dădeau spre fosta Piață Stalin, un spațiu circular destul de vast care în partea de nord-vest, la intrarea în parc, era împodobit cu o imensă statuie a lui Stalin. După Congresul al XX-lea al P.C.U.S., statuile lui Stalin au început să fie date jos de-a lungul și de-a latul Uniunii Sovietice precum și în unele țări satelite. În altele, au fost date jos de popor. Așa, de pildă, la Budapesta, la începutul rebeliunii din 1956, demonstranții s-au apucat să dărâme gigantica statuie de bronz dintr-una din piețele centrale ale orașului. Sarcina nu era însă deloc ușoară, opera de artă cu pricina fiind deosebit de grea și de solidă. Demonstranții au adus o echipă de metalurgiști și sudori care, după ce au cântărit bine problema, s-au apucat să taie metalul unde era mai subțire, între genunchi și cizme. Tot ce era de la genunchi în sus s-a prăbușit și a fost dus de-acolo, dar piedestalul statuii, cu cizmele, a rămas pe loc multe luni, fiindcă n-avea nimeni timp să se ocupe de așa ceva. Așa că piața respectivă a ajuns să fie cunoscută sub numele de *Csizma Tér* – Piața Cizmei. În București, când partidul a dat în sfârșit ordinul ca statuia lui Stalin să fie dată jos, primul pas a fost încercuirea ei cu un gard înalt și masiv, ca nimeni să nu poată vedea ce se întâmpla dincolo de el. Aparent, și pe bună dreptate, conducerea partidului chibzuise că privelișteа statuii lui Stalin în proces de a fi dată jos nu era de natură să-i consolideze autoritatea, așa încât operațiunea trebuia ferită de privirile populației. Noi însă, de pe balconul nostru, puteam vedea foarte bine ce se întâmpla de cealaltă parte a gardului. Și ce ne-au văzut ochii? Că oricât ar fi fost de reacționară rebeliunea din Ungaria – oficial numită o contrarevoluție – un bun revoluționar tot putea învăța ceva din ea: statuia lui Stalin de la București a fost demolată prin aceeași metodă folosită de metalurgiștii din Budapesta câteva luni mai devreme. Statuia a fost retezată exact sub genunchi, lăsând pe loc piedestalul cu cizmele, în vreme ce restul a fost cărat undeva. Dar „faza de cizme" a statuii românești n-a putut fi văzută de nimeni afară de noi; a fost dinamitată în timpul nopții, așa că piața n-a avut parte de numele corespunzător.

Câteva cuvinte despre copiii noștri în această perioadă. Din primăvara lui '55 până în toamna lui '57, când Anna a început școala (la șapte ani), fetele noastre au avut de obicei o

Egon cu Anna și Vera în anii '50 ≈ ?

bonă. Bonele erau țărănci unguroaice din Transilvania, de calitate foarte diferită. De asemenea, Anna și Vera luau lecții de limba germană, de la o *Tante* care le scotea la plimbare în parc. Vara, fetele stăteau la Cluj în grădina bunicilor, unde le plăcea foarte mult. Acolo lecțiile de germană erau înlocuite cu cântece și mult timp liber. Totodată, în fiecare vară fetele mergeau cu noi la mare pentru două sau trei săptămâni într-una din stațiunile de pe litoral, Mamaia, Eforie sau Carmen Sylva.

Când Anna a împlinit șapte ani, a mers la școala elementară din cartier – cea mai bună din oraș – recte, la Școala I.L. Caragiale, bine cunoscutul dramaturg și satirist român din secolul al XIX-lea. Anna a mers bine la școală de la început; n-am auzit vreodată altceva decât laude de la dascălii ei. Se descurca bine la toate materiile, dar mai ales la matematică, și era între primii doi din clasă. A început să ia și lecții de pian, iar în anul următor am cumpărat o pianină. Și-a continuat lecțiile de pian până în 1961, când a întrerupt pianul și a început să ia lecții de franceză.

Cât despre Vera, îmi amintesc un episod tipic din zilele ei de grădiniță. Duminica dimineața, ieșeam de obicei la plimbare

în parc toată familia, iar eu le spuneam fetelor câte o poveste născocită pe moment. Edith a băgat de seamă că de câte ori ne apropiam de un miliţian, Vera se pitea după haina mea sau a mamei ei. O vreme n-am putut înţelege comportamentul ei, pe care a refuzat să-l explice, iar eu i-am spus în glumă lui Edith: „Are instincte sănătoase". Până la urmă, s-a vădit însă că Vera avea obiceiul să plece pe şest de acasă cu o pereche de foarfeci atârnată de o sfoară în jurul gâtului, să meargă în parc şi să se întoarcă cu câte un buchet splendid de trandafiri. Tăiatul florilor din parc era interzis, firește, frica ei de miliţieni fiind astfel complet justificată de conştiinţa infracţiunii comise... Când a ajuns de vârstă şcolară, a mers şi ea la aceeaşi şcoală ca sora ei şi a avut rezultate foarte bune, deşi trebuia să se ridice la înălţimea aşteptărilor dascălilor care fuseseră şi ai surorii ei.

Perioada de după 1958 a adus unele schimbări şi în situaţia lui Edith la slujba ei. În urma evenimentelor din Ungaria, partidul din România a lansat, printre altele, o campanie de „îmbunătăţire a compoziţiei naţionale" a instituţiilor de cultură şi învăţământ. După campaniile trecute care ţintiseră compoziţia de clasă, era vizată acum compoziţia etnică. Asta însemna reducerea numărului de unguri şi de evrei – în Bucureşti, mai ales evrei. În 1958, datorită acestei campanii, Edith şi-a pierdut postul de la Facultatea de filozofie a Universităţii C. I. Parhon. După o vreme, a reuşit să-şi găsească un post similar, dar mai puţin expus politic la catedra de filozofie a unui institut de studii post-universitare pentru medici. Aici a predat aceleaşi materii ca mai înainte, însă unor medici în loc de studenţi.

În vara lui 1958, şeful ei de catedră, un anume dr. Dumitriu, a fost atacat într-o şedinţă de partid şi acuzat de abateri de la linia partidului. Secretarul raional de partid a venit în persoană pentru a prelua conducerea atacului, al cărui scop vădit era discreditarea totală a lui Dumitriu înainte de a fi dat afară. Deşi Edith nu fusese o apropiată a directorului şi nu ştia mai nimic despre activităţile lui, acuzaţiile sunau atât de artificiale şi lipsite de orice temei încât nu s-a putut încumeta să se alăture mulţimii care cerea pedepsirea lui. După ce aproape toată lumea luase cuvântul înfierându-l ca la carte pe făptaş şi spoindu-l în cele mai crude culori imaginabile de către fiece vor-

bitor în parte, s-a propus să i se dea mustrare cu vot de blam. Aceasta era pedeapsa maximă – afară de excluderea din partid. Propunerea a fost supusă la vot şi toţi participanţii la şedinţă în afară de unul au votat pentru. Nimeni n-a votat împotrivă, dar a existat o abţinere: Edith Balaş. Faptul era atât de neobişnuit încât toată lumea a întors capul să vadă cine era nesăbuitul nonconformist. Aventura ar fi putut avea urmări neplăcute pentru Edith, care se putea trezi din nou fără slujbă, dacă ulterior lucrurile n-ar fi luat o cu totul altă întorsătură. Dumitriu s-a dovedit a avea legături cu cercuri situate deasupra secretarului de partid al raionului, aşa încât acesta n-a izbutit să-l dea afară. Mustrarea cu vot de blam a rămas în vigoare, dar Dumitriu şi-a păstrat postul. N-a discutat niciodată cele întâmplate la şedinţă cu Edith, dar la sfârşitul lunii, din senin, Edith s-a trezit cu o primă consistentă, cam jumătate din salariul ei pe o lună. Uneori – din păcate nu prea des – merită să ai curaj.

Dar nici slujba aceasta n-a durat prea mult. Crivăţul sufla tot mai tare şi, după excluderea mea din partid în primăvara lui 1959, pe care o voi relata ceva mai încolo, Edith a trebuit să părăsească complet învăţământul superior şi catedra de filozofie. În toamna lui 1959, a devenit profesoară de istorie la Liceul Matei Basarab, unul din cele mai mari şi mai bine cunoscute licee din Bucureşti. A predat istoria antică, în special a Egiptului, Asiriei, Babilonului, Persiei, Greciei şi Romei. După câteva confruntări cu un director nesuferit care venea s-o asiste la ore ca să poată aduna material împotriva ei, lucrurile s-au calmat şi Edith a avut o viaţă mai mult sau mai puţin liniştită, deşi dificilă, la liceu.

Noua linie de partid cu naţionalismul ei militant a avut multe consecinţe politice de anvergură. La un moment dat, partidul a decis abolirea universităţii maghiare din Cluj. Metoda aleasă pentru a consuma faptul a fost contopirea celor două universităţi din Cluj, cea românească – numită Babeş – şi cea maghiară – numită Bólyai – într-o singură universitate, numită Babeş-Bólyai. La suprafaţă, sună democratic, dar în noua universitate limba de predare urma să fie cea română, excepţie făcând numai materiile cu conţinut maghiar ca de pildă limba şi literatura maghiară. Fuziunea n-a mers uşor, pentru că profesorii unguri au încercat să reziste. Până la urmă însă, firește, partidul

a avut câştig de cauză. Personalul didactic al celor două universităţi a votat în unanimitate într-o şedinţă plenară pentru contopire, nu înainte însă ca vicepreşedintele universităţii maghiare, un statistician pe nume Csendes, şi doi din profesorii ei, Molnár şi Szabédi, să se sinucidă. Csendes a luat o supradoză de barbiturice; Molnár s-a aruncat de la etajul patru al unei clădiri. Presa a trâmbiţat entuziasmul general stârnit de fuziunea celor două universităţi.

O altă tragedie personală care a avut loc în anul acela, deşi fără legătură cu evenimentele din Cluj, l-a avut în centrul ei pe economistul Pavel Dan. Extrem de talentat, extrem de inteligent, acest tânăr intelectual evreu (născut Davidovici), mai tânăr ca mine cu un an sau doi, îşi începuse cariera politică în secţia de propagandă a partidului din Cluj între anii 1945-1947, când eram şi eu acolo. În acelaşi timp, urmase economia, obţinând licenţa prin 1948. Mai târziu a fost mutat în Bucureşti la secţia de propagandă a Comitetului Central, iar de acolo la Camera de Comerţ, predând în paralel economia politică la I.S.E.P. Spre deosebire de mine, Pavel Dan avea o biografie neîntinată de nici o abatere. Aveam mare respect pentru capacităţile lui intelectuale, dar n-am fost niciodată apropiat de el. Un timp, l-am privit ca aflându-se în tabăra opusă mie, unde era locul tuturor celor cu funcţii în partid. Dar prin 1957 ne-am apropiat unul de altul şi, în vreo două conversaţii, mi s-a înfăţişat ca o persoană total deziluzionată. Avea o soţie care preda filozofia, un fiu şi o fiică, Marika, care mai târziu s-a împrietenit cu Anna noastră. După 1956, Pavel a simpatizat cu ideea de comunism reformist, deşi nu în public. Mi-a spus că atunci când îmi fusese publicată cartea, i se ceruse s-o demoleze într-o coloană a *Luptei de Clasă*, revista teoretică lunară a partidului. Deşi nu avusese tăria să zică nu, până la urmă n-a scris recenzia, zicând că n-a avut timp. (Altcineva a scris „recenzia" cărţii mele în acea revistă.)

Pavel Dan era unul din puţinii intelectuali care ocazional aveau voie să călătorească în Occident. Fusese trimis la o întrunire a Naţiunilor Unite la Geneva şi-mi povestea despre un chelner care, după ce îl servise la restaurant, se suise în automobilul propriu şi plecase acasă – lucru care pentru cine trăia în Bucureştiul anilor '50 suna ca un basm cu zâne. Care va să zică,

vroia el să spună, asta era „exploatarea capitalistă la sânge". Când l-am văzut ultima oară în noiembrie 1958, mi-a spus că se simțea adânc deprimat de situația politică și nu vedea nădejde de îmbunătățire; dimpotrivă, lucrurile aveau toate șansele să se înrăutățească. În noaptea de Anul Nou, în apartamentul în care locuia cu familia, s-a dus la baie, a intrat în cadă și s-a împușcat în inimă. Într-o notă de sinucigaș lămurea că nimeni nu era de vină decât el însuși; pur și simplu „nu putea să mai îndure". Încă nici nu fusese înmormântat, că partidul a și început să răspândească zvonuri pe seama lui cum că ar fi fost recrutat de un serviciu de spionaj din Apus pe când era la Geneva și se împușcase ca să nu fie descoperit.

În primăvara lui 1959 am fost în cele din urmă exclus din partid și dat afară din slujba mea de la Institutul de Cercetări Economice. Ședința de excludere din partid – a doua mea execuție politică publică – n-a fost mai puțin furtunoasă decât cea din 1952, dar din punct de vedere emoțional a mers mult mai ușor, pentru că în 1959 nu mai eram, ca în 1952, un fidel. Directorul institutului, Roman Moldovan, a convocat ședința împreună cu secretarul de partid al institutului, un tânăr economist pe nume Părăluță. Atmosfera era încărcată, în special după ce se anunțase că decizia excluderii mele din partid venea direct de la cel mai înalt nivel, adică de la Biroul Politic al partidului. Motivul invocat era că eram un element burghez străin de partid și de clasa muncitoare, așa cum o demonstrau multe aspecte ale activității mele, dintre care scrierea și publicarea unei cărți otrăvite și dăunătoare nu era decât cel mai recent. Articolul meu din *Korunk* a fost și el calificat de „subversiv". După ce s-a dat citire deciziei de excludere din partid, conform ritualului obligatoriu, toată lumea a trebuit să ia cuvântul și să mă critice, să-mi facă praf cartea și – pentru cei care colaborau direct cu mine – să-și facă autocritica pentru că nu mă depistaseră dinainte, lăsându-se înșelați de diavol atâta timp. Rachmuth, directorul adjunct, care fusese unul din referenții numiți de editură ai cărții mele și recomandase acceptarea ei, a vorbit în primul rând despre propriile-i neajunsuri întrucât nu recunoscuse natura primejdioasă a cărții și recomandase publicarea ei. Nu aveam nici un motiv să-l învinovățesc pentru cele spuse; în fond, omul mă prevenise să n-o public. Nici unul din colegii mei din secția

pe care o conducesem până în preziua şedinţei n-a spus nimic în plus faţă de acuzaţiile generice care făceau parte din ritual. Dar alţii au folosit ocazia ca să mai câştige nişte bile albe şi m-au atacat cu ferocitate. Cel mai „entuziast" critic al meu a fost tovarăşul Părăluţă, secretarul de partid, care a contribuit spontan cu numeroase înfloriturі personale. Când mi s-a cerut să vorbesc, am spus că regretam răul pe care cartea mea l-ar fi putut face şi i-am asigurat pe reprezentanţii partidului că nu fusese cu intenţie. Nu m-am căit şi nu m-am înjosit, dar nici n-am făcut pe Don Quijote. După şedinţă, o colegă, Finca Mohr, mi-a spus între patru ochi, „Să ştii că te invidiez pentru că izbuteşti să ţii mereu capul sus. Spune-mi, care ţi-e secretul?" I-am mulţumit pentru apreciere, dar nu i-am răspuns la întrebare. Privind în urmă, cred că „secretul" meu, ca să zic aşa, era faptul că aveam conştiinţa împăcată, că nu făcusem nimic de care să-mi fie ruşine şi că pur şi simplu nu-mi stătea în caracter să mă umilesc numai ca să câştig favoarea cuiva. Am fost dat afară de la Institutul de Cercetări Economice pe 15 aprilie 1959. Motivul pentru desfacerea contractului meu de muncă era trecut în acte ca rău-famatul paragraf d, Articolul 20 din Codul Muncii, definit ca „(politic) necorespunzător postului". Nu mi-era de prea mare ajutor în încercarea de a-mi găsi o altă slujbă!

Excluderea mea din partid a pecetluit un continuu proces de evoluţie politică care a avut loc în interiorul meu. Parţial prin coincidenţă, a marcat mai mult sau mai puţin punctul de la care am abandonat orice nădejde privind reforma comunismului. Din acel moment sau poate câteva luni mai târziu, am încetat să mai cred că sistemul putea fi recuperat prin reformă. Ştiam deja destule despre condiţiile din Iugoslavia, unde sistemul economic se baza pe socialismul de piaţă, ca să trag concluzia că acea versiune de socialism nu era, cel puţin din punct de vedere economic, mult mai izbutită decât a noastră. De asemenea, ştiam destule despre Occident nu doar ca să ridic obiecţii, ci ca să consider total greşită evaluarea marxistă a capitalismului. Acest lucru ridică întrebarea pertinentă de ce nu văzusem asta în anul petrecut la Londra în 1948 şi 1949. Răspunsul este că pe atunci purtam ochelari de cal care mă împiedicau să văd, cu mintea şi cu inima, orice contravenea credinţei mele în comunism. Dar e interesant de remarcat, pentru că aruncă o lumină asupra felului

în care transformările psihologice îşi urmează calea lor în sufletul şi cugetul omenesc, că cu vreo doi ani înainte de a fi aruncat peste bord „crezul" meu de până atunci, am început să am, alături de ocazionalele coşmare pe care le-am descris, visuri plăcute: mă găseam într-un mediu nou, în care mă simţeam liber (sau mai degrabă, LIBER). Împrejurările concrete fluctuau, dar atmosfera prezentă în toate era senzaţia de libertate, iar tema recurentă care marca aceste scene era că mă aflu pe scara rulantă de la metroul londonez, care coboară încet în vreme ce eu privesc oamenii care urcă din partea opusă. Aparent, fără ca eu să fi fost conştient de asta, metroul londonez devenise pentru mine simbolul libertăţii, încă din 1948.

Pe un alt plan, una era să înţelegi că exista ceva fundamental putred în sistemul în care trăiam şi cu totul altceva să înţelegi exact ce anume era acest lucru. Oamenii care deveniseră comunişti pe timpul regimurilor opresive din trecut erau de cele mai multe ori de un caracter exemplar, gata să-şi rişte libertatea şi uneori viaţa pentru ceea ce ei percepeau ca fiind binele general. Deşi e adevărat că după ce au venit la putere unii din ei au suferit o schimbare radicală de caracter – puterea corupe, se spune, iar puterea absolută corupe absolut – totuşi, anomaliile regimului pe care l-au instituit nu poate fi atribuit doar defectelor lor de caracter. A existat aici un factor, pe care l-am putea numi puterea sistemului sau a instituţiilor, care a fost recunoscut încă din Roma antică, unde a luat naştere maxima: *Senatori boni viri, Senatus autem bestia* (Senatorii sunt oameni buni, dar senatul este o fiară). Sistemul îşi dezvoltă propriul moment al forţei şi dobândeşte o putere proprie pe care nici un singur individ nu o poate controla.

Revenind la anul 1959, punând cap la cap toate informaţiile pe care le aveam despre amândouă lumile, nu mai aveam nici o îndoială că sistemul economic socialist, în oricare din formele în care fusese încercat, era cu mult inferior capitalismului modern. Lucru şi mai important, sistemul politic care însoţea construcţia socialismului în toate ţările în care Partidul Comunist venise la putere se distingea printr-o reprimare brutală şi o totală lipsire de libertate la nivelul întregii societăţi. Când abuzurile de putere erau scoase la vedere şi se luau măsuri pentru prevenirea repetării lor, acest proces era şi el arbitrar,

depinzând de dispoziția actorilor din drama politică în curs. Nu exista vreo analiză obiectivă a ce se întâmplase și prin urmare nu puteau exista cu adevărat concluzii valabile sau învățăminte trase sau reforme instituționale drastice. Dogma acceptată a dictaturii proletariatului ca fiind sistemul politic caracterizând tranziția spre socialism rămânea în vigoare. Am conchis că această lume nu avea nici o asemănare cu cea a visurilor mele, și am abandonat în sfârșit orice intenție de a o schimba. Cu alte vorbe, nu mult după excluderea mea din partid am conchis că, într-un fel, aceasta fusese justificată. Nu mai aveam ce căuta acolo.

O dată ce am ajuns la această concluzie, am avut o dublă reacție. Pe de o parte, am simțit un gol în inimă. Timp de aproape două decenii trăisem ca un comunist, ca o persoană dedicată unui ideal pentru care, cel puțin o vreme, am fost gata să sacrific aproape tot. De acum înainte trebuia să învăț să trăiesc fără vreun astfel de ideal, fără aderarea la vreo „cauză nobilă". Pe de altă parte, o dată cu golul, am simțit și o stranie ușurare, ca și cum mi s-ar fi luat o povară de pe umeri. Puteam să respir mai liber decât înainte. Nu mai eram în slujba unei cauze; eram liber să-mi văd de ale mele și de-ai mei.

În retrospectivă, pot vedea în capitolul din viața mea care s-a încheiat în primăvara lui 1959 o simplă încarnare individuală a unui destin comun unei generații întregi de oameni ca și mine. Unii din cei mai buni oameni din generația mea, unii din cei mai integri și mai respectați tineri intelectuali din Europa centrală și de răsărit a anilor '30 și '40, mai ales dacă erau evrei, s-au îndreptat spre stânga politică. Cei care au avut curajul convingerilor lor au intrat în Partidul Comunist și s-au opus efortului de război fascist prin toate mijloacele la dispoziția lor. Prin aceasta, și-au riscat viețile în serviciul unei cauze în care credeau. Desigur, în același timp, nenumărați alți oameni din întreaga lume se luptau cu naziștii pe front; dar spre deosebire de aceștia din urmă, cei despre care vorbesc eu erau voluntari. Membrii acestei generații care au avut norocul să supraviețuiască războiului s-au văzut prinși într-o imensă tragedie care le-a devorat întreaga viață. Societatea visurilor lor, paradisul dreptății și al egalității pe care speraseră să-l construiască, s-a dovedit a fi un coșmar. Revoluția pe care ei înșiși au mișcat-o

i-a sacrificat capriciilor sale, i-a mâncat de vii, şi din bravii săi eroi i-a prefăcut *în mişei*.

Capitolul 14

DE LA ECONOMIE LA MATEMATICĂ

Din punct de vedere intelectual, perioada care a început în primăvara anului 1959 a fost poate cea mai dificilă şi mai aventuroasă din viaţa mea. La treizeci şi şapte de ani, m-am apucat serios de matematică; dar aveam să pot deveni matematician, la vârsta asta? Foarte puţini izbutiseră sau aşa mi s-a spus. Înţelepciunea comună susţine că matematica poate şi trebuie studiată de timpuriu, deoarece, pare-se, capacitatea de gândire abstractă nu se mai dezvoltă de la o vârstă încolo. Nu ştiam dacă această axiomă este întotdeauna adevărată, întrucâtva adevărată, adevărată în unele cazuri sau pur şi simplu falsă – o prejudecată ca atâtea altele. Aveam desigur îndoielile mele, dar le-a depăşit simţământul puternic care mă anima şi anume că acesta era singurul curs pe care-l puteam urma, cu entuziasmul şi energia necesare pentru a avea cel puţin o şansă de succes.

Ştiam un singur lucru, ajunsesem la o răscruce importantă în viaţă. Fusesem considerat un om de talent de către foştii mei profesori, de către colegii mei de profesiune, de către prieteni; şi totuşi, toate realizările mele profesionale s-au năruit. E drept, aveam o oarecare reputaţie de economist. Dar această reputaţie nu mai însemna practic nimic: nu numai că fusesem dat afară de la Institutul de Cercetări Economice, ci mi se interzisese categoric să mai public în orice jurnal economic. Lucru şi mai important, reputaţia de economist ajunsese să nu mai însemne nimic chiar în ochii mei. Motivaţia avută până mai deunăzi – de a pune umărul la dezvoltarea unei ştiinţe a planificării economice pentru a construi o societate mai bună – dispăruse, iar în cursul „deşteptării" mele îmi pierdusem respectul pentru economia marxistă, singura ştiinţă economică pe care o stăpâneam

efectiv. Pe scurt, mă confruntam cu un eşec profesional pe toată linia.

Pe de altă parte, mă atrăgea domeniul nou în aplicaţiile matematice, numit cercetarea operaţională. Dezvoltarea acestui domeniu începuse în al doilea război mondial, ivindu-se din nevoia de a optimiza unele activităţi militare. După război, domeniul a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă şi s-a cristalizat în mai multe subdiscipline, dintre care cea mai importantă a devenit cunoscută sub numele de programare liniară. Ştiam de existenţa cercetării operaţionale cam din 1956 şi m-a interesat mult de la bun început, dar din cauza altor preocupări n-am aflat mai multe despre acest domeniu până spre sfârşitul anului 1958, când am dat peste o carte nou apărută, scrisă de Dorfman, Samuelson şi Solow, şi intitulată *Linear Programming and Economic Analysis (Programarea liniară şi analiza economică)*. Conţinutul ei mi-a înfierbântat imaginaţia. Subiectul era atrăgător în sine şi totodată susceptibil de foarte multe aplicaţii; mai mult, eram convins că îl voi putea învăţa şi stăpâni într-un timp relativ scurt. Firește, mi-am dat seama că dacă vroiam să schimb domeniul şi să ajung un expert, un cercetător, în domeniul programării liniare şi al teoriei optimizării, şi nu doar un cititor curios şi avizat al literaturii de specialitate, trebuia să mă pun serios cu burta pe carte; eram însă plin de curiozitate şi puternic motivat. Mi-am făcut socoteala că, dacă îmi făceam un plan de studiu sistematic şi îl urmam câteva ore pe zi, cam într-un an voi fi în stare să atac un anumit subiect de cercetare şi să obţin ceva rezultate. Acesta a fost şi scopul pe care mi l-am propus.

Privind în urmă, totul sună simplu şi firesc, dar când am luat această hotărâre, ar fi părut nebunească oricui i-aş fi împărtăşit-o (ceea ce n-am făcut). Eram fără slujbă, proaspăt dat afară şi lăsat în stradă. Firește, prima urgenţă era să-mi găsesc o slujbă şi să-mi câştig traiul, aşa că la început mi-am dedicat întreaga energie acestei sarcini. Dar pentru a prinde puterea de care aveam nevoie pentru a face faţă dificultăţilor mele, trebuia mai întâi să am o imagine clară încotro mă îndreptam. Acum o aveam. M-am gândit la ce fel de slujbă să-mi caut, şi mi s-a părut că, dată fiind reputaţia mea de economist şi faptul că ştiam şase limbi, n-ar trebui să fie prea greu să-mi găsesc un post umil

de analist economic în vreun grup de studii. În realitate, subestimasem stigmatul excluderii mele din partid şi din institut. Am dat telefoane câtorva conducători ai unor asemenea grupuri de studii, dar de fiecare dată mi s-a spus că nu exista nici o poziţie vacantă.

Atunci mi-am adus aminte că Banca de Stat avea un grup de studiu al conjuncturii economice mondiale, unde cu siguranţă m-aş fi putut face util, şi că directorul acestui grup era Imre Deutsch, un intelectual comunist din Arad, pe care-l ştiam ca pe un om de treabă, sincer şi inteligent. Aşa că l-am sunat, i-am explicat care era situaţia mea – pe care o cunoştea deja – şi l-am întrebat dacă nu mi-ar putea găsi o poziţie pe treapta cea mai de jos din grupul lui. Mi-a răspuns că ar fi încântat să aibă pe cineva cu calificarea mea şi că n-ar fi nici o problemă să-mi găsească o poziţie, dat fiind că puteam fi de mare folos în grupul lui. Singura greutate era situaţia mea politică, din cauza căreia nu putea acţiona de capul lui; dar dacă ceream Comitetului Central al partidului să-i dea un telefon şi autorizaţia de a mă angaja, el s-ar bucura foarte să o facă. Mi-am înghiţit cuvintele şi nu i-am spus ce mi-a trecut prin cap – şi anume că şi cel mai înverşunat duşman al meu ar fi trebuit să mă angajeze dacă i se spunea s-o facă de la Comitetul Central. În schimb, i-am spus că nici nu-mi trecuse prin cap să mă angajez fără aprobarea forului de partid competent, dar că mă gândisem că ar putea să dea el un telefon mai-marilor săi pe linie de partid, să raporteze că solicitasem un post în grupul lui de studiu şi să ceară instrucţiuni. Însă această iniţiativă Deutsch refuză să o ia. Cum omul era în general de bună-credinţă, în orice caz nu mai rău decât alţii de categoria şi calibrul lui, conversaţia avută cu el mi-a dat o idee exactă despre măsura în care devenisem un individ primejdios. N-avea fireşte nici un rost să mă adresez partidului. De curiozitate, dădusem câteva telefoane unor persoane oficiale din partid imediat după excluderea mea şi demiterea de la institut, ca să întreb dacă-mi puteau da vreun sfat ce fel de serviciu aş putea să-mi caut. Răspunsul fusese că partidul nu era biroul forţelor de muncă şi că ţara e mare şi sunt destule slujbe pentru cine vrea să muncească.

Trecură două luni fără să fiu în stare să-mi găsesc o slujbă, două luni în care, în ciuda frustrărilor zilnice legate de

căutarea unui post, am izbutit totuşi să fac oarecare progres în studiile mele matematice. Apoi în iunie, Finca Mohr, colega de la fostul meu loc de muncă care-mi spusese acele câteva cuvinte de încurajare după şedinţa de excludere din partid, m-a sunat să-mi spună că la locul de muncă al soţului ei, IPROCIL, Institutul de Proiectare şi Cercetare pentru Industria Lemnului, urma să se ţină un concurs pentru un post de inginer proiectant însărcinat cu evaluarea economică a proiectelor. Am căutat anunţul şi după ce l-am citit, am stat de vorbă cu soţul Fincăi, Gogu Mohr, inginer-şef la IPROCIL. Mohr îmi spuse că de fapt postul vacant era pentru un inginer; dar că urma să aibă loc un concurs scris, iar el credea că dacă nu vor fi mulţi candidaţi şi mă descurcam bine la examenul scris, comisia ar putea trece cu vederea faptul că nu eram inginer. Rămânea însă chestiunea situaţiei mele politice. Aici totul depindea de secretarul de partid al institutului. Directorul, un inginer pe nume Naftali, era un om cumsecade care cu siguranţă nu se va opune angajării mele; secretarul de partid însă trebuia să dea undă verde. Mohr mi l-a descris ca pe un om rezonabil, care înţelegea importanţa calificării profesionale şi a expertizei în activitatea unei instituţii precum IPROCIL, şi îmi dădu numele lui.

A doua zi am cerut o audienţă la secretarul de partid şi am fost primit. M-am prezentat şi i-am spus că mă interesa postul scos la concurs de IPROCIL. Aveam calificările necesare, dar aveam totodată o problemă politică şi nu vroiam să concurez pentru acest post înainte de a-i cere părerea. I-am spus verde în faţă că tocmai fusesem exclus din partid şi dat afară de la Institutul de Cercetări Economice pentru serioase devieri ideologice. I-am spus că, dacă postul de la IPROCIL implica secrete de stat, date confidenţiale sau luarea unor decizii pentru care era nevoie de o persoană de încredere din punct de vedere ideologic, atunci îl rugam să-mi spună lucrul ăsta de îndată şi să nu mă mai ia în considerare. Dar dacă postul nu avea asemenea aspecte şi necesita în schimb o persoană cu o judecată economică sănătoasă, care ştia să deosebească o soluţie eficientă de o risipă de resurse, şi care era gata să înveţe toate datele tehnologice de care era nevoie pentru a putea face asemenea judecăţi în contextul industriei lemnului, atunci îl rugam să considere posibilitatea de a mă lăsa să mă înscriu la concurs. Secretarul mă întrebă

în ce constau abaterile mele ideologice şi i-am spus că fuseseră multe, dar în principal era vorba de o carte ale cărei idei fuseseră socotite primejdioase. Vroi să ştie cine publicase cartea şi fu surprins că Editura Politică nu întrezărise caracterul periculos al cărţii mele înainte de a o tipări. Păru plăcut impresionat de faptul că i-am răspuns la toate întrebările prompt şi deschis, fără să încerc să justific ce făcusem. În cele din urmă, îmi spuse că el nu vedea vreun motiv ca să nu mă înscriu la concursul ce urma să se ţină pentru ocuparea postului respectiv, care era strict practic şi nu ideologic.

Concursul avu loc o săptămână mai târziu. Au fost unsprezece candidaţi: zece ingineri şi cu mine. Ştiind cât de egocentrici din punct de vedere profesional tind să fie inginerii, mi-am zis că n-am nici o şansă. Dar s-a dovedit că mă înşelasem. Examenul a constat dintr-o serie de întrebări legate de metodele de evaluare a proiectelor de investiţii, în general, şi a celor de proiectare industrială, în special, plus un eseu pe o temă foarte clar definită. Lucrarea mea a fost aleasă de comisie ca cea mai bună. Înainte să-şi dea aprobarea, secretarul de partid a întrebat la Comitetul Raional al partidului dacă acesta avea vreo obiecţie la angajarea mea, dar i s-a răspuns că nimeni nu auzise de mine la comitet, care nu avea nici o directivă specială în ce mă privea şi nu era în măsură să aprobe sau să dezaprobe angajarea mea: secretarul trebuia să acţioneze cum credea de cuviinţă în propria lui sferă de responsabilitate. Aşa că secretarul îmi dădu aprobarea, specificând în nota scrisă pe cererea mea de angajare, părerea lui că era în interesul institutului să angajeze persoane bine calificate. Nu cred că a ajuns să-şi regrete vreodată decizia: după vreun an, începu să primească laude din partea organizaţiei de partid raionale pentru rezultatele obţinute la institut, datorită utilizării tehnicii mele de programare lineară pentru planificarea distribuţiei şi a transportului de material lemnos pe tot cuprinsul ţării. Directorul Naftali m-a angajat cu un salariu de început care era cam 60% din ce primeam la fosta mea slujbă, şi am început lucrul pe 15 iulie 1959.

Deşi eram nerăbdător să-mi continui studiile de matematică, firesc că trebuia mai întâi să învăţ tot ce era nevoie la serviciu. Aşa încât primele două luni s-au scurs fără matematică, dar în tovărăşia a multe concepte şi manuale de inginerie; infor-

mații de bază despre prelucrarea lemnului, industria lemnului, precum și utilitățile trebuincioase unei fabrici de mare capacitate; principii de proiectare industrială, ș.a.m.d. În cea mai mare parte, am învățat ce trebuia să știu studiind proiecte care fuseseră aprobate mai înainte și se aflau acum în faza de execuție.

În România, ca și alte țări socialiste, proiectarea de utilități și hale industriale se făcea în mod centralizat de către institute speciale de proiectare, câte unul pentru fiecare industrie. Aceste institute erau enorme: secția de proiectare a institutului de silvicultură și industria lemnului – de mare importanță într-o țară din a cărei suprafață o treime e acoperită de păduri – avea cam o mie de angajați, dintre care șase sute erau ingineri. Restul erau proiectanți, tehnicieni, secretare și așa mai departe. Secția de cercetare, care funcționa într-un alt local, era în bună măsură separată și își avea propriile cadre – aproximativ trei sute de ingineri (plus personalul tehnico-administrativ).

Directorul institutului, Naftali, lucrase înainte de război tot în industria lemnului, iar în timpul războiului avusese simpatii comuniste, motiv pentru care fusese numit director. Nu era doar priceput, ci și un om foarte cumsecade și un șef bun, deși exigent. Adjunctul lui, Necșulescu, era un tânăr inginer strălucit, însă cu mai puțină experiență practică. Gogu Mohr era inginer-șef și juca un rol important în luarea deciziilor. Aceștia trei alcătuiau echipa care conducea institutul. Fiecare proiect, când era încheiat, trebuia supus mai întâi Comisiei de Stat pentru Planificare, care de obicei analiza proiectul în amănunt, avea multe întrebări la care noi trebuia să răspundem și deseori cerea modificări ale proiectului înainte ca acesta să fie înaintat Ministerului Silviculturii și Industriei Lemnului. Când în sfârșit proiectul era supus spre aprobare ministerului, era studiat și acolo, dar în faza aceasta rar se iveau întrebări. Apoi proiectul trebuia dezbătut într-o ședință plenară la care erau de față toate direcțiile importante din minister. Institutul nostru era reprezentat printr-un membru al triumviratului de la conducere descris mai înainte, plus inginerul șef de proiect, întovărășit de patru sau cinci ingineri proiectanți care lucraseră la proiect, printre care întotdeauna și inginerul însărcinat cu evaluarea economică.

Sarcinile de lucru ale institutului erau de câteva ori mai mari decât ale celor mai multe instituții comparabile din

Occident: într-un singur an, pe lângă lărgirea facilităţilor existente, se proiectau de obicei zece-douăzeci de unităţi complet noi, de la fabrici de mobilă la complexe vaste de prelucrare a lemnului. Acestea din urmă, în care era vorba de prelucrarea lemnului brut (a buştenilor), includeau fabrici de cherestea, gatere, fabrici de placaj şi de furnir etc. Fiecare proiect trebuia să conţină alternative tehnologice şi de localizare, precum şi variante pentru realizarea unui aspect sau altuia. Sarcina mea era să prepar o analiză economică detaliată a fiecărui proiect, să evaluez alternativele şi să le compar din punct de vedere economic şi să compar eficienţa proiectată a noii utilităţi cu cea a celor existente. Făceam parte dintr-un grup de şase sau şapte ingineri în sarcina cărora cădea evaluarea economică a tuturor proiectelor. N-a fost uşor să învăţ din mers tot ce era nevoie, dar după vreo două luni am atins stadiul la care nu mai trebuia să pun decât o întrebare-două pe zi.

*
* *

Ajuns la punctul acesta, mi-am reluat studiile de matematică. La început, mă apucasem să revăd calculul diferenţial şi integral, materie pe care o învăţasem odată şi apoi o uitasem. În afară de câteva texte introductive în uz pe vremea aceea în România, am examinat şi cărţi care conţineau unele aplicaţii ale calculului diferenţial şi integral, precum *Mathematical Economics (Economie matematică)* de R. G. D. Allen. Am făcut rost de monografia din 1951 a Comisiei Cowles, *Activity Analysis of Production and Allocation (Analiza activităţii de producţie şi alocaţie)* şi am reuşit să citesc articolul lui Koopmans. Când am încercat să-l citesc însă şi pe al lui Dantzig, m-am poticnit. Atunci mi-am dat seama că aveam nevoie de algebră mai mult decât de analiză şi m-am îndreptat spre traducerea în româneşte a cărţii matematicianului rus Kuroş, *Algebra liniară.* Am studiat mai multe cărţi despre matrici. Cât despre programarea liniară în sine, în afara cărţii lui Dorfman, Samuelson şi Solow, introducerea propriu-zisă în domeniu mi-a făcut-o cartea din 1953 a lui Charnes, Cooper şi Henderson, *An*

Introduction to Linear Programming (Introducere în programarea liniară).

Un program linear este o problemă de optimizare în care o funcție liniară trebuie maximalizată sau minimalizată, cu respectarea unor inegalități liniare. Aceasta este cea mai simplă și mai directă reprezentare a unei mari diversități de situații practice în care o anume activitate trebuie optimizată, anumite cerințe trebuind să fie satisfăcute. Descoperirea faptului că atât de multe probleme importante pot fi formulate în acest fel și că aceste probleme pot fi rezolvate printr-un algoritm (procedeu) eficient – așa-zisa metodă simplex, descoperită de George Dantzig în 1947 – o dată ce algoritmul e transpus într-un program de calculator, a deschis calea a mii de aplicații curente în mai toate domeniile de activitate.

La începutul lui 1959 pe când încă mai lucram la Institutul de Cercetări Economice, îl cunoscusem pe academicianul Grigore Moisil, bine cunoscutul matematician român, specialist în algebră, ale cărui lucrări de teoria automatelor îmi stârniseră interesul în dezvoltarea tehnicii de calcul și a aplicațiilor ei. Cercetări în domeniul calculatoarelor, atât în ce privește construcția și arhitectura lor (*hardware)* cât și utilizarea, deci programarea lor (*software*), se făceau la Institutul de Fizică Nucleară, Moisil având o influență considerabilă asupra acelui grup. Pe Moisil îl interesau nu numai calculatoarele, ci orice nouă aplicație matematică, printre care și cercetarea operațională, fiind dornic să stabilească legături cu economiștii și cu Institutul de Cercetări Economice. De la prima mea întâlnire cu el, ne simpatizasem reciproc: Moisil mă cântărise și era clar că mă agrease.

Moisil, pe atunci în jur de cincizeci de ani, aflat pe culmile carierei și poate cel mai renumit om de știință din țară în rândul marelui public, era o persoană foarte influentă și totodată foarte activă, bine cunoscut pentru independența de gândire și părerile lui de multe ori de neclintit. De aceea, n-am exclus posibilitatea că ar vrea să stea de vorbă cu mine în ciuda dizgrației politice în care căzusem și simțeam că stabilirea unei legături – a oricărei legături – cu el și cu grupul lui de la Institutul de Matematică al Academiei îmi va ușura munca și-mi va înlesni tranziția în noul meu domeniu de activitate. Totodată, dacă

intenționam să fac cercetare cu aplicații practice, aveam nevoie de calculatoare și programatori de calculatoare. Din aceste motive, am luat din nou legătura cu Moisil la scurt timp după demiterea mea de la institut și excluderea din partid, i-am spus ce mi se întâmplase și că vroiam să studiez matematica și plănuiam să lucrez în domeniul programării matematice. De îndată ce mi se va ivi prilejul s-o fac, speram să folosesc cele știute în cercetarea problemelor de optimizare din economie. L-am întrebat dacă mai era în continuare interesat să aibă de-a face cu mine. Reacția lui a fost că tot ce mi se întâmplase era desigur neplăcut, dar că nu-i afecta nicidecum interesul în a vedea matematica aplicată la problemele economice, nici nu-i schimba părerea că aș putea fi persoana potrivită pentru a contribui la realizarea acestui deziderat. Când Moisil îmbrățișa un punct de vedere, avea curajul să-l susțină în fața orișicui; așa că, din fericire pentru mine, statutul meu pe linie de partid nu l-a făcut să dea înapoi. Mi-a spus că aprecia hotărârea cu care porneam la treabă și că îl interesa ce încercam să fac. Îmi ură succes la vânat (pe atunci încă nu-mi găsisem loc de muncă) și mă invită să vin să-l văd din când în când, pentru a discuta ce mai făceam.

Grigore Moisil a fost nu numai un mare matematician, ci și un mare om. Mi-a înrâurit viața într-un fel important, prin aceea că mi-a înlesnit trecerea spre matematică care, fără el, ar fi fost mult mai dificilă. Era un om *deosebit* în sensul cel mai nobil al cuvântului. De timpuriu, matematica devenise pasiunea vieții lui. Lucrarea sa de doctorat susținută la Universitatea din București stârnise suficient interes peste hotare pentru a-i permite să stea câtva timp la Paris. Acolo intrase în contact cu ce avea mai bun lumea matematicii, ajungând să cunoască și să se facă la rându-i cunoscut de mari matematicieni precum Hadamard, Lebesgue, Borel ș. a. Mai apoi, a petrecut un an la Roma.

Întors în România, a fost profesor la Universitatea din Iași și mai târziu la cea din București, unde l-a surprins războiul. A adus contribuții în multe domenii ale matematicii, în primul rând în algebră, teoria mulțimilor și logică, dar s-a făcut cunoscut în special pentru cercetările sale de teoria automatelor. În cursul anilor '30 și al războiului, când extrema dreaptă, fascistă și naționalistă, a exercitat o mare atracție asupra multor intelec-

Grigore Moisil în anii '60

tuali români, dacă nu chiar a majorității acestora, Moisil s-a ținut departe de acele curente și a rămas credincios idealurilor iluministe și umaniste, pe care le absorbise din tinerețe prin contactul cu Franța. În particular, nu fusese niciodată atins de antisemitism: de-a lungul carierei sale, a avut mulți prieteni, studenți și colaboratori evrei. La sfârșitul războiului, s-a înscris în partidul comunist și o vreme a fost ambasadorul României în Turcia. La înapoiere, a fost ales membru al Academiei, suprema cinste pentru un om de știință. A predat în continuare la Universitatea din București, dar adevăratul său cămin din punct de vedere științific a fost Institutul de Matematică al Academiei.

Institutul de Matematică, o instituție de cercetare de reputație internațională, a avut drept director mai întâi pe cunoscutul specialist de analiză funcțională, Stoilov. De origine bulgară, Stoilov fusese un matematician strălucit de o generație mai veche decât a lui Moisil. Pentru că era cunoscut în toată lumea și în timpul războiului fusese comunist, a avut suficientă pondere politică să ferească Institutul de Matematică de influențele nefaste care au dus la ruină celelalte institute de cercetare, cum ar fi numirea unor oameni pe criterii de origine socială mai degrabă decât de merit și evaluarea acestora pe bază de criterii de clasă și prezență la serviciu mai degrabă decât de rezultate științifice. Astfel, la începutul anilor '50 Institutul de Matematică devenise o insulă de știință și cercetare într-un noian de ape tulburi din punct de vedere politic. După moartea lui Stoilov – survenită în urma unui atac de cord în cursul unei dispute avute la Comitetul Central al partidului, pe când apăra politica de cadre a institutului – Moisil i-ar fi putut succede ca director, dar nu a acceptat.

Toată viața, Moisil a ocolit pozițiile administrative de orice fel, nu fiindcă ar fi fost imun la tentațiile puterii, ci pentru că știa cum să exercite putere indirect. Deși nu era decât șeful Secției de algebră, toată lumea știa că el era eminența cenușie din institut. Directorul, un distins geometru pe nume Vrânceanu, nu avea nimic împotrivă și cei doi se înțelegeau bine. Vrânceanu era cunoscut ca „directorul" în vreme ce Moisil era „profesorul", fiind lucru de la sine înțeles că directorul semna hârtiile, dar profesorul lua deciziile. Marele merit al lui Moisil în ce privește institutul a fost că a reușit să păstreze intact regimul lui Stoilov: respingea toate tinerele cadre cu merite politice și origini sociale „sănătoase" pe care partidul încerca să i le vâre pe gât în fiecare an și, în loc de asta, punea la încercare meritele științifice ale tuturor candidaților. Nimic altceva nu conta, fie origine socială, naționalitate sau orice altceva. Exista o singură excepție notabilă: nu tolera turnătorii în institut, chiar dacă erau meritorii ca oameni de știință. Simțea o repulsie organică față de ei. Nu era deloc ușor să conduci institutul după aceste principii, mai ales că Moisil nu era directorul; cu toate astea, izbutea – Vrânceanu făcea întotdeauna ce-i recomanda Moisil. Când se iveau dificultăți, Moisil era cel care se ducea la partid să discute

problema, el fiind membru de partid, pe când Vrânceanu nu era. Vrânceanu era un geometru de talie mondială, un talent geometric ieşit din comun, dar nu ştia decât trei lucruri în viaţă şi nimic altceva – geometrie, geometrie şi iar geometrie. În afara domeniului său, era la nivelul unui ţăran cu o şcolarizare medie. Totodată, şi felul cum pierise Stoilov se poate să-l fi ajutat indirect pe Moisil: nici un membru al Biroului Politic nu vroia să vadă încă un savant de frunte căzând jos, răpus de un atac de inimă la Comitetul Central.

Moisil era un bărbat scund, îndesat, chel şi jovial, cu simţul umorului foarte dezvoltat, direct şi neformalist în cel mai înalt grad. Îşi făcea cercetările în cea mai mare parte acasă, în apartamentul său relativ modest de trei camere pe strada Armenească în centrul Bucureştiului, unde locuia împreună cu soţia lui, Viorica. Nu aveau copii. Apartamentul lor era mereu plin până la refuz de hârtiile lui Moisil, dosare, cărţi, notiţe, lucrări; îi acopereau biroul, de unde se răspândeau pe masa din sufragerie, pe divan şi pe jos. Din spusele soţiei lui, dezordinea aceasta era periodic redusă drastic, atunci când Grigri – cum îi spuneau ea şi părinţii lui – îşi punea hârtiile în ordine, dar eu unul nu m-am nimerit niciodată pe la el în acele momente ordonate. De obicei, putea fi găsit acasă, de unde ieşea numai cu treabă fie la institut (niciodată mai mult de două ceasuri), fie la bibliotecă, uneori la o plimbare. Cine vroia să-l vadă trebuia să meargă la el acasă, după ce dădea în prealabil un telefon. Erai liber să-l suni oricând între orele zece dimineaţa şi zece seara şi dacă îţi exprimai dorinţa să-l vezi, îţi spunea „Vino acum" sau „Am pe cineva la mine; vino în trei sferturi de ceas". Deseori te primea în halat de casă sau, în zilele însorite de vară, chiar în pijama. Era întotdeauna prietenos şi direct, într-un stil foarte pragmatic şi se aştepta ca vizitatorii săi să fie concişi şi la obiect. În ciuda faptului că era un om de ştiinţă preocupat de cercetările sale, Moisil nu a fost niciodată un singuratic. Îi făcea plăcere compania prietenilor, a studenţilor şi a colaboratorilor lui. Era în centrul unui cerc larg de „admiratori ai lui Moisil" a căror vârstă medie era sub treizeci de ani şi pe care-i invita uneori la câte o petrecere. Cu asemenea prilejuri, profesorul mânca şi bea vinuri alese, uneori chiar întrecând niţel măsura.

Moisil avea un mare respect pentru talent, indiferent în ce domeniu, şi detesta proştii. Nu îşi ascundea neplăcerea atunci când prostia se exhiba în public. Marea dragoste a vieţii lui, subiectul despre care îi plăcea să vorbească cel mai mult, era matematica. De cele mai multe ori, Moisil folosea pluralul – matematicile – când vroia să sublinieze multiplicitatea aspectelor sale. Îi plăcea să atragă atenţia că în secolul XX matematica, odinioară o ştiinţă a relaţiilor cantitative, devenise o ştiinţă a structurilor, a relaţiilor de tot felul dintre lucruri, nu numai a celor cantitative. Activitatea lui favorită era, cum îi plăcea să spună, „să facă matematici". Un jurnalist l-a întrebat odată cum de putea să prezinte atât de lesne, să improvizeze fără nici o pregătire o prelegere pe o temă sau alta de matematică, în faţa telespectatorilor; nu avea nevoie de timp să se prepare, să se gândească la subiectul propus? Moisil i-a răspuns, „Sigur că da. Dar uitaţi că eu mă gândesc la asta de douăzeci şi cinci de ani". Obişnuia deseori să spună că „matematica nu se face neapărat stând la masă. Matematica se face când te trezeşti dimineaţa şi nu te scoli imediat din pat; când stai în cada de baie; când stai pe closet; când te îmbraci; sau când te plimbi".

Deşi era nerăbdător să vadă matematicile aplicate în noi şi noi domenii – într-un fel, era un entuziast al matematizării tuturor domeniilor – Moisil se opunea din răsputeri solicitărilor de a face matematicile mai „relevante", adică mai aplicate. „Ştiu că matematica e folositoare", a scris el odată, „dar eu fac matematică pentru că îmi place. Acesta e marele noroc al matematicienilor: ei pot fi de folos societăţii făcând ceea ce le place cel mai mult". Susţinea că presiunile exercitate asupra matematicienilor de a face matematică „folositoare" ar duce la o slăbire a acestei discipline, şi în cele din urmă i-ar diminua astfel utilitatea. După el, utilitatea matematicii *trebuia* să fie indirectă; altfel, rezultatele ei devin mai puţin generale şi deci mai puţin general valabile şi aplicabile.

Moisil avea idei bine conturate în privinţa multor lucruri în viaţă şi nu şi le ascundea. Avea de asemenea o manieră destul de şocantă de a le exprima. Într-unul din cursurile lui introductive, îndemnându-şi studenţii să meargă dincolo de matematică şi să absoarbă întreaga cultură omenească, zicea: „Nu vă lăsaţi sufletul doar cu o singură fereastră!" Iubea paradoxurile de toate

felurile. Vorbind despre o prezentare făcută de marele logician polonez Sierpinski, spunea: „A adus idei care nu erau greu de înțeles, dar erau foarte greu de acceptat". Iată cum explica el aforismul lui Bertrand Russell că „matematica este știința în care nu știi despre ce vorbești". Există o teoremă matematică, spunea Moisil, cu aplicații în ingineria electrică, în astronomie și în medicină. Inginerul o întâlnește într-o formă specifică domeniului lui și o folosește în forma respectivă; astronomul operează cu o formă destul de diferită a ei, în care unii parametri dispar pe când alții dobândesc o importanță crescută; în fine, medicul are nevoie de o a treia încarnare a teoremei, care la prima vedere nu seamănă decât foarte vag cu celelalte două. Dar toate trei sunt forme ale aceleiași teoreme. Valoarea rezultatului matematic provine din generalitatea lui, care vine din faptul că este abstract. Matematicianul care demonstrează acel rezultat nu are habar despre aplicațiile lui posibile într-un domeniu sau altul. Habar n-are și nici nu-i pasă că, de fapt, vorbește despre ingineria electrică, sau despre astronomie, sau despre medicină. Pe scurt, punctul forte al metodei lui constă tocmai în faptul că el nu știe despre ce vorbește. Asta vrea să spună aforismul lui Bertrand Russell, spunea Moisil.

În vara lui 1959 sau pe la începutul toamnei, Moisil îmi spuse că avea la Institutul de Matematică un tânăr cercetător deosebit de inteligent, fost student de-al lui, care dorea și el să lucreze în domeniul cercetării operaționale. Îmi sugeră să mă asociez cu acest tânăr colaborator al său și să încercăm să lucrăm împreună, dar cu o singură condiție: cercetarea noastră trebuia să aibă drept obiect ceva practic și aplicabil. După cele spuse mai sus despre cum vedea Moisil matematicile și aplicațiile ei practice, se impun câteva explicații. Economia matematică – aplicarea matematicii la teoria economică, ca în analiza marginală și în diverse modele de echilibru – era un domeniu suspect din punct de vedere ideologic, viguros atacat de ideologii marxiști ca „apologetică burgheză". Dimpotrivă, cercetarea operațională – aplicarea matematicii la formularea și rezolvarea a diferite probleme din economia concretă, și nu de teorie economică – era acceptată ca fiind utilă și nu era pătată de nici un stigmat. Moisil vroia să spună că trebuia să ne concentrăm pe cercetarea operațională și să lăsăm la o parte economia

matematică şi, chiar în cadrul acelui domeniu, să începem cu ceva practic care să demonstreze utilitatea a ce făceam, spre a ne câştiga o oarecare „bunăvoinţă". Era o condiţie perfect rezonabilă şi am acceptat-o fără ezitare. Apoi am făcut cunoştinţă cu tânărul cercetător, Ladislau (Laci) Peter Hammer, şi am început o colaborare rodnică care a durat trei ani, până la finele lui 1962.

Laci Hammer avea douăzeci şi trei de ani când l-am întâlnit eu. Absolvise Facultatea de matematică de la Universitatea din Bucureşti cu mai puţin de un an în urmă şi lucra ca cercetător în secţia lui Moisil la Institutul de Matematică. Era de o inteligenţă sclipitoare şi mult mai matur decât anii lui. Curând ne-am împrietenit şi, în ciuda diferenţei de paisprezece ani dintre noi, mă înţelegeam şi discutam cu el chestiuni de viaţă şi politică la fel cum aş fi făcut-o cu prietenii de vârsta mea. Laci se trăgea dintr-o familie de evrei unguri din Timişoara. În fragedă copilărie, avusese poliomielită şi această cumplită boală îl lăsase cu o paralizie parţială a picioarelor. Nu putea să umble decât în cârje şi cu mare greutate. Ca şi cum ar fi dorit să compenseze această deficienţă, natura îl înzestrase cu resurse nelimitate de energie: rar sau poate niciodată n-am întâlnit persoană care să aibă tot atâta energie vitală. Locuia singur într-o garsonieră dintr-un imobil în centrul oraşului. Am început să colaborăm întâlnindu-ne o dată la câteva zile, de obicei – datorită dificultăţii lui Laci de a se deplasa – acasă la el.

Am decis să începem prin a rezolva o problemă practică pe care o întâlnisem la ministerul de care aparţinea institutul meu: un plan optim de transport pentru o categorie de cherestea ce trebuia expediată regulat de-a lungul anului în cantităţi mari din treizeci şi şase de puncte de producţie diferite către şapte centre de consum diferite. Noi trebuia să determinăm ce puncte de producţie trebuiau să aprovizioneze care centre de consum, astfel încât costul total al transportului să fie minim. Am adunat datele necesare de la minister şi ne-am pus la punct cu teoria. Am studiat câteva metode existente, apoi am ales o combinaţie de două care să fie pusă în practică. La început n-am avut acces la nici un calculator electronic, nici, lucru şi mai de seamă, la un programator care să poată transpune procedeul selectat de noi într-un program, aşa că ne-am alcătuit o echipă de studenţi care au executat manual sau pe calculator manual operaţiile necesare

pentru fiecare iteraţie a procedeului. Fiece tablou succesiv era calculat de către două grupuri independente; rezultatele erau comparate, iar discrepanţele eliminate repetând calculele ori de câte ori era necesar. Când un tablou era corect, alegeam modificările de făcut pentru următoarea iteraţie pe baza unui bine cunoscut criteriu analitic, iar echipa îşi relua calculele pentru noua iteraţie. A fost o operaţiune extrem de îndelungată, iar azi, când calculatoarele electronice execută operaţii de un milion de ori mai complexe într-o fracţiune de secundă, metoda noastră pare ridicolă. Dar alte mijloace nu aveam la dispoziţie (aveam să le dobândim în curând) şi rezolvarea acestei probleme particulare dorea să demonstreze ceva important: soluţia obţinută de noi pentru luna decembrie 1959 era cu aproximativ 8% mai ieftină decât planul în uz la momentul respectiv. Ne-am prezentat rezultatele în ianuarie 1960 la o conferinţă şi am reuşit să publicăm articolul în iulie 1960 în *Revista de Statistică*.

Vestea despre reducerea cu 8% pe care Laci şi cu mine izbutisem să o obţinem pentru costul planului nostru de transport al cherestelei s-a răspândit repede în institutul meu şi în ministerul de resort. Nu era vorba de economii efective, deoarece planul fusese conceput post factum şi ca urmare nu putea fi pus în practică; cantităţile se schimbau de la lună la lună, iar planul nostru avea în vedere comparaţia cu planul efectiv folosit într-o anumită lună. Totuşi, rezultatele indicau clar potenţialul metodei. Mai mult, diferenţele dintre planul nostru optim de transport şi cel care fusese conceput de economiştii din minister sugerau îmbunătăţiri ce puteau fi aduse fără a rezolva efectiv problema pornind de la un nou set de date. Ministerul a profitat de această informaţie, a optimizat permanent planul respectiv şi ne-a atribuit nouă meritul. Moisil a fost încântat şi s-a îngrijit să avem acces, de aici înainte, la singurul calculator electronic (de construcţie românească) disponibil la vremea aceea, care se afla la Institutul de Fizică Nucleară. De asemenea, am intrat în legătură cu un programator care avea să ne ajute cu programarea unora din algoritmurile de care aveam nevoie.

Ca urmare a publicităţii de care s-a bucurat planul nostru de transport eficientizat, am fost în curând solicitaţi pentru rezolvarea unei a doua aplicaţii, de o natură mai complexă, dar şi mai interesantă din punct de vedere economic. În vara lui

1960, am fost contactaţi de C.S.P. Unii din membrii săi citiseră despre programarea liniară şi erau dornici să vadă ce se putea face pentru a optimiza planul de dezvoltare a unei industrii pe o perioadă de câţiva ani. Pentru a ocoli orice probleme legate de date confidenţiale şi secrete de stat, fusese aleasă industria textilă, care era considerată relativ neimportantă. Ne-am înţeles să studiem problema şi am formulat-o ca pe un program parametric linear pe care l-am rezolvat apoi pentru diverse valori ale parametrilor. În ce priveşte calculele, am făcut aici un mic progres faţă de precedentul nostru proiect: am putut folosi un calculator electronic pentru etapa calculului nostru care consuma cel mai mult timp şi trebuia repetat de mai multe ori. Calculele rămase au fost făcute în continuare de mână şi pe calculator manual, ca mai înainte. Soluţiile găsite de noi pentru diverse valori ale parametrilor au dezvăluit posibilităţi noi de înţelegere a problemei, pe care planificatorii le-au găsit interesante, în special în ce priveşte meritul relativ al instalării de echipament nou în comparaţie cu modernizarea echipamentului deja existent. Ne-am prezentat rezultatele la Conferinţa pe Teme Teoretice şi Practice de Automatizare Industrială, ţinută în octombrie 1960, şi le-am publicat în documentele conferinţei.

Pe lângă aplicaţiile practice la care lucram, am început să facem şi nişte cercetări privind metodele de rezolvare pentru noi variante şi generalizări ale problemei transportului. Între primăvara lui 1960 şi iarna lui 1961-1962, am scris împreună o serie de cinci articole, dezvoltând noi metode de rezolvare a diverselor probleme din această sferă. Acestea au fost publicate între 1960 şi începutul lui 1962 în *Studii şi Cercetări Matematice*, cea mai bine cunoscută revistă de matematică românească, iar apoi republicate în limba engleză în *Revue de Mathématiques Pures et Appliquées* a Academiei. În fine, am adunat toate rezultatele obţinute într-un studiu mai lung în două părţi, redactat în limba engleză, care a apărut în 1962 în *Cahiers du Centre de Recherche Opérationnelle*, o revistă ce apărea la Bruxelles, sub titlul „On the Transportation Problem, Part I – Part II" (Problema transporturilor, Partea I – Partea a II-a). Rezultatul nostru cel mai important a fost o metodă eficientă de rezolvare a problemelor de transport parametrice, o categorie specială de programe liniare parametrice. Apariţia articolului

nostru într-o publicaţie occidentală „ne-a pus numele pe hartă", cum se spune. Am început să primim reacţii din partea unor cercetători americani, atât prin poştă cât şi în paginile revistei din Belgia.

Nu trecuse neobservat faptul că, la numai doi ani după excluderea mea din partid, dat afară de la Institutul de Cercetări Economice şi izgonit din paginile revistelor economice, mă întorsesem în arena ştiinţifică ca programator matematic, cu articole în reviste de matematică şi statistică şi menţiuni ale rezultatelor mele practice în presă. Am auzit că un nomenclaturist, care în nici un caz nu-mi era prieten, şi-ar fi exprimat oarecum împotriva voinţei lui un anumit respect faţă de mine: „Îi tragi una-n stomac, îl bagi cu capul sub apă, şi crezi c-ai terminat cu el odată pentru totdeauna. Când colo, întorci capul şi uite-l din nou la suprafaţă, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat". Dr. Farchi, cu care avusesem acea conversaţie fatală despre Coreea la începutul anului 1952, şi care devenise medicul nostru de familie după 1955, remarcase faţă de un prieten comun că Balaş „nici în clor nu piere". Mărturisesc că această reputaţie mă măgulea.

Laci Hammer şi cu mine am scris ultima noastră lucrare împreună în 1962, sub titlul „On the Generalized Transportation Problem" (Problema transportului generalizată), pe care am trimis-o spre publicare unei reviste americane, *Management Science*. Modelul tratat în această lucrare era mult mai general decât problema de transport şi variaţiile ei tratată în lucrările anterioare. Mai târziu, a devenit cunoscut sub numele de fluxuri de cost minim în reţele cu profituri şi a intrat în literatură sub această denumire.

Un episod interesant legat de această lucrare dezvăluie unele dificultăţi cu care se confruntau cei care încercau să publice un articol ştiinţific în Apus, dacă proveneau din spatele Cortinei de Fier. După ce am trimis lucrarea noastră spre publicare, am primit rapoartele a doi referenţi. Primul spunea că articolul conţine o nouă caracterizare a soluţiilor de bază, având drept rezultat un algoritm eficient, dar ne aviza că unele din rezultatele noastre coincideau cu cele ale lui Dantzig, a cărui carte de programare lineară tocmai urma să apară. Referentul anexa la raportul său şpalturile unui capitol din cartea lui

Dantzig şi recomanda acceptarea lucrării noastre spre publicare, lăsând în seama noastră sarcina de a stabili legăturile dintre ce făcusem noi şi cercetările lui Dantzig, precum şi deosebirile. Am fost mulţumiţi de acest raport. În fond, Dantzig era întemeietorul – deseori numit părintele – programării liniare, iar faptul că unele din rezultatele noastre coincideau cu ale lui nu era pricină de ruşine. În forma revăzută a lucrării, am recunoscut bucuroşi sprijinul pe care ni-l acordase referentul care ne trimisese şpalturile lui Dantzig. Am indicat legătura dintre lucrarea noastră şi cea a lui Dantzig, suprapunerea parţială a rezultatelor noastre cu ale lui, precum şi semnificaţia rezultatelor rămase care nu se regăseau la el.

Al doilea raport însă a fost cu totul altceva. Aici, referentul a pretins că un program de calculator scris de doi inşi, care nu fusese publicat şi nici nu ne-a fost pus la dispoziţie, se baza pe o metodă întemeiată pe rezultate (de asemenea nepublicate) similare în esenţă cu ale noastre. În temeiul acestei afirmaţii, ne cerea să recunoaştem prioritatea acestor doi inşi în rezolvarea problemei. Am respins în mod diplomatic cererea inserând o notă de subsol, în care relatam cele spuse nouă de către acest referent şi adăugam, „Nu am putut consulta acel articol nepublicat, dar profităm de acest prilej pentru a le da tot creditul ce li se cuvine autorilor sus-menţionaţi pentru toate rezultatele conţinute în acel articol, rezultate care cu siguranţă le antedatează pe ale noastre". Articolul nostru a fost acceptat ca atare şi nota de subsol a apărut exact aşa cum o redactasem noi. Peste ani, când am ajuns în Occident, unii colegi mi-au spus că se amuzaseră copios citind-o.

După 1962, deşi Laci şi cu mine n-am mai scris articole comune, traiectoriile noastre profesionale au evoluat pe linii destul de asemănătoare şi mai târziu s-au intersectat de multe ori. Laci s-a îmbarcat într-un proiect major cu un cercetător coleg cu el la Institutul de Matematică, Sergiu Rudeanu. Împreună au scris o carte despre metodele booleene în cercetarea operaţională, carte care a fost publicată în 1968.

Spre sfârşitul lui 1960 sau la începutul lui 1961, Laci s-a însurat cu Anca Ivănescu, o fată deşteaptă şi frumoasă, româncă, pe care o meditase la matematică. Laci a luat numele ei de familie, lucru îngăduit de lege în România. Motivul? Deşi oficial nu

exista antisemitism în România, iar evreii se bucurau de toate drepturile în fața legii, campania de „îmbunătățire" a componenței etnice în instituțiile culturale și de învățământ îi viza în primul rând pe evrei. Astfel, dacă erai un tânăr profesionist care voiai să avansezi în carieră, era mult mai bine să te cheme Ivănescu, un nume românesc tipic, decât Hammer, nume pe care-l purtau numai evreii sau nemții. Ca urmare a acestei schimbări de nume, toate lucrările pe care le-am publicat împreună începând din 1961 au fost semnate E. Balaș și P. L. Ivănescu. Șapte sau opt ani mai târziu, când Laci și Anca au părăsit România, mergând mai întâi în Israel și de acolo în Canada, Laci și-a schimbat numele de familie înapoi în Hammer. Spre sfârșitul anilor '60, un coleg de la Universitatea Carnegie Mellon m-a întrebat ce se întâmplase cu fostul meu colaborator, Ivănescu. I-am spus că Ivănescu era unul și același cu Peter L. Hammer și i-am explicat dubla schimbare de nume. Reacția colegului meu a fost, „Ce păcat!" „De ce?" am întrebat eu. „Păi, Ivănescu avea ceva exotic, romantic. Hammer? Sunt mii cu numele ăsta". Or fi fost mii, dar puțini erau ca acesta, cum s-a văzut în curând foarte clar.

Pe când încă mai lucram cu Laci Hammer, m-am apucat și de niște studii, pe cont propriu. O temă de început a fost vechea mea marotă, tabelele de consum (intrare) – producție (ieșire) ale lui Leontiev, rezultatul fiind o lucrare intitulată „Despre utilizarea balanței legăturilor dintre ramuri" publicată în *Revista de Statistică* în decembrie 1960, lucrare care se ocupa de mecanismul recalculării așa-numitei matrici inverse a lui Leontiev – instrument de bază în planificare – în caz de schimbări de prețuri, precum și de unele probleme înrudite. O a doua lucrare, cam un an mai târziu, se ocupa de relațiile de dominanță în programarea liniară și a fost publicată în aceeași revistă la începutul anului 1962.

Un proiect major și de lungă durată la care m-am înhămat în 1961 îmi fusese inspirat de locul meu de muncă. Era vorba despre un model matematic al întregii industrii a lemnului, spre a sluji drept instrument de analiză a chestiunilor legate de utilizarea optimă a resurselor lemnoase. Cu o treime din suprafață acoperită de păduri, România exporta lemn brut și prelucrat în proporție de aproximativ 15 % din totalul exporturilor sale. Cele

mai multe esenţe lemnoase au utilizări alternative. De pildă, o anumită esenţă este folosită în mod tradiţional pentru cherestea, care la rândul ei e folosită în construcţii, la fabricarea mobilei şi aşa mai departe. Dar aceeaşi esenţă poate fi folosită pentru placaj şi furnir, produse de valoare mult mai mare dar şi mult mai costisitoare. Cât din respectivul material lemnos trebuie deci folosit într-un fel şi cât în altul? Chestiuni de acest soi se întâlnesc la tot pasul şi toate sunt legate între ele. Astfel, concluzii valoroase păreau să poată fi trase de pe urma unui model matematic care să reprezinte aceste probleme în ansamblul lor şi să le examineze în interdependenţa lor reciprocă.

Studiul propus de mine a fost aprobat în toamna lui 1961 şi din acel moment, am lucrat la el zi de zi, scop în care am consultat zeci de experţi în silvicultură şi industria lemnului. Datele şi concluziile derivate din aceste interviuri s-au cristalizat într-un model vast de programare lineară, care încorpora toate deciziile majore privind posibilele utilizări alternative ale resurselor lemnoase. Încheiat în iulie 1962, studiul meu a avut drept rezultat un raport de vreo două sute de pagini dactilografiate şi reproduse la mimeograf, care a fost distribuit tuturor direcţiilor interesate din minister, precum şi Comisiei de Stat pentru Planificare. A fost discutat, pe baza unei prezentări pe care am fost rugat s-o fac, şi aprobat de Consiliul Tehnico-Ştiinţific al ministerului. Deşi studiul nu a fost niciodată publicat în întregime (fiind tratat ca un document intern confidenţial), am reuşit să public un articol despre el în numărul din mai 1963 al *Revistei de Statistică*. Când am primit din alte ţări socialiste câteva cereri de exemplare din întregul studiu, le-am spus doritorilor să se adreseze ministerului meu pe cale oficială. Cel puţin unul dintre ei a făcut-o; cam peste doi ani, am dat peste detalii din studiul meu nepublicat citate într-un jurnal economic ceh.

După ce am încheiat acest studiu de nouă luni, am fost numit conducătorul unui nou grup de programare matematică, a cărui sarcină era să se ocupe de aplicaţiile tehnicilor matematice în industria lemnului. În primăvara lui 1962 am început un proiect cu Corban, cercetător la Centrul de Statistică Matematică al Academiei, pentru elaborarea regulată a planurilor trimestriale optime de transport a întregii producţii de lemn de foc pe ţară. În acest scop, am obţinut acces la calcula-

torul (de construcţie românească) CIFA II aparţinând Institutului de Fizică Nucleară şi l-am folosit la fiecare trei luni pentru a obţine planul optim de transport pentru respectivele cifre ale cererii şi ofertei din perioada respectivă. În 1964, am publicat împreună cu Corban un articol în care rezumam experienţa noastră: am raportat economii anuale de 14 milioane de tone-kilometri, aşa cum fuseseră calculate de către utilizatorii rezultatelor noastre din minister.

Prin 1962 sau 1963 am avut o conversaţie cu Grigore Moisil care m-a tulburat mult. Discutam cu el planurile mele profesionale de viitor, la care el şi-a exprimat serioase rezerve privind intenţia mea de a deveni matematician. După el, era în regulă, ba chiar era necesar ca un economist care vroia să fie la curent cu tendinţele moderne să studieze matematicile şi să înveţe să le utilizeze în munca sa. De asemenea, era în regulă, ba chiar foarte de dorit, ca un economist şi un matematician să se asocieze pentru a rezolva împreună probleme de cercetare operaţională. Dar Moisil era de părere că trebuia să existe o demarcaţie clară a sarcinilor şi a responsabilităţilor fiecăruia. Era treaba economistului să recunoască o situaţie care avea la bază o structură matematică, să formuleze problema în termeni matematici („s-o pună în ecuaţie" cum zicea Moisil), şi, după ce fusese găsită o metodă de rezolvare a problemei, să interpreteze rezultatele, să le verifice în practică şi să se ocupe de aplicarea lor. Dar verigile intermediare ale acestui proces – identificarea metodei optime de rezolvare, introducerea ei pe calculator şi rezolvarea problemei în tot atâtea variante câte erau necesare – trebuiau lăsate în sarcina matematicianului: o sarcină de rutină dacă o metodă satisfăcătoare de rezolvare putea fi găsită în literatură sau o sarcină dificilă necesitând cercetare creatoare dacă o asemenea metodă nu exista şi trebuia inventată. Era o greşeală, credea Moisil, ca un matematician interesat de asemenea probleme să încerce să devină economist, sau ca un economist interesat în acest domeniu să încerce să devină matematician. Întrucât nici un singur om nu putea stăpâni simultan două domenii atât de vaste precum economia şi matematica, problemele care le implicau pe amândouă trebuiau rezolvate de către echipe mixte de experţi din fiecare domeniu.

Era greu să conteşti această judecată bine gândită şi în mare măsură rezonabilă, deşi, ca toate generalizările de soiul acesta, tindea să fie puţin prea simplistă. Am răspuns doar că din motive cunoscute profesorului, precum şi din alte motive, personale, cariera de economist nu mă mai interesa. Oricât de târziu în viaţă, am zis, vroiam să-mi schimb profesia şi să devin matematician. La care profesorul a replicat, „Uite ce-i, mi-ai dovedit cu vârf şi îndesat că ai talent matematic cu carul, şi ai învăţat imens în aceşti ultimi doi ani. Dar ai patruzeci de ani. N-ai să fii nebun să-ţi întemeiezi cariera pe ceea ce ai învăţat în doi ani!"

Fraza aceasta – „N-ai să fii nebun" să faci exact ceea ce îmi propusesem să fac – mi-a rămas întipărită în minte (şi în inimă?) pentru totdeauna. Cuvintele lui Moisil au avut un impact atât de mare asupra mea tocmai pentru că nutream un imens respect pentru el şi pentru judecata lui. Oare într-adevăr săvârşeam o mare nesăbuinţă, o eroare fatală? Conversaţia aceasta mi-a dat sufletește mult mai mult de furcă decât abuzurile la care fusesem supus din partea celor din aparatul de partid. Am încercat să-mi calmez îndoielile reînnoite cu adagiul, „Prietene, oricum n-ai de ales".

O mare realizare în noua mea carieră de cercetare a avut loc în toamna anului 1963. Începusem să citesc despre noul domeniu al programării cu numere întregi, domeniu în care primele rezultate se obţinuseră doar în ultimii cinci ani. La fel ca în programarea lineară, problema consta în optimizarea unei funcţii lineare cu respectarea unor condiţii lineare, plus condiţia că unele din variabilele din sistem nu pot lua decât valori întregi. La început, acest fel de a pune problema mi s-a părut artificial. De pildă, dacă unele variabile ale problemei sunt de aşa natură încât valorile fracţionare nu au sens – e vorba, să zicem, de numărul de persoane cărora li se dă o sarcină – mi se părea că problema putea fi foarte bine rezolvată ca o problemă de programare lineară, valorile fracţionare obţinute putând fi rotunjite acolo unde era cazul. Rezultatul ar trebui să fie o aproximaţie satisfăcătoare. Dar pe urmă am descoperit că cele mai importante feluri de programe cu numere întregi sunt cele în care variabilele, sau unele din ele, pot lua valorile 0 sau 1. Aceste probleme apar atunci când sunt puse în ecuaţie situaţii în care joacă

un rol opţiunile de tipul *ori-ori*: *ori* te apuci de o anumită activitate, *ori* nu; *ori* plasezi o facilitate într-un anumit loc, *ori* nu; *ori* legi două puncte printr-un cablu, o ţeavă, sau o şosea, *ori* nu. Mai mult, multe alte situaţii aparent diferite – ca de pildă, „dacă faci asta, trebuie s-o faci şi pe aceea", sau „această acţiune, dacă e întreprinsă, trebuie s-o precedă (sau s-o urmeze) în timp pe aceea" – pot fi de asemenea reduse la alegeri binare. Condiţii logice ca acestea, precum şi multe altele, pot fi introduse într-un program linear cu ajutorul variabilelor binare, sau 0-1; dar, dacă o asemenea problemă e rezolvată ca un program linear, de obicei nu există o cale uşoară de a obţine o soluţie rezonabilă prin rotunjirea numerelor fracţionare la 0 sau la 1; de aici, importanţa rezolvării programelor cu numere întregi, în particular cu valori de 0-1. Această categorie particulară slujeşte drept model matematic unei varietăţi de probleme ivite în cele mai diverse domenii, precum gestiunea capitalului, selecţia de proiecte, proiectarea de reţele de comunicaţii sau de conducte, proiectarea structurilor, a circuitelor comutative, detectarea erorilor, probleme de agregare (*clustering*), de amplasament, dispeceratul de autocamioane, alegerea rutelor optime pentru petroliere (sau autocisterne), programarea lucrului în ture pentru echipaje, ordonanţarea maşinilor, precum şi într-o mulţime de alte probleme ce implică alternative logice.

Am înţeles importanţa programării cu numere întregi în parte citind literatura de specialitate şi în parte din propria experienţă, ca urmare a încercărilor mele de a aplica programarea liniară la probleme de silvicultură. Una din temele incluse în planul de cercetare pe anul 1963 pentru nou-înfiinţatul meu grup de programare matematică era aplicarea de metode matematice în gestionarea pădurilor. Ce ne interesa aici era un plan optim de tăieri pe o perioadă anumită de timp şi pentru o suprafaţă forestieră dată. Cunoşteam componenţa pe vârste a diverselor suprafeţe forestiere, calitatea lemnului găsit aici, costul tăierilor pentru fiece suprafaţă în parte şi preţul de vânzare al materialului lemnos recoltat. Puteam pune frumuşel în ecuaţie această problemă ca pe orice program linear. Majoritatea costurilor de recoltare, ca şi valoarea la vânzare a produselor recoltate, erau proporţionale cu cantitatea recoltată; adică, problema era liniară în ce privea variabilele reprezentând aceste cantităţi. Dar un ele-

ment crucial, costul construcției de drumuri forestiere pentru transportul bușteni1or, nu era proporțional cu cantitatea de bușteni recoltați. Indiferent cât de mult lemn se recolta de pe suprafața forestieră dată, fie tot, fie doar un sfert din cantitatea disponibilă, un drum tot trebuia construit pentru transportul bușteni1or; construcția drumului nu se impunea doar dacă nu se tăia nimic. Așadar, aveam nevoie de variabile 0-1, da-sau-nu, care să reprezinte ori construirea, ori ne-construirea fiecărui segment de drum în parte. Mai mult, deciziile privind fiecare segment de drum în parte erau legate între ele prin relații logice: nu puteam construi un anumit segment de drum fără a construi cel puțin un altul care să-l lege de rețeaua de drumuri, și așa mai departe. Problema era prin urmare un așa-zis program cu numere întregi mixt (mixt în sensul că nu toate variabilele trebuiau să fie numere întregi), mai exact un program mixt 0-1.

Programele cu numere întregi, pure sau mixte, sunt mult mai greu de rezolvat decât programele lineare. Principala rațiune este că soluțiile condițiilor impuse unui program linear formează o mulțime convexă, sau mai simplu spus, dacă se iau oricare două soluții, atunci media lor ponderată este și ea o soluție. Programele cu numere întregi nu au această proprietate; mulțimea lor de soluții este neconvexă. Opera de pionierat a lui Ralph Gomory, publicată între 1958 și 1963, a constat în tentativa de a convexifica această mulțime de soluții neconvexe prin găsirea „învelișului convex" (*convex hull*), adică, a celei mai mici mulțimi convexe care să o conțină. Dar aflarea învelișului convex s-a dovedit a fi o sarcină adeseori aproape imposibilă, așa că Gomory a propus o metodă pentru aproximarea lui treptată prin așa-numitele planuri de tăiere (*cutting planes*). În ciuda eleganței ei matematice, metoda lui nu prinsese, din cauză că încercările făcute la vremea aceea de a o introduce și a o testa pe calculator avuseseră drept rezultat performanțe computaționale slabe. Numai probleme foarte mici, și dintre acelea numai unele, puteau fi rezolvate într-un termen rezonabil de timp. O altă metodă, propusă de Land și Doig în 1960, proceda la rezolvarea programului linear obținut prin înlăturarea condițiilor de numere întregi, apoi înlocuia problema originară prin câteva noi probleme în care unele variabile erau constrânse să ia valori întregi, și aplicau recursiv același procedeu la fiecare din noile pro-

bleme. Această metodă a fost mai apoi modificată şi completată de alţi cercetători, şi a ajuns cunoscută sub numele de *„branch and bound"* (ramifică şi delimitează). În epoca în care mă ocupam de problema gestiunii pădurilor, nu exista experienţă computaţională cu algoritmul lui Land şi Doig.

Nu aveam la dispoziţie pe atunci nici unul din aceste procedee sub forma unui program de calculator. În afară de asta, fiecare din ele fusese conceput pentru rezolvarea problemelor de programare cu numere întregi în general, şi nu în particular a programelor 0-1. Aşa că am încercat să-mi inventez o metodă proprie de rezolvare. Metoda dezvoltată de mine pentru rezolvarea problemelor de programe cu variabile 0-1 nu necesita rezolvarea programului linear asociat; în schimb, se baza pe atribuirea sistematică a valorii de 0 sau 1 anumitor submulţimi de variabile şi pe explorarea implicaţiilor acestor atribuiri printr-o serie de teste logice. Această explorare implica numai adunări şi comparări; de aceea, am numit-o algoritm aditiv. Puţin mai târziu, când a ajuns să fie cunoscută cercetătorilor mai experimentaţi din Apus, a primit numele de „enumerare implicită" – un nume mai bun întrucât reflectă esenţa procedurii mele, care constă în a găsi cea mai bună din toate soluţiile 0-1 prin enumerarea şi examinarea a doar o mică submulţime. Printr-o secvenţă de teste logice, algoritmul înlătura (adică excludea din calcul) un mare număr de atribuiri de valori 0-1 ce puteau fi dovedite a duce la o soluţie mai proastă decât cea mai bună soluţie aflată efectiv în vigoare la momentul respectiv. Proba de valabilitate a algoritmului se făcea arătând că testele logice erau corecte şi exhaustive, în sensul că dădeau socoteală de toate cazurile posibile. Unul din avantajele acestui procedeu era că se preta de minune la programarea pe calculator.

Algoritmul meu părea mai eficient decât orice altceva existent pe atunci în literatură. Pe lângă o varietate de probleme mici, cam cu o duzină de variabile, am reuşit să rezolvăm şi să obţinem răspunsuri semnificative la o problemă de gestiune a pădurilor din institutul meu, privind reţelele alternative de drumuri, pe care am formulat-o ca pe o problemă de programare 0-1 cu 40 de variabile şi 22 de condiţii. Pe atunci nu ştiam, dar mai târziu am descoperit că această metodă era deosebit de convena-

bilă pentru rezolvarea problemelor care erau condiţionate fie foarte lax, fie foarte strict.

Eram extrem de entuziasmat de descoperirea mea, pe care am prezentat-o la Conferinţa Ştiinţifică a III-a de Statistică ce s-a ţinut la Bucureşti între 29 noiembrie – 1 decembrie 1963. Voiam să-mi public cât mai degrabă rezultatele în Apus. Cea mai rapidă cale pentru a o face era apariţia sub forma unei scurte comunicări în Buletinul Academiei Franceze de Ştiinţe, *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences, Paris*, intervalul de timp între trimitere şi publicare fiind aici de numai două-trei luni.* Dar comunicarea trebuia prezentată de către un membru al Academiei pariziene. Ştiam că Moisil era în legătură cu Robert Fortet, un matematician francez care, deşi el însuşi nu era membru al Academiei, aranjase în trecut publicarea unor comunicări ale lui Moisil sau ale colaboratorilor săi prin intermediul lui Jean Leray, specialist în algebră şi membru al Academiei, care le prezenta el. Fortet însuşi publicase un articol în 1960 care avea oarecare legătură cu subiectul meu, prin faptul că dădea un procedeu pentru linearizarea funcţiilor neliniare cu variabile de valori 0-1; aşa că s-ar fi putut să fie chiar interesat de rezultatele mele. Plănuiam de altfel să folosesc procedeul lui Fortet pentru extinderea metodei mele la programele neliniare cu variabile 0-1, şi spuneam lucrul acesta în comunicarea mea.

M-am dus la Moisil, i-am explicat semnificaţia celor descoperite, i-am dat o prezentare concisă a algoritmului meu pe patru pagini dactilografiate în franţuzeşte şi l-am întrebat dacă ar fi dispus să i-o trimită lui Fortet pentru o părere şi o posibilă prezentare prin Leray la *Comptes Rendus*. Moisil a părut foarte interesat. Mi-a spus că avea nevoie de câteva zile de gândire şi vroia şi versiunea lungă a lucrării mele, conţinând toate demonstraţiile teoremelor şi propoziţiilor enunţate în comunicarea

* Deşi majoritatea revistelor ştiinţifice se bazează pe opiniile unor experţi din afară (numiţi referenţi) pentru a accepta sau respinge articolele trimise spre publicare, *Comptes Rendus* ia în considerare numai lucrările recomandate („comunicate") de un membru al Academiei de Ştiinţe, şi recomandarea acestuia serveşte drept criteriu de judecată. Acest procedeu reduce pe de o parte accesul la jurnal; pe de alta, reduce timpul scurs între comunicare şi publicare.

făcută în limba franceză. (După obiceiul de la *Comptes Rendus*, articolul în sine nu conţinea demonstraţii: academicianul care îl prezenta servea drept garant al corectitudinii tuturor rezultatelor afirmate.) I-am dat lui Moisil versiunea lungă, care era redactată în engleză, şi la nici două săptămâni, m-a anunţat că-i trimitea lui Fortet atât varianta scurtă în franceză cât şi cea lungă în engleză, ca să se convingă cu ochii lui. În scrisoarea către Fortet, Moisil îi explica că articolul inclus îi aparţinea unui colaborator al său şi-l ruga pe Fortet, în cazul în care îl găsea de valoare, să aranjeze ca articolul meu să fie prezentat la *Comptes Rendus*. Asta se întâmpla prin decembrie 1963 sau ianuarie 1964. Comunicarea mea, „Un algorithme additif pour la resolution des programmes linéaires en variables bivalentes" (Un algoritm aditiv pentru rezolvarea programelor lineare cu variabile bivalente), a fost prezentată de Jean Leray la sesiunea din 9 martie 1964 şi a apărut în numărul din 13 aprilie 1964 al *Comptes Rendus*, volumul 258. Eram în al nouălea cer. Câteva săptămâni mai târziu, tot la rugămintea lui Moisil, Fortet a aranjat, iarăşi prin Jean Leray, publicarea de către aceeaşi revistă a unei alte comunicări ale mele privind extinderea algoritmului aditiv la cazul nelinear, utilizând rezultatul mai sus pomenit al lui Fortet. De atunci încolo, cu permisiunea lui Moisil, mi-am trimis comunicările direct lui Fortet, rugându-l să mijlocească prezentarea lor, lucru pe care l-a făcut de fiecare dată, totdeauna prin Leray.

Pasul următor a fost trimiterea versiunii complete în engleză la revista de frunte a noii mele profesiuni, *Operations Research*, publicată în Statele Unite. Am făcut asta în februarie 1964, când mi-am trimis totodată lucrarea la Simpozionul Internaţional de Programare Matematică, ce urma să se desfăşoare la Londra în iulie 1964. N-aveam nici o şansă să mi se dea voie să particip la simpozion; dar cu o lună înaintea începerii lui, am trimis organizatorilor cincizeci de copii mimeografiate ale lucrării mele pentru a fi distribuite la sesiunea în care trebuia să fie prezentată. Am aflat mai târziu că lucrarea mea a fost într-adevăr distribuită. La câteva luni după ce îmi trimisesem articolul la *Operations Research*, am primit o scrisoare de la editorul asociat, William W. Cooper, precum şi două rapoarte ale referenţilor, în cea mai mare parte favorabile. După o revizuire minoră, articolul a fost acceptat şi a apărut sub

titlul „An Additive Algorithm for Solving Linear Programs with Zero-One Variables" în numărul din iulie-august 1965 al revistei *Operations Research*.

În anii care au urmat, acest articol a devenit un aşa-numit „citation classic", clasic al articolelor citate în literatura de specialitate. Conform datelor furnizate de Institutul de Informaţii Ştiinţifice, care publică *Current Contents*, acesta a fost cel mai frecvent citat articol din *Operations Research* între 1954 (anul primei apariţii a jurnalului) şi 1982 (anul publicării acestei informaţii). Conform numărului din 20 iulie 1982 al periodicului *Current Contents*, „*Science Citation Index* şi *Social Sciences Citation Index* indică faptul că acest articol a fost citat în peste 220 de publicaţii din 1965". Când am aflat această informaţie, mi-ar fi plăcut să i-o arăt lui Moisil, căruia cu siguranţă că i-ar fi făcut plăcere. Dar Moisil nu mai era. A murit în anul 1973 la şaizeci şi şapte de ani, pe când se afla la Montreal. Două zile mai încolo, ar fi trebuit să ia avionul spre Pittsburgh, unde urma să ne viziteze împreună cu soţia şi să ţină o conferinţă la Universitatea Carnegie Mellon. Edith făcuse deja invitaţiile pentru petrecerea care urma să aibă loc la noi acasă în cinstea lui Moisil. În loc de asta, n-am avut parte decât de un trist apel telefonic din partea Vioricăi Moisil, care era în plin proces de a aranja trimiterea în patrie a rămăşiţelor pământeşti ale soţului ei.

Aceasta a fost, în rezumat, o schiţă a tranziţiei mele de la economia marxistă la programarea matematică şi cercetarea operaţională. Acesta a fost numai începutul: am continuat să învăţ matematică timp de mulţi ani, şi înainte şi după 1968, când am obţinut doctoratul în acest domeniu la Universitatea din Paris, având drept îndrumător al tezei mele de doctorat pe Robert Fortet. Procesul de a învăţa n-a încetat nicicând. Mi-am ascuţit mijloacele, am făcut descoperiri fascinante, şi în acest proces am publicat de-a lungul anilor peste 180 de lucrări. De asemenea, m-am bucurat să văd că unele din metodele mele au fost introduse în programe de software şi aplicate la rezolvarea problemelor decizionale de zi cu zi în producţie, distribuţie şi finanţe. Ca recunoaştere a realizărilor mele în domeniul matematicii, în 1995 am fost distins cu cel mai important premiu în profesiunea mea, Premiul pentru Teorie John von Neumann al INFORMS (Institute for Operations Research and the Management Sciences).

Capitolul 15

ASPIRANT LA EMIGRARE

Pe când făceam experienţa acestei tranziţii majore în viaţa mea profesională, aveau loc schimbări şi în viaţa mea privată. La câtva timp după rebeliunea din Ungaria, pe lângă politica de „îmbunătăţire" a componenţei etnice la diverse instituţii, a existat o relaxare a restricţiilor impuse emigrării evreilor din România. La sfârşitul anilor '40, imediat după întemeierea statului independent al Israelului (salutată la început de Uniunea Sovietică ca pe o lovitură dată imperialismului britanic), evreii români au putut emigra nestingheriţi şi peste cincizeci de mii de evrei au plecat în Israel. Însă în 1951, politica s-a schimbat şi emigrarea a fost stopată. În jur de 1958, politica a fost din nou schimbată şi emigrarea în Israel a redevenit posibilă în anumite condiţii, niciodată însă explicit formulate.

S-a aflat pur şi simplu din gură în gură că era posibil să se ceară emigrarea în Israel. Rezolvarea cererilor era arbitrară şi aleatorie. Când depuneai cererea de plecare definitivă, uneori trebuia să dai un motiv, ca de pildă că aveai o rudă în Israel; alteori, nu. Aprobarea putea dura două luni, şase luni, un an sau o veşnicie. Cererile nu erau respinse în mod oficial decât rar de tot; de obicei, cei respinşi erau pur şi simplu lăsaţi să aştepte ani întregi fără să primească vreun răspuns. Cu alte cuvinte, depunerea cererii de emigrare însemna a trăi în incertitudine pe o durată de timp nedeterminată. Această incertitudine nu era doar psihologică: o dată ce se afla că ceruseşi să emigrezi, erai privit ca un străin în cel mai bun caz sau un trădător în cel mai rău, în funcţie de postul pe care-l ocupai, de locul tău de muncă şi de situaţia ta politică. Cu cât fuseseşi mai aproape de Partidul

Comunist înainte de a cere să emigrezi, cu atât mai trădător erai considerat după aceea.

Pe de altă parte, cererea de emigrare nu devenea întotdeauna publică: biroul de pașapoarte la care trebuia să depui cererea – o ramură a Ministerului Afacerilor Interne în strânsă legătură cu Securitatea – informa uneori, dar nu întotdeauna, locul de muncă al petiționarului, și era imposibil de ghicit dacă în cazul tău avea s-o facă sau nu. Nu existau reguli ferme, dar îndeobște, angajații unor instituții politic semnificative (ministere, universități, institute ale academiei, presă) sau cei care ocupau poziții sus-puse în instituții de mai mică importanță se puteau aștepta ca acestea să fie notificate de intențiile lor de emigrare. Când se întâmpla așa, cei vizați erau fie dați afară fie retrogradați, iar cei care erau membri de partid erau excluși din partid. Alternativa concedierii sau a retrogradării era lăsată la latitudinea conducerii instituției respective, dar într-un fel sau altul păcătosul trebuia pedepsit. Cei ale căror cereri nu erau aprobate puteau fi lăsați în așteptare ani întregi fără a primi vreun răspuns, indiferent dacă locurile lor de muncă fuseseră notificate sau nu de intențiile lor. În anii '60, am ajuns să cunosc destul de mulți oameni care ceruseră să emigreze în 1948 și care aveau părinți sau alte rude apropiate în Israel, dar nu primiseră încă nici un răspuns la cererile lor. Deși motivele respingerii unor cereri nu erau declarate, se bănuia că oamenii mai tineri cu pregătire tehnică aveau mai puține șanse să fie lăsați să plece decât oamenii mai în vârstă și mai puțin calificați. Fericiții petiționari ale căror cereri erau aprobate trebuiau să renunțe la cetățenia română înainte de a părăsi țara. Apoi primeau nu un pașaport, ci un document de emigrare.

La un moment dat prin 1960, am decis că vroiam să emigrez, să plec în ce devenise de acum pentru mine, ca și pentru oricine nu era orbit de ideologie, lumea liberă. Îmi alesesem ca destinație America, dar principalul era să plec din România, oriunde în lumea liberă. Când i-am pus problema lui Edith, la început a fost mirată: știa că perspectiva mea se schimbase, dar nu-și dăduse seama cât de mult mă îndepărtasem de fosta mea imagine despre mine însumi, aceea de comunist. I-am spus că n-am vrut să-i complic viața cu îndoielile mele atâta timp cât nu erau decât îndoieli, dar acum că vederile mele deveniseră mai ferme,

simţeam nevoia să le discut cu ea. Nu mi-a trebuit mult efort s-o conving pe Edith. Am decis să ne ţinem deocamdată gândurile pentru noi şi să nu le spunem nimic copiilor despre intenţiile noastre: n-avea rost să le tulburăm vieţile, prieteniile şi loialităţile când ştiam că s-ar putea să trebuiască să aşteptăm ani în şir şi, până la urmă, nici să nu ni se dea voie să plecăm. Am decis şi să nu ne depunem imediat cererile de emigrare. Din cauză că fusesem ilegalist, avusesem o misiune diplomatică la Londra şi condusesem o direcţie în M.A.E., era foarte puţin probabil ca cererea mea de plecare definitivă să fie aprobată. Nu existau precedente pentru asemenea situaţie. În schimb, ne-am hotărât să recurgem la alte mijloace. Primul dintre ele a fost răscumpărarea – dar pentru a înţelege despre ce e vorba, se impun câteva explicaţii.

Deşi la orice moment dat, mii de oameni erau angrenaţi în procesul de emigrare şi alţi zeci de mii urmăreau tot ce se întâmpla cu un viu interes, nici o informaţie despre orice aspect al acestor lucruri nu era făcută publică. Trebuia să te bizui pentru fiece crâmpei de informaţie pe legături personale, prieteni şi prieteni ai prietenilor; ca urmare, trebuia să cultivi relaţii cu cercurile informate. Am început să fac lucrul ăsta în 1960 şi în curând am început să am întâlniri regulate cu mai multe persoane care încercau efectiv să plece şi erau foarte bine informate despre toate aspectele problemei.

Prin 1958 sau 1959, unchiul meu Tibor Rényi, care ducea o viaţă mizerabilă în Bucureşti cu familia lui, a cerut să emigreze. Îşi pierduse slujba cu ceva timp în urmă din cauză că era fost capitalist. Nu conta că în timpul războiului devenise comunist, participase la mişcarea de rezistenţă, şi strânsese fonduri pentru deţinuţii comunişti din lagărul de concentrare de la Vapniarka. Cererea lui şi a familiei lui a fost aprobată în 1959 şi au plecat din România, stabilindu-se în Brazilia. Acolo de-abia se descurcau ducând o viaţă foarte modestă şi nu după mult el s-a îmbolnăvit de emfizem, boală care i-a restrâns considerabil posibilităţile fizice. Soţia lui, Bözsi (diminutivul maghiar de la Elisabeta), dădea lecţii de limbi străine; vorbea franţuzeşte fără cusur şi engleza destul de bine. Copiii lor erau adolescenţi. Păstram legătura prin corespondenţă şi comunicam prin cuvinte-cod despre lucrurile pe care nu vroiam ca cenzura să le priceapă.

Prin 1960, s-a aflat că exista un canal prin care evreii români puteau fi răscumpăraţi. Un om de afaceri în vârstă din Londra, pe nume Jakober, evreu ungur originar din Transilvania care pe faţă se ocupa de afaceri de export-import între România şi Anglia, se angaja să obţină permise de emigrare pentru evrei în schimbul unor sume de bani. Tariful era cam 10 000 $ de familie. Jakober insista că el nu scoate nici un profit din treaba aceasta, că din partea lui era un efort pur umanitar şi că toţi banii erau încasaţi de partenerii români. N-am auzit niciodată nimic care să confirme sau să infirme această afirmaţie. Când am aflat prima dată dintr-o sursă de încredere despre aceste tranzacţii, mi-am zis că la mijloc trebuie că era un matrapazlâc organizat de cineva din interiorul Securităţii. Mi-am dat însă curând seama că nu putea fi vorba decât de o operaţiune condusă cu ştiinţa şi aprobarea conducerii de partid. Mai întâi că operativii Securităţii erau cei mai bine plătiţi angajaţi din România: salariul celui mai mic grad de ofiţer de Securitate era la un moment dat egal cu cel al unui ministru adjunct. În al doilea rând, orice ofiţer de Securitate prins că lua mită era închis pe viaţă sau executat. De la venirea la putere a comuniştilor, nu auzisem barem de un singur caz de luare de mită în rândurile Securităţii, şi cu atât mai puţin printre cei care luau decizii importante având poziţii înalte. În plus, hotărârea de a aproba cererea de emigrare a unei familii nu putea fi luată de o singură persoană, chiar suspusă, aşa că banii de răscumpărare ar fi trebuit împărţiţi de un număr de oameni, ceea ce împuţina probabilitatea că faptul ar fi putut fi ţinut secret. Dacă eu aveam sursele mele de informare, apoi Securitatea avea altele şi mai eficace. Orice auzisem eu, cu siguranţă auziseră şi ei. Şi cu siguranţă ştiau prea bine cine trata cu Jakober în cursul frecventelor sale vizite la Bucureşti. Aşa încât am tras concluzia că partenerul de afaceri al lui Jakober din partea română, oricine ar fi fost acesta, trata de fapt în numele Securităţii şi cu deplina ştiinţă şi îngăduinţă a acelui august for, Comitetul Politic Executiv al Partidului Comunist Român.

Am decis să explorez acest canal şi l-am anunţat pe Rényi că încercam să adun fondurile necesare pentru a putea emigra împreună cu familia mea. Deşi Rényi mă îndrăgea şi ar fi făcut orice-i stătea în putinţă să ne ajute să ieşim din România, pur şi simplu nu avea 10 000 $ şi nici nu putea, ca proaspăt imigrant

în Brazilia, împrumuta suma de la o bancă. A început să ia legătura cu diverşi prieteni comuni, oameni care emigraseră de mai mulţi ani, în speranţa de a aduna ceva fonduri, dar eforturile nu i-au fost încununate de succes. Am făcut atunci mai multe lucruri: am trimis mesaje unor prieteni vechi, de mult plecaţi, care locuiau în Apus, cerându-le să ia legătura cu Rényi pentru a-l ajuta să strângă fondurile necesare. Am căutat legături cu diverse persoane din România care aveau în Apus rude înstărite, dispuse să le dea o mână de ajutor. Eu le vărsam acestor persoane o anumită sumă în lei, iar rudele lor din Apus îi trimiteau lui Rényi echivalentul în dolari. Una peste alta, pe o cale sau alta, am izbutit să fac să-i parvină lui Rényi 7 000 $, suficient pentru a-i permite să deschidă tratativele cu Jakober şi să demareze răscumpărarea noastră. Pentru asta era nevoie de un depozit de câteva mii de dolari într-un cont în bancă.

Jakober venea la Bucureşti la fiecare trei sau patru luni cu o listă de persoane ce urmau a fi răscumpărate. Prezenta lista la o venire şi primea răspunsul partenerului român la următoarea venire. Deşi el nu m-a căutat niciodată, am putut afla cu câteva ocazii când era în Bucureşti şi unde stătea. Atunci îl sunam la hotel şi-i ceream să-mi confirme dacă mă avea pe lista lui. Ştiam că aceste conversaţii erau înregistrate de Securitate, dar eram gata să risc încă o pată neagră pe dosarul meu. Prima oară când am vorbit cu el mi-a spus nu, şi nu părea să-şi amintească de numele meu; a doua oară, mi-a confirmat că mă aflam pe lista lui şi mi-a spus că aştepta un răspuns; a treia oară, mi-a spus că încă mai aştepta. Dar a patra oară, de cum a auzit numele meu, a spus, „Da, bineînţeles, ştiu de voi. Ei bine, care-i necazul cu tine, fiule?" I-am răspuns că nu vroiam decât să plec împreună cu familia mea şi că nu ştiam de vreo problemă. „Ei, trebuie să fie *ceva* necaz cu tine, fiindcă numele tău a fost respins. Nu pot să fac nimic pentru tine". La întoarcerea la Londra, i-a înapoiat lui Rényi depozitul, spunându-i că nu putea face nimic pentru mine. Aşa s-a încheiat încercarea lui Rényi de a ne răscumpăra. Între timp, făcuse alte câteva lucruri pentru noi: în noiembrie 1961, au fost trimise la ambasada braziliană de la Viena vize de intrare în Brazilia pentru familia noastră şi tot cam atunci, am primit o scrisoare de la France-Voyage, o agenţie de voiaj din Paris, care ne informa că reţinuse pe numele noastre bilete de

călătorie pe un vapor care pleca din Genova cu destinația Santos. Ne părea bine să știm asta, dar nu ne era de nici un folos în situația noastră.

Încercarea de răscumpărare odată eșuată, m-am decis că venise momentul să acționăm deschis. Deși existau extrem de puține șanse că ni se va îngădui să emigrăm în temeiul unei cereri oficiale după ce oferta de răscumpărare fusese respinsă, știam destule despre politica schimbătoare și capricioasă a partidului în ce privea emigrarea ca să nu abandonez orice speranță. În afară de asta, ajunsesem pe punctul de a fi gata să-mi asum mari riscuri chiar pentru cea mai firavă șansă de succes. În primăvara lui 1962, Edith și cu mine ne-am așezat la coadă, la cinci dimineața, în fața biroului de pașapoarte de pe strada Grădina cu Cai (mi-aduc aminte de ironia acestui nume atât de pitoresc pentru o stradă care găzduia un birou atât de sumbru, motiv de neliniște și teamă pentru atâția oameni; nici până în ziua de azi nu știu de unde-i venea numele). Din fericire, nu era nimeni printre cei două sau trei sute de oameni din fața ghișeului respectiv care să ne cunoască, așa că am completat formularele și am depus cererile fără să fim luați în seamă. Locurile noastre de muncă nu au fost notificate de cererea noastră, și pentru moment nu am avut de suferit represalii.

Ne-am alăturat astfel celor care – la orice moment dat erau câteva mii – ceruseră să emigreze și așteptau aprobarea. Perioada de așteptare printre cunoștințele mele mergea de la șase luni la paisprezece ani. Procesul era complet imprevizibil. Circulau diverse bancuri pe tema asta. Unul din ele era cam așa: „Am aflat în sfârșit pe ce criteriu sunt alese cererile care urmează să fie examinate într-o zi". „Pe ce criteriu?" „Pe criteriul de înălțime. Dacă plutonierul de serviciu e un vlăjgan de doi metri, ia dosarele de pe rafturile de sus; dacă e un pirpiriu de un metru jumătate, le ia pe cele de pe rafturile de jos".

Ne-am abținut în continuare de la a-i informa pe copii de decizia noastră: relația cu întregul anturaj le-ar fi fost tulburată, posibil degeaba, fiindcă nu aveam nici o garanție că ni se va permite vreodată să ieșim din țară. În 1962, însă, am început să-i dau Annei lecții de engleză. Vera urma să înceapă puțin mai încolo. Le-am spus totuși părinților lui Edith despre cererea noastră de emigrare. Tatăl lui Edith a sugerat că poate ar trebui

să-şi depună şi ei cererile de emigrare, dar i-am sfătuit să n-o facă. Fiind oameni în vârstă fără calificări tehnice (artizanatul Klarei nu conta în acest sens), probabil că nu ar fi întâmpinat dificultăţi şi ar fi primit repede permisul de plecare. O dată ce-l primeau, erau obligaţi să plece, în vreme ce noi nu aveam să-i putem urma o lungă perioadă, poate niciodată. În felul ăsta, am fi putut rămâne departe unii de alţii pe o perioadă indefinită. Dacă nu doreau să se confrunte cu o asemenea situaţie, era mai bine să-şi depună cererea numai dacă a noastră era aprobată.

Cu mai bine de un an în urmă, în septembrie 1960, Edith şi cu mine făcusem o călătorie la Budapesta. Aceasta avea să fie ultima noastră călătorie peste hotare pentru un timp îndelungat. După ce am depus cererea de emigrare în 1962, nu ni s-a mai permis să plecăm din ţară. Vizita la Budapesta s-a dovedit a fi un eveniment major în viaţa noastră. Am făcut cunoştinţă cu mulţi oameni noi şi interesanţi: economişti matematicieni precum András Brôdy, János Kornai şi alţii. Convorbirile lungi avute cu ei mi-au fost de mare folos şi minţii şi inimii. Dar pe lângă aceste contacte personale, viaţa culturală din Budapesta, care la vremea aceea era incomparabil mai vie şi mai liberă decât cea din Bucureşti, a fost un dar neaşteptat, greu de supraestimat. Cine nu a cunoscut atmosfera intelectuală cenuşie şi deprimantă din România acelor ani, cu greu poate aprecia sentimentul înviorător că ferestrele fuseseră dintr-o dată deschise, chiar dacă nu de tot. Căci asta a însemnat Budapesta pentru noi în septembrie 1960, deşi era numai Budapesta, nu Occidentul.

O primă fereastră a fost un spectacol excepţional cu piesa lui Friedrich Dürrenmatt *Vizita bătrânei doamne,* la unul din cele mai bune teatre budapestane. Un apusean care nu a trăit sub regimul fascist sau cel comunist nu poate sesiza ce a însemnat piesa aceasta pentru mine. E o fantastică povestire simbolică despre corupţie în cel mai larg şi mai fundamental sens al cuvântului: corupţia unei întregi societăţi, sub presiunea unei tentaţii irezistibile. Foarte pe scurt, un orăşel din Germania post-belică, Güllen, ruinat din punct de vedere economic, primeşte vizita unei foste locuitoare a sa, Clara, care între timp se măritase în America cu un multimiliardar, a cărui imensă avere o moştenise de curând. Pe când locuia la Güllen, Clara fusese amanta lui Ill, ajuns între timp unul din cei mai respectaţi negustori din oraş,

care o lăsase gravidă, dar negase că ar fi tatăl copilului. Întoarsă în oraș, Clara promite să doneze o sumă fabuloasă de bani, jumătate primăriei, cealaltă jumătate urmând a fi distribuită în mod egal între toți cetățenii orașului. Suma le-ar ajunge să trăiască în înlesnire pentru tot restul vieții. Clara pune însă o condiție: cineva trebuie să-l ucidă pe Ill, fostul ei iubit care cu ani în urmă a lăsat-o de izbeliște. Aflăm aceste lucruri în primele zece minute; restul piesei zugrăvește transformarea psihologică a cetățenilor din Güllen în săptămânile de după anunțul Clarei.

La început, toată lumea e ultragiată de aroganța nerușinată a ofertei („Doamnă, suntem în Europa!" protestează profesorul de latină.) O resping cu tărie și-l asigură pe Ill de tot sprijinul lor. „Pot să aștept", spune Clara și se instalează la hotel pentru mai multe săptămâni. Atunci cei care înotau în datorii, neputându-și asigura nici minimumul necesar vieții, încep dintr-o dată să cumpere pe datorie. Mai întâi o pereche de pantofi, apoi o cămașă nouă, pe urmă o rachetă de tenis și tot așa. Mulți își fac cumpărăturile la prăvălia lui Ill, care se întreabă cu ce au de gând să plătească. Încetul cu încetul, Ill își dă seama că toată lumea contează pe banii promiși de Clara. Nimeni nu vrea să fie el sau să-l cunoască pe făptașul crimei, dar treptat le intră în cap că într-o zi Ill *va fi* ucis. Și treptat se conving pe ei înșiși că, în fond, o merită. Biata Clara, n-a fost frumos ce i-a făcut. Când realizează ce le trece prin cap oamenilor – inclusiv propriului său fiu și propriei fiice, care cumpără o mașină pe datorie – Ill încearcă într-o noapte să părăsească orașul. În zadar însă, căci fusese urmărit: concetățenii îl înconjoară cu vorbe bune, asigurându-l de tot sprijinul lor, și-l însoțesc la gară, exprimându-și neîncetat regretul că Ill vrea să plece. Trenul sosește în stație, dar când Ill încearcă să se suie în el, e înconjurat de prieteni care-l îmbrățișează și-l împiedică să ia trenul, care pleacă fără el. În acest moment, Ill înțelege că e pierdut și nu mai opune rezistență; îi spune primarului că e gata să facă pe voia majorității. Se pune la vot și decizia e unanimă: Ill trebuie să moară; aceasta e pedeapsa pentru felul cum a tratat-o pe Clara cu ani în urmă. Verdictul este executat colectiv: toți bărbații din oraș pun mâna pe cuțitul înfipt în inima lui Ill. Scena uciderii e urmată de o rugăciune, prin care cetățenii din Güllen îi cer lui Dumnezeu să

le îngăduie să se bucure de bunăstarea lor nou aflată şi de o viaţă fericită „cu conştiinţa împăcată".

N-am putut rezista tentaţiei de a istorisi trama acestei piese, din cauză că a avut un efect imens, disproporţionat, asupra mea. Pe când Ill era pregătit pentru execuţie, am retrăit cele două „execuţii" publice la care fusesem supus, unde atmosfera fusese foarte asemănătoare. I-adevărat, în cazul meu forţa motrice nu fusese tentaţia banului, ci presiunea şi ameninţările; totuşi, *mutatis mutandis*, fenomenul era acelaşi. O comunitate altfel decentă de oameni obişnuiţi cad de acord să săvârşească o faptă oribilă, cedând presiunii sau unei tentaţii căreia nu-i pot rezista. Mi s-a părut că Dürrenmatt izbutise să prindă excepţional de bine spiritul a ceva tipic vremurilor noastre: tipic nazismului, tipic comunismului, tipic poate secolului XX. După ce am văzut piesa, am cumpărat şi cartea pe care am recitit-o de multe ori. Piesa e incontestabil o capodoperă a literaturii, shakespeariană prin economia sa de mijloace: fiecare fragment de propoziţie îşi are semnificaţia sa şi adaugă o nuanţă la tabloul de ansamblu.

Piesa lui Dürrenmatt a fost cea mai remarcabilă, dar nicidecum singura distracţie de care am avut parte la Budapesta. Am văzut şi alte câteva piese de teatru foarte bune, precum şi câteva operete încântătoare. Ne-am întors acasă încărcaţi de impresii noi şi mai deschişi la minte, mai hotărâţi ca oricând să părăsim România. De fapt, la scurt timp după această călătorie am făcut o cerere oficială de plecare definitivă în Ungaria. Cererile de emigrare dintr-o ţară socialistă în alta erau tratate pe o cu totul altă bază decât cele de plecare definitivă într-o ţară capitalistă, şi nu purtau acelaşi stigmat ori stârneau aceleaşi represalii. Dar am fost refuzaţi imediat şi în mod explicit – bineînţeles, fără să ni se dea vreun motiv.

*
* *

În 1962, un scandal cu dimensiuni politice a zguduit instituţia la care lucram. Una din dispecerele noastre, o femeie plăcută în jur de cincizeci de ani, foarte citită, cosmopolită, era descendenta unei cunoscute familii din aristocraţia românească:

acesta era şi motivul pentru care ocupa un post inferior cu un salariu mic. Într-o zi, din senin, le spuse prietenelor ei din birou că a doua zi avea să fie dată afară. Motivul? De doisprezece ani lucrase ca una din informatorii Securităţii în institut; trebuia să-şi toarne colegii, să reproducă conversaţii la care participase sau pe care le auzise, uneori să pună întrebări provocatoare şi să raporteze ce răspundeau oamenii. Fusese şantajată să facă asta, la început din pricina originii ei sociale, apoi sub ameninţarea că va fi expusă ca informatoare. În cursul anilor, se vârâse tot mai adânc, dar acum simţea că îi fusese destul şi nu mai putea continua aşa. Securitatea ceru să fie dată afară instantaneu. Naftali spuse că va discuta problema cu mai-marii săi pe linie de partid. Acestora le-a spus (şi i-a informat apoi pe colegi de discuţia avută) că femeia cu pricina era una din cele mai bune dispecere din institut, o persoană competentă şi conştiincioasă, şi că institutul avea nevoie de prestaţia ei. Mai spuse şi că n-ar trebui ca Securitatea să se poată folosi de institut pentru a-şi regla conturile. Dar totul a fost în zadar şi până la urmă, a fost silit s-o dea afară. A făcut-o, însă nu înainte de a da un telefon unui prieten şi de a-i găsi femeii o slujbă modestă la un alt institut.

Atmosfera politică printre majoritatea inginerilor şi a celorlalţi angajaţi ai institutului era una de apatie, însoţită de un scepticism total faţă de tot ce se raporta în presă. Această masă de oameni plictisiţi, politic ostilă sau, în cel mai bun caz, indiferentă, era târâtă de trei sau patru ori pe an la diversele aniversări care slujeau de sărbători naţionale – 1 Mai, 23 August, 7 Noiembrie – precum şi cu prilejul vizitelor şefilor de stat ai ţărilor prietene, ca să demonstreze cu entuziasm, să scandeze sloganuri, să fluture drapele şi să aplaude. De Ziua Eliberării (23 August) în 1952, la zece zile după arestarea mea, Edith fusese obligată, ca nou-angajată a Editurii Ştiinţifice, să demonstreze în piaţă, scandând şi fluturând cărţile lui Lenin. Iată în ce consta „entuziasmul spontan" al demonstranţilor pe care-l raportau atât de des credulii corespondenţi de presă apuseni. La demonstraţiile din anii '60, mărşăluiam în coloane groase, câte zece oameni în rând, cu un agitator la capătul fiecărui rând. Mi-aduc bine aminte de Orădeanu, un inginer foarte capabil în jur de patruzeci şi cinci de ani, care avea întotdeauna un lapsus când stătea de vorbă cu oficialii partidului prin

aceea că uita cuvântul „Nu". Fu numit agitator pe rândul nostru. Iată-l deci mărşăluind la dreapta noastră şi cu un pas înainte ca să ne poată vedea feţele, răcnind cât putea pe când citea de pe o fiţuică sloganul pe care noi trebuia să-l scandăm „spontan". Îmi evita întotdeauna ochii, nu pentru că ştia ce gândeam – toată lumea, inclusiv Orădeanu, gândea la fel –, ci pentru că obişnuiam să fac o grimasă sau altceva, ca să-l fac să râdă şi să-şi iasă din rol.

Uneori aceste marşuri şi demonstraţii aveau şi partea lor comică. Prin 1960, preşedintele Indoneziei, Sukarno, care se pretindea a fi un socialist de orientare marxistă, veni într-o vizită oficială. Tot Bucureştiul a fost scos la paradă şi am mărşăluit în cea mai mare piaţă a capitalei, care s-a umplut cu o jumătate de milion de manifestanţi de un entuziasm debordant. Trebuie că Sukarno va fi fost foarte impresionat de numărul celor care ştiau de Indonezia, deşi nouă din zece oameni habar n-aveau unde s-o caute pe hartă. Când convoiul lui Sukarno a ajuns în piaţă, bătrânelul, excepţional de elegant, era însoţit de cele patru concubine ale sale, tinere, bine făcute şi destul de bătătoare la ochi. („Probabil fiicele lui", sugeră un agitator al partidului, dar cineva făcu o remarcă sarcastică care-i îngheţă pe buze orice explicaţie.) Marele conducător fu salutat cu multă căldură de primministrul nostru ca un tovarăş, un camarad întru ale socialismului, angajat în atingerea aceluiaşi ţel ca şi noi, chiar dacă uneori îşi conducea naţiunea pe o cale puţin diferită, după care preşedintele indonezian se sui la tribună şi deschise gura să vorbească. Dar nu fu chip să înceapă; mugetul mulţimii îl sili, cum era obiceiul cu asemenea prilejuri, să aştepte până ce entuziasmul se mai potoli nitel. Apoi spuse: „Sunt un discipol al lui Marx şi Engels, şi un admirator al aceloraşi mari conducători revoluţionari care sunt stegarii voştri: Lenin, Troţky şi Stalin". Un apusean nu-şi poate imagina magnitudinea sacrilegiului pe care-l săvârşise punând numele trădătorului Troţky alături de cele ale lui Lenin şi Stalin. Era ca şi cum cineva s-ar fi ridicat în picioare în Catedrala Sf. Petru de la Roma şi ar fi descris o scenă de amor pasional între diavol şi Fecioara Maria. Am râs în hohote minute întregi. Conducătorii de la tribună făceau feţe-feţe încercând să-şi ascundă repulsia. A doua zi, bineînţeles că ziarele au omis acel nume păcătos din cuvântarea lui Sukarno.

Scepticismul față de tot ce venea pe canalele oficiale de informare și cinismul născut de aici erau atât de răspândite, încât multă lume, chiar educată, cum erau colegii mei ingineri, își pierduse abilitatea de a discerne adevărul de minciună. Când sovieticii au lansat în 1961 prima navă spațială cu un cosmonaut, avându-l la bord pe Iuri Gagarin, am fost foarte impresionat și am încercat să discut evenimentul cu colegii mei. Mă intrigase dintotdeauna contrastul dintre calitatea vieții în Uniunea Sovietică și a produselor lor industriale destinate consumului civil, în general foarte coborâtă, și isprăvile remarcabile de care erau în stare în toate domeniile cu semnificație militară. Dar era foarte greu să porți o discuție rezonabilă, deoarece colegii mei pur și simplu refuzau să creadă povestea cu Gagarin. O socoteau o scornceală, „propagandă ca tot restul". În van am argumentat că nu eram naiv să cred că informația era adevărată, că trebuia să fie pentru că putea fi verificată, și că, dacă sovieticii mințeau în privința ei, ar fi fost prinși imediat cu minciuna.

Scepticismul era atât de puternic încât mulți oameni nu dădeau crezare nici chiar adevărului. Scepticismul și apatia politică eliminaseră din oameni chiar și acele sentimente naționaliste care zac îndeobște aproape de suprafață în mentalitatea celor mai mulți intelectuali est-europeni. Nimănui nu-i mai păsa nici cât negru sub unghie de patrie. Cei mai mulți oameni – deși firește, nu oficialii – încetaseră a mai privi intenția de a părăsi „patria" ca pe o trădare a ceva. Se știa că unii din inginerii evrei de la institut ceruseră să plece din țară, fiindcă institutul fusese notificat. Fuseseră retrogradați cu o treaptă pe scara ierarhică (aceasta era politica lui Naftali, spre a satisface cerința de a le aplica o pedeapsă în felul cel mai blând cu putință), dar altfel făceau aceeași muncă de mai înainte. Când după ani de așteptare, câte unul din ei primea aprobarea de plecare, sărbătorea evenimentul cu prietenii și colegii, majoritatea neevrei, care-i doreau cu toții noroc în noua viață și în noul cămin.

Tipic pentru atmosfera de atunci era faptul că fiecare activitate neplăcută trebuia întreprinsă „voluntar", cu entuziasm. Într-o zi, am primit la birou o înștiințare scrisă că fusesem „numit pompier voluntar". Doar ca să văd cum reacționează, le-am arătat înștiințarea câtorva colegi și i-am întrebat ce părere aveau.

Nimeni n-a râs. Pur şi simplu nu înţelegeau ce mi se părea surprinzător în conţinutul acestei corespondenţe.

Într-o zi din 1963, am fost chemat urgent de Naftali. Îmi spuse să las totul baltă; avea nevoie de mine zi de zi pentru trei săptămâni. Am încercat să spun că mă aflam în mijlocul rezolvării unei probleme importante, dar mi-a retezat-o zicând, „Ascultă, când ai avut nevoie de mine, te-am ajutat; acum am eu nevoie de tine. Vrei sau nu să-mi dai o mână de ajutor?" Nu putea exista decât un singur răspuns la o asemenea întrebare şi i l-am dat fără şovăială: „Bineînţeles că vreau".

Naftali mi-a povestit atunci că deunăzi fusese chemat la Comitetul Raional al partidului, unde secretarul de partid îi pusese problema astfel: „Aveţi unul care face valuri la institut la dvs., un economist sau matematician sau ce-o fi, cel care a întocmit planurile alea iscusite de transport pentru ministerul dvs., care au adus economii importante. Vreau să ni-l împrumutaţi pentru trei săptămâni".

„Sigur", zisese Naftali, „dar pot să ştiu în ce scop?"

Secretarul replicase: „Cea mai importantă fabrică din raionul nostru, e Electronica, care după cum ştiţi produce radiouri şi televizoare. E singura din ţară şi cea mai mare din sud-estul Europei, motiv pentru care Comitetul Central stă tot timpul cu ochii pe ea. Ei bine, pentru a treia oară în trei trimestre consecutive, Electronica nu şi-a îndeplinit planul, rămânând mult în urmă. Am încercat să rezolvăm problema de prima dată, Comisia de Stat pentru Planificare s-a implicat şi ea, dar nimeni nu ştie care-i baiul. Sunt ei leneşi? O fi cineva care sabotează intenţionat fabrica? Nu se ştie decât că e de rău şi buba se agravează din ce în ce.

Dvs. v-aţi lăudat la şedinţele noastre de bilanţ cu planurile acelea matematice de transport care au adus ministerului nişte economii importante. Vreau să ni-l împrumutaţi şi nouă pe omul dvs. care le-a conceput, timp de trei săptămâni: poate-o găsi vreo metodă matematică să rezolve problema de la Electronica. Vreau să-l trimit acolo, în fabrică, să studieze situaţia şi să scrie un raport despre ce trebuie făcut".

Naftali adăugă: „N-am putut să-l refuz. Îmi dau seama că nu poţi face nimic în termeni de metode matematice în doar trei săptămâni şi poate nici după aceea. Dar ai bun-simţ, eşti perspicace,

s-ar putea să vezi ceva ce le-a scăpat celorlalţi. Pe deasupra, ai o anumită aură creată de succesul planurilor de transport. Pe tine or să te asculte. Nu ai nici o altă obligaţie decât să încerci să le dai o mână de ajutor. Fă tot ce poţi timp de trei săptămâni; pune-ţi mintea şi toate energiile la contribuţie; după asta, te poţi întoarce la treaba ta".

N-aveam de ales decât să spun: „În regulă. N-am nici cea mai vagă idee dacă o să fiu în stare barem să încep să pricep ce se întâmplă acolo, dar o să mă străduiesc să nu te dezamăgesc". Am pus totul deoparte şi a doua zi de dimineaţă m-am înfiinţat la Electronica, unde eram deja aşteptat – şi aşteptat cu destulă teamă, fiind omul trimis de Comitetul Raional al partidului.

Dacă n-aş fi fost muncit de gândul la ce aş putea face, dacă voi putea face ceva, m-ar fi amuzat ironia situaţiei: *eu*, în postura trimisului puterii, care stârneşte frica oriunde apare, fiecare mişcare fiindu-i urmărită cu inima la gură, căruia la fiecare întrebare sar repede să-i răspundă trei deodată, ale cărui favoruri toţi încearcă să le obţină! De câteva săptămâni, cuvântul *sabotaj* era în aer şi toţi mai-marii întreprinderii erau cam speriaţi. Deşi trecuseră zilele când oamenii erau vârâţi una-două la puşcărie pentru aşa-zise acte de sabotaj, amintirea lor era suficient de proaspătă să-i facă pe toţi să stea ca pe ace. Am decis să adopt un plan iniţial de acţiune. Aveam să încep prin a culege datele de bază, a-mi face o imagine a procesului de producţie şi a examina toate statisticile relevante; pe urmă, o să văd ce pot face. Nu mă aşteptam să găsesc toate statisticile de care aveam nevoie gata făcute, aşa că am cerut ajutorul unui contabil sau al unui economist de la planificare care să ştie unde să caute datele respective şi care să fie înarmat cu un calculator şi un ordin scris din partea directorului prin care toţi angajaţii erau instruiţi să răspundă imediat la toate cererile noastre. Am cerut un om şi am primit doi, cu două calculatoare. Mi s-a dat un birou şi am făcut un tur prin fabrică.

Inginerul-şef al fabricii era un inginer electronist. Mi-a făcut impresia unui profesionist inteligent, competent şi alert; singura greşeală pe care o puteam detecta în felul lui de vedea lucrurile era că se încurca mereu în detalii şi părea să fie lipsit de o viziune de ansamblu. Nu era în stare să răspundă la întrebarea fundamentală, de ce în mod sistematic fabrica nu-şi

respectase planul; spunea întruna că el şi colaboratorii săi făcuseră şi continuau să facă tot ce puteau. Am întrebat dacă planul le fusese impus de sus fără consimţământul lor. Îmi spuse că nu, planul fusese conceput pe baza propriilor lor propuneri. Unele sarcini de producţie fuseseră crescute conform dorinţelor celor de la C.S.P., dar nu în mod nerezonabil. Am cerut o listă cu volumul producţiei lunare pentru fiecare din secţiile de producţie, pe care am comparat-o cu lista capacităţilor de producţie pentru secţiile respective, şi am găsit că sarcinile de plan se înscriau într-adevăr în limitele capacităţilor de producţie.

Apoi le-am cerut celor doi aghiotanţi ai mei să întocmească grafice detaliate ale producţiei din ultimele douăsprezece luni, de la zi de zi, pentru fiecare atelier din fabrică – şi imaginea a început să se contureze. În loc să se obţină linii continue indicând o producţie constantă, graficele arătau linii frânte, fluctuante, pentru majoritatea secţiilor din fabrică. Producţia era constantă o vreme, apoi scădea considerabil sau înceta de-a binelea, apoi revenea la nivelul de mai înainte, pe urmă iar scădea, şi tot aşa. Când am cerut o explicaţie, mi s-au dat mai multe, câte o altă explicaţie pentru fiecare cădere de producţie. De pildă, căderea de producţie de pe 7 martie din secţia A se datora faptului că pe 6 martie secţia B nu-i livrase părţile fără de care secţia A nu-şi putea asambla produsele. Când căutam graficul pentru secţia B, constatam că într-adevăr aceasta nu-şi livrase producţia conform termenului de plan pe 5 şi 6 martie, în parte din cauză că unii lucrători din secţie fuseseră în concediu de boală. Când întrebam de ce se întâmplase asta şi ce măsuri se luaseră pentru a-i înlocui pe cei absenţi, descopeream că de fapt concediul medical era fals, iar şeful de secţie se învoise să-l acorde din cauză că secţia nu avea ce lucra. Deşi erau în urmă cu planul, n-aveau cum să refacă cele două zile de producţie pierdute pentru că nu le fuseseră livrate nişte şuruburi de care aveau nevoie de la o fabrică din Braşov.

Încetul cu încetul, pas cu pas, am descoperit că aproape fără excepţie, cauza care stătea la baza tuturor încetinirilor sau opririlor din producţie era câte o livrare din afară care ar fi trebuit să sosească, dar nu sosise. Toate celelalte motive invocate pentru zigzagurile din graficele de producţie puteau fi reduse în cele din urmă la acesta. Cei din fabrică, inclusiv inginerul-şef,

nu-şi dădeau seama de asta din cauza complexităţii procesului de producţie, care masca fenomenul. Electronica opera cu vreo zece mii de piese diferite. Cele mai importante erau produse chiar în fabrică, aşa încât dacă una din ele lipsea şi producţia rămânea în urmă, oamenii dădeau vina pe secţia care producea piesa respectivă. În realitate, secţia respectivă fusese ţinută pe loc din cauza unei întârzieri la livrarea unei alte piese produse în alt atelier al fabricii; dar urmărind de fiecare dată problema până la capăt, am găsit că, invariabil, vinovat era unul din cele vreo şaizeci de elemente esenţiale care proveneau din afară şi care erau sistematic livrate cu întârziere.

Doi factori m-au ajutat să pun diagnosticul maladiei de la Electronica. Mai întâi, interesul meu faţă de analiza de intrare-ieşire m-a inspirat să nu mă opresc la primul pas când un element care intra dintr-o altă secţie nu era livrat la timp, ci să urmăresc lanţul de livrări până la capăt. În al doilea rând, cunoşteam cusurul fundamental al unei economii socialiste; şi anume, că era o economie a crizei de ofertă, o economie în care piaţa – în măsura în care acest termen inadecvat poate fi totuşi folosit – nu aparţinea niciodată celui care cumpără, ci întotdeauna celui care vinde.

Am ajuns la concluzia mea după vreo zece zile în fabrică şi am folosit restul timpului pentru a o documenta. Am luat cele mai importante încetiniri sau opriri ale producţiei din ultimele nouă luni şi le-am urmărit din aproape în aproape până la cauzele ultime, adică întârzierile survenite în livrarea de materiale şi piese de către furnizori din afară. I-am vorbit inginerului-şef şi i-am arătat rezultatul analizei mele. Reacţia lui a fost că nu putea face nimic pentru a remedia problema; chestiunea îl depăşea. L-am întrebat dacă exista vreun sistem prin care să fie alertat când o livrare nu sosea la timp. Îmi spuse că un astfel de sistem nu putea exista, deoarece livrările nu soseau *niciodată* la termen. N-a fost deloc impresionat când i-am spus că problema lui nu era singulară, şi totuşi alte fabrici reuşeau să-şi facă planul. Poate că alte fabrici erau mai puţin dependente de furnizori din afară, mi-o întoarse el.

Fiindcă aveam în fond o părere bună despre inginerul-şef, n-am vrut să-l antagonizez. I-am spus că eram convins că el ştie de o mie de ori mai multe despre fabrica lui decât fusesem eu în

stare să învăţ în două săptămâni şi că încercam doar să-i împărtăşesc observaţiile cuiva din afară, care l-ar putea stimula să reconsidere cu alţi ochi anumite aspecte ale situaţiei. L-am asigurat că scopul meu nu era să găsesc cu orice preţ nod în papură, ci să-l ajut să rezolve problema cu care se confrunta. Impresia mea era că fabrica era bine condusă în interior, că de sus în jos, începând cu inginerul-şef, personalul tehnic părea bine calificat şi stăpân pe situaţie. Problema era lanţul de livrări, iar slăbiciunea conducerii era aparenta ei neputinţă de a face faţă acestei probleme.

Am făcut mai multe recomandări. Mai întâi, i-am sugerat să se gândească să-l schimbe pe şeful de achiziţii din actuala lui poziţie într-o alta şi să-şi găsească un altul. Inginerul care răspundea în acel moment de achiziţiile de materiale şi piese era o persoană competentă şi versată, căruia i se încredinţase această sarcină tocmai pentru că ştia perfect ce piese şi ce materiale trebuiau achiziţionate şi între ce norme calitative. Dar cel care se ocupa de achiziţii trebuia să fie mult mai mult decât un expert tehnic: trebuia să fie o persoană agilă şi îndrăzneaţă, gata de orice, şi totodată un luptător neîmblânzit. Trebuia să ştie cum să le facă curte, cum să-i linguşească şi cum să-i ameninţe pe furnizori, şi trebuia să considere planul de livrări ca fiind al lui, fiind făcut răspunzător de executarea lui la termen tot aşa cum un şef de secţie răspundea cu capul de planul lui de producţie. Trebuia să fie în stare şi totodată să vrea să-şi asume responsabilitatea executării planului de livrări. Trebuia să aibă relaţii în restul industriei, la minister şi la C.S.P., persoane la care să poată apela la o adică pentru a le cere ajutorul sub forma unui telefon dat unui furnizor. Ba chiar era de dorit să-şi folosească relaţiile pentru a rezolva câte o problemă pentru un furnizor sau altul, în schimbul livrării prompte a materialelor respective. Cu alte cuvinte, contractele de livrare-furnizare nu trebuiau doar semnate şi gata, cu gândul că se vor executa de la sine; dimpotrivă, trebuia pornit de la premisa că nu vor putea fi executate la vreme decât dacă se făceau eforturi speciale în acest sens. L-am întrebat pe inginerul-şef dacă-i cunoştea personal pe furnizorii principali ai fabricii. Nu-i cunoştea. I-am sugerat să înceapă să-i cunoască şi să-i cultive. Trebuia să-i viziteze şi să-i invite la rându-i în vizită, astfel încât ori de câte ori se ivea o problemă

cu o livrare, să poată pune mâna pe telefon şi să vorbească cu un amic mai degrabă decât cu un necunoscut.

L-am întrebat pe inginerul-şef dacă Electronica producea televizoare şi radiouri pentru armată. Îmi spuse că da, bineînţeles (bănuisem că aşa era, întrucât era singura fabrică de felul ei din ţară). Atunci i-am propus să-şi facă o relaţie la Ministerul Apărării Naţionale, unde să poată suna atunci când întârzierea unei livrări externe ameninţa livrarea la vreme a producţiei pentru armată. În felul ăsta, persoana de la M.Ap.N. putea să-l sune direct pe respectivul furnizor. Era un lucru bine ştiut că în toate întreprinderile, şefii de producţie erau alergici la telefoane de la partid, de la Securitate şi de la structurile militare: reclamaţii din partea acestor instituţii puteau lesne conjura spectrul sabotajului. În scrisoarea mea către Comitetul Raional de pe lângă raportul cerut, mai propuneam, dacă îndeplinirea sarcinilor de plan la Electronica era o prioritate atât de însemnată, instituirea unui sistem de monitorizare care, în cazul unor întârzieri critice la livrări, să poată face apel la organizaţia de bază a întreprinderii furnizoare, cerându-i ajutorul.

Inginerul-şef şi conducerea Electronicii mi-au spus că-mi erau recunoscători atât pentru aprecierea pe care le-o făcusem în raportul meu cât şi pentru sfaturile şi recomandările mele. La Comitetul Raional, am încercat să evit orice fel de contact personal cu membrii săi şi am reuşit să nu întâlnesc pe nimeni. Naftali mi-a spus că păreau mulţumiţi. Îmi citise la rându-i raportul, pe care-l apreciase. Aşa că, spre marea mea uşurare, după trei săptămâni mi s-a permis într-adevăr să mă întorc la treaba mea.

*
* *

Nu mult după ce am început să lucrez în domeniul programării matematice, mi-am făcut diverse relaţii printre oamenii care lucrau la Direcţia Centrală de Statistică, D.C.S. pe scurt. Prietenii mei la D.C.S. erau Vladimir Trebici, fost coleg la I.S.E.P. şi acum director de studii demografice la D.C.S., şi Petre Năvodaru, care la începutul anilor '60 a ajuns director adjunct la D.C.S. Năvodaru era ilegalist din timpul războiului şi un foarte

bine cunoscut economist-statistician, frate cu Luiza Năvodaru cu care fusesem prieten la sfârșitul anilor '40. D.C.S. organiza sesiuni științifice, printre care seminare săptămânale pe diverse subiecte legate de statistica matematică. În parte la inițiativa mea, aceste seminare au început să includă tot mai multe teme de cercetare operațională și programare matematică. Activitățile științifice erau conduce de academicianul Octav Onicescu, faimosul probabilist, pe atunci un om în jur de șaptezeci de ani, dar mereu activ și interesat de toate noile dezvoltări. Onicescu și fostul lui student Gheorghe Mihoc, alt bine cunoscut probabilist, și el academician, mă invitau regulat să-mi prezint cercetările la seminarele săptămânale de la D.C.S. Mihoc era directorul Centrului de Statistică Matematică al Academiei, un institut de cercetare care se desprinsese recent din Institutul de Matematică și era considerat un soi de frate mezin al acestuia. Astfel până în 1963, pe lângă relațiile mele cu Institutul de Matematică, îmi făcusem un al doilea set de relații cu grupul de probabiliști și statisticieni din jurul lui Onicescu, Mihoc și Centrul de Statistică Matematică. Mi-am anunțat în amândouă grupurile dorința de a mă alătura ca cercetător unuia din cele două institute de cercetări matematice ale Academiei.

Aceste două grupuri erau, firește, în contact; în special Mihoc se consulta regulat cu Moisil în privința dezvoltării centrului ca un institut academic de cercetare. După ce am publicat primul articol în *Comptes Rendus*, Moisil și Mihoc au decis împreună că venise momentul să-mi ofere un post într-unul din institutele lor. Moisil a fost cel care mi-a dat vestea, împreună cu următoarele amănunte. El unul ar fi preferat să mă aducă la Institutul de Matematică, dar momentan nu avea nici un post liber la o treaptă corespunzătoare unui salariu decent. Pe de altă parte, Centrul de Statistică Matematică, care era mai recent și încă în expansiune, avea și fonduri și locuri în schemă pentru un nou Sector de programare matematică, unde Mihoc plănuia să mă numească șef, cu un salariu comparabil sau chiar ceva mai bun decât cel de la locul meu curent de muncă. Moisil mă sfătui să accept propunerea lui Mihoc, adăugând că dacă nu-mi plăcea acolo, indiferent din ce motiv, pe parcurs puteam să încercăm să-mi obțin transferul la Institutul de Matematică.

Am primit oferta lui Mihoc şi în primăvara lui 1964 m-am mutat la Centrul de Statistică Matematică al Academiei, luându-mi la revedere de la colegii mei de la Institutul de Proiectare şi Cercetare pentru Industria Lemnului. Naftali înţelese motivul pentru care plecam de la el şi mă felicită pentru numirea la institutul lui Mihoc. Aici, regimul continua să fie cel moştenit de la Institutul de Matematică. Nu avusese timp să se deterioreze, lucru care mai devreme sau mai târziu avea să se întâmple însă, fiindcă Mihoc nu era un luptător şi nu putea rezista presiunilor partidului care cu timpul au apărut şi s-au simţit. Când m-am angajat la Centru, mi s-au dat imediat doi colaboratori tineri în sectorul meu de programare matematică, primii (după rezultate) doi absolvenţi ai Facultăţii de matematică din anul acela: Cristian Bergthaller şi Mihail Dragomirescu. Erau amândoi foarte talentaţi, dar în feluri foarte diferite. Dragomirescu avea o intuiţie geometrică foarte dezvoltată, de care se folosea pentru a examina orice problemă, dar de care avea şi nevoie pentru a înţelege o demonstraţie: când nici o interpretare geometrică nu era disponibilă sau posibilă, urmărea raţionamentul cu greutate. Bergthaller, pe de altă parte, gândea în termeni pur algebrici şi era indiferent la interpretările geometrice; acestea nu-l ajutau în nici un fel să gândească o problemă. Curând, Dragomirescu manifestă interes faţă de programarea neliniară şi începu să lucreze în acea direcţie. Interesele lui Bergthaller mergeau mai mult către latura discretă, adică programele cu numere întregi. Şi-a publicat prima lucrare la scurt timp după ce a venit în grupul nostru. Mai târziu, după ce plecasem din ţară şi lucram la Carnegie Mellon, m-a vizitat pentru un semestru şi am scris împreună o lucrare intitulată „Benders's Method Revisited".

În 1965, Dragomirescu a fost acuzat de homosexualitate şi s-au făcut presiuni de la Comitetul Raional să fie dat afară. Totuşi nu erau foarte puternice, şi când am discutat cu şeful secţiei de care aparţineam şi am susţinut că trebuia să rezistăm presiunilor, a fost de acord. Deşi Dragomirescu n-a fost dat afară până la urmă, era foarte deprimat de necazul care se abătuse asupra lui. Când am încercat să deschid subiectul ca să-i atenuez sentimentul de izolare şi umilinţă, mi-a spus că acuzaţiile erau false: o singură întâlnire homosexuală din tinereţe fusese scormonită din trecutul lui şi amplificată. Ştiam de la şeful de secţie

că situaţia era cu totul alta, dar n-am vrut să-i încalc intimitatea discutând detaliile cazului împotriva lui. În schimb, i-am spus că nu ştiam ce era adevărat şi ce nu şi că nici nu mă interesa să aflu, pentru că nu era treaba mea. Ştiam un singur lucru, că şi dacă era homosexual, n-avea de ce să fie ruşinat sau deprimat; nu era ceva pe care el îl alesese, ci natura îi dăduse acest caracter asupra căruia nu avea nici un control. În loc să fie abătut din pricina asta, ar trebui să facă faţă situaţiei şi să se împace cu sine. Fiecare om îşi are crucea lui de purtat în viaţă; fiecare şi-o poartă şi viaţa merge înainte, i-am spus; nu e nici o pricină de ruşine în asta. După câteva luni, când părea să-şi fi revenit din depresie, mi-a spus: „Nu aveţi idee ce mult a însemnat conversaţia aceea pentru mine".

Perioada pe care am petrecut-o la Centrul de Statistică Matematică a fost rodnică din punct de vedere profesional. Am scris o lucrare împreună cu Mihoc care a apărut în 1965 sub titlul de „The Problem of Optimal Timetables". În 1963, dezvoltasem o metodă rapidă, iterativă pentru problemele de transport pe scară foarte mare, bazată pe o nouă metodă numită agregare, şi am publicat-o în ianuarie 1965 în *Operations Research*. În 1964, am publicat în româneşte o lucrare cu V. Sachelarescu despre aplicarea programării matematice la operarea unui gater. La un moment dat, a început să mă intereseze teoria descompoziţiei, o metodă de rezolvare a programelor lineare care au o anumită structură prin descompunerea lor în programe mai mici. Astfel, în 1964 am elaborat două versiuni ale unei noi metode de decompoziţie şi i-am trimis două comunicări pe acest subiect lui Robert Fortet la Paris, care s-a îngrijit de publicarea lor în *Comptes Rendus* în 1965. Am trimis de asemenea o versiune mai lungă, în limba engleză, la Primul Congres Mondial de Econometrie ţinut la Roma în septembrie 1965, la care bineînţeles că n-am putut să particip întrucât nu puteam obţine un paşaport pentru străinătate. Am avut grijă ca mai multe copii ale versiunii complete în limba engleză să fie distribuite însă în sală la congres, iar mai apoi am trimis lucrarea spre publicare la *Operations Research*, unde a apărut un an mai târziu. Totodată, în iarna 1964-'65 am elaborat o nouă metodă pentru rezolvarea problemelor generalizate de transport, care extindea ideile din lucrarea mea comună cu Laci Hammer asupra problemei de

transport parametrice la acest caz mai general. Am trimis rezultatele obținute la *Management Science* care mi-a publicat articolul la începutul lui 1966. În fine, în toamna lui 1965 am elaborat o nouă versiune a algoritmului meu aditiv pentru programele 0-1 în care făceam uz explicit de structura programului linear și extindeam metoda la cazurile mixte, în care numai o parte din variabile sunt supuse condiției de a fi numere întregi. I-am trimis două notițe despre ea lui Fortet, care a aranjat publicarea la începutul anului 1966, și am trimis versiunea completă în limba engleză la *Operations Research*, unde a apărut în 1967.

Postul meu de cercetător la Centrul de Statistică Matematică mi-a dat posibilitatea să fac și consultanță și ori de câte ori mi se iveau prilejuri interesante care-mi prezentau noi probleme, mă ocupam de ele. Am devenit astfel consultant la INCERC, Institutul de Cercetare pentru Construcții, unde am ajutat la elaborarea unei proceduri pentru rezolvarea problemelor de drum critic în așa-numitele rețele PERT. Am mai lucrat o vreme și pentru Institutul de Cercetări Energetice la un studiu de „Modele matematice pentru optimizarea planului de dezvoltare a industriei producătoare de energie electrică".

Întrucât câștigam astfel ceva bani în plus, în toamna anului 1964 am hotărât să ne cumpărăm o mașină. Aceasta era o investiție majoră; prețul unei mașini era echivalent cu salariul pe trei ani și în plus de asta, perioada de așteptare era lungă. Dar a fost în principal dorința lui Edith; eu nu eram entuziasmat de idee – nu că nu mi-ar fi plăcut să am o mașină, dar vroiam să ne concentrăm toate eforturile pe încercarea de a pleca. În afară de asta, deși câștigam ceva mai bine, eram departe de a avea economiile necesare, iar un împrumut de la bancă pentru a finanța achiziția unui automobil era un concept necunoscut. Edith a vândut un covor persan precum și haina ei de blană, iar părinții ei ne-au dat aproape jumătate din sumă. Ne-am înscris pe listă în toamnă și rândul ne-a venit la sfârșitul lui ianuarie 1965. În februarie, aveam deja automobilul, un Fiat 1100, care a devenit în curând o sursă de mare bucurie. Mergeam la sfârșit de săptămână în excursii la munte – la Sinaia, Predeal, Brașov – sau mai aproape la Lacul Snagov și prin București. Faptul că aveam o mașină a reprezentat un salt major în standardul nostru de viață.

Într-o zi de august în 1964, Sanyi Jakab fu eliberat din închisoare cu prilejul amnistiei generale. A venit la noi acasă şi a stat cu noi două luni. Cu greu mai putea fi recunoscut după doisprezece ani şi jumătate de detenţie. Şi ce detenţie! Doar în ultimele şase luni fusese scos de la izolare, unde fusese ţinut fără să aibă voie să citească sau să scrie, literalmente *incommunicado*. *Doisprezece* ani de izolare completă! Era mai scund cu cinci centimetri decât în momentul arestării şi îşi pierduse toţi dinţii; pielea lui avea o tentă verzuie şi în general părea să fie într-o stare fizică teribil de proastă. Vioiciunea şi capacităţile-i mentale păreau să fi avut şi ele de suferit, deşi nu înnebunise, ca atâţia alţii în situaţia lui.

Mi-a spus frânturi disparate din povestea anchetei lui, între luna martie 1952, când fusese arestat, şi octombrie 1954, când avusese loc procesul lotului lui şi fusese condamnat la douăzeci de ani de temniţă. Fusese interogat zi şi noapte fără somn timp de săptămâni în şir, apoi bătut la sânge până leşina. Când îşi revenea, era din nou luat la bătaie. Ofiţerul de Securitate însărcinat cu lotul Luca, în care, după Luca, Sanyi era steaua de primă mărime, era nimeni altul decât Ferenc Butyka, un fost activist de partid de la Comitetul Regional din Cluj în 1946 şi 1947, ajuns între timp colonel de Securitate. Şi eu şi Sanyi îl cunoscusem bine pe Butyka şi Sanyi îmi spuse că acesta conducea uneori personal bătăile, lucru care era o tortură în plus pentru el. După o vreme, spunea, n-a mai putut îndura bătăile şi semna orice vroia anchetatorul. Apoi la următorul interogatoriu îşi retrăgea depoziţia. Dar nu era destul să semneze declaraţii. Era silit şi să inventeze acte criminale pe care le-ar fi comis; la un moment dat născocise o povestire de spionaj. Singura lui grijă, îmi spuse, era să nu implice nici un cunoscut şi să ticluiască lucrurile astfel încât să poată fi cu uşurinţă dovedite false. Până la urmă însă, aceste istorii criminale au fost lăsate la o parte, şi a fost judecat pentru activităţile lui ca ministru adjunct de Finanţe, descrise ca o serie de acte de sabotaj menite să aducă gravă atingere partidului şi ţării. Între timp, opinia lui despre Vasile Luca ajunsese undeva foarte jos, întrucât acesta aproape de la început cooperase deplin cu Securitatea la propria-i anihilare politică şi asasinare de caracter, precum şi a colaboratorilor săi. Printre altele, Luca se declarase a fi fost

agent şi informator al Siguranţei, încă dinainte de război. Când era confruntat cu Sanyi despre un presupus act de sabotaj pe care Sanyi îl nega, susţinea sus şi tare că Sanyi fusese angajat în asemenea activităţi. Pe tot timpul acestor confruntări, Luca fuma ţigări, părea bine hrănit şi nu părea să sufere de lipsă de somn. Luca a fost condamnat la închisoare pe viaţă la acelaşi proces la care Sanyi a primit douăzeci de ani. După pronunţarea sentinţei, au fost suiţi amândoi, printre alţii, în acelaşi camion care i-a dus la închisoare; Luca îi murmurase lui Sanyi printre dinţi: „M-au trădat, m-au minţit, nu asta mi-au promis ei".

Edith şi cu mine am făcut tot ce-am putut pentru a-i uşura prietenului nostru întoarcerea la o viaţă normală. Încercam să-l distrăm, aduceam prieteni care să stea de vorbă cu el, şi stăteam mult de vorbă ca să-l aducem la zi cu ce se mai întâmplase în lume în ultimii doisprezece ani şi jumătate. N-a fost o perioadă uşoară. După un timp, a fost examinat de un medic care i-a găsit inima şi plămânii în ordine. A luat nişte hapuri pentru dureri de stomac, iar câteva luni mai târziu, un prieten stomatolog din Arad, doctorul Ferkó Halász, i-a pus dinţii înapoi folosind implanturi, o tehnică nouă pe care numai Dr. Halász o stăpânea pe atunci în ţară. Nu i-a luat pacientului său nici un ban. La scurt timp după eliberare, Sanyi a găsit de lucru ca planificator economic la o întreprindere de mărime medie din Bucureşti. S-a mutat singur într-un mic apartament, dar a rămas în continuare un oaspete curent la noi acasă. Soţia lui, Magda, care fusese instituţionalizată la spitalul de boli mintale din Cluj timp de mai mulţi ani, fusese luată în 1960 de sora ei în Franţa şi de acolo în Israel, unde se afla în continuare sub îngrijire medicală, fiind când internată într-o clinică de psihiatrie, când ţinută într-o casă particulară sub atentă supraveghere. Mult mai târziu, în anii '70, Sanyi a avut prilejul să meargă în Israel şi i-a făcut Magdei o vizită, dar ea nu l-a recunoscut.

Fiica mea Anna a fost foarte mişcată şi şocată de ce i se întâmplase lui Sanyi. Avea paisprezece ani pe atunci şi nu cunoştea aspectele mai puţin luminoase ale vieţii noastre politice. Ştia foarte puţine despre împrejurările arestării mele pe când ea era foarte mică sau despre excluderea mea din partid. Nu a aflat (cel puţin nu atunci) nici amănuntele poveştii înspăimântătoare a lui Sanyi. Dar a aflat că stătuse mulţi ani

închis, deşi era bun prieten cu mine şi, prin urmare, era clar că nu putea fi „un om rău". Anna a mai avut şi alte experienţe politice negative tot cam atunci. Organizaţia de pionieri de la şcoala ei trebuia să-şi aleagă comandantul de detaşament şi cei mai mulţi copii din clasă vroiau să aleagă un băiat care, deşi elev foarte bun, nu era cel recomandat de dirigintele lor. Dirigintele vroia să fie ales fiul unui mare grangur în partid. Dar clasa nu s-a lăsat şi a votat pentru candidatul său cu o mare majoritate – la care dirigintele a anulat votul, susţinând că dintr-un motiv ridicol sau altul acesta era invalid, apoi a amânat fără dată alegerile şi l-a numit pe fiul de ştab comandant de detaşament interimar. Anna a fost răvăşită de indignare.

La începutul anului 1965, am aflat despre posibilitatea de a trece mai mult sau mai puţin fraudulos graniţa prin Iugoslavia. Mergeai în Iugoslavia într-o vacanţă şi, odată ajuns aici, profitai de controlul relativ lax de la graniţă şi treceai în Italia. Acţiunea îşi avea riscurile ei: pe lângă cei care izbutiseră să treacă cu bine graniţa şi să scape, existau şi cazuri în care grănicerii iugoslavi de la graniţa cu Italia îi întorseseră înapoi pe cei care nu aveau toate vizele necesare. Am discutat cu Edith cântărind argumentele pentru şi cele împotriva unei asemenea tentative, după care ne-am decis să încercăm să obţinem un paşaport pentru o vacanţă cu toată familia pe coasta dalmată. Odată ajunşi acolo, urma să ne hotărâm pe baza informaţiilor obţinute la faţa locului dacă să încercăm sau nu să trecem în Italia. În martie, ne-am reîntors la oficiul de paşapoarte de pe strada cu nume frumos (Grădina cu Cai) şi am cerut paşaport pentru o vacanţă de trei săptămâni în Iugoslavia.

Timp de vreo două luni nu s-a mişcat nimic, apoi, prin mai, am fost chemat la acelaşi birou de paşapoarte, aparent pentru a primi un răspuns. Am ajuns la ora specificată şi, după o scurtă aşteptare, doi civili m-au escortat din sala de aşteptare într-un birou. M-au invitat să iau loc în faţa unei mese, apoi s-au aşezat şi ei la altă masă, stând faţă în faţă cu mine, dar la oarecare distanţă, şi au închis cu grijă fereastra. Am simţit de când i-am întâlnit că nu erau ofiţeri sau funcţionari de la paşapoarte, ci securişti – aveau un aer supărător de familiar – şi când am văzut că închideau geamul, gestul acesta a părut să-mi confirme

bănuielile: dacă discuţia noastră era înregistrată, trebuiau excluse zgomotele de fond.

Cel mai în vârstă dintre cei doi m-a întrebat de ce solicitasem un paşaport pentru Iugoslavia. Pentru motivul pe care l-am scris în cerere, am zis: o vacanţă pe coasta dalmată cu familia. Dar n-avea şi România un litoral foarte plăcut? Ce nu mă mulţumea la el? Marea Adriatică era diferită de Marea Neagră şi vroiam să ne îmbogăţim experienţa. Atunci îmi spuse că el şi colegul său erau de la Securitate şi ştiau că acum câţiva ani ne depusesem, soţia mea şi cu mine, cererile de plecare definitivă din ţară. De aceea, bănuiau că motivul pentru care vroiam să mergem în Iugoslavia era ca de acolo să fugim în Occident. Dar oricare ar fi fost intenţiile noastre, continuă el, era nitel surprins de naivitatea mea de a cere să mi se aprobe ieşirea în Iugoslavia. Nu ştiam că nu poţi cere plecarea definitivă, iar apoi permisiunea de a face o scurtă călătorie? Nu vedeam nici o contradicţie în treaba asta? Am răspuns că nu vedeam nici o contradicţie în acţiunile mele: acum trei ani, cerusem într-adevăr să emigrăm, dar cererea respectivă nu fusese aprobată, aşa că trebuia să ne întoarcem la viaţa noastră obişnuită. O vacanţă făcea parte din viaţa obişnuită, iar acum când era posibilă vizitarea coastei Adriaticii, nu vedeam de ce ar trebui să ni se interzică s-o facem. Cât despre afirmaţia privind intenţiile mele de a deveni un transfug, ideea de a trece orice graniţă ilegal nu-mi trecuse prin cap şi nimic din dosarul meu nu justifica o asemenea suspiciune.

Securistul spuse că, indiferent dacă eu îl găseam sau nu just, regulamentul stipula clar: o dată ce s-a cerut plecarea definitivă, nu se poate primi paşaport turistic pentru orice ţară. Asta era regula, adăugă el, dar existau excepţii. Dacă doream cu adevărat să vizitez Iugoslavia *indiferent de motiv* (sublinie aceste cuvinte), ei bine, imposibil nu era: ei mă puteau ajuta. Erau în măsură să aranjeze să primesc paşaportul turistic. Pentru asta însă, vroiau nitică reciprocitate din partea mea, o dovadă că deşi intenţionasem şi poate încă mai intenţionam să plec definitiv, totuşi nu-mi uitasem complet loialitatea faţă de ţara în care mă născusem şi crescusem şi îmi cunoşteam datoria de cetăţean. Dacă eram gata să-i ajut ca un bun cetăţean, am putea încheia un târg.

Am reflectat timp de o clipă şi apoi am zis: „Da, s-ar putea să aveţi dreptate. S-ar putea să fiu în stare să vă dau o mână de ajutor. În ultimii ani, m-am ocupat cu găsirea de soluţii pentru problemele de optimizare care apar în toate domeniile de activitate umană. Sunt sigur că şi dvs. aveţi probleme de programare a turelor, probleme de transport sau alte probleme de optimizare. Cu plăcere vă pot ajuta la formularea şi rezolvarea lor".

A urmat un moment de tăcere. Apoi securistul spuse, „Păi, nu tocmai asta am vrut să spunem prin ajutor".

„Poate că nu", am zis eu, „dar asta e aria mea de expertiză, asta-i profesiunea mea. Cu asta vă pot fi de folos".

„Noi vrem un alt fel de ajutor de la dvs", continuă el. „Sunteţi un om inteligent şi cu multă experienţă. Vrem să ne ajutaţi să-i descoperim pe cei care sunt duşmani ai regimului nostru, duşmani ai poporului. Dvs. nu trebuie să fiţi în legătură cu noi pe faţă. Vi se va da un număr de telefon la care sunaţi ori de câte ori aveţi ceva de raportat şi nimeni nu va şti nimic despre treaba aceasta".

Încercam să gândesc repede. Cei doi mă convocaseră aici cu intenţia de a mă recruta ca turnător pentru Securitate. Asta era tot? Cu neputinţă. Ştiau trecutul meu, ştiau că eram prea puţin dispus să devin informatorul lor. Atunci de ce mi-o propuneau totuşi? Fiindcă oferta pe care mi-o făceau era colosală: în fapt, chiar dacă nu în tot atâtea vorbe, îmi spuneau, „Dacă lucrezi pentru noi, te vom ajuta să obţii paşaportul pentru Iugoslavia. De-acolo poţi să mergi în Apus. Din punct de vedere politic, vei fi curat ca lacrima şi vei lucra pentru noi. Pricepi?" Am priceput.

Timp de o clipă am încercat să urmăresc consecinţele unui accept din partea mea. Am merge în Iugoslavia, am trece graniţa în Italia, unde am lua imediat legătura cu Ambasada Statelor Unite pentru a raporta că fugisem din ţară după ce căzusem la învoială cu Securitatea să lucrez pentru ei, însă fără a avea cea mai mică intenţie de a-mi respecta angajamentul. Existau precedente pentru astfel de situaţii. Pe de altă parte, nu-mi venea a crede că Securitatea o să mă lase să plec din ţară pe baza unei simple promisiuni din partea mea că o să lucrez pentru ei. Cu siguranţă urmăreau ceva mai tangibil din partea mea, ceva care după toate probabilităţile era un lucru extrem de neplăcut.

Aşa că am spus: „Să vă ajut să descoperiţi duşmani ai poporului? Dar pentru asta nu trebuie să-mi oferiţi nimic în schimb. Îmi cunosc foarte bine îndatoririle cetăţeneşti. Fiţi siguri, dacă dau peste vreun duşman al poporului, voi alerta de îndată autorităţile, fără să fie nevoie de vreun aranjament special".

Acum securistul schimbă de ton şi, cu un aer oficios, mă întrebă dacă-l cunoşteam pe un anume individ pe care îl voi numi aici Landman. Da, am răspuns, eram prieteni de peste zece ani; îl cunoşteam chiar foarte bine. Ce părere aveam despre el? L-aş putea descrie, i-aş putea face o scurtă caracterizare? Sigur că da, am răspuns, şi am început să-i enumăr calificările profesionale, talentele, tot ce ştiam că se află şi în biografia lui profesională, adăugând totodată câteva cuvinte despre conştiinciozitatea, promptitudinea şi seriozitatea lui. Mi-l puteam imagina spunând bancuri reacţionare, întrebă securistul, sau făcând remarci ostile la adresa partidului şi guvernului? Am reflectat un moment; apoi am izbucnit în râs şi am zis, „Păi, eu credeam că dumneavoastră vânaţi lei şi tigri, nu iepuraşi".

„Ce vreţi să spuneţi?" mă întrebă securistul.

„Vreau să spun că mi-am închipuit că vreţi să prindeţi niscai spioni, duşmani ai poporului, şi nu simpli bârfitori de ocazie care se tem şi de umbra lor". Habar n-aveam, le-am explicat, dacă Landman spusese vreodată un banc politic; mie nu, cu siguranţă. Dar puteam să garantez că Landman nu era un om periculos. „Omul are multe calităţi", am spus. „E onest, capabil, muncitor. Dar curajul şi îndrăzneala nu se numără printre calităţile cu care l-a înzestrat natura şi de aceea, nu poate deveni nicicând un duşman al regimului. V-aş sfătui să nu vă pierdeţi vremea cu el. Dacă vă îngrijorează bancurile pe care le-ar putea spune, ajunge să-i daţi cel mai blând avertisment cu putinţă şi vă garantez că în următorii cinci ani, n-o să mai spună un singur banc, nici chiar în toiul nopţii sub pernă". Portretul pe care i-l făcusem lui Landman nu era întru totul corect, sau în orice caz era mult exagerat, dar am spus ce-am spus tocmai pentru ca Securitatea să-l lase în pace.

Am fost apoi întrebat dacă mă vedeam des cu Landman şi când îl văzusem ultima oară. Am spus că nu-l vedeam la intervale regulate, dar mă întâlneam cu el uneori într-o bibliotecă sau pe stradă. Cu asemenea prilejuri, obişnuiam să mai stăm puţin la

taifas. Ultima oară îl văzusem cu trei sau patru luni în urmă. Ne căutam vreodată la telefon ca să stabilim o întâlnire? Da, am zis, trebuie că am procedat aşa în trecut, deşi nu-mi puteam aduce aminte o ocazie anume. Aş fi dispus să-i dau un telefon lui Landman şi să-i cer să ne întâlnim? Firește, am zis, de ce nu, dacă aveam un motiv s-o fac; dar tocmai atunci n-aveam nici unul. „Bun", zise securistul, „vă dau eu un motiv. Vrem să vă întâlniţi cu el într-un loc pe care vi-l indicăm noi, să-i puneţi câteva întrebări pe care vi le vom specifica, şi să ne raportaţi răspunsurile lui". Deci asta e, mi-am zis. Începem cu vreo două întrebări provocatoare, ale căror răspunsuri trebuie să le raportez. N-aş avea cum să-i duc cu preşul, fiindcă n-aş şti dacă locul de întâlnire ales de ei – poate că o anumită bancă într-un parc – nu e înţesat de microfoane, sau dacă Landman n-o fi fost şi el recrutat ca să raporteze conversaţia noastră. Poate că întrebările nici n-ar fi cine ştie ce provocatoare; poate că unicul scop al acestui exerciţiu ar fi doar să mă aibă la mână cu ceva întrucât voi fi făcut un pas, oricât de infim, în direcţia lor. Următorul pas va fi cu siguranţă mai mare şi mai greu de refuzat. La urma urmei, se va fi creat un precedent: voi fi executat o sarcină primită de la Securitate şi voi fi turnat un prieten, chiar dacă informaţia conţinută în primul meu raport ar fi total nevinovată. Un mare semn roşu pe care scria STOP mi-a apărut în faţa ochiului lăuntric.

„Nu", am spus, „nu pot face asta".

„Dar de ce nu?" întrebă securistul. „Nici nu v-am spus ce întrebări vrem să-i puneţi lui Landman; poate că sunt complet inofensive. De ce sunteţi atât de ostil faţă de noi? Mai devreme aţi spus că sunteţi dispus să ne ajutaţi".

„Şi o mai spun şi acum, şi o repet: sunt gata să vă ajut cu ce mă pricep cel mai bine, la modelarea problemelor de optimizare pe care le-aţi putea avea şi rezolvarea lor spre beneficiul dvs. Asta e profesiunea mea, asta e ceea ce ştiu să fac. Ce-mi cereţi dvs. să fac e un lucru la care nu mă pricep deloc. Să-l facă alţii, care sunt mai apţi. Nu sunt bun să joc teatru. M-aş da de gol imediat".

„Nu vă faceţi griji, lăsaţi asta în seama noastră. Vă putem sprijini cu sfaturi şi vă putem învăţa cum să nu vă daţi de gol.

Avem vastă experienţă, iar dvs. învăţaţi lesne lucruri noi, lucrul ăsta se ştie".

În momentul ăsta, am simţit că încep să mă enervez. „Se poate, dar nu e ceva ce doresc să învăţ".

„De ce?"

Aş fi vrut să spun, „Pentru că îmi provoacă repulsie, pentru că detest sistemul vostru de a spiona pe toată lumea, şi m-aş detesta pe mine însumi dacă v-aş face jocul". Dar n-avea nici un rost să-mi antagonizez interlocutorii şi să mi-i fac şi mai duşmani după ce le respinsesem oferta. În loc de asta, am zis: „Pentru că am o profesiune care îmi place; nu vreau să mi-o schimb. Ce-mi propuneţi dvs. e să mă apuc să învăţ altă meserie, la care ştiu că nu sunt bun deloc. Nu, mulţumesc".

„Acesta e ultimul cuvânt?"

„Da, e ultimul meu cuvânt".

„Regret. În cazul ăsta, va trebui să vă faceţi alte planuri de vacanţă". Şi acesta a fost sfârşitul vacanţei noastre pe coasta dalmată.

Prima mea reacţie după această întrevedere a fost intenţia să-l previn pe Landman că Securitatea îi dădea târcoale. Dar cu cât mă gândeam mai bine la cele petrecute, cu atât mă răzgândeam. Scopul cel mai probabil al întâlnirii propuse de Securitate cu Landman ar fi fost punerea la încercare a sincerităţii angajamentului meu, ceea ce însemna că Landman ar fi trebuit să raporteze la Securitate despre conversaţia noastră. Altfel nu-mi puteam explica de ce Securitatea ar fi vrut să se folosească de mine – care în ochii lor trebuie că eram un peşte mult mai mare decât Landman – ca să-l atragă în capcană pe bietul om, împingându-l să facă vreo afirmaţie hazardată. Conversaţia pe care trebuia s-o am cu Landman n-avea sens decât ca un mijloc de a mă verifica *pe mine*, nu pe el, şi pentru asta Landman trebuia să fie de partea lor şi să raporteze întâlnirea. Aşa că, nefiind totuşi sigur dacă Landman lucra sau nu pentru Securitate – şi mulţi oameni oneşti dar intimidaţi au făcut-o – am rezistat tentaţiei de a-l preveni.

Capitolul 16

EXODUL

În martie 1965, a murit Gheorghiu-Dej. Noul conducător al partidului îi fusese discipol la Doftana, puşcăria în care fuseseră închişi amândoi în timpul războiului. Era, spus cu îngăduinţă, o figură mult mai puţin impunătoare decât Gheorghiu-Dej, mai puţin inteligent dar la fel de şiret şi, dacă se poate, chiar mai ambiţios decât răposatul. Nu era de aşteptat că situaţia generală se va ameliora, doar de sperat că orice schimbare nu putea fi decât în bine. La scurt timp după acest eveniment, Edith şi cu mine ne-am hotărât să ne intensificăm încercările de a ieşi din ţară. După ce planul nostru cu vacanţa pe coasta Dalmaţiei a căzut, ne-am decis să ne re-depunem cererile de plecare definitivă. În octombrie 1965, am mers din nou la biroul de paşapoarte, am stat la coadă câteva ceasuri la primele ore ale dimineţii şi în cele din urmă, am completat şi am depus la ghişeul respectiv formularele pentru emigrare. De data asta, le-am spus mai multor prieteni de cererea mea de plecare definitivă, fiindcă mă aşteptam că faptul va deveni cunoscut şi nu vroiam ca ei să-l afle de la alţii. Majoritatea celor care-mi cunoşteau trecutul, activitatea de ilegalist, misiunea diplomatică la Londra şi cea de director în Ministerul Afacerilor Externe m-au crezut nebun sau naiv să-mi închipui că voi fi lăsat să plec. Mi-amintesc reacţia lui Petre Năvodaru, prieten bun cu mine şi director adjunct la Direcţia Centrală de Statistică. Mi-a citat faimoasa maximă atribuită diplomatului francez din secolul XIX, Talleyrand: *„C'est pire qu'un crime; c'est une faute!"* („E mai rău decât o crimă; e o greşeală!"). Când l-am întrebat de ce, mi-a răspuns. „Pentru că e în van. Cu dosarul tău, n-ai nici o şansă să emigrezi".

După două luni de la depunerea cererii, la sfârşitul lui decembrie, biroul de paşapoarte a notificat Academia de cererea mea de emigrare şi am fost prompt dat afară de la Centrul de Statistică Matematică. Am avut cinstea să fiu pus pe liber printr-o scrisoare semnată de preşedintele Academiei, Ilie Murgulescu în persoană. Scrisoarea mi-a parvenit pe 30 sau 31 decembrie, şi i-am spus lui Edith că primisem un frumos dar de Anul Nou. Ştirea că fusesem dat afară în loc de a fi retrogradat, şi astfel lăsat fără slujbă, a produs oarecare consternare printre matematicieni şi nu numai, în cercuri ceva mai largi. Ocuparea integrală a forţei de muncă şi pretinsa absenţă a şomajului era una din „realizările" regimului cele mai dragi sufletului său, întrucât dovedea superioritatea sa faţă de sistemul capitalist. A lăsa pe cineva fără slujbă era considerat un lucru scandalos. Mihoc, directorul centrului, şi-a cerut scuze şi m-a asigurat că el nu contribuise cu nimic la această decizie; fusese luată de sus iar el n-a putut face nimic. Era clar că spunea adevărul.

Mi-aduc aminte de o conversaţie avută în perioada asta, care până la urmă a avut un ecou straniu în viaţa mea de mai târziu. Interlocutoarea mea era doamna Bălescu, o doamnă în jur de patruzeci şi opt-cincizeci de ani care-mi dactilografia de obicei lucrările ştiinţifice. Era inteligentă, cultivată, şi se interesa de soarta clienţilor ei: punea întrebări despre cum îţi ieşise articolul, despre familie şi aşa mai departe, şi-ţi vorbea la rându-i despre diverse întâmplări din viaţa ei, cum ar fi o vacanţă sau o piesă bună ori un film bun la care fusese. Mă întreba multe lucruri despre cum ajunsesem la matematică şi ce metodă folosisem ca s-o învăţ. Firește, când am fost dat afară din slujbă i-am spus, şi a fost foarte necăjită. Faptul că cerusem să emigrez împreună cu familia mea era o noutate pentru ea, şi i-am spus cinstit că de fapt, îmi depusesem cererea cu trei ani în urmă, iar de rândul acesta nu făcusem decât să mi-o reînnoiesc. Remarcă ce ciudat era că evreii, care înainte fuseseră discriminaţi, acum aveau un enorm privilegiu şi avantaj faţă de ne-evrei prin faptul că puteau cere să emigreze.

Apoi spuse: „Înţeleg ce greu trebuie să vă fie, D-le Balaş, să aşteptaţi de atâta timp fără nici un rezultat. Dar permiteţi-mi să vă spun ceva care o să vă dea de gândit. Viaţa e atât de complicată, cu atâtea întorsături şi cotituri nebănuite, încât e greu să

prevezi dacă ce ţi se întâmplă acum va fi până la urmă spre binele tău sau dimpotrivă. Am avut o prietenă foarte bună care după război a vrut să emigreze cu soţul ei în Canada. N-au putut pleca atunci, iar ea s-a mâhnit foarte. Dar după câţiva ani au obţinut permisiunea să plece şi prietena mea era cea mai fericită din lume. După ce ea şi soţul ei au plecat, am ţinut legătura prin scrisori când şi când. Cinci ani după ce a ajuns în Canada, s-a îmbolnăvit de cancer la sân şi a murit".

Nici nu bănuiam eu pe atunci că voi ajunge să-mi aduc aminte de povestea asta. Dar în primăvara anului 1972, după exact cinci ani de la stabilirea noastră în S.U.A., Edith a fost diagnosticată cu cancer la sân. A fost operată, iar după cincisprezece luni a avut o recurenţă regională pentru care literatura punea probabilitatea de supravieţuire timp de cinci ani sau mai mult la 4 %. M-au trecut fiorii când mi-am amintit povestea doamnei Bălescu, care mi-a revenit imediat în minte cu o claritate extraordinară. Din fericire pentru noi, lovitura neaşteptată pe care ne-a dat-o soarta în 1972 s-a terminat cu bine: Edith şi-a revenit şi a continuat să ducă o viaţă fericită şi productivă. Dar am fost la un pas de tragedie.

Când am fost dat afară din slujbă, ne-am decis că sosise momentul să-i spunem Annei şi să o informăm despre planurile noastre; Verei i-am spus puţin mai târziu. Anna avea acum cincisprezece ani şi jumătate; trăise o viaţă destul de protejată şi nu ştia mai nimic despre problemele noastre politice. Avea unele îndoieli în ce privea regimul, dar era departe de a se fi gândit la emigrare. Când a auzit că făcusem paşii necesari pentru a pleca definitiv din ţară, a fost surprinsă, dacă nu şocată. Ne-a luat ceva efort să-i explicăm atât motivele noastre personale cât şi situaţia în general; dar după ce a înţeles, treptat şi-a asimilat punctul nostru de vedere. Cu toate astea, rămăsese cu anumite îndoieli pe care nu ni le împărtăşea, cum s-a văzut pe urmă. Câţiva ani mai târziu, când a plecat într-o excursie în Israel după absolvirea colegiului, s-a aventurat fără să ne spună dinainte într-o vizită în România şi a stat o săptămână la Bucureşti. La întoarcere, ne-a spus despre vizita ei, adăugând că se vindecase de toate îndoielile pe care le mai nutrea şi ne era profund recunoscătoare pentru că o scosesem din România comunistă.

Înapoi la povestea noastră, la începutul lui ianuarie 1966: Ceauşescu preluase conducerea cu şase luni înainte. În aer plutea o adiere politică slabă şi timidă în direcţia unei mai stricte „legalităţi socialiste", un eufemism însemnând mai mult respect pentru drepturile omului, relaţii mai bune cu Occidentul, un discurs mai civilizat în presă şi aşa mai departe. M-am hotărât ca vreme de două luni să nu-mi caut de lucru, ci să mă folosesc de statutul meu de cercetător fără slujbă ca argument forte în sprijinul cererii mele de emigrare. Locul de muncă al lui Edith nu fusese notificat de cererea ei de emigrare, aşa că îşi păstrase serviciul. Aveam ceva economii şi puteam conta ca întotdeauna şi pe părinţii lui Edith. În câteva zile am scris nouă memorii, câte unul la fiecare for de partid şi de stat care ar fi putut influenţa în vreun fel o decizie legată de cererea mea. Susţineam că (1) toţi membrii familiei mele care supravieţuiseră războiului (adică familia Rényi) trăiau peste hotare, şi că (2) nu mi se permitea să lucrez în domeniul meu, în prezent nu aveam nici o slujbă, prin urmare nu mai eram de nici un folos nimănui. În concluzie, ceream cu respect să mi se permită să plec definitiv din ţară cu soţia şi copiii mei.

Am aflat că exista o Comisie Guvernamentală de Paşapoarte şi Vize, care se ocupa de anumite cereri de emigrare. Cele mai multe cazuri erau soluţionate conform unei rutine, dar cele care ridicau semne de întrebare luau drumul acestei comisii. Am mai aflat şi că şeful acestei comisii era Alexandru Bârlădeanu, viceprim-ministru, şi că printre membrii comisiei se număra şi Gogu Rădulescu, ministru de Comerţ, care fusese directorul Institutului de Cercetări Economice în 1956 când mă angajasem cu acolo şi, la un moment dat, un prieten apropiat. Nu mai vorbisem cu Gogu de opt ani, de la înălţarea lui la rang de ministru, dar acum m-am hotărât să-l caut.

În loc să-i sun secretara şi să cer o audienţă, m-am dus acasă la el neanunţat într-un sfârşit de săptămână când ştiam că va fi acasă. Dorina, soţia lui, a deschis uşa şi m-a poftit înăuntru, pe jumătate bucuroasă să mă vadă după atâţia ani, pe jumătate jenată şi vizibil stingherită. I-am spus că veniserm să-l văd pe Gogu, şi a urcat scările să-l aducă. Prin uşa întredeschisă, am auzit fără să vreau prima parte a conversaţiei lor. „Gogu, a venit Egon şi vrea să vorbească cu tine". „Egon? Care Egon?" „Nu fi

prost..." Uşa s-a închis şi n-am auzit restul. Dar ce auzisem a fost destul să-mi ucidă orice speranţă privind rezultatul acestei vizite. Egon era un nume rar în Bucureşti, iar Gogu nu mai cunoştea pe nimeni altcineva cu acest nume, aşa că reacţia lui fusese clar una spontană de autoapărare, o încercare de a-l ţine pe inoportunul vizitator la distanţă. Mi-a trecut prin cap să plec imediat, dar m-am silit să rămân până ce Gogu a coborât după câteva minute. Iniţial, când mă hotărâsem să vin să-l văd, plănuisem să-i aduc aminte de conversaţia noastră, avută cu zece ani în urmă, când îmi spusese că accepta un post în guvern numai pentru a le putea da o mână de ajutor la nevoie prietenilor sau oamenilor cumsecade. Dar după crâmpeiul de conversaţie pe care tocmai îl prinsesem, am decis să renunţ la orice aluzie la fosta noastră prietenie. I-am descris pur şi simplu situaţia mea şi l-am pus în temă cu conţinutul scrisorii mele înaintate comisiei guvernamentale al cărei membru era, lăsând la aprecierea lui şi la simţul lui de echitate dacă vroia s-o sprijine sau nu. Trebuie că a fost o conversaţie extrem de stânjenitoare, pentru că nu-mi mai aduc aminte nimic din ce s-a spus. Mi-aduc doar vag aminte că după aceea i-am spus lui Edith că mai bine nu mă osteneam să bat drumul degeaba.

*
* *

Şeful comisiei guvernamentale, Alexandru Bârlădeanu, mă cunoştea şi el. Eram sigur că-şi amintea de acea ocazie prin anul 1950 când fusese convocat de urgenţă la Gheorghiu-Dej, iar eu îi ţinusem locul la şcoala de partid, cu o conferinţă pregătită de azi pe mâine. La vremea respectivă, păruse să-mi fie foarte recunoscător. Am sunat-o pe secretara lui şi i-am cerut o audienţă la şeful ei. Am primit un răspuns vag pozitiv în sensul că era extrem de ocupat (pe lângă şefia comisiei guvernamentale, principala sa funcţie era cea de viceprim-ministru însărcinat cu afacerile economice), dar că intenţiona să mă primească în audienţă ceva mai încolo. Mi-a cerut numărul de telefon şi îmi spuse că o să mă cheme ea.

Am primit o audienţă la ministrul de Externe, Corneliu Mănescu, la vreo trei săptămâni după ce am cerut-o. Între mi-

nistrul de Externe şi Manea Mănescu, cu care intrasem în conflict în 1949 la I.S.E.P., nu era nici o relaţie de rudenie. Corneliu Mănescu locuia pe strada noastră, la câteva case de noi. Fiica lui era colegă de clasă cu Anna. Fetele obişnuiau să iasă împreună iar noi, părinţii, schimbam câteva cuvinte când ne întâlneam ocazional pe stradă. Mănescu era un om de treabă cu o bună reputaţie. Din păcate, nu avea prea multă putere sau influenţă. M-a primit cu prietenie şi politeţe în biroul lui de la Ministerul Afacerilor Externe, al cărui prag îl treceam pentru prima dată de la îndepărtarea mea în 1952. Mă ascultă până la capăt, apoi mă lămuri că el nu avea prea mult de zis în probleme de genul celei descrise, de care se ocupa o comisie guvernamentală specială. Cu toate astea, avea să cerceteze situaţia mea şi dacă putea face orice pentru mine, avea să mă anunţe. I-am mulţumit şi am plecat cu sentimentul că fusesem bine tratat, dar nu rezolvasem nimic.

După oarecare deliberare, m-am hotărât să recurg la un pas neobişnuit: am cerut o audienţă la şeful Securităţii, Generalul Negrea, pe care nu-l întâlnisem niciodată personal. Secretara lui m-a întrebat care era motivul cererii mele. Am spus că motivul era confidenţial şi i-l voi spune numai generalului Negrea în persoană. Mi-a cerut să revin peste două zile şi când am făcut-o, mi-a spus că generalul era foarte ocupat, dar adjunctul lui putea să mă vadă. I-am spus că puteam să aştept până se va ivi o fereastră la generalul Negrea, dar nu vroiam să discut cu nimeni altcineva subiectul pe care aveam să-l aduc la cunoştinţa generalului. A doua zi am obţinut o audienţă la Negrea pentru săptămâna următoare. Când m-am prezentat la audienţă, am fost poftit să iau loc într-o sală de aşteptare în care eram singur; era clar că audienţa mea nu era doar una oarecare într-un şir obişnuit de audienţe. După o scurtă aşteptare, am fost condus de un ofiţer de Securitate pe nişte coridoare întortochiate, iar pe drum m-am închipuit traversând aceleaşi coridoare însă cu ochii legaţi şi condus de braţ. În sfârşit am ajuns la biroul şefului.

Am fost poftit să intru şi să iau loc în faţa unui birou la care şedea generalul Negrea. Acesta m-a cercetat cu anticipaţie şi curiozitate, iar eu am început să vorbesc. Pe măsură însă ce-mi spuneam păsul şi-şi dădea seama de ce am vrut să-l văd, expresia i se schimbă într-una de dezamăgire. Atunci am înţeles de ce

mi se acordase această audienţă – generalul spera că-i voi servi pe tavă cine ştie ce informaţii despre cineva, despre vreun grup anti-comunist sau vreo activitate ostilă. Sau poate sperase că veneam ca să mă ofer să fiu spion. În orice caz, era dezamăgit. I-am explicat pe scurt situaţia mea; apoi i-am comunicat motivul pentru care cerusem să-l văd pe general în persoană în această privinţă. Am fost foarte politicos şi respectuos, dar în acelaşi timp ferm şi direct. I-am spus că raţiunea pentru care nu primisem aprobarea de plecare definitivă din ţară în ciuda cererilor mele repetate de a emigra nu putea fi decât una singură: faptul că Securitatea se opunea plecării mele. Venisem să clarific situaţia în această privinţă, am spus, şi insistasem să fiu primit de general în persoană, pentru că am dorit să-mi încredinţez cazul judecăţii lui şi simţului lui de echitate. Adevărul era că, deşi lucrasem ca diplomat la legaţia din Londra şi apoi ca director în Ministerul de Externe, asta se întâmplase cu optsprezece, respectiv paisprezece ani în urmă. Nimic din ceea ce ar fi putut fi un secret de serviciu pe atunci nu mai era de actualitate astăzi. De aceea, am spus, consideram că respingerea cererii mele de emigrare de către Securitate nu se putea justifica printr-un interes legitim de a proteja confidenţialitatea datelor pe care le-aş fi putut deţine. Cu respect, îl rugam pe tovarăşul general să cântărească aceste fapte şi să-mi ridice interdicţia de emigrare.

Negrea fu aparent surprins de modul direct în care-i pusesem problema şi puternicul general, arbitrul atâtor destine, bătu în retragere. Se uitase în dosarul meu înainte să vin eu, îmi spuse, şi mă putea asigura că nu Securitatea se opusese cererii mele de emigrare. Fapt este că Securitatea nu avea nici o obiecţie în ce privea plecarea mea. Părerea lui era că sunt un om capabil şi puteam fi în continuare un cetăţean de folos ţării, dar „îmi intrase în cap“ că trebuie să plec. Nu era de competenţa lui să-mi rezolve problema, dar vroia ca eu să ştiu că Securitatea nu mă împiedica să plec. I-am mulţumit pentru timpul răpit şi pentru înţelegerea arătată. În ansamblu, am apreciat că întrevederea avusese un deznodământ pozitiv. Deşi n-am obţinut vreo promisiune de ajutor în rezolvarea problemei mele – ba chiar mi se spusese exact opusul –, Negrea afirmase clar că Securitatea nu-mi bloca şi nu-mi va bloca ieşirea. Dacă Negrea vorbea serios, unul din principalele obstacole, poate chiar cel mai mare, care mă

ţinea pe loc se evaporase. Firește, nu puteam fi sigur că Negrea îmi spusese adevărul; trecutele mele experienţe cu această instituţie nu-mi inspirau încredere.

Altă persoană pe care am căutat s-o văd a fost Avram Bunaciu, şeful Comisiei Marii Adunări Naţionale pentru Aplicarea Constituţiei. Această denumire cu o rezonanţă ciudată era un oximoron: rolul declarat al recent înfiinţatei Comisii a Marii Adunări Naţionale era să vegheze asupra Executivului şi să supravegheze activităţile guvernului din perspectiva felului cum respectau acestea prevederile Constituţiei. Unui apusean, însărcinarea aceasta îi poate suna inofensivă sau chiar legitimă, dar cuiva care cunoaşte societăţile de stil sovietic, îi pare ilară. E aidoma denumirilor din cartea lui George Orwell *1984*, în care Poliţia Gândurilor se numeşte Ministerul Iubirii, iar Biroul de Propagandă, Ministerul Adevărului. Constituţia României, la fel ca cea a U.R.S.S., era printre cele mai democratice din lume; cu greu puteai găsi o libertate cetăţenească care să nu fie garantată prin Constituţie. Singura problemă era că nimeni nu-i dădea vreo atenţie; era doar o bucată de hârtie fără nici o legătură cu realităţile româneşti. A pune întrebarea dacă într-adevăr Constituţia era corect aplicată şi respectată era totuna cu a întreba dacă, într-un concurs de înot într-un râu, regula că apa trebuia să rămână complet nemişcată în timpul concursului era mereu respectată. Comisia nu avea absolut nici o putere, avea acelaşi „drept" să observe şi să raporteze adevărul ca toată lumea şi nimeni nu auzise încă de vreun singur caz de nerespectare a Constituţiei semnalat de această comisie. Dar cazul meu era cu siguranţă de competenţa comisiei, întrucât concedierea mea şi faptul că fusesem lăsat pe drumuri era o violare a celui mai elementar drept constituţional, dreptul la muncă.

Avram Bunaciu fusese un intelectual comunist în timpul războiului, iar la scurt timp după aceea deţinuse câteva poziţii importante, mai ales în Ministerul Justiţiei. Pentru o scurtă perioadă fusese ministru sau ministru adjunct al Justiţiei. La începutul anului 1952 fusese numit ministru adjunct al Afacerilor Externe, la câteva luni înaintea „demascării" abaterii de dreapta şi scoaterii mele din minister. Aşa că mă ştia din zilele acelea şi, deşi nu lucrasem împreună, auzise destule despre mine ca să-şi formeze o părere. Nu-l cunoşteam bine, dar

puţinul pe care-l ştiam era încurajator. Era un om cumsecade, care nu fusese niciodată atins de antisemitism, inteligent, nu foarte curajos, dar un om care încerca să-şi păstreze integritatea şi nu se implicase în lupta generală pentru putere şi corupţia care rezulta de aici. Asta explica în parte de ce fusese ales pentru poziţia de şef al noii comisii: pentru a-i împrumuta acesteia oarecare credibilitate.

Am dat un telefon la biroul lui Bunaciu într-o după masă şi am avut următoarea conversaţie cu secretara lui: „Sunt cutare şi cutare şi aş dori o audienţă la Dr. Bunaciu".

„Desigur, când aţi dori să veniţi?"

„Oricând îi permite timpul. Nu am în cap o dată anume, dar cu cât mai repede cu atât mai bine".

„Ce ziceţi de mâine dimineaţă la ora 9?"

„E perfect".

Îmi închipuisem eu că funcţia nu-l ţinea prea ocupat pe Bunaciu, dar nu-mi trecuse prin cap că efectiv nu avea absolut nimic de făcut. Totuşi, aşa păreau să stea lucrurile, judecând nu numai după conversaţia avută cu secretara lui, ci şi după faptul că a doua zi, eram singurul vizitator în biroul lui, că l-am găsit citind ziarul şi că m-a ţinut mult de vorbă fără să-i pese de timp.

Bunaciu nu m-a întrebat de ce venisem. M-a întâmpinat ca pe o veche cunoştinţă pe care n-o mai văzuse de mulţi ani, dar despre care avea amintiri plăcute. Auzise despre „necazurile" mele, mi-a spus, despre faptul că fusesem ţinut în închisoare timp de doi ani, şi se bucurase când a auzit că eram nevinovat şi că fusesem eliberat. După aceea mi-a urmărit cariera de economist, spuse el, şi fusese mâhnit când a auzit de „necazul" păţit cu cartea pe care o scrisesem. Poate că ar fi trebuit să mă gândesc mai bine înainte s-o public: uneori fără să vrem facem greşeli pe care după aceea le regretăm. Dar oricum ar fi, continuă el, se bucurase din nou să audă ce repede şi complet îmi revenisem şi devenisem matematician; mă admira sincer pentru asta. Apoi îmi spuse câteva lucruri despre propria lui carieră în aceşti ani: scurtul episod de la Ministerul de Externe, unde de fapt se simţise în afara ariei lui de expertiză, apoi anii petrecuţi la Ministerul Justiţiei, unde îşi cunoştea domeniul, dar avusese probleme de altă natură.

Bunaciu nu auzise de cererea mea de emigrare şi, ca urmare, de pierderea locului meu de muncă. A fost neplăcut surprins când i-am spus. A fost de acord că statutul meu sfida pe faţă Constituţia şi că, prin urmare, problema mea ţinea de el în capacitatea lui oficială. Dar nu-şi putea reveni din surpriza şi mâhnirea că ajunsesem la punctul de a voi să plec din ţară. Cum era posibil ca un om atât de capabil şi de valoros ca mine să decidă că vroia să emigreze? Era mare păcat, un eşec major „din partea noastră", vrând să spună a partidului şi-a regimului. „Avem nevoie de oameni ca dvs.", îmi spuse. Apoi începu să-mi argumenteze pe larg că în reacţia mea – parţial justificată – la felul nedrept în care fusesem tratat, trăsesem o concluzie greşită când am luat măsura extremă de a cere să plec definitiv din ţară. Fusese o hotărâre pripită din partea mea, spuse el, cu consecinţe grave, dar nu fatale. Trebuia să-mi reconsider decizia. Ar fi absurd ca ţara să piardă un om ca mine; trebuia să existe o cale de a mi se da satisfacţie şi a mi se oferi mediul profesional potrivit. „Avem nevoie de oameni ca dvs.", îmi repeta. A continuat prin a-mi spune că avea să ridice problema mea la partid şi că era sigur că va găsi o soluţie acceptabilă pentru mine; nu spera să obţină o revocare a deciziei lui Murgulescu, dar era convins că partidul îmi va oferi un mediu de lucru în care să-mi pot „exercita pe deplin talentele", cum s-a exprimat.

Discuţia devenea din ce în ce mai neplăcută pentru mine, pentru că stăteam în faţa unei persoane aparent bine intenţionate (sau care cel puţin avea o reacţie bine intenţionată la situaţia mea), iar eu trebuia să-l dezamăgesc spunându-i clar că nu vroiam să mă ajute să-mi găsesc altă slujbă. Cum puteam să-l fac să înţeleagă că-mi trecusem Rubiconul cu ceva timp în urmă? Că idealurile lui – odinioară propriile mele idealuri – nu mai erau împărtăşite de mine? Că nu mă mai interesa edificarea societăţii comuniste şi nu mai doream să-i fiu de folos? Nu prea ştiam ce să spun; dar ştiam că trebuie să-l opresc, să-l împiedic să facă lucrurile pe care-şi propunea să le facă, fiindcă s-ar fi putut să convingă până la urmă pe cineva din partid să-mi ofere un post acceptabil cu condiţia să renunţ la planurile mele de emigrare, lucru pe care nu eram pregătit să-l fac. Pe urmă, dacă aş fi refuzat „generoasa" ofertă a partidului, asta s-ar fi interpre-

tat ca un act de ostilitate faţişă, nicidecum o faptă care să fie răsplătită cu un certificat de emigrare.

Iată ce i-am spus în linii mari lui Bunaciu: „Sunt foarte mişcat de interesul dvs. sincer şi dorinţa de a-mi da o mână de ajutor. Trebuie însă să refuz oferta dvs. Permiteţi-mi să vă explic. Vedeţi, s-ar putea să aveţi dreptate când spuneţi că a fost o greşeală din partea mea să cer să părăsesc ţara. Dar e o greşeală pe care am comis-o deja – şi o dată comisă, nu mai există cale de întoarcere: *alea jacta est*. Haideţi să nu ne amăgim în privinţa asta. Ştiţi şi dvs. la fel de bine ca mine că o dată ce ţi-a fost pus stigmatul de aspirant la emigrare, în ochii partidului eşti un trădător şi nu există nici autocritică, nici succes profesional care să te mai poată spăla. Eşti un paria pentru tot restul zilelor tale. Aşa încât efectiv nu am cale de întoarcere; fiindcă am spus A, *trebuie* să spun B. De aceea sunt nevoit să vă cer să nu faceţi nimic din cele propuse. Nu încercaţi să convingeţi pe nimeni să-mi găsească o slujbă satisfăcătoare. Nu ştiu dacă vreţi să mă ajutaţi să plec, întrucât consideraţi că fac o greşeală, iar dacă aţi vrea s-o faceţi, nu ştiu dacă aţi putea. Dacă da, vă voi fi recunoscător pentru totdeauna. Dacă spuneţi nu, indiferent de motiv, voi înţelege perfect şi nu vă voi purta ranchiună. Dar vă rog, nu încercaţi să convingeţi pe nimeni să încerce să mă reţină în ţară oferindu-mi o slujbă".

Timp de câteva momente, s-a lăsat tăcerea. Apoi Bunaciu a spus, „Sunt mâhnit de ce-mi spuneţi, dar trebuie să vă accept punctul de vedere. N-am nici o idee dacă voi putea să vă ajut să obţineţi permisul de emigrare, dar am să încerc. Vreau să ştiţi, însă, că în ochii mei sunteţi şi rămâneţi acelaşi Egon Balaş pe care îl ştiu de mulţi ani. Nu ştiu ce vă aşteaptă dacă veţi reuşi să plecaţi. Dar de un lucru sunt absolut sigur: vom auzi lucruri mari despre dvs., oriunde aţi merge". Am plecat de la această audienţă cu sentimentul plăcut pe care-l ai când dai dintr-o dată de o oază neaşteptată de cumsecădenie. Nu mă aşteptam ca întrevederea să dea vreun rezultat concret, pentru simplul motiv că Bunaciu nu părea să aibă mare influenţă în cercurile de conducere. Totuşi, mi-a dat un sentiment de încredere. N-am aflat niciodată dacă a făcut ceva pentru mine sau dacă a jucat vreun rol în obţinerea, în cele din urmă, a aprobării noastre de plecare.

Dintre toţi cei pe care îmi propusesem să-i văd, nu-mi mai rămăsese acum decât Bârlădeanu. Dar acesta era unul din actorii principali ai dramei mele, ca şef al Comisiei de Paşapoarte şi Vize. De asemenea, contam pe el pentru că, pe de o parte, avusese o experienţă plăcută cu mine cu mulţi ani înainte, experienţă pe care eram convins că nu o uitase; pe de altă parte, nu era fost prieten cu mine, ca Gogu, care simţise probabil că trebuia cu orice preţ să evite a da impresia că mă favoriza. Secretara lui Bârlădeanu mi-a cerut numărul de telefon ca să mă poată chema de îndată ce şeful ei avea un moment liber, dar acest moment nu părea să mai vină. După un timp, am sunat-o din nou pe secretară, iar ea mi-a explicat că eram pe lista scurtă de persoane pe care viceprim-ministrul vroia să le vadă, dar că era solicitat în atâtea direcţii deodată încât era imposibil de zis când va putea să mă primească. Am simţit că nu mintea doar ca s-o las în pace. Mi-a vorbit pe un ton de maximă consideraţie şi respect, care – dat fiind că nu mă cunoştea – nu putea decât să oglindească atitudinea şefului ei faţă de mine. Din cauza asta, m-am deschis faţă de ea şi i-am spus în ce consta problema mea şi că vroiam să-l văd pe Bârlădeanu nu în capacitatea lui de viceprim-ministru, ci în aceea de şef al Comisiei Guvernamentale de Paşapoarte şi Vize. Am adăugat că-i trimisesem lui Bârlădeanu o scrisoare în care descriam cazul meu în detaliu şi i-am dat numărul de înregistrare al scrisorii respective. La scurt timp, pe la începutul lui martie, mi-a spus că şeful ei primise memoriul meu şi era în temă cu problema mea. „Tot n-a găsit timp să vă primească în audienţă", zise ea, „dar ştie de cazul dvs. şi vă pot spune că se ocupă de el sau se va ocupa de el zilele astea, fiindcă dosarul dvs. e pe biroul lui". Aceasta era o veste excelentă şi m-am simţit încurajat.

În martie 1966 am început să-mi caut o slujbă. Uzasem cât putusem de statutul meu de cercetător şomer pentru a-mi susţine cauza. Scrisesem nouă memorii, inclusiv, pe lângă cele deja menţionate, memorii adresate lui Ceauşescu, secretarul general al partidului; lui Ion Gheorghe Maurer, preşedintele republicii; lui Chivu Stoica, prim-ministrul; şi lui Gheorghe Apostol, secretarul general al Consiliului Sindicatelor. Lipsa unui serviciu începea să mă doară la buzunar şi sacrificiul de a prelungi această stare devenea prea scump. Primul meu gând a

fost să încerc să mă întorc la fostul meu loc de muncă, care între timp devenise Institutul de Studii şi Proiectări Forestiere (ISPF). Naftali, directorul institutului, fusese foarte bun cu mine. Dacă aş fi fost dat afară din orice alt motiv decât faptul că cerusem să plec din ţară, aş fi putut apela la el şi m-ar fi ajutat, sunt sigur, chiar cu un anume risc pentru el însuşi. Dar era evreu şi, ca orice evreu într-o poziţie de răspundere, trebuia să-şi dovedească loialitatea faţă de regim împotriva acuzaţiilor de simpatii israelite. Aşa că am părăsit imediat ideea ca nefiind fezabilă. Următorul meu gând a fost la Institutul de Cercetări Forestiere (INCEF) care se rupsese din Institutul de Proiectare la începutul anilor '60. Am luat legătura cu V. Sachelarescu, inginerul împreună cu care scrisesem în 1963 o lucrare despre programarea matematică într-un gater. Acesta era cercetător la INCEF, fără rang sau influenţă, dar lucrase cu mine, îmi cunoştea calificările şi le putea vorbi celorlalţi despre mine. În particular, l-am rugat să ia legătura în numele meu cu Iacovlev, unul din şefii de secţie despre care auzisem că ar avea curajul propriilor opinii. În două zile am primit un telefon de la Iacovlev şi după două interviuri am fost angajat cu începere de la 1 aprilie 1966, ca membru al secţiei acestuia.

În timpul perioadei relativ scurte pe care am petrecut-o la INCEF, m-am bucurat de libertate totală pentru a-mi urmări interesele ştiinţifice. În această perioadă, am primit şpalturile articolului meu despre decompoziţie urmând să fie publicat în *Operations Research*. Mi-am schimbat afilierea la INCEF (menţionând totodată afilierea mea anterioară) şi astfel numele instituţiei la care lucram a apărut pentru prima oară într-un jurnal neforestier de circulaţie internaţională. Tot în timpul cât am stat la INCEF, am continuat să lucrez la un model de teoria grafurilor pentru programarea în timp a maşinilor, pe care l-am pus în forma finală sub titlul „Finding a Minimaximal Path in a Disjunctive PERT Network" şi l-am trimis la o conferinţă care urma să se ţină în iulie 1966, la Roma, Théorie de Graphes: Journées Internationales d'Étude. Şeful comitetului de program al conferinţei, specialistul francez de teoria grafurilor, Claude Berge, mi-a confirmat acceptarea lucrării mele. Ca şi mai înainte în asemenea cazuri, am multiplicat lucrarea şi am trimis un

număr de exemplare la Roma pentru a fi distribuite la conferinţă, explicând că nu puteam participa în persoană.

Pe la mijlocul lui aprilie, Edith m-a sunat la serviciu. N-a putut să dea de mine; eram nou la institut, oamenii nu ştiau ce interior am şi, în plus, mă aflam în birou la altcineva când a venit telefonul. Neputând lua legătura cu mine, mi-a lăsat un mesaj care mi-a parvenit după două ore. Când am sunat-o să văd ce era, mi-a spus că secretara lui Bârlădeanu încercase să ia urgent legătura cu mine. Am căutat-o pe secretară, care mi-a spus că fuseseră trei persoane pe lista de audienţe a lui Bârlădeanu în dimineaţa aceea şi că una din ele neputând veni, se gândise că m-ar putea pune pe mine în locul acelei persoane, fiindcă numele meu era şi el aproape în capul listei. Din păcate, până am ajuns eu să dau telefon, Bârlădeanu fusese chemat la prim-ministru şi audienţele pentru ziua respectivă se încheiaseră. Mi-a promis că mă va suna de îndată ce apărea un alt prilej. M-am simţit teribil de frustrat. Ocazia pe care o aşteptam de aproape trei luni se materializase, doar ca să am ghinionul s-o ratez pentru cine ştie cât timp. Am rămas în legătură cu secretara lui Bârlădeanu, pe care o sunam tot la trei zile, iar ea era foarte încurajatoare. Mi-a spus odată, de pildă, că şeful ei plecase la o întrunire a Comisiei de Paşapoarte şi că ea credea că printre cazurile ce urmau a fi luate în discuţie se număra şi al meu.

Cam pe la vremea asta, am primit într-o zi un telefon de la Edith care mă întrebă dacă puteam veni acasă, fiindcă aveam un vizitator din străinătate. Am plecat acasă şi am făcut cunoştinţă cu un tânăr matematician bulgar pe nume Marinov care era doctorand la Trondheim, în Norvegia. Mi-a spus că unii colegi norvegieni îmi urmăreau cu interes articolele fiind familiarizaţi cu algoritmul meu aditiv şi cu dezvoltările pe care le declanşase în literatură. Cum el se înapoia în Bulgaria pentru o vacanţă de o lună, aceştia îl rugaseră să se oprească o zi sau două la Bucureşti şi să-mi transmită un mesaj. Sosise cu o seară înainte; de dimineaţă mă căutase la Centrul de Statistică Matematică unde i se spusese că nu mai lucram acolo. Nimeni nu i-a putut spune unde lucram, aşa că după ce încercase în van să dea de mine, a plecat. Dar cineva de la Centru (care evident n-a vrut să se expună în faţa celorlalţi) a ieşit după el din clădire, l-a prins din urmă pe stradă şi i-a dat adresa mea de acasă. Aşa mă găsise.

Mesajul norvegienilor era că ştiau că vreau să plec din România şi că nu mi se permitea; mai ştiau şi că există căi ne-ortodoxe de a scoate oameni din România, prin intervenţii la nivel înalt, bani şi alte mijloace. Vroiau să ştie, specific, ce anume puteau face ei ca să mă ajute să ies din ţară.

Am reflectat la sensul acestui mesaj. Mai întâi, trebuia să verific credibilitatea lui Marinov, aşa că l-am atras într-o conversaţie despre viaţa la Trondheim, l-am făcut sub un pretext oarecare să-mi arate paşaportul şi am vorbit despre viaţa din Bulgaria. M-am convins curând că ce-mi spunea despre el era în linii mari adevărat şi că nu fusese trimis de Securitate. Apoi, am încercat să aflu tot ce se putea despre colegii din Trondheim care trimiseseră mesajul. Le-am notat numele dar am decis să nu cer nimic specific prin Marinov. Mai întâi că urma să petreacă o lună în Bulgaria şi deci oricum nu putea remite mesajul meu timp de câteva săptămâni. Pe urmă, deşi mi-a făcut o impresie foarte bună, nu eram sigur dacă era de încredere. Acum că îmi notasem numele şi adresa colegilor norvegieni, puteam găsi alte mijloace de a trimite un mesaj dacă aveam ceva concret de sugerat. L-am rugat pe Marinov să ducă din partea mea următorul mesaj oral: eram foarte impresionat şi recunoscător colegilor mei pentru oferta lor de a mă ajuta, dar de curând îmi reînnoisem cererea de plecare din ţară care era în momentul de faţă supusă dezbaterii de către autorităţi. Nu vroiam să fac nimic care ar fi putut interfera cu acest proces; totuşi, dacă cererea mea avea să fie din nou respinsă, le voi da de ştire şi poate că atunci le voi cere ajutorul. În afară de mesaj, am avut o lungă conversaţie cu Marinov pe teme tehnice, mai ales pentru a-i face escala vrednică de efortul cheltuit. Apoi l-am scos la cină, am vizitat câte ceva şi a doua zi a plecat satisfăcut că îşi îndeplinise misiunea.

În a doua jumătate a lui aprilie am continuat s-o sun pe secretara lui Bârlădeanu la fiecare trei sau patru zile. De la ea am primit primul semn că în sfârşit gheaţa se spărsese. În cursul unei convorbiri telefonice pe la sfârşitul lui aprilie, după ce nu mai vorbisem cu ea de o săptămână fiindcă nu o găsisem, m-a întrebat, „N-aţi aflat încă de la nimeni?“

„Nu“, am spus eu. „Ce să aflu?“

A părut să ezite o clipă: „Din câte ştiu eu, cazul dvs. a fost rezolvat“.

„Rezolvat în ce sens? Favorabil sau nefavorabil?“

„Cererea dvs. a fost aprobată, pe cât știu eu“, mi-a răspuns ea. „Ar trebui să primiți înștiințarea oficială în curând“.

Suna minunat. Am sunat-o imediat pe Edith să-i spun, dar am prevenit-o că informația fusese însoțită de calificarea „pe cât știu eu“. Timp de câteva zile nu s-a întâmplat nimic, așa că am sunat-o din nou pe secretara lui Bârlădeanu. I-am spus că nu fusesem înștiințat de nimic. Oare-mi putea spune unde să mă interesez ca să n-o mai deranjez pe ea? Și era *sigură* că cererea mea fusese aprobată? Mi-a răspuns că da, era sigură; verificase după ultima noastră conversație. Nu era nevoie să mă interesez nicăieri, îmi mai spuse; aveam să fiu înștiințat în curând. Lucrurile acestea își urmau cursul lor normal, adăugă. Am rugat-o să-i transmită mulțumirile mele sincere șefului ei.

A trecut o săptămână, au trecut zece zile fără să se întâmple nimic. Stăteam ca pe ace. Într-o dimineață de mai, Edith îmi telefonă din nou la institut. „Au venit să vadă apartamentul“, îmi spuse. O greutate uriașă mi s-a ridicat de pe umeri. Primul semn că cererea de emigrare îți fusese aprobată nu era o înștiințare oficială sau un telefon de la pașapoarte sau ceva de soiul ăsta, ci o vizită inofensivă de la ICRAL, care cerea, fără să-ți dea vreo explicație, să inspecteze apartamentul. Fiindcă lista celor care așteptau să primească locuință era întotdeauna lungă, ICRAL-ul era înștiințat primul că o cerere de plecare definitivă fusese aprobată, ca să poată decide prompt cine va intra în apartament când acesta se elibera. Asta ni se întâmplase și nouă. Când am ajuns acasă, Edith mi-a spus că doi domni bine îmbrăcați se iviseră la ușa apartamentului și se prezentaseră ca fiind de la spațiul locativ. Edith, bineînțeles, pricepuse sensul vizitei lor. I-a poftit în casă și i-a întrebat: „Vizita dvs. e legată cumva de cererea noastră de plecare definitivă?“ „Nu“, a răspuns unul dintre ei, „noi nu știm nimic de așa ceva. Nu e treaba noastră. E vorba doar de o inspecție de rutină“. S-au plimbat prin apartament și l-au estimat, au luat niște notițe, au schimbat între ei câteva impresii și, înainte de a pleca, i-au spus lui Edith politicoși, „Doamnă, aveți un apartament într-adevăr splendid“.

Am fost, bineînțeles, foarte fericiți. Edith se întreba dacă n-ar trebui să începem să ne lichidăm bunurile, dar ne-am hotărât să nu facem nici o mișcare până ce nu vom ști sigur, apoi

să vindem totul în cel mai scurt timp, astfel încât să nu pierdem nici o zi. Întorsăturile de ultim moment nu erau deloc rare. Adesea, autorităţile se răzgândeau în ultima clipă datorită unui denunţ sau unei aşa-zise descoperiri făcute de către Securitate. Existaseră cazuri în care oamenii îşi primiseră documentele de emigrare, doar pentru a şi le vedea revocate cu trei zile înainte de data plecării. Unii fuseseră daţi jos de la bordul avionului în care se suiseră deţinând hârtii de emigrare în bună regulă. Ştiam chiar de un caz în care un bărbat care fusese lăsat să plece, îşi vânduse toate lucrurile, îşi luase rămas-bun de la prieteni şi se suise într-un avion spre Viena, care la vremea aceea era punctul de tranzit pentru Israel. Ajunsese cu bine pe aeroportul din Viena, ieşise din avion, şi tocmai îşi aştepta rândul la punctul de control al paşapoartelor când dintr-o dată se auzi chemat la megafon: „Domnul cutare şi cutare este rugat să se întoarcă la avion, în care şi-a uitat ceva. Domnul cutare şi cutare este rugat să se întoarcă la avion". Omul s-a întors la avion, s-a suit în el să-şi recupereze orice ar fi fost acel lucru pe care pasămite îl uitase – şi cinci ore mai târziu s-a trezit în Bucureşti, unde Securitatea a început să-l ancheteze în legătură cu nu ştiu ce informaţie de ultimă oră pe care o primiseră despre el.

Au urmat alte vizite de la ICRAL, ai cărui reprezentanţi erau însoţiţi de diverşi care păreau a fi candidaţi la apartament. Toate acestea erau semne pozitive că într-adevăr cererea noastră fusese aprobată, dar un semn pozitiv e mai puţin decât o certitudine. Mai era un semn pe care îl puteam afla. Documentul de emigrare era un certificat de călătorie tipărit pe o singură foaie de hârtie. Pe faţă conţinea fotografia emigrantului, numele, data şi locul naşterii, adresa, plus data eliberării; pe verso, avea viza de ieşire din România, precum şi viza de imigrare în Israel şi viza de tranzit în Italia. Toţi emigranţii, indiferent unde intenţionau să meargă, trebuiau să plece cu viza de imigrare în Israel. Cei care intenţionau să meargă altundeva, trebuiau să-şi modifice destinaţia la Napoli, care era punctul de tranzit spre Israel. Pentru a reduce la minimum contactele viitorilor emigranţi cu ambasadele altor ţări, Ministerul Afacerilor Externe obţinea pentru ei vizele necesare de la ambasada israeliană şi cea italiană şi le înmâna certificatele de călătorie cu toate vizele aferente deja incluse. Ca urmare, o metodă de a afla dacă cererea

de emigrare îţi fusese într-adevăr aprobată era să întrebi la legaţia Israelului de la Bucureşti dacă primise un certificat de călătorie pe numele tău de la M.A.E., cu cererea de acordare a vizei de imigrare. Legaţia israeliană ţinea evidenţa vizelor de imigrare pe care le acorda şi la cerere, îţi furniza această informaţie. Deşi la Legaţia Israelului, Securitatea te fotografia la intrare, în faza asta nu-mi mai păsa: aveam un motiv întemeiat să mă duc acolo, şi anume să întreb care era statutul vizei mele. M-am dus pe la mijlocul lui mai şi mi s-a spus că documentul meu nu le parvenise încă. Mi-au dat un număr de telefon unde puteam să sun să aflu dacă sosise, ca să nu fiu nevoit să vin de fiecare dată în persoană. Am sunat la numărul respectiv tot la câteva zile şi în cele din urmă, în primele zile de iunie, mi s-a spus că o viză de imigrare în Israel fusese aplicată pe documentele noastre de călătorie pe data de 31 mai. Acum aveam o dovadă sigură că existau cu adevărat documente de emigrare pe numele noastre, aprobate şi semnate. Va să zică, trecusem hopul.

Din acel moment, am început pregătirile de plecare. Greutatea admisă la ieşirea din ţară era de douăzeci şi cinci de kilograme de persoană, prin urmare trebuia să vindem aproape tot ce aveam. Banii, bineînţeles, nu puteau fi scoşi legal din ţară, dar i-am lăsat la părinţii lui Edith, care au găsit căi să ni-i trimită ulterior. Nu-mi părea rău să mă despart de lucruri precum încălţăminte, paltoane şi costume de haine, dar nu vroiam să-mi pierd cărţile. Acestea puteau fi expediate în străinătate prin poştă, dar pentru a garanta că nu era trimis nici un material secret sau subversiv, expeditorul trebuia să semneze fiecare carte. Am ales vreo două sute de cărţi favorite şi am pus-o pe Anna să se ocupe de ambalarea lor în colete de greutatea admisă şi de expedierea lor de la poşta centrală. Vera a ajutat-o la treaba asta. În fiecare zi timp de vreo două săptămâni, fetele au dus la poştă câte douăzeci sau treizeci de cărţi pe care le-au expediat cu poşta de suprafaţă pe adresa unchiului lui Edith din Israel, Károly Lébi, care la rândul lui urma să ni le trimită în Statele Unite o dată ce vom fi ajuns acolo.

În prima săptămână din iulie am fost în sfârşit chemaţi la paşapoarte ca să ni se dea certificatele de călătorie. Erau trei bucăţi, unul pentru Edith şi Vera (copiii sub paisprezece ani apăreau pe certificatul mamei), unul pentru Anna şi unul pentru

mine. Erau datate 14 mai 1966; aveau viza românească de ieşire cu aceeaşi dată, vize de imigrare în Israel cu data de 31 mai, şi vize de tranzit pentru Italia cu data de 10 iunie (nu mi-aş fi amintit toate aceste date, dar am păstrat până astăzi aceste certificate).* Ne-am dus imediat la TAROM, agenţia românească de transporturi aeriene, să ne luăm bilete pentru Napoli la primul zbor disponibil. Biletele nu costau nimic – Israelul avea o înţelegere cu guvernul român prin care statul israelian plătea biletul de avion pentru fiecare emigrant – dar trebuiau plătite diverse taxe. Erau două zboruri pe săptămână către Napoli, care transportau numai emigranţi, în avioane cu elice, de viteză relativ redusă. Primul zbor la care erau locuri libere era pe 26 iulie. Acela a devenit zborul nostru.

În acest moment, am dat un anunţ la ziar pentru vânzarea tuturor bunurilor noastre. Cel mai uşor am vândut maşina, fiindcă existau lungi liste de aşteptare pentru toate modelele, iar Fiatul nostru 1100 era relativ nou şi în stare excelentă. De cum ne-a apărut anunţul, câţiva cumpărători potenţiali au şi venit să vadă maşina, pe care am vândut-o în aceeaşi dimineaţă la preţul pe care-l plătisem pe ea. Celelalte lucruri s-au vândut şi ele în decurs de câteva zile.

Pentru vămuirea celor douăzeci şi cinci de kilograme admise de persoană, trebuia să treci printr-o procedură lungă şi complicată; dura câteva zile şi nu se ştia niciodată când vor fi primite bagajele pentru vămuire şi cât avea să dureze. În loc să riscăm să pierdem avionul din 26 iulie, ne-am decis să „călătorim fără bagaj", dacă-mi este îngăduit să folosesc o expresie care de obicei are o conotaţie plăcută pentru a descrie o situaţie în care am fost nevoiţi să ne despărţim practic de toate posesiunile noastre. Ne-am decis să nu ne mai batem capul cu cele douăzeci şi cinci de kilograme şi să luăm cu noi doar valize în limita greutăţii maxime admise în avion (zece kilograme de per-

* Aceste certificate de călătorie erau documente eliberate de Ministerul Afacerilor Interne pe o singură coală de hârtie, conţinând numele, data şi locul naşterii şi fotografia deţinătorului; data eliberării şi termenul de valabilitate (un an); şi avertismentul „Nu poate fi preschimbat în paşaport – nu poate fi prelungit".

soană). Acest bagaj putea fi trecut prin vamă şi predat cu o zi înaintea plecării.

Totodată, am învăţat pe dinafară multe adrese şi telefoane utile. Nu numai că era interzis să scoţi din ţară orice sumă de bani, precum şi orice obiect din aur, argint sau platină (inclusiv verighete şi alte bijuterii); ci era, de asemenea, interzis să scoţi orice fel de scriere, inclusiv note şi agende telefonice. Aşa că a trebuit să învăţăm pe de rost toate adresele şi numerele de telefon pe care vroiam să le păstrăm sau de care credeam că vom avea nevoie. Ne-am asigurat că fiecare număr de telefon şi adresă era memorizată de cel puţin doi membri ai familiei, astfel încât dacă unul le uita, să şi le aducă aminte celălalt.

Zborul nostru urma să plece târziu după-amiaza. Părinţii lui Edith, Bandi şi Juci Klein, precum şi Sanyi Jakab ne-au condus la aeroport şi ne-au făcut cu mâna până ce avionul a decolat. Unii din ei aveau să vină după noi la scurtă vreme: socrii mei şi-au depus cererea de emigrare imediat după plecarea noastră şi după un an ni s-au alăturat. Bandi şi Juci Klein au emigrat la sfârşitul anilor '60 în Germania de Vest. Sanyi a rămas în Bucureşti până în anii '80, când a plecat în Suedia.

*
* *

Cei şase ani de luptă pentru a ieşi din România lăsaseră se pare o urmă adâncă în conştiinţa mea. Timp de mulţi ani după plecarea noastră, aveam periodic vise cu următoarea temă recurentă: merg pe o stradă în Bucureşti, pe unul din marile bulevarde. Soarele străluceşte şi vremea e plăcută. Plimbarea îmi face plăcere şi sunt într-o dispoziţie plăcută şi relaxată, când dintr-o dată îmi dau seama că am fost prins în capcană. M-am lăsat momit să vin înapoi pentru o scurtă vizită şi nu mi se va mai da voie să plec niciodată. Trecerea abruptă de la acea plimbare plăcută pe o stradă însorită din Bucureşti la groaza de coşmar când dintr-o dată realizam că am fost prins şi situaţia era iremediabilă, era o senzaţie pe care cuvintele n-o pot descrie adecvat. Mă trezeam scăldat în sudori reci şi-mi trebuiau minute întregi să mă conving că fusese doar un coşmar. Tema revenea cu diverse variaţiuni, dar elementul comun al tuturor acestor

coşmaruri era trecerea înfricoşătoare de la o dispoziţie plăcută şi relaxată la conştiinţa subită că devenisem din nou prizonier şi toate căile de scăpare erau blocate.

*
* *

Când avionul a decolat în acea după-amiază târzie, însorită, de 26 iulie 1966, ne-am uitat toţi patru pe hublou la oraşul care treptat pierea sub noi. În ce mă privea, îmi luam bucuros adio de la el: mă încercau puţine păreri de rău şi eram îmbărbătat de sentimentul că îmi urmam calea spre libertate. Era aproape întuneric când am văzut luminile Triestului prin hublourile avionului. Strălucirea lor contrasta puternic cu palida iluminare a Bucureştiului şi a altor oraşe româneşti pe timpul nopţii. Pe când avionul traversa Marea Adriatică şi apoi peninsula italică, gândurile mele se îndreptau spre problemele imediate cărora trebuia să le facem faţă odată ajunşi la Napoli. Viitorul mai îndepărtat îmi era ascuns de o perdea groasă. Dacă aş fi putut să ridic un colţ al acelei cortine, aş fi putut să mă văd pe mine însumi cucerind înălţimile profesiunii mele în următoarele trei decenii. Sau aş fi putut-o vedea pe Edith apucând-o cu îndrăzneală pe o cărare cu totul nouă, făcându-şi o profesiune din ceea ce la un moment dat fusese pentru ea un hobby şi ajungând un istoric de artă renumit. Sau aş fi putut-o vedea pe Anna ajunsă medic psihanalist sau pe Vera, profesoară de matematică şi fizică, amândouă cu propriii lor copii. În sfârşit, aş fi putut vedea sosirea în anii '80 a celor Trei Muşchetari ai noştri, cum îmi place să le spun nepoţilor. Toate aceste lucruri erau în cărţile pe care le ţineam în mână, dar în momentul acela nu puteam prevedea nici unul din ele.

Puţin după miezul nopţii, avionul nostru a aterizat pe pământul Italiei şi am fost conduşi pe aeroportul din Napoli. Mă simţeam extraordinar. Am aflat mai târziu că restul familiei mele avea sentimente amestecate, dar simţind entuziasmul meu, n-au putut rezista prea mult şi s-au molipsit de la mine. În această nouă dimineaţă a zilei de 27 iulie 1966, simţeam că am aripi şi că sunt gata să zbor, să încep împreună cu ai mei o viaţă nouă.

EPILOG

Într-o seară de vară în 1996, la treizeci de ani după memorabila noastră ieşire din paradisul comunist, reflectam la cariera mea. În ultimele trei decenii, dusesem viaţa fericită, creatoare a unui om de ştiinţă de succes. Fiecare nou rezultat a fost o emoţie plăcută. Mi-am petrecut zilele şi o mare parte din nopţi făcând mai ales ce-mi plăcea: investigând – şi de multe ori rezolvând – probleme care mă intrigau, lucrând cu studenţi talentaţi, predând materia care-mi plăcea. Mă bucuram de stima colegilor, publicam mult şi constant, prezentam lucrări ca invitat la congrese şi conferinţe în toată lumea şi făceam parte din consiliul editorial a opt sau nouă periodice de specialitate. Tocmai fusesem numit Profesor Thomas Lord de cercetarea operaţională, o cinste acordată de Universitatea Carnegie Mellon, pe lângă catedra pe care o ocupam de câţiva ani la aceeaşi universitate. Anul precedent, fusesem distins cu Premiul de Teorie John von Neumann, cea mai înaltă onoare în profesiunea mea.

Astfel, la a treizecea aniversare a emigrării noastre din România aveam toate motivele să fiu mulţumit şi să privesc înapoi cu mândrie la succesele celor trei decenii scurse de atunci. Totuşi, în mintea mea stăruia o întrebare la care nu aveam răspuns. Care era legătura dintre toate acestea şi viaţa mea de mai înainte? Răstimpul vieţii mele părea să fie clar scindat în două părţi distincte, singura legătură dintre ele fiind oferită de persoana protagonistului. Întrebuinţând o metaforă din matematică, planul vieţii mele nu numai că era frânt în două subplanuri, dar cele două păreau să fie ortogonale. Preocupările, interesele, evenimentele, bucuriile şi mâhnirile vieţii mele

prezente păreau să difere radical de cele din zilele de dinaintea plecării. Mai exact, exista o punte: anii dintre 1959, când începusem să mă re-calific în domeniul programării matematice, şi 1966, când am emigrat, pot fi văzuţi ca un preludiu la tot ce a urmat. Dar în afară de această perioadă de tranziţie, trecutul părea să fie complet absent din noua mea viaţă. Ocazional le mai povesteam prietenilor câte un episod sau altul din viaţa mea de mai înainte – mai ales celor tineri, atunci când mi se părea că am ceva folositor să le comunic din trecutul meu –, dar asta era tot. Altfel, trecutul ar fi putut tot atât de bine să nu existe, sau cel puţin aşa păreau să stea lucrurile. Oare trebuia să fie aşa? Oare primele decenii ale vieţii mele fuseseră irevocabil risipite, pierdute pentru vecie? La a treizecea aniversare a emigrării noastre, o serie de gânduri s-au înlănţuit în mintea mea care m-au condus peste puţin la hotărârea de a scrie această carte. Trebuia să fie o cale, mi s-a părut, de a salva toată acea experienţă de la uitare, de a o face cunoscută publicului, pentru ca acesta să poată înţelege motivaţiile şi vieţile oamenilor ca mine şi să înveţe poate ceva din ele. De asemenea, mi se părea valabil şi punctul de vedere că o persoană care trecuse prin toate lucrurile încercate de mine trebuia într-un fel să depună mărturie. Aşa că m-am apucat de scris.

*
* *

În cele ce urmează, voi schiţa în linii mari cele întâmplate în viaţa mea după ce împreună cu familia mea am părăsit România. În vara anului 1966, când în sfârşit am reuşit să ies din spatele Cortinei de Fier cu familia mea, viaţa mea s-a schimbat radical în toate sensurile cuvântului. Soarta a început să mă trateze într-un mod cu totul altul: înainte, trebuisem să mă lupt cu dinţii şi să depăşesc o mie de obstacole pentru fiecare realizare; o dată ajuns în lumea liberă, totul părea să-mi meargă şi orice îmi doream părea realizabil. La scurt timp după ce am sosit în Italia, am avut parte de o serie de întâmplări norocoase. Pe perioada cât a trebuit să aşteptăm viza de intrare în S.U.A., mi-am găsit o slujbă ideală: o bursă de cercetare la Centrul Internaţional de Tehnică de Calcul din Roma (al cărui director

era Claude Berge). Anna şi Vera au fost primite la Şcoala Americană din Roma, cu burse care acopereau costul taxelor şcolare pentru amândouă. Mai mult, m-am înscris la doctorat la Universitatea din Bruxelles şi la Universitatea din Paris, ceea ce a dus mai apoi la obţinerea doctoratelor în economie şi, respectiv, în matematică. Singura dificultate cu care m-am confruntat a fost că, din cauza trecutului meu comunist, a trebuit să fiu supus unui scrutin mai amănunţit decât cei mai mulţi potenţiali imigranţi pentru a mi se acorda viza de imigrare în Statele Unite. Astfel, a durat opt luni, în loc de obişnuitele trei sau patru, până am primit aprobarea de intrare, dar în rest totul a mers ca pe roate.

Pe când mă aflam încă în Italia, am fost invitat să lucrez la Stanford University şi la Carnegie Institute of Technology, două instituţii de vârf în profesiunea mea. După o scurtă perioadă la Universitatea din Toronto, în primăvara anului 1967 am primit viza de imigrare în Statele Unite şi ne-am mutat la Stanford. Aici am petrecut cinci luni tumultuoase în grupul lui George Dantzig, considerat pe atunci cel mai puternic departament de cercetare operaţională din lume. Am fost încântat de experienţa câştigată şi am învăţat foarte mult. Dormeam puţin, munceam din greu, şi făceam tot ce puteam pentru a-mi umple golurile din educaţia matematică în cel mai scurt timp.

În toamna anului 1967, ne-am mutat la Pittsburgh unde am început să lucrez la Graduate School of Industrial Administration (Şcoala Superioară de Administraţie Industrială), cunoscută ca GSIA, care ţinea de Carnegie Institute of Technology. Acesta tocmai se unise cu Mellon Institute, cele două devenind Carnegie Mellon University. Această instituţie s-a vădit a fi locul ideal pentru nevoile şi ţelurile mele profesionale. În anii '50, fusese scena primelor aplicaţii industriale ale cercetării operaţionale. Era un loc unde cercetarea neîngrădită de graniţe disciplinare era din plin încurajată; unde metodele neconvenţionale, dacă păreau promiţătoare, erau sprijinite cu entuziasm. O sarcină didactică uşoară îmi îngăduia să-mi petrec cea mai mare parte din timp în cercetare. Libertatea profesională de care mă bucuram făcea parte dintr-o atmosferă generală de libertate care mi se părea a fi trăsătura dominantă a noii mele vieţi. În cursul primei mele vizite la GSIA (ai cărei profesori fuseseră

Egon în 1985

desigur puşi în temă cu trecutul meu), unul din noii mei colegi mi-a dat o broşură în care erau enumerate drepturile mele în caz de arestare: nu trebuia să răspund la nici o întrebare, se spunea acolo, înainte de a vorbi cu un avocat. Îmi închipuiam ce mutră ar fi făcut anchetatorul meu de la Malmezon dacă i-aş fi spus că înainte de a răspunde la oricare din întrebările lui, vroiam să-mi consult avocatul; cu siguranţă nu i-ar fi venit a-şi crede urechilor.

Din punct de vedere profesional, primii mei şapte sau opt ani la GSIA au fost probabil cea mai rodnică perioadă din viaţa mea. La sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70, am devenit bine cunoscut în domeniul programării cu numere întregi. În afară că eram rugat să ţin conferinţe şi seminare, am fost tot-

odată angajat de companii precum Control Data şi altele pentru a ţine seminare de o zi despre programarea cu numere întregi în marile Capitale ale lumii. Pe de altă parte, deşi algoritmul meu aditiv era foarte popular – peste ani a fost identificat ca cel mai frecvent citat articol din revista *Operations Research* în perioada 1954-1982 – simţeam nevoia să scormonesc mai adânc în structura problemei pe care o studiam. Aşa se face că în perioada 1969-1974, am elaborat o nouă metodă bazată pe o ramură a matematicii numită analiza convexă, care a dus la ceea ce a devenit mai apoi cunoscut sub numele de programare disjunctivă. Metoda mea nu s-a bucurat de un succes imediat în rândul comunităţii ştiinţifice. Ba chiar, cel mai important articol pe această temă nici nu mi-a fost publicat la vremea respectivă, din cauză că am refuzat să-l rescriu pe gustul unuia dintre arbitri. Dar şaisprezece ani mai târziu, când împreună cu doi colegi, am reluat aceeaşi metodă dintr-o altă perspectivă sub numele de „lift and project" („ridică şi proiectează") şi am transpus-o într-un cod eficient de calculator, a avut parte de o largă recunoaştere ca fiind una din cele mai eficiente metode de a aborda problema respectivă. Ca urmare, lucrarea mea nepublicată din 1974 a fost publicată douăzeci şi cinci de ani mai târziu ca lucrare invitată, cu un Cuvânt înainte din partea a doi distinşi colegi, discutând importanţa ei pentru profesiunea noastră.

În 1976, când Statele Unite ale Americii se confruntau cu urmările embargoului de petrol al ţărilor arabe, m-am oferit să petrec voluntar un semestru la FEA (Federal Energy Administration – Administraţia Federală a Energiei) în Washington, ca cercetător „împrumutat" guvernului de Carnegie Mellon. Congresul S.U.A. tocmai legiferase crearea unei rezerve strategice de petrol (SPR) pentru a evita pe viitor crizele de tipul celei pe care ţara o traversa atunci, iar FEA încerca să determine care era dimensiunea optimă a acestei rezerve. Mi s-a cerut părerea. Am descoperit că toate studiile făcute pentru a da un răspuns la această întrebare porneau de la o premisă comună cu care nu eram de acord: probabilitatea unui viitor embargo era luată ca dată a problemei şi se încerca minimalizarea costului unui asemenea eveniment pentru naţiune. Eram de părere că probabilitatea unui viitor embargo nu trebuia să apară ca o dată a problemei, adică presupusă a fi independentă de existenţa şi

mărimea rezervei strategice de petrol. Dimpotrivă, mi se părea, unul din scopurile acestei rezerve trebuia să fie prevenirea: trimiterea unui mesaj clar oricărui potențial adversar care plănuia un embargo că Statele Unite nu erau vulnerabile față de această armă. Așa că am formulat un model de teoria jocurilor în care evenimentul unui viitor embargo nu era un dat, ci era una din strategiile la îndemâna unui adversar potențial sau a unei coaliții de adversari capabile să-și pună în aplicare amenințarea, în vreme ce o rezervă strategică de petrol de diferite mărimi făcea parte din strategiile la îndemâna Statelor Unite. Am elaborat, de asemenea, o metodă de rezolvare a jocului bi-matricial care a rezultat și astfel am putut să ofer recomandări specifice privind mărimea optimă a rezervei strategice. Studiul meu a reușit să încline balanța în favoarea unei mărimi superioare a SPR decât se anticipase, iar rezumatul acestuia a intrat în *Congressional Record.*

După 1976, mi-am continuat cercetările asupra diferitelor aspecte ale optimizării cu numere întregi și combinatorii, concentrându-mă pe metode de rezolvare eficiente pentru problemele cu aplicații practice, dar și asupra eforturilor teoretice de a înțelege mai bine structurile cu care aveam de-a face. În 1980 am primit Premiul Fundației Humboldt pentru un cercetător științific american senior, care m-a dus timp de un an la Universitatea din Köln. Pe când lucram acolo, am dezvoltat împreună cu un coleg canadian metoda care a devenit cunoscută sub numele de formulare extinsă și proiecție. Mai târziu, în cursul anilor '80, am lucrat cu un coleg italian la teoria ordonării optime a obiectelor cunoscută în branșă sub numele de problema comis-voiajorului, care devenise un teren clasic de încercare pentru ideile și abordările noi din sfera optimizării combinatorii.

Ocazional, am făcut și consultanță pentru industrie și uneori aceste activități au dus la noi descoperiri științifice. În anii '80 au început să mă intereseze problemele de programare în timp a mașinilor și diverselor activități și am elaborat procedee eficiente pentru câteva din ele. Unul din acestea, rezultat în urma unui efort comun cu un fost doctorand de-al meu, a fost un sistem de a programa activitatea unui laminor de oțel, introdus în anul 1991 la Cleveland Works of LTV Steel și încă în folosință zi de zi șapte ani mai târziu.

Am publicat aproximativ 180 de articole în publicaţii de specialitate. Cam jumătate din acestea au fost scrise în colaborare cu aproximativ cincizeci de co-autori diferiţi, dintre care jumătate foşti studenţi de-ai mei. Co-autorii mei provin din Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Elveţia, Germania, Italia, Olanda, Danemarca, Suedia, Ungaria, România, Cehoslovacia, Grecia, China, Taiwan, Australia, Argentina şi Peru.

În afară de cercetare, am fost continuu activ pe plan didactic. De-a lungul anilor, am predat o varietate de cursuri, mai ales la nivel de doctorat, dar şi în cadrul programelor de master şi uneori la colegiu. Îmi place să predau şi să interacţionez cu studenţii. Acum câţiva ani, am iniţiat înfiinţarea unui program doctoral inter-disciplinar de algoritmi, combinatorică şi optimizare (ACO), oferit de GSIA în colaborare cu departamentul de matematică şi cel de tehnică de calcul. Acest program a răspuns unei nevoi esenţiale şi a fost primit cu entuziasm. Programul ACO a fost cel dintâi program de felul lui din lume, dar astăzi nu mai e unic: în anii '90, două programe similare au fost înfiinţate, unul în Statele Unite iar celălalt în Germania.

*
* *

Iar acum câteva cuvinte despre familia mea.

Edith a avut o carieră profesională remarcabilă în America. La scurt timp după ce ne-am mutat la Pittsburgh, a decis să facă uz de oportunităţile oferite de noul nostru mediu pentru a-şi schimba profesiunea şi a devenit istoric de artă, hobby-ul ei de o viaţă, obţinând doctoratul în istoria artei la Universitatea din Pittsburgh. Ce-i drept, norocul nu ne-a urmărit în toate aspectele vieţii: în primăvara anului 1972, Edith a făcut un cancer la sân. La scurt timp, boala a revenit; în clipa aceea, perspectivele păreau destul de sumbre şi sorţii păreau împotriva noastră. Dar boala a fost tratată cu succes până la urmă, şi în ciuda câtorva episoade ulterioare, Edith duce o viaţă fericită şi foarte activă pe plan profesional şi personal. În timp a devenit profesoară de istoria artei la Universitatea Carnegie Mellon şi a publicat peste douăzeci şi cinci de articole în reviste de artă. În

Edith, Egon şi Anna în 1998

1978 a publicat o carte despre sculptura lui Brâncuşi, relevând şi documentând rădăcinile româneşti ale artei sale. Mai apoi s-a îndreptat spre studiul artei din Renaştere. Cartea ei, publicată în 1995, despre Michelangelo şi Capela Medici oferă o nouă interpretare a acelei capodopere care a atras atenţia a sute de savanţi. A treia ei carte vorbeşte despre arta lui Joseph Csaky, un sculptor francez de origine maghiară de la începutul secolului XX.

Fiicele noastre s-au descurcat şi ele bine în viaţă, deşi nu fără acele dificultăţi personale care fac parte din trama obişnuită a vieţii. Anna a urmat Universitatea Brandeis şi Colegiul de Medicină Albert Einstein. După ce a devenit medic, s-a specializat în psihiatrie şi a devenit psihanalist. Locuieşte la New York împreună cu soţul ei, Sherwood Waldron, de asemenea psihanalist, şi fiul lor, Alex, născut în 1986. Este activă în practica privată şi totodată predă la Psychoanalytic Institute (Institutul Psihoanalitic).

Vera a urmat o şcoală de arte vizuale, dar a părăsit-o înainte de absolvire. S-a căsătorit cu Vaios Koutsoyannis, un imigrant grec. S-au mutat în Florida şi au avut doi copii, pe John

Edith, Anna şi Vera în 1998

în 1981 şi Robert în 1985. La începutul anilor '90, căsnicia s-a destrămat. Vera s-a întors la şcoală, mai întâi la colegiul de doi ani – unde a fost aleasă „valedictorian"* la absolvire – apoi la Florida Atlantic University, şi a devenit profesoară de liceu de matematică şi fizică. Împreună cu cei doi fii ai săi, locuieşte în Coral Springs, Florida.

*
* *

În fine, pentru a mă întoarce la întrebarea de la care am pornit: există vreo legătură între viaţa mea în lumea liberă în ultimele trei decenii, viaţă care constă în esenţă într-o serie de victorii întreruptă doar rareori de necazuri minore, şi viaţa mea de dinainte în Europa de Est, cu seria ei ameţitoare de vârfuri şi prăpăstii, cu teribilele ei lovituri şi aspectul de cursă cu obsta-

* În S.U.A., cel mai bun elev din fiecare promoţie, ales pentru a ţine cuvântul de despărţire la ceremonia de absolvire a liceului, colegiului etc. (*n.tr.*)

Egon cu nepoţii săi în 1998

cole? Depăşirea acelor obstacole a necesitat anumite trăsături personale. Au jucat aceste trăsături vreun rol în obţinerea succeselor de mai târziu? De asemenea, a contribuit în vreun fel vreo parte din viaţa mea anterioară la realizările noii mele vieţi? Nu pot decât să încerc să dau un răspuns posibil şi fragmentar la aceste întrebări.

Schiţa pe care am făcut-o mai sus a carierei mele în cercetare s-ar putea să fi lăsat impresia greşită că viaţa unui om de ştiinţă constă într-o serie de întreprinderi plăcute cu încheieri fericite. Nimic n-ar putea fi mai departe de adevăr. Viaţa mea de cercetător a fost şi este caracterizată de perioade frecvente de tensiune: ori de câte ori o nouă descoperire se întrezăreşte la orizont, e nevoie de un volum imens de efort şi de concentrare pentru a-i răpi naturii secretul scormonind mereu mai în adâncime. Azi rezultatul pare la îndemână; nu trebuie decât să-l aşterni pe hârtie. A doua zi, totul pare a fi fost o amăgire; nimic nu se potriveşte când vrei să pui totul laolaltă. Când în sfârşit izbuteşti să-ţi cristalizezi descoperirile într-o teoremă pe care crezi că ai demonstrat-o, când revezi a treia sau a patra oară paşii logici ai

demonstrației, descoperi dintr-o dată o fisură minusculă, în aparență nesemnificativă. Dar când te apuci s-o repari, fisura devine o gaură cât toate zilele. Ceea ce ai crezut că e adevărat se dovedește a fi adevărat numai în anumite condiții. Poate că există ceva cam de același fel care să fie valabil fără restricții, în toate cazurile; dar nu e ceea ce ai crezut tu la început. Așa că acum îți bați în cuie rezultatul pentru situația între ale cărei limite este valabil și continui să bâjbâi în căutarea unui rezultat mai general care să fie valabil și în afara acelor restricții. Și tot așa... Acesta e gustul descoperirii în matematică. E un proces inegal care de multe ori devine febril, cu nopți nedormite sau numai pe jumătate dormite. Necesită o concentrare îndârjită care te face să uiți o vreme de orice altceva. Pentru a izbândi în acest domeniu, trebuie să ai „foc în mațe", cum se spune. Și cu siguranță că nu strică să ai înclinarea fundamentală de a stărui, de a nu te da bătut în fața dificultăților, de a nu te lăsa deprimat de înfrângeri, ci de a încerca iară și iară, până ce în fine găsești calea cea bună.

Cum mi-au afectat evenimentele din prima parte a vieții cariera din cea de a doua? Firește, n-am cum să știu ce fel de om aș fi fost dacă acele experiențe n-ar fi avut loc. E sigur că m-au întărit: m-au făcut mai puternic și mai adaptabil, mai puțin impresionat de dificultăți, mai puțin gata să mă descurajez la primul obstacol. În fond, puteam face oricând comparația între o neplăcere curentă, un necaz sau un accident, și evenimentele îngrozitoare din trecutul meu, ca să mă conving că tot ce mi se întâmpla acum era floare la ureche față de cele încercate în trecut. Experiențele mele din trecut m-au făcut totodată un mai bun cunoscător al oamenilor – faptul că avusesem prilejul să observ firea omenească în situații extreme reprezenta un bun cu care nimic nu se poate compara în această privință. E cert că ele mi-au înrâurit sistemul de valori.

Sunt cunoscut printre colegii mei de breaslă și printre studenți ca o persoană care are curajul propriilor sale convingeri și nu poate fi ușor intimidată. Probabil că nu există amenințare care să se măsoare cu cele prin care am trecut. Sunt rareori neutru față de ce se întâmplă în jurul meu, iar cei care sunt nedreptățiți într-un fel sau altul știu că pot conta pe sprijinul meu efectiv. Când judec pe cineva, încerc să-i pun succesele în perspectivă.

Ce obstacole a trebuit să depăşească pentru a le obţine? În alegerea prietenilor, pun mare preţ pe caracter, independenţă de gândire şi curaj. Aşa cum spune proverbul, „Prietenul la nevoie se cunoaşte", iar eu încerc de multe ori să-mi închipui cum s-ar purta o persoană sau alta dacă dintr-un motiv oarecare aş fi atacat (deşi cele două execuţii publice la care am fost supus în anii '50 – la Ministerul Afacerilor Externe şi la Institutul de Cercetări Economice – nu au şanse să se mai repete vreodată).

Un cuvânt despre vederile mele politice: cum au evoluat după stabilirea în Occident? Mai întâi, nu mi-am pierdut niciodată interesul faţă de tot ce se întâmplă în lume. Îmi place să fiu la zi şi urmăresc ştirile mondiale în presa scrisă mai degrabă decât la televizor. Nu mai e nevoie să spun că am fost un vajnic oponent al regimurilor comuniste din estul Europei – şi nu numai din estul Europei – înainte de căderea acestora şi am jubilat când imperiul sovietic s-a destrămat. Am rămas alergic la totalitarismul de orice fel, fie el fascist sau comunist, iar suprema mea valoare politică este libertatea. Urăsc nedreptatea şi aş dori să văd dreptatea socială afirmându-se tot mai mult, însă fără a aduce atingere libertăţilor fundamentale. Dacă ar trebui să aleg între egalitate şi libertate, aş alege libertatea, din următorul motiv: am convingerea că o egalitate dobândită cu sacrificiul libertăţii sfârşeşte prin a fi efemeră şi neplăcută. De asemenea, sprijin rolul internaţional al Statelor Unite, stat pe care îl consider principalul garant al libertăţii în lumea întreagă. Uneori găsesc că unii din conducătorii noştri sunt naivi în materie de politică internaţională şi am sentimentul că nu ştiu întotdeauna să distingă între prieten şi duşman, între ce e bine şi ce e rău pentru ţară şi pentru întreaga lume. Dar la urma urmei, eu nu sunt politician, ci doar un matematician.

A

Ágі 308, 310
Alehem, Şalom 39
Allen, R.G.D. 438
Anna 269, 270, 288, 289, 332, 356, 358, 359, 360, 400, 422, 423, 426, 466, 484, 485, 493, 496, 508, 511, 514, 519
Antonescu, Ion 111
Apostol, Gheorghe 502
Arhimede 46

B

Babel, Isaac 39
Bajcsi-Zsilinszki 260
Balaş, Edith 253, 270, 271, 273, 288-290, 302, 306, 332, 356-363, 373, 376, 391-394, 396, 397, 400, 401, 417, 419, 420, 424, 425, 460, 462, 466, 467, 470, 482, 484, 485, 491-495, 504, 506, 508, 510, 511, 518

DICE

Balázs vezi Balázs, Egon
Balázs, Egon 41, 193, 224
Balzac, Honoré 39
Barbu 226, 229, 230
Barbu, Zevedei 229
Bárdossy 58, 77
Bariţiu, Gheorghe 32, 45
Bartha 65
Bârlădeanu, Alexandru 262, 494, 495, 502, 504-506
Bălescu 492, 493
Beethoven, Ludwig van 43
Bela Kun 49
Berge, Claude 503, 514
Bergthaller, Cristian 480
Beria, Lavrenti 358, 363, 364, 385, 386, 402
Berman, Jacques 237, 238, 328, 329, 336, 338, 339, 365-369, 371, 372
Bernard Shaw, George 39
Bertalan (Berci) 92, 93, 95
Blahó, István 135, 144, 148, 150, 152
Blatt (familia) 21
Blatt, Barbara (Boriska) 21

Blatt, Egon 26, 36, 39, 113, 117, 121, 122, 146, 147, 193
Blatt, Elek (Alec) 24, 25, 39
Blatt, Erzsike 26, 39, 40
Blatt, Ignác (Ignatius) 21, 26, 39
Blatt, Mór (Mauriciu) 23
Blatt, Robert (Bobi) 26, 27, 31, 42, 63, 64, 95, 187, 213, 217, 270
Blum, Léon 36
Bodnarenko, Pintilie (Pantiuşa) 225, 283
Bojan, Iuliu 254, 288
Bólyai (matematicieni, universitate) 22, 192, 210, 233, 243, 259, 425
Borel 440
Borgovan 186
Boriska 26
Bródy, András 467
Büchler, dr. 269
Bucur, Teodor 344-350, 353, 373, 374
Buharin 59
Bulganin 384, 386
Bunaciu, Avram 498-501
Butyka, Ferenc 483
Buza 234

C

Calmanovici, Emil 285, 365, 366, 368, 369
Ceauşescu, Nicolae 223, 258, 494, 502
Charnes 438
Chişinevschi, Iosif 201, 281-284, 415
Chopin, Frederich 43
Churchill 206
Ciulei, Liviu 261
Clara 467, 468
Constantinescu, Miron 201, 207, 208, 272, 280, 369, 413-416
Cooper 438
Cooper, James Fenimore 37
Cooper, William W. 459
Corban 452, 453
Costea, Mirel 285
Coşbuc, George 42
Csaky, Joseph 519
Csendes 426
Csögör 192
Csonka, sergent major 142, 146-150

D

Daicoviciu 192
Dan, Pavel 426
Dános, Miklós 391, 392
Dantzig, George 438, 439, 449, 450, 514
David 24, 31
Deutsch, Gizi 215
Deutsch, Imre 434
Deutsch, Pityu 135
Deutsch (de la Editura Ştiinţifică) 360
Diamantstein, Ernest 42
Dickens, Charles 39
Dimitrov, Gheorghi 393, 394

Disraeli 47
Dobb, Maurice 231
Dobrohotov 279
Doig 456, 457
Dorfman 433, 438
Dostoievski 39
Dragomirescu, Mihail 480
Dreiser 39
Dubček, Alexander 385
Dumas, Alexandre 38
Dumitriu, dr. 424, 425
Dürrenmatt 469

E

Einstein, Albert 45, 46, 47
Emil 153
Eminescu, Mihai 42
Enescu, George 233
Engels 312, 471
Erdös, Paul 409
Erdös, Péter 409

F

Farchi, Avram 277-279, 300, 449
Farkas, Fanny 23
Farkas, Gyula (Julius) 22
Farkas, Magda 194, 195, 202
Faulkner, William 39
Fehér, Zsuzsa (Suzana) 135
Fekete, Károly (Karcsi) 135, 138, 144, 145, 148, 152-163, 169-172, 175, 176, 181, 183 298, 338, 371, 400
Feri Bătăuşul (vezi Kékkői, Ferenc)
Fischer, László 136, 183, 401
Földes, László (vezi Fischer, László)
Földes, Marica 401
Foriş, Ştefan 198, 199, 389
Fortet, Robert 458, 459, 481, 482
Friedmann 141, 149

G

Gács, László (vezi Grünwald László) 183
Gagarin, Iuri 472
Galambos 87, 103, 105, 130, 193, 297
Gáll, Ernő 401, 404
Gáspár 79, 81, 82
Georgescu, Teohari 192, 202, 280, 282, 283, 286, 287, 369
Gergely, Miklós 141, 148, 149
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 198, 199, 201, 223, 244-246, 258, 262, 271, 280-285, 315, 347, 369, 389, 413-415, 491, 495
Goda 136, 137
Goethe 39, 51
Goldberger 40
Goldstücker, Eduard 231
Gomory, Ralph 456
Gomulka, Wladyslaw 385
Goncearov 349, 350
Gounod 304
Gounod, Charles 43

Grieg 43
Groza, Petru dr. 191, 192, 199, 204, 206
Grünfeld, Ilona 96-99, 126, 129, 336, 337, 370
Grünwald, László 134, 139, 145, 148, 151, 152, 183

H

Hadamard 440
Halász, Ferkó 484
Haldane, J.B.S. 54
Hamburg, Hanna 393
Hammer, Ladislau (Laci) Peter 112, 446, 447, 449-451, 481
Havas, György 86, 87, 188, 193, 297, 370
Hazai, Jenö 134, 135, 139, 141, 142, 145, 183
Hegedüs, András 135, 139, 144, 145, 147, 150, 152, 158, 177, 183, 387, 388, 400
Heidegger 55
Heisenberg 46
Heller, Otto 54
Hemingway, Ernest 39
Henderson 438
Hentz 87
Herzl, Theodor 47
Hida, Tibor 188, 297, 370
Hilberg, Raul 186
Hirsch, Mayer 65, 66, 73, 74, 78, 80, 81, 86, 87, 188, 193, 297
Hirsch, Vilmos (William) 25, 73
Hitler, Adolf 35, 46, 47, 48, 49, 57, 58, 61, 100, 158
Holländer, Willy 66, 73-75, 82, 96, 98, 129, 188
Horthy, Miklós 49, 50, 61, 77, 99, 100, 137, 139, 185
Horváth, Marcel (vezi Schiller, Marcel) 183
Hovány, Anikó 197
Hovány, Ilona 97, 99, 129, 196, 197, 299
Hruşciov, Nikita 384-386, 388, 389, 399, 402, 413, 414, 416

I

Iacovlev 503
Ignác 52, 55
Iliás, Ferenc 135
Ill 467, 468
Ilonka, néni 418
Imre Madách 51
Irén 216-219, 221, 222, 359
Iszlai (d-na) 95, 96, 101
Iszlai (familia) 95-97, 101, 105
Iszlai, Annus 103
Iszlai, Gyula 92, 93, 95, 100, 126
Ivaşcu, George 384
Ivănescu, Anca 450
Ivănescu, P.L. 451

J

Jabotinsky 47
Jakab, Magda 235, 243, 258, 270, 287, 307-310, 341, 362, 363

Jakab, Sándor (Alexandru) 97-99, 109, 118, 123, 125, 126, 128, 130, 131, 184, 192-194, 200, 202, 203, 208, 209, 235, 243, 248, 258, 262, 263, 270, 272, 273, 277, 279, 280, 283-285, 287, 288, 297-300, 307, 308, 310, 320, 330, 333, 338, 341, 357, 362, 365, 370, 375, 390, 400, 483, 484, 510
Jakober 464, 465
Jeszenszky, Erik 54
Josepovits, Maria 195
Josepovits, Regina 100, 195
Józsa, Béla 97, 98, 114, 126, 129, 130, 299
Juhász, András 113, 131-133
Juhász, István 132, 133

K

Kádár, János 79, 82, 183, 184, 401, 402
Kállay, Miklós 77
Kamenev 59
Kavan 231
Kékkői, Ferenc 122-125, 128, 131, 133, 161-167, 175
Kelemen 234
Keynes, John Maynard 405-410
Kim Il Sung 277
Kipling, Rudyard 39
Király, Zoltán 54, 55, 86
Klein, Edi (Edith) 194, 195
Klein, Endre (Bandi) 194, 195, 243, 248, 249, 251-253, 258, 259, 261, 268-270, 356, 357, 392, 510
Klein, Juci (Regina) 195, 248, 270, 356, 357, 392, 510
Koffler, Remus 365, 366, 389
Kohn, Hillel 299
Kondor, György 141, 148, 149
Konstantinovna, Natalia 270, 271
Konstantinovski, Ilia 411, 412
Koopmans 438
Kornai, János 402, 467
Kostov, Traicio 284, 285, 363
Koutsoyannis, John 519
Koutsoyannis, Robert 520
Koutsoyannis, Vaios 519
Köves, Iván 254, 392, 418
Kuroş 438

L

Laczkó, Ede (vezi şi Lebovits, Ede) 188
Land 456, 457
Landman 488, 489, 490
Lange, Oskar 403
László, György (George) 66, 74, 82, 96, 99, 188
Lebesgue 440
Lebi, Karoly 508
Lebovits, Ede 66, 73, 75, 85, 97, 99, 114, 115, 188
Lenin, Vladimir Ilici 194, 306, 315, 470, 471
Leontiev 59, 382, 451

Leray, Jean 458, 459
Levente, Mihai 284, 288
Levy, Robert 367-369, 372
Lichtmann, Sándor 135, 139, 141, 145, 183
Ligeti, György (George) 63
Liszt, Frantz 43
London, Jack 39, 324
Lövi (familia) 357, 358
Lövi, Edith 212-222, 234, 238, 243, 244
Lövi, Klara 214, 216, 217, 222, 248, 288, 357, 360, 419, 467
Lövi, Sándor 214-216, 221, 222, 248, 288, 321, 360, 361
Luca, Vasile 200, 202, 208, 243, 273, 279-284, 286, 287, 320, 357, 364, 365, 368, 369, 483, 484
Lusztig, Tibor 211, 212

M

MacArthur 277
Macavei, Mihail 225, 226, 233, 251, 252
Macovescu, George 225, 226, 230, 233, 235, 236, 251
Macovescu, Teri 225, 249
Malenkov 358, 364, 369, 384, 399
Maléter, Pál 401
Malinschi, Vasile 383, 384, 415
Manci 110, 111
Mann, Thomas 39
Mannhercz 136
Marinescu 420, 421
Marinov 504, 505
Marx, Karl 56, 194, 210, 312, 382, 383, 407, 471
Matthias cel Drept (Matei Corvin) 22
Maugham 39
Maurer, Ion Gheorghe 502
May, Karl 37
Măgură, Ion 237, 252
Mănescu, Corneliu 496
Mănescu, Manea 256-258
Michelson-Morley 46
Mihai (regele) 111, 191, 199, 224, 244
Mihoc, Gheorghe 479-481, 492
Miliutinovici 232, 239
Mód, Aladár 54, 59
Mohr, Finca 428, 435
Mohr, Gogu 435, 437
Moise 46
Moiseev 261
Moisil, Grigore 439-447, 453, 454, 45-460, 479
Moisil, Grigri 443
Moisil, Viorica 443
Moldovan, Roman 416, 427
Molnár (d-na) 96
Molnár (familia) 96, 101
Molnár, Albert 58, 59, 382, 426
Molotov, Viaceslav 231, 241, 273
Murgescu, Costin 390-392, 415, 416
Murgu 226, 229
Murgulescu, Ilie 492, 500
Mussolini 89

N

Naftali, Simion 435-437, 470, 472, 473, 478, 480, 503
Nagy, Imre 364, 385, 387, 398, 401
Nagy, Tamás 409, 410
Năvodaru, Louisa (Lulu) 235
Năvodaru, Luiza 479
Năvodaru, Petre 478, 491
Nea Marin 420, 421
Necşulescu 437
Negrea (general) 496, 497, 498
Neumann, John von 50
Noica, Constantin 402, 403
Nonn, György 141, 142, 144
Nussbächer, Dezsö 66, 73, 74, 86, 87, 188

O

Onicescu, Octav 479
Oprişan, Mircea 258
Orădeanu 470, 471
Orwell, George 374, 498
Otto 36, 37

P

Palme-Dutt 231
Paneth 40
Papp 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 133
Pauker, Ana 199, 200, 224, 225, 241, 246, 255, 258, 264, 272, 273, 278, 280-282, 284, 286, 287, 368
Pauker, Marcel 199
Paulus 82
Pavlov 231, 242, 251
Părăluţă 427, 428
Păsculescu, Lenuţa 248
Pătrăşcanu, Lucreţiu 192, 199, 200-202, 285, 329, 364-369, 371, 389
Péter, Gábor 364, 387
Petöfi, Sándor 76
Petre 230
Petrescu, Titel 209
Pipás (Pipaşul) 131
Pirandello 39
Pirike 26, 43
Pista (diminutiv de la István Blahó) 152-154, 162
Platts-Mills 231
Pollitt, Harry 231, 236
Pop, Mihai 90
Pospelov 388, 389
Preoteasa, Grigore 243, 246
Pritt, D.H. 231

R

Rachmuth, Ion 407, 408, 416, 427
Rácz 79-81
Ràcz 80
Radek 331, 332
Rajk, László 259-261, 283, 284, 363, 364, 368, 387, 398, 399
Rákosi, Mátyás 364, 387, 388, 398, 399

Râpeanu 204
Rădăceanu, Lothar 209
Răducan (studentul) 257, 258
Rădulescu, Dorina 273, 275, 494
Rădulescu, Gogu 262-267, 274, 275, 390, 411, 416, 494, 495, 502
Regina (n. Grüner) 25
Rényi (familia) 494
Rényi, Elisabeta (Bözsi) 463
Rényi, Tibor 195, 196, 214, 270, 392, 463-465
Retegan, George 382
Retkes 142, 143
Rézi, Károly 77
Robeson, Paul 251
Rolland, Romain 39
Rommel 88
Roosevelt, Theodore 206
Rooz, Klara 214
Rosenthal 148
Rousseau 36
Rózsa, Ferenc 77, 131
Rózsi (Roza) 135
Rudeanu, Sergiu 450
Russell, Bertrand 445

S

Sachelarescu, V. 481, 503
Ságvári, Endre 110, 135
Ságvári, Magda 122, 135
Samuelson, Paul 382, 433, 438
Sanyi (vezi Jakab) 510
Sava, Mihai 188, 297, 370
Schattelesz, Tibor 254, 391, 392
Schiffer, Pali (Paul) 121, 122, 131, 134, 140, 145
Schiller, Marcel 136
Schmidt, Menyhért 86, 87, 188
Schnittländer, Misi (Michael) 86, 87, 188, 193, 297
Schönherz, Zoltán 77
Schwarcz, Béla 157, 158
Shakespeare, William 58
Sierpinski 445
Silone, Ignazio 39
Slansky, Rudolf 362, 363, 368, 387
Smith, Winston 374
Soljeniţân 179
Solley 231
Solow 433, 438
Somogyi, Antal 104, 105, 113, 130
Spinoza 47
Stalin, Iosif Visarionovici 53, 59, 179, 183, 231, 243, 248, 276, 277, 281, 283, 288, 315, 316, 345, 354, 358, 363, 364, 369, 373, 381, 385, 386, 388-390, 394, 402, 413, 416, 422, 471
Steinbeck 39, 443
Stoica, Chivu 502
Stoilov 442
Stoker, Bram 21
Stroe, Magda 392, 393, 484
Sukarno 471
Sulamita 416
Sverca 37
Szabó 73

Szálasi, Ferenc 137, 139, 185, 260
Székely, Imre 187
Szikra, Sándor (vezi Sándor Lichtmann) 183
Szilágyi, Antal 90
Szilard, Leo 50
Szirmai, István 97, 99
Szöllösi 78-80, 114
Sztólyai, Döme 100

Ş

Şerban, Bazil 278, 288
Şintereag 30
Ştefănescu, Alexandru 365
Ştefan (rege) 22

T

Talleyrand 491
Tardos, Tibor 399
Tătărescu, Gheorghe 192, 209, 224
Teleki, Pál contele 57, 58
Teller, Edward 50
Thompson, Mr. 313, 314, 328, 367, 369
Tischler, Mór (Mauriciu) 35
Tito 232, 276, 320, 387, 399, 403
Tolstoi 39, 225
Toma, Ana (Anuţa) 224, 234, 246, 247, 264, 266, 271, 278, 284
Török 63
Toth 133, 134
Tóth, Imre 393, 394
Trebici, Vladimir 384, 478
Troţki 59
Troendle 265
Turgheniev 39
Twain, Mark 39

V

Vadász, Jenö 77, 78, 80, 82
Vaida, Elza 269
Vaida, Vasile 192, 193, 198, 203, 207, 208, 223, 269
Vaida, Veronica 269
Vera 357, 359, 361, 400, 423, 424, 466, 508, 511, 514, 519, 520
Verne, Jules 38
Verö Feri (vezi Kékköi, Ferenc) 122
Vescan 71
Vescan, Teofil 63, 196
Vinţe, Ion 375
Vladone 40
Voiculescu 36
Voitec, Ştefan 209
Voltaire 36
Vrănceanu 442, 443

W

Waldron, Sherwood 519
Wasserman, Jakob 39
Wayand, Tibor 133

Weinmann, Jenö (Eugen) 55, 56, 62, 64, 66, 67, 69-72
Wells, H. G. 39
Werfel, Franz 39
Wigner, Eugene 50
Wild (d-na) 29
Wohlberg, Eva 217, 221, 222

Y

Young, Edgar 231, 234, 251, 341, 342, 362, 370

Z

Zilber, Belu (Herbert) 365, 366, 369
Zimberiu 29
Zinoviev 59
Zola, Emile 39
Zoltán 91, 92, 93
Zweig, Stefan 39

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim